Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

A kényszerkollektivizálás egyházi tapasztalattörténete Szolnok megyében (1945-1962)

Sulák Péter Sándor

Doktori (PhD) értekezés

Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezető: *Dr. Őze Sándor DSc*

Társadalom- és Életmódtörténeti Műhely
Vezető: *Dr. Ö. Kovács József DSc*

Témavezetők: *Dr. Fejérdy András Tamás PhD*, PPKE BTK egyetemi docens – HUN-REN BTK TTI tudományos főmunkatárs, igazgatóhelyettes
Dr. Soós Viktor Attila PhD, NEB Hivatala tudományos főmunkatárs, osztályvezető

A Vizsgabizottság tagjai:

Elnök
Dr. Ö. Kovács József DSc, PPKE BTK egyetemi tanár – MNL OL ny. tudományos főigazgató
Opponensek
Dr. Horváth Gergely Krisztián PhD, HUN-REN BTK TTI tudományos főmunkatárs,
Dr. Rigó Róbert PhD, HUN-REN BTK TTI – NEB Hivatala tudományos főmunkatárs
Bírálók
Dr. Gárdonyi Máté PhD, PPKE BTK egyetemi docens
Dr. Müller Rolf PhD, ÁBTL osztályvezető főlevéltáros
Titkár
Wirthné Dr. Diera Bernadett PhD, tudományos főmunkatárs – NEB Hivatala
Póttag
Dr. Szekér Nóra PhD, ÁBTL osztályvezető főlevéltáros

Budapest

2025

Jobbágy Károly:
Új Hívők

Ülnek. Előttük pálinkás-pohár.
Nem isznak. Szívük más mámorra vár:
engem figyelnek, az embert lesik,
ki itt van és most verset mond nekik.

Egy öreg gulyás – éppen szemben ül –
mozgatja a száját, de csak bent, belül
mondja, ismétli a bennem fakadt,
véremmel átgyúrt tőmondatokat.

Az új téeszből tíz, vagy tizenöt
férfi meg pár lány, aki összejött.
Az ablakon túl tornyos templom áll.
Vasárnap van. A pap tán prédikál,

de ők, most tőlem várják (ha palást
nincs is rajtam) a jó vigasztalást,
a sok töprengés, vívódás után,
mit végigéltek annyi éjszakán.

Mi áll mögöttük? Mennyi viadal!
Bennük nőtt kígyók fullánkjaival.
A megszokottság vasbilincsein,
próbálnak győzni penge rímeim.

Ott, túl, a másik – nem tud már igét,
mely a „jövendő" markát fejti szét.
– Hátha majd ez? és úgy lesik szavam,
mintha az isten szólna általam.

Most kéne lelni új szót, mivel
elérném, hogy megnyugvás önti el
az új életben új útnak eredt
gyanakvó, kissé félénk lelkeket.

A Kor szentelt fel. S kiket holt rege
biztatgatott, – új hívők serege
néz rám az asztal hósáncain át
S várja hite evangéliumát.

Szabad Föld, 17. évf. (1961) 1. sz. (1961. január 1.) 9.

TARTALOM

I. BEVEZETÉS 6

1. Problémafelvetés 6

2. Fogalmi keretek 9

2.1. Egyháztörténet vagy az egyház társadalomtörténete? 10

2.2. Reziliencia – egyházközségek és a „kulturális ellenállás” 14

2.3. „Társadalmiasítás” – a diktatúra működtetésében való (egyházi) társadalmi részvétel 18

3. Historiográfiai áttekintés – kutatói narratívák 21

4. Forrástípusok 29

5. Módszertani megközelítések 36

6. A disszertáció tematikai felépítése – fő kérdések és célkitűzések 38

7. A vizsgált történeti tér kontextusai – Szolnok megye fontosabb közigazgatási, gazdasági, társadalmi és vallási jellegzetességei 42

II. AZ EGYHÁZI FÖLDINGATLAN-VAGYON ÁLLAMOSÍTÁSA SZOLNOK MEGYÉBEN (1945–1951) 46

1. A földreformrendelet egyházakat érintő utasításainak jogszabályi háttere 47

2. Földosztás felülnézetből – a római katolikus és református egyházi vezetés recepciója 49

3. Földosztás alulnézetből – az egyházi nagybirtokok és az egyházközségi javadalmi földek helyzete Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében, 1945-1947 52

4. Az egyházközségek birtokviszonyának állapota a végrehajtott földosztásokat követően, 1947–1948 64

5. Az egyházközségi javadalmi földek „önkéntes” állami felajánlásai Szolnok megyében, 1949–1951 67

III. A KÉNYSZERKOLLEKTIVIZÁLÁS ÉS AZ EGYHÁZAK SZOLNOK 79

MEGYÉBEN (1948–1956) 79

1. Az egyházügyi szakigazgatás káderproblémái 79

2. A kuláküldözés egyházpolitikai vonatkozásainak lelkipásztori recepciója 84

2.1. A „klerikális reakció és a kulákság szövetségének” vélt és valós társadalmi súlya 84

2.2. „Egyházi reakciók” a diktatúra lokális miliőiben – reziliens egyházi magatartásformák a kollektivizálás hullámveréseiben 85

3. A megyei papi békebizottság együttműködési stratégiái a kényszerkollektivizálás korai időszakában 95

3.1. A téeszesítés népszerűsítésében való lelkipásztori együttműködés lehetőségei és határai. Taktikai együttműködés: a Jászság – merev elzárkózás: a Tisztántúl 96

3.2. A békepapi együttműködés határai – a mozgalmi tagságra nehezedő nyomás 100

3.3. „Papok a téeszben” – egy rosszul sikerült társadalmiasítási kísérlet 101

3.4. Az „új szakasz” által felvillantott remények – és a keményvonalas restauráció valósága 104

3.5. „A termelőszövetkezeti mozgalom egyházi támogatásának veszélyei” 108

4. A vallásgyakorlás hétköznapjai a kényszerkollektivizálás első szakaszában 110

4.1. A szigorúan ellenőrzött vallásszabadság lehetőségei 1948 után 110

4.2. A vallásosság nyilvános terei – körmenetek, búcsúk 111

4.3. Egyházi szertartások – bérmálás, konfirmáció 117

4.4. Iskolai hitoktatás – ifjúságpasztorációs stratégiák és akadályozási kísérleteik ... 119

IV. FÖLDKÉRDÉS ÉS EGYHÁZI TÁRSADALOM SZOLNOK MEGYÉBEN, A FORRADALOM, MEGTORLÁS ÉS VISSZARENDEZŐDÉS IDEJÉN (1956–1958) 141

1. Lelkipásztori szerepvállalások állambiztonsági interpretációi a téeszek 1956-os feloszlatásai kapcsán 141

1.1. Az alsópapság helyi szintű közreműködésének vizsgálati szempontjai 141

1.2. A koalíciós keresztény pártok és a felsőpapság nyilatkozatai a tulajdonviszonyokról 143

1.3. A Szolnok megyei lelkipásztorok a települések forradalmi bizottságaiban – vádak és lehetőségek 144

2. Helyzetkép az egyházakról a hatalmi restauráció alatt – országos kitekintéssel ... 154

V. A KÉNYSZERKOLLEKTIVIZÁLÁS ÉS AZ EGYHÁZAK SZOLNOK 162

MEGYÉBEN (1959-1962) 162

1. Az „egyházi reakció” a kényszerkollektivizálás teljes körű végrehajtása alatt 162

1.1. A „reakciós” alsópapság ellenállási formái 162

1.2. A téeszekbe került egyháztanácsi képviselőtestületi tagok és presbiterek kapcsolatrendszerei 167

2. A kényszerkollektivizálás teljes körű végrehajtásának békepapi recepciója 173

2.1. A békepapok kollektivizálási kampány idején végzett tevékenysége 173

2.2. Az alacsonyabb közigazgatási szintű párt- és tanácsi szervek kapcsolata a „haladó papokkal” 176

2.3. A békepapi mozgalom tevékenysége a kollektivizált mezőgazdaság „megszilárdításának” időszakában 181

3. A kényszerkollektivizálás következményei az egyházközségek gazdasági helyzetére és infrastruktúrájára 184

4. A hitéleti tendenciák változásai a kényszerkollektivizálás teljes körű végrehajtásának időszakában 191

4.1. A vallásosság nyilvános terei – körmenetek, búcsúk 191

4.2. Egyházi szertartások és társadalmi formáik 193

4.3. Iskolai hitoktatás ... 199
VI. ÖSSZEGZÉS ... 209
1. Egyházi birtokstruktúra és az egyházközségek gazdasági erejének változásai ... 209
2. Az egyházközségek és a pártállami diktatúra helyi képviselőinek kapcsolatrendszere ... 210
3. Pasztorációs lehetőségek a megváltozott társadalmi keretek között ... 213
4. A téeszesítés által közvetett módon indukált hitéleti tendenciák ... 215
5. Végső következtetések és a lehetséges további kutatási perspektívák ... 218
VII. HIVATKOZÁSOK ... 221
1. Felhasznált források ... 221
1.1. Levéltári források ... 221
1.2. Publikált források ... 231
1.3. Online lexikonok ... 235
1.4. Sajtóforrások ... 235
2. Felhasznált irodalom ... 236
IX. FÜGGELÉK ... 270
A kényszerkollektivizálás egyházi tapasztalattörténete Szolnok megyében (1945-1962) – Összefoglalás ... 333
The Ecclesiastical History of Experience of Forced Collectivization in Szolnok County (1945-1962) – Summary ... 334

I. BEVEZETÉS

1. Problémafelvetés

A tudományos történetírásban általános konszenzus tárgyát képezi, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása minimum gazdaságtörténeti szempontból struktúraváltoztató jelentőségű folyamata volt a 20. századi magyar, illetve kelet-közép-európai történelemnek. Maga a témakör sem tekinthető feldolgozatlannak. A fentiek ellenére számomra a témaválasztást az indokolta, hogy a mezőgazdaság „szocialista átszervezése" alatt nem pusztán a földbirtokstruktúrát, a gazdálkodás jellegét és az agrárszektort ért változások értendők. E folyamat kevéssé vizsgált aspektusait jelentik a munka- és az ünnepek tradicionális rendjét, illetve a kistelepülésektől az agrár-jellegű, egykori mezővárosok lokális[1] közösségeit, ezen belül a különböző felekezetű keresztény egyházközségek személyközi kapcsolatrendszereit érintő, össztársadalmi jelentőségű hatásokra adott „egyházi immunreakciók" vizsgálatai. Az európai társadalmakban a felvilágosodás óta organikusan zajló szekularizációs folyamatok is időről-időre kihívások elé állították az egyházakat: ilyenkor a veszélybe került intézményrendszer, s a fellazuló közösségi kapcsolatok krízishelyzetei nyomán akár szociális közalapok, akár a missziós tevékenység támogatásával – a lelkipásztorok az egyházközségek tagjait a közös teherviselés erkölcsi imperatívuszának való fokozott engedelmességre buzdították.[2]

Szekularizáció alatt természetesen gazdasági oldalról az egyházi vagyon állami- vagy magáncélokra való lefoglalása, politikai és jogi értelemben pedig az állam és egyház szétválasztása, kulturális értelemben pedig a vallásos életmódtól, illetve gyakorló vallásosságtól való elfordulás értendő. A Max Weber nevéhez köthető szekularizációs tézis szerint: a modern kapitalizmus egy „egyre inkább a célracionális cselekvés által meghatározott, természeti és társadalmi összefüggéseinek megismerésében »varázstalanított« világot teremt,

[1] A lokalitás – a „hely" fogalmával szemben – tükrözi az aktuális társadalmi rendszer és a vizsgált társadalmi tér közötti összefüggéseket. „Az egyén, mint történeti aktor és a történelem mozgásai során változó társadalmi struktúrák közötti kölcsönhatások a lokalitások síkján alakulnak ki", lásd Ö. KOVÁCS 2015/b: 14.

[2] A továbbiakban az „egyházak" kifejezést a magyar viszonyokra tekintettel a történelmi keresztény – katolikus és protestáns – felekezetek szinonimájaként használom; feltüntetve, hogy az adott helyen a római katolikus egyházról, vagy a magyarországi református egyházról esik szó. Amennyiben viszont mindkét felekezetet egyformán érintő jelenségekről írok, abban az esetben használom többes számban az „egyházak" kifejezést. Ugyanígy, az „egyházközségek" kifejezés kapcsán: noha római katolikus szempontból az „egyházközség" mint testület, a 20. század óta létezik, de az összevethetőség kedvéért e kifejezést tágabb értelemben – a római katolikus plébániák és a református gyülekezetek lokális szervezeti egységeiként – értelmezem. A szekularizáció és a vallási reneszánsz trendjeinek globális szintű váltakozásairól eszmetörténeti megközelítésben lásd HÖLSCHER 1995: 263-288.; BERGER 1999: 1–19.; VITÁNYI 2002: 720–729; WILSON 1998: 45-65.

amelyben racionálisan szervezett bürokrácia biztosítja a társadalmi intézmények fenntartását és a komplex folyamatok zavartalan működését, még akkor is, ha ezek eredetileg más alapokon alakultak ki."[3] Tomka Miklós a szekularizációs tézis kritikája kapcsán felveti, hogy a szekularizációs elmélet korántsem értelmezhető pusztán a vallás visszaszorulásaként. A fogalom jelentése más a társadalmi rendszer, az intézmények, a közösség és az egyén szintjén. A szerző szerint a nyugati civilizációban, a felvilágosodás következményeként a társadalmi rendszer differenciálódásának legfontosabb vallásra gyakorolt hatása, hogy leszűkül a vallás működési területe és elszakad intézményes formáitól, ezáltal funkciói leszűkülnek a kulturális és politikai integráció szintjére. A vallásosság részéről a társadalmi változásokra adott reakciók az alábbiakban állhatnak: szektásodás, a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodó „liberális egyházmodell", utolsó lehetőségként a közösségi és szervezeti dimenziót egyesítő, „a társadalmi környezettel szemben önálló álláspontot képviselő" egyházzá válik. Amennyiben képes önmaga gondoskodni a vallásosság szocializációs mintáinak átadásáról, valamint annak társadalmi nyilvánosságát és intézményes működését is tudja biztosítani, úgy a szekularizáció alatt értett folyamat nem jelent egyet az elvallástalanodással. A szerző szerint a modernizáció nyomán a gyakorló vallásosság tudatos választása azt is jelenti, hogy a vallásosság univerzalizmusának megszűnése és a társadalmi pluralizálódás nyomán a szekularizáció nem magának a hitnek, pusztán a vallásosság intézményesült kontrolljának leszűkülését jelenti.[4] José Casanova további kritikaként rója fel a szekularizációs tézis Nyugat-centrikusságát, illetve, hogy a vallásosságot a civil társadalmi formációk egyikévé redukálja, megfeledkezve annak nemzetekfeletti, globális dimenziójáról.[5] Témám szempontjából az egyik alapvető elméleti probléma, hogy a bizánci típusú szovjet-orosz egyházigazgatási modell alapján az egyházirányítás egy (párt)állam által delegált tisztségviselő, illetve az általa vezetett hivatal útján történik. A gyakorlat szintjén ez inkább jelenti az állam és egyház egyenlőtlen és szoros összefonódását, semmint azok szétválasztását – ez esetben beszélhetünk-e érdemben szekularizációról? A terjedelmi keretek miatt, a dolgozat során a *szekularizáció* alatt *az elvilágiasodás gyakorlatát* értem, szekularizmus címén pedig *a fenti folyamat normává rögzült hétköznapi gyakorlatait* nevezem meg.[6]

[3] BRANDT 2006: 266.
[4] TOMKA 1989: 121-123.
[5] CASANOVA 2018: 11-34. https://journals.lib.pte.hu/index.php/pontes/article/view/69/44 (utolsó letöltés: 2025.06.27.)
[6] BOLBERITZ 2014: 61-62. https://epa.oszk.hu/00400/00458/00604/pdf/EPA00458_korunk_2014_05_058-062.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.27.)

Már az elején fontos felvetni a kérdést, hogy egy ideológiai alapokon álló, központi politikai szándékból adminisztratív úton levezényelt, a nemzetgazdasági struktúrától, a lokális miliők emberi kapcsolataiig szinte mindent radikálisan átszervező társadalmi kísérlet megvalósításának milyen egyháztörténeti aspektusai vannak? Eme kérdésből, s a fentebbi felvetésből kiindulva: a kutatási problémakör a 20. századi magyar egyház- és társadalomtörténet metszéspontjának egy, még viszonylag kevéssé kutatott aspektusát érinti, amely a legoptimálisabban a „vidéki életvilágok szovjetizálásának" kontextusában értelmezhető.[7] A gazdasági és társadalmi adottságokat figyelmen kívül hagyó totalitárius törekvések koncepciójába a második világháborút megelőző politikai pártokkal és társadalmi elittel való leszámolás illeszkedett. A fentiekhez szorosan kapcsolódott az egyházak, s az adott felekezeteknek helyi szinten a másodlagos, majd az 1945-ös földosztást követően elsődleges jövedelemforrásaként és „spirituális" hátországaként számot tartott egyénileg gazdálkodó, adott esetben kisvállalkozó módos parasztgazdák megtörése. A dolgozat a „hosszú ötvenes évek"[8] időszakát áttekintve, a vallásos közösségek társadalomban elfoglalt politikai, gazdasági és kulturális helyi értékének vizsgálatára, ezek változásaira összpontosít, valamint ezen közösségek lelkipásztoraik által artikulált célok és érdekek világi hatóságok felé való érdekérvényesítési lehetőségeit vizsgálja. Ezen a ponton kiemelt szerepet szentel a dolgozat az alföldi nagyrégió „kollektivizálási mintaterületének"[9], Szolnok megye különböző birtokviszonyú és heterogén felekezeti tagozódású járásainak-városainak lelkipásztorai – és egyházközségei – részéről tanúsított különböző adaptációs, vagy éppen reziliens

[7] Ö. KOVÁCS 2017: 57.

[8] A kifejezést lásd HORVÁTH G. 2018: 7. A kutatási évkör megjelölésére utaló kifejezés a második világháború végnapjaival bekövetkező, állandósult szovjet jelenléttől az államszocialista diktatúra megszilárdulásáig, „konszolidációjáig" terjedő, rendkívül képlékeny társadalmi struktúrákkal jellemezhető időszakot jelöli. A periodizációs határok kijelölésénél döntő szerepet játszottak azon körülmények, hogy míg az 1945-ös év politika- illetve társadalomtörténeti értelemben valóban tekinthető paradigmatikus határkőnek, addig pusztán az egyháztörténet szempontjából a háború utolsó éve sem az egyházi hierarchia tagságát, sem a klérus állami kapcsolatait, sem társadalmi befolyását tekintve, nem tekinthető fordulópontnak. Ugyanakkor a földelkobzások és földosztások nyomán, a történelmi felekezetek gazdasági alávetettsége innentől datálható, mely esemény a kollektivizálás egyházakat ért hatásainak megértése tekintetében megkerülhetetlen! Az 1962-es dátum kiválasztásának indokaként az MSZMP VIII. Kongresszusa nyomán, a Kádár János által kinyilvánított „szocializmus alapjainak lerakása", a rezsim megerősödésének és „konszolidációjának" jelképes fordulópontján túl az játszott szerepet, hogy a pártállam részéről a kényszerkollektivizálás végrehajtása által előállt egyházpolitikai helyzettel való számvetés is ekkor történt meg.

[9] Szolnok megye mintaterületnek számított már az első hullám idején is: Túrkeve volt az ország első termelőszövetkezeti városa. Beleértve a tanyai külterületeket is, 1951 márciusára a településhez tartozó összes mezőgazdasági földbirtok – a korabeli, erősen eufemizáló, valóságot meghajlító terminológiával – „szövetkezeti tulajdonba került", erről bővebben lásd: URBÁN 2002: 71–77., http://epa.oszk.hu/03000/03002/00167/pdf/EPA03002_jaszkunsag_20020507_4802_071-077.pdf (utolsó letöltés: 2022. május 16.). A megye egyébként nem pusztán a mezőgazdaság több hullámban lezajlott kollektivizálásának, de az erőltetett ipari fejlesztések szempontjából is kiemelt területe volt az alföldi nagyrégiónak. Erről bővebben lásd SEBŐK 2015/b.

magatartásformák gyakorlati megnyilvánulásainak. A témához közvetetten kapcsolódó, hazai – és nemzetközi – vonatkozó szakirodalom eddigi kutatási eredményeire alapozottan, a dolgozat egyik gondolati sarokköve, hogy az államszocialista ideológiai program helyi szintű végrehajtásának problémái a modernizáció szükségszerűségének szellemében létrehozott új társadalmi törésvonalak és a hagyományos struktúrák folytonosságának ellentmondásosságában és egyidejűségében érthetők meg.[10]

Amennyiben az importált ideológiai doktrína szellemiségében jogszabályi keretekbe öntött politikai program társadalmi végrehajtásából, valamint ennek tapasztalattörténetéből, vagyis a pártállam „vidékpolitikájának" korabeli interpretációjából indulunk ki, miszerint a „nyugati imperializmus szolgálatában álló klerikális reakció suttogó propagandájának eredményeként szabotál a kulák, ami a munkásosztály ellátásának folyamatosságát akadályozza", annyiban az egyházközség a „falusi osztályharc lokális színterének" tekinthető. A fentebbi tézis a fogalmi keretek pontosabb meghatározását igényli.

2. Fogalmi keretek

Az egyik lehetséges olvasat szerint, a következő oldalakon a vallásosság színtereinek megváltozását, e tendenciák nyomon követését egy össztársadalmi jelenség, a kényszerkollektivizálás példáján vizsgálom.[11] Célom az volt, hogy – némi országos kitekintéssel – elsősorban, de nem kizárólagosan, a megyei tanácsra kitelepített mindenkori egyházügyi főelőadó társadalmi szervekkel való kapcsolatrendszere és ebből fakadó feladatai tükrében a kényszerkollektivizálás, s ezen belül Szolnok megye példáján mutassam be az egyházpolitika gyakorlati megvalósulását s annak a megye egyházi társadalmának hitéletére gyakorolt hatásait; ahol csak megoldható, a hozzáférhető egyházi kontrollforrások felhasználásával.

Visszatérve az alapkérdéshez: Mennyiben fogható meg az egyháztörténet-kutató számára a hazai történetírásban sokáig elsősorban gazdaságtörténeti megközelítésben tárgyalt kollektivizálás mint társadalmi kataklizma jelentősége? A mezőgazdaság „szocialista átszervezése" mennyiben egyházpolitika? S ez esetben a fő kérdés: a hagyományos egyháztörténeti metodológia alkalmazása önmagában elégséges-e a megnevezett problémakör feltárására?

[10] Ennek országos szintű politikai társadalomtörténeti vizsgálatát lásd Ö. KOVÁCS: 2012.
[11] Az adott részfejezet egy korábban megjelent tanulmány javított változata. Az eredetit lásd SULÁK 2024: 100-112. https://acta.bibl.u-szeged.hu/87330/1/belvedere_2024_004_100-112.pdf (letöltés ideje: 2025.06.11.)

2.1. Egyháztörténet vagy az egyház társadalomtörténete?

Az első feladat a számításba jöhető módszertani megközelítések közötti definitív különbségek megvonása. Juliane Brandt nyomán, az egyháztörténet egy meghatározott vallásból, a vallásgyakorlat egy típusából indul ki, mely „kutatásának tárgyát e vallás önértelmezéséből immanens módon vezeti le, s ezek ekkleziológiája alapján definiálja tárgyát."[12] A módszertani reflexió tárgyát sokszor a saját felekezet teológiai alapú értelmezési horizontja adja. A másik metodológia a vallásos közösségek társadalomban elfoglalt politikai, gazdasági és kulturális helyi értékének vizsgálatára, ezek változására összpontosít, valamint ezen közösségek lelkipásztoraik által artikulált célok és érdekek világi hatóságok felé való érdekérvényesítési lehetőségeit vizsgálja.[13] Balogh Margit szerint az egyháztörténet nem felekezeti jellegű tudomány, hanem az általános művelődéstörténet része, ezért nem szabad, hogy bármiféle felekezeti szempontok kapjanak prioritást, melyek súlyos prekoncepciókhoz és téves következtetésekhez vezethetnek.[14] Ennek kapcsán fontos ugyanakkor Kálmán Peregrinnek a megállapítása, miszerint annyiban releváns egy egyházpolitikai esemény klerikális recepciójának teológiai értelmezése, amennyiben a kutató górcső alá veszi, hogy az egyházi vezetők döntéshozatalát az adott helyzetben milyen teológiai szempontok vezették.[15] Amennyiben érvényesnek tartjuk azt a tudományos tételt, miszerint a történetíró egyik legfontosabb feladata, hogy utat találjon azok gondolkodásához, akikről írni kíván,[16] annyiban megkockáztatható az a következtetés, hogy a keresztény felekezetek lelkipásztorai az egyházat nem valamiféle, a rendszer működésére merőlegesként állított „ellenpolitikai bázisként" tartották számon, s több volt számukra, mint egy meghatározott szociológiai csoportot képviselő társadalmi intézmény. Számukra az egyház elsősorban teológiai valóság volt, s ezen belül másként volt teológiai valóság a római katolikus papság, s másként a protestáns lelkészek szemében.[17]

---

[12] BRANDT 2006: 259.
[13] BRANDT 2006: 259-260. Noha idézett tanulmányában Brandt a vallás társadalomtörténetéről ír, ehelyütt definitív formulaként az „egyház társadalomtörténete"-meghatározást használom. Egyrészről a vallás, illetve a vallásosság az emberi civilizációnak egy roppant komplex valóságterülete, mely magában foglalja az ontológia, a teológia, a dogmatika, az antropológia, az etika és a liturgia elemeit – ez a témám szempontjából vakvágányra vinné a kutatást. Ugyanakkor a szerző által vázolt módszertani megközelítés megfeleltethető a témámnak, amennyiben az egyházak önmeghatározásának számos aspektusából egyet vizsgálok: méghozzá az egyházat, mint társadalmi intézményt.
[14] BALOGH 2007: 40.
[15] KÁLMÁN 2010: 13-15.
[16] CARR 1993: 21.
[17] KÁLMÁN 2010: 15.

A témát illető kutatói megközelítések másik lehetséges olvasata nem elégszik meg pusztán az országos egyházpolitika megyei vagy települési szintű végrehajtásának nyomon követésével, valamint ennek társadalmi gyakorlatának a nagyképhez viszonyított sajátosságaival – hanem egy nagy tétre menő krízishelyzetben, illetve egy radikálisan változó környezetben, az egyházi társadalom vallásos magatartásának történeti formáit, társadalmi feltételeit, illetve az ezt biztosító keretek változásának dinamikáit kutatja. A rurális életvilágok – így a kistelepülések egyházközségeinek – szovjetizálása,[18] s ezen belül a mezőgazdaság kényszerű kollektivizálása kapcsán úgy fogalmazható meg a fő kérdés, hogy amennyiben társadalomtörténeti szempontból a hagyományos közösségek életében a vallást elsősorban kulturális reprezentációként értelmezzük, úgy az adott történelmi feltételek között hogyan reprodukálódott, módosult, illetve hogyan hatott az egyéni és kollektív cselekvések orientációira? Ez a szektorális szemléletű megközelítés elsősorban nem az egyházi intézményrendszer fejlődésének történetével, hanem a vallásosság szervezeti formáinak társadalmi viszonyokra gyakorolt hatásaival foglalkozik. Az egyházi társadalomtörténet egyfajta strukturalista szintézis igényével közelít a témához, melyben a kutatási fókusz leginkább az egyházközségek és egyéb vallási szervezetek által a világi – jelen esetben pártállami – hatalom felé támasztott társadalmi érdekek artikulálásának módjára, s ennek következményeire helyeződik.[19]

Az „egyházi társadalom” fogalmát a magyar történetírásban először Mályusz Elemér alkalmazta. Mályusz szerint az egyházi társadalom a középkori pszeudotársadalom egyik megnyilvánulási formája volt.[20] A 19. század közepétől kezdődő, globális szintű szekularizációs folyamatok következtében ugyanakkor célszerű a társadalomtörténeti fókuszt a mindenkori állami egyházpolitika és intézményrendszer vizsgálatán túlra is irányítani.[21] Így a hangsúly immár a vallásossághoz kötődő társadalmi viselkedéseken van.[22]

---

[18] Ehhez kapcsolódó, kissé messzire vivő kulturális antropológiai kérdés, hogy a politikai ideológiákban található, immanens módon megjelenő transzcendens jelenségek – mint például a terménybeszolgáltatások és téesz-zárszámadási gyűlések rituális körülményei – vajon elég alapot szolgáltatnak-e ahhoz, hogy ezeket is (személyes vagy absztrakt istenkép nélküli, politikai) vallásnak tekintsük? A kérdésről bővebben lásd FARKAS A. 2009: 24-69. https://real.mtak.hu/124027/1/FAM_Akommunizmusorokletesbetegsege.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.27.)

[19] Vö. BRANDT 2006: 260.

[20] MÁLYUSZ 2007: 13. A fogalom az egyház intézményének a feudális társadalmi rendtől való függésére utal. Mályusz az erre vonatkozó kutatásaira gyakorolt hatásokat elsősorban Sorokinnak, illetve a ’30-as évekbeli szovjet bizantológiának tulajdonítja.

[21] CSIKÓS – Ö. KOVÁCS 2023: 364.; SPANNENBERGER 2006: 169-182. SCHIEDER 1987: 16. Schieder tanulmányában a vallásosság társadalomtörténetének kutatásait elválasztja a klasszikus egyháztörténeti metodológiától, ehelyett a társadalmak egyházi tagsággal bíró közösségeinek vallásosságára, illetve ezen vallásosság társadalmi viselkedésformáira, gyakorlati manifesztációira koncentrál. A továbbiakban magam is hasonló értelemben használom az „egyházi társadalom”-kifejezést.

[22] CSIKÓS – Ö. KOVÁCS 2023: 365.

Brandt kutatásai nyomán átfogó képet alkothatunk arról, hogy a fent említett elmélet nemzetközi kutatásai, az egyes szerzők országuk politikai-társadalmi körülményrendszereinek megfelelően milyen tematikai hangsúlyok mentén publikálták eddigi eredményeiket.[23] Az Annales történetírói iskola hatására Franciaországban elsősorban a mentalitástörténet foglalkozott a vallási jelenségekkel, valamint a katolikus klérus belső struktúrájával, annak társadalmon belül elfoglalt szerepével, valamint a papság származására, képzésére és önértelmezésére vonatkozó vizsgálatokkal. Ugyanitt megemlíthető a templombajárás és a szentségek kiszolgáltatásának, mint az egyházi életmód indikátorainak, illetve ezek hosszú távú változásainak kutatása; mindezt regionális, s az adott régiók szociokulturális különbségeinek figyelembevételével. Emellett a hétköznapi vallásgyakorlás, a búcsújárások, a szentkultusz és a népi vallásosság szokásrendje, illetve ezek földrajzi eloszlásainak statisztikai feldolgozásai említhetőek meg.[24]

A vonatkozó brit szakirodalom leginkább az ipari forradalom óta eltelt évszázadok viszonylatában vizsgálta az egyháztól való társadalmi elidegenedés megnyilvánulási formáit. Emellett a vallást legtöbbször mint a viktoriánus kor politikai és társadalmi stabilizációs tényezőjeként, a társadalmi kontroll eszközeként, adott esetben ezzel ellentétes módon, a társadalmi folyamatok reform-erejeként való megnyilvánulása szempontjából vizsgálták.[25] A modernizációs narratíva legismertebb képviselője Hugh McLeod, aki szerint a szekularizációs tendenciák az iparosodás szociológiailag determinált, logikus következményei voltak.[26] Az amerikai kutatók figyelmét többnyire a karizmatikus neoprotestáns felekezeteknek a különböző társadalmi mozgalmakkal, s az általuk képviselt eszmékkel való kapcsolódási pontjai kötik le.[27]

A német kutatásokra sokáig a felekezetközpontú egyháztörténet-írás volt a jellemző, mely a népi vallásosságot az egyházi vallásosság spektrumán belül, és nem attól független entitásként értelmezte.[28] Az 1990-es évek angolszász hatásainak nyomán viszont a kutatói érdeklődés a vallás társadalmi integrációjának egy differenciáltabb szintézisére irányult, melyek új témákat és megközelítéseket generáltak: így például az egyházi szervezeti egységek és elitrétegek társadalmi összetételére, a különböző vallási megújulási mozgalmak társadalmi

[23] BRANDT 2006: 268-274.
[24] Lásd CERTEAU 1984.; CHAUNU 1971.
[25] Lásd GILBERT 1976, újabban KITSON CLARK 2013.
[26] Lásd az alábbi műveket: McLEOD 1996.; McLEOD 2000.; McLEOD 2007. Ez utóbbi mű a nyugat-európai országok hosszú távú szekularizációs folyamatának narratíváját kapcsolja össze olyan középtávú folyamatokkal, mint például a növekvő jólét, a fogyasztói társadalom vagy olyan turbulens, eszmetörténeti fordulópontok, mint a polgárjogi küzdelmek, a második hullámos feminizmus vagy az „ellenkultúra" megjelenése, valamint a II. Vatikáni Zsinat hatásai.
[27] Ezek közül is a legmonumentálisabb vállalkozás a maga 63 fejezetével: AHLSTROM 2004.
[28] BRANDT 2006: 272.

alapjaira, a polgári kultúrában a vallásosság formaváltásaira, továbbá az egyházi alapítású társadalmi szervezeteknek a modernitás problémáira adott reflexióira, s végül a vallás és a politikai ideológiák kapcsolatára irányultak.[29]

Ami a magyarországi kutatásokat illeti, az államszocializmus évtizedei alatt nem meglepő módon vagy egyáltalán nem számított kutatott területnek az egyház társadalomtörténete, vagy pedig a marxista-leninista ideológiai doktrína szerint, meglehetős egyoldalúsággal nyúltak a témához. Az államszocialista kultúrpolitikának megfelelő „vörösfarok" követelményének megfelelően, Engels tételének szellemében lehetett írni bármit is egyháztörténeti témában. Eszerint a vallásosság a külső hatalmak fantasztikus visszatükröződése a tudatban, melyek az emberi létezés mindennapjai felett uralkodnak, s amennyiben a termelési eszközök a proletariátus kezébe kerülnek, a kizsákmányolás alól felszabadulván természetszerűleg eltűnik minden külső hatalom, mely vallás képében visszatükröződik az emberi tudatban – s ennek nyomán, „visszatükrözés" híján, eltűnik maga a vallásosság is.[30] Az 1960-as évek végétől már sokkal differenciáltabb politika- és egyháztörténeti munkák következtek, bár az ideológiai súlypontok változatlanok maradtak. Ami a vallásosság hétköznapi formáinak megnyilatkozásait illeti, még a '90-es évek elején is jóformán egyedül a néprajz kutatta az adott területet.[31] A fentiekhez képest gyökeres változást jelentettek Tóth Zoltánnak a rendi társadalmon belüli felekezeti hovatartozás szociokulturális jelentőségéről szóló kutatásai,[32] de az egyházi elit kutatásai kapcsán megemlítendő még Gyáni Gábor és Kövér György is.[33]

Julianne Brandt szerint a témához kapcsolódó legalapvetőbb módszertani probléma magának a vallásnak a definitív meghatározása,[34] illetve ennek kutatásokra vonatkozó következményei: az egyes felekezeti teológiák vallásdefiníciói, illetve a vallásgyakorlatnak belőlük következő variabilitásai korlátozzák a társadalomtörténeti kutatásokat, mert a modern korban, a hagyományos szokásformák hanyatlása közben a vallási jelenségek többségét csak negatív módon teszik ezen fogalmak megragadhatóvá.[35]

---

[29] Lásd SCHIEDER 2008.; SPERBER 2005.
[30] ENGELS 1963: 264-265. Ez az ideológiai tétel egyben ki is jelöli a kollektivizálás és a vallásosság indirekt kapcsolódási pontjait az államszocializmus „modernizációs projektjének" értelmezési keretrendszerében. A fentieknek megfelelően az egyház pedig a „haladást gátló reakciós politikai erők eszmei letéteményesévé" válik.
[31] BARNA 1995.; DÖMÖTÖR 1990.; KÓSA L. 1993.
[32] Lásd TÓTH Z. 1991: 75-130. https://szazadvegfolyoirat.hu/wp-content/uploads/2023/11/Szazadveg_1991_2-3.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.27.)
[33] GYÁNI – KÖVÉR 1998. Az egyházi elit kutatása kapcsán fontos megemlíteni még: VALUCH 2005. A szerző úgy a társadalmi elitek, mint a paraszti társadalom szemszögéből kitér a kérdésre, valamint a „Közgondolkodás és értékek" című fejezetben mindezt országos egyházpolitikai kontextusba is helyezi.
[34] A vallás anatómiájáról, a vallásosság definitív meghatározásairól bővebben lásd LIVINGSTON 2021: 15-25.
[35] BRANDT 2006: 274.

A szerző felvetéseit végigkövetve, s a kutatási témám szempontjából relevánsnak tartott, az egyházi társadalomtörténet strukturalista szemléletmódját alkalmazva, az erőltetett kollektivizálás által indukált össztársadalmi folyamatok egy lehetséges aspektusát emelem ki. A dolgozat alapszerkezetét tekintve, metodikailag az államszocialista diktatúra keretei között működő, a vidéki egyházközségek és a mindennapi vallásgyakorlat alábbi, felekezet- és térségspecifikus kérdésköreit vizsgálom: az *egyházi birtokstruktúra és az egyházközségek gazdasági erejének megváltozását*; *vizsgálati léptékek szerint makro- (megye), mezo- (járás) és mikroszinten (adott település) a helyi egyházközségek és a hatalom képviselőinek formális, illetve informális kapcsolatrendszerének kölcsönhatásait*; *a lelkészkedő papság számára adott pasztorációs lehetőségeket a megváltozott társadalmi keretek között* (a békepapi mozgalom tagjai is ideértendők); s végül, *a téeszesítés által közvetett módon indukált hitéleti-szekularizációs tendenciákat.*

2.2. Reziliencia – egyházközségek és a „kulturális ellenállás"

Az egyházközségek lokális mozgásterének, valamint a lelkipásztorok megváltozott körülményekhez igazodó pasztorációs rejtekútjainak feltérképezése szempontjából mindenképpen fontos a „kulturális ellenállás" fogalmi kereteit is körbejárni. A nyílt szembeszegülés és az alkalmazkodó ellenállás közötti különbségtétel problémája abban áll, hogy a reziliencia a megváltozott élethelyzethez való rugalmas alkalmazkodást, illetve a krízishelyzetekkel való megbirkózási képességet követően az eredeti helyzet visszaállításának képességét, a krízishelyzet sikeres megoldását követően az aktor megerősödését is jelenti. A reziliencia azzal foglalkozik, hogy a komplex rendszerek mennyire képesek előre látni, alkalmazkodni, helyreállni és tanulni súlyos fenyegetések, meglepetések és katasztrófák esetén.[36] De az „utólagos bölcsesség birtokában", a 20. század második felének magyar – és kelet-közép-európai –, braudeli értelemben[37] vett strukturális történeti folyamatait ismerve; beszélhetünk-e az egyházak megváltozott gazdasági-politikai-közjogi helyzetének, s a vallásosság kulturális-társadalmi szerepének bármiféle visszarendeződéséről? S e helyzet tartósságára való tekintettel, beszélhetünk-e krízisről? Mégis érdemes ezt a fogalmat használni az ellenállás kapcsán, ugyanis a hatalom megszorító intézkedéseire adott lelkipásztori válaszreakciók, a megváltozott társadalmi kereteken belüli pasztorációs útkeresés kulturális

[36] TREGLOWN – FURNHAM 2017: 134.
[37] A francia Annales társadalomtörténeti irányzat képviselője, Fernand Braudel a „totális történetírás" jegyében az élet teljességét akarta a történetírás eszközeivel megragadni. A nagyívű vállalkozás módszertani lényegét Katus László tolmácsolta a magyar olvasóközönség számára a legkiválóbban, lásd KATUS 2008: 406.

gyakorlata[38] a hatalom egyházpolitikai direktívái miatt minősültek ellenségesnek, hisz a megbélyegzett egyházak nem az államszocialista rendszer ellenében jöttek létre, hanem már azt megelőzően egy univerzális erkölcsi értékrendszer intézményesült fenntartóiként voltak jelen a társadalomban.[39]

A lokális egyházközségek kulturális ellenállása kapcsán nagy módszertani segítséget jelent az alkalmazott pszichológia „*Resistance Studies*" néven intézményesült irányzata. Ennek alapja, hogy a közgondolkodás az „ellenállás" alatt az együttműködéssel totálisan szembehelyezkedő, erkölcsi alapú fogalmat érti, holott az ellenállás lényegét a hatalommal való szembehelyezkedés adja – s az ellenállási formák valós cselekvési terének horizontja a nyílt konfrontációtól a „hatalom működésének aláásását szolgáló rejtett technikákig" terjed.[40] Az említett interdiszciplináris módszer a hatalmi struktúrákkal szembeni ellenállási formákat tanulmányozza, ezen formák társadalmi változásokra gyakorolt hatásainak dinamikáit felfedve.[41] A kulturális ellenállás meglehetősen széles fogalmi spektruma kiterjed a hatalommal szembeni nyílt és erőszakos konfrontációkra, a különböző társadalmi csoportok szub- és ellenkulturális formáira, melyek – ha nem is opponálják nyíltan az inkumbens, elnyomó hatalmat, de – vállaltan hátat fordítanak a hatalom által felülről oktrojált társadalmi „normáknak", gyakorlatoknak, s végül a „hétköznapi ellenállás" rejtett formáit is érinti.[42] Véleményem szerint sem az intézményesült, történelmi felekezetek, sem a „nonkomformista" keresztény vagy más vallású gyülekezetek nem sorolhatók egyik csoportba sem: ebben az esetben egy autoriter, vagy inkább diktatórikus rezsim által megváltoztatott társadalmi kereteken belüli teológiai útkeresés kulturális gyakorlata minősül illegitimnek, a hatalom állandóan változó egyházpolitikai direktívái miatt. Emiatt érdemes elválasztani az ellenzéki

[38] A megváltozott keretek közötti pasztoráció legáltalánosabb gyakorlati problémáiként a vallásosság nyilvános terei kapcsán a litániák, a búcsúk és a körmenetek tartása merülnek fel, melyeket a rezsim helyi képviselői gyakran ütköztettek a soronlévő munkaversenyekkel, vagy éppen a téeszek „felfejlesztését" szervezték a búzaszentelések tradicionális ünnepi idejére – de említhetők még a március 25-ei begyűjtési agitációt „szabotáló" Gyümölcsoltó Boldogasszony-ünnepek, illetve a húsvéti és úrnapi időszakok is.

[39] Elméleti és módszertani szempontból fontos kiindulópontnak tekintem Fejérdy András tanulmányát, aki a diktatúra hétköznapjainak vallásossága kapcsán felvetődő keresztény ellenállás társadalmi gyakorlatainak megnyilvánulási formáiról, illetve az erről tanúskodó levéltári forrásbázisról ad rövid, de lényegre törő áttekintést, lásd FEJÉRDY 2018: 143-150.

[40] A fentiek gazdag példatárát szemlélteti James C. Scott történeti antropológiaikutatásai is a malajziai parasztok ellenállási tatkikáritól, lásd SCOTT 1985.

[41] NAGY K. 2021: 463-464. A szerző a rezisztencia aktív kategóriájával szemben az „oppozíció" kifejezést használja, mely nem az ellenállást tanúsító alany cselekvésének kifejezésére szorítkozik, hanem a szembenálló feleknek egy adott társadalmi szituáción belül elfoglalt ellentétes helyi értékének körbeírására törekszik. Ezek az ellentétes pozíciók azonban nem vezetnek szükségszerűen olyan cselekvésekhez, melyet az érintett felek is ellenállásként határoznának meg. A szerző a fenti jelenséghez a magyar történelemnek az 1849-1867 közötti, „passzív ellenállás" korszakának analógiáját társítja.

[42] Vö. MITROVITS 2020. https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/Vilagtortenet_2016_tol/vt_2020/VT_2020_1/VT_2020_1_Mitrovits.pdf (utolsó letöltés: 2024.06.14.)

politikai és egyéb szubkulturális csoportok tudatosan szembehelyezkedő ellenállását a lelkipásztoroknak, s az egyházi társadalom tagjainak az egyház változatlan missziós céljait követő, az egyházközségen-gyülekezeten belüli szabad cselekvési tér lehetőségeit kihasználó, hitéletet fejlesztő praxisától, annak a társadalomtörténeti szempontból relevánsnak tartott tézis bizonyításaképp, hogy a hatalmi helyzet tudomásulvétele nem egyenlő annak tehetetlen elfogadásával. Ehhez az a körülmény is hozzátartozik, hogy az ellenállás jellege a történeti időben nem feltétlenül kontinuus – sőt, legtöbbször partikuláris, eseti jellegű konfliktusokról van szó, melyek az egyéni és közösségi élet egy bizonyos időszakot felölelő szakaszát jelölik; az egyéni és közösségi élet egészét felölelő keretrendszert nem az ellenállás, hanem a diktatúra adja.[43] A reziliencia fogalmi keretei ezért nem is annyira a hatalom működésének megértéséhez, hanem inkább a különböző társadalmi csoportoknak a hatalom által szabott kereteknek megfelelő alkalmazkodási képességek feltérképezéséhez adnak kulcsot. Ez pedig az egyházi társadalom szempontjából nagyon fontos. A második világháború után beköszöntő új geopolitikai helyzet és a hatvanas évek elejére megszilárduló „puha diktatúra" keretei közötti „hosszú ötvenes évek" rendkívül képlékeny társadalmi struktúrái, a Rákosi-korszak ingatag államhatalmának erődemonstrációi,[44] s az ily módon központilag kijelölt, folytonosan változó cselekvési terekhez való rugalmas igazodás képessége mind a keresztény felekezetek klérusa, mind a hívek közössége, azon belül kiemelten a paraszti társadalom számára alapvető létkérdés volt. A fentiek szellemében, a dolgozat alulnézeti-tapasztalattörténeti megközelítésben vizsgálja az adott módszerrel a kényszerkollektivizálás kapcsán az egyházi társadalom hétköznapi ellenállásának megnyilvánulási formáit: a gyakorló vallásosság erőszakmentes rezilieniájának lehetőségeit, példáit és eredményeit, s ezen formagyakorlatokon keresztül az érintett társadalmi csoportok érdekérvényesítési kísérleteit. A rezisztencia és reziliencia különbségeire a legplasztikusabban Székely Iván mutatott rá: „Egy tüntető vagy forradalmár, aki a barikádokon harcol, nyilvánvalóan az ellenállását demonstrálja, míg az a családfő, aki megtalálja a módját, hogy a meggyőződésével ellentétes rendszer korlátain belül saját értékeinek tartós megtartására nevelje gyermekeit, kulturális rezilienciáról tesz bizonyságot. Az egyikük a hősiesség példáját mutatja, a másik az értékek átörökítését – mindkét stratégia természetesen lehet sikeres és sikertelen is: a forradalmár jeltelenül is feláldozhatja magát, a

[43] NAGY K. 2021: 464.
[44] Erről bővebben lásd GYARMATI 2011.

családfő pedig meggyőződésbeli önfeladásra kényszerülhet. A két stratégia között a választás néha drámai lehet."[45]

Önmagában a kollektivizálás megközelítését tekintve, a kulturális ellenállás kapcsán megemlítendő az azt kiváltó erőszak problémaköre. Egy diktatórikus rendszeren belül egy társadalmi csoport ellenállására adott hatalmi retorziókat az egyéni és kollektív erőszak viszonylatában az alábbi kategóriák szerint különítik el a kurrens erőszaktörténeti kutatások: megjelenése szerint fizikai vagy pszichés, hatása szerint közvetlen vagy közvetett, kiterjedése szerint egyéni – ez az erőszak irányát illetően autoagresszió is lehet – vagy kollektív – ez utóbbi kategórián belül intézményes, strukturális vagy kulturális.[46] Ö. Kovács József a társadalom szovjetizálásának kontextusában értelmezi a kollektivizálást. A paraszti magántulajdon és a történeti léptékekben régóta erodálódó tradicionális életmód radikális felszámolása kapcsán kérdésfelvetéseiben, forrásbázisában és vizsgálati léptékeiben az alulnézeti-tapasztalattörténeti megközelítést érvényesítve, a kívülről az országra erőltetett,[47] a „forrósodó hidegháború" iparosítási és fegyverkezési versenyében a „modernizáció történelmi szükségszerűségét" hangsúlyozó voluntarista modell ideológiai mozgatórugóit, pontosabban e program szellemében kikényszerített erőszakos mobilizáció társadalmi reakcióit vizsgálja.[48] Varga Zsuzsanna a kollektivizálás közel másfél évtizedes makrofolyamatait a töréspontok és újrakezdések pályaképében vizsgálja, az érdekérvényesítés társadalmi stratégiái mellett a magyar „termelőszövetkezeti modellnek" szovjet prototípushoz viszonyított különbségeire, s a pártállami rezsim szovjet blokkon belüli mozgásterére-puhatolózási kísérleteire irányítva a kutatói fókuszt.[49]

A lokális közösségek cselekvési tereinek mikro- és mezoszintű kutatásai az érdekérvényesítésnek sokszor hatékony, a diktatúra hétköznapjait élhetővé tevő módszereiről tanúskodnak. A fenti kitétel az egyházi társadalomra ugyanígy igaz, hisz a vidéki egyházközségek tagjait is legnagyobbrészt ugyanezek az emberek alkották. Végül, a kutatási téma kapcsán a lokális közösségek kulturális ellenállása mellett, az egyház társadalomtörténetének ehhez kapcsolódó, másik tömeges társadalmi reakcióról is muszáj szót ejteni: a diktatúra mindennapi működtetésében való társadalmi részvételről – mely alól természetesen az egyházi társadalom sem volt kivétel.

---

[45] Bővebben lásd SZÉKELY 2015: 9-10. https://www.replika.hu/system/files/archivum/94_01_szekely.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.15.)
[46] Ezen kategóriák részletes kifejtését lásd TOMKA B. 2018: 172-174.
[47] A kolhozosítás szovjet tapasztalatairól, s az ehhez kapcsolódó sztálini „kiéheztetés politikájáról" lásd CONQUEST 1987.; GEREBEN 2005.; GEREBEN 2013.
[48] Ö. KOVÁCS 2015/c.: 40, 43, 46.
[49] VARGA Zs. 2021.

2.3. „Társadalmiasítás" – a diktatúra működtetésében való (egyházi) társadalmi részvétel

A fenti fogalom nem a magántulajdonban lévő termelőeszközök, ingatlanok állami tulajdonba vételére vonatkozik, hanem főként a különböző társadalmi csoportok közötti érdekkülönbségek és konfliktusmezők hatalmi kiaknázását, s ennek nyomán ezen csoportoknak a rezsim működési mechanizmusába való bekapcsolásuk mikéntjét jelöli. Mivel a kutatási téma alapvetően alulnézeti-tapasztalattörténeti síkon próbál megközelíteni egy olyan történeti eseményt, mely a birtokstruktúrától kezdve a termelési folyamatokon át a gazdatársadalom érintkezési formáinak mindennapjait is átalakította – a fentiekre adott egyházi válaszokat tekintve, a felekezetek korábbi pozícióikból kiindulva, szinte evidensnek tűnik az erőszaktörténetek felőli megközelítés.

A 20. századi európai fasisztoid rezsimek kapcsán közhely, hogy egy kizárólagosságra törekvő ideológiai program megvalósítása nyomán, a társadalom dinamikus mozgósításai következtében kiépülő totális (párt)állami kontroll alatt az emberi közösségek okvetlenül elveszítették a társadalmi ellenőrzés és pluralizmus minden lehetőségét. Ennek logikus következménye az individuum felmorzsolódása egy kollektivista társadalom-koncepcióban, mely során a nemzeti akarat az egyetlen Vezér személyében manifesztálódott.[50] Ugyanakkor az egyén a szovjet típusú rendszerekben sem volt csupán passzív tárgya a politikai uralomnak; az autoriter, de leginkább a totalitárius rendszerekkel kapcsolatban, a társadalmat illetően sokkal inkább az a modell jár nagyobb hozadékkal, mely a társadalmat mint az adott politikai akarat végrehajtóját, alakítóját, sokszorosítóját és újratermelőjét vizsgálja.[51] E körülmény mikéntjének tisztázása során az egyik legfontosabb kutatói feladat a hivatali források nyelvhasználatának dekódolása; jelen esetben a rezsim társadalmi expanziójának mértéke nyomon követhető abban is, hogy a nyelvhasználat fokozatos megváltozásának szemantikai jellegzetességei mennyiben tükröződnek vissza az egyházi intézmények által keletkeztetett forrásokban, illetve abban, hogy ezek mennyiben itatták át a lokális egyházi társadalmak közbeszéd-formáit.[52] Emellett a másik fontos kutatói feladat a vizsgálat alá vont lokális közösségeknek és életvilágoknak, valamint a helyi hatalom képviselőinek a reprezentációs technikáinak feltárása – pontosabban a források vizsgálatánál azon hétköznapi helyzetek

[50] ORMOS 1987: 22.
[51] ORMOS 1987: 22.
[52] CASSIRER 1997: 41. A terjedelmi keretek miatt a mélyebb szemantikai vizsgálatokra korlátozott lehetőség adott – a társadalmiasítás dimenziói a klérus egy bizonyos részének a hatalom helyi képviselőivel való, többnyire kényszerjellegű, gyakorlati együttműködési formáira korlátozódnak. A kérdés kapcsán a legátfogóbb hazai lingvisztikai elemzést lásd JOBST 2010.

megmutatása, melyekből tükröződik, hogy a hatalom hogyan jeleníti meg magát az adott társadalmi térben.[53] Amennyiben egy hegemóniára törekvő politikai kurzus, s az annak nevében eljáró közigazgatási apparátus és állami (erőszak)szervek tevékenységét legitimáló ideológia utópikus céljaiból indulunk ki, úgy nem tekinthetünk el attól, hogy a nehéz- és hadiipari fejlesztések, s a mezőgazdaság kollektivizálása egy kényszermodernizációs paradigmába ágyazódnak. Ebben az értelmezési keretrendszerben a „társadalmiasítás" kifejezés egy, a diktatúra végrehajtói és a társadalom közötti formális és informális kapcsolatrendszerre utal, melybe a társadalom valamennyi rétege bevonódott – akár a propaganda mobilizáló hatásai, akár a hatósági kényszerintézkedések, akár személyes érdekek által vezérelve.[54] A diktatúra helyi korifeusait és a helyben működő, érintett lelkipásztorokat illetően a kérdésfelvetést pontosítva: az általuk közvetített pártállami, illetve egyházi hatalmi kifejeződés formáit mennyiben befolyásolta a központi kormányzat, s mennyiben a lokális kultúrtáj, illetve társadalmi közeg miliője?

Ezen a ponton fontos kitérni az egyházközségek társadalmi szerepére. Az egyházközségekben jelenlévő módos parasztgazdákon túl magának a lelkipásztornak fontos társadalmi szerepe volt. A pasztorációs szolgálaton kívül szociális és karitatív tevékenységet is folytatott, a közösségi konfliktusmezők moderálásában is számítottak rá, hivatali és adminisztratív teendői mellett az egyházközségi földeken mezőgazdasági munkásokat is foglalkoztatott, a helyi értelmiségi elit képzésében a szocializációs szerepe is megkerülhetetlen volt, továbbá az egyházközség és a település történetének megírása, a helyi népszokások ápolása, s végül, például énekkar szervezése révén kiemelkedő kulturális tevékenységet is végezhetett.[55] Ennek megfelelően az egyházközség szerepkörei az alábbi dimenziókban értelmezhetőek: „*földbirtokosként*; *társadalmi mobilitás tényezőjeként*; *társadalmi autonómia fórumaként*; *erkölcsi norma- és cselekvésorientációs iránymutatóként*."[56]

A fentiek miatt a pártállami diktatúra számára az egyházközségek képezték a legnagyobb elhárítandó akadályt a magángazdálkodó parasztság birtokainak „szocialista tőkefelhalmozásában."[57] Éppen ezért, a modernizációs projektként tálalt program egyházi társadalmiasításának legfontosabb instrumentuma és külön vizsgálati terepe a békepapi

[53] APOR P. 2006: 460.; Ö. KOVÁCS 2012: 45-46.
[54] Ö. KOVÁCS 2009: 10.
[55] RAGADICS 2007: 192-193. Az egyházi alapú közösségépítés terén lásd Bednárik János disszertációját: BEDNÁRIK 2018. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40521/dissz_bednarik_janos_tortenelemtud.pdf (utolsó letöltés: 2024.06.14.)
[56] CSIKÓS – Ö. KOVÁCS 2023: 365.
[57] Ö. KOVÁCS 2015/b.: 19.

mozgalom, melynek tagjai a papi hierarchia részeként egyaránt feleltek az egyház mozgásterének biztosításáért a diktatúra keretei között, de ezzel párhuzamosan igaz az az állítás is, miszerint – mint politikai testület – az egyház intézményrendszerén belül a pártállam transzmissziós szíjaként funkcionált. Ezért a kollektivizálásban való részvételük különféle színterein és megnyilvánulási formáin túl egyrészt érdemes az egyházi társadalom többi tagjának a fentiekre adott reakcióit, valamint a diktatúra egyházpolitikájának működtetésében szerepet játszó testület részvételének hátterében meghúzódó egyéni motivációs tényezőket és döntési helyzeteket is feltárni.[58] A diktatúra társadalmiasításában való egyházi részvétel motivációs faktoraira vonatkozóan Bögre Zsuzsanna tipológiája a békepapok öt típusát különbözteti meg:

1. „Pszeudo-békepapok" – Kezdettől fogva ellenségesek voltak a mozgalommal, tagságuk ellenére nem támogatták a rendszert, sőt, ezirányú véleményüknek a békegyűléseken hangot is adtak. A mozgalomhoz csak névlegesen tartoztak, az elvárt munkát gyakran elszabotálták. Ha tehették, el sem jártak békegyűlésekre, mozgalmi tagságuk nem volt tartós.
2. A megtörtek – Ebbe a csoportba sorolhatók azok, akik a mozgalomban az egyház intézményének a túlélését látták. Csak látszólag értettek egyet a mozgalom célkitűzéseivel, ugyanakkor, mivel az egyházat ért krízishelyzet időhatárai beláthatatlanok voltak, választott közép- és hosszútávú jövőstratégiaként jobbára kényszerűen működtek együtt.
3. Erkölcsileg kifogásolható személyek – Itt jellemzően az alkoholizmus, a nőügyek miatti botrányok, vagy éppen hűtlen kezelés gyanúja merült fel vagy igazolódott be. A kérdéses személyek emberi gyengeségei beszervezésük előtt is ismertek voltak, éppen ezért keresték fel őket – zsarolással érték el náluk a belépést. Az egyházközségek többnyire ellenséges magatartása és az egyházfegyelmi eljárás kilátásba helyezése miatt azonban 1953-ra terhessé váltak a mozgalom számára is. Őket adott esetben az állambiztonság foglalkoztathatta a továbbiakban.
4. A konspirálók – Tagságuk árnyékában próbálták menteni, ami menthető volt. Amennyire lehetett, a pasztorációs hitéleti munka elmélyítésére törekedtek a mozgalom leple alatt. Befolyásukat espereskként arra is használhatták, hogy titokban „reakciósnak" bélyegzett papokat, esetleg valamely betiltott egykori szerzetesrend tagját segítsék.

[58] További, ám nem egyszerű kutatási útirányt jelent az egyházi társadalomnak az a része, mely nem sorolható egyértelműen sem a kollaboráció, sem az áldozatiság szerepkörébe – a restrikciókat elkerülő, s a diktatúra keretei között működő csendes, passzív (?) többségről, s a rájuk irányuló ritka kutatói szándékról lásd GYARMATI 2008: 67-75.

5. A karrieristák – Tagságukat anyagi előnyök szerzésére vagy a ranglétrán való gyors emelkedésre használták, ami azért jelentett problémát a hatalomnak, mert cserébe ritkán akartak békemunkát végezni. Ők általában úgy tekintettek a békepapi mozgalomra, mint a papságnak a szocialista társadalmon belüli érdekképviseleti fórumára. A hatvanas évekre azonban ez a csoport – tudomásul véve a pártállam és a Vatikán közötti status quot – épphogy a pártállami érdekek túlteljesítésében jeleskedett.[59]

Az egyházközségek fent megnevezett négy fő szerepkörének megfelelően a rezsim egyházügyi szakigazgatásának fő célja, a kollektivizálással párhuzamosan: *az egyház gazdasági hatalmának megtörése*; *az oktatási- és ifjúságszocializációs monopólium kisajátítása*; *a megváltoztatott munkarend és a renitens személyekre gyakorolt, konstans adminisztratív represszió nyomán az egyházi testületek korábbi mobilizációs csatornáinak „eldugítása”*; s végül *az együttműködésre hajlamos, vagy abba belekényszerített egyházi személyek útján az egyházközségek megosztása, illetve a klérus erkölcsi integritásának lejáratása*.[60]

A kiemelt fontosságú fenti társadalmi dimenziók – a vidékies agrárrégiók kényszerkollektivizálása tekintetében – a pártállami diktatúra szemében az egyházközségeket megkerülhetetlen fontosságú, meghódítandó objektumokká tették: a kényszerkollektivizálás kapcsán ezért is neveztem az egyházközségeket a „falusi osztályharc lokális színtereinek.”

3. Historiográfiai áttekintés – kutatói narratívák

Kevés olyan 20. századi történeti esemény létezik, mely mind a gazdaság-, a társadalom- és a politikatörténet aspektusaiból tekintve ennyire megosztaná a témával kapcsolatos társadalmi közbeszédet és magát a történész-szakmát. Nincs ez másként az egyháztörténettel sem. A kollektivizálással szemben az ún. 1945-ös földreform kapcsán a történetírás fősodrának keretein belül még a napjainkban is népszerűnek tűnnek a rendszerváltást megelőző időszak alatt a vonatkozó témában alkotott történészek állításai, melyek a történelmi keresztény felekezeteket intézményes szinten érintő földelkobzásokat és földosztásokat, s az ennek végrehajtása nyomán hemzsegő törvénytelenségek gyakorlatát, mint az „adott történelmi helyzetben szükségszerűt, valamint a népakaratot kifejező demokratikus mozgalmat” igazolják.[61]

[59] BÖGRE 1998: 66.; Lásd még ORBÁN J. 2001: 136-137.
[60] BALOGH 2008: 51.
[61] HORVÁTH G. 2017: 534. Módszertani szempontból a fent hivatkozott szerző művét kiemelkedő fontosságúnak tartom.

Orbán Sándor monográfiája volt az első egyháztörténeti munka, mely a teljesség igényével kísérelte meg a téma marxista szellemű interpretációját.[62] Horváth Gergely rámutatott, hogy a szerző a földosztásokban nem az intézményrendszer, illetve a kegyúri feladatok gazdasági alapját ellehetetlenítő politikai aktust látja, hanem a főpapok nagyjavadalmaik elvesztése miatt érzett félelmét.[63]

Meglepő módon, az ötvenes évek történeti értékelését teljesen meghaladni képtelen megközelítések még a Kádár-rendszer utolsó éveiben is előfordulnak. Gergely Jenőnek a nyolcvanas évek közepén megjelent, egyébként rendkívül alapos munkájának narratívája a haladás perspektívájából a történteket szükségszerűnek, ezáltal – mégha közvetett módon is, de – a tulajdonjog és az alapvető szabadságjogok negligálását legitimnek állítja be.[64] Horváth Gergely rámutatott arra a fontos körülményre, hogy az adott kor kultúrpolitikájának lehetőségei szűk teret engedtek a korabeli viszonyok történeti ábrázolását illetően,[65] de a rendszerváltást követő évtizedek során e toposzok időnként még mindig felbukkantak.[66] A Magyar Katolikus Püspöki Karnak a földreform-törvényeket illető álláspontjáról, s a földosztásoknak az egyház gazdasági helyzetét érintő hatásairól sokkal differenciáltabb kép bontakozik ki Balogh Margit kétkötetes Mindszenty József-biográfiájából.[67] A Magyarországi Református Egyházat illetően Vincze Gábor kutatásai mutattak rá a földreformtörvény végrehajtási körülményei mögött meghúzódó egyházpolitikai mozgatórugókra, s egyúttal a Magyar Kommunista Párt (MKP) „fokozatos forradalmának”[68] gyakorlatára.[69]

Ö. Kovács József kutatásai során tüzetesebben górcső alá vette a földosztás társadalomtörténeti problematikáit, s rájött, hogy érdemes lenne revideálni olyan történeti fogalmakat, mint: földreform, szövetkezet, demokrácia. A II. világháború utolsó etapjának jelentőségéből kiindulva, az 1945-ös földosztás Kelet-Közép-Európa-szerte a szovjet felszabadítás-megszállás makrokontextusában értelmezhető, mely nem írható le pusztán egy agrárreform definíciójával: a birtokstruktúrák megváltoztatásán túl az addigi társadalmi viszonyok paradigmatikus átalakítása is megtörtént mintegy másfél év alatt – ez tömeges, megrázó és hosszú távú tapasztalat volt, mely tükröződik nemzetközi, országos, regionális és

[62] ORBÁN S. 1962: 5. „Az állam és az egyház viszonyának rendezése nem szűkíthető le egyetlen vagy akár több jogi aktusra, hanem egyik sajátos harci területe volt a népi demokrácia győzelméért vívott politikai küzdelemnek.”
[63] HORVÁTH G. 2017: 535. Hasonló következtetésre jut a földreformot a magyar gazdaságtörténet legnagyobb agrárforradalmaként interpretáló Donáth Ferenc is, lásd DONÁTH 1969: 178-185.
[64] GERGELY 1985: 10.
[65] HORVÁTH G. 2017: 538.
[66] Lásd GUNST 2005: 53-60.; SOMLYAI 2005: 169-178.; IZSÁK 2005: 61-70. és BARANYI 2005: 107-114. tanulmányait.
[67] BALOGH 2015/a.; BALOGH 2015/b.
[68] BÉKÉS 2022: 212.
[69] VINCZE 2007: 622-627.

lokális léptékekben is.[70] Ha csak a rendelkezésre álló forrásanyagot nézzük, azt tapasztalhatjuk mind az egyházi, mind a helyi párt- és közigazgatási szervek iratanyagainak tanulmányozása során, hogy a legtöbb a kortárs hivatali nyelvhasználat fokozatos megváltozásáról, az új korszellemhez való folyamatos, intézményes szintű adaptációjáról s az ennek nyomán fellépő tabusítások alternatív valóságának benső igazsággá tételéről szólnak.[71] Az adott témát illető kritikus történészi értékelés persze nem változtat azon, hogy a létező társadalmi konfliktusok kezelése még egyházi oldalról is valóban megkívánt egy tényleges földreformot, de ennek a jogos társadalmi igénynek a ténye nem válhat normává, mely miatt illegitim a földosztás végrehajtási vizsgálatának a puszta felvetése is.[72]

Egy polgári demokratikus reform – legyen bármennyire is radikális – „szem előtt tartja a hosszú távú gazdasági-társadalmi hatásokat, s emellett a jogi normákat alkotmányosan biztosító intézményesültséget feltételez. Egyrészt a munkaszervezet és a tulajdon elkülönülését megszünteti, a földet működő tulajdonként a termelőnek adja, s egy hosszú távú agrárpolitikát követ, mely a tulajdonos megélhetését garantálja."[73] Ehhez képest az 1945-ös földosztás célját tekintve a gazdasági alapjaitól megfosztott társadalmi elit, egyház és a korábbi közigazgatási intézményrendszer társadalmi kiiktatását célozta meg, ráadásul a családi munkaerőn alapuló kisparaszti gazdaságok létrejöttét nem követte semminemű érdemi agrárreform. Az MKP politikai mítoszképzésének részét képező „földreform" tartalmi jelentésében tehát nem felel meg egy reform kritériumainak.[74]

Az egyházi földvagyon államosításának kutatásai római katolikus oldalról sajnos igen nagy hiányterület. A református vonatkozások kapcsán érdemes megemlíteni Kormos Lászlót, aki a tagosítások és a téesz-szervezések első hullámának az egyházszervezet állami presszió nyomán történt átalakításának, egyszersmind a protestáns egyházi társadalom élén történt „társutas őrségváltás" összefüggéseinek tükrében értelmezte az episzkopális egyházmodell javára a presbitériumi szervezet leépítését. A szerző eme egyházkormányzati forma autonómia-vesztésének gazdasági dimenziójaként ábrázolta a nagybirtokok és az egyházi intézményrendszer elvesztése után a maradék javadalmi földekről való lemondást.[75] Az egyes egyházközségek lokális szintű mélyfúrásai terén kiemelendő Rigó Róbert, aki a Kecskeméti

[70] Bővebben lásd Ö. KOVÁCS 2017: 29-38. A szovjet érdekszférába került kelet-közép-európai államokban lezajlott földreformokról lásd VARGA Zs. 2015: 583-605.; és SIMON – KOVÁCS 2008: 118-123.
[71] Ö. KOVÁCS 2012: 45.; Ö. KOVÁCS 2017: 21-25. A szerző rámutatott, hogy ebben szerepet játszott a háború és a „felszabadítás" mindennapi valósága is.
[72] Ö. KOVÁCS 2017: 30.
[73] Így ír a problémáról Tanka Endre és Czettler Jenő nyomán Ö. KOVÁCS 2017: 31.
[74] Ö. KOVÁCS 2017: 31.
[75] KORMOS 1995: 626-646.

Református Egyházközség föld- és házingatlan-vagyonának, valamint a presbiterek magánvagyonának államosítása kapcsán, a huszadik század első felének ívében ábrázolja egy közösség infrastruktúrájában bekövetkezett, visszafordíthatatlan változások gazdasági dimenzióit, a harmincas évektől az ötvenes évek elejéig.[76] A témám szempontjából P. Szászfalvi Márta munkája különösen fontos: a szerző Szolnok megye nagykunsági földrajzi régiójának gyülekezetei körében végzett összehasonlító kutatásokat, melyek során az 1945-ös földosztástól az ötvenes évek elejéig elhúzódó földfelajánlások gazdasági hatásait, a végrehajtás során tapasztalható jogsértések formáit, s végül a kötelező egyházi adó[77] megszűnése és az egyre emelkedő beszolgáltatási- és adóterhek kölcsönhatásait vizsgálta.[78] A földosztás Szolnok megyei tapasztalattörténetét tekintve, a legfontosabb munkának Csönge Attila tanulmányát tartom, aki a „demokratikus átmenet" időszakának képlékeny politikai mozgásait szemléltette megyei szintű kutatásai nyomán – a különböző járások és városok lokális társadalmainak valamennyi rétegét lefedő munka értékes adalékokat szolgáltat a földreform végrehajtásának, s főleg az azt követő jogorvoslati kísérleteknek lelkipásztori tapasztalatairól is.[79]

A kutatásom tárgyát illetően – a tágabb kontextusnál maradva – érdemes megemlíteni az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) intézménytörténetével kapcsolatos munkákat is. Ezen monográfiák általában az ÁEH szervezetével, annak a kurrens egyházpolitikai irányvonalnak megfelelő működésével foglalkoznak, ugyanakkor ezen munkákon keresztül, csak a végrehajtás mechanizmusának megismerésével értelmezhetőek az ötvenes éveken át több

[76] RIGÓ 2022/a: 253-286.; RIGÓ 2024: 29-48.

[77] A katolikus egyház tagjaira az illetékes egyházi hatóságtól kirótt kötelező anyagi hozzájárulás. 1934 januárjában lépett életbe a magyarországi katolikus egyházközségek igazgatási és adóztatási szabályzata, melyet 1933. október 11-én a Püspöki Kar, december 19-én pedig a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium is jóváhagyott. Ez a fővárosi egyházközségeken kívül minden görög- és római katolikus egyházközségre vonatkozott. A szabályzat az egyházközségeknek az odatartozók terhére adókivetési jogot biztosított. Ennek behajtásáról az állami – és községi – hatóságok gondoskodtak. Adófizető volt az egyházközség minden nagykorú tagja, valamint a másutt lakó, de az adott területen birtokkal rendelkező személy. Az egyházi adó kulcsára nem volt egységes jogszabály, az állami szervek hajtották be az egyház kérésére közadók módjára, lásd https://lexikon.katolikus.hu/E/egyh%C3%A1zi%20ad%C3%B3.html (utolsó letöltés: 2025.06.12.) A katolikus egyházi adó magyarországi történetéről részletesen lásd CSIZMADIA 1966: 241-253. A Magyarországi Református Egyház rendelkezései szerint a rendes egyházi adó az egyházközség költségvetés szerinti éves rendes szükségleteinek fedezésére szolgál, beleértve a helybeli egyházközség és iskola évi állandó szükségletein kívül az országos egyházi közalapnak az egyházközségre kirótt évi járulékát és a felsőbb egyházi hatóságok, illetve az ezek által fenntartott és segélyezett intézetek költségeinek az egyházközségre törvényesen kivetett évi összegét is. Ezenkívül még volt rendkívüli egyházadó is, amely az évi rendes költségvetés állandó kereten kívül eső, az adott egyházközség rendkívüli szükségleteinek céljaira szolgált. Az egyházi adókulcs meghatározása az egyházközség jogát illette. Ezt az adókulcsot mindenkor az egyháztagok vagyoni és kereseti viszonyaira tekintettel, a rájuk jogerősen kivetett állami egyenesadók figyelembe vételével kellett megállapítani, lásd A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRVÉNYEI 1933: 197-198.

[78] P. SZÁSZFALVI 2018: 231-247.

[79] CSÖNGE 2011: 407-439.

szakaszban elhúzódó kollektivizálás projektjének egyházakra gyakorolt hatásai.[80] A fentiek mellett, általában hagyományos egyházpolitikai megközelítésben tálalt, az ország különböző területének megyei egyházügyi szakigazgatását feltáró monográfia, tanulmány és forrásközlés is érinti futólagosan a kollektivizálás egyházi fogadtatását: Csongrád,[81] Bács-Kiskun,[82] Borsod-Abaúj-Zemplén,[83] Békés,[84] Heves,[85] Veszprém,[86] Vas,[87] Somogy, Zala, Baranya, Tolna,[88] s végül Szolnok[89] megyék vonatkozásaiban.

Az országos egyházpolitika megyei szintű vizsgálatainak hagyományos egyháztörténeti, illetve a diktatúra egyháztörténeti szakigazgatásainak szervezettörténeti megközelítésű kutatásainál e dolgozat tematikai kereteihez közelebb állnak azok a munkák, melyek a keresztény felekezetek részéről a diktatúra társadalmi valóságára adott teológiai reflexióit, illetve a „keskeny út szolgálati" teológiájának, vagy a békepapi mozgalom működésének a képében a rezsim törekvéseinek egyházi részről asszisztált társadalmiasítási gyakorlatait feszegetik. Noha a rendszerváltást követően az e körbe tartozó munkák többsége felekezeti elköteleződésű, apologetikus szellemiségű munka – akár egy-egy gyülekezet életéről tudósító helytörténeti dolgozat – volt, melyek csak ritkán tudtak, vagy akartak túllépni az „elnyomó világi hatalom kontra üldözött egyház" dichotomikus felfogásán, időnként tartalmaztak fontos adalékokat a békepapi mozgalom tényének egyházi recepcióit illetően, s némelyik a téeszesítést is epizódszerűen említi.[90] Ugyanez érvényes az egyes lelkipásztorok élettörténetét feldolgozó munkákra is.[91] Historiográfiai szempontból napjainkig is nagy haszonnal forgatható Pál József monográfiája, mely a rendszerváltozást követően elsőként dolgozta fel országos szinten a katolikus papi békemozgalom történetét.[92] A mű főként a mozgalom szervezetének intézménytörténeti szempontú feldolgozása miatt fontos: az ÁEH iratanyaga, az akkor elérhető egyházi levéltári források és a korabeli sajtó nyomán a klérus és

[80] SZÁNTÓ K. 1990.; KÖPECZI 2004..; KÖBEL 2005.; SOÓS 2014. https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40125/Kd_12850.pdf?sequence=1&isAllowed=y (letöltés ideje: 2024.06.16.)
[81] MÉSZÁROS 1995: 233-246.
[82] SZABÓ B. 2023: 387-414.
[83] FAZEKAS Cs. 2002: 301-319.
[84] MEZEY 2023: 173-203.
[85] GÁL 2017: 121-142.
[86] MIKÓ 2017: 95-108.
[87] KÖVÉR 2002/a.: 618-641.; KÖVÉR 2002/b.: 763-788.
[88] Mind a négy dunántúli megyére vonatkozóan lásd BERTALAN 2018.
[89] SULÁK 2015.
[90] TOMKA F. 2005.; TIBORI 1995.; HAVASY 1990.
[91] ÖTVÖS é. n.; ÖRSI 2016.; HETÉNYI 1992.; HETÉNYI 1996.; BIHARI I. 2012.
[92] PÁL JÓZSEF 1995. A békepapi mozgalom kapcsán fontos megemlíteni nemzetközi viszonylatban a keletnémet evangélikus egyház mozgásterének egyházpolitikai lehetőségeit vizsgáló kutatások közül ALBRECHT-BIRKNER: 2018.

a pártállam egyházpolitikai küzdelmeit tárja fel, betekintést engedve a megyei szintű békepapi választmányok működésébe. Orbán József a fentieken túl a békepapi mozgalom Rákosi-érában betöltött társadalmi szerepét is vizsgálja az alávetettség és a kollaboráció dimenziói mentén.[93] Az államszocializmus kiépítésére adott teológiai reflexiókat vizsgáló katolikus[94] és protestáns[95] munkák mellett a téma szempontjából fontos megemlíteni a közigazgatási megyei szintű római katolikus (és református) békepapi választmányok működését vizsgáló monográfiákat és tanulmányokat Veszprém, Zala, Somogy,[96] Heves,[97] Bács-Kiskun[98] és Szolnok megyék vonatkozásában.[99]

Ezen a ponton érdemes rátérni a kutatási témám szerves részét képező, s a feldolgozás során legnagyobb mértékben felhasznált interdiszciplináris megközelítésű, többnyire társadalomtörténeti munkákra. A nemzetközi szakirodalomban Arnd Bauerkämper tanulmánya fontos kiindulópont, aki a kényszermodernizáció jelentette reflektálatlan voluntarizmus által generált válsághullámok szemszögéből vizsgálta az egykori NDK paraszti társadalmát.[100] Edda Ahrberg monográfiája egy lüssowi – Mecklenburg-Elő-Pomeránia tartomány – fiatal evangélikus lelkész ego-dokumentumainak, valamint a Stasi állambiztonsági jelentéseinek tükrében mutatja be a keletnémet kollektivizálás egyházi recepcióját.[101] Konsztantyin Petrovics Oboznij tanulmánya az ortodox egyház helyzetét mutatja be Szovjet-Oroszországban a tömeges kollektivizálás megindulásának és a kuláklikvidálások időszakában, az 1920-as, ’30-as évek fordulóján. A szerző egyházi dokumentumok és a szovjet kormányzat rendeletei alapján követi nyomon a Moszkvai Patriarchátus különböző egyházmegyéiben végbement gazdasági-társadalmi-hitéleti változásokat és a parasztság ellenállási kísérleteit.[102] Anna Wylegała mikrotörténeti tanulmánya a kényszerkollektivizálás által gerjesztett társadalmi folyamatokat a lengyelországi Kielce régióban található Gierczyce nevű falu példáján mutatja be: miként

[93] ORBÁN J. 2001.
[94] KÁLMÁN 2010: 13-30.; GÁRDONYI 2015: 9-14.
[95] BOGÁRDI 1995.; NAGY K. 2019: 279-351. Az ország nyugati-északnyugati régiójával szemben az Alföldön, s különösen Szolnok megyében az evangélikus gyülekezetek a téeszesítés szempontjából – a pártállami források alapján – nem voltak különösebben érintettek. Ezen gyülekezetekre kis létszámuk és rossz anyagi helyzetük, valamint a kutatás tematikai keretei miatt ezúttal külön nem térek ki; ugyanez vonatkozik a kisegyházakra, s a Szabadegyházak Tanácsán kívüli illegális szektákra is. Ezzel kapcsolatosan lásd PETRÁS 2017: 203-270.
[96] GÁRDONYI – HORVÁTH G. 2017: 133-195.
[97] GÁL 2023/a.; GÁL 2023/b: 107-120.
[98] RIGÓ 2019: 295-315.; RIGÓ 2020: 165-199.
[99] SULÁK 2019: 381-419.; SULÁK 2022/b.: 205-230.
[100] BAUERKÄMPER 1999: 556-588. A szovjetizált szatellit-államoknak nemzetközi szintű összehasonlításairól lásd BAUERKÄMPER – IORDACHI 2014.
[101] AHRBERG 2019.
[102] ОБОЗНИЙ [OBOZNIJ] 2020: 97-108. https://peasantstudies.ru/ru/rus/zhurnal/2020-5-3/pravoslavnaya-tserkov-v-sssr-nakanune-kollektivizatsii (utolsó letöltés: 2025.06.14.)

próbált a lengyel vidék ellenállni a kollektivizálás szovjet típusú kivitelezésének, az eredeti koncepcióból mennyi valósult meg és milyen hatást gyakorolt Gierczyce társadalmi szerkezetére és személyközi kapcsolatrendszerére.[103] A téma szempontjából a lengyelekkel szemben a magyar történetírás számára épphogy a társadalmi ellenállás vizsgálata volt sokáig vakfolt. Fontos megemlíteni Nagy Netta monográfiáját a Homokhátság – a Duna-Tisza közének síkvidékeit lefedő tájegység, javarészt Bács-Kiskun megye – parasztságának túlélési stratégiáiról, mely néprajzi megközelítésből térképezi fel az állami represszió által sújtott gazdák interperszonális kapcsolatrendszerét és cselekvési lehetőségeit.[104] Kiemelkedő továbbá Farkas Gyöngyi munkája, mely a Nyírség három különböző területén, a kollektivizálás három különböző szakaszában vette górcső alá az ellenségkeresés mechanizmusának mozgatórugóit a közösségi érdekérvényesítés különböző helyi szintű megnyilvánulásaival, főként az állambiztonsági források tükrében.[105] Ugyanezen témának antropológiai megközelítését nyújtja Oláh Sándor a székelyföldi Homoród-menti falvak társadalmi átalakulását nyomon követve.[106] A téeszesítés társadalomtörténeti eredményeit tekintve a jelenlegi HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Nemzeti Emlékezett Bizottságának együttműködésében létrehozott Vidéktörténeti Témacsoport „Magyar vidék a 20. században" című sorozat kötetei említhetők.[107]

A Rákosi-korszak kapcsán többé-kevésbé köztudott, hogy a rohamléptékű társadalmi átalakítások emblematikus ideológiai toposza a „kulákok és a klerikális reakció" szövetségéről szólt, mely „a szocializmus felépítésének legnagyobb akadályát jelentette a falun."[108] Bolgár Dániel a kulákokat sújtó társadalompolitika kistérségi szintű végrehajtása kapcsán a községi pártszervek „kulák-definícióját" vetette össze a központi intenciókkal, rámutatva a helyi közösségi patrónus–kliens-rendszer búvópatakként való érvényesülési formáira.[109] Tóth Juditnak a „kuláküldözési kultúrpolitika" legközismertebb médiumaként funkcionáló élclapnak, a „*Ludas Matyinak*" a szerepét vizsgáló monográfiája a bűnbakká kikiáltott nagygazdák klérussal való kapcsolatának kommunista interpretációját is érinti.[110]

[103] WYLEGAŁA 2022. https://www.deepdyve.com/lp/ou-press/beyond-the-victimhood-narrative-a-case-study-of-unexpectedly-2Yjka1w5NH?key=OUP (utolsó letöltés: 2023.12.05.)
[104] NAGY N. 2013.
[105] FARKAS Gy. 2016.
[106] OLÁH 2001.
[107] Különös tekintettel GALAMBOS – HORVÁTH G. 2019. kötetének tanulmányaira.
[108] Példaként lásd Kiss Tiborné: „*A tömegekre támaszkodva leplezzük le a kulákokat és a klerikális reakciót.*", In: *Szabad Nép*, 10. évf. (1952) 56. sz. (1952. március 7). 2.
[109] BOLGÁR 2008: 64-69.
[110] TÓTH J. 2021. Lásd még: KOVÁCS 2013: 444-455.

A kollektivizálásnak, valamint a kuláküldözésnek a vidéki életvilágok vallási életének átalakításához kapcsolódó szűkös halmaza egy még kevésbé kutatott terület – ennek a kutatási területnek a teljesség igényére törekvő feltárása jóformán az utóbbi tizenöt évben indult meg – ugyanakkor, az aczéli kultúrpolitika ideológiai sarokpontjai ellenére, az első fontos kiindulópontot Kardos Lászlónak a Fejér megyei Bakonycsernyéről írott szociográfiájának, valamint Peter Bell Nyírségben végzett terepgyakorlatának tulajdonítom.[111] A lokális szintű történeti antropológiai mélyfúrások terén fontos fordulópont Jason Wittenberg munkája, aki magyar területen vizsgálta a vallásosságnak az 1945 utáni vidéki társadalom politikai preferenciáira gyakorolt hatásait.[112] Említhető még Bögre Zsuzsanna mikrotörténeti tanulmánya a besenyőtelki kuláküldözés egyházellenes vonulatairól, a kétes hitelességű állambiztonsági forrásoknak az érintett szereplők egy részének emlékirataival való összevetése miatt.[113] Ö. Kovács József nagymonográfiája a paraszti társadalom felszámolásáról többek között megalapozta a kollektivizálás egyházi társadalomtörténetének módszertani megközelítéseit, a vallásos élet indikátorainak a társadalmi mozgások nyomán bekövetkezett változásaira rámutatva.[114] Soós Viktor Attila elsősorban az Állami Egyházügyi Hivatal iratanyagait tanulmányozta, melyek arról tanúskodnak, hogy egyházpolitikai szempontból döntő jelentőségű volt az egyházak anyagi bázisát és társadalmi-, „spirituális hátországát" képező, egyénileg gazdálkodó parasztság téeszekbe kényszerítése. A tanulmány egy sor kutatói problémát felvet a kényszerkollektivizálás egyháztörténeti vetületei kapcsán: a regionális szintű kutatási eredmények alapján mennyiben tekinthető sikeresnek az országos szintű pártállami egyházpolitika? Milyen szerepe volt a beléptetési kampány idején a pártállam transzmissziós szíjaként tevékenykedő békepapi mozgalomnak? Mindez milyen hatással volt a tradicionális

[111] KARDOS 1969.; BELL 1984. Szorosabban véve, az adott időszakra vonatkozóan nincs túl sok tanulmány, mely az egyházak szerepének, a vallásos élet átalakulásának és a kényszerkollektivizálás végrehajtásának kölcsönhatásait vizsgálná. Ezért azt gondolom, hogy jelen kutatási téma mind a hagyományos hazai egyháztörténet-írásnak, s főleg a rokontudományok kutatás-módszertani eszközeit és eredményeit is felhasználó társadalomtörténet-írásnak egy eddig nem kellően értékelt, de egyre inkább kutatott szegmensét képezi, melyben rengeteg potenciál van. A továbbiakban fejezetről fejezetre megkísérlem ezt az álláspontomat bizonyítani.

[112] WITTENBERG 2006. Wittenberg magyarországi viszonylatban mindenképpen úttörő munkásságát dicséri, hogy ugyancsak ő volt az, aki a kollektivizálás teljes körű végrehajtásának – tehát a korai Kádár-rendszer időszakának – az egyházakra gyakorolt társadalmi hatásait először vizsgálta, elsősorban Zala és Hajdú-Bihar megyék népmozgalmi adatainak összehasonlító vizsgálata tükrében, lásd WITTENBERG 2010: 109-116.

[113] BÖGRE 2010: 306-328.

[114] Ö. KOVÁCS 2012. A témát illetően a szerzőnek a Csikós Gáborral közös, legfrissebb tanulmánya rámutat arra a meglepő körülményre, hogy a mezőgazdaság kényszerkollektivizálásának egyházi recepciójával már a korabeli médiumok is foglalkoztak. A Szabad Európa Rádió 1960. januári és februári jelentései például arról tanúskodnak, hogy a térséget vizsgáló nyugati politikai elemzők Grősz József kalocsai érsek cikkét idézik, mely a kollektivizálásról és a „szocializmus építéséről" támogatóan nyilatkozott, ugyanakkor a jelentés arra is rávilágított, hogy a római katolikus klérus a kérdésben korántsem egységes. A jelentést idézi CSIKÓS – Ö. KOVÁCS 2023: 366.

keresztény életformára és a hitéleti tendenciák változásaira?[115] A határon túli kutatások esetében fontos megemlíteni Pál Jánost: a szerző a székelyudvarhelyi unitárius egyházkör Homoród-menti egyházközségeinek társadalomtörténetét vizsgálta a román kommunista rendszer hatalomra jutásától a hatvanas évek végéig – mindezt a szovjet típusú modernizáció és szekularizáció aspektusaiból.[116]

Ami a téeszesítés által indukált szekularizációs tendenciák lokális társadalomtörténeti vagy néprajzi kutatásait illeti,[117] Bács-Kiskun megye kapcsán két tanulmányt tartok fontosnak: az egyik Szabó Bence írása, aki a hatvanas évek viszonylatában térképezte fel a hitéleti keretek átalakulását.[118] A másik pedig a már több ízben hivatkozott Rigó Róbert tanulmánya, aki a végrehajtott téeszesítés nyomán, az ÁEH felméréseinek tükrében vizsgálta meg a kollektivizálás szempontjából kulcspozícióként számon tartott területek anyagi helyzetét és hitéleti mozgásait.[119] Szolnok megye viszonylatában mindeképp megemlítendő a Tiszafüredi járás – a kutatás kezdetén még Heves vármegye – területén lévő Tiszaigar kutatására 1949-ben alakult munkacsoport, mely a falu „szocialista átalakulását", s ennek a tárgyi kultúrára gyakorolt hatásainak feltárását célozta.[120] S legvégül külön ki kell térni Örsi Julianna néprajzi nagymonográfiájára, mely a Nagykunság paraszti társadalmának szerkezeti felépítését, a közösségi normaszabályozó viselkedésformákat, a csoportidentitás-képző kulturális elemeket és a közösség tagjainak informális kapcsolathálóit tekinti át rendkívül átfogó alapossággal.[121] A fenti kutatási eredmények, alkalmazott módszertan, s a korszakra vonatkozó ismeretek fényében érdemes közelebbről szemügyre venni e munka során felhasznált forrásbázist, valamint azok feldolgozása során alkalmazott módszertani megközelítéseket is.

4. Forrástípusok

A számításba jöhető primer források felkutatása a logisztikai körülmények miatt, természetesen a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárával (MNL JNSzVL) kezdődött. Az 1945-ös földosztásra vonatkozóan[122] felhasználtam a regionális szintű

[115] SOÓS 2019: 167-182.
[116] PÁL JÁNOS 2021: 411-455.
[117] Kiindulópontként lásd JÁVOR – MOLNÁR – SÁRKÁNY – SZABÓ 2000: 977-1006, https://mek.oszk.hu/02100/02152/html/08/432.html (utolsó letöltés: 2024.06.16.).; TÓTH H. 2015: 257-279.; BERTALAN 2010: 123-147.; SZABÓ Cs. 2018: 555-569.
[118] SZABÓ B. 2023: 387-414.
[119] RIGÓ 2023: 417-442.
[120] LENGYEL 1982.
[121] ÖRSI 2015.
[122] Mivel – a disszertáció címéből is következően – a dolgozat tematikai vezérfonalát a kényszerkollektivizálás adja, ezért először kérdéses volt, hogy érdemes-e az 1945-ös földreformig visszamenni; azonban úgy gondolom,

kommunista döntéshozói kör belső dokumentációit, a vármegyei földbirtokrendező tanácsok s a vármegyei földhivatal iratait, a községi földigénylő bizottságok és az egyházközségek hitéleti jelentéseit. A járási szintű földigénylő bizottságok által készített községi összesítőkből kiderült, hogy mely településeken volt akár tulajdonosként, akár javadalmasként érintett valamely felekezet. A városi és községi szintű földigénylő bizottságok iratanyagain belül, a földigénylő bizottságok ülésjegyzőkönyvei egyrészt betekintést adnak a birtokösszeírási ívek koncepciózus meghamisításai mögötti, többnyire a személyes haszonszerzés hajtotta motivációs tényezőkbe, valamint az egyes lelkipásztorok által írott földigénylési, illetve a birtokkisajátítás nyomán megtapasztaltak miatti jogorvoslati kérelmek ellehetetlenítésének változatos eszköztárába. A fentieket, valamint a Megyei Földbirtokrendező Tanács és a Megyei Földhivatal által keletkeztetett iratanyagok forrásértékét tekintve közös motívum, hogy egyrészről nem annyira a földosztás végrehajtásának társadalmi gyakorlatáról, mint inkább a végrehajtott földosztásokat követő jogorvoslati küzdelmek adminisztrációs ügymenetéről tanúskodnak. Az MKP vármegyei, járási és városi szintű alapszervezetének őrzési egységek szerint rendezett ülésjegyzőkönyvei inkább a pártstruktúra kiépítésére, az 1945-ös nemzetgyűlési, illetve 1947-es országgyűlési választásokra, s a fenti kérdésekkel kapcsolatos anyagi természetű és logisztikai problémákra szorítkoznak. A témámra vonatkozóan is inkább a kommunista célok szellemében megfogalmazott, általános egyházpolitikai irányvonal kontextusában térnek ki a földosztás kérdésére. A tanácsrendszer 1950-es kiépülésétől kezdve, az egyházi birtokügyekre vonatkozó iratanyagból a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága (VB) Pénzügyi Osztályának fondjai tartalmazzák a kuláklistákat, melyekben egyes egyházközségi képviselőtestületi tagok, presbiterek, de akár lelkipásztorok elkobzott vagyontárgyairól, leltárba vett terményeiről, vagy éppen politikai megítéléséről is találhatóak jellemzések. A Mezőgazdasági Osztály Földbirtokrendezési Csoportjának állaga a települési szintű ingatlanfelajánlásokról, házhelyügyekről és panaszügyekről tanúskodnak, az itt őrzött források a formálódó „téesz-mozgalomnak" az egyházi földek tagosítási szándékai szempontjából ezért kiemelt fontosságúak.

a téeszesítés gazdaság- és társadalomtörténeti folyamatainak megértése szempontjából a második világháborús magyarországi frontátvonulással párhuzamos „földfoglalások" körülményeinek ismerete megkerülhetetlen. A következő fejezetben többek között azt próbálom bebizonyítani, hogy az 1945-ös földosztásokat érdemes ahhoz a „főpróbához" hasonlítani, mely megelőzte a mezőgazdaság kényszerkollektivizálásának „háromfelvonásos drámáját." A fenti tézis mellett pedig a következőkben megnevezett forráscsoportok alapján igyekszem ennek az egyházközségek társadalomtörténete szempontjából releváns aspektusaira rámutatni – már csak azért is, mert az egyházak gazdasági önállósága is ekkor szűnt meg, melynek nyomán a (párt)államnak való anyagi kiszolgáltatottság kényszerpályájára kerültek.

A birtoküggyek legfelsőbb döntéshozó fórumaként a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) folytatódott a kutatás. Az 1945 utáni kormányszervek főosztályát tartalmazó iratanyagok közül az Országos Földbirtokrendező Tanács 1945–1946-os években keletkezett jegyzőkönyveit néztem át. Ehhez kapcsolódóan, megkerülhetetlen fontosságú forráscsoportot jelentenek az Országos Földhivatal által készített, 1947–1950 között keletkezett statisztikai kimutatások, melyek a települési földigénylő bizottságok szakmaiatlan és kaotikus eljárásait némileg korrigálva, a valósághoz mindenképp közelebb álló statisztikai kimutatásokat készítettek a földosztásokat követő birtokviszonyokról. A Magyar Kommunista Párt országos szintű iratanyagát illetően, a megyei szinten fellelhető forrásokhoz képest az Agrárpolitikai Osztály őrzési egységében található, földreformmal kapcsolatos panaszügyek már egyházi részről is kézzelfoghatóan bizonyítják a földigénylő bizottságok tevékenysége mögötti politikai befolyást. Ehhez szorosan kapcsolódnak a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztálya őrzési egységeiben lévő, a tagosítások egyházközségi javadalmi földingatlanokat érintő következményeiről tanúskodó források.

A földvagyon államosításának egyházi recepciója szempontjából pedig elengedhetetlen a legtöbbször szándékosan egyoldalú és torzító pártállami iratszervek által keletkezetett anyaggal szemben[123] az egyházmegyei levéltárak kutatási korlátozás alá nem eső kútfőinek összegyűjtése és feldolgozása. A(z párt)állami források arányához képest viszonylag kevés egyházi kontrollforrás ugyanakkor mindenképp nagyon értékes, az adott időszakot illetően az egyházak gazdasági térvesztésének mértékén túl a szovjetizálás társadalmi gyakorlatának lelkipásztori percepciói is szemléletesen kibontakoznak az egykorú forrásokból. Az Egri Főegyházmegyei Levéltár (EFL) 1804 és 1980 között keletkezett, tárgycsoportok szerint rendszerezett egyházkormányzati és gazdasági iratanyagán belül (*Archivum Novum*), a III-as tárgycsoport (*Acta Meritorum*) jelöli a plébánia vagy annak papja nevéhez konkrétan nem kötődő ügyköröket. E struktúrán belül helyezkedik el „Államosítás" néven az 1945–1952 között keletkezett iratanyag. A sorozat a lefoglalt, kisajátított, vagy az állam számára „felajánlott" egyházi föld- és házingatlanokkal, illetve egyházi személyek államosított magánvagyonával kapcsolatos jelentéseket, panaszleveleket és statisztikai kimutatásokat tartalmazza. Mivel római katolikus egyházkormányzati szempontból az Egri Főegyházmegye és a Váci Egyházmegye alá tartozik Szolnok megye, így a Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (VPKL) Püspöki Hivatali (Egyházkormányzati) iratai között a Váci Székeskáptalannal kapcsolatos anyag (*Capitulum*) tartalmazott értékes forrásokat a mezőgazdasági ingatlanok

[123] Ennek oka lehet szakmai pontatlanság, a forrás szerzőjének önigazolási szándéka, vagy a „külső cenzor interiorizációja nyomán" a hivatalos pártvonal kegyeinek való megfelelés kényszere.

állami felajánlásai kapcsán. Az egyházkormányzati iratok között a Püspökkari és Egyházmegyei Körlevelek (*Circulares*) között mind az 1945-ös földosztásról szóló világi rendelkezések kapcsán az egyházközségek számára megszabott teendők, mind a megmaradt egyházi javadalmasok ingatlanfelajánlásaival kapcsolatos jogi rendelkezések fennmaradtak. Emellett az érintett esperesi kerületek plébániáira vonatkozó iratokat (*Acta Parochiarum*) is átnéztem, különös tekintettel a plébániai javadalmakra, s a témával foglalkozó egyházközségi képviselőtestületi ülésekre. Az ezzel kapcsolatban fellelhető források minőségi és mennyiségi eloszlása meglehetősen egyenetlen; nem meglepő módon az egyházkormányzati szempontból jelentősebb települések – főleg városok –, illetve a helyi lakosság számarányában magasan reprezentált katolikus települések forrásadottságai a kedvezőbbek.[124]

A nagykunsági régió területén elhelyezkedő, nagyszámú református lakosság miatt megkerülhetetlen volt a debreceni székhelyű Tiszántúli Református Egyházkerület Kollégiumi Levéltárának (TtREL) meglátogatása is. Az Egyházkerületi Missziói Telepek iratain belül a Berekfürdői Lelkészotthon 1947–1963 között keletkezett, ingatlanügyekkel kapcsolatos ügyviteli iratai mellett a Nagykunsági Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyveit kitevő, a földvagyon államosításáról szóló iratanyag az egyházmegye gyülekezeti életének mindennapjairól, az egyház belső nyilvánosságának az egyházközségek szintjén tükröződő, „szolgálati teológia" szerinti átalakítási törekvéseiről, valamint a lelkipásztorok és presbitériumok anyagi nehézségeiről és küzdelmeikről tudósítanak.

Maga a kényszerkollektivizálás, az egyházközségek fontos jövedelemforrását jelentő paraszti magánbirtokok megszüntetése, s az egyháztagság „spirituális hátországát" jelentő gazdatársadalom téeszekbe kényszerítése – az egyházi nagybirtokok felosztásával, s az egyházközségi javadalmi földek kikényszerített állami felajánlásával szemben – közvetettebb módon érintették az egyházakat; éppen ezért szélesebb kört fed le a vonatkozó forrásbázis is. Első lépésként, a téeszszervezések egyházi recepciója szempontjából a legkézenfekvőbb az

[124] Ami a plébániai háztörténeteket, vagyis a megmaradt Historia Domusokat illeti, a kutatás sajnos nem járt a tervezési időszakban a remélt szerencsével. Logisztikai és anyagi nehézségeket jelent az Egri Egyházmegye kapcsán, hogy az adott település plébániai irattárában található meg a HD, már amennyiben megvan. A Váci Egyházmegyét illetően ugyan szerencsésebbek a kutatási körülmények – digitalizáltan akár otthonról is kutathatóak –, s bár messze nem néztem át minden települést, ám eddig az a tapasztalatom, hogy míg elszórt információk vannak a második világháborús frontátvonulás, a „kékcédulás" választások, akár a földosztások terén is, egy-egy anekdota formájában, ám 1948–1949-et követően a legtöbb HD „elhallgat", illetve a rövidebb és szárazabb anyagi természetű ügyeket kivéve, egyelőre nem túl közlékenyek. Az 1945-öt követő nagy társadalmi változások egyházközségek anyagi lehetőségeire és kulturális szövetére gyakorolt hatásainak klerikus narratívái kapcsán további forráslehetőséget jelenthetnek a még egyházi idősotthonokban nyilatkozni képes és hajlandó, kortárs szemtanúkkal készíthető *oral history* interjúk. Eddig egyelőre sajnos nem jutottam el, bár mindenképpen értékes adalékokat tartalmaz Bihari Istvánnak, a Karcag melletti egykori tanyaközpont néhai lelkipásztorának meghivatkozott emlékirata.

ÁEH Szolnok megyei egyházügyi főelőadójának „szigorúan titkos” minősítésű munkaterveinek, valamint havi és negyedéves beszámoló jelentéseinek feltárása volt. A Megyei Tanács VB Titkárságának Titkosan Ügykezelt (TÜK) iratai között már találhatóak a vallásgyakorlás hétköznapjaira – a hitoktatást illető személyi ügyekre, a körmenetek és egyéb egyházi ünnepek megtartásának helyhatósági szabályaira –, s az egyházügyi főelőadók személyére és pályaképére vonatkozó források is. Ennek kapcsán okvetlenül megemlítendők a Művelődésügyi (1956 előtt Oktatási és Népművelési) Osztálynak vallásügyekkel, hitoktatói engedélykérelmekkel vagy panaszügyekkel, továbbá bérmálásra vagy konfirmációra való felkészítéssel foglalkozó levélváltásai is.

Az 1956 előtti töredékes egyházügyi főelőadói forrásokat kiegészítik az MDP Szolnok Megyei Bizottságának 1948–1956 közötti évkört lefedő jelentései. Az ÁEH megalakítása előtti egyházellenőrzésről, a békepapi mozgalom elindításának körülményeiről, az adott település mirkotársadalmainak a pártállami korlátozásokat illető percepcióiról tanúskodó hangulatjelentésekről, hitoktatási ügyekről bőségesen találni jó minőségű forrásokat. Idekívánkoznak a hungaricana adatbázisban megtalálható, digitalizált változatban ingyenesen is elérhető megyei MDP testületi ülésjegyzőkönyvek és személyi ügyeket érintő bizottsági előterjesztések, melyek a központi politikai irányvonal társadalmi végrehajtásának időközbeni korrekciós kényszereiről, s az alacsonyabb közigazgatási szintű párttagok, illetve funkcionáriusok lelkipásztorokkal szövődő informális kapcsolatrendszeréről is sokatmondó információkkal szolgálnak. A fenti tematikának megfelelő források rosszabb minőségben és szegényesebb mennyiségben ugyan, de a járási és városi szintű pártbizottságok őrzési egységeiben is megtalálhatóak. Az 1957-es évvel kezdődő, Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) megyei pártbizottságának vonatkozó iratanyaga alapján ugyanazt lehet elmondani, mint a fentiek kapcsán – azzal a különbséggel, hogy főként megyei szinten, de egyes járási bizottságok esetén is, egyes káderek továbbképzései vagy leváltásai nyomán megfigyelhető a szakigazgatási tevékenység minőségi javulása, mely a forrásfeltárásokat tekintve, a kutató számára is kedvezőbb feltételeket jelent.

Az MNL OL 1945 utáni munkáspártok iratanyagán belül, az MDP Agitációs és Propagandaosztályának fondcsoportjában főként az ÁEH és a vidéki pártszervek kapcsolataira, a békepapi mozgalom tevékenységére, a pártállami sajtó munkájára, továbbá a falusi agitáció szempontjaira vonatkozó őrzési egységek kútfőinek felhasználása tűnt fontosnak. Az MSZMP Agitprop Osztálya kapcsán, a forrásbázis kibővül az – 1956 decemberétől kezdődően átmenetileg a Művelődésügyi Minisztérium egyik főosztályaként működő – ÁEH „vallásos ideológia elleni ateista propaganda megszervezéséről szóló” javaslatokkal és beadványokkal;

ez utóbbi források a kollektivizálás előrehaladásával párhuzamosan, a népi vallásossághoz kötődő, tradicionális ünnepi formák társadalmiasítására, valamint a szovjet típusú szekularizációs tendenciák nyomon követésére kiválóan hasznosítható kútfők. A forradalmat követő hatalmi visszarendeződéssel párhuzamosan, a diktatúra egyházi kontrolljáról tanúskodó iratanyag az 1956 előtti időszakhoz képest egészen zavarba ejtő forrásbőséget jelent. Az ÁEH iratanyagán belül megkerülhetetlen fontosságúnak bizonyult az Elnöki iratok állaga. A hivatal belső kommunikációjától kezdve a fontosabb eseményjelentéseken át személyügyekig és kiszállási jelentésekig bezárólag intézménytörténeti szempontból szilárd struktúrát adott az egyházpolitikai határozatok helyi szintű végrehajtási mechanizmusának átlátásához. Az ÁEH visszaminősített TÜK-iratain belül, a kényszerkollektivizálás egyházpolitikai hatásait felmérő munkatervek, országszerte a megyék – és a főváros – egyházügyi főelőadóinak vonatkozó beszámolói, valamint egyes területfelelősök kiszállási jelentései, a jelentéseket összegző országos értekezlet kivonatos jegyzőkönyvei, valamint az ÁEH Elvi-Politikai Osztálya által az MSZMP KB Agitációs Propagandaosztályának küldött, összefoglaló-értékelő jelentései mind megtalálhatók.[125] Amellett, hogy a Kádár-rendszernek a kollektivizálás teljes körű végrehajtását illető eltökéltségére a hivatkozott forráscsoport egy újabb ékes bizonyítékul szolgál,[126] a „szövetségi politika" végrehajtásának egyházi tapasztalattörténetéről úgy települési, mint regionális, vagy akár országos szinten is egzakt képet kaphatunk.[127]

A pártállami diktatúra egyházakkal szembeni „ellenségmanagmentjének" meghatározó részét képezte a politikai rendőrség is. A párt igyekezett mindenhol jelen lenni – az állambiztonság pedig még az ÁEH létrejöttét megelőzően igyekezett behálózni nemcsak az egyházkormányzati központokat, de a vidéki egyházközségeket is. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) a hálózati személyek ügynökjelentéseit tartalmazó munkadossziéi (M-dosszié) bőséges, ám meglehetősen félrevezető információkat tartalmaznak egyes gyülekezetek belső életéről, a megfigyelt célszemélyek jellemzéseiről és a megélt vallásosság hétköznapi ellenállási formáiról. Az operatív dossziékon (O-dosszié) belül a nyitás alapján találhatunk személyi, csoport, körözési, rendkívüli események vagy objektum-dossziékat. A bizalmas nyomozás alatt álló személyre nyitott dosszié a nyitásról szóló határozatot, környezettanulmányt, kapcsolatrendszerének névsorát, ügynökjelentéseket, szoba-

[125] MNL OL XIX-A-21-d-0023-1-10/1962. (16. d.) Az ÁEH országos felmérésének szempontjait Soós Viktor ismertette először átfogó részletességgel, lásd SOÓS 2019: 167-182.
[126] A Rákosi-korszak ezt megelőző két próbálkozása kapcsán sem az Állami Egyházügyi Hivatal, sem az MDP Agitációs Propagandaosztálya, illetve Párt és Tömegszervezetek Osztálya vonatkozó iratanyagában nem sikerült hasonló, átgondolt és kiérlelt koncepcióról tanúskodó felmérést, vagy ennek létezésére utaló forrást találnom.
[127] Az ÁEH hivatkozott felmérésének munkaterveit lásd a I/4/1. számú mellékletben!

vagy telefonlehallgatásról készült feljegyzéseket, levélellenőrzés eredményeit tartalmazza.[128] A vizsgálati dossziék (V-dosszié) a magyarországi egyházüldözés történetének egyik legfontosabb és legértékesebb forrásai. Ezek a nyomozási munka nyílt szakaszát tartalmazó házkutatási és kihallgatási jegyzőkönyveit, esetenként a jogerős bírósági ítélet másodpéldányát tartalmazó iratait tartalmazzák azoknak az embereknek, akiket az egyházi szolgálatuk alatt a fennálló rendszert kritizáló megnyilatkozásai, valamint az „Népi Demokratikus Államrend Megdöntésére Irányuló Szervezkedés" miatt vontak eljárás alá.[129]

A kutatás során feldolgozott forrásbázis ismertetését a téeszesítés problémáit érintő egyházi forrásokkal zárom. Az EFL *Archivum Novum* III-as tárgycsoportján belül található az Egri Főegyházmegye Szolnok megye területén elhelyezkedő esperesi kerületeinek rendes, évi két alkalommal megtartott gyűléseinek (koronáinak) jegyzőkönyvei (*Congregationalia*). Az eredetileg a papság elméleti képzésének műhelyeként funkcionáló testület fokozatos megváltozásáról, a szovjetizálás előrehaladásával párhuzamosan a „béke üzenetének" térfoglalása kapcsán tartalmaznak rendkívül fontos információkat ezek a jegyzőkönyvek – a központilag meghatározott, megvitatandó témák égető társadalmi kérdésekkel, így a „mezőgazdaság szociális átszervezésének" a hívek egzisztenciális helyzetére, hitéleti kríziseire adott lelkipásztori válaszokkal foglalkoznak. A VPKL-ben végzett kutatásaim ugyanezen koncepció mentén célozták a Váci Egyházmegye releváns esperesi kerületeinek tavaszi és őszi koronáit rögzítő jegyzőkönyveit. A református levéltárak közül a TtREL korábban hivatkozott, Nagykunsági Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyveit (I.33.c.) néztem át.[130]

A fent ismertetett primer források mellett természetesen nem hunyhattam szemet a témával foglalkozó, korabeli egyházi és pártállami sajtócikkek, továbbá a nyomtatott források zöme felett sem: ide tartozik többek között az 1949-es népszámlálások területi megoszlású felekezeti adatait is ismertető kiadvány, továbbá a Szolnok megyével kapcsolatos ismereteket tartalmazó helységnévtárak, s az 1945-ös földosztást megelőző nagybirtokrendszer struktúrájáról tanúskodó, 1935-ös gazdacímtár. Megemlítendőek még a koalíciós- majd kizárólag a kommunista pártok, vagy éppen a mindenkori egyházi vezetés tanácskozásainak jegyzőkönyveiből-határozataiból szerkesztett forráskiadványok, s a nyomtatottan, valamint online is elérhető jogszabályi gyűjtemények és archontológiák.

[128] Az ÁBTL-ben való kutatás során hatalmas segítséget jelentett VÖRÖS 2010: 314-315.
[129] VÖRÖS 2010: 318.
[130] A témát illetően a Szolnok megye által szintén érintett Dunamelléki Egyházkerület Ráday Levéltárában, az egyházkerület vegyes iratainak állagán belül (A/1.k) pusztán egyetlen 1961-es espereskerületi értekezletről készített jegyzőkönyvet találtam, mely a téeszesítés tanulságait a „keskeny út" teológiájának megfelelő szellemben interpretálta.

5. Módszertani megközelítések

A kutatás során felhasznált forrásbázis ismertetését követően, röviden megemlíteném az ezek feldolgozása során alkalmazott kutatásmódszertani megközelítéseket. A dolgozat megközelítése nem meglepő módon, elsősorban mikrotörténeti.[131] A perspektíva lényege, hogy addig, amíg a múltat önmagukban létező individuumok vagy statisztikailag reprezentálható individuumok terminusaiban gondoljuk el, nem fogunk elérkezni a társadalmi folyamatok hiteles reprezentációjához. Éppen ezért Norbert Elias úgy véli, hogy a viszonyok, illetve a relációk képezik azt az alaprealitást, amelyet a történésznek tanulmányoznia kell. Ezzel egy régi, bénítóan ható dualizmust is felszámol: az egyén és a társadalom nem állnak szemben egymással elkülönült realitások gyanánt. A viszonyok és függőségek állandóan változó láncolata eltérő konfigurációkat hoz létre, amelyek együttesen magyarázzák a társadalmi szerveződést és az egyéni viselkedést. A mikrotörténetírás új dimenziói abban állnak, hogy megjeleníti a társadalmi tendenciák mozgására hatni képes, saját célokkal és stratégiákkal rendelkező, cselekvő egyént, illetve csoportot, ezáltal is közelebb hozva a megélt történelmet.[132]

A mikrotörténelem középpontjában azonban nem elszigetelt egyének állnak, hanem azok a társadalmi kapcsolatok, amelyekben az egyének érvényesülési vagy túlélési stratégiáikat követik. A társadalmi csoportok és intézmények az emberek számára nem objektív adottságként jelennek meg, hanem a „kisemberek" maguk is formáló szerepet játszanak ezekben „a mindennapi élet politikáján – a társadalmi szabályok stratégiai használatán – keresztül" megvalósuló tárgyalásokon és konfliktusokban. Minden egyes társadalmi szerkezeten „számtalan egyéni stratégia interakciójának az eredményét" kell értenünk, s éppen ennek a „szövevényes hálózatnak a rekonstruálása" jelenti a mikroelemzés egyik speciális feladatát.[133] Az alulnézetből vizsgált történelmi témák és az ebből következő narratív eszközök biztosíthatják a szélesebb körű érdeklődést, a lokális szinten megélt tapasztalatokat a makrostruktúrába illesztve kontextualizálja, – ezzel elkerülve az öncélú és triviális történetírást – valamint a jól körülhatárolható mikrostruktúra lehetővé teszi az adott történelmi helyzetben

[131] A definitív meghatározást bővebben lásd SZIJÁRTÓ 2012: 102-111.
[132] Norbert Eliast idézi SZEKERES 2003: 28.
[133] SCHLUMBOHM 1998: 9-10.

lévő egyének csoportjainak a mozgásterét lehető legtöbb aspektusból megvizsgálni, melyeknek komplexitása makroszinten a kutatás kereteinek szétesését eredményezné.[134]

Ugyanakkor további kérdésként vetődik fel, hogy az ily módon vizsgált történeti tér mennyiben tekinthető az általános történelmi folyamatok színterének? E módszertani probléma megválaszolásának adekvát megközelítése a strukturalista történelemértelmezést hívja segítségül.[135] Ennek nyomán olyan politikai-társadalmi konstrukciók, mint például a Magyar Szocialista Munkáspárt, vagy az Állami Egyházügyi Hivatal – sőt, egy bizonyos aspektusból, például a Magyarországi Református Egyház – is leírhatók olyan komplex rendszerként, melyek közötti funkcionális kapcsolódási pontok ugyancsak a történeti vizsgálat tárgyává tehetők.[136] A strukturalizmus vizsgálati léptékéről a témára tekintve akár úgy is lehetne fogalmazni, hogy a vizsgált történeti tér, Szolnok megye összességében a kereteit jelenti az egyházpolitikai hatások kontextusában értelmezett téeszesítés generálta gazdasági, s főleg társadalmi-szekularizációs folyamatok bemutatásának – a dolgozat tehát elsősorban nem Szolnok megyéről szól, hanem a „Szolnok megyében (is) történtekről." Elkerülve a történelmi realitásoktól elszakadó, ideáltipikus társadalmi modellekben való gondolkodást, a strukturalizmus szempontjából megragadható fő kérdést az alábbiakban fogalmaznám meg: a téeszesítés egyházi társadalmat ért, összességében súlyosnak és károsnak tekinthető hatásai azért tekinthetők súlyosnak és károsnak, mert a kizárólagosságra törekvő politikai rendszer ideológiai okokból – s a kollektivizálás által – kirekeszteni igyekezett az egyházat a társadalom szövetéből, vagy éppen azért tekinthető súlyosnak és károsnak, mert a lelkészkedő papság egy jelentős része nyomán az egyházi társadalom épphogy részévé vált a diktatúra által generált strukturális folyamatoknak? E kérdés tekintetében, egy majd másfél évtizedes perióduson belül, a téeszesítés egyes szakaszai között, amennyiben léteztek, mennyiben tapinthatók ki a fent említett megközelítések különbségei?

Ezen különbségek azonosításának legmegfelelőbb módszertani eszköze a legmagasabb lépték: a komparatisztika, az összehasonlító jellegű történeti kutatások. Mivel jelen disszertáció alapvetően egy megyetörténeti kutatás, s a megyén belüli, egymástól akár markánsan különböző gazdasági adottságokkal, birtokstruktúrával és felekezeti hagyományokkal

[134] SZIJÁRTÓ 2012: 110. A vizsgálati léptékek meghatározásánál, illetve az ezek közötti perspektivikus váltakozásokat tekintve, döntő tényezőt játszott a településföldrajzi-közigazgatási értelembe vett áttekinthetőség, valamint az a körülmény, hogy egy adott kérdés döntési folyamatai kapcsán vizsgált mikroközösségnek – társadalmi reakcióit tekintve – mennyiben volt rálátása, illetve ráhatása a folyamatokra? Ezért a téma kontextusában a makroszintet a megye (római katolikus egyházmegye, református egyházkerület), a mezoszintet a járás, illetve megyei jogú város (római katolikus esperesi kerület, református egyházmegye), a mikoszintet pedig az adott (kis)település, illetve annak római katolikus, illetve református egyházközsége jelenti.
[135] Bővebben lásd LÉVI-STRAUSS 2001.; FOUCAULT 1991.
[136] Ennek tágabb kontextusát lásd GYÁNI 2006: 11-56.; ROSENTAL 1995: 71-87.

rendelkező tájegységeket tekinti át – bármely szomszédos megye hasonló volumenű kutatásai, s a vizsgálati eredményeinek a Szolnok megyei tapasztalatokkal való összevetése szétfeszítette volna a dolgozat kereteit. Másfelől pedig az ország két, eltérő földrajzi régiójából választott két település összehasonlító jellegű mikrotörténeti feltárása véleményem szerint nem adott volna kellő perspektívát a nagykép szempontjából. Noha például Tomka Béla nem tekinti az egy országon belül végzett komparatív kutatásokat érdemi összehasonlító munkának, ugyanakkor az általa felvázolt elveknek[137] megfelelően igyekeztem a túlzott etnocentrizmus csapdáját elkerülni – az összehasonlítás paramétereire, egy lehetséges későbbi, a megyeinél nagyobb léptékű kutatás módszertani megalapozására az egyik legfontosabb további kutatási útirányként tekintek.[138]

6. A disszertáció tematikai felépítése – fő kérdések és célkitűzések

Az értekezés alapvetően kronológiai felépítésű, s így négy nagy fejezetre tagolódik. Az ***első fejezet*** az egyházközségek földingatlan-vagyonának államosítását tekinti át, az 1945-ös földosztástól az egyházközségi javadalmi földek állami részre történt, legkésőbb 1951-es felajánlásáig. Itt a jelentősebben vizsgált kérdések a következők: Az egykori Jász-Nagykun-Szolnok vármegye különböző földrajzi-közigazgatási régióinak birtokviszonyai és felekezeti jellegzetességei hogyan befolyásolták a földosztás végrehajtását? Egyháztörténeti szempontból a földosztás tekinthető-e közvetett módon a Magyar Kommunista Párt vidéki miliőkben történt térfoglalásának, s agrárpolitikájának következményeként, vagy ellenkezőleg, közvetlen módon a párt egyházpolitikájának céljait szolgálta? Az országos szervek által a végrehajtást illető jogszabályi intenciókhoz képest a helyi „néphatalmi" szervek mennyiben tértek el? S végül, az adott települések gyülekezeteinek volt-e bárminemű érdekérvényesítő képessége a vitás birtokügyek kapcsán? S ha igen, melyek voltak tendenciózusan a leggyakrabban előforduló motívumok akár az egyházi javadalmi földek igénylésével, akár az elvesztett ingatlanok visszaszerzési kísérletével kapcsolatban? A végrehajtott földosztások nyomán, a pártállami diktatúra kiépülését követően, a tagosításokkal együtt megindult a téesz-szervezés első

[137] A kérdésfelvetés pontos megfogalmazása, s a számításba jöhető forrásbázis feldolgozása mellett a „léptékek", vagyis az összehasonlítás vizsgálati szempontjainak világos meghatározása, bővebben lásd TOMKA B. 2004: 740-741. http://venus.arts.u-szeged.hu/pub/torteneti/legujabbkori_egyetemes/tomka/Tomka_t023.pdf (letöltés ideje: 2024.06.21.)

[138] A további kutatásokat tekintve a legfontosabb feladat: a kényszerkollektivizálás egyházi recepciójának általános szintű és regionális vázlatainak bemutatásával a Szolnok megyei tapasztalatok elhelyezése egy országos makroperspektíván belül. Ennek nyomán az is kirajzolódik, hogy a mezőgazdaság végrehajtott kollektivizálásának egyházi dimenziói a hatvanas évektől kezdve hogyan illeszkednek a kádári „szövetségi politika" későbbi koncepciójába.

hulláma: a maradék egyházi javadalmi földek felajánlását követően mentesültek-e az egyházközségek a földingatlanok után járó éves beszolgáltatási kötelezettségek alól? Az egyháztanácstagokat, presbitereket, s időnként magukat a lelkipásztorokat is sújtó kuláküldözéseknek milyen hatásaik voltak az az egyházi adó, majd 1947-től kezdve az önkéntes egyházfenntartási járulék csökkenésére? Hipotézisem szerint a fenti kutatói kérdések megválaszolását a legcélszerűbben az adott településeken szolgáló lelkipásztorok mozgásterének, az állami szervekkel és az egyházmegyei központtal való kapcsolatrendszerének, valamint a fentiekből következő jogi és adminisztratív cselekvési lehetőségeinek vizsgálatával érhetjük el.

A ***második fejezet*** – mely a téeszesítés és az egyházak viszonyának a Rákosi-korszak (1948/49–1956) alatti bemutatására vállalkozik – további négy alfejezetre oszlik. Az *első* az általános és rövid köztörténeti-egyházpolitikai kontúrvonalak felvázolásán túl, a kiépülő megyei egyházügyi szakigazgatás káderproblémáival, vagyis a helyi szintű végrehajtásért felelős tanácsi dolgozók és pártkáderek körében megtapasztalható vallásosság „problémáival": azok valós szituációkban a lelkipásztorok és vallásos parasztok irányában való megnyilvánulási formáival, s ezeken keresztül az egyházügyi főelőadó tevékenységével foglalkozik. A *második* a kulákellenes politika lelkipásztori recepcióiról, valamint általában a téeszesítésről, s az ehhez közvetett módon kapcsolódó egyházpolitika végrehajtásával szembeni klerikus ellenállási formákról szól. A „szocializmus építése kapcsán" melyek az alsópapságnak tulajdonított leggyakoribb bűnök? Azt is érdemes megvizsgálni, hogy a hivatalos ideológiai narratíva által megjelenített „klerikális-kulák szövetségnek" milyen valós társadalmi alapja volt? A *harmadik*ban a társadalmiasítás különböző formái: a békepapi együttműködés gyakorlati dimenziói kerülnek sorra. Az érdekek és célok tekintetében hogyan tekintett a tagság a mozgalomra, milyen érdekegyezések- és különbségek mutathatók ki a pártállam helyi képviselőivel való kapcsolatai tükrében? A diktatúra társadalmiasításának kontextusában, az újonnan kiépülő megyei egyházügyi szakigazgatás tevékenységéhez képest hogyan értékelhető a járási szintű tanácsi és pártszervek együttműködési hajlandósága a „demokratikus beállítottságúként" számon tartott lelkipásztorokkal? Az egyes járások között kimutathatóak-e jelentős különbségek a békepapok részéről a téeszesítés híveik körében történő népszerűsítése terén? A lelkipásztorok mozgásterét másik oldalról meghatározó, felettes egyházkormányzati központok mennyire befolyásolták a békepapok mozgásterét? A *negyedik* alfejezet a vallásgyakorlás hétköznapjainak számszakilag is ábrázolható formái: a körmenetek, bérmálások, konfirmációk, s legfőképpen az iskolai hitoktatás „viharos" körülményeibe próbál betekintést adni, rámutatva a kollektivizálási kampányokkal párhuzamosan és egyidejűleg futó

– s a Nagy Imre neve által fémjelzett „új szakaszt" is ideértendő – hitéletet célzó negatív „népnevelői" kampányok összefüggéseire. Az egyházközségek szovjetizálásának makrokontextusában értelmezett kényszerkollektivizálás milyen tendenciákat gyakorolt a templomlátogatottság tekintetében kiemelt fontosságú egyházi ünnepekre, valamint a vallásosság templomon kívüli, nyilvános tereire? A számadatok felekezeti, s főleg különböző járások szerinti különbségeiből, ezen tendenciák okaiból és mértékéből milyen minták olvashatók le a rezsim uniformizáló törekvéseire adott lokális immunválaszok, a papság és az egyházközségek adaptációs mintái, vagy éppen ellenállási megnyilvánulásainak vonatkozásaiban? A fejezet legfőbb célja, hogy az MDP modernizációként interpretált vidékpolitikája és az erőltetett, szovjet típusú szekularizációs trendek közötti kapcsolódási pontokra mutasson rá a kollektivizálás viszonylatában, az alföldi nagyrégió mintaterületeként számon tartott Szolnok megye egyházközségeinek példáján.

A ***harmadik fejezet*** a téeszesítés első[139] és a teljes körű végrehajtása[140] közötti átmeneti – az 1956-os forradalom, s az azt követő „rendteremtési" – időszakot érinti. A fejezet kettő további alfejezetre tagolódik: az *első* az érintett települések kapcsán, a lelkipásztoroknak a települések forradalmi bizottságaiban végzett tevékenységéről, pontosabban ezen testületeken belül a téeszek feloszlatásával kapcsolatos vélt, illetve valós szerepvállalásairól, az ezeket befolyásoló motivációs tényezőkről szól. A *második* egy rövid, de átfogó helyzetképet kíván adni a térség egyházközségeiről a megtorlás és a restauráció[141] időszakában. Az általános egyházpolitikai-köztörténeti mozzanatokon túl az átvilágított megyei egyházügyi szakigazgatás, az újjászervezett békepapi mozgalom, az egyházüldözések közvetlen brutalitása és az „intermezzo" okozta hitéleti tendenciák is terítékre kerülnek.

A ***negyedik fejezet*** szerkezeti szempontból a második fejezet tematikai felépítését követi – a téeszesítés és az egyházak viszonyának a Kádár-korszak korai szakaszára eső bemutatására vállalkozik. 1956 után a kollektivizált földek közel kétharmada visszakerült eredeti tulajdonosaikhoz, így a szocialista mezőgazdasági szektor a szovjet szatellit-államok közül – Lengyelország után – Magyarországon volt a leggyengébb.[142] A téeszesítés teljeskörű végrehajtása kapcsán a paraszti társadalommal egzisztenciálisan és kulturálisan összefonódó vidéki egyházközségek felhasználásában – a korábbi hullámok tapasztalatai alapján – egyszerre láttak veszélyt és esélyt. Az *első* alfejezetben igyekszem bemutatni: mi volt az oka annak, hogy

[139] 1948-1953, majd Nagy Imre miniszterelnökségét követően 1955-1956.
[140] 1959-1962.
[141] 1957-1958.
[142] WITTENBERG 2010: 109.

– a békepapi mozgalommal ellentétben – az adott térségben a téeszesítéssel szembenálló klérusnak nem volt egységes platformja? Milyen módszerekkel és mennyiben tudták a megváltozott társadalmi-életrendbeli viszonyok között a vallásosság gyökereit megőrizni? A pártállami szervek interpretációjában milyen konnotációba került a passzív elzárkózás, a színlelt együttműködés és a nyílt ellenállás? Ezek alatt milyen átpolitizált magatartásformákat értettek, s ezek milyen konkrét szituációkban realizálódtak? A téeszekbe került híveknek milyen egzisztenciális mozgástérre nyílt lehetőségük? Végül, ami az egyházi személyek termelőszövetkezetekben való foglalkoztatásának engedélyeztetését illeti – ami még az ÁEH vezetőségén belül is vitatéma volt –, hogyan viszonyult ehhez a Szolnok megyei pártvezetés, az adott termelőszövetkezet és végül maga az egyházügyi főelőadó? Célom a szovjetizálást követően kiépült pártállam helyi szerveinek mindennapi pressziós hatalomgyakorlatára fókuszálni és a hétköznapi vallásosságra, a hagyományos közösségi viselkedésformákra és mikrotársadalmi struktúrákra gyakorolt hatások feltárását megcélozni.[143] A *második* alfejezet fő kérdésköre, hogy a népnevelő brigádok és az azok tevékenységéhez asszisztáló karhatalom mellett – ami az agitációt illeti – mennyiben tekinthető a megyei békepapi mozgalom releváns tényezőnek a kollektivizálásban? Milyen dimenziói és motivációs tényezői lehettek az együttműködésnek és a téeszesítés egyházi társadalmiasításában? Mindez milyen hatással volt az adott egyházközségre, az adott lelkipásztor személye és tevékenysége iránti szimpátia vagy antipátia mennyiben befolyásolta az adott térség hitéleti tendenciáit? A különböző közigazgatási szintű megyei és Hazafias Népfront-bizottságok tagjaiként milyen társadalmi – vagy akár közéleti – befolyással rendelkeztek, azt hogyan igyekeztek felhasználni? A *harmadik* alfejezet a téeszesítés teljes körű végrehajtásának az egyházközségek anyagi helyzetére gyakorolt hatásával, valamint ezen katolikus és protestáns közösségeknek a gazdasági térvesztés ellensúlyozására irányuló stratégiáival foglalkozik. A kényszerkollektivizálás milyen folyamatokat indukált az alföldi régió eme földrajzi és felekezeti szempontból sokszínű térségének egyházközségeiben, azok gazdaság- és társadalomtörténetében? A paraszti magánbirtokok megszüntetése azonnali halálos csapást jelentett az egyházközségek anyagi helyzetére? A *negyedik* alfejezet az alábbi kérdéskörökre épül: az ötvenes-hatvanas évek fordulóján az akkori pártállami egyházpolitika – hruscsovi minta szerinti – antiklerikális-ateista propagandájának a vallásosság valóságterületeire gyakorolt hatásai mennyiben tekinthetőek

[143] Vö. SZABÓ Cs. 2018: 555–591.; Ö. KOVÁCS 2012: 413. Ö. Kovács József „vallásháborúnak” nevezi a hagyományos paraszti társadalom téeszekbe kényszerítését, kiemelve a kollektivizálás intézményes társadalmi formákat célzó destruktív szándékait, kezdve az egyházak nyilvános terekről való kiszorításától az ifjúság szocializációs lehetőségeinek kisajátításán át az egyéni paraszti birtokok felszámolásával az egyházi jövedelemforrások ellehetetlenítéséig.

sikeresnek az új, „nagyüzemi munkaformák” keretei között? Mennyiben tudtak az 1961-ben felállított Népművelési Minisztérium által kidolgozott „társadalmi szertartásformák” meggyökeresedni? A pártállami szervek statisztikai forrásainak tükrében, az egyházközségek szertartásainak számadatai tendenciózusan mennyire képesek pontosan ábrázolni a formálódó diktatúra társadalmi adaptációjának mértékét? A falusi életvilágok ifjúságának szocializációs kereteit döntő mértékben meghatározó pedagógusok milyen formában és mértékben viszonyultak a kommunista terminológia által „kettős nevelésnek” nevezett hitéleti jelenségekhez?

7. A vizsgált történeti tér kontextusai – Szolnok megye fontosabb közigazgatási, gazdasági, társadalmi és vallási jellegzetességei

7.1. Szolnok megye közigazgatási területváltozásai

Az 1876. évi XXXIII. tc. alapján létrehozták Jász-Nagykun-Szolnok vármegyét[144] Szolnok székhellyel, az alábbi részekből: a volt Jászság települései,[145] a volt Nagykunság községei és városai,[146] emellett Heves megyéből, a volt Külső-Szolnok-megyei települések alapján történtek átrendeződések,[147] s végül Pest-Pilis-Solt megyéből Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéhez csatolták Jánoshidát. A volt jász kerületek kiskunsági településeit ugyancsak – a fent említett törvénycikkek szerint – az akkor megalakult Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyékhez csatolták, Kiskundorozsmát kivéve, amely Csongrád vármegyéhez került. A II. világháború után a közigazgatás szervezeti keretei megmaradtak, bár 1945–1949 között a közigazgatási tevékenységben fontos szerepet játszottak az újonnan létrejött „népi szervek”, vagyis a koalíciós pártok képviselőiből alakult, s egyre inkább az MKP befolyása alá kerülő Nemzeti Bizottságok. Működésük első szakaszában a közigazgatás hatáskörébe tartozó, gyakorlati intézkedéseket is tettek, későbbi tevékenységük azonban főleg az ellenőrzés lett, 1945 után pedig a járások élére főszolgabíró helyett főjegyzők kerültek.[148] 1950-ben megtörtént a megyék

[144] A vármegye térképét lásd a I/7/1. számú ábra, a közigazgatási beosztást pedig a I/7/1. számú mellékleteiben.
[145] Jászalsószentgyörgy, Jászapáti, Jászárokszállás, Jászberény, Jászdózsa, Jászfelsőszentgyörgy, Jászfényszaru, Jászjákóhalma, Jászkisér, Jászladány és Mihálytelek (Jásztelek)
[146] Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Kunszentmárton, Túrkeve
[147] Besenyszög, Cibakháza, Csépa, Dévaványa, Fegyvernek, Kenderes, Kőtelek, Mezőtúr, Nagyrév, Nagykörű, Pusztamonostor, Szajol, Szelevény, Szolnok, Tiszabő, Tiszabura, Tiszaderzs, Tiszaabád, Tiszaszalók (Abádszalók), Tiszainoka, Tiszaföldvár, Tiszakürt, Tiszapüspöki, Tiszaroff, Tiszasas, Tiszasüly, Tiszaszentimre, Tiszaug, Tiszavárkony, Törökszentmiklós, Vezseny
[148] SZABÓ I. – SZABÓ L. 1980: 35-36. Az alföldi nagyrégió gazdasági-társadalmi fejlődésének legújabb, történeti földrajzi és térinformatikai kutatási eredményeit összefoglalóan lásd SZILÁGYI 2022.

nevének, székhelyének és területének közigazgatási „megreformálása”: 1950. január 1-jétől a megye neve Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéről Szolnok megyére változott.[149] Megváltozott a járások neve is: a Jászsági Alsójárás neve Jászapáti járás, a Jászsági Felsőjárás neve Jászberényi járás, a Központi járás neve Szolnoki járás, a Tiszai Alsójárás neve Kunszentmártoni járás, a Tiszai Felsőjárás neve Kunhegyesi járás, a Tiszai Középjárás neve pedig Törökszentmiklós járás lett, ezt követően pedig 1950 júniusa során Szolnok megyében is megalakultak a szovjet mintát követő megyei, járási és városi tanácsok.[150] A Szolnok Megyei Tanács 1950. november 8-án tartotta alakuló ülését, majd csak ezt követően szervezték meg a hetedik járást, Tiszafüred székhellyel. A városok közül Szolnok, Karcag, Kisújszállás megyei, Jászberény, Mezőtúr és Túrkeve pedig járási irányítás alá került – 1954-től viszont valamennyi város és járás tanácsa a megyei tanács joghatósága alatt állt.[151]

7.2. Szolnok megye legfontosabb gazdasági, társadalmi és vallási jellemzői

Ami a földbirtokstruktúra tagozódását illeti, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye történeti fejlődésében az 1745-ös redempció[152] – a jászok és kunok feudális kötöttségek alóli felszabadulásáról szóló szabadságlevelének kiadásából fakadóan – a térség birtokszerkezetében nagyon fejlett paraszti magánbirtokok elterjedését eredményezte. Az ennek következtében kialakult fejlett, kereskedő középparaszti réteg gazdasági dominanciája magában hordozta a kétszáz évvel későbbi földosztások társadalmi gyakorlatának problémáit.[153] Ugyanakkor a régión belül – főleg a tiszántúli térségben – fajsúlyos tényező volt a mezőgazdaságból élők magas számaránya, a szegényparasztok és agrárproletárok tömegei, illetve a kevés szétosztható föld.[154] A kevés nagybirtok zöme a Tiszai Alsó-, Közép- és Felsőjárásban koncentrálódott. Általában a birtokok javarésze 20-80 kh között lévő, családi kis- és középbirtok volt, a 200

[149] Az új megye közigazgatási beosztását lásd a I/7/2. számú mellékletben.
[150] SZOLNOK MEGYE HELYSÉGNÉVTÁRA 1999: 14.
[151] SZOLNOK MEGYE HELYSÉGNÉVTÁRA 1999: 15.
[152] A témáról bővebben lásd MIHALIK 2020.
[153] Jász-Nagykun-Szolnok vármegye természetföldrajzi és településszerkezet-változásairól bővebben lásd még BELUSZKY 2001.; valamint VARGA L. 1997.
[154] UNGOR 1971: 58. Országos viszonylatban a mezőgazdaságilag hasznosítható területek 34,6%-át érintette a földreformrendelet, Szolnok megyében ennek a 28,4%-át. A földbirtokszerkezet struktúrájából és a jász identitás alapját a 13. század óta meghatározó katolicizmusból eredően a tiszántúli vármegyékkel összevetve – Szatmár-Bereg vármegyét leszámítva – a fentiek miatt a legválságosabb terület az alföldi régióban Jász-Nagykun-Szolnok vármegye volt. Ezek a tényezők eleve önmagukban hordozták a végrehajtás során tanúsított „túlkapások” lehetőségét. A vármegye birtokstruktúráját lásd a I/7/2. számú mellékletben.

holdas birtoktest ritkaságnak számított. A Nagykunságban már több volt az akár 1000 kh fölötti nagybirtok is.[155]

Szolnok megye népessége 1949-ben 450.403 fő volt, mely szám az 1960-as, következő népszámlálás idejére mindössze 3 %-ot emelkedett (462.150 fő). A téeszesítés teljes körű végrehajtásának időszakában, 1960-ban a megyei népesség 38 %-a élt a megye hét városában és 62 %-a a hét járás 72 községében.[156] Mintegy 21,5%-kal csökkent a mezőgazdasági keresők száma, ezzel párhuzamosan az iparban dolgozók részaránya növekedett, s ugyanez mondható el a kereskedelemben foglalkoztatottakra is.[157] A mezőgazdasági népesség csökkenésének következményeként a megye hét járásából ötben csökkent a népességszám és csak a Szolnoki járásban volt számottevő a növekedés, mely az ott létesített ipari munkahelyek vonzerejével magyarázható. A városodás tendenciáira mutat rá, hogy a megye népességén belül az 1949-es 35,4%-ról 1960-ra 38%-ra emelkedett a városi lakosság aránya.[158] 1960-ban a Szolnokon dolgozóknak több mint a negyede, közel 9000 ember kényszerült kétlaki életmódra – ők a megye 72 településéről, vagy más megyék 120 egyéb településéről ingáztak a városba dolgozni. Felük az iparban, főként az építőiparban dolgozott, illetve a közlekedésben talált munkát.[159] A szocialista iparosítás és a mezőgazdaság kényszerkollektivizálása következtében nagyon nagy volt a népességvándorlás. A belső migráció egyirányú volt: agrárvárosokból az iparosodó- vagy iparvárosokba (Szolnok, Jászberény, Törökszentmiklós, Martfű, Mezőtúr), vidékről Budapestre, illetve a mezőgazdasági megyék irányából az ipari megyék felé irányult. Az elvándorlók száma egyértelműen az alföldi megyékben volt a legmagasabb, s ezen belül Szolnok az összes megye viszonylatában a hatodik helyet foglalta el: 1949 óta 81.250-en vándoroltak el, ami a megyei össznépesség 20,5 %-át teszi ki, ezzel szemben csak 54.092 fő vándorolt be; a vándorlási mérleg tehát bőven negatív tendenciát mutat.[160]

---

[155] SCHEFTSIK 1935: 240. Kistelepülések gazdasági és társadalmi fejlődési trendjeit egy évszázados perspektívában lásd CSIKÓS 2018. Lásd https://disszertacio.ppke.hu/id/eprint/133/1/BTK_DD_2018_csikos.pdf (utosló letöltés: 2025.06.17.)

[156] NÉPSZÁMLÁLÁS 1960. 1962: 9.

[157] UNGOR 1971: 197-198. Azért 1949-1950 fordulóján is bőven az agrárszféra dominálta a megye gazdasági profilját: míg a mezőgazdaságban a kereső népesség 31,13 %-a dolgozott (140.216 fő, az 1945-ös földosztás eredményeként főleg 1-10 kataszteri holddal rendelkező törpebirtokosok), addig 6,83 % (30.792 fő) dolgozott az iparban.

[158] GÁCSI 1963: 35-37.; SEBŐK 2015/a: 292.

[159] SEBŐK 2015/a: 293. A városodás és az ipari fejlesztések által generált társadalmi folyamatok természetszerűleg erodálják a tradicionális faluközösségek megtartó erejét, ami a népi vallásosságot is érintve, logikusan a szekularizációs tendenciák szerves velejárójának tekinthető. Azonban a fentiektől függetlenül, a munkahelyi előremenetel, vagy a megélhetés lehetőségének a politikai preferenciáktól vagy a felekezeti elköteleződéstől való függővé tétele már egyáltalán nem magyarázható a hagyományos népi vallásosság globális szintű, természetes eróziójának kísérő jelenségeiként. Erről a kérdésről lásd TOMKA M. 1988: 511-513.

[160] SEBŐK 2015/a: 292-294; SZABÓ I. – SZABÓ L. 1980: 31.

Szolnok megye társadalmának felekezeti megoszlásáról a legfontosabb adatokat tekintve: a 449.805 fős, vizsgálat alá vont megyei összlakosságból 294.404 fő (65,45 %) római katolikus, 147.018 fő (32,68 %) református, 4397 fő (0,97 %) evangélikus, 2023 fő (0,44 %) görögkeleti, 1695 fő (0,37 %) izraelita, 1159 fő (0,25 %) görögkatolikus, további 593 fő egyéb kisegyházakhoz tartozó (nazarénus, szombatista, baptista, metodista), illetve 39 fő felekezeten kívüli, vagy ismeretlen.[161] Római katolikus részről[162] Szolnok megye az Egri Főegyházmegye és a Váci Egyházmegye egyházközigazgatási hatósága között oszlott meg. Noha a megye területén sosem volt egyházmegyei központ, ám espereskerületi székhelyként voltak olyan városok, melyek egyházkormányzati szempontból úgy a pártállam, mint az adott egyházmegye számára „kulcspozíciót" jelentettek.[163] Református részről az egyházi vezetés és a világi tisztségviselők 1945-től lebonyolított „őrségváltása" megteremtette a feltételeit a további centralizációnak. Az egyház kézi vezérlésének alapját képezték azon tervek, melyek az egyházmegyei határoknak a közigazgatási megyei határokkal kompatibilis „kiigazítását" célozták 1952. szeptember 1-jétől – ezáltal, s a kislétszámú anyaegyházközségek összevonásával is sokkal hatékonyabban akadályozva a lelkészek missziói tevékenységét és a renitens egyházi személyek eltávolítását. Ami Szolnok megyét illeti, a megye területének mintegy 90 %-a tartozott a Tiszántúli Egyházkerülethez, melyet szintén drasztikusan érintettek az átszervezések. Az említett évben kilenc egyházmegye szerveződött: Békési, Bihari, Csongrádi, Debreceni, Hajdúvidéki, Nagykunsági, Nyírségi, Szabolcs-Beregi és Szatmári. A Zsinat 1952. évi III. tc. 1 §-a a Tiszáninneni Egyházkerületet megszűntette, az Abaúji, Borsodi és Zempléni Egyházmegyéket a Tiszántúlihoz csatolták, mely nagyra nőtt konglomerátum 1957-ig a Tiszavidéki Egyházkerület nevet viselte. Ezt követően ugyan helyreálltak a határok, de már az újonnan szervezett egyházmegyékkel.[164]

[161] NÉPSZÁMLÁLÁS 1949. 1996: 92-93. A római katolikus lakosság 12 %-a (350.000 fő), a református lakosság 10 %-a (32.000 fő) volt rendszeres templomjáró. Római katolikus templom száma 87, református templom száma 38, egyéb 14. Római katolikus papok száma 101, református lelkészek száma 63. Összességében a megye járásai felekezetileg heterogén képet mutatnak, kivételek ez alól a dominánsan katolikus két jászsági járás, valamint a kálvinista többségű kunhegyesi és tiszafüredi járások. A megyeszékhely népi vallásosságáról és a helyi felekezetek hitbuzgalmi-kulturális tevékenységéről lásd KÓSA K. 2000: 121-134.

[162] A Szolnok megye területén megoszló római katolikus egyházmegyei határokról készített térképet lásd a I/7/3. mellékletben!

[163] A vizsgált időszakban Szolnok megye területén lévő felekezetek egyházkormányzati joghatósága alá tartozó településekről lásd a I/7/4. és a I/7/5. számú mellékleteket!

[164] LÁNYI 2020: 23-25.; TIBORI 1995: 260.

II. AZ EGYHÁZI FÖLDINGATLAN-VAGYON ÁLLAMOSÍTÁSA SZOLNOK MEGYÉBEN (1945–1951)

Az 1945-ös földosztás Magyarország szovjetizálása szempontjából olyannyira központi jelentőségű kérdés volt, hogy minden más lépést megelőzött. Erre mutatott rá Káli Csaba találóan, amikor hangsúlyozta, hogy a politikai pártok helyi szervezetei és az új közigazgatási apparátus még meg sem alakultak, mire a földosztások jóformán be is fejeződtek.[165] Az 1944. december 22-én megalakított Ideiglenes Nemzeti Kormányt alkotó koalíciós pártok egyetértettek abban, hogy a több évszázada megoldatlan földkérdés rendezése, a parasztság földhöz juttatása prioritás, és mind azt vallották, hogy a nagybirtokrendszert meg kell szüntetni és a magyar agrárgazdaság súlypontját a paraszti kis- és középbirtokos gazdaságoknak kell alkotnia. A földosztások kivitelezési módja kapcsán már megoszlottak a vélemények: míg a Független Kisgazdapárt (FKgP) 3 millió kataszteri hold (kh) kártalanítás mellett igénybevett földet félmillió parasztgazda között akart szétosztani, addig a Szociáldemokrata Párt az 500 kh feletti földeket többnyire szegényparasztok és volt uradalmi cselédek között osztotta volna szét, akár örökbérlet formájában. A radikálisabb Nemzeti Parasztpárt azonban az „úri" birtokok esetében 100, a paraszti magánbirtok esetében 200 kh feletti birtok kisajátításával számolt – ez teljesen megegyezett az MKP törekvéseivel. Mivel félő volt, hogy az FKgP befolyásán a fenti koncepció megbukik, ezért Vorosilov marsall, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság magyarországi elnöke az Ideiglenes Kormányt a kommunista-parasztpárti földreformtervezet azonnali végrehajtására utasította.[166]

Az ennek nyomán 1945. március 17-én közzétett, 600/1945. miniszterelnöki rendelet előírta, hogy a nyilas- és egyéb szélsőjobboldali párttagok ingatlanait kárpótlás nélkül teljes egészében ki kell sajátítani – ugyanez vonatkozott az 1000 kh feletti nagybirtok-részekre. Az „úri" birtokok esetében, az 1000 hold alatti birtokoknál 100 holdban maximálták a megtartható ingatlanrészt, ugyanez a paraszti birtokok esetén 200 hold lehetett. Birtokstatisztikailag az ország hasznosítható 6 millió kh területéből az ország megművelt területeinek 34,5%-át – ez Kelet-Európán belül is kiemelkedő volt – osztották fel 650.000 ember között.[167] A juttatás mértéke átlagosan 5 kh volt, de még így sem tudtak minden igényjogosultat kielégíteni. Körülbelül 100 ezren maradtak föld nélkül, de lakosságszám-arányosan a mezőgazdasági

[165] KÁLI 2021: 42-43.
[166] FODOR 2005: 82-84.; ROMSICS 2002: 283-284.
[167] VARGA Zs. 2015: 590-591. Szántó, kert, gyümölcsös, rét, legelő, erdő, a hozzájuk tartozó élő és holt felszerelésekkel, szerszámokkal és épületekkel együtt.

munkások 48%-a, a gazdasági cselédek 53%-a és a kisbirtokosok 70%-a jutott földhöz. A fentiek miatt nagyszámú kisbirtok keletkezett, az 5-10 kh-s törpegazdaságok száma 90%-al gyarapodott. A kárpótlás nélküli elkobzás mellett a földterületek kisajátításának másik jogi lehetősége az volt, hogy megváltás címen teljesen igénybe vették az 1000 kh feletti birtokokat, a 100 és 1000 köztiek esetében pedig a 100 kh-t meghaladó részeket. Ebből lett a földalap, melyet szétosztottak. Országos szinten az Országos Földbirtokrendező Tanács (OFT) felügyelte a műveletet,[168] vármegyei szinten pedig a Megyei Földbirtokrendező Tanácsé (MFT)[169] volt a döntés joga arról, hogy az adott község földigénylő bizottsága által elbírált és összeírt földekből az általuk juttatásra javasolt igényjogosultak kapjanak-e ingatlant. A valóságban a települések földigénylő bizottságai teljesen önkényesen jártak el a végrehajtás során, saját maguk vettek igénybe földeket, maguk között felosztva őket – bőven túllépve a rendelet által megszabott határokat.[170]

1. A földreformrendelet egyházakat érintő utasításainak jogszabályi háttere

A „*nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmíves nép földhöz juttatásáról*" szóló 600/1945. M. E. sz. kormányrendelet az egyházi birtokokat is igénybe vette megváltás ellenében 100 kataszteri holdon (kh) felül,[171] de a „megváltási ár" egyrészt a megváltást szenvedőknek semmiféle garanciát nem biztosított, mert az állam csak teherbíró képessége szerint fizethetett, ha lett volna miből fizetni.[172] A rendelet 17. paragrafusa a kulturális célra rendelt vagy közalapítványi célvagyon igénybevétele esetére előírta, hogy „*amennyiben a megmaradt föld az adott cél ellátására nem elégséges, úgy annak biztosításáról az állam gondoskodik.*"[173] A leggyakrabban hivatkozott paragrafus az 50.§ volt, mely előírta, hogy:

[168] GUNST 2005: 53-60. A testület a koalíciós pártok delegáltjaiból állt.
[169] GUNST 2005: 55.; DONÁTH 1969: 51-52. Egy jogász, egy mérnök és egy agrárszakember – őket a Földművelésügyi Minisztérium jelölte, a másik két tagot elvileg a helyi parasztok jelölték.
[170] Ez a Tiszántúlon jellemzőbb volt, ugyanis a nagybirtok aránya alacsonyabb volt a földigénylők számához képest, plusz ez a terület szabadult fel először hadműveletileg, ezért a földosztás itt hamarabb kezdődhetett, lásd CSÖNGE 2011: 407-439.
[171] ROMSICS 2002: 390.
[172] Nem szabad elfelejteni: még tartott a háború, az ideiglenes kormánynak a lakosság közellátásáról, a fegyverszüneti egyezményben vállalt jóvátételi kötelezettségekről, az őszi mezőgazdasági munkálatok biztosításáról is gondoskodnia kellett, miközben állat- szerszám- és vetőmaghiány volt, és még a Vörös Hadsereg is elmozdította, amit el lehetett.
[173] 600/1945. M. E. sz. RENDELET: 209. „A földmívelésügyi, népjóléti, továbbá vallás-és közoktatásügyi minisztériumok a küldötteiből összeállított […] háromtagú bizottság a különleges kulturális célra rendelt, továbbá a Közalapítványi Ügyigazgatóság felügyelete alá utalt valamennyi földbirtokban fekvő célvagyont felülvizsgálni köteles, annak megállapítása végett, hogy a kulturális vagy alapítványi cél közérdekű-e, annak megvalósításához milyen nagyságú földbirtokra van szükség és van-e a kulturális intézménynek, vagy alapítványnak olyan mértékű egyéb jövedelemforrása, amely a földbirtokot nélkülözhetővé teszi."

„*Amennyiben az elkobzott vagy megváltott földbirtok egy része kegyúri jog alapján/ mint egyházi javadalmi birtok közcélt szolgál, úgy erre a célra az illetékes egyházi főhatóság földingatlant igényelhet*.”[174] Tehát, a fentiek alapján, amennyiben a megyei fórum részéről meg is volt a kellő jóindulat, az egyház igényeit másodfokon akár jóvá is hagyhatták.[175]

Vélhetően a felekezetekre nézve kedvező tendenciák ellenpontozása végett született meg az OFT 1945. június 13-ai ülésén hozott 5621/1945. III. sz. „elvi határozat”. Ennek 2. pontja kimondja: ahol az egyház javadalmi földjei elérik a 30 holdat, ott semmit nem igényelhetnek. Eszerint az adott településen – független a telekkönyvi tulajdonosi bejegyzéstől – ha egyházi érdekeltségűnek mondtak ki egy intézményt, akkor azt automatikusan 30 holdnak számították. Amennyiben tehát a kedvezőtlen birtokviszonyok miatt nem estek a határvonalba, akkor az 1. pont szerint maximum 15 kh plébánosi, 10 kh kántori (tanítói) és 5 kh harangozói javadalmi földet igényelhettek. Ha több plébánia működött egy adott településen, akkor 100 hold lehetett az egyházi tulajdonú földek birtokmaximuma. Ezen túlmenően a 7. pont bizonyult a leginkább jogszűkítő hatásúnak: *„[…] csak személyi természetű egyházi kiadások fedezésére /:lelkész, kántor, harangozó javadalmazás:/ juttatható földingatlan, a dologi kiadásokra azonban nem. Nem juttatható tehát külön föld a templom, vagy más egyházi épület fenntartására, renoválására, újjáépítésére.*”[176] Ezáltal lehetetlenné vált a háborús károk önerőből történő kijavításának esélye is. A 3. pont a jogszűkítő rendelkezéseken túl a tulajdonosi elvvel helyezkedett szembe: „*Ha az egyház ingatlana úgy van telekkönyvezve, hogy például római katolikus lelkészi javadalom, római kath. egyház kántori javadalom stb., az egyes javadalmasok ingatlanait a megváltás szempontjából össze kell számítani, mert ezeknek az ingatlanoknak tulajdonképpen az egyház [egyházközség] a tulajdonosa. Tehát a 600/1945. M. E. számú rendelet 12. §-ának (2) bekezdése alapján ilyen esetekben is összesen legfeljebb 100 kat. holdat kell mentesíteni a megváltás alól. Az egyházi ingatlanok mentesítése tekintetében*

[174] 600/1945. M. E. sz. RENDELET: 217. Ez elvben biztosította az egyház által kegyúri kötelezettség részeként működtetett intézmények továbbélését. Említhető még a 12. §. Eszerint, ha kevés a helyben felosztható föld, az „*Országos Földbirtokrendező Tanács (OFT) elrendelheti a megváltást szenvedő természetes személy teljes földbirtokának igénybevételét.*” Ilyenkor hivatalosan másutt kellett a birtokolható 100 kh földet kiadni, de a későbbiek során kiderül, hogy itt Szolnok megyén belül a 100 holdas határ alatt is jócskán hozzányúltak a plébániai-lelkészi földekhez. Ezen kívül a 19. § volt a lényeges: *„[…] megváltás alá kerül minden 10 kat. holdnál nagyobb erdőterület.”* Az erdők nem kerültek be a földalapba, hanem az állam tulajdonát képezték.

[175] HORVÁTH G. 2017: 552. A szerző rámutatott, hogy a rendelet említett 50. §-a egyébként is félrevezető: nem helyi igénybejelentést nevesít, hanem az „illetékes egyházi főhatóság” körébe utalja az igénylés jogát. Habár országszerte tapasztalható jelenség volt, hogy a kaotikus viszonyok közepette számos lelkipásztor nem várt püspöki jóváhagyásra, s javadalom-kiegészítés vagy a kegyúri terhek megváltása végett azonnal az igénylők sorába lépett, s a katolikus papságnak a feljebbvalóval szembeni engedelmesség dogmatikai parancsa felülírhatta az igényléssel esetlegesen megnyíló lehetőségek érvényesülését.

[176] HORVÁTH G. 2015. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/foldosztas_vagy_foldfosztas_az_egyhazakkal_szembeni_gyakorlatrol_1945/ (Utolsó letöltés: 2024.07.21.)

irányadó általánosságban az legyen, hogy telekkönyvi tulajdonosokként kell mentesíteni 100 kat. holdat a megváltás alól."[177] A történelmi felekezetek szempontjából az utólagosan szentesített „földreform-törvény" szabályozásának rendelkezései alkotmányossági szempontból vitathatóak. A mezőgazdaságilag hasznosítható földingatlanok, s a rajtuk elhelyezkedő vagyontárgyak kártalanítás mellett történő igénybevételi eljárása, a kártalanítás garanciális szabályainak hiánya, az igénybevétel esetén járó kárpótlások felfüggesztéséről szóló rendelkezés, a teljes és részleges megváltás esetköreinek meghatározásai esetén akár az elvileg támogatott birtokos parasztsággal, illetve a helyi egyházközségi javadalmi földek egykori bérlőivel szembeni diszkrimináció – de az elkobzás alapjául szolgáló tényállások bírói megállapítására vonatkozó rendelkezések elmaradása is ide tartoznak. Horváth Gergely szerint megkockáztatható, hogy a rendelet maga teremtette meg kiigazításának lehetőségeit azzal, hogy a szubszidiaritás demokratikus elveit hangoztatva a végrehajtást a földkérdésben egyébként is érintett földigénylő bizottságokra bízta.[178]

2. Földosztás felülnézetből – a római katolikus és református egyházi vezetés recepciója

Látható, hogy a törvény nem tett különbséget a birtokok jellege között, illetve az egyházi javadalmak célvagyon jellegére sem volt különösebb tekintettel. Ha egy rövid statisztikai kimutatást nézünk az OFT tárgyalótanácsi jegyzőkönyveiből: kárpótlás kilátásba helyezésével kisajátították a püspökségek 275.296, káptalanok 190.803, szerzetesrendek-prépostságok-apátságok 203.756, s a papi szemináriumok 29.340 kh-ját. Ez összesen 699.195 kh – ehhez számít a Vallás- és Tanulmányi Alap teljes birtokállománya.[179] Ezzel tartósan megrendítették a katolikus egyház gazdasági alapjait, mely innentől fokozottabban volt ráutalva a hívek adományaira. Az MKP által tematizált sajtó persze a gazdag és feslett klérus maradiságát hangsúlyozta korabeli cikkeiben, azzal a szándékos csúsztatással kiegészítve, hogy „reakcióssága" folytán testületileg ellenzi a földreformot és a nincstelen tömegek földhöz juttatását.[180] Pedig nem erről volt szó: a Püspöki Kar korabeli üléseinek jegyzőkönyveiből is

[177] MNL OL XVII-1-a Országos Földbirtokrendező Tanács (1. d.) I. sz. Tárgyalótanács jegyzőkönyvei, 1945. április 1. – július 30. Az 1945. június 9-i tanácsülés jegyzőkönyve. 6. pont: Egyházközségek ingatlanjuttatási kérelmeinek tárgyalása, 138-144.; HORVÁTH G. 2017: 541.; FODOR 2005: 117.

[178] HORVÁTH G. 2015. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/foldosztas_vagy_foldfosztas_az_egyhazakkal_szembeni_gyakorlatrol_1945/ (Utolsó letöltés: 2024.07.21.), lásd még FODOR 2005: 123.

[179] GERGELY 2005: 76. Az ország mezőgazdaságilag hasznosítható összterületének (6.000.000 kh) 34,5%-át osztották fel (2.070.000 kh), tehát az országosan felosztott katolikus egyházi nagybirtokok aránya 33,77 %. A földosztásra adott püspökkari reakciókról lásd még GÁRDONYI 2022: 26.; BALOGH 2015/a: 399-400.

[180] Sz. NAGY 2018: 186-188.

kiderül, hogy az egyház elfogadta a földreform tényét, mint a történelmi fejlődés kikerülhetetlen állomását; nem tiltakoztak az újgazdák földhöz juttatásai ellen, sőt, a rokonszenvükről biztosították őket. A klérus a végrehajtás módját sérelmezte, a kegyúri terhek viselésének szándékos ellehetetlenítését, az egyház által teljesített közcélú szolgáltatások anyagi alapjainak felszámolása miatt.[181]

1945. március 22-én Czapik Gyula egri érsek tárgyalt Zsedényi Bélával, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökével, megkérve őt, hogy képviselje az egyház érdekeit. Az érsek tőle tudta meg, hogy a földosztást személyesen Vorosilov marsall rendelte el, s a végrehajtás tempója és módja Moszkva szándékait tükrözi. Április 5-én – nem sokkal Serédi Jusztinián esztergomi érsek halála után – Czapik a földreformmal kapcsolatos aggályait Kerkai Jenő jezsuita szerzetessel Debrecenbe küldette a miniszterelnökhöz és a földművelésügyi miniszterhez.[182] Vagyis már a Püspöki Kar is érzékelte, hogy a gyors végrehajtás elsősorban politikai megfontolásból történt.

A Püspöki Kar élére március 25-én Grősz József kalocsai érsek került. Ő és Mindszenty József – ekkor még veszprémi püspök – többször is személyesen vizitáltak Miklós Béla miniszterelnöknél, Nagy Imre földművelésügyi miniszternél és Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternél. Az 1945. május 24-i püspökkari értekezlet arról tanúskodik, hogy a klérus meglehetősen tisztán olvasott a sorok között. Újfent nyilatkozatba foglalták, hogy az egyház nem ellensége az egészséges birtokmegosztásnak, sőt az egyházi birtokok felosztásának sem, ha intézményei fennmaradásáról másképp gondoskodnak, amit viszont a rendelet produkált, egy nagy káosz. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az ország jövőjét érintő olyan mélyreható intézkedéseket tett, amihez nincs felhatalmazása, s külön sérelmes, hogy az erdőbirtokokat – mely számos egyházmegye elsődleges jövedelmi forrása volt – elvették és államosították anélkül, hogy kiosztották volna. A kialakult kaotikus helyzetben a Püspöki Kar három fő kérést fogalmazott meg: 1. Az egyházi tulajdonú erdőket és legelőket mentesítsék a rendelet hatálya alól. 2. A birtokokat ne osszák fel, míg az egyház szükségleteit, kötelezettségeit és kegyúri terheit meg nem állapította, s annak fedezésére a szükséges mezőgazdasági birtokokat visszahagyásra ki nem jelölte. 3. A kormány ide vonatkozó elgondolásait hivatalosan közölje az egyházi nagyjavadalmasokkal s főleg akadályozza meg, hogy a szétbomlás folyamata az egyházi birtokokon belül elkezdődjék.[183] Az egyház tehát törvénytelennek

[181] *A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1945. május 24-i értekezletének jegyzőkönyve*, In: BEKE 2015: 56-60.
[182] „Átgondolatlan és hirtelen – a földosztás zűrzavart okoz a termelésben és a közellátásban: tudják, hogy a rendelet rossz és anarchiát teremt de épp ezt akarják, azért olyan sürgős", lásd GERGELY 2005: 77.
[183] GERGELY 2005: 78.; BEKE 2015: 74-75.

minősítette a rendeletet, és bár kész helyzet elé lettek állítva, mégis annak végrehajtását ezen feltételek teljesítéséhez kötötték. Hiszen ha nem tudnak gondoskodni az egyházi birtokokon és a Vallásalapon levő kegyúri terhekről, úgy a plébániák és egyházi közintézmények működése összeomlik.[184] 1947-ig a püspökkari konferenciák állandó napirendi pontja volt a földkérdés, mivel a kormány úgy vett a törvényben előírt mértéket meghaladóan igénybe egyházi földeket, hogy az államsegély-folyósítás az ország gazdasági helyzete miatt szünetelt – ez ekkorra már amúgy is a mindenkori politikai akarat függvényévé vált. Mivel a tendenciák korrigálását illetően már nem volt érdemi érdekérvényesítő képessége, a földreform bírálata helyett a felsőpapság narratívájába a vallásos birtokos parasztság melletti kiállás került.[185]

A földkérdés a Magyarországi Református Egyház számára is kardinális fontossággal bírt. Noha a felekezeti egyenjogúságot garantáló, 1947. évi XXXIII. törvényt megelőző állapotokból kifolyólag a katolikus egyházhoz képest sem akkora politikai, sem gazdasági befolyással nem rendelkezett, épp a fenti okok miatt érintette az egyházat komolyabban a missziós tevékenységét is biztosító birtokainak felosztása. A Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, Révész Imre Ravasz László dunamelléki egyházkerületi püspöknek, a Magyarországi Református Egyház egyetemes zsinati és konventi lelkészelnökének még 1945. március 1-jén – tehát a front előrehaladásával párhuzamosan, a keleti országrészben kezdődő első földosztási akciók előtt két héttel – írt levele arról tanúskodik, hogy politikai kapcsolatai révén az egyház teljesen tisztában volt a „földreform" mögött meghúzódó valós politikai szándékokkal.[186] A Magyarországi Református Egyház 102.000 kh összterületéből az 1947. április 15-16-i konventi jegyzőkönyv tanúsága szerint több mint 54.056 kh-t sajátítottak ki – közelebbről nézve 139 egyházközségtől 25.617 kh-t, 36 intézménytől és alapítványtól 28.439 kh-t vettek el. A földosztás során a juttatottak közé mindössze 71 egyházközség és egyetlen alapítvány került, összesen 1184 holdnyi ingatlannal. Az 1945-ös földelkobzások és földosztások során a református egyház összesen 52.872 kh-t veszített. Kártalanításra semmi

[184] Erről bővebben lásd Beresztóczy Miklós: *A földreform után*, In: *Új Ember*, 1. évf. (1945) 3. sz. (1945. augusztus 26.) 3.
[185] GERGELY 2005: 79.
[186] FÜRJ 2005: 92-93. „A földreformot azonban gyanúsan sürgetik, viszont még a hozzám és hozzánk közel álló emberektől sem birok semmi felvilágosítást kicsikarni – valószínűleg azért, mert nekik sem kötik az orrukra –; arra nézve, hogy akarnak-e már most valamit, s ha igen, mit az egyházi, iskolai, kulturális célvagyonokkal. Nem tudom, hogy valami puccsszerű megoldással kísérleteznek, és magát a kormányt is nem puccsszerűen akarják-e Budapestre felrántani… Kun Bélával [a Tiszántúli Egyházkerület világi elnökével, valamint az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjával] éppen ma határoztuk el, hogy mint tiszántúli egyházkerületi vezetőség a miniszterelnök úrnak néhány nap alatt mindenesetre át fogunk nyújtani egy rövid memorandumot, amelyben a legfőbb szempontokra felfogjuk hívni a figyelmet. Közöljük legfontosabb statisztikai adatainkat, rámutatunk, hogy a nagyobbrészt kicsiny parcellákból álló református egyházi földvagyon önmagában nem is elég a lelkészek s egyéb egyházi tisztviselők, valamint az iskolák létfenntartására, a földreform céljára igénybevétele tehát nagy kulturális kiesések mellett egy csomó családos kisegzisztencia antiszociális tönkretételével járna stb."

esély nem mutatkozott, a kormány viszont 1945 és 1948 között jövedelemkiegészítő államsegélyt folyósított a lelkészeknek.[187] Az „új társadalomba való beilleszkedést" elővezető „keskeny út" teológiájának szelleme a Zsinati Tanács 1948. április 30-án – két hónappal Ravasz László püspök lemondatása előtt – is visszaköszönt: „[az egyház] a Szentírással egyezőnek látja a nagybirtokrendszer megszüntetését és a földműves nép földhöz juttatását, a nagyvállalatok közkezelésbe vételét, a mindenkire kiterjedő szociális igazságosság jobb érvényesülése érdekében. Egyházunk szívesen végzi Istentől rábízott munkáját oly társadalomban, a mely a dolgozók: a munkásság, parasztság és értelmiség köréből épül föl, és ezt a társadalmat alkalmasnak tartja arra, hogy benne az evangéliumi igazságok jobban érvényesüljenek."[188]

3. Földosztás alulnézetből – az egyházi nagybirtokok és az egyházközségi javadalmi földek helyzete Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében, 1945-1947

A földosztással kapcsolatos egyházi ügyek főbb típusainak számbavételénél – Horváth Gergely Krisztián szempontrendszerét alapul véve[189] – érdemes megvizsgálni: voltak-e olyan települések, ahol feloszthető nagybirtok híján,[190] vagy korábbi parcellázások miatt nem volt földosztás, vagy a település földigénylő bizottsága csak a házhelyekre pályázott? Szolnok megye kapcsán ez a kategória kiesik, mert ahol kevés volt a feloszthető föld, mert nem volt nagybirtok, ott a módos parasztgazdák birtokait minősítették át „úri birtoknak", vagy „népellenesnek" nyilvánítva elkobozták – Szolnok megyében egyébként országos szinten kiemelkedően magas volt a megváltás nélkül elkobzott birtokok aránya.[191]

A következő szempont, melyet érdemes megvizsgálni, hogy voltak-e olyan települések, ahol a lelkipásztor nem igényelt földet?[192] Ha a földosztások idején, illetve nem sokkal később

[187] RIGÓ 2024: 70.; VINCZE 2007: 622-627.; *Révész Imre levele a földreform ügyében. Debrecen, 1945. március 10.*, In: SIC! 2006: 169-170. Az egyházvezetés reakciójáról lásd még KISS 2022: 541-542.
[188] BOLYKI – LADÁNYI 1999: 88. Ravasz László búcsúbeszédéről lásd még TIBORI 1995: 171-174.
[189] HORVÁTH G. 2017: 549. A szerző kataszterbe rendezte a Veszprémi Egyházmegye területén elhelyezkedő plébániákat, a földosztáshoz kapcsolódó egyházközségi információk alapján azonosítható ügytípusok szerint. E rendezési elvet követem a jelen fejezetben. A földosztással kapcsolatos egyházi panaszügyeket mindenképpen fontos kategorizálni, nemcsak típus szerint, de a terület sajátosságait is figyelembe véve. A töredékes információkat tartalmazó forrásanyag alapján csak óvatosan lehet bármiféle hosszú távú következtetést levonni, s egy kizárólagosan a megoszlásokra szorítkozó kvantitatív elemzés is nehézségekbe ütközhet: az eltérő időpontok a folyamatban lévő birtokügyeket különböző fázisokban láttatják. Az említett példát követve igyekeztem a hozzáférhető források alapján teljességre törekedni, s az egyházi birtokstruktúra megváltozásáról a lehető legátfogóbb képet alkotni. Eseménytörténeti áttekintést lásd még SZAKÁCS 1998: 291-293.
[190] A Jász-Nagykun-Szolnok vármegye területén lévő, egyházi tulajdonban vagy kezelésben lévő birtokokról szóló kimutatásról lásd a II/3/1. számú mellékletet! Az egyházi birtokstruktúra változásait nyomon követő kataszterek darabszintű elemzéseire nincs mód, ezért igyekeztem az egyházi földügyek minden számításba jöhető típusára vonatkozóan, a vármegye valamennyi járását és felekezetét érintő, lokális példákat bemutatni.
[191] Részletesen lásd CSÖNGE 2011: 433-436.
[192] Ennek a megfontolásnak lehettek szociális okai (túl sok az igénylők között a földnélküli szegényparaszt vagy agrárproletár), esetleg az egyházközség nem szorult arra, hogy földet igényeljen (pl. egy, a várossal kötött

– 1945 májusán és nyarán – keletkezett jelentéseket vizsgáljuk, nem találni ilyen településeket. De ha a földigénylő bizottságok járási[193] szintű összesítőiből indulunk ki – felméréseik eredményeinek kellő fenntartással való áttekintése mellett –, azon településeken, ahol filiák, illetve missziós egyházközségek voltak, igyekeztek plébániává, illetve anyaegyházközséggé válni, hogy földet igényelhessenek. A szegény egyházközségek a törvény szerint egyébként is jogosultak voltak 30 kh javadalmi földet igényelni, s ezzel – a fentiek alapján – az egyházközségek – főleg a reformátusok – mindenütt éltek is. Továbbá számos olyan település van, melyek kapcsán a helyi egyházközségek részéről csak a földigénylés ténye ismert, az ügy végkimenetelét további források híján homály fedi: így a kisújszállási[194] és tiszaörvényi[195] római katolikus, valamint tiszakürti református[196] és tiszaföldvári evangélikus[197] egyházközségek, illetve az abádszalóki izraelita[198] hitközség maradéka esetében.

A kevés szétoszthatóföldre hivatkozva a legtöbb esetben elutasították a fent említett, szegény egyházközségek igényléseit, ám ritka esetekben előfordulhatott, hogy egyes településeken az egyházközség igénylését már elsőfokon – azaz a helyi földigénylő bizottság által – elfogadták.[199] Gulácsi István újszászi református lelkész például még márciusban elkezdte szervezni a helyi fiókegyház anyaegyházközséggé való szervezését, így júliusban már sikeresen igényelhetett az alsószászbereki határban 30 kh javadalmi földet az addig vagyontalan gyülekezet. A kedvező döntést befolyásoló tényezőt a lelkész levelének a szociális érzékenységre való apellálás mellett – a gyülekezet tagjai is szegényparasztokból, javarészt korábbi uradalmi cselédekből álltak – azon elejtett részlet jelenthette, mely szerint a

szerződés biztosította a kegyúri terhek átvállalását), vagy esetleg egyházkormányzati felhatalmazás, illetve információ hiányában nem cselekedett a lelkipásztor, vagy esetleg téves jogértelmezés miatt elfeledkezett erről (pl. azt hihette, hogy csak kegyúri megváltásra igényelhetne földingatlant), lásd HORVÁTH G. 2017: 550-551.

[193] MNL JNSzVL XVII. 574. (1. d.) Járási földigénylő bizottságok iratai (1945)

[194] MNL JNSzVL XVII. 575. (13. d.) 103/1945. Doroszlai Kálmán esperes-plébános egyházi javadalmi (30 kh) földingatlan-igénylési kérelme. Kisújszállás, 1945. július 26.

[195] MNL JNSzVL XVII. 575. (31. d.) 3815/1945. Herbay Dezső plébános egyházi javadalmi földingatlan-igénylési kérelme. Tiszaörvény, 1945. d. n. [olvashatatlan]

[196] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (7. d.) 43/5/1945. Tóth Dezső ref. pap kérelme. Tiszakürt, 1945. augusztus 22.

[197] MNL JNSzVL XVII. 575. (29. d.) 68/1945. Szini Béla lelkész egyházi javadalmi földingatlan-igénylési kérelme. Tiszaföldvár, 1945. augusztus 10.

[198] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (1. d.) 148/1945. Eisenberger Miklósnak, az Abádszalóki Zsidó Tanács elnökének házhelyjuttatási kérelme. Abádszalók, 1945. november 6.

[199] Megerősítő – az egyház számára kedvező – határozatokat általában másodfokokon, a Megyei Földbirtokrendező Tanács által felülbírált helyi döntésekben lehetett találni, ami a kutató számára az MKP helyi szintű szervezeteinek előrehaladott kiépítésére utal. A járási, városi és községi szintű földigénylő bizottsági iratok alapján az egyházközségek igénylésének elsőfokon történt jóváhagyására a terjedelmi keretek miatt nem részletezett, további példák még: Jászkisér (ref), Kunmadaras (ref), Nagykörű (rk), Pusztamonostor (rk), Rákóczifalva (rk), Szajol (rk), Szolnok (ref), Tiszaroff (rk), Tiszagyenda (ref), Tiszaszentimre (ref), Zagyvarékas (rk). Ezen településeknél közös pont, hogy a fent nevezett egyházközségek mind szegények (átlagosan 25 holdas tulajdonosok) vagy teljesen vagyontalanok voltak, s a kegyúri terheket viselő, felosztott nagybirtokokból sikerült részesülniük.

presbitérium egyes tagjai közeli ismerősei a községi földigénylő bizottság vezetőinek. S mivel a korábban Újszászhoz tartozó Alsószászberek immár önálló egyházközség lett, így a besenyszögi földigénylő bizottság megítélte a lelkésznek a 30 kh javadalmi földet.[200] A Szolnokhoz tartozó Szanda-Szöllőtelep 1947-re lett önálló egyházközség, a földosztások miatt mintegy 500 újonnan letelepedett római katolikus család lelki gondozásának biztosítása végett. Noha 30 kh-t nem kaptak a kései jelentkezés miatt, a földigénylő bizottság még 1947 januárjában jóváhagyott 1000 négyszögöl (n.öl) szántót és szőlőt.[201]

Az egyházközségekre nézve semleges, vagy éppen tagadhatatlanul kedvező döntésekkel szemben sokkal szélesebb spektrumot fednek le a sérelmes hatósági döntések. Első körben azon települések egyházközségeit érdemes megemlíteni, ahol a földigénylő bizottságok, vagy másodfokon az MFT biztosította a kegyúri megváltást, ám ezek távoli és/vagy rossz minőségű és/vagy az igényeltnél csekélyebb mértékű földeket jelentettek.[202] Ennek tipikus példáját jelenti Abádszalók: a településhez tartozó abádi és tiszaszalóki református egyházközség használatában lévő 60 kh 767 n.öl egyházközségi-lelkészi-tanítói javadalmi földet ugyan meghagyták, de a 14 hold lelkészi javadalmi földet házhelyjuttatás céljára igénybe vették, csereterületként pedig a községtől 4 km-re ajánlottak fel egy gyenge minőségű, szikes területet a Kállay-birtokból, majd a 8-10 km-re lévő Varjas-pusztát. Nagy László református lelkész meggyőzte a presbitériumot, hogy törődjenek bele a készhelyzetbe, s fogadják el a felajánlott területet, ugyanis az egyre elmélyülő inflációs helyzet miatt az anyagi kártalanítás ígéretének nem látta sok értelmét.[203] A karcagi református gyülekezet hasonlóképpen járt: még 1945. április 11-én elküldte a földigénylő bizottság a határozatát, mely szerint az egyház összes földjét igénybe veszi. A földigénylő bizottság kijelölt egy Berekfürdőtől 8 km-re lévő, elkobzott, gyenge – főleg legelő – földterületet, melyet a presbitérium nem fogadott el. A vállalkozó középparasztok erős magántulajdonosi tudatára utal a világi gondnok azon érve, hogy az egyházat erkölcsi szempontból is kellemetlenül érintené, ha minden földje „igénybe vétetne s

[200] MNL JNSzVL XVII. 575. (2. d.) 35/1945. Gulácsi István lelkész egyházi javadalmi földingatlan-igénylési kérelme. Újszász, 1945. július 23. A lelkész sajátos érdekérvényesítési technikájára az átalakuló közbeszédhez való alkalmazkodás szemantikai jelei utalnak: „Ez egy proletár (sic!) egyházközség […] 1/8 rész törpebirtokos, 1/3 rész napszámos cseléd, 1/3 rész cigány."

[201] MNL JNSzVL XXIV. 201. (51. d.) 232/1947. Kindlovits István plébános egyházi javadalmi földingatlan-igénylési kérelme. Szolnok, 1947. január 6.

[202] A nagybirtokok relatíve alacsony aránya, a sok földigénylő és a már ekkorra egyre markánsabban érvényesülő kommunista politikai befolyás miatt rendszeresen hozzányúltak a 100 hold alatti birtokokhoz is. Talán ez a legtipikusabb példa: összesen 59 ilyen települést találtam – főleg a Központi – Szolnoki – járás, illetve a Tiszai – Törökszentmiklósi – Középjárás területéről. Túlnyomórészt római katolikus egyházközségek.

[203] TtREL I.33.i. (11. d.) 192/1946. Nagy László lelkész jelentése az esperesi hivatalnak az egyházi ingatlan állapotáról a földreform során. Abádszalók, 1946. július 20.

helyette mástól ugyanabban a határrészben elvett földből elégítetne ki."[204] Törökszentmiklóson a földigénylő bizottság „megalakulása" előtt az MKP megbízottjai gyakorlatilag hatóságként működve kinevezték a tagokat.[205] Az egyház tulajdonában lévő javadalmi föld 219 kh 1397 n.öl volt, melyből bőven a 100 hold alatti részeket, sőt plébániai beltelket (templomkert, temető) is igénybe vették. Az OFT-hez és a Miniszterelnökséghez írt panaszlevél tanúsága szerint, a közel egy éven át húzódó kérelem-áradatok miatt végül meghagytak nekik 100 holdat, de két tagban és direkt a legrosszabb minőségű területekből, ráadásul ebbe a plébániához és a népiskolához tartozó beltelkeket is beleszámították. Fél évvel később az OFT helybenhagyta,[206] hogy a belsőségek nem tartoznak a kártalanításra kijelölt 100 holdba, ám érdemi változás nem történt.[207] Egy évvel később a megyei földhivatalnak írt panaszlevelében a plébános továbbra is a végrehajtás módját kifogásolta: hivatalosan 127 kh maradt az egyháznak és a városi földigénylő bizottság figyelmen kívül hagyta, hogy a belterületek nem számítanak ebbe. Így az egyházközség 93 kh felett rendelkezhetett ténylegesen, ugyanis a telekkönyvi kimutatások nem egyeznek a valósággal. A juttatottak a mérnök útján közölték, hogy a földet nem veheti el tőlük semmilyen hatalom. Külön bonyolulttá tette a helyzetet, hogy ebben a 93 holdban olyan terület is szerepel, ami telekkönyvileg nem képezte az egyház tulajdonát, hanem az egyház kezelésében lévő alapítványé volt. Az alapítvány még nem nyílt meg, mert a végrendeleti haszonélvező – báró özv. Kóródy Mihályné – használta azokat. Az asszony végrendelete szerint abból a 31 kh-ból szegény gyerekek számára bentlakásos otthont építettek volna. A földigénylő bizottság azonban az egész elajándékozott birtokot egyházi vagyonnak vette és mindenestül kisajátította. A cinizmusról árulkodó kész helyzet elé állítás ezúttal is működött: az egyháznak hagyott „100" holdban hagyták meg a 31 kh-t az adományozónak. Az egyház meg annak ellenére, hogy törvény szerint ugyan járt neki a birtok, bizonyára „elnéző lesz és nem teszi az utcára az idős asszonyt, aki az egyházon keresztül akart segíteni hadiárva gyerekeken" – mindennek az lett az eredménye, hogy az egyházközséget ezen az áron megfosztották birtokaitól.[208]

[204] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (4. d.) 134/1945. Török Vince lelkész fellebbezése a földigénylő bizottság döntése ellen. Karcag, 1945. április 17.
[205] CSÖNGE 2011: 426.
[206] MNL OL XVII-1-c (1. d.) III. sz. Tárgyalótanács jegyzőkönyvei. Az 1946. október 17-i tanácsülés jegyzőkönyve. 10. pont: A törökszentmiklósi rk. egyház fellebbezése tárgyában hozott határozat, 201-212.
[207] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (9. d.) 51/237/1946. Bőthy Lajos plébános panaszlevele a törökszentmiklósi rk. egyház ingatlanmegváltási ügyében. Törökszentmiklós, 1946. december 17.
[208] MNL JNSzVL XXIV. 201. (76. d.) 487/1947. Bőthy Lajos prépost panaszlevele a törökszentmiklósi rk. egyházközség mg. ingatlanügyeivel kapcsolatban. Törökszentmiklós, 1947. július 27.

További jellegzetes eszköznek számított, hogy a helyi döntést miniszteri biztosok, vagy nem helyi kommunisták bírálták felül.[209] Nagy Balázs csépai református lelkész még 1945 őszén lelkészi lakás és temető céljából házhelyet igényelt – 4300 n.öl templomtelken kívül más vagyonnal nem rendelkezett. 1947 őszére a szelevényi községi vezetés hajlandónak is mutatkozott az ottani, közel 300 kh felosztott célvagyonból juttatni a csépaiaknak, mivel a szelevényi Újonnan Földhözjuttatottak Szövetsége (UFOSZ) megígérte: 160 kg búza vetőmag fejében meggyorsíthatják az egyház számára kedvező döntés megszületését. A presbitérium az árut le is szállította, ám a Megyei Földhivatal jogerős végzése nem érkezett meg – ráfizetés mellett pedig nem akarta a presbitérium az újgazdáknak átadni a vetőmagot. Nagy Balázs lelkipásztor tudta nélkül üzent az UFOSZ-nak a községi jegyző, hogy megkeresték őt az MKP járási pártalapszervezetétől és tájékoztatták: az egyház semmit nem kaphat.[210] Tiszapüspökiben a Szatmári Székeskáptalan 2300 kh birtokából a 100 hold feletti részeket a földigénylő bizottság megváltás útján igénybe vette azzal a kitétellel, hogy a meghagyandó földet a káptalan besenyszögi határában jelölik ki. Lauritz Géza, a káptalan jószágkormányzója amellett érvelt, hogy a káptalan székhelye Tiszapüspöki, ráadásul a Tisza kiáradásakor lehetetlen a besenyszögi részeken közlekedni. A földigénylő bizottság áprilisi felosztási terve még tudni vélte, hogy a helyi egyházközségnek van 307 kh 1191 n.öl földje, 2000 kh fölötti birtoka pedig a káptalannak van – itt még a telekkönyvi betétszámok sem egyeznek.[211] A három nappal későbbi módosított tervezeten viszont számos adat megváltozott – így a káptalani birtokok és a plébániai javadalmi földek is egyazon betétszám alatt szerepelnek.[212]

Az egyházi ingatlanigénylési kérelmek elutasításainak további jellegzetes narratívája a kevés szétoszthatóföldre való hivatkozás, melyek miatt vagy jelentősen redukálták az egyházközségek számára juttatandó földeket, vagy anyagi kártalanítás ígérete mellett végül

[209] Eddig 14 ilyen példát sikerült találnom. Ezen esetek többsége a Központi járás, illetve a megyei jogú városok közvetlen vonzáskörzetére koncentrálódik. Nagy valószínűséggel itt épültek ki a leghamarabb a pártszervezetek. A földosztás kapcsán az MKP újgazdák földhözjuttatását célzó, hazafias – enyhén nacionalista húrokat is megpendítő – politikai kampányt folytatott. A „nemzeti kommunista" kampányról részletesebben, az 1945-ös nemzetgyűlési választások kapcsán lásd MEVIUS 2005: 126-135.

[210] MNL JNSzVL XXIV. 201. (9. d.) 2735/1948. Dr. Etelvári Sándor vezetőjegyző a csépai ref. egyház földhözjuttatási ügyével kapcsolatos panaszáról. Szelevény, 1948. augusztus 27.

[211] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (7. d.) 9/1/1945. Tiszapüspöki Földigénylő Bizottságának birtokfelosztási tervezete. Tiszapüspöki, 1945. április 5.

[212] MNL JNSzVL XVII. 575. (31. d.) 117/1945. Tiszapüspöki Földigénylő Bizottságának panasza az Országos Földbirtokrendező Tanács felé a megyei tanács munkájáról. Tiszapüspöki, 1945. május 9. „A Megyei Tanács […] korábbi határozataival ellentétes végrehajtást követel, nem kéri ki a földigénylő bizottság véleményét. […] A bizottság nem tudta munkáját nyugodtan végezni, orosz katonák és MKP megbízottak az erőszak határán mozgó magatartásukkal és fenyegetéseikkel nyomást gyakorolnak a bizottságra. Ennek ellenére igyekezett a bizottság a földreformra vonatkozó jogszabályok és az OFT elvi határozatait figyelembe venni, a helyi viszonyoknak eleget téve működni." A szovjet hadsereg jelenlétének problémája és a kommunista funkcionáriusok konstans presszió az egy évvel későbbi jelentésekben is visszatérő motívum.

nem teljesítették azt.[213] A jászdózsai római katolikus egyházközség esetében 1945 áprilisában – két hónappal az „elvi határozat" jogerőre emelése előtt – még az MFT sem volt az országos határozatot illetően teljesen tisztában a kurrens rendelkezésekkel, amikor a községi földigénylő bizottság által beterjesztett birtokösszeírási ív kapcsán hozott határozatot.[214] A nyilvántartásban külön tételszám alatt szerepeltek a lelkészalap, a kántoralap, a harangozói alap és a templomalap javadalmi földjei. A földrendezések kapcsán az általános bizonytalanságot jól jelzi, hogy a másodfokú hatóság számára is kérdéses volt: az ilyen címen kezelt célvagyonokat telekkönyvileg és kataszterileg is különállóan, önálló jogi személyként kell nyilvántartani, mely esetben a pusztán a lelkészalap 120 kh 1533 n.öl ingatlana kivételével a földek megváltás alól mentesek. Ez esetben csak e terület 100 hold feletti részét veszik el. Ha viszont a fenti ingatlanok telekkönyvileg a jászdózsai római katolikus egyház nevén állnak, akkor a megváltás szempontjából az együttes terület az irányadó és mentesítés alá összesen 100 kh esik. Ekkor még az MFT pusztán a plébánosi javadalom 100 hold feletti részének igénybevételét engedélyezte.[215] Szeptemberre azonban az „elvi határozat" rendelkezései alapján az MFT elutasította Kiss Balázs plébános azon kérelmét, hogy az egyházi javadalmi földek fent felsorolt tételeit külön jogi személyként ismerjék el és a fenti ingatlanok 139 kh 1402 n.öl javadalmát mentesítsék. A plébános részéről emiatt fennállhatott a téves jogértelmezés lehetősége is, ezenfelül az MFT úgy ítélte meg, hogy az említett javadalmak tulajdonosa kegyúrként a jászdózsai Közbirtokosság. Ragó Antal – az MFT elnöke – határozatában a fent említett földvagyonhoz „hozzácsapta" a közbirtokosság további 76 kh 1240 n.öl szántóját – így az összesen 216 kh 1042 n.öl földet „úrinak" minősítette, s a visszahagyott 100 holdat is a Közbirtokosság számára ítélte meg.[216] A kunhegyesi református egyház példája azért is szembetűnő, mert ez esetben nemcsak a szorosan vett egyházközségi javadalmi föld is a földosztás áldozatául esett, de a tartalékterületekből sem tudták – nem akarták – kártalanítani az egyházat. Az MFT szeptemberben hozzájárult a községi földigénylő bizottság felosztási

[213] Eddig összesen 32 ilyen települést sikerült azonosítanom. A legjellegzetesebb esetek: Jászdózsa, Jászfényszaru, Jászladány, Jászfelsőszentgyörgy, Alattyán – általában a jászsági járások dominánsan katolikus egyházközségei szembesültek a földigénylő bizottságok ilyen típusú visszautasításaival. A korábban említett redempció, az ennek nyomán kialakult vállalkozói középparaszti réteg és a birtokkoncentráció alacsony aránya mind ahhoz vezetett, hogy egyrészt kevés volt a feloszthatő földalap, másrészt a fenti körülmények miatt körülbelül 200 évre visszamenő, erős magántulajdonosi tudat azt eredményezte, hogy a földelkobzások és földosztások alatt talán az egész vármegye legtöbb konfliktussal sújtott területévé a jászsági járások váltak.

[214] A földosztás lokális szintű összehasonlító vizsgálatairól (Jászdózsa, Kenderes és Túrkeve példáján), a birtokstruktúra átalakításának társadalmi következményeiről, azok kortársi megítéléséről lásd CSIKÓS 2020: 161-177.

[215] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (2. d.) 42/1945. MFT határozata Jászdózsa község Földigénylő Bizottsága által beterjesztett felhasználási tervről. Szolnok, 1945. április 19.

[216] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (2. d.) 13-50/1945. MFT határozata a jászdózsai rk. egyház földigénylésével kapcsolatos panaszáról. Szolnok, 1945. szeptember 11.

tervéhez, mely szerint az összesen 204 kh 551 n.öl egyházi földből a 100 kh feletti részt igénybe veszik.[217] Bán István lelkésznek mindössze annyi kérése volt a fellebbezésében, hogy a 20 hold temetői belsőséget ne számítsák bele a 100 kh felett kisajátítandó részbe. Ennek leszámításával 183 kh 1448 n.öl lenne az egyház összes jövedelmező birtoka, melyből egy 8500 fős gyülekezet lelkigondozását, két belterületi, egy külterületi, egy tanyagondozó-missziós lelkipásztori állást és egy önálló kántori állást, továbbá egy 14 tanerős népiskolát tart fenn. Ezen kiadások terheit csak úgy tudják viselni, ha a továbbiakban is meghagynák az egyháznak a javadalmi földeken túl az iskolaalapot is, mely kulturális célvagyonnak számít.[218] Bán István kitartóan ostromolta leveleivel a földigénylő bizottságot, míg végül közel egy évvel később tisztázódott: Csörögi Gyula elnök a IX. tc. 19. §-ára hivatkozott, vagyis a mentesített 20 hold temetői földet az egyháznak visszaadni nem lehet, mert azt 1945. október 1-je előtt már kiosztották, és a juttatott gazdák már művelik a területet. Mint kiderült, a községhez közel egy tagban akarják a hadiözvegy igénylőket elhelyezni, s így házhelycsere céljára tartalékolták a földet, vagyis elvileg a volt tulajdonos azt 1946-ra már nem tarthatta volna birtokában – ezt az információt mindössze fél év halogatás után közölték az egyházzal.[219]

A fentiek ellenére nem feltétlenül kell minden esetben politikai indítékokat sejteni az egyházközségek igényléseinek elutasítása kapcsán – a megye birtokszerkezetének valóban objektív körülményeit jelentették a nagybirtok-koncentráció hiánya, a kevés felosztható föld és a sok igénylő. Ugyanakkor tény, hogy a birtoktagozódás, a háborús károk és sérelmek és az ezekből táplálkozó társadalmi feszültségek kiváló hivatkozási alapot jelentettek az MKP számára a politikai indíttatású gazdasági korlátozásokhoz. Az elutasítás utolsó tipikus narratíváját az jelentette, amikor a (felosztott) kegyúri birtok híján már nem volt alap az egyházközségi földek terheinek átvállalására. A Szatmári Székeskáptalan besenyszögi és tiszapüspöki földjein,[220] s az Országos Református Nyugdíjintézet Törökszentmiklós határában lévő ingatlanain kívül e fenti kategóriába estek a Csornai Premontrei Kanonokrendnek Jánoshida és Alattyán határában lévő birtokai is – tipikus módon egy kalap alá véve az egyházközségi javadalmi földekkel. A községi földigénylő bizottság a rend megváltás alá kerülő 1800 kh ingatlanából a plébános által javadalmi földként használt 80 kh kiosztását is

[217] Alábbi tételek szerint; iskolaalap: 41 kh 1459 n.öl, tanítói javadalom: 62 kh 951 n.öl, egyházközségi birtok 83 kh 1448 n.öl, lelkészi javadalom 43 kh 28 n.öl, tanítói javadalom 62 kh 951 n.öl, leányiskola 741 n.öl, temetői föld 20 kh 703 n.öl.

[218] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (5. d.) 369/1945. Bán István lelkész fellebbezése a Földigénylő Bizottság határozata ellen. Kunhegyes, 1945. október 1.

[219] TtREL I.33.i. (11. d.) 96/1946. Bán István jelentése az Esperesi Hivatalnak a kunhegyesi egyházközség földingatlanának jelenlegi helyzetéről. Kunhegyes, 1946. április 30.

[220] Az esetről bővebben lásd SULÁK 2022/a: 123-130. https://library.hungaricana.hu/hu/view/JNSM_Ek_36/?pg=118&layout=s (utolsó letöltés: 2024.05.14.)

jóvá akarta hagyatni. Az OFT azontúl, hogy a premontrei nagybirtok teljes felosztása mellett foglalt állást, ettől eltekintett abban az esetben, ha a rend jószágkormányzója bizonyítja, hogy más község határában fekvő ingatlanból már sehol nem jelölhető ki a 100 kh csereföld.[221] Az MFT a törvény szerint hivatalosan visszahagyott a rend részére 100, a helyi egyházközség részére 80 holdat, ám a földigénylő bizottság megtámadta a határozatot az időközben – június 9-én – megszületett „elvi határozat" rendelkezéseire hivatkozva. Eszerint a 180 kh birtok telekkönyvi tulajdonosa a kanonokrend, s e földből 80 hold a „plébános" (sic!) [nem a plébánia] javadalmazását szolgálja. A bizottság ezen az alapon az ingatlanok teljes igénybevételét kérte, mert „a kanonokrendnek az ország nyugati részein többezer hold ingatlanja van." Ez végül az országos döntéshozói szervet meggyőzte – amellett, hogy továbbra is kikötötte: az egyházi javadalmasok továbbra is jogosultak 30 kh föld igénylésére.[222] A földigénylő bizottság a rend Jánoshida határában lévő összes ingatlanát igénybe is vette. A hátrahagyott 30 kh viszont kevés volt a kegyúri terhek finanszírozására, így a megyei földbirtokrendező tanács a Győr-Sopron vármegyei társszervvel próbált egyeztetni, hogy Csornán jelöljenek ki kárpótlásul csereingatlant, csakhogy addigra már ott sem volt mit kijelölni. Az OFT pedig hiába ítélte vissza a területet a rendnek, a földigénylő bizottság ennek ellenére kiosztotta az igénylők között, Hermann Medárd prépost pedig visszakozott attól, hogy 40 családot – főként alattyáni és jászkiséri szegényparasztokat – akadályozzon az őszi mezőgazdasági munkában.[223]

Hasonló sorsra jutottak a Baldácsy Protestáns Alapítvány[224] vármegyei birtokai is Dévaványán (1430 kh 159 n.öl), Fegyverneken (1355 kh 909 n.öl, Kőteleken (1454 kh 23 n.öl), Nagykörűn (1361 kh 801 n.öl) és Tiszaroffon (1311 kh 195 n.öl). Az összesen 6912 kh 487 n.öl kiterjedésű alapítványi nagybirtok célja a nehéz helyzetbe került egyházközségek megsegítésére, az egyházi építkezések finanszírozására, az egyházi iskolák diákjainak

[221] MNL OL XVII-1-a (1. d.) I. sz. Tárgyalótanács jegyzőkönyvei. Az 1945. május 18-i tanácsülés jegyzőkönyve. 5. pont: A Csornai Premontrei Kanonokrend jánoshidai birtokainak felosztásáról szóló határozat, 80-83.
[222] MNL OL XVII-1-a (1. d.) I. sz. Tárgyalótanács jegyzőkönyvei. Az 1945. július 25-i tanácsülés jegyzőkönyve. 4. pont: Jánoshida község Földigénylő Bizottságának fellebbezése a Csornai Premontrei Kanonokrend birtokainak felosztása tárgyában, 124.
[223] MNL OL XVII-1-a (3. d.) I. sz. Tárgyalótanács jegyzőkönyvei. Az 1946. március 30-i tárgyalótanács jegyzőkönyve. 10. pont Csornai Premontrei Kanonokrend jánoshidai birtokaiért járó csereingatlan kijelölésének kérelme, 110.
[224] „Báró Baldácsy Antal, aki vallására nézve római katolikus volt, 1876. október 19-én tett alapítványt a protestáns egyházak megsegítésére, melyet Pesten, a Kálvin téren írtak alá báró végvezekényi Baldácsy Antal, az öt református és az öt evangélikus egyházkerület és az unitárius egyház képviselői. Az alapítvány vagyonát örök időre fennmaradólag és fennállólag a következő birtokok képezték: karcagi, fegyverneki, kőteleki, tiszaroff-gyendai, nagykörűi, szentiványi, mezőtúri, dévaványai. Az alapítvány célja: a, Pusztuló egyházak megmentése, szegény egyházak segélyezése, és az építkező egyházak gyámolítása. b, Szuperintendens urak illő díjazása, a csekélyebb fizetésű lelkészek javadalmazása. c, A lelkészek özvegyei és árvái ínéges sorsának enyhítése. Az alapítvány 1952-ig működött, még meglévő vagyonát részben a Bethesda kórházra hagyták, illetve megfelelő részarányban kapták meg az erre jogosult egyháztestek." Lásd https://leveltar.drk.hu/assets/uploads/documents/ttrel-fondjegyzek-2019.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.14.)

taníttatására, valamint a lelkészek özvegyeinek és árváinak gondozására szorítkozott. Dr. Benedek Zsolt alapítványi ügyvivő a fenti okokra hivatkozott: amennyiben a 600/1945. M. E. sz. földreformrendelet 17. §-a miatt az alapítványi cél eléréséhez szükséges birtokterület 100 holdnál nagyobb nem lehet, úgy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közbenjárását kérik, hogy minden érintett településen hagyják meg a 100 kh megváltás alól kieső területet.[225] Az MFT arra kérte a községi földigénylő bizottságokat, hogy az említett területeken mentesítendő 100 holdakat hagyják meg.[226] A levélváltás idején a kőteleki, tiszaroffi és nagykörűi bizottságok a juttatottak mihamarabbi végleges birtokba helyezésén dolgoztak, ám október 25-én a nagykörűi községi elöljáróság a mérnöki munkák felfüggesztésére utasított: ugyanis az alapítvány Csataszög-majorban lévő birtokának haszonélvezője, Balogh Istvánné, akit 1944 júliusában deportáltak Auschwitzba – visszatért, s a haszonbérletet az alapítvány hozzájárulásával továbbra is fenn kívánta tartani. Az asszony az MFT határozatával jelent meg személyesen, melyben a másodfokú szerv utasította a földigénylő bizottságot, hogy amennyiben a csataszög-mélysári parcellákat nem osztották fel, úgy az alapítvány számára itt mentesített részt a volt bérlőnek adják vissza. Mivel az MKP községi bizottsága kinézte a csataszögi részt, hogy ott földművesszövetkezetet (FMSZ) alakítsanak, ezért a földigénylő bizottság meg sem várta az alapítvány állásfoglalását és másnap közölték az asszonnyal: a község már kiosztotta a területet.[227] Hogy a földigénylő bizottság az MFT idézett határozatát figyelmen kívül hagyhassa, hirtelen és radikálisan kész helyzetet teremtett: október 29-én meg is érkezett az ezt hitelesítő, községi főjegyző által aláírt közlöny.[228] Így az alapítványi nagybirtokok felosztását követően az említett egyházközségek terheinek átvállalása sem látszott hosszú távon megoldhatónak, s a holokausztot túlélt asszony is *de facto* elveszítette a megélhetését.

A nagybirtokrendszer problémái, a földéhség és a felosztott ingatlanokért való versengés mélyebben meghúzódó társadalmi törésvonalakra is rávilágított: ezek egyike a

[225] MNL JNSzVL XVII. 575. (16. d.) 7/1085/1945. Br. Baldácsy Protestáns Alapítvány birtokigényei. Kőtelek, 1945. május 2.
[226] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (2. d.) 56/190/1945. A Megyei Földbirtokrendező Tanács határozata a Br. Baldácsy féle protestáns alapítványi ingatlanok felhasználásáról. Szolnok, 1945. szeptember 4.
[227] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (5. d.) 86/1945. Balogh Istvánné panaszlevele az MFT-nek Nagykörű község Földigénylő Bizottsága jogtalan eljárása tárgyában. Nagykörű, 1945. november 7. „Kidoboltatták mindazok, akik még földet igényelnek 1 órán belül jelentkezzenek a községházán. Két óra múlva a »mentesített« 100 holdat kiosztották, hogy a mentesítési határozat foganatba vehető már ne legyen." Az asszony – mivel a földigénylő bizottság azóta ignorálta megkereséseit – visszahelyezési pert követelt, továbbá az MFT-t arra kérte, utasítsa a bizottságot, hogy adja át neki az igénylők névsorát. Mivel ezek „bizalmas adatok" voltak, a kétségbeesett asszony nem járt szerencsével.
[228] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (5. d.) 86/1945. Balogh Istvánné panaszlevele az MFT-nek Nagykörű község Földigénylő Bizottsága jogtalan eljárása tárgyában. Nagykörű, 1945. november 7.

megszerzendő földek körül tapasztalható felekezetközi konfliktus volt.[229] A kuncsorbai római katolikus egyházközség megváltásként 25 kh-t igényelt a kisajátított földek fejében. Mivel a megélhetési alapját az egyházközség elvesztette, ezért a továbbiakban Törökszentmiklósnak kellett ellátnia a területet, mely 46 km-es utat jelentett. Somlyai Géza plébános nehezményezte: ha a helyi református gyülekezet igénylését elsőfokon jóváhagyták, akkor az övékét miért nem?[230] Mindeközben a református egyházközség sem volt túlságosan kivételezett helyzetben: 10 kh kántori és 5 kh harangozói javadalmi földet igényeltek, mivel mindkét egyházi alkalmazott évi javadalma 550 pengő alatt volt, melynek értéke a háborút követő infláció során fokozatosan romlott.[231] Csépán akkoriban 116 református hívő volt, akik addig a tiszasasi gyülekezethez tartoztak, de a lelkész elérte, hogy Csépát anyaegyházközséggé nyilvánítsák, így sikerrel igényeltek javadalmi földet a szelevényi határban. Kenyeres Lajos csépai plébános ennek példáján a tiszasasi filia számára 30 kh javadalmi földet igényelt az OFT-nél, de arra kérte az aulát, hogy az országos határozat megérkezése előtt Tiszasast nyilvánítsák plébániává, hogy legyen jogalapja a kérésnek, mert 400 tiszasasi római katolikus hívő ellátásáról lenne szó.[232]

Ezenfelül négy esetben ismeretes, hogy az egyházközségek földigénylései szomszédos települések közötti konfliktusokban kulminálódtak.[233] A már említett Szatmári Székeskáptalan Szolnok vármegyei birtokait teljes egészében felosztották. Mivel a szovjet és román erők 1944. október végére visszafoglalták a második bécsi döntés során Magyarországhoz visszacsatolt összes észak-erdélyi területet, így a Szatmárnémetin székelő, kegyúri joghatóságot gyakorló káptalan az országhatáron kívülre került – ezáltal az általa sérelmezett birtokügyek jogi

[229] Ilyen eseteket nem meglepő módon a Tiszai Felsőjárás (Tiszagyenda), Tiszai Középjárás (Kuncsorba), Tiszai Alsójárás (Tiszasas) és a Központi járás (Tiszavárkony) területein találtam – tehát a felekezetileg heterogén járások voltak érintettek, de összességében a vártnál sokkal kisebb mértékben fordultak elő. Jellemző módon a katolikus egyházközségek éltek panaszokkal a protestánsokkal szemben – ez valószínűleg nem regionális sajátosság, mivel a katolikus nagybirtokok méretei számszerűleg jócskán többségben voltak a protestáns felekezetekével szemben, melyek között a szegény, akár földnélküli egyházközségek is gyakrabban fordultak elő. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy a már 1945-től elkezdődő „szembenézés" teológiai alapjainak kidolgozása, s az ennek szellemében megfogalmazódott alkalmazkodási stratégiák is segíthettek az egyháznak az új, bizonytalan viszonyok között.

[230] MNL JNSzVL XVII. 575. (17. d.) 54/1945. Kuncsorbai rk. egyház földigénylési kérelme. Kuncsorba, 1945. július 6.

[231] TtREL I.33.i. (11. d.) 139/1946. F. Tóth Sándor jelentése az Esperesi Hivatalnak a kuncsorbai egyházközség földingatlanának jelenlegi helyzetéről. Kunhegyes, 1946. április 26.

[232] VPKL A.1.d. Acta Parochiarum (1. d.) 85/1945. Kenyeres Lajos plébános kérelme Tiszasas filia önálló lelkészséggé nyilvánításáért. Csépa, 1945. december 8.

[233] Az első eset a csornai székhelyű Premontrei Kanonokrend vármegyei birtokainak felosztása volt: ez esetben nem is az egyházközségek marakodtak a felosztott birtokokon, hanem az említett községek – Jánoshida, Alattyán és Jászkisér – földigénylő bizottságai. A Baldácsy Protestáns Alapítvány tiszaroffi, kőteleki és nagykörűi birtokainak felosztásáért is főként az földigénylő bizottságok üzekedtek egymással, az eredeti felosztási tervekben az egyházközségek még nem is szerepeltek. Ahogy a csépai református lelkésznek sem a szelevényi gyülekezettel volt problémája a földigényléssel szemben támasztott nehézségek kapcsán, hanem a községi földigénylő bizottsággal. Ha ezeket nem számítjuk, akkor az eddigi kutatások alapján egyelőre egy eset nevezhető meg.

kiigazítására nemigen volt lehetősége. A Szatmári Székeskáptalan besenyszögi uradalmi jószágfelügyelőjének a meghagyandó 100 kh terület kijelölésére vonatkozó kérelme több szempontból is akadályokba ütközött. Az MFT-hez küldött földigénylő bizottsági jelentésekből ugyanis az derül ki, hogy mind a Scheftsik-féle, mind a szászbereki rizstelepet a községi földigénylő bizottság Besenyszög községnek juttatta, mely döntést mind a tiszapüspöki földigénylő bizottság, mind az ottani római katolikus egyházközség legalább annyira sérelmezett. A bizottság kijelentette, hogy a káptalan által kért mindkét birtokrész az ő rendelkezésük alá tartozik, miután a háromszögi tanyai 65 holdas területet az MFT Tiszapüspökinek juttatta, a két település határában lévő Nagyszög-sziget ellenében. A tiszapüspöki földigénylő bizottság a 65 kh birtokrészt az ottani kastéllyal együtt – melyet iskolává akartak átalakítani – csak akkor adta volna át a káptalannak, ha cserébe Besenyszögtől más szomszédos területet kapott volna.[234] Csakhogy a felosztott helyi káptalani birtok kapacitásai végesek voltak. Az egykori káptalan besenyszög-homorszögpusztai bérlők panaszlevelének tanúsága szerint az ottani földek olyan rossz minőségű, szikes földek voltak, melyeken 15 hold területből egy nagyobb család megélhetése sem lett volna biztosítható. A földigénylő bizottság ígéretet tett arra, hogy „ha majd egyszer lehetőség lesz" 15 kh feletti mennyiség juttatására, valamennyi igénylőt elhelyezik. Közben a szolnoki református gyülekezet és az Evangélikus Misszió is kiigényelt 30 kh egyházi javadalmi földet az „elvi határozat" vonatkozó rendelkezéseire való tekintettel, miszerint a szegény egyházközségek, melyeknek létalapja a földreform során megrendült, a térségben lévő felosztható birtoktestek hiányában másutt folyamodhatnak ingatlanért. Mivel a kegyúri terheket viselő Baldácsy Protestáns Alapítvány szintúgy megszűnt az eltelt alig két hónap során, így a szolnoki protestáns földigénylők szintén a Besenyszöghöz tartozó fokorpusztai Csávos-birtokra pályáztak.[235] Az említett szegény protestáns gyülekezetek anyagi helyzetüknél fogva a káptalani birtokok rovására első fokon kedvezményezettnek bizonyultak.

Végül utolsó kategóriaként érdemes megemlíteni azokat az eseteket, mikor egyházközségek helyett egyes egyházi javadalmasok magánbirtokait kobozták el megváltás nélkül. Ennek tipikus példájaként említhető Riboss Jenő, a jászteleki római katolikus népiskola igazgatója, kinek 8 kh földjét azzal a váddal kobozták el, hogy 1944 októberét követően a községben „nyilas vezető" volt. Noha a Jászberényi Igazoló Bizottság felmentette, s így az OFT

[234] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (1. d.) 3/36/1945. Besenyszög község Földigénylő Bizottságának felosztási terve. Besenyszög, 1945. június 28.
[235] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (1. d.) 3/83/1945. A szolnoki ref. egyház igénylése a szatmári káptalan besenyszögi birtokaiból - Másolat. Szolnok, 1945. szeptember 4.

a másodfokú döntést az igazgató javára felülbírálta, az igazgató azt állította, hogy az MFT újabb, jóváhagyó döntését a földigénylő bizottság direkt nem kézbesítette és ő csak véletlenül tudott erről.[236] Falussy Gusztáv mezőtúri református lelkész esete eklatáns példaként szolgál arra, hogy a „népellenesség" vádjának említése önmagában elég lehetett a tulajdonfosztásra – s hogy az adott szituációban a földosztás a régi társadalmi elittel való leszámolás legkézenfekvőbb eszköze is lehetett. Szélesebb perspektívából nézve ez az ügy reprezentatív módon magába foglalja a helyi szintű közigazgatás szovjetizálását, s leginkább a hagyományosan több lábon álló vidéki középosztály gazdasági hátországának megsemmisítését. A lelkész „bűne" abban állt, hogy a háború alatt a Magyar Élet Pártjának (MÉP) kerületi megbízottja volt, tehát – mint egykori politikai közszereplő – „háborús bűnös", melyet mi sem bizonyít jobban, minthogy a Mezőtúrra bevonuló Vörös Hadsereg elől feleségével együtt, sokakhoz hasonlóan, a Dunántúlra menekült.[237]

Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéről el lehet mondani, hogy a vizsgált esetek többségében a földigénylő bizottságok a plébániai-egyházközségi földekhez is hozzányúltak – legtöbbször a 100 hold feletti részhez, de mint egyes esetekben láttuk, sokszor a 30 kh javadalmi birtokokat – mely a középparaszti birtokhatár alját súrolta – is elvették.[238] A lelkipásztori és kántori javadalmi földek kiosztása, korábbi haszonbérlők kitiltása, juttatottaknak az MFT általi jóváhagyó határozatot megelőzően birtoklevél kiadása, birtokösszeírási ívekben a telekkönyvi betétszámokkal való machinálás a bizottságok eszköztárában általánosnak mondhatók. Előfordulásuknak nincs különösebb regionális jellegzetessége, felekezettől függetlenül érintette az egyházközségeket: többek között Jánoshida (rk),[239] Alattyán (rk),[240] Tiszapüspöki

[236] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (3. d.) 15/80/1946. Kelemen János igazgató panaszlevele elkobzott ingatlanai tárgyában. Jásztelek, 1946. február 9.

[237] MNL JNSzVL XXIV. 201. (39. d.) Mezőtúr 30/3582/1948. Falussy Gusztáv mezőtúri ref. lelkész panaszlevelének kivizsgálása. Másolat. Szolnok, 1945. május 11. A városi földigénylő bizottság az egyházközségi birtokok megváltás útján való igénybevétele mellett a lelkész családjának saját kezelésű magánbirtokát elkobozta. Ez Mezőtúron 52 kh lelkészi javadalmi földet jelentett, ehhez jött 31 kh, mely csak a lelkész saját tulajdonú birtoka és 13,5 kh, mely csak az asszonyé volt. Ez összesen 96,5 kh, tehát a törvényben megszabott 100 kh alatti birtoktest. Az 52 hold területre a kuncsorbai földigénylő bizottság is tett igénybejelentést. A lelkész 1944-es közéleti „szerepvállalásáról", a nyilasok általi meghurcolásáról, vagyonától való megfosztásáról, az MKP városi szervezetével, a földigénylő bizottsággal és az MFT-vel szembeni, éveken át zajló pereskedéséről és a földhivatali telekkönyvezések idején az UFOSZ érdekérvényesítési erejéről bővebben lásd SULÁK 2022/a: 130-138. https://library.hungaricana.hu/hu/view/JNSM_Ek_36/?pg=118&layout=s (utolsó letöltés: 2024.05.14.)

[238] Azt még egyelőre nem sikerült számszerűleg megállapítani, hogy a megyében pontosan hány esetben fordult elő az, hogy a helyi földigénylő bizottság a lelkészi-plébániai javadalmi földből parcellázott házhelyet – akár csereterület felajánlásával, akár anélkül.

[239] MNL JNSzVL XXIV. 201. (12. d.) 4680/1947. A jánoshidai Premontrei Rend ingatlanán juttatottak névjegyzékének és panaszainak elbírálása a helyszíni tárgyalások alapján. Szolnok, 1947. június 25.

[240] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (1. d.) 214/1945. Grónás Antal róm. kat. kántor panaszlevele javadalmi földje tárgyában. Alattyán, 1945. május 24.

(rk),[241] Jászfényszaru (rk),[242] Jászjákóhalma (rk),[243] Kunszentmárton (rk),[244] Tiszaföldvár (rk),[245] Kőtelek (rk),[246] Kunhegyes (ref),[247] Tiszagyenda (ref),[248] Tiszaroff (ref),[249] Fegyvernek (ref).[250] A fentiek hátterében sokkal inkább a birtokszerkezet adottságai, valamint a kommunista párt által diktált rohamtempó; a földosztás mielőbbi befejezése, a birtokstruktúra átalakításával teremtett társadalmi viszonyok mielőbbi konzerválása, s ezen állapotok politikai tőkére váltása állhatott.

4. Az egyházközségek birtokviszonyának állapota a végrehajtott földosztásokat követően, 1947–1948

1945/46 során a nagybirtokokat ugyan felosztották, de a kiosztott ingatlanok műszaki felmérése és telekkönyvezése még hátra volt. Mivel ennek lebonyolítására a települési szintű földigénylő bizottságok, mint „különleges meghatalmazású népi szervek", láthatóan alkalmatlanok voltak, ezért a feladat teljesen a Földhivatalra hárult, így a földigénylő bizottságokat 1947. január 3-án[251] megszüntették. Így végül a juttatott ingatlanokra vonatkozó műszaki munkarészek elkészítésével, azoknak a telekkönyvi hatóságokhoz való megküldésével a földreform végrehajtása röpke másfél év alatt befejeződött.[252]

Eddigre megyei szinten összesen 27.842 kataszteri holdat koboztak el, ezenfelül további 154.967 kataszteri hold esett megváltás alá. Ez összesen 182.809 kataszteri hold.[253] Ezek a

[241] MNL JNSzVL XVII. 575. (31. d.) 48/1946. A Szatmári Székeskáptalan Tiszapüspöki községben lévő birtokának újrafelosztási terve. Tiszapüspöki, 1946. július 5.
[242] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (3. d.) 81/1945. Fehér Gábor kántor fellebbezése egyházi javadalmas földje kisajátítása ellen. Jászfényszaru, 1945. április 12.
[243] MNL JNSzVL XVII. 575. (9. d.) 16/20/1946. Lékó Béla plébános panasza a plébánosi javadalmi föld és a gazdasági épületek kiosztása ellen. Jászjákóhalma, 1946. június 1.
[244] MNL JNSzVL XXIV. 201. (36. d.) 18215/1948. A kunszentmártoni rom.kath. lelkészi javadalmi föld kiosztottsága és az igénybevételt szenvedett kártalanítása. Szolnok, 1948. október 27.
[245] MNL JNSzVL XVII. 575. (29. d.) 41/1945. Kőnig István plébános kérelme Tiszaföldvár község Földigénylő Bizottságához. Tiszaföldvár, 1945. július 28.
[246] MNL JNSzVL XVII. 503.A. (4. d.) 51/1946. Harsányi Béla plébános fellebbezése a Vármegyei Földbirtokrendező tanácshoz lelkészi javadalmi földje tárgyában. Kőtelek, 1946. augusztus 23.
[247] TtREL I.33.i. (11. d.) 267/1945. Bán István jelentése az Esperesi Hivatalnak a kunhegyesi egyházközség javadalmi földingatlanának helyzetéről. Kunhegyes, 1945. augusztus 24.
[248] MNL JNSzVL XVII. 575. (30. d.) 45/157/1945. Forró Imre lelkész kérelme lelkészi javadalmi földje tárgyában. Tiszagyenda, 1945. augusztus 25.
[249] MNL JNSzVL XVII. 575. (32. d.) 56/190/1945. Németh Vince ref. lelkész panasza Tiszaroff község Földigénylő Bizottságához. Tiszaroff, 1946. március 11.
[250] MNL JNSzVL XXIV. 201. (9. d.) 11479/1947. A Br. Baldácsy Protestáns Alapítvány fegyverneki birtokainak telekkönyvezése. Szolnok, 1947. március 21.
[251] *1947. évi V. tc.*, In: ESTÓK – FEHÉR – GUNST – VARGA 2005: 268.
[252] VARGA Zs. 2005: 189.
[253] MNL OL XIX-K-11-a (1006. d.) 54/89/1946. A J. N. K. Szolnok vármegyei Földhivatal 1945. évi helyzetjelentése. Szolnok, 1946. február 9. 14 település esetében a Megyei Földhivatal a kiosztási birtokívek és a térképek valótlan adatai miatt, a rengeteg mérnöki munkára való tekintettel a földosztások megismétlését javasolta.

számadatok egyrészt a törvény által megszabott minimális birtokhatár semmibevételére, másrészt a „háborús szerzemény” címén történt, kárpótlás nélküli földelkobzások gyakoriságára utalnak. A földosztásról szóló rendelet vonatkozó pontjainak megfelelően[254] 1947 márciusára a felosztott egyházi nagybirtokok egy részének területén is megalakították az első FMSZ-eket. A Baldácsy Protestáns Alapítvány Nagykörű-Csataszög határában lévő birtokrésze (1252 kh) is a rizstermelő FMSZ tulajdona lett.[255] Az Alapítvány Nagykörű és Tiszagyenda határában fekvő (1072 kh 855 n.öl) ingatlanból visszahagyott 200 holdat az UFOSZ megyei szervezete igénybe vette, ám az Alapítványi és Kulturális Célvagyonokat Felülvizsgáló Tárcaközi Bizottság az igénylést visszautasította, mivel az érintett terület megváltás alól mentes státuszának eltörlésére – hiába az UFOSZ által gyakorolt nyomás – a Földhivatal nem volt jogosult. Mivel ekkorra már országosan nem volt lehetőség csereingatlan juttatására, az OFT a kérelmet visszautasította.[256] A kielégíteni szándékozott újgazdák csalatkozása a jászsági járásokban sem mutatott más képet. A pusztamizsei FMSZ a Csornai Premontrei Kanonokrend jánoshidai birtokának – közel 4000 kh igénybevett, de egyéni juttatás céljára fel nem használható gazdasági felszerelések-épületek, gépek, jószágok – csaknem egésze szövetkezeti tulajdonba került.[257] Az FMSZ-ek létesítését igencsak nehezítette a földigénylő bizottságok által korábban végrehajtott földosztások során „készített”, valótlan adatokat tartalmazó – vagy számszerű adatokat nem is közlő – birtokösszeírási íveik és telekkönyvi jegyzékeik. A jászteleki főjegyző jelentése szerint a Magyar Államkincstár nevén álló 218 kh 506 n.öl ingatlan tartalékterület nem is létezik, illetve a hivatkozott szántóföld a

Ezek a javaslatok még az 1948-ban keletkezett földhivatali jelentésekben is visszatérő elemek voltak. Egyházi javadalmi célokra 8 birtok lett kijelölve (összesen 409 kh), egy-egy birtok átlagosan 51 kh nagyságú volt.

[254] „*30. §* Az igénybevett birtokokhoz tartozó kisajátított gazdasági felszerelést, gépeket és gazdasági épületeket, amennyiben azok szétosztása nem felel meg a - termelés érdekének, a földhözjuttatottakból alakítandó földmíves szövetkezet tulajdonába kell adni. A megváltást szenvedőnek a megmaradt ingatlana arányában kell a gazdasági eszközöket és épületeket visszahagyni. A földmíves szövetkezet célját, működésének szabályait a Földmívelésügyi Miniszter a rendelet végrehajtása során külön rendelettel állapítja meg. Ilyen szövetkezet azonban a rendelet megjelenése előtt is megalakulhat. *31. §* Az igénybevett ingatlanon lévő mezőgazdasági ipari üzemek (malmok, szeszfőzők, kenderfeldolgozók és egyéb üzemek) is megváltás ellenében igénybevehetők s ebben az esetben községi, állami, esetleg szövetkezeti tulajdonba mennek át”, lásd 600/1945. M. E. sz. RENDELET 211.

[255] MNL OL XXVII-N-4 (12. d.) 223.201/1947. Csataszögi FMSZ megalakítása. Nagykörű, 1947. március 23.

[256] MNL OL XXVII-K-1 (2. d.) 335.207/1948. Nagykörű és Tiszagyenda községekben a Baldácsi alapítvány ingatlanainak a földreform céljára való felhasználása. Szolnok, 1947. december 6. Így tehát a nagykörűi határban lévő 100, s a tiszagyendai 200 holdas terület ekkor még mindig alapítványi birtokban volt. Az UFOSZ azzal érvelt, hogy mindkét helyen rendkívül nagyszámú a nincstelen földigénylő, ráadásul olyan lehetetlen birtokkonstrukciókban osztották ki – az egyébként nem a legjobb minőségű – földeket, hogy az átlagos juttatás nem haladta meg az 5 holdas méretet sem. Ezek egy átlagos család megélhetését sem biztosíthatták hosszú távon. Ez egy tipikus esete a rengeteg, citálható megyei példának, mely mindennél pontosabban rámutat a földosztások által teremtett, a földműves társadalom várakozásait messze alulmúló, javarészt életképtelen törpebirtokok mozaikjaiból álló gazdaságok létesítése mögötti politikai érdekekre.

[257] MNL OL XXVII-N-4 (12. d.) 223.194/1947. Pusztamizsei FMSZ megalakítása. Jásztelek, 1947. március 24. Változó volt, de a szövetkezeti tagság mellett döntött gazdák általában 15-35 közötti létszámban alakították meg az első FMSZ-eket.

helyi római katolikus egyházközségé, mivel a község területén földosztás csak az egyházi birtokokból történt. A jászteleki lakosok számára a szomszédos jánoshidai-pusztamizsei birtokokból juttatott területeken sincs tartalékföld, mivel az még az ottani igénylők számára sem volt elég.[258] Hasonlóképp, a besenyszögi főjegyző jelentése szerint az Államkincstár nevén álló tartalékföldek a földigénylő bizottságok által szerkesztett birtokívekben hibás tételekként voltak lejegyezve: vagy a helyrajzi szám nem stimmelt, vagy a kiosztási ív adatai nem egyeztek a telekkönyvi állapotokkal, de egyes esetekben a kiosztási ív és a juttatási névsor összevetésére és egyes nevek beazonosítására is szükség volt, mert számos tétel esetén ugyanannak a juttatott újgazdának a neve szerepelt.[259]

1947 januárját követően, a Megyei Földhivatal a befejezett földosztástól számított további közel másfél éven át korrigálta a földigénylő bizottságok munkáját, állapította meg a rendelkezésre álló állami tartalékterületek pontos helyét és nagyságát, valamint véglegesítette a birtokba helyezett újgazdák tulajdonjogát. A települési szinten felülvizsgált birtokívek tartalmazzák a felosztott egyházi birtokok méretét és művelési ágak szerinti megoszlásait is, bár a földosztások által az egyházi birtokokat is érintő települések adatai sajnos egyelőre még így sem teljeskörűek.[260] A földosztások nyomán eddig véglegesnek tekinthető egyházi birtokviszonyok a következők: a földreform a megyében 58 községet érintett. Feltűnő az országos szinten is kiemelkedő mértékű, elkobzott birtokok száma – 42 településen 27.901 kh –, míg országosan 1001 település 186.269 kh földterületét sajátították ki megváltás címén.[261] Pusztán ez utóbbi csoporthoz viszonyítva: az egyházi tulajdonban vagy kezelésben lévő, beazonosítható felosztott birtokok által érintett területek száma a megyében 54, a földosztás alá esett területek mértéke megközelítőleg 32.165 kh – ez a megyei szinten a földreform nyomán megváltás alá esett földingatlanok összértékének 17,26 %-a. Ha a mérleg másik serpenyőjét nézzük: a Megyei Földhivatal által egyházi célokra juttatott ingatlanok száma 36, területe

[258] MNL OL XIX-K-11-a (367. d.) 293/1948. Tihanyi Károly főjegyző a tartalékterületek adatainak felülvizsgálásáról. Jásztelek, 1948. január 29.

[259] MNL OL XIX-K-11-a (367. d.) 306/1948. Mogyorósi Imre főjegyző a tartalékterületek adatainak felülvizsgálásáról. Besenyszög, 1948. február 12. Az is gyakori jelenség volt ezen jelentések keletkezési idejére vonatkozóan, hogy az egyházi nagybirtokok felosztása után sok földhözjuttatott már 1945 áprilisában rendelkezett a községi földigénylő bizottság által kiállított birtoklevéllel, de a tulajdonjogról rendelkező telekkönyvi végzésre sokszor már 1946 eleje óta vártak.

[260] Az 53 településre vonatkozó adatsornál tételenként feltüntetem a tulajdonos, illetve haszonélvező egyházközségek birtokait, ám – az „elvi határozat" rendelkezéseinek megfelelően – az adott településen lévő egyházi birtokok területét nem tartottam tanácsosnak egybeszámítani, noha a rendelkezés szerint az egyes településeken az adott egyházi javadalmi földek telekkönyvi tulajdonosának „az egyházat" tették meg. A táblázat adatait tekintve külön kuriózum Túrkeve: az ottani református egyházközség javadalmi földjeit „háborús szerzeményként" megváltás nélkül elkobozta a városi földigénylő bizottság, ám a presbitérium föllebbezése nyomán az elkobzási határozatot megváltás alá eső területként módosították. A földekobzások és földosztások egyházi birtokokra gyakorolt hatásainak megyei szintű áttekintését lásd a II/4/1. számú mellékletben!

[261] Az összes igénybevett földingatlan száma tehát 1043, mérete megközelítőleg 214.170 kh.

összesen 650 kh.[262] Ezek az arányok egyértelműen arra utaltak, hogy messze nem csupán az 1000 hold feletti nagybirtokokról, vagy a 100 hold feletti „úri" birtokokról volt szó. A törvény által lehetővé tett birtokminimumot megyeszerte bőven megsértették a földigénylő bizottságok, nemegyszer a megyei fórum asszisztálásával. S mégha az egyházközségeknek nagy nehezen sikerült is volna jogorvoslathoz jutniuk, a sokszor idézett „elvi határozat" visszamenőleg lehetetlenné tett bárminemű, egyház számára kedvező korrekciós lehetőséget. Noha az évtized végén a földbirtokstruktúra keretei végre megszilárdulni látszottak, a negyvenes évek végére kiépülő pártállami diktatúra nem sok szabad levegőt hagyott.

5. Az egyházközségi javadalmi földek „önkéntes" állami felajánlásai Szolnok megyében, 1949–1951

Az eddig független állami intézmények megszállása, a politikai ellenfelekkel – az egyházi felső vezetést is ideértve – szembeni leszámolás mellett az agrártársadalmon, s így a vidéki egyházközségek életén belül is nagyobb fordulatszámra kapcsolt a szovjetizálás.[263] Ennek geopolitikai hátterét a „hidegháború forráspontjai": a Szovjetunió és Jugoszlávia összetűzése (1948–1949), majd az évtized fordulóján a koreai háborúba bekapcsolódó Egyesült Államok fenyegetése (1950–1951) jelentették. Sztálin a csatlósállamok részéről a szovjetizálás koncepciójának mihamarabbi megvalósítását: mielőbbi hatalomátvételt, majd az erőltetett ütemű nehéz- és hadiipar-fejlesztést követelte, melynek táplálásához elengedhetetlen volt a mezőgazdasági szektorból való óriási tőkekivonás – ennek feltételét pedig csakis az agráriumnak a kolhozrendszer mintájára való átszervezése teremthette meg.[264]

Az MKP és a Szociáldemokrata Párt „egyesülésével" 1948. június 12-én megalakult MDP a földosztásokból kimaradt szegényparaszti rétegekben látta a mezőgazdaság kollektivizálásának társadalmi bázisát. Ezt elősegítendő lépés volt a mezőgazdasági haszonbérletek 25 kh-ban való maximalizálása.[265] Ha a bérlő saját tulajdona és bérleménye a 40 holdat együttesen meghaladta, az e feletti bérleteket is kisajátították.[266] 1949-ben a fenti

[262] MNL OL XIX-K-11-a (1006. d.) 11.666/1948. Dorner László műszaki főfelügyelő negyedévi jelentése a Szolnok megyei Földhivatal tevékenységéről és az új földreform eredményeiről. Szolnok, 1948. július 2.
[263] Noha az egyház gazdasági megrendítésének szempontjából is rendkívül nagy egyházpolitikai jelentőséggel bíró esemény volt, a terjedelmi keretek miatt, a vidéki egyházközségek szovjetizálása kapcsán az egyházi házingatlanok, üzlethelyiségek, intézményrendszer, s ennek kapcsán különösen a felekezeti iskolák 1948-as államosításáról nem írok. Ezzel kapcsolatban lásd MUCSI L. 2014: 159-168., valamint SZABÓ Cs. – SZIGETI 2008. kötet tanulmányait.
[264] VARGA Zs. 2021: 16-22.; GYARMATI 2011: 167-168.
[265] NAGY J. 2009: 104-105.
[266] VARGA Zs. 2021: 38. Ez a kulcsfontosságú lépés tekinthető egyrészt az addig főleg református gyülekezetek bázisát adó, módos parasztgazdák tulajdonfosztásának első stációjaként, másodsorban az ily módon szerzett földek

lépést követték az agráráru-értékesítés irányítására létesített állami hatóságok, a központilag vezérelt tervgazdaság mezőgazdasági szektorban való meghonosítása, s a beszolgáltatási kötelezettségek és a felvásárlás állami monopóliuma révén a piaci értékesítés ellehetetlenítése.[267] A fenti intézkedések legnagyobb kárvallottjait, a 25 hold feletti birtokos parasztgazdákat[268] a honi politikai közbeszédben innentől kezdve az orosz nyelvből átvett „kulák" kifejezéssel illették – az erőltetett nehéz- és hadiipari fejlesztések és a tervgazdaság strukturális hibái következtében előállt hiánygazdaság és közellátási problémák miatt ők is a politikai kommunikáció által generált ellenségképek „csarnokába" kerültek, a „klerikális reakció" mellé.[269]

Az MDP Titkársága 1949. május 25-én fogadta el az őszi tagosításokra vonatkozó irányelveket. A tagosítások koncepciójának hátterében az állt, hogy a téeszek és állami gazdaságok létesítését és fejlesztését akadályozza, hogy a nagyüzemi gazdálkodáshoz rendelkezésre álló birtokok szétszórtan, „több tagban" helyezkednek el. A hivatalos indoklás szerint az ésszerű gazdálkodás jegyében – s egyébiránt a korábban ismertetett gyakorlat szerint végrehajtott földosztás következtében – kellett egyesíteni a szétaprózódott, gazdaságilag nem eléggé életképes birtoktesteket. Valójában a szovjet típusú termelőszövetkezeti gazdálkodás helyi szintű kizárólagosságának körülményeit igyekeztek ezzel megteremteni, amennyiben az adott község határában direkt a legjobb minőségű földeket tagosították; akár a belépést megtagadó magángazdák birtokait is elvehették. A felajánlott csereingatlanok azonban – az 1945–46-os gyakorlatnak megfelelően – általában távoli, vagy rossz minőségű földek voltak.[270] A titkársági határozat irányelveinek megfelelően, augusztus 29-én megjelent a Földművelésügyi Minisztérium 15.010/1949/181. számú rendelete a végrehajtásról.[271] Ennek megfelelően a nekik tetsző birtokra a téesz intézőbizottsága – a szövetkezeti közgyűlés

lettek a „nagyüzemi mezőgazdaság" felépítményének alapanyagai. A hatalom azon igénylőknek kedvezményezett – akár a termelési szerződések megkötésekor, akár a gépállomások eszközeinek használatakor –, akik vállalták, hogy az FMSZ-ek földbérlőcsoportjai keretében közösen művelik ezen földeket. Országosan az összes földterülethez képest legnagyobb mértékben az alföldi megyék területén – Szolnok, Csongrád, Békés, Bács-Kiskun – sajátították ki e területeket.

[267] GYARMATI 2011: 184.

[268] Az 1951. április 25-én a Tiszántúli Református Egyházkerület világi főgondnoki pozíciójába került földművelésügyi miniszter, Erdei Ferenc székfoglaló előadásában fel is vázolta az egyházkerület esperesei és lelkészei számára az új irányelv lényegét: „[Erdei] hangsúlyozza, hogy a református egyház nem maradhat a nagygazdák egyháza és a főgondnok nem vállalhatja magára az egykori birtokosok sérelmeinek intézését. A Tiszántúlon a termelőszövetkezetesítés népmozgalommá terebélyesedett, egymás után születnek meg a szocialista városok: Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr, Túrkeve, s e fordulatnak támogatója kell legyen az egyház még akkor is ha ugyanakkor e folyamat kárvallottait is kötelessége vigasztalni." A beszédet lásd TIBORI 1995: 237-238.

[269] TÓTH J. 2021: 275.

[270] NÁDASDI 1996: 107-109. Az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztálya július 15-ig kiválasztotta az országszerte egyelőre 600 darab, tagosítandó községet.

[271] Lásd még: *A Politikai Bizottság határozata a részleges tagosítási kampányról, 1949. szeptember 22.,* In: MDP HATÁROZATAI 1998: 78-82.

határozata alapján – tagosítást kérhetett, amennyiben területüket 400 kh-ra, vagy 50 holdnál kisebb birtoktagok összevonása lévén legalább 400 kh-ra lehetett növelni.[272] Szolnok megye kapcsán a végrehajtásért felelős bizottsági elnök, Oláh György jelentése arról tanúskodik, hogy a meginduló kampány lendülete, s vehemenciája már a kezdet kezdetén túlszaladt: Oláh attól tartott, a „tszcs fejlesztés ütemétől elidegenedik a kisparaszt." Az Oláh által óvatos eufemizmusokkal tompított aggodalom mögül kibontakozik a végrehajtás társadalmi gyakorlata. Varga Balázs – 35 holdas karcagi presbiter-gazda – a többszöri „megkeresések" után végül felakasztotta magát. A kunszentmártoni római katolikus egyháztanács egyik képviselője, B. Tóth István 60 holdas, mezőgazdasági büntetőadó fizetésére kötelezett gazda birtoka a fejlesztendő Zalka Máté-téesz útjában volt, így a tagosító bizottság B. Tóth földjét akarta megszerezni. A gazda végül életveszélyesen megfenyegette a tagosító bizottságot, melynek következtében az Államvédelmi Osztály (ÁVO) az eset utáni másnap éjjel B. Tóthot elvitte.[273] Az irreális mértékű beszolgáltatások[274] és a rendkívül változatos címen kiosztott járulékfejlesztési tervek, s mindezek felett az állami „kulákprés" ellenére, az 1950-es tavaszi tagosítások idejére Szolnok megye területén mindössze 4 református egyházközség tett felajánlást.[275] A fokozódó adóterhek,[276] valamint az 1950 nyarától a „termelőszövetkezeti csoportok létesítését" akadályozó tevékenység börtönbüntetéssel való szankcionálása nyomán

[272] NÁDASDI 1996: 112-113; VARGA Zs. 2021: 42-43. A végrehajtást az adott község Tagosító Bizottsága végezte: ezen bizottságok a Megyei Földhivatal által kinevezett elnökből, valamint a helyi Dolgozó Parasztok és Földmunkások Szövetsége (DÉFOSZ), illetve az érdekelt téesz vagy állami gazdaság küldötteiből és a községi jegyzőből, vagy az általa küldött tisztviselőkből álltak.

[273] MNL OL M-KS 276-93. 145. ő. e. 253/1949. Jelentés a tagosítással kapcsolatos munkákról. Szolnok, 1949. szeptember 17.; TtREL I. 33. c. (21. d.) 601/0946. A karcag-rétoldali presbitérium kimutatása az egyház ingatlanairól. Karcag, 1946. április 26.; EFL Archivum Novum III. Államosítás. Szolnok megyei plébániák (585. d.) 148/1953. Kunszentmártoni rk. egyházközség kimutatása az állam számára átvett plébániai földekről. Kunszentmárton, 1953. szeptember 16. Az eddigiek alapján úgy fest, a megyében – főleg a Nagykunság területén – gyakran minősítettek középparasztokat „kuláknak", cserefőldeket pedig, mint utólag a megyei szintű jelentésekből kiderül, még csak szóban sem ajánlottak fel. A határozat keltétől számított alig egy hónap alatt 46 részleges tagosítás történt (25.470 kh összterülettel) – ebből 32 téeszt és 14 állami gazdaságot szerveztek.

[274] Az adóterhekről és az ötvenes évek eleji terménybeszolgáltatási kötelezettségekről lásd ERDMANN 1988: 143-233.

[275] MNL OL M-KS 276-93. 238. ő. e. Föld- és ingatlanfelajánlás: földek és ingatlanok (1950). Kimutatás a református egyház állami vételre történt ingatlanfelajánlásairól, 1950. március hó. 227 kh szántó, 1 kh rét, 1 kh legelő, 11 kh fanet. Összesen 240 kh földterület, 2643 aranykorona (K) kataszteri tiszta jövedelem értékben.

[276] BALOGH 2008: 51-52. A megmaradt javadalmi földek pusztán a templom fenntartására, valamint a lelkipásztor és az egyházi javadalmasok szűkös megélhetésére volt elég. Az ezeket sújtó, növekvő állami közterhek mellett az egyházak gazdasági térvesztésében az is közrejátszott, hogy 1947-ben megszűnt az egyházi adó kényszerjellege. Onnantól az egyházi adót a községi adókhoz szabták és azokkal együtt hajtották be, a községi segélyben az összes felekezet egyformán és arányosan részesült. Balogh Margit joggal mutatott rá arra, hogy az egyházi adószedők házi látogatásainál sokkal praktikusabb módszer a központosítás – s mivel az egyházi adók közadó jellege megszűnt, az egyházi adóból származó addigi bevételek országosan visszaestek. Helyi szinten, a kötelező egyházi adó megszűnése utáni önkéntes felajánlási rendszer gyakorlatából azonban – mint látni fogluk – még nem következett automatikusan az adományok rohamos csökkenése.

az egyéni gazdálkodók egyre nagyobb számban ajánlották fel „önként” földjeiket az állam számára.[277]

Az egyházközségek javadalmi földjeinek helyzete legkésőbb 1951 nyarán dőlt el.[278] A Földművelésügyi Minisztérium 8131/1951. sz. rendelete értelmében a katolikus és protestáns egyházak a tulajdonukban lévő javadalmi és egyéb földingatlanokat legkésőbb 1951. szeptember 1-jével fel kell ajánlaniuk az állam számára megvételre. A felajánlott földek ellenértéke fejében az állam a föld holdankénti kataszteri jövedelmének meghatározott szorzóját – a felajánlott ingatlan kataszteri tiszta jövedelmének hatvanszorosát – fizette. Elvileg ennek az összegnek tartalmaznia kellett a felajánlott ingatlanhoz tartozó lakó- és gazdasági épületek, élő és holt felszerelés vételárát is, a vételárból azonban le kellett vonni az ingatlant és az egyházi javadalmast a felajánlás időszakában terhelő, minden köztartozást és bekebelezett egyéb tartozásokat is. A fennmaradó összeget az állam elvileg egy erre a célra létesített egyházi alapba fizette be. Ez azt is jelenti, hogy az egyházközségek a földreform során valamennyi részükre juttatott földingatlanról lemondtak. Ezekért az egyházak ellenértéket nem kaptak, mert a rendelet szerint „azok [tehát a 600/1945. sz. törvény szerint juttatásra jogosult szegény egyházközségek számára járó földek] juttatási árát még nem fizették ki.” A jogsértő működés újabb bizonyítéka: míg a hivatalos politikai kommunikáció a földreform demokratikus vívmányait éltette és élesen elmarasztalt minden ezzel kapcsolatos bíráló hangot, a gyakorlatban visszamenőlegesen írták felül a saját vonatkozó törvényeiket. A jogalkotó az eddig befizetett részleteket az ingatlanok használati díjának tekintette. A végrehajtási rendelet meghatározta az egyes egyházi javadalmasok – tehát a szigorúan egyházi alkalmazásban álló magánszemélyek – számára visszatartható területek mértékét: a háztáji gazdálkodásra visszatartható föld mennyisége elviekben a parókia háztelkéhez csatlakozó, javadalmasok számára fejenként 800-1200, kivételes esetekben 1400 n.öl szőlő, kert vagy gyümölcsös lehetett.[279] Az állam és az egyházi vezetés megállapodása szerint, az egyházközségek által felajánlott maradék mező- és erdőgazdasági ingatlanok elbírálásáról, átvételéről és további hasznosításáról az 1950. évi I. tv. nyomán kiépült megyei tanácsok Mezőgazdasági Osztálya határozott. Míg az egyházi javadalmasok részéről a megélhetésből teherré váló földingatlantól való megszabadulás viszonylag könnyen megérthető, az azonban szembetűnő, hogy a pártállam

[277] VALUCH 2005: 193-194.
[278] A Kecskeméti Református Egyházközség föld- és házingatlan-vagyonának, valamint a presbiterek magánvagyonának államosítása kapcsán lásd RIGÓ 2022/a: 253-286.
[279] KÖBEL 2005: 53. Ugyanez vonatkozott az egyházi célokat szolgáló ingatlanokra: így a templom területére és a temetőre. Ez utóbbi esetén azonban, amennyiben az egyházközség mégis felajánlotta azt, a törvény szerint a tanács köteles volt átvenni.

számára mennyire fontos volt, hogy minél hamarabb hozzájuthassanak a maradék egyházi földekhez is. A rendelet ugyanis külön kikötötte, hogy a felajánlott ingatlanokat mindenképpen, „soron kívül" el kell fogadni – még az elő- és kishaszonbérletben lévő földeket is –, átvételük időpontját pedig nem szabad halogatni: a rendelet szövegének egyes elemei implicit módon utalnak a téeszesítés alatt álló agrárium rendkívül ingatag helyzetére.[280] Mindemellett a későbbiek során fontos lesz a rendelet 8. pontja: eszerint, ahol a felajánló egyházak a jövő gazdasági év érdekében már különféle földmunkákat végeztek, azok értéke erejéig attól, akiknek a Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztálya hasznosításra átadja, – tehát téeszektől, állami gazdaságoktól, ritka esetben egyéni kishaszonbérlőktől – azoktól kártalanítást kérhetnek, s a lábon álló termés korábbi tulajdonos vagy haszonélvező általi nyugodt és zavartalan betakarítását a helyi tanács biztosítja.[281]

Noha a kitűzött határidőig az egyházi földingatlanok állami felajánlásai országszerte megtörténtek, a gyakorlatban a helyi tanácsok annyi szabálytalan határozatot hoztak, hogy a rendelet végrehajtása egészen 1955-ig elhúzódott: sokszor évekre visszamenőleg próbálták utólagosan megállapítani az átvett ingatlan állami vételárát, de a földet terhelő köztartozások miatti behajtási eljárások függőben tartása, illetve annak jogossága is számos esetben kérdéses volt.[282] A vételre felajánlott egyházi ingatlanok a felajánlások időpontjait és a földek méreteit tekintve igen változatos képet mutatnak – ezt az 1945-ös földosztás teremtette körülmények mellett nagyban befolyásolta az adott települések téeszeinek és állami gazdaságainak földigénye.[283] A statisztikák mögött meghúzódó történeti kép ezúttal is a hivatali visszaélések egész soráról tanúskodik.[284]

---

[280] Ami a jelen jogszabályt megelőző, már korábban felajánlott és határozatilag elbírált egyházi ingatlanokat illette, azokra a korábbi, 1949. szeptember 14-én közzétett jogszabály – 4091/1949. – volt érvényes.

[281] *8131/XX/52/1951. sz. rendelet az egyházi javadalmi földek felajánlásáról. Budapest, 1951. szeptember 4*., In: VÖLGYESI M. 1974: 110-113. 1949-ben a haszonbérlők lehetőségeit már amúgy is annyira korlátozták, hogy a maradék egyházi földek jövedelmeiből már az utánuk járó közterhek fizetése is lehetetlenné vált.

[282] KÖBEL 2005: 53.

[283] A fellelhető források alapján egy összességében reprezentatív helyi szintű kép rajzolódik ki a megye római katolikus és református egyházközségeinek a második világháború utolsó két hónapjától elkezdődő súlyos gazdasági térvesztéséről. Az ilyen vitás ügyeknél fontos dokumentumoknak számítottak: a Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztálya által kiállított véghatározat a felajánlás elfogadásáról, a helyi tanács által kiállított kataszteri birtokív, a Megyei Tanács VB Pénzügyi Osztálya, illetve a helyi Ingatlanforgalmi Vállalat igazolása az ingatlan állami vételáráról, illetve a földet terhelő adóhátralékokról, s végül a Járásbíróságnak, mint telekkönyvi hatóságnak a tulajdonátírási végzése. Ezek hiányában nehezen megállapítható az állami vételár – fenntartva annak lehetőségét, hogy végül ellenszolgáltatás nélkül vette át az ingatlant az állam – a felajánlás pillanatában fennálló hátralékok összege, s hogy az átvett ingatlan vételárából történt-e utalás az állam részéről az egyházi alapba. Ezek hiányában az is megtörténhetett, hogy a rászedett egyházközség az állítólagos adóhátralékok terén még túlfizetésben is volt. Ez a közellátási válság, a jegyrendszer és a padlássöprések időszakában az egyházi javadalmasok teljes egzisztenciális megsemmisülését jelenthette.

[284] Az állam számára felajánlott egyházközségi földekről szóló részletes katasztert lásd a II./4/2. számú mellékletben! A hosszas kutatás ellenére a kataszterben így is fedezhetőek fel hiányosságok – a kimutatás

A római katolikus egyházközségeket tekintve, a tiszaföldvári egyházközség felajánlásának a Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztálya iratai között nincs semmi nyoma. Egy 1953. augusztusában küldött lelkipásztori jelentésből derül ki, hogy a plébániai javadalom 1 kh 571 n.öl, holdankénti 23.6 K jövedelmű földjét 1952 márciusában ajánlották fel az állam számára. Noha a felajánlott területet a jelentés keletkezése óta már több mint másfél éve a községi tanács kezelte, az egyházközség nem kapott az átvételre vonatkozóan semmiféle határozatot. A lelkipásztor folyamatosan kereste a tanácsot: vagy adják vissza a felajánlott földet, vagy intézzék el sürgősen a tulajdonjogi átírást.[285] A tószegi egyházközség az adóterhek utólagos kiszabásának taktikájával szembesült. Az összes egyházi javadalmi földet felajánlották 1951. szeptember 1-jéig, melyet az illetékes hatóság el is fogadott – az adóíven 26.500 forint szerepel, melyet a tanács átutalt az egyházi alapra. A 82 kh 2262 n.öl átadásakor a közteher elmaradt hátralékának pontos megállapítását megnehezítette, hogy a községi hatóság már 1948-ban kiosztotta kishaszonbérletbe a földeket, a tanítói javadalmi földet pedig az iskolák államosításakor vették el. A forrás keletkezésének idejére a haszonbérlők már nem is tartózkodtak a községben, így nem tudni, hogy pontosan hogyan jött ki 1951 januárjára a fennálló illeték-egyenértéki hátralékon, valamint az aktuális mezőgazdaság-fejlesztési járulékon kívül 1363 kg beszolgáltatandó búzaadó-hátralék és további 1953 Ft büntetés. Noha nem volt már plébánosi kezelésben a föld, ez a tulajdonjogra nem vonatkozott: a községi tanács folyamatosan küldte a felszólításokat, melyeket a pap „postafordultával" megfellebbezett.[286]

A besenyszögi egyházközség az anyagi helyzetére és a növekvő adóterhekre való tekintettel még az 1950-es részleges tagosítások időszakában felajánlotta 69 kh 162 n.öl területű földjét[287] abban a reményben, hogy a tulajdonjog állami bekebelezése egyben az egyházközséget sújtó adóterhek eltörlését is jelenti.[288] Külön nehézséget jelentett az egyházközség számára, hogy a lelkészi javadalmat 1949. augusztus 21-én a pap kishaszonbérbe adta, de a kisbérlők az első, őszi részleges tagosítások időszakában azokat műveletlenül

elkészítését megnehezítette a Megyei Tanács részéről vezetett ügyvitel kaotikussága, és a földvételárak, illetve az ingatlanokat terhelő adók és járulékok utólagos díjszabásainak követhetetlensége.

[285] VPKL A.1.a. Capitulum B. (2. d.) 57/1953. Nagy Árpád adminisztrátor jelentése a felajánlott földekről. Tiszaföldvár, 1953. szeptember 27.

[286] VPKL A.1.a. Capitulum B. (2. d.) 62/1953. Kokovai István plébános jelentése a felajánlott földekről. Tószeg, 1953. szeptember 27. Olyan adónem megtérítését is követelték a plébánoson, melynek semmi jogalapja nem volt: annak ellenére, hogy a javadalmi épületen kívül más lakóház nem volt az egyházközség tulajdonában, a községi tanács házadót is kivetett az egyházra.

[287] Mely javarészt az 1945-ben felosztott Szatmári Székeskáptalan birtokai egy részéből álló, javarészt szántóföldet jelentette, a hozzátartozó jószágokkal, mezőgazdasági felszerelésekkel és épületekkel: három cselédlakás közös konyhával, magtárral, istállóval, sertésóllal és kukoricagóréval.

[288] MNL JNSzVL XXIII. 10. c. (1. d.) 8131/I/B/1-37/1950. Ludányi Tamás plébános kimutatása az Állam részére megvételre, ellenszolgáltatás nélkül felajánlott besenyszögi róm. kat. lelkészi javadalmi ingatlanról. Besenyszög, 1950. július 24.

hagyták, így Ludányi Tamás plébános nem tudta a földet műveltetni, mert az ahhoz szükséges vetőmagot és igavonó jószágokat a transzferáló hatóságok behajtották rajta. Végül az ominózus javadalmi földeket az állam 31.781 Ft-os vételárért hajlandó volt átvenni, s annak hasznosításaként a föld a besenyszögi állami gazdasághoz került azzal a kitétellel, hogy az átvett ingatlanon a felajánló által elvégzett tarlóhántás munkadíját megtéríteni tartozik, s hogy a vételárból az összes köztartozás levonása után fennmaradó összeget a felajánló nem igényli.[289] Csakhogy az 1945-ös földosztások végrehajtási módjának következményeit, úgy tűnik, nem sikerült maradéktalanul korrigálni: a felajánlott ingatlan kataszteri adatai nem egyeztek a telekkönyvi állapotokkal. A véghatározatban 69 kh 896 n.öl szerepel, míg a telekkönyvi kivonat csak 64 kh 766 n.öl területet tüntet fel. A Megyei Tanács VB Pénzügyi Osztálya indoklása szerint a felajánló által szolgáltatott helyrajzi számadatok félrevezetőek és ezért a felajánlott ingatlan ára és holdankénti kataszteri tiszta jövedelme is kevesebb a véghatározatban foglaltaknál – holott a plébános is csak a régi, községi tanácson keresztül igényelt földhivatali adatokra támaszkodhatott. Így a vételár kiutalása megint akadályokba ütközött.[290] A tagosítások nyomán az addig egy tagban lévő javadalmi föld megközelíthetetlen lett, 1951 tavaszára az állami gazdaság és a szomszédos Lenin-téesz területi gyarapodása miatt már lehetetlen volt földbérlőkhöz jutni, a beszolgáltatásokat és az adóterheket az egyház már nem tudta viselni, ezért a pap végül ellenszolgáltatás nélkül felajánlotta a földet, csak szabadulhasson tőle.[291]

A tiszasülyi egyházközség megtette a 44 kh 2153 n.öl javadalmi föld felajánlását amellett, hogy a belterületből a javadalmasok számára összesen háromszor 800 n.öl területet tartanának meg háztáji gazdálkodás céljára. Az egyházmegye három éven keresztül próbált hozzájutni az állítólag létező, egyházi földek átvételéről szóló véghatározathoz.[292] A Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztályának visszajelzése zavarba ejtő, ugyanis válaszlevelének címzettjeként „Baranyi András ref. pap" neve szerepel. Mivel arra utaló nyomot a helyi református gyülekezet kapcsán nem találni, hogy ez esetben tévedésből az ő tulajdonosi nevük alatt vették volna fel a szóban forgó földterületek adatait, ezért megkockáztatható, hogy a függő helyzet fenntartása miatt szándékosan vezették félre a plébánost azzal, hogy nem találják a kért

[289] MNL JNSzVL XXIII. 10. c. (1. d.) 8131/I/B/1-37/1950. Szolnok Megyei Ingatlanforgalmi Bizottság véghatározata. Szolnok, 1950. július 24. „Ez lehetetlen helyzet: a föld nekem nem jövedelmez, de az adót tőlem követelik, nekem csak az a jogom, hogy a bérlőkkel szemben felléphetek követeléssel, fizetni ezért aligha fogok. Csak a bosszúságok és kellemetlenségek sorozatára van kilátás."
[290] MNL JNSzVL XXIII. 10. c. (1. d.) 30932/1/1951. Dr. Balyi József pénzügyi előadó jelentése a besenyszögi r. kat. egyház ingatlanfelajánlási ügyéről. Szolnok, 1951. március 13.
[291] EFL Archivum Novum III. Államosítás. Szolnok megyei plébániák (585. d.) 206/1954. Ludányi Tamás besenyszögi érseki tanácsos-plébános jelentése az egyházközségi földingatlan felajánlásáról. Besenyszög, 1954. október 22.
[292] MNL JNSzVL XXIII. 10. c. (38. d.) 643/T/15/1/1954. Baranyi András róm. kat. plébános kérelme az egyház ingatlanfelajánlása tárgyában. Tiszasüly, 1954. június 23.

átvételi határozatot.[293] Baranyi végül 1954. július 6-án megújította a földfelajánlásra vonatkozó kérését, de a Megyei Tanács közölte, hogy az állam a jelen gazdasági helyzetben már nem fogad el felajánlott földterületeket. Így már három éve húzták az államosításra felajánlott földek elfogadásáról szóló véghatározat kiadását, pedig már 1949. október 1-je óta a Rákosi-téesz gazdálkodott az egyházi javadalmi ingatlanokon – mindezt végig az egyház beleegyezése nélkül úgy, hogy a téesz az egyházközségnek ezért egy fillér haszonbért sem fizetett, míg a földadó, s a földhasználattal járó közterhek továbbra is az egyházat nyomták. Végül egyévi adótúlfizetés után közölték a pappal, hogy a terület nem felajánlott ingatlanként lett elfogadva, hanem az 1951/52. gazdasági év tervhatározata nyomán, a Rákosi-téesz részére a tagosító bizottság mint táblába eső területet használta fel, emiatt az állami átvételről külön véghatározatot nem készítettek, csak egy tagosítási jegyzőkönyvet vett fel annak idején a községi tanács.[294]

Az abádszalóki egyházközség 70 kh 663 n.ölnyi lelkészi-kántori földjeit a megyei Ingatlanforgalmi Bizottság 1950. november 30-án átvette: a 895.45 aranykorona jövedelmű földbirtokot tehermentesnek minősítették és 40.295 Ft-os állami vételár fejében a telekkönyvi hatóság az állam számára átvette a földet. Annak ellenére, hogy elvileg nem állt fenn köztartozás, az 1951. július 2-i felszólítás 5078 Ft jövedelemadó-hátralék befizetését irányozta elő. A plébánosnak végül sikerült bizonyítania igazát az állami hatóság átvételi határozatának a plébániai irattárban lévő hiteles példányával. Mint kiderült, a helyi református egyházközség lelkészi ingatlanának köztartozásait a Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztályán tévedésből ráírták a római katolikus egyházi javadalmas földre, s erről a járási és községi tanácsi szervek valószínűleg nem tudhattak.[295] A jászteleki egyházközség a 26 kh 1096 n.öl területű, 394.85 K tiszta jövedelmű lelkészi-kántori javadalmi szántóföldjének állami vételáraként 23.691 Ft-ot állapítottak meg. Háztáji gazdálkodás céljára a javadalmasok kétszer 800 n.öl belterületet

[293] MNL JNSzVL XXIII. 10. c. (38. d.) 6143/T/15/1/1954. Baranyi András ref. pap kérelme. Szolnok, 1954. július 2.

[294] EFL Archivum Novum III. Államosítás. Szolnok megyei plébániák (585. d.) 309/1954. Baranyi András plébános jelentése az állam számára felajánlott egyházi javadalmi földek helyzetéről. Tiszasüly, 1954. december 22. Azzal, hogy a templomi föld az állam tulajdonába került, a templomi föld adófőkönyvi tételszáma 1951 augusztusával megszűnt. A lelkészi javadalmi földek után még 1952 márciusáig vezették az adófőkönyvet, amikor is az adóterhek kapcsán felvetődött problémákat anyagiakban rendezték. A háztáji gazdálkodásra visszahagyott kert a továbbiakban a plébános nevén szerepelt. Az egyházközség ez esetben kivételesen jól jöhetett ki a helyzetből: a plébános sikeresen visszaigényelhette a Járási Tanács Pénzügyi Osztályától a túlfizetés értékét (6398 Ft helyett 635 Ft-ra átszámolt búzaföldadót állapítottak meg végül) – mely összeget aztán a templom felújítására fordított. Az Érseki Hivatalhoz küldött levél nem részletezte, hogy a plébános eme szándékát mennyire „kötötte a helyi állami hatóságok orrára", ám az ehhez hasonló momentumok mindenképpen az egyháznak a Nagy Imre-kormány alatti – addig rendkívül szűk – mozgásterének csekély mértékű, de átmeneti enyhülésére utalhatnak.

[295] EFL Archivum Novum III. Államosítás (579. d.) Az államnak felajánlott egyházi birtokokról (és egyházi házingatlanokról) kimutatások. 156/1953. Tálas József plébános jelentése az egyházi földek állami felajánlásáról. Abádszalók, 1953. szeptember 8.

tartottak volna meg, ám ennek tényleges birtokba adásáról szóló határozatának kiadását a községi tanács immár hat éve ignorálta. A felvett telekkönyvi végzés annyira értékelhetetlennek bizonyult, hogy abból még az sem derül ki, hogy annak idején konkrétan mely helyrajzi számok alatt lévő ingatlanokat hagyták vissza háztáji földek céljára az egyházi javadalmasoknak. Mivel az Egri Főegyházmegye a megyei tanács számára csak egy 1945-ös földosztás előtti kataszteri birtokívről szóló kivonatot, valamint telekkönyvi birtokszemlét és kivonatot tudott prezentálni – melyet az állami szerv nem fogadott el –, így a pap, belefáradva az évek óta tartó huzavonába, végül feladta a jogszerűen hátrahagyott háztáji területekért vívott küzdelmet.[296]

A tiszafüredi egyházközség 4 kh 1109 n.öl kiterjedésű tanítói javadalmi földét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1950. szeptember 11-én államosította, akkor 381 kg búzaföldadó-hátralék és 589 Ft egyéb köztartozás terhelte a földet. Csakhogy a plébános által a leveléhez csatolt, Községi Tanács VB igazolásából kitűnik, hogy az ingatlant a tanács hasznosította a felajánlást követően – ami azért is meglepő, mert a Mezőgazdasági Osztály nyilvántartásában nincs nyoma az ’50-es felajánlásnak. S míg a Községi Tanács Mezőgazdasági Osztályának két munkatársa használta a földet, addig a Járási Tanács Pénzügyi Osztálya a közadókat továbbra is a tiszafüredi római katolikus egyház kántortanítói javadalmának címén vezette, s ennek terhére rótta ki az 1018 Ft együttesen kezelt adóhátralékot. A pap szerint a tanítói javadalmi földet az 1951-ben történt birtokfelajánlások közé nem vehették fel, így annak semmiféle közadóhátraléka nem írható az államnak átadott ingatlanok megváltási árának terhére, csak mert a járási tanács annak idején a tények figyelmen kívül hagyása nyomán irreálisan magas adóhátralékot tüntetett fel, s a megyei szervet tévesen tájékoztatta. Mivel előrelépés nem történt, így a jogtalan hátralék kifizetésében az Érseki Hivataltól kellett az esperesnek segítséget kérnie, hogy végre megszabadulhassanak az immár volt egyházi földek terheitől.[297]

Az egyházközségi javadalmi földek felajánlásai kapcsán jelentkező visszaélések terén nem tapasztalható a megyében felekezet-specifikus kivételezés. Az Országos Református Szeretetszövetség karcagi ingatlanai – 73 kh 1467 n.öl, 435.56 K – a Kossuth-Gerő termelőszövetkezeti csoport kérelmére elrendelt 1950-es részleges tavaszi tagosítások során kialakított táblákba estek. Ez egyben a tulajdonjogot viselő Egyetemes Konvent számára a jelzett ingatlanok „önkéntes” állami felajánlásának időszerűségét is jelentette, mert a téeszcsé

[296] EFL Archivum Novum III. Államosítás. Szolnok megyei plébániák (585. d.) 43/1957. Novák Antal c. esp. pléb. jelentése a jászteleki rk. egyházközségnek visszahagyott háztáji földekről. Jásztelek, 1957. július 26.
[297] EFL Archivum Novum III. Államosítás. Szolnok megyei plébániák (585. d.) 395/1954. Keller László esperes panaszlevele a tiszafüredi rk. egyházközséget ért jogtalan eljárásról. Tiszafüred, 1954. október 27.

a földek állami átvételéről szóló véghatározat hiányában már 1950 márciusában önhatalmúlag birtokba vette a jelzett területeket. Telekkönyvi tulajdonosként a Szeretetszövetség szerepelt, mely még 1949 őszén feloszlott, de az alapító okirat határozata értelmében az egyesület minden ingó és ingatlan vagyontárgya a Magyarországi Református Egyházat illette, így a Konvent 1950. január 2-án a Szeretetszövetség feloszlatását jóváhagyó konventi elnökségi határozatot a Belügyminisztérium elé terjesztette, amely azzal együtt a vagyontárgyak tulajdonjogáról szóló végrendelkezést is jóváhagyta.[298] A kunhegyesi egyházközség nevén álló földingatlanból az egyházközség fenntartására szolgáló 26 kh 1555 n.öl területet 1950. augusztus 23-án vételre felajánlotta az államnak, melyről az elmúlt két hónap alatt nem küldtek átvételi véghatározatot, de a Vörös Október-téesz és a helyi állami gazdaság ez idő alatt az egyház kontójára végig használta azt. Az Ingatlanforgalmi Bizottság végül szeptemberben a kataszteri tiszta jövedelem ötszörös szorzatával biztosított vételáron, 74.292 Ft-ért megvette a földeket, s a járásbíróság által telekkönyvileg bekebelezett birtok így megmentette az egyházközséget az ellenőrizhetetlen adóterhek utólagos kiszabásától.[299]

A törökszentmiklósi református egyházközségnek ugyan sikerült a földreform után megtartani a megengedett legnagyobb mennyiségű birtokot[300] – az igénybevétel nagyrészt házhelycsere-ingatlanként és házhelyként történt. Az erre a célra igénybevett 4 kh helyett 15 kh 5400 n.öl csereingatlant ígértek, a 27 hold helyett pedig holdanként 65.5 q búzatermést helyezett a községi hatóság kilátásba – ez még 1949 májusában volt, ám a jelentés keletkezéséig eltelt egy hónap alatt semmi sem történt. A maradék egyházi földeket részben feles haszonbérletben, részben haszonbérletben műveltette az egyházközség – az egyházi adók[301] közös kezelésének megszűnése és a folyamatosan emelkedő közterhek miatt a haszonbérlők nem tudtak tartozásaiknak eleget tenni.[302] Mivel a helyi állami gazdaság szemet vetett a

[298] MNL JNSzVL XXIII. 10. c. (6. d.) 17152/6/1950. A Református Egyetemes Konvent Elnökségének levele a karcagi ingatlanainak felajánlása tárgyában. Budapest, 1950. március 29.
[299] TtREL I.33.c (22. d.) 116/1950. Fabó Zsigmond lelkészi elnök jelentése a kunhegyesi ref. egyház 1949/50. évi életéről. Kunhegyes, 1950. december 16.
[300] 97 kh 917 n.öl, 794.90 K tiszta jövedelem.
[301] P. SZÁSZFALVI 2018: 236-237. Ez Kunmadarason és Túrkevén 10 %-os ház-, föld- és kereseti vagyonadóból, továbbá 5 Ft személyadóból állt. Ez utóbbi tétel Kuncsorbán 10 Ft volt, ehhez jött a föld búzaadójának, valamint a ház- és kereseti adónak 4 %-a. Mivel a nagykunsági református parasztgazdák többsége kis- és középparaszt volt, ezért általában nem százalékos mértékben tételes, kulcsszerinti egyházadót szedett az egyházközség, hanem egyházfenntartási járulék címén holdanként megszabott összeget. 1947-ben az egyházi adók közadó jellege megszűnt, s ehelyett elterjedt a „házankénti pénzbeszedés" módszere, így a fizetési kedv is csökkent; az egyházközségek anyagi helyzetének visszaeséséhez leginkább tagadhatatlanul a presbitériumokon belüli, kuláknak minősített módos gazdák személyes vagyonának elkobzása, esetenként kitelepítése járult. S habár 1952-től bevezették az önkéntes felajánlási rendszert, a költségvetési adatok még a padlássöprések ellenére is a perselypénzek és adományoknak nemhogy a csökkenését, de az emelkedését mutatták.
[302] TtREL I.33.c (21. d.) 863/1949. Csánky Benjámin egyházlátogató megjegyzései. Törökszentmiklós, 1949. június 25. A tartozás 80 véka búza, ugyanennyi árpa és további 2 q búza volt stólaváltság címén. Egy ellenőrzés során közadóhátralék behajtása címén a Pénzügyőrség lefoglalta a lelkész, Márton József terményét.

területre, a tagosítások közepette a presbitérium úgy döntött, hogy a csereföld elfogadása helyett megvételre felajánlja az állam számára a javadalmi földeket.[303]

Ezekután már csak a tartós függőségi viszonyba került egyház további életben tartásának lehetőségei, lokális szintű működtetésének biztosítása maradt meg. A frissen létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal hatáskörébe került az 1951. szeptember 15-ével létesített Vallásfelekezeti Alap kezelése is, mely az egyházak személyi és dologi kiadásainak finanszírozására szolgált. Ez a felekezeteknek biztosított állami támogatásból, valamint az egyházak részéről „önkéntesen" felajánlott mezőgazdasági földingatlanok ellenértékéből állt.[304] A földekért járó összegeket a földeken lévő köztartozások levonása után erre a Vallásfelekezeti Alapra utalták, az egyházak anyagi szükségleteit az állami úton ily módon „szekularizált", egykori egyházi vagyonból fedezték.[305] Az államsegély korántsem jelentett arányos ellenszolgáltatást az elvett ingatlanok fejében. Nem fedezte a Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között köttetett 1948-as egyezményben visszahagyott iskolák fenntartását, sem a megmaradt épületek és templomok karbantartását, sem az egyházközségek szegénygondozói-szociális tevékenységét. 1949-ben például a református egyház összes földingatlanjának kataszteri tiszta jövedelme 553.890 aranykorona volt. A törökszentmiklósi Gaál István, a Nagykunsági Egyházmegye esperese és a Konvent pénzügyi előadója az 1949. május 19-i konventi ülésen ismertette az országos felmérés eredményeit: a földvagyon 1 kh-ra eső tiszta jövedelme 10,1 aranykorona lenne, melyért koronánként 12 kg búzával számolva, 80 Ft-os búzaár mellett a bevételezhető haszonbérlet 66.466 q búza után – forintba átszámítva – az egyévi összes jövedelem 5.317.300 Ft lenne, egy kataszrális holdra

[303] MNL JNSzVL XXIII. 10. c. (11. d.) 43132/1950. A törökszentmiklósi ref. egyházközség ingatlanfelajánlása. Törökszentmiklós, 1950. május 6.

[304] KÖBEL 2005: 54. A pártállam hivatalos indoklása szerint az állam éves szinten, fokozatosan csökkenő mértékben folyósítja a felekezetek számára az államsegélyt azok teljes gazdasági életképességének eléréséig – az egyházak és a pártállam közötti megállapodások szerint az államsegély juttatásának végleges eltörlésének idejét 1968-ra ígérték. Gyakorlatilag a rendszeresen folyósított államsegélyek 1989-ig kitartottak.

[305] MNL OL M-KS 276-89. 276. ő. e. 14/264/1951. Az Állami Egyházügyi Hivatal előterjesztése az állam és az egyes egyházak között kötött megállapodás szerinti 25 %-os államsegély csökkentésére. Budapest, 1953. augusztus 31. 135-137. „Az egyházak már többször szóvá tették, hogy mi van ezzel az összeggel? Mi mindig kitérünk a válaszadás alól azzal, hogy még nincs kiszámítva. Az egyházak most felvetették, hogy a 25 %-os csökkentés igen komoly anyagi problémát jelent számukra és ezért kérik, hogy kapják meg a földekért járó pénzt, amely kb. 2 évre fedezi a 25 %-os csökkentést." A római katolikus egyház által 1951-ben felajánlott föld mérete 77.013 kataszteri hold, a föld vételára 25.978 Ft 831 fillér, a rajtuk lévő köztartozás 7.966.350 Ft 80 fillér, az állam részéről így fizetendő összeg 18.012.480 Ft 13 fillér. A református egyház által 1951-ben felajánlott föld mérete 26.449 kataszteri hold, a föld vételára 13.252 Ft 829 fillér, a rajtuk lévő köztartozás 4.037.678 Ft 85 fillér, az állam részéről így fizetendő összeg 9.215.150 Ft 15 fillér. Az egyezmények szerint 1954. január 1-jétől 25 %-kal csökkentik az egyházak részére folyósított államsegélyt – 1951-ben évi 52 millió Ft volt, tehát a jelzett időponttól 37 millió Ft-ra terjed ki a támogatás, melybe a lelkipásztorok állami jövedelem-kiegészítése, a kongrua is beleszámított.

így átlagosan 97 Ft jövedelem esne. Ezt az adók, beszolgáltatások és mezőgazdaságfejlesztési terhek fel is emésztenék, ezért az egyház elfogadta az állami vételárként felajánlott 70.787.052 Ft 50 fillért, melyet az állam 20 év alatt fizet ki, ötévenkénti részletekben. Egy-egy egyházközségre és intézményre a 70 millió forintból 53.681 Ft jutott 20 év alatt, tehát mindössze évi 2684 Ft.[306] A számok híven tükrözik azt az egzisztenciális kiszolgáltatottságot, melyet nem pusztán az egyházi nagybirtokok, de az egyházi javadalmasok földingatlanainak, valamint a házingatlanok és az intézményrendszer államosítása – s mindezek nyomán az egyházfenntartás korábbi gazdasági autonómiájának végleges megtörése eredményezett.

[306] KORMOS 1995: 639-640. A végső megállapodás a konventi javaslaton annyiban változtatott, hogy a felajánlást 1952-ig tette lehetővé, de a vételárat a felajánlás évéhez viszonyította, vagyis 1949-ben 1 aranykorona után 70 Ft, 1950-ben 65 Ft 1951-ben és '52-ben pedig 60 Ft lett vételárként megállapítva. Az egyházközségek 20 év alatt a konventen keresztül történő kiutalással kapták a vételárat, mégpedig az első öt évben 40 %-át, a második, harmadik, negyedik öt évben pedig 20-20 %-át. A nagykunsági református egyházközségek költségvetési kimutatásait lásd a függelék II./4/3. számú mellékletében!

III. A KÉNYSZERKOLLEKTIVIZÁLÁS ÉS AZ EGYHÁZAK SZOLNOK MEGYÉBEN (1948–1956)

1. Az egyházügyi szakigazgatás káderproblémái

A téeszesítés egyházi recepciójának áttekintése előtt érdemes kitekinteni az országos egyházpolitikai folyamatokra: egész pontosan az összes párt- állami és társadalmi szervezet vonatkozó egyházpolitikai feladatainak országos és regionális szintű koordinálására létrehozott szaktárcára, mely a központi pártutasításnak megfelelően, a kezdeti szakaszban egy, a társadalmi- és közéletből teljesen kiiktatott, majd később egy „lábhoz szoktatott" egyházi élet kialakítására törekedett.[307] Arra való hivatkozással, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Kar „nem veszi komolyan" a kikényszerített egyezmény őrá eső részét, az országgyűlés 1951. május 18-án elfogadta az 1951. évi I. törvényt az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) felállításáról. Ezzel megvalósult az MDP Titkársága által 1949 óta szorgalmazott terv: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyházakkal kapcsolatos ügykörét megszüntették, helyette létrehoztak az egyházak állami ellenőrzésére egy önálló hivatalt, amelynek feladata az egyházakkal kapcsolatos állami munka irányítása volt.[308]

A hivatal a Minisztertanács felügyelete alá tartozott, szervezetével és működésével kapcsolatos kiadásainak fedezéséről az állami költségvetés gondoskodott. Az ÁEH az egyházak feletti teljes körű adminisztratív felügyeleti jogot megkapta. Ez a gyakorlatban az egyházak politikai befolyásolását, széles körű megfigyelését, ellenőrzését és korlátozását jelentette. Tevékenységének középpontjában állt az egyházakkal és a vallásfelekezetekkel kötött egyezmények és megállapodások végrehajtása, az állami támogatással kapcsolatos ügyek intézése, a megmaradt egyházi iskolák fenntartására államsegély folyósítása, az iskolai hitoktatás költségeinek biztosítása, az egyházi alapítványi és egyéb egyházi vagyonjogi ügyek intézése, az egyházakra vonatkozó jogszabályok előkészítése és azok végrehajtásának biztosítása, ellenőrzése. A szervezetnek, mely az összes párt-, állami és társadalmi szerv

[307] BALOGH 2008: 49-57. A történelmi keresztény felekezetek gazdasági hatalmának megtörése (1945), közéleti-kulturális és politikai befolyásának beszűkítése (1946) és az oktatási-szocializációs monopóliumának megszüntetése (1948) után, az 1949. évi országgyűlési választásokat követően ténylegesen egyeduralkodóvá váló párt teljesen összefonódott az államhatalommal, melynek eredményeként törvényes kontroll nélkül irányították az ország sorsát. Az állam és egyház szétválasztását az 1949. augusztus 18-án elfogadott és 1949. augusztus 20-án nyilvánosságra hozott alkotmány 54. §-a szentesítette. Az egyházi vezetők elleni persorozatok, a békepapi mozgalom megalapítása, a protestáns és izraelita felekezetek után végül a katolikus egyházzal kikényszerített 1950-es megállapodás aláírása, a hittudományi karok egyetemekről történő leválasztása, a szerzetesrendek, majd az egyházi kötődésű egyesületek feloszlatása az elvi koncepció gyakorlati megvalósításának lényegi, de a hatalom számára korántsem kielégítő elemei voltak.

[308] KÖBEL 2005: 62.; A hivatkozott törvény szövegét lásd KÖPECZI 2004: 14-20.

egyházpolitikai munkáját volt hivatott koordinálni, kezdetben – 1951 júliusában – 39 dolgozója volt. A munkatársakat a pártközpontból, a vidéki pártszervezetekből és a minisztériumokból válogatták ki. A hivatal élén az Elnökség állt, amely a hivatalvezetőt, a helyettesét, az elnökségi titkárt és az adminisztrátort foglalta magába. Az elnök[309] közvetlen irányítása alá tartozott a Személyzeti Osztály, az Ellenőrzési Csoport, az Egyházpolitikai Osztály, a Könyvelési Csoport, az Ügyviteli Csoport, valamint a budapesti egyházügyi előadó és a vidéki megbízottak.[310] Politikai szempontból mindig az aktuális párthatározatok végrehajtása volt az ÁEH feladata, igazodva az adott egyházpolitikai irányvonalhoz. Az 1950-es évek első felében például a protestánsoknál a „reakciós alsópapsággal" szembeni fellépés, a katolikusoknál az alsópapság szembeállítása a püspökökkel, később az egyházak „haladó erőivel" való politikai együttműködés és a „reakció visszaszorítása" volt az elsőrendű feladat. Adminisztratív szempontból a hivatal irányította az egyházi kinevezéseket, kongrua ügyeket,[311] nyugdíjazásokat, áthelyezéseket, „reakciós" papok felfüggesztését és az együttműködők előléptetéseit.[312]

A szervezet felállításával egyidejűleg megindult a vidéki egyházügyi szakigazgatási szervezet kiépítése is. A fővárosi tanácshoz és a megyei tanácsokhoz egyházügyi előadót, a püspökségekre és érsekségekre pedig egyházügyi megbízottakat küldtek.[313] A megyei tanácsok egyházakkal kapcsolatos feladatait 1953-tól kezdték kidolgozni, miszerint a megyei tanácsi egyházügyi főelőadók munkájukat az ÁEH felügyelete alatt és „elvi útmutatásaival" végezték, a megyei tanácselnök közvetlen irányítása mellett. Fontosabb egyházpolitikai döntéseik végrehajtásához a központ jóváhagyása volt szükséges. A megyeinél alacsonyabb szintű – kisebb járási, városi, községi – tanácsoknál külön egyházügyi előadói tisztséget nem töltöttek be, itt az adott Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság és azon belül az egyházügyi főelőadó útmutatásai alapján e kistelepülések tanácsi szervei látták el az egyházügyi feladatokat, s

[309] Az ÁEH elnökei: Kossa István (1951-1952), Horváth János (1952-1959), Olt Károly (1959-1961), Prantner József (1961-1971), Miklós Imre (1971-1989), és elnökhelyettesi rangban a Hivatal 1989. június 30-i megszűnéséig Sarkadi Nagy Barna, lásd KÖPECZI 2004: 24.
[310] Az ÁEH szervezet- és intézménytörténetéről lásd KÖPECZI 2004: 21-24.; LUKÁCS 2013: 151-153.; SOÓS 2014 https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40125/Kd_12850.pdf?sequence=1&isAllowed=y (utolsó letöltés: 2024.06.16.)
[311] A papnak – vagy lelkésznek – az egyházi jövedelem kiegészítéséül folyósított államsegély, bővebben lásd CSIZMADIA 1966: 198-209. Szántó Konrád rámutat egy fontos dologra, mégpedig arra, hogy mivel az ÁEH intézte az egyházakkal kapcsolatos személyi és dologi államsegélyek ügyeit – a megyéspüspökök kormányzó jogkörének rovására – lehetőség nyílt arra, hogy az egyházi kulcspozíciókat lojális békepapokkal töltsék be, lásd SZÁNTÓ K. 1990: 16.
[312] KÖBEL 2005: 64.
[313] KÖBEL 2005: 64.

tartoztak jelentési kötelezettséggel a megyei egyházügyi előadó felé.[314] A politikai feladatok mellett az egyházügyi előadó munkájának adminisztratív jellege is volt: egyházi kinevezésekhez, nyugdíjazásokhoz, áthelyezésekhez, előléptetésekhez az állami engedély megadása, papi békebizottságok ellenőrzése és a velük való koordinációs kapcsolat, továbbá a „reakciós" egyházi személyek felfüggesztése,[315] a felajánlott földekből befolyt javak feletti rendelkezés, valamint az egyéb kisegyházak lelkészeinek működési engedélyét biztosító igazolvány kiadása. A megyei főelőadók ekkor még havonként jelentéssel tartoztak a helyi felekezeteknek az egyházpolitikához való hozzáállásukról, anyagi helyzetükről és egyéb fontosabb időközi eseményekről. Munkájukat a Központ a kiküldött területfelelősök által ellenőrizte.[316]

A Szolnok megyei munkahelyi pártszervezetek propaganda-szemináriumain 1952 áprilisában tárgyalták meg az ÁEH által összeállított, „*A klerikális reakció a népi demokráciánk ellensége*" című anyagot. A KV Agitprop Osztálya által küldött káder az egyházpolitikai feladatok végrehajtása szempontjából alapvető „hiányosságokra" mutatott rá. Főként a nagykunsági területeken lévő téeszek szemináriumain bukkant fel az egyszerű érdeklődésnek tűnő, enyhén alkudozás benyomását keltő kérdés a szemináriumokon résztvevő népnevelők részéről: „helyes-e, ha olyan községben, ahol az emberek templomba járnak, maga a párttitkár is elmegy azért, hogy megnyerje magának a tömegeket. És az ő véleménye az volt, hogy helyes, mert nekünk oda kell menni, ahol a tömegek vannak. Hosszú vita után győzték meg az elvtársak álláspontja helytelenségéről."[317] Szembetűnő jelenség, hogy a lelkipásztorokkal szembeni kemény bánásmód az adminisztratív eljárások mentén szinte maradéktalanul megfigyelhető, ám a káderek szociokulturális miliőjüknek megfelelően nem tartották ezt összeegyeztethetetlennek vallásosságukkal.[318] A „vallásszabadság dialektikusan értelmezett" verziójának megértése legalább ekkora problémát jelentett a mezőgazdasági és ipari üzemek pártszervezetei számára: a vallás gyakorlásának szabadságát láthatóan nem tudták a „vallás elleni ideológiai harc szabadságával" egy lapon említeni. Ennek üzemanyagául számos esetben az 1945 előtti történelmi korszakok tapasztalatai, vélt vagy jogos indulatai szolgáltak, ám

[314] KÖBEL 2005: 66-67.
[315] Ezen belül a volt szerzetesek számontartása szintén fontos volt, ezekben az ügyekben a Belügyminisztérium irányelveinek volt alárendelve és az ÁVH megyei illetékes alosztályával működtek közre a renitens lelkipásztorok megrendszabályozásában, elhelyeztetésében, akár állambiztonsági eljárás keretében történő „lekapcsolásában."
[316] KÖBEL 2005: 67-69.; SZÁNTÓ K. 1990: 15-18.
[317] MNL JNSzVL XXXV.40.b. 28. ő. e. 33/H/G/106/1952. „A klerikális reakció a népi demokráciák ellensége" című anyag tárgyalásának Szolnok megyei tapasztalatai. Szolnok, 1952. április 12. 15-17.
[318] „Amikor a vita során felvetették a templombajárás problémáját és a szentképeket a lakásban az egyik hallgató azt mondotta hogy az már megszokás, arra tanították, azt már nem lehet kinevelni belöllük. […] Tiszakürtön Nyikos Sándor dolgozó paraszt azt mondta hogy ő jó kommunista de a gyerekét hittanra küldi mert ott szeretetre nevelik."

jellegzetes, hogy az akkori jelen perspektívájából a klérus aktuális cselekedeteire – az erre való külön felszólítás hiányában – a parasztok előtt nem hivatkoztak.[319]

Vigh József egyházügyi főelőadó a megyei pártbizottság előtt nehezményezte, hogy a „felvilágosító munka" helyett – melynek célja és módszerei egyesek állításával szemben egyértelmű és mindenki számára hozzáférhető – a városi és községi pártbizottságok rögtön leváltatják a problémás papokat anélkül, hogy a vele szoros kapcsolatban álló lakossággal tudatnák az elhelyezés okát. Így ha kapnak egy újabbat, a végeredmény ugyanaz lesz. Juhász Imréné megyei tanácselnök ellenben azon a véleményen volt, hogy számos esetben azonnali megoldás szükséges – a nevelőmunka hosszadalmas, a jól megtervezett diszpozíció viszont hasznos, mert az új papnak a megváltozott egyházpolitikai körülmények nyomán akkora befolyása és bizalmi tőkéje nem lesz, mint az esetleg már hosszú évek óta, a háborút megelőzően helyben szolgáló elődjének. Egyébként Vigh József alig egyéves tevékenységétől nem voltak elragadtatva a megyei pártbizottságnál: sokszor elnézte a békepapokkal szemben tanúsított „túlzott" engedékenységet egyes községi szintű pártbizottságok és tanácsi szervek részéről, s a kistérségi szintű békeirodák sem ellenőrizék a lelkipásztor-tagok tevékenységét. A Nagykunság területén meg is tagadták a papokkal való együttműködést, a megyei papi békebizottság választmányi értekezletein kívül a kisgyűlések megtartását halogatták, a hitoktatások rosszul sikerült lebonyolítása pedig odáig vezetett, hogy a tószegi és tiszaföldvári tanácselnököket névtelen levelekben megfenyegették, végül pedig Nagyszombatra mintegy 300 főt hívtak össze Szajolba, ahol a törökszentmiklósi gépgyár kultúrbrigádja adott volna elő, akik erről nem is tudtak – így végül mindenki a Feltámadás-napi körmeneten vett részt.[320] Szarvas Imre, a megyei pártbizottság agitprop titkára szerint az ÁEH eddig nem tudott eredményeket felmutatni, túl elnéző a papokkal szemben, amit a megyei egyházügyi előadó eddigi teljesítményével szemléltetett – finoman, de baljósan utalva az osztályellenség Vigh József személyén és tevékenységén keresztül történő, párton belüli jelenlétére: „Vigh elvtárs nem jól viszonyul ehhez a kérdéshez, mintha mindenki hibás lenne, csak a papok nem. Az egyházügyi hivatalt azért hozták létre hogy a papokat szorítsa rá, hogy betartsák a megállapodást és nem azért, hogy a tanácselnöknek van hibája de a papoknak nem és úgy beszél a papokról, mintha meg kellene agitálni. Kicsit úgy néz ki a dolog, mintha megagitálták volna a Vigh elvtársat a papok hogy védje őket, én elhiszem hogy sokat siránkoznak de Vigh elvtársnak keményen kell

[319] MNL JNSzVL XXXV.40.b. 28. ő. e. 33/H/G/106/1952. „A klerikális reakció a népi demokráciák ellensége" című anyag tárgyalásának Szolnok megyei tapasztalatai. Szolnok, 1952. április 12. 15-17.
[320] MNL JNSzVL XXXV.39.a. 27. ő. e. MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülése, 1952. április 21. Jelentés a klerikális reakció és a kulákság elleni harc tapasztalatairól, javaslat a további feladatokra.

a kezébe fogni őket."[321] Végül a megyei pártvezetés megelégelte Vigh József rövid életű pályafutását, az ÁEH még a nyáron leváltotta őt – további sorsa és tevékenysége egyelőre ismeretlen. A helyét augusztustól Cseh Lajos[322] vette át, azonban az utód is az egyes párt- és tanácsi funkcionáriusok eseti szintű, hatásait tekintve kontraproduktív „baloldali túlkapásaiban" látta a problémát – sőt, Cseh Lajos hangot adott a gyanújának, hogy ezen káderek az időnkénti túlzásaikkal épphogy kompenzálják a papokkal és „kulákokkal" szembeni általános engedékenységüket.[323] Az újdonsült egyházügyi főelőadónak a tisztségével járó túlterheltséggel is meg kellett küzdenie: a heti 3x4 órás Dolgozók Iskolája-esti képzések és a helyszíni kiszállások mellett még a megyei pártbizottság agitprop titkárát is ő helyettesítette, nem beszélve a lelkipásztoroknak adott fogadóórákról.[324]

A téma kontextusában az egyházpolitikát is a vidéki életvilágok átalakítási projektjének részeként értelmezem: a birtokstruktúra, a tulajdonviszonyok, a társadalmi elitváltás és az egyházközségek szovjetizálása ugyanazon történeti miliő organikus részeit érintette. Az egyházügyi szakigazgatás káderpolitikai vonatkozásait tekintve, ehelyütt is érvényesnek tartom Huhák Heléna megállapításait, miszerint a népnevelők a pártbizottságok és a lokális társadalom között közvetítő médiumok voltak, társadalomban elfoglalt helyi értéküket tekintve köztes pozíciót foglaltak el. Párttagként kötelezve voltak az előírtak szerinti végrehajtásra, ám a nómenklatúra helyi hatalmasságaival ellentétben őket is érintette a hétköznapok tervszámokban meg nem hamisítható valósága.[325]

[321] MNL JNSzVL XXXV.39.a. 27. ő. e. MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülése, 1952. április 21. Jelentés a klerikális reakció és a kulákság elleni harc tapasztalatairól, javaslat a további feladatokra.
[322] Az egyházügyi főelőadó életrajzát lásd a III/1. számú mellékletben!
[323] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 150. ő. e. 116/1/b/505/1953. Egyházügyi előadó április havi jelentés. Szolnok, 1953. május 18. 35. Megyeszerte előforduló jelenség volt, hogy a tanácsnak tett bejelentés ellenére nem engedték a körmenetek megtartását, szélsőséges esetben rendőröket küldtek ki, hogy leállítsák azt. Ezenkívül Rák József kunmadarasi plébános panaszt tett a hittanbeíratások során tapasztaltak miatt: az igazgató utasítására a tanárok nyilatkozatot írtak és a szülőket zaklatták a beíratás előtti héten, hogy aláírásukkal tanúsíthatják: nem járulnak hozzá gyermekeik hitoktatáson való részvételéhez. A plébános többször is panaszt tett a községi tanácsnál, s mivel az üggyel kapcsolatos jogorvoslatot egyre csak halogatták, rámenőssége miatt a tanácselnök végül veréssel fenyegette a papot. Cseh Lajos figyelmeztette a tanácselnököt és az igazgatót is, hogy ez a magatartás „a dolgozókat a párt ellen hangolja és muníciót ad a klerikális reakció kezébe […] kiszállásra szükség van, mert tanácsaink nagyon lassan szeretik elintézni a papok ügyeit, ami aztán nem elég jól sikerül. Sok esetben önhatalmúlag intézkednek és utána nekem kell helyreállítanom az ilyent."
[324] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 150. ő. e. 1116/a/3/1953. Egyházügyi főelőadó március havi jelentés. Szolnok, 1953. április 6. A hatalom végrehajtóinak kiszolgáltatottságát bizonyítják: az alulképzettség mellett az új feladatkör komplexitása és a megemelkedett munkaköri felelősség, a megfelelési kényszer és a feszült, paranoid munkakörnyezet nyomán.
[325] HUHÁK 2020: 7.

2. A kuláküldözés egyházpolitikai vonatkozásainak lelkipásztori recepciója

2.1. A „klerikális reakció és a kulákság szövetségének" vélt és valós társadalmi súlya

Az 1948–49-ben bekövetkezett fordulat nyomán az egyházak váltak az elsődleges ellenséggé. A nagybirtokosok, tőkések, nyugati imperialista érdekek és a kulákok szövetségesi toposzának[326] sokadszori ismétlését elkerülve – a társadalom számára kijelölt keretek feltérképezése végett – a rendszer által a klérusnak tulajdonított bűnök a lényegesek. Az MDP Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztályának munkaterve szerint:

- Őszi szántás-vetés szabotálása („suttogó propaganda, babonaság terjesztése"),
- Egyházi ünnepek direkt szervezése mezőgazdasági tervidőszakokra (bérmálás, konfirmáció, búcsújárás),
- Ellenséges hangvételű prédikáció a termelőszövetkezeti mozgalom ellen,
- Civil ruhába öltözve végzett házi agitáció (főleg tanyai külterületeken),
- Erőszak alkalmazása hittanbeíratásokkor („lelki terror"),
- Közellátás akadályozása („felvásárlási láz szítása"),
- „Háborús rémhírterjesztés."[327]

Az 1945–1948 közötti időszakot követően „továbbra is érvényesült az asszimmetrikus értékmezők szerkesztése": a szélsőségesen negatív ábrázolásmód, valamint a modernizációs narratívába helyezett „haladó-reakciós" dichotómia.[328] A fentiekhez kapcsolódóan, az MDP KV 1950. június 1-jei ülésén Révai József kijelölte a párt vidékpolitikájának másik lényeges csapásirányát: „A klerikális reakció fő osztálybázisa ma nálunk a még meglévő legnagyobb számú kizsákmányoló osztály: a zsíros parasztság. A kulákság ellenállásának leküzdéséhez, a mezőgazdaság szocialista átalakításához, ötéves tervünk megvalósításához, a szocializmus alapjainak lerakásához elengedhetetlenül szükséges a klerikális aknamunka elleni harcunk fokozása és következetes végigküzdése."[329] A „küzdelem" fontos részét képezte „felvilágosító

[326] MNL JNSzVL XXXV.39.a. 1. ő. e. Az MKP és az SZDP Szolnok megyei egyesítő konferenciájáról készített jegyzőkönyv, 1948. május 23.
[327] MNL OL M-KS 276-89. 276. ő. e. K/6/758/5/1950. Az egyházi reakció elleni harc feladatai. Budapest, 1950. szeptember 5. 6-10.
[328] JOBST 2010: 67.
[329] Idézi TÓTH J. 2021: 275. A hivatalos irányvonal szerint az egyházközségek és presbitériumok tele voltak kulákokkal – ezért a módos parasztgazdák valós társadalmi súlyát is megvizsgáltam. A fenti számadatok fényében kifogásolható, hogy a kulákok felülreprezentáltak voltak az egyházközségekben, egyedül Túrkeve kapcsán „érvényesült a befolyásuk", mivel az egyházközség világi gondnoka előkelő helyet foglalt el a városi kuláklistán. Ezt leszámítva az a kép bontakozik ki, hogy például a vasúti alkalmazottak önmagukban sokkal

munka” címén a sajtóban olyan újságcikkek és karikatúrák közlése, melyek sokszor az adott lelkipásztort név szerint érintve, az őróla formált karakter által az egyház megjelenítését kapcsolták össze a hasonlóképpen név szerint kipellengérezett módos parasztgazda személyével.[330] Már az 1950. január 22-i megyei pártbizottsági ülésen Tisza József megyei első titkár megjegyezte, hogy az „egyházközségekből a kulákokat ki kell szórni, mert ezek viszik a szülők iskolájába, a szülői munkaközösségbe a klérus befolyását.”[331]

Ezen a ponton fontos kitérni az egyházközségek szerepére. A hatalom szemszögéből az egyházközségekben tagadhatatlanul jelenlévő, kuláknak minősített módos parasztgazdák és a kuláklisták névsoraiban is megtalálható lelkipásztorok miatt ez a települések gazdasági és személyes kapcsolatait átszövő, erkölcsi orientációs intézmény kiemelt fontosságú volt, némi túlzással az egyházközségek a „falusi osztályharc lokális színteréül” szolgáltak. A lelkipásztornak nagyon fontos társadalmi szerepe volt: a szigorúan vett pasztorációs szolgálaton kívül szociális és karitatív tevékenységet is folytatott, a közösség konfliktuskezelésében is számított, hivatali és adminisztratív teendői mellett az egyházközségi földeken mezőgazdasági munkásokat is foglalkoztatott, továbbá az egyházközség és a település történetének megírása, a helyi népszokások ápolása, énekkar szervezése révén kiemelkedő kulturális tevékenységet is végezhetett.[332]

2.2. „Egyházi reakciók” a diktatúra lokális miliőiben – reziliens egyházi magatartásformák a kollektivizálás hullámveréseiben

felülreprezentáltabbak a módos parasztgazdáknál, ezen közösségek túlnyomó részét pedig olyan közép- és szegényparasztok alkották, akikből a rezsim a legitimációs forrását merítette. Egyelőre sajnos töredékesek a fellelhető adatok, de megkockáztatható, hogy a többi egyházközség társadalmi rétegződése is hasonló képet mutathat. A megyei kuláklistáknak az elérhető egyházközségek képviselőtestületeinek névsorával való összevetését lásd a III/2/1. és a III/2/2. számú táblázatok mellékleteiben!

[330] TÓTH J. 2021: 275-276. A kisstílűséget, rosszindulatot, gyarlóságot sokszor explicit módon megjelenítő, azonos figuratív ábrázolásmód egyben a két társadalmi csoport azonos céljaira is utal. Ezek minden esetben a legitimációs bázisként tekintett parasztság boldogulásának aláásását célozzák: a pap által közölt „rémhír” hatására a kulák szabotálja a beszolgáltatást és lebeszéli az egyéni gazdákat a téeszcsébe lépésről – ráadásul a beszolgáltatás terhe földdel rendelkező plébánosokat és főleg protestáns lelkészeket érintett, akik késedelem esetén maguk is kuláklistára kerülhettek. Illusztrációként a Szolnok Megyei Néplap korabeli karikatúráit lásd a III/2/1. és III/2/2. számú mellékletekben!

[331] MNL JNSzVL XXXV.39.a. 53. ő. e. MDP Szolnok megyei pártbizottsága által tartott különféle tanácskozások jegyzőkönyvei, 1950. január 22. A megyei pártbizottság február havi munkatervének megtárgyalása. A párt vb-ülésjegyzőkönyvekben további két éven keresztül visszatérő motívum a kulákság aktív jelenléte az egyházközségekben.

[332] Egy rátermett papot ezért akár diszponálhattak is, új szolgálati helyére kerülve hosszú távon akár fel is virágoztathatta az elhanyagolt egyházközséget. Így az államhatalom akaratán kívül jót is tehetett. A lelkipásztor társadalmi szerepéről bővebben lásd RAGADICS 2007: 188-196.

A lelkipásztorok legfőbb feladata a vallásosság nyilvános tereinek fenntartása volt.[333] Faragó József nagykörűi plébános az évszázados szokásrendet átalakító politikai-társadalmi változások révén, a templomi pasztoráció hatáskörén kívül esett hívekkel való kapcsolattartás terén számot vetett a papság régi kiváltságos helyzetének megszűnésével: a pap kész helyzet elé került, egy az állampolgárok közül, az 1950-es egyezményből következő állampolgári kötelezettségekkel való szembeszegülés nem járható út – így amennyiben az Evangélium szellemével összeegyeztethető, úgy nem szabad gátolni a kormányzat törekvéseit. Faragó értékelése szerint a hitbuzgalmi egyesületek megszűnésével, a felekezeti iskolák államosításával és a „más irányú" világnézet légkörében a központi kérdéssé a katolikus családi nevelés lépett. A plébános a kötelező hitoktatás megszűnésében az önként vállalt, érett vallásosság megerősödésének lehetőségét látta. A mindennapi élet szakrális mérföldkövei: az elsőáldozásra való felkészítés, a jegyesoktatás, a beteglátogatás és a gyászoló család veszteségében való osztozás mind lehetőséget biztosít a hívek hitéletének mélyítésére az agitáció vádjának gyanúja nélkül.[334]

A vallásosság nyilvános terei, s a közösségi érdekérvényesítés kapcsán a jászárokszállási úrnapi körmenettel kapcsolatos incidens több szempontból is figyelemre méltó. Az esetet megelőző napon a helyi rendőrőrs parancsnokhelyettese Béres Imre községi pb-taggal felkereste a helyi gépállomást és az ottani párttitkárnak azt az utasítást adták, hogy küldjenek ki egy nyerges vontatót másnap délelőtt 10 órakor a község határában lévő Faragó-malomhoz. Utána menjen a községházához, ahonnan egy szekrényt fognak elhozni a pártalapszervezet székházából. Így a vontató akkor ment a templom felé, amikor a körmenet elindult. Egyenesen az országúton vonuló tömeg felé hajtott, s bár senki nem sérült meg, az eset óriási felháborodást keltett. Terenyi László plébános szándékos rendzavarás és veszélyeztetés miatt panaszlevelet írt a járási tanácsnak, melyet a megyei pártbizottsághoz továbbítottak. A levelet Bognár József bírósági titkár vette át, aki öt példányban legépeltette és továbbította a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségének (DÉFOSZ), valamint a Magyar Nők Dolgozó Szövetsége (MNDSZ) megyei titkárságához – a megyei párttitkár tudta nélkül. Volner Ferencné MNDSZ-titkár a gépállomás felelősségre vonását követelte, mert nagyszámban voltak jelen gyermekek is. Két napon keresztül tüntettek a járási pártbizottság székháza előtt, míg sikerült

[333] A terjedelmi keretek és a kérdéskörre vonatkozó forrásbázis töredezettsége végett a katolikus és protestáns alsópapság kulturális ellenállási formáiról számszakilag nem tudtam teljességre törekvő képet alkotni – ehelyett igyekeztem az általam felkutatott források alapján a magatartásformákat tipizálni és ezekre eseti szintű példákat hozni. Ugyanez vonatkozik a hatalommal való békepapi együttműködés dimenzióira is.

[334] EFL Archivum Novum III. Congregationalia. (163. d.) 131/1951. Törökszentmiklósi Espereskerület őszi korona jegyzőkönyve. Szajol, 1951. október 16. 1-4.

meggyőznie a népnevelőknek az embereket, hogy a párt nem adott utasítást sem a gépállomásnak, sem a vontató vezetőjének. Mivel a vontató vezetőjének a bútorszállításra vonatkozó érvényes megbízólevele volt, így jogában állt az országutat használni. Az ügy következményeként Bognár Józsefet és Volner Ferencnét leváltották.[335] Annyi megállapítható, hogy szándékos provokáció történt, a bútorszállítás nyilvánvalóan alibiként szolgált. Béres a hatalom szándékait kitapogatva, a központi kívánalmaknak elébe menve, azt „túlteljesítve" egyéni akciót kezdeményezhetett, mivel a megyei bizottság azon hivatalnokokat, akik bármilyen módon nyilvánosságot adtak az ügynek, leváltotta.

A fokozódó hidegháborús feszültségek, a nehéz- és hadiipari fejlesztések és a „belső ellenség" keresésének hisztériája nyomán a továbbiakban megkísérlem bemutatni a hagyományos népegyházi modell alapján szocializálódott alsópapság ellenállási stratégiáit a téeszesítés és a kuláküldözés kapcsán, a megyén belüli eltérő gazdasági régiók és felekezetek körében. A következőkben a pártállami narratíva által átpolitizált magatartásformák életszerű, valós szituációkban való megjelenítését igyekeztem megjeleníteni.

2.2.1. Alkalmazkodó ellenállás

Ebbe a csoportba a pártállami egyházpolitikának a vallásosság valóságterületeire gyakorolt hatásaira – az új, nagyüzemi munkaformának a mindennapi élet, így a hagyományos egyházi ünnepek átszabására is – adott féllegális és illegális lelkipásztori stratégiákat soroltam. Ők a békepapi mozgalomtól függetlenül mindent megtettek az egyház változatlan missziós céljait követő, az egyházközségeken belüli szabad cselekvési tér lehetőségeit kihasználó, hitéletet fejlesztő pasztorációs formák életben tartásáért, az alkotmány által szavatolt vallásszabadságra hivatkozva. Amennyiben a „dialektikusan" értelmezett „vallásszabadság" mindennapos gyakorlata akadályozta ezen formák érvényesülését, úgy a lelkipásztor az egyház missziós céljának való dogmatikus engedelmesség jegyében felkutatta a lehetséges „kiskapukat."

A nyilvános terek ellehetetlenítésével nyitva állt a pasztorációs rejtekutak lehetősége. Az MDP Agitprop Szervezőbizottsága még nemrég végzett a járási szinten körzetekre bontott falujáró bizottságok beosztásával és még csak két napja érkeztek meg az első népnevelők a Tiszai Felsőjárás területére, de a karcagi gépállomáson több pap is megfordult. Porubszky Géza karcagi plébános civil ruhában motorkerékpárral járta a falvakat és a tanyai külterületeket. Bár a rendőrség közúti szabálysértésre hivatkozva bevonta a plébános jogosítványát, már az első

[335] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 149. ő. e. 2264/600/1950. MDP Jászberény Járási párt VB jelentése a jászárokszállási vontató-ügyről. Jászberény, 1950. július 23. 148-150.

tagosítások megindulása előtt elterjedt megye-szerte a papság körében, hogy a nehezen megközelíthető tanyákra összpontosítanak.[336] 1950 őszén a megyében megindult a tagosítások második hulláma.[337] Béres János kunhegyesi plébános az állandó munkaversenyek miatt a misékről elmaradt híveivel való kapcsolattartás végett kijárt a határba kapálni és gyakran járt taligával a malomba búzát őröltetni délután, mikor a legtöbben voltak.[338] A tiszaroff-akolhátpusztai községi bizottság téesz-szervezésével egyidőben tartott mise utáni szentségimádás egészen addig tartott, míg az agitátorok el nem mentek.[339]

A téeszfejlesztés terén a legrosszabb képet a Jászság mutatta. A parasztgazdák ellenérzése mellett e legfőbb problémát az agitátorok hiányos képzettsége jelentette. Bánhegyi Béla jászfelsőszentgyörgyi plébános sikerrel kamatoztatta mezőgazdasági és biológiai jártasságát: a Szabad Föld Téli Esték legeredményesebb előadója volt. Annyira elégedettek voltak vele, hogy ügyvezetőnek akarták beválasztani, amit a községi pártbizottság akadályozott meg azzal, hogy kuláklistára tették.[340] F. Tóth Sándor kuncsorbai református lelkész az 1945-ös földosztáskor kapott földjével belépett a Vörös Október-téeszbe, ahol egy éven keresztül könyvelőként dolgozott. Noha „hitéleti profitszerzéssel" joggal gyanúsították, mert valóban emelkedett a templomlátogatottság számaránya, s ezen felül a téesz-közgyűlések résztvevőinek gyér létszáma és az üzemi balesetek, valamint a munka hátráltatása miatt is a lelkipásztort tették felelőssé; a tagság mégis egyöntetűen lépett fel a téesz pártszervezeténél a lelkész menesztése ellen.[341] Tóth István fegyverneki plébános az egyházközség kieső jövedelmeit kecskékkel pótolta, mivel azokra nem vonatkozott tejbeszolgáltatás. Kecskevajat árusított feketén, amíg egy transzferálás során le nem bukott.[342]

Faragó József nagykörűi plébános a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) „felvilágosító" agitációs munkáját azzal ellensúlyozta két évig, hogy ministránsaival kikölcsönöztette a község könyvtárából az összes antiklerikális témájú könyvet: a kölcsönzési határidő lejártáig a pap őrizte a könyveket, ügyelve arra, hogy ugyanazt a könyvet ugyanaz a diák ne kölcsönözze ki

[336] MNL JNSzVL XXXV. 39.a. 10. ő. e. MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülései, 1949. április 12. Szóbeli beszámoló a választás előkészítésének tapasztalatairól.
[337] 1949 szeptemberében megye-szerte 11 községben indultak meg tagosítások, 1950-re további 44 településen. Ekkoriban megye-szerte 114 téeszcsé működött, lásd KEREK 1989: 161.
[338] „*A klerikális reakció a nép jövő évi kenyere ellen*.", In: *Szolnok Megyei Néplap*, 2. évf. (1950) 27. sz. (1950. július 1.) 4.
[339] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 149. ő. e. K/2272/271/1950. MDP Kunhegyes járási párt VB jelentése. Kunhegyes, 1950. szeptember 1. 184.
[340] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 64. ő. e. K/2703/68/1950. DÉFOSZ jelentése a tszcs látogatások menetéről. Szolnok, 1950. június 14. 65-66.
[341] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 150. ő. e. 1100/16/1/1952. Egyházügyi előadó január havi jelentése. Szolnok, 1952. január 31. 7-9.
[342] MNL JNSzVL XXXV. 40.b. 28. ő. e. H/6/63/1/1952. Megyei adatok „*A klerikális reakció – a népi demokráciánk ellensége*" című anyag felhasználásához. Szolnok, 1952. április 23. 10-12.

kétszer.[343] A leghatékonyabb ifjúságpasztorációs taktika Nyitrai Ferenc mezőtúri plébánoshoz köthető, aki megalakította a városi Fáklya Sportegyesületet. A lelkipásztor maga is sportoló volt: középiskolás fiúk körében nagy népszerűségnek örvendett a klub és maga a pap is. Míg a sportklub ökölvívó, tőrdobó, futball és röplabda-szakosztályokból állt, addig általános iskolás gyerekeknek repülőgép-modell szakkört tartott és számháborúztak.[344] Olyan aggasztó volt a pap népszerűsége a fiatalok között, hogy az egyházügyi főelőadó javaslatára az ÁEH Katolikus Főosztálya 1952 tavaszán a Nógrád megyei Tereskére helyezte,[345] ám két éven belül ugyanazon okok miatt tovább diszponálták.[346] Nánási Mihály kisújszállási református lelkész a feleségével együtt színjátszó kört szervezett középiskolás diákokból, ahol a Biblia egyes fejezeteit dramatizált keretek között adták elő magánházaknál. Az egyházügyi főelőadó személyes kiszállása nyomán megszűnt a színtársulat és a lelkésztől az iskolai konfirmációra való felkészítés engedélyét is megvonták – így a továbbiakban saját készítésű jegyzetlapokat küldetett az érintett szülőknek, hogy azok alapján otthon készítsék fel a gyermekeiket.[347]

Az adminisztratív nyomásról és a lelkipásztor közösségi tekintélyének megnyilvánulásáról tanúskodik a Megyei PB Adminisztratív Osztályának a Tiszafüredi járási tanács opportunizmusáról szóló bírálata, miszerint nem végzik megfelelően a munkájukat, községi szinten teret engednek az elhajlásoknak: a nagyiváni tanács elnézte, sőt, nemhivatalosan támogatta, hogy a Rákosi-téesz terményeit a plébánia padlásán tárolják, mivel onnan biztosan nem lopják el.[348] A jászsági társszerv beszámolója szerint Baranyi András tiszasülyi plébános a fővárosból kitelepítetteket és a letartóztatott kulákgazdák családjait látogatta.[349]

A megyei pártbizottság a Nagy Imre-kormány engedményei nyomán kezdeményezett egyházi törekvéseket a „dolgozóknak a kormányprogram iránti bizalmának megingatásaként" jelenítette meg: a klérus „testvéri szeretetről, paraszti összefogásról beszél, célja, hogy elmossa az osztályellentéteket." Mind az egyházakkal, mind a kulákokkal szembeni politika nyomán

[343] MNL JNSzVL XXXV. 39.a. 19. ő. e. MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülései, 1951. április 24. Jelentés a klerikális reakció elleni harcról, a megyei papi békebizottságok munkájáról.
[344] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 149. ő. e. 1100/54/1/1951. Egyházügyi előadó jelentése a klérus munkájáról. Szolnok, 1951. december 18. 5-6.
[345] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 150. ő. e. 1100/53/1/1952. Egyházügyi előadó április havi beszámoló jelentése. Szolnok, 1952. április 30. 18-19.
[346] http://lexikon.katolikus.hu/T/Tereske.html (utolsó letöltés: 2023.05.11.)
[347] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 149. ő. e. 1100/54/1/1951. Egyházügyi előadó jelentése a klérus munkájáról. Szolnok, 1951. december 18. 5-6.
[348] MNL JNSzVL XXXV. 39.a. 32. ő. e. MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülései, 1952. október 13. Jelentés a Szolnok Megyei Pártbizottság Adminisztratív Osztályának munkájáról és további feladatairól.
[349] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 149. ő. e. 2266/55/1950. MDP Jászapáti járási titkárságának a klerikális reakcióval kapcsolatos hangulatjelentése. Jászapáti, 1950. augusztus 31.

megállapították, hogy a likvidálás helyett az „egészséges korlátozásra" kell áthangolni a vidéki pártszervek munkáját: eszerint a mezőgazdaság fejlesztése szempontjából szükség van a kulákgazdaságok termelésére, ennek biztosításának pedig alapfeltétele az egyházakkal szembeni türelmes „felvilágosító munka a baloldali elhajlások" helyett. A kulákság ugyanis a maga javára hasznosítja a helytelen intézkedéseket, főleg azokat, melyeket a párt részéről a „dolgozó parasztokkal" szemben követtek el: ezzel szítják az osztályellentétet a dolgozó parasztság és a téesz-tagság között.[350]

A fenti példákkal illusztrált túlélési stratégiák, társadalmi adaptációs módok az alábbiakban összegezhetők: kooperáció és csoportszolidaritás, előzetes felkészülés a kritikus helyzetekre, több lábon állás, megnövekedett óvatosság – a „szituatív vallásszabadság"[351] színlelt nyilvánosságának játékteréhez alkalmazkodás, valamint szükség esetén új készségek, ismeretek elsajátítása.[352] Azonban, ha a rendszer által megszabott keretek az aktuális – akár helyi – politikai érdekek szerint túlságosan szeszélyesen változtak, maradt az ellenállás utolsó lehetősége.

2.2.2. Nyílt szembeszegülés

Az ellenállási stratégiák másik csoportját a nyílt szembeszegülést választók alkották. A katolikus egyház kapcsán a rezsim legfőbb célja ekkoriban az egyháznak a nyilvánosságból való teljes kiszorítása és alávetése volt, mely elhatározást erősítette a Mindszenty bíboros képviselte álláspont, amennyiben ugyancsak kibékíthetetlen ellentétet tételezett fel a bolsevizmus és a kereszténység között, mivel az előbbi ideológia geneziséből következik a hétköznapi szinten tapasztalható egyházüldözés, melynek viszonylatában naiv dolog az egyház „átmentéséről" beszélni. Kálmán Peregrin szerint ezen ellenállási forma teológiai háttere az I. Vatikáni Zsinat tanításaiban gyökerezik: az adott helyzetben maga a pápai tévedhetetlenség megvallása azt is jelentette, hogy nem az állami törvények a társadalom és személyes életük legfelsőbb fóruma. Mivel a Rákosi-féle egyházpolitika az egyháznak a társadalomról való leválasztását célozta, így a fentebbi kategóriába került alsópapság is a szekularizáció

[350] MNL JNSzVL XXXV. 39.a. 39. ő. e. MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülései, 1954. március 8. Jelentés az ellenség elleni harc elvi és gyakorlati kérdéseiről Szolnok megyében. A pártállami narratíva újabb ellentmondása: ha a klérus az osztályellentéteket csillapítja és igyekszik a kulákságot reintegrálni, a kulákság viszont az osztályellentéteket szítja, hogy megbontsa a még megmaradt téeszek egységét, akkor ez alapján problémássá válik a klérus és a kulákság közötti érdekszövetség létezésének ténye.
[351] HORVÁTH G. 2021: 503.
[352] KAPITÁNY Á. – KAPITÁNY G. 2007: 23-25.

államszocialista módon való értelmezésében látta a kereszténység és a kommunizmus fő ütközőpontját.[353]

Református részről az egyház alávetése a presbiteriális egyházszervezeti modell sajátosságaiból is következett, valamint a Zsinati Tanácsnak az 1946. május 9-i ülésén tett hitvallásáról az egyháznak a múltban elkövetett bűnei kapcsán, mely hitéleti megújulásra való törekvés végül a fokozatos pártállami nyomás miatt a „szolgáló egyház" teológiai koncepciójának kizárólagosságába torkollott.[354] Az 1948. október 7-i „egyezménnyel" megkezdődött missziós munka megbénítása az MDP KV 1950. május 31-i, mezőgazdaság fejlesztéséről és a „klerikális reakció" elleni harcról szóló határozatával ért a csúcsra. A téeszesítés propagálására kötelezett lelkészek egy csoportja abból indult ki, hogy Krisztus teste, a létező egyház azok részeiből épül fel, vagyis a vidéki egyházközségekből, melyek gerincét a birtokos, hívő parasztság alkotja. Úgy érezték, hogy ebben nem működhetnek közre, mert Isten igéjének ilyen módon való meghamisításával nemcsak hozzájárulnak a gyülekezetek egzisztenciális megtöréséhez, de el is idegenítik az embereket az egyháztól – ezért az egyház túlélése érdekében ellenszegülők az egyházhatósági és pártállami szankciókat egyaránt vállalták.[355]

A hadigazdaság által előidézett közellátási problémák miatti bűnbakkeresésre ürügyet adhatott az is, ha a lelkipásztor konkrét megjegyzést tett a beszolgáltatási terhek irreális nagyságára, a vetési és betakarítási munkák lehetetlen időpontjára vagy a „nagyüzemi gazdálkodás" problémáira.[356] A Szolnoki Tüzelőszer- és Építőanyagértékesítő Nemzeti Vállalat például feljelentette Szász Károly jászszentandrási plébánost, mert a megyei néplap szerkesztőségétől értesültek az országos mészhiány közepette a pap megjegyezéséről: az egyéni parasztgazdáknak tendenciózusan nem adták ki a meszet permetezés céljára, mely óriási termésveszteségekhez vezetett – mindezt azért, hogy ilyen módon bírják rá őket a téeszbe való belépésre.[357] A közellátás akadályozásának vádját vonhatta maga után, ha a hagyományos

[353] KÁLMÁN 2010: 21-22.
[354] LADÁNYI 1999: 102-105.
[355] LADÁNYI 1999: 123-124.; RIGÓ 2019: 295-315.; RIGÓ 2020: 165-199.
[356] MNL OL M-KS 276-89. 568. ő. e. F/739/1950. Feljegyzés a Szolnok megyében folyó propagandamunkáról. Budapest, 1950. december 19. 12. „A klerikális reakció különösen az egyéni gazdákra, főként az asszonyokra megy rá, s a szövetkezet ellen a »családi tűzhely« jelszavával mozgósít […] burkoltan a magántulajdon, a kisárutermelés védelmezőjeként lép fel falun és ezzel igyekszik politikai befolyását fenntartani."
[357] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 149. ő. e. 380/1950. Szolnoki Tüzelőszer- és Építőanyagértékesítő Nemzeti Vállalat feljelentése a jászszentandrási pap ellen. Szolnok, 1950. május 20. 139. A Belkereskedelmi Minisztérium 602.500/1950. sz. rendelete az alábbiak szerint állapította meg a mész kiszolgáltatási sorrendjét: 1. állami gazdaságok, 2. termelőszövetkezeti csoportok, 3. helyi DÉFOSZ igazolásával ellátott permetezési szükségletek (1 kh szőlőre 15 kg, 1 kh 5 kg mész volt adható, a maradék a 10 tonna alatti szükségletet igénylő ipari- és tervépítkezésekre ment el).

paraszti időszámításra és ünnepekre való hivatkozással kritizálták a tervhatáridőket. Kiss Péter kunszentmártoni plébánossal kapcsolatban a munkaidővel ütköző misézéseken túl a „suttogó propaganda" jellegzetes vádját is felvetették, melynek következtében „a félrevezetett tömeg megtámadta a szabad cukrot és különböző közszükségleti cikkeket. Mesterséges sorbanállást szerveztek az egyház propagandistái, mely igen veszélyeztette a kenyér ellátásunkat. Ezt úgy bírtuk lecsapolni, hogy a tanáccsal átbeszélve a pékek egy füzetben felírták a kenyérvevők nevét és a családtagok számát. ABC rendben területi beosztásban csoportosítják a neveket – a sok ellátott nem merte feliratni a nevét […] népnevelő értekezleteken és pártértekezleteken kiemelték a felvonultakat mint a nép ellenségeit és már nincs sorbanállás."[358]

A közvetlenül rendszerellenes prédikációknak legfontosabb mozgatórugója a közösséget érintő sorskérdésekben való, morális alapú állásfoglaláson túl a mártírium lehetőségének tudatos vállalása volt. Dr. Benke István szajoli katolikus esperes a „*Rerum novarum*" kezdetű pápai enciklika alapján prédikált a magántulajdon szentsége és a nép érdekeit szolgáló államhatalom szükségessége mellett, kiemelve, hogy a marxizmus legnagyobb hazugsága annak a ténynek a szándékos összekeverése, hogy a gazdaság és társadalom berendezkedése célszerűségi kérdés, nem vallási probléma. Benke nyomatékosította: ezekben az időkben a pap legfőbb feladata, hogy hivatását minden körülmények között a jó pásztor erős lelkével és önfeláldozásával híven és becsülettel teljesítse. A községi tanácselnök behívatta, mert a „munkaverseny elleni agitáció" mellett feljelentették, hogy a Vízkereszt idején esedékes házszentelések során azokat, akik nem engedték be vagy nem tartózkodtak otthon, keresetlen szavakkal kiprédikálta, valamint a sertésbeadással ő maga is késik. Ez a túlnyomórészt katolikus lakosságú község vonatkozásában sem vetett jó fényt az esperesre, mert a Szolnoki járás települései közül a sertésbeadás terén Szajol volt a sereghajtó. További problémaként merült fel, hogy megyeszerte a Törökszentmiklósi Espereskerületben volt a legtöbb „reakciós" pap, akik nyíltan ócsárolták a békepapi mozgalmat is.[359] Mivel az esperesnek a tanácselnökkel való viszonya különösen terhelt volt, ezért Benke Istvánt kongruájának megvonása mellett Pusztamonostorra diszponálták. Pávay Sándor mesterszállási plébános a téesz-szervezés második hullámának idején a Törökszentmiklósi Espereskerület őszi koronáján megtörte a

[358] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 45. ő. e. 5/466/5/1951. MDP Kunszentmárton községi párt VB információs jelentése. Kunszentmárton, 1951. március 15. 35-36. A jelentés szerzője részéről az önigazolás szándéka tetten érhető, amennyiben azt állítja, hogy csak az nem merte a továbbiakban felíratni a nevét, aki már ellátásban részesült. A háttérben az állt, hogy a plébános az elszámoltató bizottság előtt megjegyezte, hogy a tarlóhántás lassan halad, mert nincs elég igaerő, a szarvasmarhák és a baromfik nem tudnak legelni. Kevés búza lesz, ha Péter-Pál előtt aratnak, így ami marad, az olyan drága lesz, hogy nem érdemes szállítási szerződést kötni.

[359] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 150. ő. e. 41/1/1952. 24-26. Jelentés az egyházügyi előadó március első felében végzett munkájáról. Szolnok, 1952. március 17.

jelenlévők általános, „békülékeny" megnyilatkozásait: az 1945-ös földreform szándékos kisiklatása óta nem tapasztalt semmi érdemi szociális felzárkózást.[360] A parasztság helyzetét is hasonlóan ábrázolta: „régen a napszámos munka, ma pedig a munkaversenyek miatt szenved a nép." Ennek hatására az eddig elismerően nyilatkozó lelkipásztorok egyre bátrabban hozták fel a hitoktatás akadályozásával kapcsolatos negatív tapasztalataikat. Végül Brezanóczy Pál egri érseki helynöknek kellett lecsitítani a papságot, majd Pávaynak címezve azt válaszolta: ha a plébános eddig nem tapasztalt semmiféle fejlődést a területén, nyissa ki a szemét és nézzen körül a faluban. Pávay azzal replikázott, hogy akik értenének a földműveléshez, azokat tönkreteszik, majd provokatív módon megkérdezte Cseh Lajost, hogy ezt orvosolandó, hogyan lehetne kulákokból téeszt szervezni? A koronát követően Pávayt egyházfegyelmi úton egy félévre szuszpendálták.[361]

Pap Béla karcagi református lelkész már az egyházi iskolák államosításakor célkeresztbe került, miután a Zsinati Tanács tagjaként az államosítás elfogadása ellen szavazott. Kovács Mihály városi párttitkár azzal gyanúsította a lelkészt, hogy az hazudott a hittanbeíratás kihirdetése kapcsán: az istentiszteleten úgy tálalta a kérdést, hogy az kötelező. Még aznap a presbitérium tagjai házról házra agitáltak, melynek eredményeként a beíratáskor egy többszáz fős, főként nőkből álló tömeg gyűlt össze a Kálvin utcai leányiskolában. A beíratást vezető igazgató órákig váratta a jelenlévőket, mire megérkezett Pap Béla, aki emelt hangon kifogásolta a beíratások körülményeit és követelni kezdte annak megkezdését. Így az elharapódzó dühös hangulatért is a lelkészt tették felelőssé.[362] Kovács Mihály tudta, hogy a szolnoki ÁVH-nak volt beépített embere a karcagi gyülekezetben, de tartott tőle, hogy az ügynök nem szolgál megfelelő adatokkal, mert „elég konkrétum van már ahhoz, hogy ezt a csibész bandát leinternáljuk." A téeszesítéssel, illetve a tagosításokkal kapcsolatban a lelkész beadvánnyal fordult a Konventhez, kérve az egyház közbelépését a kulákoknak bélyegzett presbiter nagygazdák földjeinek megmentése érdekében. Végül az 1951. november 24-i zsinaton tett

[360] Pávay Sándor ellen az ÁVH Szolnoki Osztálya még 1950. március 7-én vizsgálatot indított a kötelező hitoktatás visszaállítása miatt indított lakossági akciója miatt, lásd ÁBTL 3.1.9. V-15951 Pávay Sándor.
[361] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 150. ő. e. 53/6/660/1955. Egyházügyi előadó október havi beszámoló jelentése. Szolnok, 1955. november 1. 108. „…ezután azt mondják nekem: no nép papja: Pávay Sándor állj oda és beszélj a jólétről, a Tszcs-ről stb. mikor magam sem vagyok meggyőződve a hangoztatottakról."
[362] MNL JNSzVL XXXV. 43.b. 28. ő. e. M/227/2231/1950. Kovács Mihály MDP városi pb titkára feljelentése a hittanbeiratás körülményeiről. Karcag, 1950. június 30. 3. Pap Béla húsvéti prédikációját is említi a jelentés: „Idegen katonák keze által reánk erőszakolt szégyenteljes és gyalázatos keresztet hordjuk." A lelkész Máté evangéliuma 26. versét is idézte. [Virrasszatok és imádkozzatok, nehogy kísértésbe essetek. A lélek ugyan készséges, a test azonban erőtlen." (Mt 26,36-46)] Ennek alapján megkockáztatható, hogy a lelkész is tisztában volt a rá váró következményekkel.

memorandumai[363] után három nappal letartóztatták és a váci börtönbe került. 1952. február 20-án a népbíróság a lelkészt az 1930-as, '40-es évekbeli „antiszemita és fasiszta" publicisztikái, háború alatti közéleti szerepvállalása, 1945 utáni „népi demokrácia-ellenes" kijelentései, az iskolaállamosítások szándékos akadályozása és a téesz-mozgalom elleni uszítás miatt az 1946. évi VII. tc. 2. §-ra hivatkozva négy és féléves börtönbüntetésre ítélte.[364]

A nyílt szembeszegülés egyéni és kollektív formái kapcsán nem beszélhetünk adaptációs mechanizmusokról, ám az egyéni habitus[365] és a felekezeti tradíciók kontextusában, az ötvenes évek elejének fokozódó terrorja az egyházüldözés korábbi évszázadainak átörökített kulturális tapasztalatanyagát mozgósította.

[363] A kitelepítettekért való kiállás és a meghagyott négy iskola közül a Sárospataki Gimnázium önkéntes felajánlásának megvétózása, lásd ÖRSI 2016: 181.
[364] ÁBTL 3.1.9. V-82894 Pap Béla 56-58. A Budapesti Megyei Bíróság ítélete Pap Béla karcagi református lelkész ügyében. Budapest, 1952. február 20.
[365] REICHARDT 1997: 234-235. http://efolyoirat.niif.hu/00400/00414/00003/pdf/reichardt.pdf (utolsó letöltés: 2023.12.05.) „A habitus egy bensővé tett társadalom, melynek struktúrái a szocializáció során válnak részünkké. Az aktorokat a habitus igazítja útba a gyakorlati stratégiákhoz, melynek során […] úgy vélik, saját érdekeiket követik. Végül a habitus annyira stabil diszpozíciókat teremt, hogy azok az egyéni gyakorlati stratégiákat még akkor is vezérlik, ha már nem illeszkednek a megváltozott környezethez."

3. A megyei papi békebizottság együttműködési stratégiái a kényszerkollektivizálás korai időszakában

A békepapi mozgalom gyökerei a nemzetközi békemozgalomig nyúlnak vissza: még 1948 szeptemberében Wroclawban francia, lengyel és szovjet értelmiségiek szervezték meg a nagy béke világkongresszust, amit mintegy 500 békevédelmi kiáltvány és országos tömegmozgalmak szervezése követett. Magyarországon az első békegyűlés 1949. március 24-én, Borsod megyében történt, 20 fő részvételével.[366] Az államhatalom nem titkolt szándéka már ekkortól – ugyancsak szovjet mintára – a katolikus egyház bevonása volt az Országos Béketanács szervezetébe, mely testület területi és helyi szervek útján próbálta szélesíteni a hivatalos politikai célkitűzések társadalmi támogatottságát. A Magyar Katolikus Püspöki Kar egyértelmű válaszát Grősz József kalocsai érsek nyilvánította ki a *Magyar Kurir* 1949. április 7-i cikkében:[367] eszerint a katolikus egyház állásfoglalása háború és béke kérdésében annyira tiszta és világos, hogy a magyar püspöki kar részéről minden külön megnyilatkozás felesleges. Az adott történeti kontextusban megállapítható, hogy a püspöki kar nem ellenezte a békemozgalom deklarált elvi célkitűzéseit, pusztán politikai helyett valláserkölcsi alapokon kívánt maradni, ráadásul a kánonjog sem engedélyezte a püspöki karnak egy politikai világkongresszuson való részvételét, mivel a katolikus ügyek nemzetközi képviseletére csak a Szentszék illetékes. Ennek ellenére az 1950. április 25-én alakult „Megvédjük a Békét" Mozgalom Országos Tanácsa az egész társadalmat a békefelhívás aláírására szólította fel. Az egyház ellenállása miatt fokozódott a nyomás, a számos megyében megalakult kerületi bizottságok agitációi nyomán pedig néhány pap aláírta a nyilatkozatot, s ez jócskán felnagyított, országos sajtóvisszhangot váltott ki. A Katolikus Papok Országos Békebizottságát (KPOB) az 1950. június 1-jei MDP határozat hozta létre, melynek fő célja hivatalosan az egyházi társadalomnak az aktuális politikai érdekeknek megfelelő – s egyben azokat legitimáló – gazdasági-társadalmi célkitűzéseknek való megnyerése; valójában pedig az alsópapság szembeállítása volt a katolikus püspöki karral.[368]

---

[366] Az adott fejezet egy korábban megjelent tanulmány javított változata. Az eredetit lásd SULÁK 2023/a.: 92-113.

[367] Idézi PÁL JÓZSEF 1995: 9.

[368] PÁL JÓZSEF 1995: 22-23.; ORBÁN J. 2001: 124-127. Az országos szerv létrehozása után megkezdődött a megyei választmányok kiépítése is, a megyei tanácsok és békeirodák kezdeményezésével. Az alakuló üléseken békebizottsági elnököt, titkárt és tagságot választottak. A bizottságok létszáma megyénként eltért, mivel több titkár is előfordulhatott azokban a közigazgatási megyékben, amelyek több egyházmegye irányítása alatt álltak. Szolnok megye is ilyen volt, mivel területe megoszlik a Váci és az Egri egyházmegyék egyházkormányzati felhatóságai között. A megyei papi békebizottságok összetételét lásd a III/3/1. számú táblázat, a békepapi mozgalmat népszerűsítő propaganda-illusztrációt lásd a III/3/1. számú ábra mellékleteiben!

3.1. A téeszesítés népszerűsítésében való lelkipásztori együttműködés lehetőségei és határai. Taktikai együttműködés: a Jászság – merev elzárkózás: a Tisztántúl

Az 1950. augusztus 8-án megalakult 22 fős Szolnok megyei békepapi választmány számára a KPOB országos határozatainak kötelező megtárgyalásán túl a megyei pártbizottság kiadta kötelező feladatként, hogy a „demokratikus gondolkodású" fiatal papokat minél nagyobb számban igyekezzenek bevonni a békemozgalomba, egyébként (független a mozgalmi tagságtól) lehetőleg rászorítani őket a soron lévő állami feladatok teljesítésére.[369] Általános tendencia volt, hogy a mozgalommal szemben épphogy a nemrég felszentelt fiatal papok, káplánok voltak a legtartózkodóbbak, s a többnyire kényszer hatására kialakított törzsgárda sem igyekezett tagságát kiszélesíteni.[370]

Mivel a közvetlen pártirányítás tényével permanens ellentmondásban állott az ezen „alulról szerveződő, különböző osztályokat összefogó" társadalmi szervek önkéntességéről fabrikált nézet, a megyei pártbizottság számára eleve problémát jelentett, hogy a békebizottságok agitátorai a kampányok során túlságosan összefonódtak a pártszervek népnevelőivel. A terménybegyűjtés szerződéskötéseinek kapcsán például az 1950. december 14-én tartott jászjákóhalmai békegyűlés arról tanúskodik, hogy a társadalom számára a hatalom nem mindig tudta az „észlelési kereteket"[371] a saját érdekeinek megfelelően kijelölni. A kisgyűlés résztvevői nekiszegezték a népnevelőknek, hogy Réz Dezső esperest, a megyei választmány elnökét „kényszerrel vitték be" a békebizottságba. Másnap az esperesnek kellett a templomi prédikációjában „helyretenni a rossz nyelvek pletykáit" az ő részvételével kapcsolatban, hangsúlyozva az önkéntességet, sőt, annak evangéliumi üzenete miatt a „békéért való küzdelem" erkölcsi kötelességét. Mivel e „küzdelem" konkrét, aktuális tartalma mellett az egyébként megbecsült esperes meggyőzően tudott érvelni, ezért a következő hónapban tartott gyűlésen a korábbi, átlagosan 180-200 fő helyett több mint ötszázan vettek részt. A gyűlés másik előadója Terenyi László jászárokszállási plébános volt, aki állásfoglalásait a püspöki kar felhatalmazásától tette függővé – s aki emiatt szeptember 1-jével végül csatlakozott az egészen

[369] MNL OL M-KS 276-89. 152. ő. e. Javaslat a katolikus papok békemozgalmának továbbfejlesztésére. Budapest, 1950. szeptember 22. Ez az augusztus 30-i kikényszerített egyezmény értelmében már amúgy sem lehetett a továbbiakban választás kérdése: a soros feladatok szószéken való hirdetése a lelkipásztor „állampolgári kötelezettségeinek" körébe tartozott, melyeknek adott esetben vagy eleget tett, vagy – vállalva az esetleges következményeket – nem.

[370] MNL OL M-KS 276-89. 572. ő. e. b/791/2/1950. Jelentés Szolnok megye, a Kunszentmártoni járás, Túrkeve és Fegyvernek község agitációs munkájának tapasztalatairól. Budapest [d. n.] A hivatkozott jelentésben – mely a megye számos területére kiterjed – több, kisebb településsel kapcsolatosan visszatérő elem a fiatal papság ellenállása, de Heves megye tekintetében hasonló észrevételekre jut Gál Máté is, lásd GÁL 2023/a: 249-255.

[371] A diktatúra által a társadalom számára kijelölt észlelési keretek kapcsán lásd Ö. KOVÁCS 2012: 72.

addig messziről elkerült mozgalomhoz. A plébános a Révai József 1950. júniusi cikke[372] óta folyamatosan felkorbácsolódó közhangulatot igyekezett lecsillapítani azzal, hogy megkérte az egyházközség Rózsafüzér-társulatát alkotó idős asszonyokat, hogy ne pletykáljanak erkölcstelen dolgokat a párttitkárról, s ne átkozzák meg a téeszcsé tagjait, mert az súlyos bűn.[373]

Ezzel egyidőben a Nagykunság térségében megkezdődtek a téeszekbe való tömeges beléptetések. Az alkalmazott erőszakra való homályos utalásként értelmezhető a városi pártbizottság jelentése, amennyiben a Kisújszálláson működő 60 fős békebizottság a városi pártbizottság iránymutatásával minden napra kijelölt két-három súlyponti helyet a kisgyűlések közül, ahová a megfogalmazás szerint „a városi pb erősítést ad az előadó mellé." Főleg kis- és középbirtokos, egyéni parasztgazdákat hívtak meg, akik a belépésről még nem döntöttek. Az első „súlyponti" előadást 46 fő részvételével a városi művelődési házban Sipos István református lelkész tartotta. A lelkész papírforma szerint felmondta a nagyüzemi mezőgazdaság bevezetésének „gazdasági és politikai szükségességét", valamint a helyi téeszek eddigi termelési eredményeit és a téeszek három típusa közötti különbségeket ismertette.[374] A dühös, elégedetlen résztvevőket Sipos emlékeztette a '30-as évek elejének nélkülözéseire, a háború alatt a Jurcsek-féle[375] begyűjtési rendszer igazságtalanságaira, s a háborús pusztítás utáni rettenetes anyagi helyzetre, mellyel szembeállította a téeszek által ígért 20%-os adókedvezményt, a munkaegység-alapú elszámolás előnyeit, s az egyéb szociális juttatásokat, művelődési lehetőségeket. Végül 12 család aláírta a belépési nyilatkozatot.[376]

Noha az 1951 márciusára nyolc megyében és Budapesten újjászervezett megyei békepapi választmányoknak az Országos Béketanács az MDP II. kongresszusának határozatai alapján havonta adott szempontokat a soron következő feladatok elvégzéséhez, a legtöbb megyei pártszerv ekkor még nem gondoskodott a papi békebizottságoknak a megyei

---

[372] *„Harc a klerikális reakció ellen. Révai József beszámolója az MDP Központi Vezetőségének ülésén."*, In: *Szabad Nép*, 8. évf. (1950) 134. sz. (1950. június 6.) 3–4.

[373] MNL JNSzVL XXXV.41.b. 20. ő. e. 2223/1950. Az MDP Jászberény Járási párt VB jelentése a békebizottságok tevékenységéről. Jászberény, 1950. december 14. 16. Terenyi László Réz Dezsővel együtt 1951. február 20-án a téesz-fejlesztés támogatásáról szóló nyilatkozatot is megjelentetett a *Szolnok Megyei Néplap*ban.

[374] Sipos közreműködésének hátterében valószínűleg többszörös hatósági meghurcoltatása: a második világháború alatti közéleti szerepvállalása és a sajtóban közölt „népi demokrácia-ellenes" megnyilatkozásai nyomán 1948. december 10-én történt internálása is közrejátszott, ahonnan egy év múltán szabadult, lásd ÁBTL 3.1.5. O-9310. Dr. Sipos István.

[375] A második világháború alatt Jurcsek Béla közellátásügyi államtitkár (1942. március 22. – 1944. július 14.) által kidolgozott rendszer, lásd ERDMANN 1992: 12.

[376] MNL JNSzVL XXXV.44.b. 15. ő. e. „Megvédjük a békét!"-mozgalom városi irodájának jelentése a békebizottságok munkájáról. Kisújszállás, 1951. február 9. 3-4. Mikor a jelenlévők megkérdezték a lelkészt, hogy belépne-e, azt válaszolta: „Mi lelkészek, felajánlottuk javadalmi földünknek nagy részét az államnak, csak 5-5 hold marad, melyet magunk és családunk meg tudunk művelni. Ha ezzel a javadalmi földdel be lehet lépni a tszcs-be, kész örömmel lépek be." A későbbiek során erre nem került sor.

békeirodákba való bevonásukról.[377] Legfőbb kifogásként a „főpapi reakcióhoz" való változatlan kötődésük, s az ennek fedésében végzett tevékenységük vetődött fel. Annak ellenére, hogy a mozgalom hivatalos szócsöveként funkcionáló *Kereszt* című lap elkezdett püspöki kart bíráló cikkeket közölni, a mozgalomra nemcsak a felsőpapság, illetve az állami hatóságok és a pártszervek, de a hívek részéről is nyomás nehezedett.[378]

A taglétszám növekedése ellenére a „békemunka" meglehetősen vontatott volt, a békegyűlések frázisszerű felszólalásain túli egyéb feladatok végrehajtását maguk a békepapok is igyekeztek feltételekhez kötni. A pártállam részéről számításba jöhető engedmények között szerepelt a kitüntetések adományozása, valamint a püspökök által felfüggesztett mozgalmi tagoknak 600 Ft összegű államsegély kiutalása. Ennek ellensúlyozásaként az Egri Főegyházmegyében Czapik Gyula érsek igyekezett az aula megbízható papjait a kulcspozícióként számon tartott szolgálati helyekre diszponálni, valamint lehetőség szerint esperesi rangban e papokat a megyei békebizottságokba bejuttatni, melyen keresztül igyekezett az alsópapságtól elszigetelni a mozgalmat.[379] A helyzet abból a szempontból is kedvezhetett az érseknek, hogy például a Törökszentmiklósi és a Tiszántúli Espereskerületben általános tapasztalat volt, hogy a helyi állami hatóságok nem disztingváltak a „haladó" és a „reakciós" kategóriák között, hanem a hétköznapok szintjén általában diszkriminálták a papságot. Az alsópapság számára folyósított 295 Ft-os kongrua a megélhetést alig fedezte, az államnak felajánlott javadalmi földeket sok helyütt alig fogadták el, miközben a beszolgáltatási terhek a papokra is vonatkoztak – s a közellátási válság idején még élelmiszerjegyet sem kaphattak.[380]

1951 áprilisára a megyei békepapok többségénél az alkalmazkodó ellenállás kategóriái közé sorolható együttműködési formák domináltak, amelyek a vallásszabadság színlelt nyilvánosságához való asszisztálás révén a falvak életvilágát átszövő egyházközségeknek

[377] A megyei katolikus békebizottságok újjászervezéséről az MDP Titkársága 1951. augusztus 24-i határozata döntött. A tagság főleg a már „bizonyított" mozgalmi papok közül került ki, a vezetőség kiválasztásáról ismét a megyei pártbizottság gondoskodott. A papi békemozgalom növelése érdekében igyekeztek bevonni „demokratikus gondolkodású", de eddig bizonytalan papokat – vagyis valószínűsíthetően olyanokat, akik a lehető leghosszabb ideig igyekeztek távol tartani magukat a mozgalomtól, ám annak egyre erősödő befolyása miatt, s a pasztorációs lehetőségek további biztosítása végett aztán a csatlakozás mellett döntöttek. Lásd PÁL JÓZSEF 1995: 38-47; ORBÁN J. 2001: 190-195.; GÁL 2023/a: 255-256.

[378] MNL OL M-KS 276-89. 152. ő. e. K/6/1280/4/1951. Javaslat a katolikus papok békemozgalmának továbbfejlesztésére. Budapest, 1951. szeptember 22. 43. „A klerikális reakciónak a békepapi mozgalom elleni tevékenységét elősegítették a kulákság és a régi úri birtokosok képviselői […] szoros kapcsolata a helyi pappal. A régi kegyúri jog alapján sok pap ma is a volt földesúrhoz, jegyzőhöz fordul, hogy egyes kérdésekhez hogy viszonyuljon. Ezek a tanácsadók úgy vidéken, mint a fővárosban többnyire az egyházközségek tanácstagjai és vezetői."

[379] MNL OL M-KS 276-89. 276. ő. e. M/0064/1951. Jelentés a római katolikus egyházzal kapcsolatban. Budapest, 1951. március 3. 14.

[380] MNL OL M-KS 276-89. 276. ő. e. M/0064/1951. Jelentés a római katolikus egyházzal kapcsolatban. Budapest, 1951. március 3. 15. „Vannak elvtársak, akik a cél helyett a papok befolyása miatt aggódnak."

relatív mozgásteret is biztosíthattak. A koronákon[381] és a békegyűléseken előadott hangzatos szólamokon, s a sűrűn publikált sajtónyilatkozatokon túl az ily formán megkülönböztetett mozgalmi tagok szolgálati helyén egyre gyarapodott a templomlátogatottság, a hittanra beiratkozók és a rendszeres áldozók száma. A legnagyobb templomlátogatottsággal bíró helyek – Jászfényszaru, Jászkisér, Jászapáti, Csépa, Szolnok, Szajol, Törökszentmiklós – mind békepapok által birtokolt kulcspozíciók voltak. A hittanra jelentkezettek száma 1950-hez (37,50%) képest még növekedett is: a megyében 62.362 diákból 23.621 iratkozott be – általános és középiskolai szinten római katolikus és református – hittanra (38,47%). A két jászsági járás területén a párttagok között elterjedt, hogy békepapokhoz írassák be gyermekeiket hittanra, mert ők „együttműködnek." A Kunhegyesi és a Tiszafüredi járás területén viszont a papokkal szemben a pártszervek túlságosan zárkózottan és ellenségesen viselkedtek. Ennek a fő okát abban látták, hogy a megyei bizottság az aktuális politikai irányvonal szempontjait későn továbbította a járási szintre. Dávid Ferenc megyei első titkár a káderállomány képzettségi hiányosságai és a rossz infrastrukturális adottságokkal való számvetés helyett – a kommunista önkritika szertartásának megfelelően – megállapította, hogy a megyei bizottság „az egyezmény óta lebecsüli a harcot és túlnépszerűsíti a békepapokat". Hozzá kell tenni, hogy a templomlátogatási adatok emelkedő száma megyei szinten általános jelenség volt – noha az ő plébániáikon volt ez a legszembetűnőbb, nem korlátozódott pusztán a békepapok szolgálati helyeire. Sokkal inkább tekinthető e tendencia az agrártársadalom általános ellenállásának. A megyei pártbizottság a jászfényszarui és csépai területekre különös tekintettel utasításba adta a községi szerveknek, hogy ezen papokat „kézzelfogható feladatokkal kell lefoglalni, hogy ne legyen idejük az egyházi munkára, de nem szabad őket túlnépszerűsíteni". Ami a megyei sajtót illette, a továbbiakban az egyezményt megszegő békepapokról is kellett „leleplező" cikkeket közölni. Mivel Réz Dezső kapcsán felvetődött, hogy segíti a területén működő „reakciós" plébánosokat, ezért érdemesnek látták az esperessel tudatosítani, hogy az „egyezmény" nevével ellentétben nem kompromisszum, hanem a párt következetes politikai munkával kivívott győzelme.[382]

[381] A Grősz-per után a felsőpapság ellenállásának védvonalai megrogytak, így a „békeüzenet" közvetítése immár egyházmegyei fórumoknak is a feladatává vált: kiemelt fontosságú ezek közül az espereskerületi értekezlet, vagyis a korona, mely eredetileg az alsópapság elméleti és gyakorlati képzésének munkaterülete volt (teológiai-dogmatikai tételek megvitatása, pápai enciklikák és püspökkari körlevelek ismertetése, hitoktatás, jegyes oktatás, egyházi ünnepek szervezése stb), lásd PÁL JÓZSEF 1995: 55.

[382] MNL JNSzVL XXXV.39.a. 19. ő. e. Az MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülése. Szolnok, 1951. április 25. Jelentés a klerikális reakció elleni harcról, a papi békebizottságok munkájáról.

3.2. A békepapi együttműködés határai – a mozgalmi tagságra nehezedő nyomás

Az 1952. márciusi megyei értekezlet már a tavaszi mezőgazdasági munkák állampolgári teljesítéséről szólt. Ahogy egyre szaporodtak a téesz-községek, egyre inkább próbálták a lelkipásztorok a megváltozott munkarendhez igazítani a misék és szentségimádások időpontjait. Az egyházügyi főelőadó megszaporodott kiszállásai nyomán a békepapoknak az „egyéni lelkigondozás" címén végzett, mezőgazdasági munkaversenyekre és a téeszekbe való belépésre buzdításait is szigorúbban ellenőrizték.[383] A papság részéről a közellátási gondok jelentették a békegyűlések további problémáit. A korábbi békegyűlésekkel ellentétben az étel- és italfogyasztási lehetőségeket ezúttal drasztikusan korlátozták, s Vigh József egyházügyi főelőadó részéről még az is felvetődött, hogy a választmány tagjai beszállhatnának az útiköltségekbe. Réz Dezső a kongruacsökkentésre való hivatkozással – mint egyetlen bevételi forrása – nem látta ezt kivitelezhetőnek. A fenti helyzetben az érdekérvényesítés szűk keresztmetszetét az anyagiak általi kényszerhelyzet is jelenthette: Vigh a jászfényszarui templomlátogatottsági számokra utalva a perselypénzek bevételeire célzott, mely szerinte bőven fedezhetné Szolnokra utazásának költségeit, mire az esperes az azóta téesz-községgé vált Jászfényszaru kapcsán azzal válaszolt, hogy hívei olyan szegények, hogy nem tudnak áldozatot hozni az egyháznak. Mivel a 63 választmányi tagból rendszeresen már csak 45 vett részt, a további csökkenést elkerülve Vigh József kérvényezte a megyei tanács titkárságánál, hogy a megszorításoktól tekintsenek el.[384]

A március 25-i, budapesti titkári értekezleten Bajtai Károlynénak, a megyei Békeiroda igazgatójának Vigh Józsefhez küldött levele szerint a megyei választmányi gyűlés anyagának kijelölése mellett a megyei békepapi választmány titkárának, Bárány Dezső cséphalmi esperes-plébánosnak tudomására hozták, hogy felelős a mozgalomért, a papjaiért. Bajtainé szerint Bárány érzi ennek súlyát, mely várhatóan tükröződik majd munkájában. Bárány készséges együttműködése odáig elment, hogy a mozgalomnak a fiatal papok felé való népszerűsítésén túl a cséphalmi tanácselnök átmeneti jelleggel – káderhiány miatt, s a békemozgalmi titkár tanári végzettségére való tekintettel –, Bárány plébániai hivatali munkaidején túl a funkcionárius kiadta a plébánosnak a gazdalajstromot, hogy a pap otthon írja ki belőle a begyűjtéssel elmaradók névsorát a teljesítendő tervszámokkal együtt. Az a körülmény, hogy az irodavezető munkáját a plébános fele annyi idő alatt pontosabban elvégezte, és hogy egy hónap után már

[383] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 41-1/1952. Jelentés az egyházügyi előadó március első felében végzett munkájáról. Szolnok, 1952. március 17. 14–15.
[384] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 41-1/1952. Jelentés az egyházügyi előadó március első felében végzett munkájáról. Szolnok, 1952. március 17. 16.

tegeződő viszonyba került a tanácselnökkel, a megyei és járási szerveket óvatosságra, a községi tanácsot pedig a „pap túlszerepeltetésének" veszélyeire intette.[385]

A Jászapáti, Jászberényi és Szolnoki járásokkal szemben, a Tiszától keletre eső területeken, főképp a Törökszentmiklósi, Kunhegyesi és Tiszafüredi járás területén viszont más kép bontakozik ki: a „klerikális reakció kuláksággal való szövetségéről" szóló pártállami indoktrináció szellemében a járási pártbizottságok agitprop felelősei párhuzamot vontak a beadási kötelezettségeket illető legrosszabb mutatók és az egyház befolyása között, mivel ezeken a területeken volt a legkisebb befolyása a békepapi mozgalomnak. A papokkal szembeni, minimum tartózkodó, gyakran ellenséges magatartás az adott térségben nem volt felekezetspecifikus jelenség: az egyházügyi főelőadó jelentése az ottani református lelkészek tevékenységét általában szintúgy negatív színben tünteti fel, ám ennek elsődleges okát változatlanul a községi pártszervek által tanúsított ellenséges magatartásban jelöli meg.[386]

3.3. „Papok a téeszben" – egy rosszul sikerült társadalmiasítási kísérlet

A községi szervek ezen attitűdjét a Törökszentmiklósi járás indokoltnak tartotta, épp a megelőző két év „opportunizmusának" korrekciójaként. Majnár József, a járási tanács VB mezőgazdasági osztályvezetője ellen szeptember elsején még fegyelmi eljárást is indítottak a BM küldötteinek javaslatára. A járás területén több téeszben 60 fő felett becsülték a „kulákok" számát, ráadásul még két „téesztag-papot" is találtak.[387] A járási tanács jelentése szerint Majnár a téeszek megszilárdításának időszakában tudott erről, de az említettek kizárása érdekében mégsem tett semmit, feletteseinek nem jelentett. Murányi Zsigmond községi tanácselnök és Murányi István, a Vörös Október téeszelnökének tanúvallomása szerint Kuncsorba már 1951 novemberében téesz-község lett, tehát a módos parasztgazdák és a két lelkipásztor a járási tanács tudtával lett beszervezve. Murányi Zsigmond pusztán a járás által továbbított utasításokat próbálta „dialektikusan értelmezve" végrehajtani, az „ideológiai ellenségnek" pártcélok megvalósítása érdekében való felhasználásával.[388] Vélhetően arról volt szó, hogy az

[385] MNL JNSzVL XXXV.39.a. 27. ő. e. Az MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülése. Szolnok, 1952. április 21. Jelentés a klerikális reakció és a kulákság elleni harc feladatairól, javaslat a további feladatokra.
[386] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 6/559/i/1952. Jelentés az egyházügyi előadó április második felében végzett munkájáról. Szolnok, 1952. április 30. 2.
[387] MNL JNSzVL XXIII.4.c. (6. d.) 0339/1952. Majnár József törökszentmiklósi lakos járási mezőgazdasági osztályvezető fegyelmi ügye. Törökszentmiklós, 1952. október 1. 1–2. A megjelölt községek: Kétpó (Kossuth I. típusú téesz: 40 fő, Alkotmány I. típusú téeszben 13 fő), Örményes (Új Élet III. típusú téesz: 2 fő), Kuncsorba (Vörös Október III. típusú téesz: „8 fő kulák", illetve Csutor Imre római katolikus plébános és F. Tóth Sándor református lelkész).
[388] MNL JNSzVL XXIII.4.c. (6. d.) 0339/1952. Majnár József törökszentmiklósi lakos, járási mezőgazdasági osztályvezető fegyelmi ügye. Törökszentmiklós, 1952. október 1. 3.

egyéni parasztgazdák belépési szándéka döntő mértékben a társadalmi fejlődés „kerékkötőiként" megbélyegzett „kulákok" és a lelkipásztorok belépésén múlt – annál is inkább, mert Murányi vallomása szerint a papot és a lelkészt is a járási tanács kérésére léptették be, s egy évvel később, csak az MDP KV Agitprop Osztálya vezetőjének, Horváth Mártonnak referátuma[389] nyomán zárták ki őket. A helyzetet súlyosbította, hogy a katasztrofális nyári aratási eredményekért és a sűrűn előforduló üzemi balesetekért is a két lelkipásztort tették felelőssé. Majnár azért is tagadta a beszervezésben való közreműködését, mert 1951 decemberére, mikorra hivatalba került, épphogy a Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztálya és a járási tanácselnök hívta fel figyelmét a „téeszekben bujkáló ellenséges elemekre". Majnár feladata járási tanácsi mezőgazdasági osztályvezetőként a terhelő bizonyítékok gyűjtése, valamint ezek birtokában a téesz-közgyűlés előtt a két lelkipásztor lejáratása lehetett. Mivel eleve „fertőzött [sic!]" téeszeket vett át, ezért a „kulákok" és a két lelkipásztor kizárásáról júniusnál hamarabb nem is intézkedhetett – a fentiek miatt Majnár ártatlannak vallotta magát.[390]

Ebben megerősítette őt Budai András, járási tanácsi VB-elnökhelyettes vallomása is, aki az események idején még Örményes község tanácselnöke volt. Budai szintén azt állította, hogy a Járási Tanács már 1951 nyarán tudott a papokról. Eszerint Csutor Imre és F. Tóth Sándor először fel akarták ajánlani az államnak a plébániai, illetve a lelkészi javadalmi földeket, de Pesti László járási tanácselnök ehelyett a belépésre buzdította a lelkipásztorokat. Pesti valószínűleg a téeszesítési kampány kiélezett helyzetében, a megyétől jövő versenykényszer nyomása alatt gyors eredményeket akart, és arra számított, hogy a helyi papok beléptetését – azok tekintélyére és befolyására apellálva – az egyházközségek tagjai is követni fogják. F. Tóth konzultált Gaál István törökszentmiklósi református esperessel, aki ez ügyben kifejezetten támogatta a belépést, amennyiben a lelkész egyházi hivatalát képes emellett is ellátni. Csutor a kuncsorbai katolikus egyházközség kétségbeejtő anyagi helyzete miatt önhatalmúlag döntött a belépésről – a téeszből való kizárása után ezért az Érseki Hivatal is egyházfegyelmi úton félévre felfüggesztette. Míg a plébános tagsága jóformán névleges maradt, addig a lelkész munkaidejének legnagyobb részét a Vörös Október-téesz könyvelőjeként töltötte. Ennek ellenére nem csökkent a templomlátogatottság – a fenti körülmény, s a vontatottan haladó munkálatok között természetesen összefüggést látott a vezetőség, s a téesztagság ellenkezésének dacára végül kizárták F. Tóth Sándort. Mindezek után a megyei tanács arra

[389] A referátumról tudósít, s annak kivonataiból szó szerint idéz: „*A Párt felvilágosító munkája a tömegek között. Horváth Márton elvtárs beszámolója a Központi Vezetőség ülésén*", In: „*Szabad Nép*", 10. évf. (1952) 152. sz. (1952. június 29.) 3-4.

[390] MNL JNSzVL XXIII.4.c. (6. d.) 0339/1952. Majnár József törökszentmiklósi lakos, járási mezőgazdasági osztályvezető fegyelmi ügye. Törökszentmiklós, 1952. október 1. 3.

jutott, hogy a nagykunsági téeszvárosok fejlesztése miatt a kisebb községekre nem terjedt ki a párt figyelme. A látszatsikerekre való törekvés „opportunizmusa" miatt Majnár megúszta figyelmeztetéssel, Pestit és Murányit viszont tisztségükről leváltották, utóbbi párttagságát is elveszítette.[391]

A tiszántúli régió tanácsi szerveinek önbíráskodó magatartásával Cseh Lajosnak,[392] az új egyházügyi főelőadónak is meggyűlt a baja. 1953. áprilisi jelentésében arra hivatkozva, hogy továbbképzései miatt még nem tudja rendszeresen felügyelni ezeket a káderekt, fordulhatott elő, hogy a tiszaburai tanács elvette a templom építésére kiosztott 700 négyszögöl földet, Tiszagyendán betiltották az egyébként engedélyezett iskolai istentiszteletek tartását arra való hivatkozással, hogy a helyiségben „nem takarítanak." Tiszapüspökin a harangozó lakását államosították, Kuncsorbán a tanács nem engedte megkezdeni a konfirmációra való előkészítést. Cseh Lajos az ügyben felhívta a tiszapüspöki tanácselnököt, aki nem volt hajlandó intézkedni és még tiszteletlenül is viselkedett, mire az egyházügyi főelőadó még aznap kiszállt a helyszínre „bemutatkozni." A tanácselnök elnézést kért, amiért „nem tudta, kivel beszél" – a harangozó a lakását visszakapta.[393]

Ezzel szemben országos szinten az a kép bontakozik ki az MDP KV Agitprop Osztálya jelentéséből, hogy Grősz József kalocsai érsek pere és az ÁEH megalakítása óta, az egyházi tulajdonú földek felajánlásával és a papok egzisztenciájának állami hozzájáruláshoz kötésével, valamint a békepapi mozgalom támogatásával végül kialakult az alsópapság és az államhatalom gyümölcsöző kapcsolata, mely tendenciák miatt már a püspöki karnak is nagyobb engedményeket kellett tennie. A jelentésben jól tapintható ellentmondásként szerepel az állítás, miszerint a „békepapi mozgalom a papok jelentős részét a kormány mellé állította a béke kérdésében és az állami feladatok végrehajtásában". A következő mondatban viszont már az szerepel, hogy a püspöki kar nemcsak elfogadja a békepapi mozgalom álláspontját társadalmi kérdésekben, de „azokat [a püspökkari körlevelek útján] sokkal nagyobb hatással tudják érvényesíteni a lelkészkedő alsópapság felé, mint a békepapi mozgalom". Ami a protestáns

[391] MNL JNSzVL XXIII.4.c. (6. d.) 0339/1952. Majnár József törökszentmiklósi lakos, járási mezőgazdasági osztályvezető fegyelmi ügye. Törökszentmiklós, 1952. október 1. 4–6.
[392] MNL JNSzVL XXXV.39.a. 27. ő. e. MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága ülései. Szolnok, 1952. április 21. Szóbeli előterjesztés az április 28-i és a május 5-i megyei pártbizottsági ülés napirendjére. A megyei pártbizottság elégedetlen volt Vigh József egyházügyi főelőadó tevékenységével, a papsággal szemben tanúsított túlságosan elnéző magatartása miatt. Dávid Ferenc megyei első titkár visszatérően kifogásolta, hogy a községi pártszervek helyett a papok oldalára áll, miközben a Vigh által megnevezett hiba – hogy késve értesülnek a munkavégzéshez szükséges központi utasításokról, illetve nem értik azokat – is voltaképpen az egyházügyi titkár felelőssége. Mivel Dávid Ferenc szerint „Vigh elvtárs úgy beszél, mintha a klerikális reakció megagitálta volna […] az ellenség szól rajta keresztül", ezért 1952. augusztus 21-étől a korábban rendőrként szolgáló Cseh Lajos töltötte be a pozíciót.
[393] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 150. ő. e. 0071/1953. Jelentés az egyházügyi előadó március második felében végzett munkájáról. Szolnok, 1953. április 6. 3-4.

egyházakat illette: annak ellenére, hogy ekkor még hivatalosan nem voltak külön református és evangélikus békebizottságok, a pártállam az egyházkerületi összevonások és a renitens egyházi vezetők leváltása nyomán a felsőpapságot tekintette szövetségesének. S míg nemzetközi színtéren egyre nagyobb reputációt igyekeztek kivívni az egyházi vezetésen keresztül, addig a lelkészek körében tapasztalható, széleskörű ellenállást sem azok teológiai-lelkiismereti megfontolásaikból, hanem az „alsópapság és a falu kizsákmányoló elemei közötti szoros, rokoni kapcsolatokból" vezették le, s fő feladatként a „kulákok presbitériumokból való kiszorítását" jelölték meg.[394]

3.4. Az „új szakasz" által felvillantott remények – és a keményvonalas restauráció valósága

Az 1953. júniusi „új szakasz" óta a békepapi mozgalom tagjai is bátrabban léptek fel a helyi hatóságoknál, legtöbbször a hittanbeíratások során tapasztalt sérelmeik jogorvoslatával, vagy éppen az államosított egyházi ingatlanok visszaigénylési kérelmeivel kapcsolatban. A kormány által az egyházaknak tett engedmények – különösen a hittan-pótbeíratás –, a Mária-évre való készülődés, az egyházi járulékszedés, a bérmálásra való előkészítések megélénkülése miatt Cseh Lajos a tanácsok „rossz tömegkapcsolatait" okolta. Ebben volt is némi ráció, amennyiben a lelkipásztorok az előírásoknak megfelelően az egyházi rendezvények tartását időben bejelentették, a tanácsok azonban „nem mozgósították a társadalmi szerveket", hogy kifejezetten a lelkipásztorok által bejelentett időpontokra szabadidős programokat szervezve akadályozzák az egyház ifjúságpasztorációs munkáját.[395]

Ekkoriban vetődött fel az egyházak felhasználásának kérdése is a kormány új agrárpolitikájának támogatásával kapcsolatban. Az 1954. február 23–24-én tartott református országos esperesi konferenciát követően Bereczky Albert dunamelléki, Győry Elemér dunántúli és Péter János tiszavidéki püspökök közös körlevelet küldtek a gyülekezetekhez a kormány új agrárpolitikájának támogatására vonatkozóan.[396] Cseh Lajos áprilisi jelentése a lelkészeknek a március 7-én, Szolnokon tartott megyei lelkészköri értekezlet óta eltelt tevékenységükről és tapasztalataikról szóló beszámolókat összegzi. A lelkészeknek a helyi

[394] MNL OL M-KS 276-89. 276. ő. e. K/6/1551/1953. Jelentés az ÁEH munkájáról. Budapest, 1953. május 16. 204.
[395] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 005/1954. Jelentés az egyházügyi előadó március első felében végzett munkájáról. Szolnok, 1954. március 1. 71. Társadalmi szervek alatt a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége és a Dolgozó Ifjúság Szövetsége értendő itt.
[396] RIGÓ 2020: 169. Ennek nyomán az esperesek írásban is felhívásokat küldtek a lelkészeknek, melyek átiratát az egyházügyi főelőadó továbbította a járási tanácsokhoz, hogy a lelkészek munkáját állami hatósági oldalról is ellenőrizhessék. Az országos értekezlet után március 5-ig 117 egyházmegyei és kisköri értekezletet tartottak a mezőgazdaság-fejlesztési határozat pasztorációs vonatkozásainak témájában.

tanáccsal való kapcsolatfelvételt követően fel kellett mérniük szolgálati helyükön a lakosság hangulatát, valamint egy rövid értékelést kellett írniuk arról, hogy a gyülekezetben hogyan értékelik az emberek a kormányprogramot, majd templomi igehirdetések, magánbeszélgetések, esetleg sajtó- és rádiónyilatkozatok formájában buzdítaniuk kellett az embereket a munkák fokozására.[397] A legtöbb, csatolt lelkészi jelentés közös jellemzője az írottak során az elmúlt évek sérelmeinek taglalásánál az általános alany használata, mely a hívek iránti szimpátia burkolt kinyilvánítására utal – visszatérő motívum a kuláklisták megszüntetése feletti öröm és a módos gazdák elhelyezkedésének reménye, a bűnbánati héten résztvevők és az úrvacsorában részesülők emelkedő száma. A lakosság életszínvonalának emelkedését igazolta Gaál István tiszaföldvári lelkész a saját gyülekezetének példájával: már 1000 négyszögöl feletti földhöz és szőlőhöz is hozzájutottak, ugyanakkor olyan mértékben vásárolnak, hogy a helyi FMSZ-ben egy hét alatt elfogytak az árucikkek.[398] Hasonló tapasztalatokról számoltak be az április 1-jével induló katolikus békegyűléseken is, ahol ezzel kapcsolatosan a papoknak kötelességük volt a vetőmagtisztításra és a terménybeadásokra való buzdítás mellett a jobb szociális körülményekre való hivatkozással a téeszekből kilépni szándékozók lebeszélése.[399]

Az MDP KV 1955. márciusi határozata azonban minden konszolidációval kapcsolatos reményt eloszlatott. A források tanúsága szerint a békepapok jelentős része tartott attól, hogy innentől kezdve egyrészt a HNF – és rajta keresztül a békepapi mozgalom – veszít a jelentőségéből, illetve, hogy visszatér az 1953 júniusa előtti „kemény kéz” politikája. Cseh Lajos első negyedéves jelentése a vezetőségnek tulajdonított elvárások elé menve a megyei

[397] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 150. ő. e. 6/230/i//1954. Egyházügyi főelőadó eseményjelentés. Szolnok, 1954. március 15. 71. Ettől függetlenül voltak lelkészek, akik nyíltan visszautasították a feladatot, mint Tóth Dezső (Tiszakürt), Gaál Lajos (Tiszaföldvár) és Szőke Mihály (Kunszentmárton).

[398] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 150. ő. e. 0077/1954. Egyházügyi főelőadó eseményjelentés. Szolnok, 1954. április 5. 79-81.

[399] MNL OL M-KS 276-89. 276. ő. e. K/6/899/1954. Jelentés a protestáns egyházak egyházmegyei és lelkészköri értekezleteiről. Budapest, 1954. március 30. 188-191. Időközben a Szolnok megyei békepapi választmány tagjai közül öten lettek tagjai járási vagy városi szintű tanácsoknak, Bárány Dezső járási és megyei tanácstag is volt. A Hazafias Népfront 1954. október 22-i megalakításával többek között a békepapi mozgalom működésére jellemző nehézségeket is kívánták orvosolni: a különböző társadalmi rétegeket „a szocializmus építésének ügyében egyesítő”, a „demokratikus nyilvánosság” színlelt kereteit biztosító platform fokozatosan átvette az Országos Béketanács funkcióit. A HNF Országos Tanácsának Mozgalmi és Tömegpolitikai Osztályán egyházpolitikai referens dolgozott, akinek feladata volt az ÁEH direktívái alapján az egyházi személyek politikai befolyásolása, ellensúlyozandó az egyházak „tömegbefolyását”. Mind az országos, mind a helyi népfrontbizottságokba választottak egyházi személyeket is. Az egyházügyi főelőadónak a koordinációs tevékenysége a megyei HNF-titkársággal abban állt, hogy országgyűlési és tanácsi választások alkalmával mozgósították a papságot a kampányok szószéken, vagy egyéb más módszerekkel történő támogatására. A HNF kitüntetéseket is adományozott lelkipásztorok részére, sőt, politikai továbbképző előadásokat is tartott nekik. A klérus együttműködő része pedig az egyház hatékonyabb érdekérvényesítő társadalmi platformjaként tekintett a szervezetre.

katolikus békepapi választmány egyöntetű, helyeslő[400] véleményéről ír, amennyiben a Püspöki Kar az elmúlt másfél évben az állammal való kapcsolatát a főpapok személyes céljainak elérésére használta, míg a „lelkészkedő papságot kiszolgáltatta egyes püspökök önkényének".[401] A fentieket némiképp árnyalják a rendes tavaszi espereskerületi koronák, melyek arról tanúskodnak, hogy az együttműködő papság nagyon világosan látta az egyházpolitika irányváltása mögött álló hatalmi érdekeket.[402]

Az 1955-ös téeszesítési hullám idején a legfontosabb súlyponti megyék a Dunántúlon Somogy, az Alföldön pedig ismét Szolnok voltak.[403] Cseh Lajos mind a soros megyei békegyűléseken, mind a lelkészköri értekezleten nyomatékosította a gyülekezet tagjaival való egyéni beszélgetés fontosságát, valamint, hogy a lelkipásztor az egyházközségi tanácstagokat, illetve a presbitereket győzze meg először a belépésről, annak reményében, hogy példájukat követni fogják. Ezzel kapcsolatban az egyéni gazdák belépési hajlandóságán túl a problémát az egyházközségi képviselőtestületi tagok foglalkozás és életkor szerinti megoszlása jelentette – főleg a Jászság területén. A katolikus békebizottság passzivitásában ezúttal nagyobb szerepet játszott a járási és községi párt- és tanácsi szervek bizonytalan magatartása, akik nemrég még megrovásban részesültek a megyétől, amiért a megelőző másfél évben a helyi HNF-bizottságokon belül túl nagy mozgásteret hagytak a klérusnak. Mindenesetre Cseh Lajos utasította a kerületi espereseket, hogy lelkipásztoraikkal igyekezzenek a miserendet úgy szervezni, hogy az ne ütközzön se a mezőgazdasági munkák, se az agitációs brigádok látogatásának időpontjaival.[404]

Októbertől megyeszerte újabb tagosítások kezdődtek, melyek kapcsán – az ÁEH Személyzeti Osztályának javaslatára – október 3-án Cseh Lajos találkozót kezdeményezett a megyei pártbizottság és a megyei katolikus papi békebizottság, valamint a kerületi esperesek között. Juhász Imréné tanácselnök a fiatal papság elzárkózásának problémáját vetette fel a

[400] Ezalatt az aktuális, újfent „bekeményítő" politikai irányvonalat helyeslő békepapi vélemény értendő – ami az egyházügyi előadó részéről megint csak egy, a klérus egyes tagjai között tagadhatatlanul meglévő, túlélésre apelláló, pártállami szóhasználattal élve „opportunista" tendenciának a felnagyítása.
[401] MNL OL M-KS 276-89. 277. ő. e. K/6/239/1955. A Párt Központi Vezetőségének 1955. III. 9-én megjelent határozatával kapcsolatos róm. kat. papi észrevételek. Budapest, 1955. március 11. 97–102.
[402] MNL JNSzVL XXIII.26.b. (2. d.) Tiszántúli Espereskerület tavaszi korona. Tiszaörs, 1955. május 10. 72–74. „Ha Moszkvában esik az eső, miért kell nálunk is esernyőt nyitni?" […] „Miért csak Nagy Imrét vádolja a határozat, mikor a vezető szerep a Központi Vezetőségé?"
[403] MNL OL M-KS 276-89. 278. ő. e. K/6/954/1955. Határozat az ÁEH munkájának megjavítására és az egyház reakciós tevékenységének visszaszorítására. Szolnok, 1955. augusztus 4. 1–2. Megyénként 8-10 súlyponti községgel számoltak. Somogy megyében az adott időszakban nem is volt egyházügyi főelőadó, Szolnok megyében pedig a főelőadó, a helyi szervek és a papság rossz kapcsolata dominált.
[404] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 0015/1955. Jelentés az egyházügyi előadó július második felében végzett munkájáról. Szolnok, 1955. augusztus 2. 98–101. „Felmértük a Jászapáti járásban, hogy kik a képviselőtestületi tagok és arra az álláspontra jutottunk, hogy tsz-be való beszervezésre alkalmas testületi tag nincsen. Ugyanis a képviselőtestületi tagok vagy osztályidegen elemek, vagy idősebb iparosok vagy nyugdíjasok."

jelenlévő esperesek előtt. Juhászné az 1950-es megállapodásra való hivatkozással kvázi az egyházi békefeladatok kötelező érvényének evidenciájára célzott, míg a koronákon és a békegyűléseken csak elvétve szólaltak fel káplánok. Megkockáztatható, hogy a Püspöki Karnak a pártállam felé tett kényszerű engedményei ellenére, az esperesek és plébánosok igyekeztek a frissen végzett káplánokat minél tovább távol tartani a békepapi mozgalomtól. Kiss Imre jászladányi, Lékó Béla jászjákóhalmai és Kocsis Imre jászteleki plébánosok káplánjai kifejezetten megtagadták a tanács felkérését a téeszmozgalom szószéken való népszerűsítését illetően azzal az indokkal, hogy azt végrehajtani csakis a felettes egyházi hatóság utasítására áll módjukban. Réz Dezső ígéretet tett a káplánok szélesebb körű bevonására, de azt is kijelentette, hogy „nem lehet az esperes a kerület minden papjának a pesztrája". Amellett, hogy a választmány tagsága továbbra is templomi prédikációk, személyes találkozók és sajtónyilatkozatok útján hirdette hívei körében a belépés fontosságát, a belépett gazdák további sorsát is figyelemmel kísérte, mely viszont már „templomi kereteken kívüli" tevékenységnek számított. Kérdéses, hogy Bárány Dezső esperes mennyiben játszott kezdeményező szerepet, de a Szolnoki Espereskerület több településén – Tiszaföldváron, Tiszavárkonyban, Tószegen, Újszászon és Zagyvarékason – számos alkalommal látogatták meg rövid időre a plébánosok a helyi téeszekben és gépállomásokon dolgozó híveiket.[405] A Karcagi Espereskerület kapcsán viszont felvetődött, hogy Juhász József esperes a koronákon „szinte kiközösíti" a kerülethez tartozó, békemozgalomban résztvevő papokat, mire az esperes – csekély zsarolási potenciálját óvatosan kamatoztatva – az állami hatóságok részéről a hittanbeíratások során tapasztalt sajnálatos visszaélések említésével válaszolt, hozzátéve, hogy az egyezmény betartása az állam és az egyház számára kölcsönös érdek.[406]

Decemberre viszont a beléptetés ütemének lendülete – főként az őszi vetési munkálatok miatt – megtörni látszott. Dávid Ferenc megyei első titkár elégedetlen volt a mozgalom tevékenységével,[407] mivel többen arra hivatkoztak, hogy a községükben épp nem folyik „téesz-fejlesztés". A december 1-jei megyei lelkészköri értekezleten a Nagykunsági Egyházmegye lelkészei amiatt aggódtak, hogy ha Magyarország termelőszövetkezeti ország lesz, akkor vajon fogja-e még támogatni az állam a téeszeket, mi lesz a kiöregedett tagokkal? Cseh Lajos amellett,

[405] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 0505/1955. Egyházügyi főelőadó szeptember havi jelentés. Szolnok, 1955. október 3. 102–106. A *Néplap* ezeket a termelői munka megzavarásaként interpretálta, de valószínűsíthető, hogy ezek a „behatolási kísérletek" és „kérdezősködések" ténylegesen az egyházközségi tagok hogylétéről szóltak.
[406] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 0505/1955. Egyházügyi főelőadó szeptember havi jelentés. Szolnok, 1955. október 3. 106.
[407] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 0015/1955. Egyházügyi főelőadó november havi jelentés. Szolnok, 1955. december 2. 112–114. „Annak ellenére, hogy igen komoly mértékben vallásos személyek is lépnek be, nem komoly mértékben tényked tek a papok."

hogy a téeszek által nyújtott szociális kedvezményekre hívta fel a figyelmet, hangot adott gyanújának, hogy a lelkészek kétségeinek hátterében valójában a közalap elfogadtatásának kérdése, s a gyülekezetek anyagi helyzete állt. A téeszesítés folytán csökkenő egyházi támogatások kapcsán Tóth Dezső tiszakürti lelkész a „keskeny út" jegyében próbálta racionalizálni a gyülekezetek életében történt változásokat,[408] ennek ellenére a gyülekezet rezisztens magatartásának bizonyítékát adja a lelkipásztor: az őszi fejlesztések idején, midőn kötelezettségének megfelelően egyetlen alkalommal végül prédikált a téesz-mozgalom fontosságáról – senki nem járult úrvacsorához.[409]

3.5. „A termelőszövetkezeti mozgalom egyházi támogatásának veszélyei"

A téeszesítés klérus általi népszerűsítését a diktatúra egyházközségeken belüli társadalmiasításának egyik lehetséges eszközeként célszerű értelmezni. Az 1940-es, '50-es évek fordulóján a háború utáni hitéleti fellendülés és a frontális egyházellenes offenzíva párhuzamosan futó folyamatai közepette a klérus által tanúsított, ritkább esetben a külföldi hatalmak beavatkozásában reménykedő nyílt szembeszegülés volt a jellemző, valamint a tervutasításos logikának megfelelően sebtében felállított, s ezáltal tevékenységüket tekintve formálisan működő egyházi békebizottságok domináltak. A fenti tendenciák helyett az ÁEH 1955. novemberi kollégiumi ülésén teljesen más kép bontakozott ki. A békepapok országos szintű kezdeményezései az 1950-es évek közepére a párt és az ÁEH számára veszélyforrásokká váltak. A békepapok többségének tudatos előremenekülése itt korántsem a fennálló *status quo* passzív tudomásulvételét, hanem a dinamikusan változó keretekhez való igazodással kitapogatott pasztorációs rejtekutak érvényesítési kísérleteit jelentette.[410] Ennek a pártállami nyelvhasználat által „tömegbefolyásként" címkézett törekvésnek a sikeressége az adott települések gazdasági-társadalmi, illetve felekezeti adottságain, a lelkipásztor és a helyi

[408] „Az egyháznak könnyű volt, míg az állam neki földet adott, adót meg a végrehajtó behajtatta […] a lelkésznek egyszerűbb volt, nem kellett ezzel foglalkozni […] ez most Isten akarata. 1848 és 1945 között kaptunk az Úrtól egy esélyt, de a könnyű utat választottuk." Érezhető némi kaján megelégedés Cseh Lajos hozzáfűzéséből, miszerint a régi időkben a hívek részéről az egyházi hozzájárulás ezek szerint mégsem volt hitbeli támogatás, míg a téesz-mozgalom ügye az.

[409] MNL JNSzVL XXXV. 39.b. 150. ő. e. 0015/1955. Egyházügyi főelőadó november havi jelentés. Szolnok, 1955. december 2. 115.

[410] MNL OL M-KS 276-89. 278. ő. e. K/6/1287/1955. Tájékoztató az egyházak támogatásának veszélyeiről a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban. Budapest, 1955. november 25. 204–206. „Együttműködő viszonynak megvannak a veszélyei. [A békepapoknak a] vallástól még erősen fertőzött paraszti tömegek előtt szimpátiájuk, befolyásuk és megbecsülésük növekszik, másrészt számolnunk kell a jobboldali elhajlás veszélyének fokozódásával, különösen az alsó állami szervek viszonylatában, hisz az aktívan segítő papok is különösen és tudatosan tekintélyük és befolyásuk növelésére igyekszenek felhasználni az állami szervekkel kialakult jóviszonyukat. Növekszik az aktív lojalitást tanúsító papok száma, mert már a püspökkarban is értelmetlennek tartják a tsz-ellenes ágálást."

hatóságok közötti személyközi kapcsolatrendszeren túl attól is függött, hogy a téesz, melybe az egyházközség tagjai beléptek, a kollektivizálás mely szakaszában alakult. Bár egyelőre nem találtam átfogó, számszerűsíthető kimutatást a téeszeken belüli vallásos tagság számarányára nézve, elképzelhetőnek tartom, hogy az 1949–1953 között alapított téeszeken belüli arány magasabb lehetett. A „dolgozók vallásos befolyása és vallási szertartásokon történő részvétele" munkaegység-levonást, a családtagjaik további mobilizációs lehetőségeit korlátozó intézkedéseket, ritkább esetben pedig akár fizikai abúzust is jelenthetett. Ha viszont a téeszt a lelkipásztor annak megalakításának kezdetétől figyelemmel kísérte, esetleg abban bárminemű szerepet játszott, s a fenti körülmény miatt, vagy attól függetlenül nagyobb számban léptek be gyakorló hívők, akik a lelkipásztorral együtt szintén felismerték az új helyzet által kínálkozó lehetőségeket – őket a pártállam a „klerikális reakció aktívahálózataként" tartotta számon. Rajtuk keresztül a békepapok és a „demokratikus gondolkodású lelkészek" becsempészhették a téeszek által megváltoztatott életrend kereteibe a vallásos élet biztosítékait.[411]

[411] Ez a pártállam számára az alábbiakat jelenthette: a téeszközgyűlések menetének vontatottsága, rossz zárszámadási eredmények, üzemi balesetek. Ezzel párhuzamosan tapasztalható hitéleti fellendülés, amit a templomlátogatottság és az egyházi szertartások számának emelkedése, továbbá az egyházi ingatlanok felújítása és a búcsújárások esetén a téeszek által építőanyagok, munkáskezek vagy járművek formájában nyújtott közreműködések jeleznek.

4. A vallásgyakorlás hétköznapjai a kényszerkollektivizálás első szakaszában

4.1.A szigorúan ellenőrzött vallásszabadság lehetőségei 1948 után

A református egyházzal 1948. október 7-én, az evangélikus egyházzal pedig december 14-én kötötték meg az egyezményt, melyek főbb pontjaiban leszögezték, hogy az országos vallásügyi törvényeknek megfelelő módosításokat a református egyház is végrehajtja saját törvényeiben, ugyanakkor az állam a vallásszabadság biztosítását ígérte a dokumentum második pontjában – az egyház pedig ennek kapcsán megállapította, hogy a Magyar Köztársaság eddig is védelemben részesítette a vallás szabad gyakorlását, az egyháznak pedig segélyt folyósított. Az állam továbbá „*teljes szabadságot biztosít*" az egyháznak az istentiszteletek, bibliaórák, konferenciák, misszió, diakónia, és a „*kötelező iskolai vallásoktatás*" lebonyolítására. Ehhez az állam az iskolák helyiségeinek használatához is hozzájárul mindazokban az esetekben és mindaddig, amíg az egyház nem tud megfelelő helyiséget szerezni. Az egyház tudomásul veszi az iskolák államosítását, valamint azt, hogy ezek illetményföldjei, épületei állami kezelésbe mennek át, a tanári és egyéb kisegítő személyzetet az állam átveszi.[412]

Ezzel szemben a szigorúan hierarchizált római katolikus egyház ellenében már nagyobb nyomásgyakorlásra volt szükség: 1950. augusztus 30-án a Magyar Katolikus Püspöki Karra kényszerített egyezmény aláírását megelőzte a kényszerítés eszközeként használt Mindszenty József bíboros letartóztatása és kirakatpere 1949. február 3–5-e között, majd ezt követően a szerzetesrendek tagjainak 1951. június 1-jével kezdődő deportálásai.[413] Az MDP Központi Vezetősége (KV) fő feladatként jelölte meg „leleplezni a klerikális reakciót" vagyis a püspöki kart, mint a „béke ellenségeit" – ugyanakkor támogatni és segíteni azokat a „néphez hű papokat, akik a püspökökkel szemben támogatják a békét és a népi demokráciát". Megfelelő „állami önvédelmi rendszabályt is kell foganatosítani a klerikális reakció ellen", végül pedig „fokozni kell a klerikális reakció elleni propagandát a nép között és az egyházi ideológia elleni felvilágosító munkát a pártban."[414] A megegyezés bevezetőjében azzal indokolja az egyezmény létrejöttét, hogy „az állam és a katolikus egyház közötti békés együttműködést biztosítsák." Ezért a katolikus egyház hitet tesz a Magyar Népköztársaság államrendjének és alkotmányának betartására, továbbá kijelenti, hogy „az egyház törvényei szerint eljár azok ellen az egyházi személyek ellen, akik a Magyar Népköztársaság törvényes rendje és építő munkája ellen

[412] MUCSI A. 2008: 161-163.
[413] A bíboros üldöztetéseiről adalékként lásd MINDSZENTY 1989, a szerzetesrendek feloszlatásának körülményeiről lásd GERGELY 1990.
[414] SZABÓ Cs. 2000: 46.

fellépnek.” A püspöki kar továbbá „vállalja a hívők felhívását a szocialista társadalom építésében való részvételre”, a papságot pedig arra hívja fel, hogy „ne fejtsen ki ellenállást a termelőszövetkezeti mozgalommal szemben”. Az állam az „alkotmánynak megfelelően biztosítja a híveknek a vallásszabadságot”, az egyháznak pedig a működési szabadságot;[415] de korábbiaktól eltérően, ebben az egyezményben a jogalkotó nem fejti ki, mit ért e szabadság alatt.

4.2. A vallásosság nyilvános terei – körmenetek, búcsúk

Elvileg az alkotmányban is szavatolt vallásszabadság lehetővé tette a hagyományos zarándoklatok megtartását – a lelkipásztoroknak a közigazgatási hatóságoknál erre vonatkozóan időben megtett bejelentésének fejében –, gyakorlatilag viszont az ünnepi időszámítás deszakralizálása, valamint a forgalmi- és közrend fenntartására való hivatkozás nyomán a rendszer célja láthatólag a vallásosság nyilvános tereinek a templomok falai közé való visszaszorítása lett.[416]

Spacsek Lajos járási párttitkárnak a nyári aratások kapcsán tett panaszai a Péter-Pál ünneppel ütköző mezőgazdasági munkák – illetve, ezek rövid időn belül teljesítendő határidői –, valamint a Szolnoki járás egyházközségeinek a régi ünnepi rendhez való ragaszkodásáról, s e kettő közötti feszültségről tanúskodnak. Spacsek a községi pártbizottságokat okolta a búcsú „ellensúlyozása” érdekében tett elégtelen intézkedéseik miatt, minek okán két napon keresztül tarthatott az ünnep. A besenyszögi párttitkár a templomi búcsú idejére le tudta szervezni a

[415] PÁL JÓZSEF 1995: 33-35.; ORBÁN J. 2001: 73-74. Általában a térség összes pártállami diktatúrájának alkotmánya mintájául az 1936-os szovjet alkotmány szolgált, – így a Magyar Népköztársaság 1949. évi XX. törvénye – mely a széles körű szociális jogok garantálása mellett kinyilvánította a szabad vallásgyakorlást, hozzátéve, hogy ezen politikai jogok gyakorlása csak a „szocialista berendezkedésű társadalmi rendnek” megfelelően történhet – gyakorlatilag tehát ezen alapjognak semmilyen gyakorlati jogi garanciái nem voltak. A „népi demokráciák” alkotmányairól bővebben lásd BENCSIK 2012: 153-205. http://epa.oszk.hu/00900/00995/00031/pdf/EPA00995_multunk_2012_3_153-205.pdf (utolsó letöltés: 2023.11.05)

[416] Ebben a tematikai részben kizárólag római katolikus hitéleti alkalmakat tudok vizsgálni – egyrészt azért, mert a vallásosság nyilvános tereinek nincs hasonló liturgikus megfelelője a református felekezetnél, másrészt azért, mert a korabeli pártállami források tanúsága is azt mutatja, hogy a hatalom kiemelt figyelmet tulajdonított ezeknek a szertartásoknak. A református egyház fontos hitéleti alkalmát jelentették a családlátogatások, ám ezek tartalmáról a korabeli egyházi levéltári anyagban nem sikerült megfelelő forrásokat találnom. Továbbá forráskritikai szempontból mind a vallási ünnepek, mind az egyéb szertartások, mind pedig a hitoktatásra vonatkozó, pártállami kútfők által keletkeztetett „népmozgalmi adatokkal” óvatosan érdemes bánni. A regisztrációs ívek rögzítésénél, s az ezzel kapcsolatos tendenciák alakításánál komoly motivációs tényezőt jelentett a kommunista tervgazdasági logika, s az ebből fakadó megfelelési kényszer. A későbbiek során néhol tetten is érhetőek a hatalom helyi képviselőinek ezirányú prekoncepciózus szándékai. Ahol lehet, szükséges egyházi kontrollforrásokkal is ütköztetni az illetékes párt- és tanácsi funkcionáriusok által szerkesztett felméréseket, ám a kutatások logisztikai, időbeli és anyagi körülményei miatt ezt korlátozottan tudtam megtenni: a kutatási téma ezen területén a lokális egyházközségek elérhető hitéleti jelentései képezik a további kutatási útirányt!

szolnoki Cukorgyár kultúrbrigádját, így fúvós zenekar és körhinta is a vezetés rendelkezésére állt, emellett megegyeztek Ludányi Tamás plébánossal, hogy az ünnepi szentmisét tegye át szombatról vasárnapra, hogy „ne vonja el a munkából az embereket." Ez meg is történt, ám az ezt megelőző folyamatos gyóntatások, litániák és díszítési munkálatok nyomán az ünnep változatlanul folyt két napon keresztül, 160 fős részvétellel. A járási titkár az aszály helyett ennek tulajdonította a későbbi szemveszteséget és egyéb gazdasági károkat. Ezen a ponton a jelentés szerzője – fantáziáit némileg szabadon engedve – a papnak a prédikációk leple alatt a „kulákok" szabotázsra való uszításáról írt.[417] A Jászberényi járás területén hagyományosan augusztus első napján, az Angyalos Boldogasszony tiszteletére rendeztek a Porciunkula kápolnánál,[418] valamint a jászberény-szentkúti kápolnánál búcsújárást, melyekhez járműveket a jászfelsőszentgyörgyi Petőfi-téesz biztosított. Abból a megfontolásból, hogy az aratási időben mintegy 6000 fő részvételével zajló ünnepséget diszkreditálják, a megyei pártbizottság megrendelésére – az MDP KV 1950. június 1-jei párthatározatnak a „vallásos tömegek felé vitt felvilágosító munka" jegyében – lejáratő cikket írtak a megyei néplapba, minek következtében Farkas István plébános panaszlevelet írt a szerkesztőségnek, melyben a lelkiismereti és vallásszabadság megsértését panaszolta. A dialektikus szellemiségű viszontválasz azonban tudatta a plébánossal, hogy ha ismeri az alkotmányosság ezzel kapcsolatos rendelkezéseit, akkor bizonyára tisztában van azzal, hogy az alkotmány egyaránt lehetőséget biztosít a vallásos és az azzal ellenkező nézetek szabad terjesztésére.[419]

1952-re tovább szűkítették a körmenetek szokásrendjét: a tanácsnak tett bejelentést követően az úrnapi körmeneteket kizárólag a templom körül tarthatták meg. Noha a jelentések szerint a háború befejezése óta a megyében a legnagyobb részvételi számot mutató 1951-es évhez képest (25.910 fő) az adott évre csökkent a részvétel (50 helyen összesen 22.460 fő), közel sem voltak elégedettek az eredményekkel. A megyei pártbizottság a „klerikális reakció elleni harc" terén a járási káderek „kampányszerűségére" panaszkodott. A kifejezés valószínűleg arra utalhat, hogy a hétköznapok szintjén a helyi tanácsok általában véve elhanyagolták az egyházügyi szakigazgatás feladatait, így a községi pártbizottságok

[417] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 149. ő. e. 2267/953/1950. Spacsek Lajos MDP járási pb titkára hangulatjelentése a klerikális reakció tevékenységéről. Szolnok, 1950. augusztus 31. 154. A Szolnoki járás területén még Újszászon és Zagyvarékason volt búcsú – előbbi kapcsán a jelentés szóvá tette az idős papnak, Oláh Károlynak az új munkaformákkal szemben kinyilvánított ellenszenvét: a plébános a nagyüzemi gazdaságokban a férfiak és nők közös munkarendje ellen tett erkölcsi alapon kifogásokat.

[418] Ezt először 1948-ban tartottak meg, s amely nemcsak a Jászságnak, hanem a Tápió mentének is egyik legfontosabb búcsújáró ünnepe lett. Nagyobb búcsús csoportok érkeztek a távolabbi Nógrád és Heves megyékből, valamint Szlovákia magyarlakta falvaiból is, bővebben lásd https://bucsujaras.hu/jaszbereny/ (utolsó letöltés: 2024.06.24.)

[419] MNL JNSzVL XXXV.41.b. 30. ő. e. 347/949/1950. Boda Józsefné MDP járási pb titkár jelentése a klerikális reakció Révai elvtárs cikkére adott megnyilatkozásairól. Jászberény, 1950. augusztus 31. 47.

ösztökélésére, ünnepnapok idejére demonstratív jellegű megszorításokkal, az események teljes körű kézben tartásának képét sugallva, igyekeztek a központi elvárások elébe menni. Az egyházügyi előadó amellett, hogy az ÁEH munkaterveiben többször is jelentkező toposznak megfelelően a községi tanácsi és társadalmi szervek részéről hiányolta a „politikai-kulturális ellenagitációt", kétségkívül rámutatott egy lényeges dologra – mégpedig azzal, hogy megyeszerte igyekeznek az összes körmenetet ellehetetleníteni, csak azt érik el, hogy az egyébként is munkaszüneti napra eső húsvétkor, vagy az úrnapi ünnepségeken méginkább megnövekszik a körmeneteken résztvevők száma. A DISZ és az MNDSZ az egész megyében az ünnep előtti utolsó héten kezdett hozzá a szabadidős programok szervezéséhez; másik oldalról a Jászberényi járás párttitkára viszont arról panaszkodott, hogy nehéz megfelelő ellenlépéseket tenni, ha az egyházügyi főelőadó részéről a szükséges intenciókat – körmenetek időtartama, vonulási útvonal módosítása stb. – nem küldik el a járási bizottságokhoz időben.[420]

Az 1953-as – a felszabadulási ünneppel ütköző – húsvéti időszak adatai[421] szerint a résztvevők társadalmi rétegek szerinti tagozódásban: 80 %-ban kis- és középparasztok, 8 %-ban vasúti alkalmazottak, 6 %-ban értelmiségiek, 4 %-ban iparosok, a további 2 %-ot a kuláknak minősített nagygazdák és a kitelepítettek tették ki, demográfiailag a resztvevők többsége 50 év feletti nőkből állt. A Kunhegyesi járás alacsony részvételi arányszámához tartozik, hogy a járási székhelyen Máté György plébános Cseh Lajos egyházügyi főelőadónál telefonon panaszt tett a tanácselnökre. A tanács csak dél és egy óra között engedélyezte a körmenetet – az elgondolás szerint így a papnak fél tizenkettőkor be kellett fejeznie a misét és délben újra összeverbuválni a népet, mert a tanácselnök úgy gondolta, hogy akkorra már mindenki ebédel, „hátha nem megy vissza senki (sic!)". Az egyházügyi főelőadó ezek után

[420] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 95/2/1952. Jelentés a megye területén megtartott úrnapi körmenetekről. Szolnok, 1952. június 18. 23. A legmagasabb részvételi számokat Jászberényben (2500 fő) és Törökszentmiklóson (1500 fő) mérték – az éves templomlátogatottság eleve ebben a két városban volt a legmagasabb, ahogy a népi vallásosság helyi hagyományai is igen erősek voltak mindkét helyen. Rögtön utánuk Jászapáti (1250 fő), Újszász (1100 fő) és Szolnok (1000 fő). A legkisebb részvételi számokat – az egyébként is református többségű – tiszántúli és főleg nagykunsági téesz-városokban mérték: Mezőtúr (300 fő), Karcag (300 fő), Kisújszállás (150 fő) és Túrkeve (80 fő).

[421] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 65/1/1953. Eseményjelentés április 4. alkalmával tartott körmenetekről. Szolnok, 1953. április 8. 51. A megyében 49 helyen volt körmenet 36.000 fős részvétellel (1952-ben 37 helyen volt 43. 000 fős részvétellel). Jászapáti járás: 6100 fő, Jászberényi járás: 10.000 fő, Kunhegyesi járás: 660 fő, Kunszentmártoni járás: 1270 fő, Szolnoki járás: 8650 fő, Törökszentmiklósi járás: 7980 fő. A téesz-városok közül Karcag: 648 fő, Kisújszállás: 250 fő, Mezőtúr: 400 fő és Túrkeve: 42 fő. A mezőtúri csökkenés a tavalyi évben mért 1500 főhöz képest igencsak feltűnő. Az eredményekben az erőszakos téesz-szervezés és a kuláküldözések minden bizonnyal közrejátszottak: a tavalyi résztvevők 80 %-a Törökszentmiklóson vett részt a húsvéti ünnepi sorozaton. A Tiszafüredi járás területén Keller László tiszafüredi kerületi esperes összetűzésbe került a helyi hatóságokkal, ráadásul a körmenet tartásával kapcsolatos bejelentését sem tette meg. A járás területéről ezért nincs adat a körmeneten résztvevők számát illetően, melynek hátterében valószínűleg az állt, hogy a többi plébánia is alkalmazkodott a helyzethez, és vagy engedély nélkül tartott vagy egyáltalán nem tartott körmenetet, így a járási tanács gondolhatta azt, hogy a továbbiakban már nincs több feladata ez ügyben. A húsvéti körmenetek megyei kimutatásait lásd a III/4/1. számú mellékletben!

felhívta a tanácselnököt, aki vele szemben is határozottan kitartott elgondolása mellett. Cseh Lajos ezek után felhívta a megyei bizottságot, hogy utasítsák a tanácselnököt: a mise befejezése után közvetlenül megtartják a körmenetet, a rendőrség ne lépjen közbe, erről értesítsék a plébánost is. Ez utóbbival elkéstek: Máté György az egyházmegyei hatóságnak táviratozott, hogy Kunhegyesen megakadályozták a körmenetet.[422] A nagykunsági és tiszántúli területeken gyakori jelenség volt a helyi szintű tanácsi- és pártszervek részéről a hasonlóan önbíráskodó vezetési stílus.[423]

Az MDP KV 1953. június 27–28-i határozatai nyomán, a hittanpótbeíratások engedélyezése, a bérmálások és konfirmációk országszerte emelkedő számadatai, s főként az egyházi ingatlanok renoválásával kapcsolatos igénylések hivatali ügymenetének enyhítései alapján az általános történetírói konszenzus az egyházi élet elnyomásának csökkentéséről szól.[424] Azonban ha a történeti vizsgálat léptékeit a megyén belüli járási-városi perspektívához igazítjuk, azt láthatjuk, hogy az egyházközségek mindennapi működését nehezítő adminisztratív korlátozások lényegében változatlanok maradtak. A pártállami hatóságok a katolikus triduumokkal kapcsolatban a legfőbb problémát azon szokásban látták, hogy a helyi plébánosok az adott településre idegen lelkipásztort hívtak a misék celebrálására és a lelkigyakorlatok megtartására. Kenyeres Lajos tiszavárkonyi plébános meghívására Sorok János kiskunfélegyházi esperes tartotta a triduumot, mindazonáltal sem a gyónáshoz folyamodók, sem a vigílián résztvevők létszáma nem érte el a Kenyeres által remélt színvonalat. A Püspöki Hivatalba küldött jelentésében neveket ugyan nem említett, de állítása szerint számos olyan ember hiányzott akkor már öt éve, akik azt megelőzően aktív résztvevői voltak az egyházközség életének, sőt, egyesek közülük egyháztanácsi képviselőtestületi tagok is voltak. Amióta viszont pedagógusok, téesz-tagok, állami gazdasági dolgozók, esetleg párttagok lettek, azóta a munkahelyükön függő helyzetbe kerültek.[425]

A húsvéti körmeneteken résztvevő párttagok számaránya – 214 fő, ebből csak Jászfényszarun 68 fő – a két jászsági járásban volt a legmagasabb. Bozóky János jászkiséri

[422] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 65/1/1953. Eseményjelentés április 4. alkalmával tartott körmenetekről. Szolnok, 1953. április 8. 51. A Feltámadás-napi körmenetek résztvevői azonban megyei szinten kétségtelenül csökkentek: 1953-ban 49 körmenet volt 34.422 résztvevővel, 1954-re a helyiségek száma 42-re csökkent, de 38.327 résztvevővel. Cseh Lajos az alacsony részvételi számot mégsem a járási és városi tanácsok hatékony „ellenagitációs" tevékenységének vagy az időben megszervezett szabadidős programoknak, hanem a kellemetlen időjárásnak tulajdonította – ami a megyei és járási szervek változatlanul fennálló, rossz munkakapcsolatára utal.

[423] A Kunhegyesi járás területén tapasztaltak az „állatorvosi ló esetét" jelentik – ám a Törökszentmiklósi és Tiszafüredi járások területén is hasonlóan jártak el a helyi hatóságok.

[424] KÖBEL 2005: 125.; SZABÓ Cs. 2000: 67-69. A Nagy Imre-kormány egyházpolitikai engedményeiről lásd BALOGH-GERGELY 1993: 306.

[425] VPKL A. 1. a. (3. d.) 25/1954. Kenyeres Lajos plébános jelentése az egyházközségi missziós munkáról. Tiszavárkony, 1954. március 16. 1.

esperes február óta „ostromolta” a Jászapáti Járási, majd a Megyei Tanács Oktatási Osztályát, hogy a húsvéti időszakra való felkészülés végett a tanyai iskolákban tartandó miséket engedélyezzék. Bozóky az ispánkai, illésmajori és lászlómajori tanyavidékről 60-60 család aláírásával hitelesített kérvényeket küldött a megyei osztálynak, melynek eredményeként Cseh Lajos utasítására Kácsor Ferenc megyei oktatási osztályvezető a családok névsorát tartalmazó listát a járási szervnek továbbította azzal, hogy küldjenek népnevelőket az adott területekre még a húsvéti ünnepeket megelőző időszakban.[426] A nagykunsági téesz-városok felmérései nem meglepő módon alacsony részvételi számarányokról tanúskodnak. Karcag kapcsán a városi párttitkár megjegyzi, hogy nagyszombaton nem volt körmenet, a mezőgazdasági munkák miatt a református istentiszteleten sem voltak többen 400 főnél – ami azt jelenti, hogy az előző évi adathoz képest (370 fő) a „könnyítések” ellenére számottevő emelkedés nem történt, a bűnbánati héten is kevesen vettek részt.[427] A Kunhegyesi járás gyülekezeteiről már pontosabb kép rajzolódik ki: nagypénteken a járás területén mindössze 83 diák hiányzott az iskolákból, ebből csak 16 volt felső tagozatos. A nagyszombati körmeneteken a járási oktatási osztályvezető osztályonként átlagosan is csak 3-4 diákot számolt össze az összesített községi adatok alapján – ugyanakkor Abádszalók, Kenderes, Tiszabura és Tiszagyenda területén egyaránt bevonta a helyi lelkész a diákokat a nagypénteki Passió-játék előadásaiba.[428]

Az ÁEH értékelése alapján, az 1953. december 8-án megkezdődő Mária-év – noha a Mária-kultusz feleleventésével a katolikus hitélet elmélyítése volt a cél – külsőségeiben és a résztvevők létszámában a közelébe sem ért a legutóbbi, 1948-as Boldogasszony-évnek. Nagyobb tömegek csak a tradicionális búcsújáró helyeken voltak. A jellegzetesen dialektikus materialista narratíva az „új szakasz” gazdasági könnyítéseit a nagyvonalúság jeleként, nem pedig a kézileg vezérelt sztálinista gazdasági-politikai modell kudarcaként interpretálta. Implicit módon a jelentések mégis utalnak – főként az infrastrukturális beruházások és a

[426] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 6/379/i/1954. Egyházügyi előadó jelentése az április hónapban végzett tevékenységről. Szolnok, 1954. május 11. 89. Az egyházi főelőadó ezt azzal indokolta, hogy a jászsági járásokat illetően „nem tudtuk olyan mértékben érdekeltté tenni a járási és községi szerveket, hogy ne csak a számszerű adatokat, hanem az ellenagitáció és ellensúlyozás eredményeiről is tályékoztassanak (sic!).” Ebből kifolyólag nem lehet pontosan számszerűsíteni, mit jelent, hogy a Jászberényi járásban a nagyböjti időszak alatt a jászárokszállási és jászjákóhalmai diákok körében rendezett sporteseményekkel „rendkívül nagy számban” vontak el fiatalokat „az egyházi megmozdulásoktól.”

[427] MNL JNSzVL XXXV.43.b. 28. ő. e. B/6/38/2/1954. Szűcs Sándor városi agitprop osztályvezető jelentése az egyház húsvéti rendezvényeiről. Karcag, 1954. április 27. 7. Az eredeti forrásban a „gyónási hét” kifejezés szerepelt, noha a Soós Lajos lelkész által vezetett belvárosi református gyülekezetre célzott a jelentés – azért is érdemes óvatosan bánni a hasonló állításokkal, mert a jelentés szerzője szemlátomást nem volt tudatában annak, hogy a protestáns felekezeteknél nincs gyónás.

[428] MNL JNSzVL XXXV.45.b. 34. ő. e. 6/95/1/1954. Bata József MDP községi pb titkára jelentése a húsvéti eseményekről. Abádszalók, 1954. április 21. 25. A diákok szülei főleg középparasztok, de voltak közöttük KTSZ-tagok is, és a kenderesi Haladás-téesz könyvelőjének, valamint ifj. Szabó András járási pb-tagnak gyermekei is. Emiatt a járási titkár mindkettejük esetében pártfegyelmit javasolt.

mezőgazdaság tehermentesítése kapcsán – a legitimációs célból tett engedményekre, melynek természetes velejárója az egyház tekintélyének újbóli növekedése. A megyei és alacsonyabb szintű pártbizottságoknak a papokkal szembeni, 1953 júliusa utáni bizonytalan magatartását az okozhatta, hogy a hirtelen változások közepette nem tudták kellő módon kitapintani a központi elvárások dinamikáit, így a sorok között nehezen olvasva, nem ismerték azon elvárásokat, melyek elébe kellett volna napi szinten menniük. A dilemma a hatalom szempontjából ebben állt: ha az életszínvonal megerősödése egyben a vallásosság megerősödését is okozhatja, úgy az mennyiben hozhat politikai hasznot a pártnak?[429]

1955 elején, a Moszkvában lezajlott újabb keményvonalas politikai fordulat után, a sztálinista visszarendeződés jegyében állapította meg az MDP KV a március 2–4-ei ülésén, hogy bár a júniusi határozat „helyesnek bizonyult", annak végrehajtásában „hibák és fogyatékosságok", egyes pártbizottságok részéről „jobboldali opportunista elhajlások" mutatkoztak. Az új irányvonal egyházpolitikai vonatkozásait illetően az MDP Titkársága a Nagy Imre-kormány által az egyháznak tett engedményeket „elvi jellegűnek" minősítette, az ÁEH-t és a Belügyminisztériumot pedig a renitens egyházi személyekkel szembeni keményebb fellépésre ösztökélte.[430] Ezért az őszi búcsúidőszakra való felkészülés is újfent az évtized elejének túlmozgósított politikai kampányait idézte. A búcsújárás idejére valamennyi járás összes települési tanácsai számára a helyi pártbizottság felügyelete mellett falunap-szervezésbe kellett fognia. A járási tanácsi végrehajtó bizottságoknak határozatot kellett hozniuk az augusztus 14-ével kezdődő, egy héten át tartó falunapok megrendezésének programtervéről, melyek költségvetéséről az adott járási tanácsok mezőgazdasági és szövetkezetpolitikai, valamint kereskedelmi és pénzügyi osztályai voltak kötelesek gondoskodni. A saját búcsújáró hellyel rendelkező községek bekötő útvonalain a rendőrség forgalomterelési tervet készített, miközben a helyi téeszek részére a tanácsok oktatási és népművelési osztályainak a helyi társadalmi szervek (DISZ, MNDSZ, HNF) segítségével kulturális programokat – kiállítások, kulturális előadások, kabarék, zenés táncestek, sorversenyek – kellett rendezniük.[431] Az „ellensúlyozó kulturális intézkedések" a gyakorlatban, Karcag és Kunhegyes példáján a

[429] MNL JNSzVL XXXV.45.b. 34. ő. e. 6/95/1/1954. Bata József MDP községi pb titkára jelentése a húsvéti eseményekről. Abádszalók, 1954. április 21. 26. Országosan a legfontosabb búcsújáró helyek: Csorna, Győr, Máriakálnok, Jásd, Bodajk, Alsószentiván, Celldömölk, Petőfiszállás, Márianosztra és Mátraverebély-Szentkút. Szolnok megyéből – főleg a Jászapáti, Jászberényi, Törökszentmiklósi és Szolnoki járások területéről – ez utóbbi kegyhelyre zarándokoltak.

[430] KÖBEL 2005: 127.

[431] MNL OL M-KS 276-89. 277. ő. e. K/6/902/1955. Soczó József MDP KV agitprop felelős jelentése az augusztusi és szeptemberi búcsújárásokkal kapcsolatban. Budapest, 1955. július 21. 172. Szolnok megyében az országos átlaghoz viszonyítva az 1954-es adatokhoz képest (42 helyen körmenet 38.300 fővel) 1955-re a felére csökkent a részvétel (22 helyen körmenet 16.400 fővel).

templomhoz közeli, hangszórókon keresztül táncdalok körmenet ideje alatti sugárzását jelentették, míg a Tiszafüredi járás területén, a rendőrségen tett bejelentés ellenére a községi tanácsok egyszerűen megtagadták a körmenetek megtartásának engedélyét.[432]

4.3. Egyházi szertartások – bérmálás, konfirmáció

Az 1947. augusztus 14-ével kezdődött Boldogasszony-év százezres tömegeket megmozgató ünnepi eseményeivel, országszerte az összes megyeszékhelyen vagy zarándokhelyen tartott Mária-napok és kongresszusok keretén belül zajlott.[433] Ezzel párhuzamosan az újonnan alakult MDP 1948. május 9-i állásfoglalása a felekezeti iskolák államosítására szorítkozott. Ez az iskolai hitoktatás keretén belül a bérmálásra[434] és a konfirmációra való felkészítésnél is gondokat jelentett.

Irlanda Dezső öcsödi (Kunszentmártoni járás) református lelkész az egyház Egyetemes Konventjének a konfirmációra való felkészítésről rendelkező, 1952. március 1-jei körlevelének megfelelően próbált cselekedni. Eszerint a helyi gyülekezet tanácstermében az iskolai hittanóráktól elkülönítve, heti kétszeri összejövetel alkalmával lett volna felkészítés, melyen iskolai hitoktatásra nem jelentkezett gyermekek is részt vehettek volna. Azonban, egyrészről a hitoktatásra vonatkozó hatályos törvényekkel nem egyezett az iskolai hittanórákon kívüli bérmálásra vagy konfirmációra való felkészítés,[435] másrészről pedig a Járási Tanács Oktatási Osztálya tájékoztatta a lelkészt, hogy vasárnapra a helyi iskolaigazgató már bejelentette az úttörő foglalkozások megtartásának igényét.[436] Így Irlandának a vasárnapon kívüli, heti két alkalommal kellett volna a felkészítést megoldania tanítási idő után úgy, hogy a hittanra be nem íratott konfirmandusok nem vehetnek részt a foglalkozáson – holott a konventi rendelkezések szerint ezen diákokat megbízólevél nélküli lelkész is felkészíthette volna. A járási fórum fenti

[432] MNL OL M-KS 276-89. 278. ő. e. K/a/353/1956. Varga József ÁEH-elnökhelyettes tájékoztatója a húsvéti ünnepkörrel kapcsolatos egyházi szertartásokról. Budapest, 1956. április 2. 255-258. Hogy ennek ellenére mégis mennyi körmenetet tartottak meg, vagy, hogy általában hány körmenetet tartottak meg a tanácsnak és a rendőrségnek tett bejelentés nélkül, arra vonatkozóan nincs adat. Azért a jelentés végén a megyére vonatkozóan az szerepel, hogy a körmenetek „általában mindenütt rendzavarás nélkül történtek (sic!).”

[433] A számadatok alapján a legnagyobb templomlátogatottsági adatokat Jászfényszarun, Jászkiséren, Jászapátin, Csépán, Szolnokon és Törökszentmiklóson mérték. Ez azért is szembetűnő, mert Jászkisér és Törökszentmiklós kivételével – mely plébániák lelkipásztorai csak az 1951-es újjászervezés során csatlakoztak – mindegyik település plébánosa tagja lett az 1950 augusztusában megszervezett megyei békepapi mozgalomnak.

[434] Az egyháztagság szocializációjában a nagykorúvá válás, a keresztség mintegy ünnepélyes megpecsételése a katolikus egyházban a bérmálás szentsége, a protestáns felekezeteknél pedig a keresztség megerősítése személyes tanúságtétel útján, lásd https://lexikon.katolikus.hu/B/b%C3%A9rm%C3%A1l%C3%A1s.html (utolsó letöltés: 2024.06.12.)

[435] VÖLGYESI M. 1974: 58. „*1949. évi 5. sz. tvr. a vallásoktatásról.*”

[436] A templomi hirdetés után közvetlen egy nappal a helyi iskolaigazgató rögtön „lecsapott” az alkalomra, ami az istentiszteleteken rendszeresen résztvevő népnevelők informális kapcsolathálóinak eredményességét dicséri.

döntését a megyei illetékes szerv is jóváhagyta: eszerint a Megyei Tanács Oktatási Osztálya adott esetben helyi szinten felülírhatta a konventi rendelkezéseket. Irlanda Dezső dühében és elkeseredésében beszüntette a hittanra beíratott konfirmandus diákokkal együtt összesen 87 gyermek felkészítését.[437]

Csépa[438] pártvezetősége több alkalommal is jelezte a járási, sőt, a mezei pártbizottság felé is a helyi plébánossal, Bárány Dezsővel kapcsolatos problémáikat. Annak ellenére, hogy a plébános a megyei békepapi választmány titkára volt és emellett a szolnoki kerületi esperesi cím legesélyesebb várományosa is, az „egyezményt több ízben megsértve", kétségtelen magabiztosságáról tanúságot téve, a bérmálkozásra toborzás és hitoktatás terén előszeretettel igyekezett bevonni a helyi párt- és tanácsi funkcionáriusok gyermekeit. A járási pártbizottság jelentése visszatérően panaszolja, hogy az iskola több osztályában is kiközösítették azokat a diákokat, akik nem bérmálkoztak. A jelentés külön is megemlíti a helyi Harcos-téesz elnökének az ötödik osztályos lányát. A tanulót társai kicsúfolták: szüleit „piszkos kommunistának" nevezték, aki a családjaiktól „elvesz mindent." A forrás nyelvezete árulkodik arról, hogy a családi tragédiák nyomán a szülői minták reprodukálásának ilyen zsenge korban történt megnyilvánulásait mennyire komolyan vették az illetékes káderek. A kilenc-tízéves gyerekek közötti konfliktusok pedagógusi elrendezéseit leíró szófordulatok néhol az abszurditás határát súrolják.[439]

Egy évvel később, a Nagy Imre kormány által 1953. október 27-én tett engedmények nyomán a keresztségben, elsőáldozásban vagy bérmálásban részesülők neveit már nem kellett bejelenteni. December 8-ával elkezdődött a Mária-év,[440] melynek nyomán az engedélyezett diákmiséket a Megyei Tanács Oktatási és Népművelési Osztálya az egyházügyi főelőadóval közösen, megyeszerte matinék és mozilátogatások szervezésével próbálta ellensúlyozni. Cseh Lajos egyházügyi főelőadó még a MOKÉP[441] Szolnok megyei kirendeltségével is alkudozott, hogy a jegyárakat csökkentsék és a rendelkezésre álló férőhelyek 60 %-át megtöltsék. Ennek

[437] MNL JNSzVL XXIII.15.a. (3. d.) 89-1-23/3/1952. Tóth József általános iskolai igazgató a hitoktatásról. Öcsöd, 1952. április 6. 1-4. Adott területen 1954-ig nem is volt konfirmáció.
[438] 3413 fős lakosság 94,9 %-a római katolikus, a helyi általános iskolába hittanra íratott 328 diákjából 182-en bérmálkoztak, vö. NÉPSZÁMLÁLÁS 1949. 1996: 71.
[439] MNL JNSzVL XXXV.46.b. 36. ő. e. 264/2/1952. Sas József járási tanácsi VB-elnök jelentése Bárány Dezső esperes munkájáról. Csépa, 1952. december 7. 34. „Csak erős agitációs munkán keresztül tudtuk lecsillapítani a feldühödött gyermekek kollektíváját […] Egyes nevelőink is tudtak erről, de hallgatólagosan elnézték […] Ezenkívül ennek a papnak a hittanóráin többízben is ki kellett küldeni ojan diákot, aki nem volt beírva. Mondhassa akármijen demokratikus gondolkozású is ez a pap, kártevő munkát folytat. Ez a begyűjtési munkákon is látszódik. Még akkor se helyénvaló a viselkedése, ha azonosulhatatlan számára a szociálizmus és csak látszólag segít."
[440] XII. Piusz pápa a szeplőtelen fogantatás dogmájának 100. évfordulója alkalmából a „Fulgens Corona" kezdetű enciklikájában vezette elő a Mária-évet, melynek a Magyarországi Katolikus Egyház szent istváni hagyományainak szempontjából különös jelentősége volt, lásd BÁNK 1982: 593-595.
[441] Mozgókép-forgalmazási Vállalat (1948-1987).

ellenére a gyónáshoz és szentáldozáshoz járulók száma emelkedett, elérve az 1951-es adatokat – ezzel a Jászapáti, Jászberényi, Kunszentmártoni, Szolnoki és Törökszentmiklósi járások területén megkezdődtek az elsőáldozásokra és a tavaszi bérmálásokra való előkészületek, református részről pedig a 12 éven felüli diákok konfirmációra való felkészítése.[442] Míg a húsvéti időszakot megelőző nagyböjti triduumok a nagykunsági – egyébként is dominánsan református – téesz-városaiban voltak a legkevésbé látogatottak,[443] addig a közeli Tiszafüredi járás területén a nagyböjti időszak vasárnapi templomlátogatottságának átlagát 300-350 főben mérték. Erre az időszakra a nagyiváni, tiszafüredi és tiszaigari iskolák egymás közötti sportversenyeket rendeztek a járási DISZ bizottságának szervezésében.[444] A Mária-év vége felé, ősszel még Jánoshidán, Újszászon és Zagyvarékason voltak bérmálások. A főelőadó a Nagy Imre-féle „új szakasz" másfél éve alatt visszatérően nehezményezte, hogy a klérus következetesen visszaél a „júniusi határozat szellemével" – ennek nyomát az anyagiakon túl a vallásosság nyilvános tereiben vélte felfedezni.[445]

4.4. Iskolai hitoktatás – ifjúságpasztorációs stratégiák és akadályozási kísérleteik

4.4.1. „Egészpályás letámadás" (1948–1953)

A szekularizáció alkotmányos biztosítékára hivatkozva az egyházaknak a közoktatáson belül elfoglalt pozícióit igyekezett megszüntetni a pártállam. A felekezeti iskolák államosítása a vidéki egyházközségek szovjetizálásának döntő jelentőségű állomása volt, ennek végrehajtását követően is élénk társadalmi ellenállással találta szembe magát valamennyi vármegyei pártbizottság.[446] Az egyházi iskolák államosítását követően a hitoktatás szabályozásának kérdése is eldőlt. Ennek végrehajtása érdekében az 1949. évi 5. tvr. megszüntette az iskolai

[442] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 6/207/1/1954. Jelentés az egyházügyi előadó február második felében végzett munkájáról. Szolnok, 1954. március 6. 72.
[443] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 6/207/1/1954. Jelentés az egyházügyi előadó február második felében végzett munkájáról. Szolnok, 1954. március 6. 72. Túrkevén például vasárnaponként is csak 35 fő járt templomba, míg Kisújszálláson 75-80 fő között, Karcagon pedig 92-110 fő között mérték a látogatottságot.
[444] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 149. ő. e. 6/255/3/1954. Lengyel Kálmán járási oktatási felelős a járás területén tartott triduumokról. Tiszafüred, 1954. április 10. 181.
[445] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 6/643/1954. Jelentés az ősz folyamán lezajlott bérmálásokról. Szolnok, 1954. december. 22. 95. Az összevetés kedvéért, a bérmálásban résztvevők száma a négy évvel azelőtti adatokkal; 1950: 453 fő, 1954: 356 fő (Jánoshida); 1950: 646 fő, 1954: 537 fő (Újszász); 1950: 550 fő, 1954: 329 fő (Zagyvarékas).
[446] MNL JNSzVL XXXV.39.a. 3. ő. e. MDP Szolnok Megyei Választmánya ülései. Szolnok, 1948. december 4. Szóbeli beszámoló az MDP KV ülésén elhangzott beszámolókról. Az iskolaállamosítások végrehajtását követően az egyházi pedagógusokért szervezett lakossági tüntetések egybeestek az első FMSZ-ek szervezésével.

hitoktatás kötelező jellegét.[447] A törvény a végrehajtásra a vallás- és közoktatásügyi minisztert hatalmazta meg. Egységes végrehajtási jogszabály nem született, így az ötvenes évek során az aktuális tanévre vonatkozó rendeleteket leiratok útján közölték a megyei tanácsok oktatási osztályaival, rajtuk keresztül pedig az iskolák igazgatóival. Ez a körülmény pedig számos jogsértésre és visszaélésre adhatott lehetőséget. A „helyenként előforduló problémák" megyei szintű vizsgálatai azt mutatják, hogy tágabb perspektívában a mezőgazdaság „szocialista átszervezésével" együtt járó „beléptetési kampánnyal" párhuzamosan zajlott egy „kiléptetési kampány" is. Ez egyrészt a vidéki életvilágok miliőjén belül a munka-, s ezáltal az életrend nagyüzemi típusú modernizálásának apoteózisa nyomán a vallásgyakorlástól, s ennek elsődleges fórumától, a templomlátogatástól, másrészt részben egyházpolitikai, részben ifjúságpolitikai megfontolásból, a vallásgyakorlás biztosítékát jelentő iskolai hitoktatástól való elfordítást jelentette.

Az 1951/52-es tanévi hittanbeíratások legviharosabb körülményei valószínűleg a Jászságban történtek. Balyi László instruktor Jászapáti járásról készített jelentése a szülők egységes állásfoglalását jellemzően a klérus előzetes „ideológiai felkészítésével" magyarázta. Jászkisér, Jászalsószentgyörgy, Jászivány és Alattyán kapcsán egységes mintát képez a szülők ellenállása, amennyiben a népnevelők által a Grősz-peren elhangzottakra, s a katolikus klérus tagjainak állítólagos gyilkosságsorozatára, valutaüzérkedéseire és a cselédekkel való kegyetlen bánásmódjára terelődött a szó: a szülők minden ilyen esetben ingerülten, ugyanakkor tudatosan álltak ellent a népnevelők primer érzelmeket célzó szándékainak.[448] A legparázsabb hangulat minden bizonnyal Jászladányon volt, ahol az egyik szülő kiabálni kezdett az iskolaigazgatóval, ami csak fokozta a jelenlévő, főleg nőkből álló, mintegy 110 fős tömeg hangulatát. Az első napi beíratás végére, némi vészjósló hangnemet sejtetve megígérték, hogy még visszajönnek. A második napon ehelyütt is elhangzott a Grősz-perre való utalás, melynek hatására a jelenlévők közelmúltban elszenvedett összes sérelme spontán felfakadva az igazgatót vette célba. Ennek eredményeként Balyi ígéretet tett, hogy megszerzi a hangadó asszonyok adatait.[449] Az instruktor nem meglepő módon a katolikus egyház és az állam közötti 1950-es „megállapodás"

[447] A fakultatív hitoktatást hivatalosan az állampolgárok magányügyének tekintették. Ennek a „koalíciós időszakra" vonatkozó előzményei, valamint a Szentszék erre vonatkozó diplomáciai küzdelmei kapcsán lásd BALOGH 2012: 109-119.

[448] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 13. „Makacsul ragaszkodtak a beiratáskor, hogy őket nem érdekli semmi, beiratja a gyereket, nem érnek rá arra, hogy itt beszélgessenek, valakinek dolgoznia is kell, ők azért jöttek, hogy [a gyermekeiket] beirassák."

[449] MNL JNSzVL XXXV.40.b. 28. ő. e. H/6/151/1/1951. Molnár Lajos járási agitprop felelős jelentése a hittanbeíratás elleni agitációról. Jászapáti, 1951. június 30. 1-3. „Kikelve magukból kiabálták, hogy őket nem érdekli és akkor is vallásosan akarják nevelni a gyerekeket, nem politizálni jöttek. A földjeiket elvették, az istenüket nem hagyják."

óta fennálló, általánosan – még a párttagok részéről is – tapasztalható „megalkuvást" okolta, miszerint a Püspöki Kar alkotmányra letett esküje óta „tüzet szüntess" van, ráadásul a járás területén „több pap is békepap." Így Balyi szerint a lemorzsolás mellett az összes pártalapszervezet soraiban az „opportunista megalkuvás" felszámolása lett a döntő feladat.[450]

A Jászberényi járásban Réz Dezső jászfényszarui esperes, mint a megyei békepapi választmány elnöke a községi és járási tanácsi szervekhez kötődő, igencsak „szívélyes kapcsolatával való visszaélés" jeleit mutatta a jelentés szerzője szerint – ami nem állt messze a valóságtól, tekintve a választmány tagsága számára nyíló kezdeti pasztorációs lehetőségeket.[451] Jászberény város kapcsán a Jászladány községhez hasonló, felhevült hangulat képe bontakozik ki. „Zajos, dühös, hangoskodó, tolakodó asszonyokat" említ a jelentés, akik állítólag félreértették a Bercsényi úti iskola igazgatójának szándékait. Június 27-én az igazgatókat maga Kácsor Ferenc megyei tanácsi oktatási osztályvezető hívta össze értekezletre. Az állítás valóságtartalma kifogásolható, legalábbis összemosódnak az események. Az ilyen értekezletek ugyanis nyilvánvalóan a beiratkozást megelőző napokban, az aktuális rendeletnek a Megyei Tanács illetékes szakosztálya általi továbbításakor történtek – a beiratkozások napjain „taktikai megbeszéléseket" folytatni már igencsak késő volt. Az igazgató mindenesetre a városházára ment, akit az iskolából mintegy 40 asszony követett, mivel azt gondolták, hogy az igazgató el akar bújni előlük. A tanácselnök a megjelentek közül 3 főt behívatott, és Zentai Károlyt, a Jézus Neve plébánia papját kereste a telefonon, közölve a káplánnal: mondja meg a plébánosának, hogy „az ilyen tüntetésekért ő lesz a felelős."[452]

A Kunszentmártoni járásban a községi tanácsok késve, vagy egyáltalán nem továbbították a beíratásra vonatkozó utasításokat az iskolaigazgatók számára. A tiszasasi párttitkár egyedüliként, a hivatalos rendelkezések ellenére június 26-án ki is doboltatta a beíratások helyét és időpontját, így a klérus számára több mint két hét kínálkozott lehetőségként az iskolai hittancsoportok megszervezésére – Könyves Ernő községi párttitkár ellen Rácz Antal, a megyei tanács illetékes osztálya által kiküldött instruktor vizsgálatot javasolt. Ezenfelül a járás szinte összes községe kapcsán felbukkan a községi végrehajtói szervek inkompetenciájára – vagy talán inkább a hivatalos rendelkezésekkel szembeni fenntartásaira, vagy egyenesen

[450] MNL JNSzVL XXXV.40.b. 28. ő. e. H/6/151/2/1951. Varga Pál MDP járási pb titkára jelentése a hittanbeíratásokról. Jászapáti, 1951. június 30. 4. A hittanbeíratás százalékos eredményei a tanévre beiratkozott diákok számához viszonyítva: Jászalsószentgyörgy 69 %, Jászkisér 66 %, Jászdózsa 42 %, Jászszentandrás 53 %, Jászladány 74 %, Tiszasüly 37 %, Jászivány 55 %, Jászapáti (80 % - a Petőfi Sándor általános iskola és a helyi gimnázium adataival együtt). Összesen: 49 %.

[451] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 15.

[452] MNL JNSzVL XXXV.42.b. 20. ő. e. 6/134/2/1951. Az eredmény: 3655 diákból 777 jelentkezett hittanra (21 %), ami a tavalyi 35,7 %-hoz képest így is visszaesést jelent.

azokkal szembeni ellenérdekeltségére – vonatkozó utalás a megyei szaktárca kádereinek jelentéseiben.[453] Míg Tiszaug, Tiszakürt és Cibakháza esetén a tanyai külterületek nagy távolsága és a rossz minőségű földutak járultak hozzá az alacsony arányszámokhoz, addig a kunszentmártoni Deák Ferenc általános iskolánál maga az igazgató beszélt egyenként a beiratkozásokon megjelent szülőkkel[454]

A Törökszentmiklósi járáshoz tartozó Tiszatenyőn az igazgató a beíratáskor nem volt jelen, mivel nem részletezett peres ügyben a járási bíróságon volt tanúskodni, így fél kettő után érkezett meg – a beiratkozás délután 2-kor véget is ért. Ennek eredményeként egy körülbelül 60 fős, főleg nőkből álló csoport vonult előbb a tanácsházára, majd a tanácselnök lakása elé, követelve, hogy az igazgató a beíratást délután is folytassa. Az igazgató másnap reggel 8 órakor folytatta a beíratást, s utólag nehezményezte, hogy a községi tanács a „bajban magára hagyta."[455] Kuncsorbán a Vörös Október-téesz könyvelőjeként dolgozó F. Tóth Sándor református lelkész az irodába belépő tagságot buzdította elég nagy sikerrel a hittanra való jelentkezésre.[456] Hogy a téesz-melletti és a hitoktatás elleni kampány nem pusztán párhuzamosan, de egymáshoz kapcsolódva folyt le, arról a legjobban a Törökszentmiklós városi jelentés tanúskodik. Már a hittanbeíratások június 23-i kihirdetésének napján elindult a pártbizottság részéről – az MNDSZ és DISZ városi szervezetének aktivistáival kiegészülve – az „ellenkampány." Csoportos munkahelyi rádióhallgatásokat szerveztek a munkahelyi pártszervek, Szabad Nép-félórák keretében ebédszünetekben is a Grősz-perről olvastak fel hangosan, de utcák szerint körzetekre osztva, csoportos házi agitációkat is tartottak, direkt vasárnap délelőttre, a misék és istentiszteletek utáni „szabad" órákra időzítve. A kisgyűléseken rituális szertartásokra emlékeztető koreográfia keretén belül szólaltak fel egyes lakosok, „egyhangúan elítélve Grősz és társai aljas, gyilkos és erkölcstelen cselekedeteit" – ezek az

[453] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 16.

[454] MNL JNSzVL XXXV.46.b. 36. ő. e. J/6/151/2/1951. Széll László MDP járási pb titkára jelentése a hittanbeíratásokról. Kunszentmárton, 1951. július 3. 3-4. Összesen: 5535 diákból 2334 jelentkezett hittanra (42,1 % a tavalyi 49,6 %-hoz képest).

[455] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 17.

[456] MNL JNSzVL XXXV.51.b. 25. ő. e. H/6/169/21951. Szegedi Jánosné MDP járási pb titkára jelentése a hittanbeíratásokról. Törökszentmiklós, 1951. június 27. 2-4. Mivel az említett község többségében inkább református volt, itt még az sem segített, hogy a négy nap során a községi pártbizottság szervezésében rádióhallgatásokat szerveztek, – ahol nem volt bevezetve a villany, ott telepes rádiókon – melyeket követően a pártbizottság által küldött népnevelők „felvilágosították" a hallgatóságot a Grősz-per hátteréről: „Mit érdekel minket, ez a katólikusok dólga." A beíratások eredményei: **Fegyvernek** (1716 beiratkozott diákból 560 jelentkezett hittanra); **Tiszapüspöki** (230 beiratkozott diákból 180 jelentkezett hittanra); **Kengyel** (826 beiratkozott diákból 226 jelentkezett hittanra); **Kuncsorba** (937 beiratkozott diákból 602 jelentkezett hittanra). Több településről ugyan nem maradt fenn adat, de járási szinten a 3681 diákból 594 jelentkezett hittanra (ebből 107 református).

egyenszabványra gyártott, felháborodott „népítéletek" általában összekapcsolódtak a békearatásra való versenyfelhívással és a nagyüzemi gazdálkodás választásának fontosságára való felhívással.[457]

A Nagykunság területén Kunhegyes járás esetében is felvetődött a probléma, hogy sem a pártszervek, sem a tanácsok nem foglalkoztak eléggé az iskolai hittanbeíratásokkal, – a járási tanács káderhiányra panaszkodott, a népnevelőket ugyanis lefoglalta a téesz-szervezés – így nem kaptak a pedagógusok elég segítséget a szülők „jobb belátásra térítésére."[458] A térség téesz-városaiban sokkal frontálisabban viszonyult a pártvezetőség a hittanbeíratás „problémájához": Kisújszálláson a városi pártbizottság agitátorai közvetlen a főbejáraton való belépés után, már a folyosón elkezdték lebeszélni a szülőket, a továbbtanulási nehézségekre és a „kettős nevelés" által a „gyermek személyiségfejlődésében kialakulható károsodásokra" hivatkozva. Az „agyonbeszélésnek" ez a módszere a tantermekben is folytatódott. Egyszerre csak egy ember mehetett be az irodaajtón, s azt követően még 15 percen keresztül győzködték a soron következő szülőt. A másik, kevésbé gyötrelmes módszer az volt, hogy a Petőfi-téesz boltjában zsír-, és liszt-fejadagokat osztottak, így sokan inkább ott álltak sorba, mint az iskolákban; mindeközben a piacon a DISZ tagjai figyelték a piacteret és a parókiát, hogy tudjanak a lelkipásztor minden lépéséről – nem „mozgolódik-e" az asszonyok között? Sipos József református lelkész végül délután egy óra körül megjelent az iskolában és számon kérte az igazgatóhelyettest a körülmények miatt. Végül kifakadt, és kiabálni kezdett a népnevelőktől körülvéve az igazgatóhelyettes felé, miszerint „miből állna, hogy egyszerűen megmondanák, hogy nem engedélyezik a hittant." A távozó igazgatóhelyettes annyit válaszolt, hogy „vallásszabadság van, senki nem akarja leállítani a hittanbeíratást, ahogy a szülők meggyőzésének lehetőségét sem."[459] Karcagon a hittanra jelentkező szülők kapcsán szembetűnő volt, hogy a szülők többsége az adott tanévben először íratta be gyermekét hittanra. Az állami hatóságokkal szemben pozícionált közösségi csoportszolidaritás megnyilvánulásaként értelmezhető, hogy mikor a népnevelők érveit határozottan elhárító szülőknél rákérdeztek, hogy „honnan veszik ezeket", az egyik jelenlévő szülő annyit mondott: az egyik presbiter mondta, – utalva a gyülekezet által szervezett családlátogatásokra – a többi

[457] MNL JNSzVL XXXV.52.b. 24. ő. e. C/152/2/1951. Telek István MDP városi pb titkára jelentése a hittanbeiratkozás eredményeiről. Törökszentmiklós, 1951. június 29. 1. Ennek ellenére az 1951/52-es tanév statisztikái: 3450 diákból 1577 hittanra jelentkezett (45 %), ebből 879 római katolikus és 584 református.

[458] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 18.

[459] MNL JNSzVL XXXV.44.b. 25. ő. e. C/6/114/5/1951. Papp József MDP városi pb titkára jelentése a hittanbeíratás körülményeiről. Kisújszállás, 1951. június 28. 1. „A szülők között főleg kulákok, klerikális befolyás alatti szülők, de volt köztük egyszerű és tudatlan tszcs tag is meg kisiparos, szép számmal." Végül 326 diák iratkozott be (18,3 %).

asszony „felszisszent, egyikük rápirított, erről nem szabad beszélni!”[460] Mezőtúron június 24-én szintén összehívta a Városi Tanács oktatási osztályvezetője az igazgatókat, ahol a felettes megyei tárca utasításait továbbította, továbbá minden iskolához személy szerint kijelölték az MNDSZ és a Szülői Munkaközösség tagjait. A Haladás-téesz elnöke a beosztottai kérésére még igazolást is írt, amennyiben a szövetkezeti tag gyermekét hittanra akarta beíratni, ennek megfelelően szükség szerint, a beíratások határidejére való tekintettel hajlandó is volt korábban elengedni az érintetteket.[461] A megye legalacsonyabb beiratkozási számait hozó Túrkeve esetében a beiratkozási számok kapcsán külön óvatosságra int, hogy Molnár Lajos agitprop titkár szinte büszkén tudatta a párttitkárral, hogy némelyik népnevelő csak úgy tett, mintha felvette volna a névjegyzékbe a bejelentett tanuló adatait.[462]

A Tiszafüredi járás területén az előző évi eredményekhez képest emelkedésről tesz tanúbizonyságot Vida József instruktor jelentése. Az 51 %-os eredmény kapcsán elismerte, hogy messze alulmúlta a remélt „tervszámot” (25 %), ugyanakkor a körülményeket eufemizálva, s a valóságra óvatosan rámutatva hozzátette, hogy „az eredmény rossz, de voltak pozitív intézkedések, mellyel ellensúlyozhattuk, hogy nem ment [az eredmény] a megindulászkor fenyegető 80-85 % fölé.” A „pozitív intézkedések” a Járási Tanács VB elnökének arra a körrendeletére utal, hogy a községi tanácsok folyó hó 30-ig vizsgálják át a vetéseket, és „ahol gazos földet vagy gyomos veteményt találnak, a gazdáját szigorúan büntessék meg.” Mivel ennek határideje két nap híján egybeesett a hittanbeíratások határidejével (június 28.), a cél nyilvánvalóan a szülők lefoglalása volt – sőt, nemcsak a szülőké, ugyanis a Kunhegyesi járás versenyfelhívására való hivatkozással a növényápolási munkákba járási szinten bevonták a DISZ tagjait és az úttörőket is. Vida a dinamizmusról árulkodó terv ellenére a kudarc okát a természeti erőkre hárította: „[…] az eső mindkét célravezető intézkedést elmosta, mindenki otthon volt, mindenki ráért, sőt, még a kimenni akaró gyermekeket sem vitték a tszcs-be.”[463] Ha a mezőgazdasági munkaversenyt meg is akadályozta,

[460] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 19. „Semmit nem hallottak Grőszről, azt se tudták, ki az.” Összesen 680 diák iratkozott be (18,57 %).
[461] MNL JNSzVL XXXV.47.b. 34. ő. e. 6/116/1/1951. Máté Lajos MDP városi pb titkára jelentése a hittanra való beiratkozásról. Mezőtúr, 1951. június 29. 2.
[462] MNL JNSzVL XXXV.53.b. 22. ő. e. 6/98/1/1951. Konti Mihály MDP városi pb titkára jelentése a hittanbeíratás elleni agitációról. Túrkeve, 1951. június 27. 1.
[463] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 20. A további események interpretációjának szemantikai sajátosságai egy vesztésre álló csata képeit megörökítő krónikára emlékeztetnek: „Az első órák eredményei alapján segítséget nyújtottunk [a járási pártbizottság] a veszélyesebb (sic!) helyekre, mint Nagyiván, Tiszaörvény, Tiszafüred, Tiszaszöllős, Tiszaörs. Ezért az első napi ellenséges eredmények (sic!) egy időre megtorpantak és sikerült a reakció tombolását (sic!) megfékezni.”

a hittanbeiratási kedvet nem mosta el az eső. A nagyiváni Béke-téesz tagjai kivétel nélkül – még a vezetőség is – beíratta gyermekeit. Tiszaszentimrén a Kossuth-téeszcsé elnökének felesége szervezésében jelentek meg a főleg tanyasi külterületeken lakó, a tagosítások nyomán belépett gazdák. A jelentés szerzője azonban biztosította a felettes megyei szervet, hogy a „küzdelemnek koránt sincs vége" és a járási oktatási csoport vállalta, hogy az év végéig a jelentkezett tanulók 50 %-át „lemorzsolja."[464]

A Jászberényi járás után a Szolnoki járás területén történtek a legnagyobb arányban párttagok és funkcionáriusok részéről gyermekeik hittanra íratása.[465] A vezsenyi iskolánál gyakorlatilag egyetlen kiküldött népnevelő sem volt jelen, mégis itt lett az egész járásban a legalacsonyabb a hittanra beiratkozottak aránya (4 %): a begyűjtési és az aratási munkák miatt a szülők többsége nem jelent meg a beíratásokon. Ugyanakkor Tiszavárkony esetében a Járási Tanács Oktatási Osztálya számára kedvező eredmények okát Hamza Dezső instruktor Kenyeres Lajos plébános betegségében jelölte meg, így a pap „nem jelentett mozgósítóerőt."[466] A Szolnok Városi Pártbizottság jelentése Csömöz Gáspár szolnok-újvárosi esperes-plébános tevékenységének tulajdonította a hittanbeíratás problémáit. Eszerint a hegyeshalmi általános iskola alapszervi titkára több alkalommal is rajtakapta az esperest, hogy káplánjait a külterületi iskolákhoz küldte hittanos csoportokat szervezni, ráadásul az esperes öccse, Csömöz Mihály az újvárosi általános iskolában tanított – a jelentés szerzője eme körülményeket okolta amiatt, mert a „szülők azonos indokkal tértek ki a lebeszélés alól […] nem volt ez más, mint irányított propaganda."[467]

Kácsor Ferenc megyei oktatási felelős az Oktatási és Népművelési Minisztériumhoz küldött összegző jelentésében a hibákat – némi önkritikával élve – abban vélte felfedezni, hogy

[464] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 21.

[465] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 21. A járás területén érintett települések: Besenyszög, Kőtelek, Rákóczifalva, Tiszaföldvár, Újszász és Zagyvarékas. Ugyanakkor szembetűnő jelenség, hogy a vasúti alkalmazottakhoz, kisiparosokhoz, egyéni parasztgazdákhoz és az értelmiséghez tartozó társadalmi rétegekhez képest – a Jászapáti, Jászberényi, s főleg a Tiszafüredi járásokkal szemben – is feltűnően alulreprezentáltak a Szolnoki járás területén a téesz-tagok.

[466] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 23. A fenti jelenség azt is bizonyítja, hogy az események kimenetelének függvénye szempontjából nemcsak a helyi társadalmi miliő és a gazdasági adottságok, valamint a politikai vezetés számít, hanem az egyén, mint történeti aktor személyes kompetenciái és lehetőségei is.

[467] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 120. ő. e. 6/633/2/1951. Bajtai Károly MDP városi pb titkára jelentése a hittanbeíratásokról. Szolnok, 1951. június 28. 1. A beíratott diákok szüleinek foglalkoztatási megoszlását tekintve feltűnő a vasúti alkalmazottak és a frissen belépett szövetkezeti tagok relatíve magas számaránya. A Rákóczi úti iskolában iratkoztak be a legnagyobb számban általános iskolás diákok hittanra: 78 hittanra beíratott diákból 46 szülei dolgoztak a MÁV-nál kalauzként, vasúti irányítóként vagy fűtőházi alkalmazottként. További 21 diák szülei téesz-tagok voltak.

a Megyei Pártbizottság utasításait a Megyei Tanács oktatási tárcája nem hajtotta végre megfelelően, a „kevés számban mozgósított népnevelő a szövetkezeti kérdést és az aratásra való felkészülést tartotta fő feladatnak, így elhanyagolták a lemorzsolás politikai munkáját."[468] Ha a hivatalos magyarázatok mögé tekintünk, az első szembetűnő tendencia, hogy – római katolikus részről – azokon a településeken a legmagasabb a hitoktatásra jelentkezettek számaránya, ahol a szolgálatot teljesítő plébános a megyei papi békebizottság tagja, mely egyrészt árulkodik a békepapi mozgalom instrumentalizálásának kezdeti kudarcairól, másrészt pedig a mozgalom tagságába lépett papok eddigi, többé-kevésbé sikeres ifjúságpasztorációs-érdekérvényesítési stratégiáiról.[469] Az előző évi 37,5 %-os arányszámhoz viszonyítva az eredmény gyakorlatilag stagnált, az év közbeni lemorzsolódási statisztika viszont az előző évben 10,3 %-ot mutatott. A téesz-városokat tekintve az is látható, hogy Karcag kivételével mindenütt csökkent a jelentkezők száma.[470] Végül megállapítható, hogy a „vallásszabadság" dialektikus értelmezése egyelőre még igen nagy fejtörést okozott a járási, s főleg az alacsonyabb szintű tanácsoknak és pártbizottságoknak. A „központosított ingadozás" a demokratikus szabadságjogok és az önkényuralmi eszközök között egyfajta önlegitimációs szerepzavarhoz vezetett egyes káderek részéről, s mivel ez az ellentmondás a szovjetizáció befejezésével egy kimondhatatlan rendszertényezővé vált, így a végeredmény is kontraproduktív lett.

1952 őszére[471] az előző évi átlaghoz képest mintegy 24 %-os lemorzsolódást sikerült a Megyei Tanács Oktatási Osztályának elérnie.[472] Míg Jászapáti járás a tavalyi értékhez mérten

[468] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 21. Az összesített adatok a középiskolás diákok statisztikáit is tartalmazzák: megyei szinten 4110 diákból 72 iratkozott be hittanra (1,75 %).

[469] Például Csépa, Kunszentmártoni járás (Bárány Dezső esperesnek, a megyei választmány titkárának a szolgálati helye): 73,5 % volt a hittanra jelentkezettek aránya, a tavalyi évben 51 %; Jászfényszaru, Jászberényi járás (Réz Dezső esperesnek, a megyei választmány elnökének a szolgálati helye): 49 % volt a hittanra jelentkezettek aránya, a tavalyi évben 29 %. Az erről szóló kimutatást lásd a III/4/1. számú mellékletben!

[470] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 22. **Kisújszállás:** 20,8 % (1950/51), 18,3 % (1951/52); **Mezőtúr:** 35,3 % (1950/51), 24,3 % (1951/52); **Túrkeve:** 12 % (1950/51), 9 % (1951/52); ugyanakkor **Karcag:** 19,7 % (1950/51), 28,5 % (1951/52). A karcagi emelkedés hátterében lévő legfőbb tényezőt Pap Béla belvárosi református lelkész fellépésének és szervezői tehetségének tartom, mellyel a konfirmációban való részvételt szorgalmazta, vagyis közvetett módon a hitoktatásra jelentkezést – egyébiránt a megye mind a hét városa közül itt jelentkeztek a legnagyobb számban az adott tanévben először első osztályos gyermekek hittanra.

[471] „*A titkárság határozata a hittanbeiratkozásokkal kapcsolatos tennivalókról (1952. június 4.)*", In: MDP HATÁROZATAI 1998: 164-166.

[472] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/924/1/1952. Zlatics Jánosné oktatási felelős a hittanbeiratásokról. Szolnok, 1952. szeptember 13-19. 40-42. Az 1952/53-as tanév hittanbeíratási adatai; **Jászapáti járás**: 6344 diákból 2473 jelentkezett hittanra (*38,9 %*), **Jászberényi járás**: 5678 diákból 2692 jelentkezett hittanra (*47 %*), **Kunhegyesi járás**: 5522 diákból 574 jelentkezett hittanra (*10,3 %*), **Kunszentmártoni járás**: 5558 diákból 903 jelentkezett hittanra (*16,24 %*), **Szolnoki járás**: 9012 diákból 1552 jelentkezett hittanra (*17,9 %*), **Tiszafüredi járás**: 3289 diákból 803 jelentkezett hittanra (*24,4 %*), **Törökszentmiklósi járás**: 4267 diákból 2227 jelentkezett hittanra (*52,1 %*), **Karcag**: 3395 diákból 325 jelentkezett hittanra (*9,57 %*), **Kisújszállás**: 1786 diákból 19 jelentkezett hittanra (*0,9 %*), **Mezőtúr**: 3431 diákból 940 jelentkezett hittanra (*25,1 %*), **Túrkeve**: 1798 diákból

stagnált, addig általában a Kunhegyesi, Kunszentmártoni, Szolnoki járások, valamint Mezőtúr és Szolnok városok esetében enyhe, a Tiszafüredi járás, továbbá Karcag, Kisújszállás és Túrkeve esetén drasztikus, 40-80 % közötti csökkenés tapasztalható – ugyanakkor a Jászberényi járás esetén egy alig 1 %-os, a Törökszentmiklósi járás esetén viszont 10 %-os emelkedés látható. Megyei szinten a párttagok közül 466-ból 44 diáknak vonták vissza a szülei a jelentkezését – ezen belül 10 gyermek szülei pártalapszervi vezetőségi tagok, további 7 gyermek szülei pedig állami- és tömegszervezeti funkcionáriusok voltak. Az évközben visszavont beiratkozások száma 838 fő volt.[473]

4.4.2. „Új szakasz…?" (1953–1955)

Az 1953. július 4-én megalakult Nagy Imre-kormány egyházpolitikát érintő megnyilatkozásaiban az egyházakra nehezedő folyamatos presszió enyhülésének ígéretét hordozta. A miniszterelnök az egyházakkal szembeni türelemre, valamint a vallásos nézetekkel szembeni tudományos és kulturális „felvilágosító" munkára intett, míg az adminisztratív eszközök alkalmazását megengedhetetlennek tartotta.[474] Ehhez képest a megyei szintű kutatásokból az derül ki, hogy az egyházközségek az egyházi élet elnyomásának csökkenéséből semmit nem tapasztaltak. Az adminisztratív visszaélések gyakorlata változatlanul fennmaradt: ennek eklatáns példáját képezik a Jászberény-Porteleki hittanbeíratás körülményei. Bathó János plébános a vasárnapi misén történt hirdetés keretén belül felajánlotta a híveknek, hogy a jelentkezési nyilatkozatok elkészítésében segít nekik. A mise után a templomból kifelé menet a templom előcsarnokában lévő asztalra helyezett papírok és tintatartók, valamint az ívek megszövegezésében segítő egyháztanácstagok közreműködésében végül az egész egyházközség kitöltötte a jelentkezési íveket. Az ÁEH területfelelősének megállapítása szerint, a már másnap meginduló jelentkezések kapcsán „a vidéki elvtársak nem értik a pótbeiratással kapcsolatos módosító rendelkezéseket. A megyei [párt]bizottság a járási szerveket és a tantestületet se tájékoztatták rendesen."[475] A porteleki iskola regisztrációs körülményei a rendelkezésre álló források alapján egyenesen kaotikusak voltak. A beiratkozások két napjára

15 jelentkezett hittanra (*0,83 %*), **Szolnok**: 4442 diákból 820 jelentkezett hittanra (*18,4 %*), **Összesen**: 61.494 diákból 8215 fő jelentkezett hittanra (*13,4 %* - Jászberény és Törökszentmiklós városokról nincs adat). A középiskolákban a tavalyi évben 72 diák jelentkezett, a hivatkozott tanévben viszont ezúttal nem volt hitoktatás.

[473] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 0065/6/1953. Egyházügyi előadó április havi jelentés. Szolnok, 1953. május 6. 31. A Ludas Matyinak a katolikus klérus hitoktatásra toborzásáról szóló karikatúráját lásd a III/4/2. számú mellékletben!

[474] SZABÓ Cs. 2000: 67-68.; VÖLGYESI Z. 2011: 27.

[475] MNL OL M-KS 276-89. 276. ő. e. K/6/2367/6/1953. Horváth János Állami Egyházügyi Hivatal elnök feljegyzése a hittanpótbeíratásokról. Budapest,1953. augusztus 25. 2.

berendelték az összes pedagógust, akiket csoportokba osztva, kettesével különböző tantermekbe helyeztek, valamint minden ilyen „szűrőállomás (sic!)" kiegészült egy, a kerületi pártbizottság által küldött népnevelővel. Ezeken a „szűrőállomásokon" akár félórán át is faggattak egyenként minden megjelent szülőt, a DISZ és az úttörő mozgalom által kínált kulturális, sport- és szórakozási lehetőségekre, majd ennek elutasítása nyomán a gyerek hátrányos tanulmányi előmenetelére, osztályban esetleg előforduló kiközösítésére, sőt, egyes esetekben a szülők jövendőbeli egzisztenciális bizonytalanságaira, állásvesztés lehetőségeire célozva, vagy azokat határozottan kilátásba helyezve.[476] Árulkodó jelenség, hogy a körülményekért utólagosan a kerületi pártbizottság az iskolaigazgatót tette felelőssé, holott aligha hihető, hogy a pedagógusnak lett volna felhatalmazása ilyen kiterjedt „szűrőállomások" megszervezésére és kivitelezésére. A Jászberényi Espereskerület jelentése révén maga Czapik Gyula egri érsek is tudomást szerzett öt nappal később a történtekről. Az érseket felháborították a jászberényi események, s tiltakozó levelet írt az ÁEH Katolikus Főosztálya számára. Az érsek sértődötten utalt a levelében az állam és egyház közötti joviális viszony fenntartásának fontosságára. Kifejezte, hogy a júliusi kormányprogram után a legkevésbé sem számított a fentiekhez fogható esetekre, s külön sérelmezte, hogy – feltehetőleg a saját konszenzust kereső egyházkormányzati stílusára utalva – pont az ő egyházmegyéjében ilyesmi megtörténhet. A főpásztor utolsó mondatában kifejezte: ezek után jobban el kell gondolkodnia, milyen nyilvános szerepléseket vállal el.[477]

A Szolnoki járáshoz tartozó Tiszaföldvár község homoki tanyaközpontjában a párt által küldött népnevelők a beiratkozásnál illetéktelen adatszolgáltatásra kötelezték a jelentkező családokat: a gyermek nevén, születési helyén és idején túl – a hatályos szabályoknak megfelelően egyébként már a születési hely és idő megadása sem volt kötelező – az adatközlők állításainak bizonyítása végett keresztlevelet is kértek. Ez kivételes eset volt, azonban sokkal gyakoribb indoka volt az elutasításnak, hogy a beírandó gyermek nem volt jelen a beiratkozásnál.[478] A megye összes járásában általános jelenség volt, hogy azokat, akik csak a

[476] MNL OL M-KS 276-89. 276. ő. e. K/6/2367/6/1953. Horváth János Állami Egyházügyi Hivatal elnök feljegyzése a hittanpótbeíratásokról. Budapest,1953. augusztus 25. 2. „Az igazgató községszerte 4 szűrőállomást állíttatott fel, és mintegy kálváriát (sic!), a szülőknek azt mind végig kellett járni. Reggel 8-tól délután 5-ig sétáltatták a távoli tanyáról bejövő anyákat és gyerekeket, az állapotos anyákat is, hogy ne legyen idejük eljutni az igazgatóig. Többen a nyári melegtől rosszúl lettek a tömegben, elájúltak."

[477] MNL OL M-KS 276-89. 276. ő. e. K/6/2367/6/1953. Horváth János Állami Egyházügyi Hivatal elnök feljegyzése a hittanpótbeíratásokról. Budapest,1953. augusztus 25. 2.

[478] MNL OL M-KS 276-89. 276. ő. e. K/6/2367/6/1953. Horváth János Állami Egyházügyi Hivatal elnök feljegyzése a hittanpótbeíratásokról. Budapest,1953. augusztus 25. 4. „Ez a helytelen agitáció (sic!) olyan légkört teremtett, hogy a szülők olyan véleményen voltak, hogy hiába íratják be gyerekeiket úgyse lesz hittan." A szülők a miniszterelnöknek írandó panaszlevél ígéretével „viszontfenyegették" az agitátorokat. A kormányprogram által tett engedmények ellenére a sematikus ellenségkép továbbra is érvényben maradt a hasonló jelentésekben: „A

pótbeíratás alkalmával jelentkeztek és nem voltak ott a rendes regisztrációs napokon, egyszerűen nem írták be.

Az ígért enyhítések ellenére fennálló változatlan visszaélések és korlátozások olykor a fizikai tettlegességben kulminálódtak, amint ez a Nagykunsági Egyházmegye túrkevei református gyülekezeténél tartott egyházlátogatási jegyzőkönyvéből is kiderül. Tóth Lajos lelkész jelentésének hitoktatást taglaló része az explicit fizikai erőszak megnyilvánulásáról tanúskodik: „Vallásoktatás szempontjából az 1953/54. iskolai év felülmúlta az eddigieket. A hivatalosan meghirdetett beírás papírforma szerint megtörtént, úgy, hogy a városban és tanyán összesen öt gyermeket beírtak. Vagy legalábbis úgy tettek, mintha beírtak volna. Pénzjutalomban részesült tanítókat rendeltek be erre az alkalomra és MNDSZ tagokkal együtt fogadták a beírásra megjelenteket. Mindenáron igyekeztek lebeszélni a szülőket szándékukról, gyermekeiknek hátrány származik belőle, a szülőket elbocsátják munkahelyükről és hasonló fenyegetésektől sem riadtak vissza. Egyeseknek sikerült bejutni az igazgatóhoz – ha az anya, vagy apa – egyedül ment, miután minden vegzálás eredménytelenül maradt, akkor kérték a közös szülői akarat megnyilatkozását papíron. Ha ez is megvolt, a gyermeknek is nyilatkozni kellett – mikor mindez megvolt, a nyilatkozat is, a gyermekkel együtt visszatért a szülő, de akkor már be volt zárva az ajtó és nem juthatott be az igazgatóhoz – volt, aki öt-hat órát várt, de nem nyílt meg az ajtó pedig az igazgató ott volt. Tantestületi gyűlések után felvetették az igazgatónak, hogy nálunk sehol sem tiltja a törvény a gyermeket hittanra taníttatni – de ez nem jelenti azt, hogy a klerikális reakció ellen nem kell tovább is harcolni a munkaversenyen belül. Így vallásoktatás nem volt az 1953/54. iskolai évben. Márciusban a konfirmációra jelentkezés nagyon szépen lezajlott. Tömegesen jöttek jelentkezni. Fiúk és leányok jelentkezésre be iratkoztak 73-an, amikor munkába kezdtek, a tanügyi osztály igazgatója, egyes tanítók az MNDSZ csoportjával. A konfirmáció beíratás színhelye a templomban volt. A templom minden ajtaját körülvették csapatosan, a gyerekeket megfenyegették, próbáltak lebeszélni, a tanügyi osztály vezetőjének egyik legfinomabb kifejezése „kibelezlek ha járni mersz”, kiabálások, sírások, pofozkodások, hajcibálások és hasonló megnyilatkozások voltak. Háromszor kértek névsort, a szülőket saját házukban felkeresték, elbocsátással, további kellemetlenségekkel fenyegetőztek. Konfirmáció ellen ugyan azzal érveltek – ha eddig jártak is, de holnap nem

jelenlévők főleg tanyaközpontokból jött kulákok meg a téeszekből kilépett parasztok. Az ellenség a tömegbe épült, törvényes rendelkezéseket sértve követelték, hogy gyerekeiket írják be akkor is, ha azok nincsenek jelen.”

jelennek meg, eltekintenek mindentől – de ha konfirmálnak, nagy bajuk származik belőle. Így is 6 fiú és 32 lány konfirmált és bátran megvallotta hitét."[479]

Az országos egyházpolitika átmeneti enyhülése dacára, az alföldi megyék többségében a járási szinten és az alatt, egészen 1953 novemberéig a változatlanul fennálló, kemény adminisztratív módszerek domináltak. Ezért az 1954/55-ös tanév hittanbeíratásait az ÁEH az általa kiküldött területfelelőseinek útján ellenőrizte. Székely Ernő Cseh Lajos kalauzolásában június 25-étől 30-áig végiglátogatta Szolnok megyét, az előző évi események miatt elsősorban a Jászságot.[480] Ezúttal a járási szervek is igyekeztek a központi elvárásoknak precízebben megfelelni. A járási tanácsok oktatási csoportvezetői a területfelelős érkezése előtti napon körbeküldték az iskolaigazgatók és az iskolai pártalapszervezetek számára a megyei pártbizottságnak az egyházügyi főelőadó segítségével elkészített, beiratkozásokra vonatkozó instrukcióit. Az iskolák kijelölt pedagógusai főként az előző évben beírt diákok családjait látogatták meg személyesen, azzal a külön utasítással, hogy „tapintatos, nem erőszakos agitációt folytassanak, a felvilágosító munka során tartózkodjanak az adminisztratív túlzásoktól"[481], ami adott esetben főként az egzisztenciális fenyegetést jelenthette. A „nyugodt hangulatban történt szabályos beíratások" ára a párttagok és funkcionáriusok részéről történt megszaporodott jelentkezések, valamint a kezdeményezővé váló papság lett.[482]

Ezzel szemben a Nagykunság már inkább megfelelt az országos trendeknek. A járási pártbizottság és a tanács oktatási osztálya késve továbbította a települések számára a beiratkozással kapcsolatos instrukciókat. Ugyanakkor a puszta körülmény, hogy az egyházaknak valamivel több idő állt rendelkezésre a beiratkozások megszervezésére, a Kunhegyesi járás statisztikáin nem tükröződik.[483] Kisújszállás téesz-város kapcsán Székely ugyanakkor egyenesen slamposnak ítélte az igazgatók, a városi tanács és a pártbizottság

[479] TtREL I. 33. c. (23. d.) 228/1953. Tóth Lajos lelkész a túrkevei egyházközség 1953. évi életéről. Túrkeve, 1953. szeptember 20. 3-5.
[480] Jászalsószentgyörgy, Jásztelek, Jánoshida, Jászladány, Jászapáti, Jászkisér és Jászberény.
[481] MNL OL M-KS 276-89. 276. ő. e. J/272/1954. Az Állami Egyházügyi Hivatal jelentése a Szolnok megyei hittanbeíratásokról. Budapest, 1954. június 30. 282.
[482] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/393/i/1954. Tóth Miklós MDP járási pb titkára jelentése a hittanbeíratások lefolyásáról. Jászberény, 1954. június 30. 49-50. A Jászságon belül a Jászberényi járásról fennmaradt kimutatás szerinti hittanjelentkezések; **Jásztelek** 335 diákból 14 (*2 %*); **Alattyán** 315 diákból 55 (*17 %*); **Jánoshida** 445 diákból 130 (*29, 2 %*), **Jászboldogháza** 272 diákból 54 (*19,8 %*), **Jászárokszállás** 1358 diákból 484 (*35,6 %*), **Jászágó** 198 diákból 52 (*25,7 %*), **Jászfényszaru** 1814 diákból 212 (*26,1 %*), **Pusztamonostor** 295 diákból 34 (*11, 5%*), **Jászfelsőszentgyörgy** 417 diákból 62 (*14,8 %*), **Jászjákóhalma** 532 diákból 89 (*16 %*), **Jászberény** város 3738 diákból 1009 (*26,9 %*). Járási szinten **összesítve** a járási székhellyel együtt: 8779 diákból 2206 jelentkezett hittanra (*25,1 %*).
[483] MNL JNSzVL XXXV.45.b. 30. ő. e. M/6/155/2/1954. L. Kovács Kálmán MDP járási agitprop osztályvezető jelentése a Kunhegyes járás területén történt hittanbeíratásokról. Kunhegyes, 1954. június 30. 28. A járás területén összesen 977 diák jelentkezett hittanra (18,8 %).

munkáját.[484] A tanévben azonban a Nagykunság helyett a Tiszazug vidékén fordult elő a legtöbb hatósági visszaélés.

Kunszentmárton járás községei időben értesültek a beíratások részleteiről, majd a pártaktívákat követő másnap Tiszakürtön, Cibakházán és Csépán a pártbizottságok népnevelői már a piactéren, reggel 6 órától kezdve elkezdték győzködni az embereket.[485] Ezzel szemben Mesterszálláson Pávay Sándor plébános, Kunszentmártonban Kiss Péter prépost járták végig a települések dominánsan nagygazdák által lakott részét, míg az egykori kármelita szerzetesekből lett állami gazdasági tagok és postai dolgozók a tanyai külterületeken tették ugyanezt.[486] Tiszainokán 25 református szülő jelentkezett, de csak 8 gyerek jelentkezését hagyták jóvá. Török László lelkész jogorvoslati kérelmére válaszul az igazgató a járási tanácsi oktatási csoportvezetőjéből, az egyházügyi főelőadóból és az ÁEH kiküldött területfelelőséből álló ellenőrző bizottságra hivatkozott, akik a „megállapított kvótaszám fölötti jelentkezéseket nem hagyták jóvá." A lelkésznek a Megyei Tanács Oktatási Osztályánál tett látogatása során viszonylag rövidúton kiderült az igazgató állításának valótlansága. A fentiek ellenére a járási pártbizottság viszonylag gyorsan letudta jelentésében a tapasztaltakat: „Idén részünkről minden szabályosan ment, nem volt olyan hangoskodás, tumultus és veszekedés a szülők részéről se, mint az előző évben, nem követelték a beíratás hosszabbítását."[487]

A helyi pártbizottságok kései reakcióinak problémája a Tiszafüredi járás esetében is – itt változatlanul – fennálltak. A tiszántúli régió az ÁEH szemében a megye legproblémásabb területének bizonyult: mivel a megyei központból a járások számára egyszerre küldték szét a beiratkozásra vonatkozó instrukciókat – egy héttel a beiratkozás első napjához képest –, így

[484] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/393/7/1954. Herbályi János MDP városi pb titkára tájékoztató jelentése a hittanbeíratásokról. Kisújszállás, 1954. június 30. 54. A város területén összesen így is csak 216 diák iratkozott be (12 %), a szülők szociális megoszlása szerint: 64 munkás (29, 6 %), 105 paraszt (48, 6 %), 7 értelmiségi (3, 2 %), 25 egyéb (11,5 %). Az „egyéb" kategórián belül a nemrég még kuláklistás gazdák számaránya 7,4 % volt, viszont ami feltűnő, hogy az összes jelentkező számarányához viszonyítva a párttag-szülők 15,7 %-ot tettek ki.

[485] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/393/8/1954. Halász Mátyás MDP járási pb titkára tájékoztató jelentése a hittanbeíratásokról. Kunszentmárton, 1954. július 1. 55. Mindezt a Székely Ernő által leginkább nehezményezett „érvvel": „Aki hittanra járatja a gyerekét, annak ellenszolgáltatásul egyházi adót kell fizetnie a papnak." Tekintve, hogy kötelező egyházi adó legkésőbb 1948-tól kezdve már nem volt, a propaganda valószínűleg az egyházközségeknek a kínálkozó kedvezményeket kihasználó, ingatlanrenoválási szándékaikhoz szükséges anyagi alapok egy részét jelentő, egyházfenntartási járulékok fokozottabb gyűjtésére célzott, illetve ennek tényét nagyította fel.

[486] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/393/8/1954. Halász Mátyás MDP járási pb titkára tájékoztató jelentése a hittanbeíratásokról. Kunszentmárton, 1954. július 1. 58.

[487] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/393/8/1954. Halász Mátyás MDP járási pb titkára tájékoztató jelentése a hittanbeíratásokról. Kunszentmárton, 1954. július 1. 59. Járási szinten 5068-ból 727 diák iratkozott be hittanra (14, 3 %).

nehezen áll meg a járási pártbizottság azon magyarázata, hogy későn értesültek az információkról.[488]

A hittanra beíratott diákok szüleit tekintve a párttagok aránya Törökszentmiklós járás területén volt a legmagasabb.[489] Ezzel szemben a megyeszékhelyen nem meglepő módon sokkal alaposabban készültek fel a helyi párt- és tanácsi szervek. Az üzemi pártszervek már egy héttel a beiratkozások előtt beszéltek azon beosztottakkal, akik az előző évben is igénybe vették gyermekeik hitoktatását. Sebestyén Sándor, a szolnoki Várplébánia esperese, továbbá Bárány Dezső a Szent József plébániáról és Kindlovits István a Magyarok Nagyasszonya plébániáról – Sebestyén kivételével prominens megyei békeválasztmányi tagok – egy héten keresztül folyamatosan hirdették a beiratkozást, ennek ellenére csak a Kassai úti és az Újvárosi iskola lépte át az 1 %-os küszöböt.[490] Végül a megyei átlag az 1953/54-es tanév 10,15 %-os eredményéhez képest az egyházak részére biztosított, viszonylagos engedményeknek – legfőképpen a hittanpótbeíratásoknak – köszönhetően a duplájára, 20,32 %-ra nőtt.[491]

---

[488] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/393/8/1954. Bukta András MDP járási pb titkára jelentése a hittanbeíratások menetéről. Tiszafüred, 1954. július 2. 63. A járás területén 3213 diákból 1242 fő jelentkezett hittanra (38,62 %).

[489] MNL JNSzVL XXXV.51.b. 25. ő. e. L/6/126/1/1954. Kovács Gyula MDP járási pb titkára jelentése a hittanbeíratásokról. Törökszentmiklós, 1954. június 30. 24. Törökszentmiklós-Óballa: 62 %, Tiszatenyő: 58 %, Tiszapüspöki 49 %. Ez utóbbi helyen a Dózsa-téesz 1953-ban kilépett egykori párttitkára is beíratta a gyermekeit. Kengyel 29 %, innen a Kossuth-téesz elnökének 4, a Sallai-téesz elnökének 2 gyermeke lett beíratva. Fegyvernek 21 %, innen az újtelepi FMSZ elnökének gyermeke lett beíratva. A járás területén összesen – ideértve Törökszentmiklós várost is – 3291 diákból 759 fő jelentkezett hittanra (22,3 %).

[490] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/181/2/1954. Szigeti László MDP városi pb agitprop osztályvezetője jelentése Szolnok város területén történt hittanbeíratásokról. Szolnok, 1954. június 30. 51-52. A Szolnok városi általános iskolák statisztikája; Abonyi úti iskola: 375 diákból egy sem jelentkezett (0 %), Baross utcai iskola: 468 diákból 1 jelentkezett (0, 21 %), Kassai úti iskola: 551 diákból 27 jelentkezett (4,9 %) Koltói úti iskola: 514 diákból 6 jelentkezett (1,1 %), Rákóczi úti iskola: 439 diákból 5 jelentkezett (1,1 %), Sipos téri iskola: 701 diákból 5 jelentkezett (0,7 %), Thököly úti iskola: 545 diákból egy sem jelentkezett (0 %), Újvárosi iskola: 637 diákból 13 jelentkezett (2 %), Külterületi népiskola: 232 diákból egy sem jelentkezett (0 %). Varga Katalin gimnázium: 302 diákból 1 fő jelentkezett (0,33 %), Verseghy Ferenc gimnázium: 254 főből egy sem jelentkezett (0 %), így gimnáziumi hitoktatás már 1952 óta nem volt a városban. Városi szinten az általános iskolákban hittanra jelentkezők aránya összesen 1,2 %. Ipari központról lévén szó, Szolnokon a hittanra jelentkező diákok szüleinek foglalkoztatás szerinti megoszlását tekintve erősen felülreprezentáltak a vasúti dolgozók: a szülők 50 %-a MÁV alkalmazott volt. A Kassai úti iskolába jelentkezett 27 diákból 25 szülei a Járműjavítóban dolgozott kocsivizsgálóként, vasútforgalmi irányítóként vagy a fűtőházban, ráadásul a 25-ből 12 fő párttag volt.

[491] Szolnok megye százalékos eredményei az 1954/55-ös tanévben: Jászapáti járás (52,9 %), Jászberényi járás (24,5 %), Kunhegyesi járás (18,7 %), Kunszentmártoni járás (14,3 %), Szolnoki járás (37,6 %), Tiszafüredi járás (38,6 %), Törökszentmiklósi járás (22,2 %). Városok: Jászberény (26,9 %), Karcag (5,4 %), Kisújszállás (12 %), Mezőtúr (9,9 %), Szolnok (1,2 %), Törökszentmiklós (17,5 %), Túrkeve (0,8 %). Általános iskolákba beiratkozottak száma összesen: 54.626 diákból 11.455 fő (20,9%), az 1953/54-es tanévben 57.786 diákból 5817 diák iratkozott be hittanra (10, 15 %). Középiskolákat tekintve 1954/55-ös tanévben 3314 diákból 8 fő iratkozott be hittanra (0,24 %), előző évben 3266 diákból 2 fő iratkozott be hittanra (0,06 %), így egyik évben sem volt hitoktatás. A Jászapáti járásban – és egyben az egész megyében – a legnagyobb arányszámot a színkatolikus Jászivány községben mérték (96 %), ahol nem volt olyan család, mely ne vette volna igénybe gyermekei számára a hittanbeíratást, ez alól még a tanácselnök és a helyettes párttitkár sem volt kivétel. Hasonlóan magas eredmények a Kunhegyesi járásból Kenderes, ahol túlnyomórészt a téeszekből kilépett református parasztgazdák jelentkeztek (47 %), a Tiszafüredi járásból Tiszaörvény (59 %) és Tiszaörs (54,3 %) ahol meglepő módon főleg a tanyai külterületekből jelentkeztek sokan, előbbi helyen római katolikusok, utóbbi helyen vegyesen, de főként reformátusok, s végül a Szolnoki járásból Besenyszög (85 %) és Rákóczifalva (77 %).

A hittanra jelentkezett diákok családi hátterét tekintve pedig megállapítható, hogy az iparvárosokban – főként a vasúti csomópontok mentén fekvő települések esetében, mint Szolnok, Mezőtúr és Törökszentmiklós – a vasúti alkalmazottak és állami vállalatok alkalmazottai, kisebb községekben pedig 1953 novembere óta rendkívül sok téeszekből kilépett gazda és volt gépállomási dolgozó jelentkeztek legnagyobb arányban, ugyanakkor – főleg a Jászapáti járás esetében – rendkívül felülreprezentáltak voltak a tanácsi alkalmazottak, sőt, funkcionáriusok is.[492]

4.4.3. „Resztalinizáció" (1955–1956)

Az MDP KV 1955. március 2–4-i ülésén hozott határozatok a resztalinizáció jegyeit viselték, melyek az egyházpolitikában is érvényesültek. A „Rákosi-Gerő-klikk" közleménye az 1953. júniusi párthatározatokat elvi értelemben jóváhagyta, ugyanakkor kinyilvánította, hogy azok végrehajtásában számos hiba adódott, melyek „jobboldali, opportunista elhajlásokhoz" vezettek. Az MDP Titkárságának az „ÁEH munkájának megjavításáról és az egyházak reakciós tevékenységének visszaszorításáról" szóló júliusi határozata azzal, hogy „elvi jelentőségűnek" nyilvánította a Nagy Imre-kormány által tett engedményeket, a gyakorlatban a püspöki kartól kezdve az alsópapságig terjedően újfent a keményebb hatósági fellépés politikáját jelentette.[493]

Az 1955/56-os év hittanbeíratásának feltételei érdemben nem sokat változtak az előző évhez képest. Továbbra is „súlypontként" kezelték az ipari és mezőgazdasági központokat, valamint azon helyeket, ahol az ominózus két évben szignifikánsan emelkedtek a hitoktatásra jelentkezettek számai vagy szokatlanul aktívan szervezkedett helyben a klérus. Az agitáció módszereiről aztán legkésőbb két héttel a beiratkozások előtt tájékoztatniuk kellett a járásoknak a községi pártbizottságok agitprop osztályain keresztül a tanácsokat, a helyi iskolaigazgatókat, s végül a DISZ és az MNDSZ káderei. A helyi pártbizottságokat felszólították, hogy az elmúlt két évvel szemben ezúttal „politikailag aktívabban segítsék" az igazgatókat és a beíratást lebonyolító pedagógusokat. A járási és városi tanácsok oktatási osztályvezetőinek naponta kellett jelentést kérniük az igazgatóktól a regisztrációk lefolyásáról, melyeket június 26-ig összesítve továbbítottak a megyei tárcához, valamint az egyházügyi főelőadóhoz, hogy azok kiértékelve végül az ÁEH-ba és az Oktatásügyi Minisztériumba kerüljenek. Ami a feladatok terén az egyházügyi főelőadót illette, egy héttel a regisztráció előtt közölnie kellett az

[492] MNL OL M-KS 276-89. 277. ő. e. Y/279/3/1954. Az MDP KV értékelése az 1954/55-ös év hittanbeírásának országos tapasztalatairól. Budapest, 1954. július 6. 33. A már említett Jászivány község esetében ez az arány 100 %-os volt.
[493] KÖBEL 2005: 127; VÖLGYESI Z. 2011: 27-28.

esperesekkel a beíratások pontos helyét, idejét és szabályait, felszólítva őket az „egyezmény betartására", a korábbi években a renitens magatartásuk miatt inkriminálódott lelkipásztorokról pedig a helyi pártbizottságok számára az „agitációhoz" – lejáró kampányhoz – „adatot szolgáltatni"; mindemellett kötelessége lett rendszeres, szúrópróbaszerű helyszíni kiszállásokat is végeznie.[494]

Dancsó Istvánnak, az MDP Szolnok Megyei Bizottsága kulturális és köznevelési osztályvezetőjének jelentéséből újfent egyértelműen kiderül, hogy a községi pártbizottságok jóformán egy kellemetlen tehertételként tekintettek a hittanbeíratással kapcsolatos teendőik megszervezésére. Erre vonatkozóan ezen káderek részéről a megyeszerte használatos ürügy az volt, hogy magával a szülők közötti agitációval a beiratkozások puszta tényére irányítanák rá az emberek figyelmét – vélhetően szándékosan figyelmen kívül hagyva a körülményt, hogy a gyakorló hívő szülők más forrásból, jelesül a helyi lelkipásztor útján, s az erről szóló, aktuális egyházmegyei körlevelekből is tudtak tájékozódni.[495] Vagy az eddigi évek negatív tapasztalataiból kiindulva, vagy pusztán az egyházi ügyekkel kapcsolatos általános érdektelenségük miatt, de a megyei ellenőrzés megállapította, hogy a Kunhegyesi járáson és a nagykunsági téesz-városokon kívül még jóformán sehol nem kezdtek hozzá az agitációs tervek megtárgyalásához, de a községi tanácsok oktatási felügyelői sem néztek rá a helyi iskolákra, hogy egyáltalán az igazgatók kijelölték-e már a beíratásokat végző pedagógusokat. A Jászságban ekkor még csak a névsorok összeállításához kezdtek hozzá,[496] de legkésőbb öt nappal a beiratkozások előtt nekikezdtek a korábbi évek tapasztalatai alapján az érintett szülők lakhelyeinek végiglátogatásához. A Járási Pártbizottság az egész járás területéről összehívta értekezletre az igazgatókat, ahol az agitációs szempontokkal kapcsolatos eligazításokat követően egy összesen 150, főleg pártalapszervi és tömegszervezeti vezetőkből, valamint pártbizalmiakból és önként jelentkező sztahanovista üzemi munkásokból álló brigádot osztottak szét a járás területén található iskolákra. Az előző évhez képest a párt által küldött agitátoroknak az iskolaépületekbe való megkoreografált, demonstratív bevonulása meghozta a vezetőség által

[494] MNL OL M-KS 276-89. 277. ő. e. K/6/526/1955. Az Állami Egyházügyi Hivatal tájékoztatója az 1955/56. évi hittanbeíratkozásokkal kapcsolatban. Budapest, 1955. május 14. 53. Az ÁEH „új szakasz" alatti tevékenységét kielemző munkaterv és beszámoló jelentés bírálatként egyébiránt az egyházügyi megbízottak zömének „gyenge képességét" is bírálja, ehhez kapcsolódóan „a megyei pártbizottságok az Állami Egyházügyi Hivatal többszöri kérése ellenére sem ad megfelelő [képességű] elvtársakat." A káderproblémák kapcsán név szerint meg lettek említve Borsod és Szolnok megyék egyházügyi főelőadói.

[495] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 33/12/D8/1955. MDP Szolnok Megyei Bizottsága Kulturális és Köznevelési Osztálya észrevételei a megyei hittanbeíratásokról. Szolnok, 1955. június 17. 67. A megyére kiterjedő felmérésben a Jászapáti és Tiszafüredi járásokról ebből az évből sajnos nincs adat.

[496] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 33/12/D8/1955. MDP Szolnok Megyei Bizottsága Kulturális és Köznevelési Osztálya észrevételei a megyei hittanbeíratásokról. Szolnok, 1955. június 17. 68.

várt hatást.[497] A téeszesítés újabb hullámát beharangozó kampány ekkor már két hónapja tartott – az abban résztvevő káderállomány párhuzamosan folyó, hitoktatást és vallásgyakorlást célzó ellenkampányban való felhasználására utal Árvai István járási párttitkár megjegyzése, aki személyesen működött közre az iskolákhoz kiküldendő csoportok összeállításában.[498] A Jászberényi Városi Pártbizottság titkárának ezen csoportok működéséről írott szűkszavú jellemzésében szereplő, akaratlanul is önleleplező elírása a hivatali nyelvhasználat előre gyártott sémái mögül felsejlő valóságról árulkodik: „Különösebb adminisztratív eszközöket nem használtunk, ami a munkában kirívó lett volna." Bár a városi pártbizottság által küldött jelentés sajnos pontos számadatokat nem közölt, az 1955/56-os évben a beíratott diákok szüleinek foglalkoztatás szerinti megoszlását tekintve, az eleve alacsony létszámú ipari munkások mellett és a kollektivizálás újabb hullámának elindulása miatt a jelentkezők szülei közül az adott évben sokkal kevesebb volt a téesz-tagok és az állami gazdaságokban dolgozók számaránya. Ugyanakkor a kisiparosoké és a KTSZ-ekben foglalkoztatottaké stagnált, a vasúti dolgozóké pedig nőtt.[499]

A Kunszentmártoni járás területén, az előző évben nagyszámban jelentkezett párt- és tanácsi funkcionárius-szülőkre való tekintettel már a beiratkozási időszak előtt két héttel, a Járási Tanács székházába behívták az érintetteket. A beiratkozási kedvet ez olyan szinten visszafogta, hogy egyes helyeken „a népnevelők a pedagógusokkal sakkoztak, mert nem volt mit csinálni."[500] A Kunhegyesi járáshoz tartozó Abádszalók, Tiszagyenda, Kunmadaras és Tiszaroff esetében a már kipróbált módszer szerint, a hittanbeíratás ideje alatt a DISZ tagjaival figyeltették a helyi plébániát, illetve parókiát, hogy megbizonyosodjanak arról: a lelkipásztor nem toboroz további lakosokat. Kenderes kivételével az egész járásban sehonnan nem történt utalás visszaélésekre. Kenderesen a községi pártbizottság 15 népnevelőt küldött ki, akik először szintén az előző évben jelentkező szülőket győzködték, kiknek többsége állami gazdasági és téesz-tag, valamint kisiparos volt. A jelenlévők dél körül kezdték elveszíteni a türelmüket, a járási pártbizottsági jelentések alapján a kisebbségben lévő katolikus szülők voltak a hangadók. A feldühödött parasztok ehelyütt is természetesen a klérus bujtogatásának instrumentumaiként

[497] Jászfényszaru (9,1 %), Jászárokszállás (6,7 %), Pusztamonostor (2 %), Jászfelsőszentgyörgy (2 %), Jászágó (4,2 %), Jászjákóhalma (5 %), Jánoshida (6,2 %), Alattyán, Jásztelek és Jászboldogháza 0%! Járási átlag: 4,9 %. Az összevetés kedvéért, az előző év átlagára 24 %-ot mértek.

[498] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 33/12/D8/1955. MDP Szolnok Megyei Bizottsága Kulturális és Köznevelési Osztálya észrevételei a megyei hittanbeíratásokról. Szolnok, 1955. június 17. 68. „Ezek mind tapasztalt, megbízható elvtársak."

[499] MNL JNSzVL XXXV.42.b. 20. ő. e. 369/2/1955. Tóth Béla MDP városi pb titkára tájékoztató jelentése a hittanbeíratásról. Jászberény, 1955. június 27. 2-3. A tavalyi tanév 26,9 %-os jelentkezési átlagához képest az 1955/56-os tanévben csaknem a felére csökkentek a jelentkezők (14,3 %).

[500] Az előző évi 14 %-os járási átlaghoz képest a hittanra jelentkezők aránya az 1955/56-os évben: 6,9 %.

jelennek meg. A jelentés Molnár József plébános előző vasárnapi állítólagos prédikációjára hivatkozik: „Most mutassátok meg, hogy magyarok vagytok, most legyetek gerincesek, ne évközbe gyertek hozzám panaszkodni, most tegyetek hitet igaz katolikusok módjára." Az efféle hangulatjelentések nyomokban akár igazságot is tartalmazhattak, ennek ellenére fontos és állandó eleme a pártállami beszédmódnak, hogy önlegitimációs célból a parasztságot „osztályöntudat" nélküli, tehát önálló érdekérvényesítési potenciállal nem rendelkező, „gyermeki" státuszban lévő társadalmi csoportként láttatja.[501] A mintegy 150 fős, többségében református szülőket 3 csoportban és 3 külön épületben regisztrálták, ám a két nap alatt többször is meg kellett szakítani a beíratást. A túlzásba vitt időhúzás következtében, a második napon a jelenlévők végül betörték az irodaajtót és elállták az igazgató elől a kivezető utat.[502]

Karcagon bevált taktikának bizonyult, hogy Sipos István lelkészt a beiratkozások előtti két hét alatt többször is megzavarták, többféle indokkal a tanácsházára idézték és meghatározatlan ideig benntartották.[503] Kisújszálláson a két hét alatt, először szokás szerint a lakcímek alapján a „megbízhatónak ítélt pedagógusok" végigjárták az előző évben jelentkezettek otthonait. A beíratás két napjára a város iskoláihoz a kerületi és üzemi pártszervezetekből, valamint a városi tanács önként jelentkező kádereiből egy összesen 50 fős agitációs csoportot szerveztek. A „felvilágosító" munka keretén belül többször is megkérdezték a szülőket gyermekeik hittanra járatásának „valós" céljairól, ezenfelül elferdített történelmi analógiákkal bizonygatták az egyháznak a tudományos fejlődéseket gátló, valamint a parasztságot elnyomó és sötétségben tartó „erőfeszítéseit."[504] Némi önellentmondás fedezhető fel Dancsó jelentésében, amikor a református egyház „báziscsoportbizalmiak (sic!) bevonásával szervezett aktívahálózatának"[505] tevékenységét elemzi: azt állítja, Nánási Mihály

[501] MNL JNSzVL XXXV.45.b. 34. ő. e. 120/1/1955. Gyűjtő Imre MDP községi pb titkára jelentése a hittanbeíratással szembeni ellenagitációról. Kenderes, 1955. június 27. 37.

[502] MNL JNSzVL XXXV.45.b. 34. ő. e. 120/1/1955. Gyűjtő Imre MDP községi pb titkára jelentése a hittanbeíratással szembeni ellenagitációról. Kenderes, 1955. június 27. 38-39. „A hangulat a második napon parázs volt, tele szitkok szórásával és fenyegetésekkel. A népnevelő elvtársakat több ízben is löködni kezdték és piszkos kommunistázták. […] Az asszonyok kikelve kiabálták, ha az ő részükre megszabják a kötelességeket, miért nem engedik, hogy jogaikkal is éljenek, nem akarják, hogy gyermekeik vallás nélkül nőjenek fel." Nem tudni, hogy mennyi az érvényes jelentkezések száma, melyeket nem vettek nyilvántartásba, de az előző évi 18,7 %-hoz képest az 1955/56-os tanévben 5,6 % lett a jelentkezők aránya.

[503] MNL JNSzVL XXXV.43.b. 28. ő. e. B/1/568/2/1955. Szűcs Sándor MDP városi pb agitprop osztályvezetője jelentése a hittanbeíratásokról. Karcag, 1955. június 18. 15. Az előző évi 5,4 %-os átlaghoz képest az 1955/56-os tanévben 3,6 % lett a jelentkezők aránya.

[504] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. K/28/2/1955. Herbályi János MDP városi pb titkára jelentése a hittanbeíratásokról. Kisújszállás, 1955. június 27. 68. A „tudományos materializmus" agronómiai vívmányaival nem kellően megtámogatott, enyhén szólva is túl magabiztos népnevelői érvelés jellegzetesen paradox és kontraproduktív vonása, hogy absztrakt módon, mégis leegyszerűsítve viszonyul „felvilágosításának tárgyához", narratív modelljéből kiiktatva az emberi tényezőt: tudniillik, hogy nem szerencsés a meggyőzés jegyében közvetve „sötétnek" nevezni az embereket.

[505] Vélhetően a presbitériumnak és a gyülekezet néhány agilis tagjának a tevékenységét illeti ez a kifejezés.

lelkész agitációja „csak olyan személyekre hat, akik az egyházban benne vannak, meg az osztályellenségre." Majd három sorral később azt írja, hogy a bejelentett 117 diákból több mint 60 fő az előző évben nem volt beírva. A másik figyelemreméltó részlet, hogy az évközi lemorzsolódás végett a vasút politikai osztályának írott felszólítás mellett az Ady, Táncsics, Dózsa és Szabadság III. típusú téeszcsék pártszerveinek figyelme – ezek az 1953-ban kezdődő nagyarányú kilépések miatt a feloszlás szélére sodródtak – a hittanbeíratás jelentőségére külön fel lett hívva. Ennek ellenére a jelentés szerzője határozottan elégedetlen a téeszek saját területükön végzett munkáival, mivel a jelentkezők csaknem 70 %-a újonnan belépett vagy tavasszal visszaléptetett téesz-tag volt.[506] Túrkevén a templomi kihirdetéseken kívül a városi pártvezetés általában nem tulajdonított a klérusnak kiemelkedő agitációs tevékenységet. A városvezetés hagyományosan kemény módszerei miatt a beiratkozások is csendesen folytak le, ennek ellenére a fenti körülmények mégsem jelentettek teljes visszatartó erőt. Ugyanis a pártvezetés szempontjából az mindenképpen presztízsveszteségként könyvelhető el, hogy Deák Sándor, a nagy múltú Vörös Csillag-téesz agronómusa – és megyei tanácstag – az állásvesztést vállalva két fiát beíratta. A példája nyomán még 3 téesztag vállalta felekezeti hovatartozását és gyermekei hitoktatását.[507]

A Törökszentmiklósi járáshoz tartozó, s termelőszövetkezeti községekké vált Kengyelen, Fegyverneken, Tiszabőn és Kétpón a lelkipásztorok már 19-én kihirdették a beíratás helyét és időpontját, majd az egyházközségek tagjai még vasárnap elkezdték szervezni a hittanos csoportokat: Tiszapüspökiben pedig egy héttel a beiratkozások előtt a községben – engedély nélkül – több helyre is kiplakátolták a beiratkozásokkal kapcsolatos információkat. A tanácsok kései reagálásai ellenére is meglehetősen alacsony számban jelentkeztek. Az egész megye területén talán ebben a járásban figyelhető meg a legdrasztikusabb csökkenés.[508]

[506] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. K/28/2/1955. Herbályi János MDP városi pb titkára jelentése a hittanbeíratásokról. Kisújszállás, 1955. június 27. 69. Az előző évi 12 %-os átlaghoz képest az 1955/56-os tanévben a hittanra jelentkezők aránya 6,4 %.

[507] MNL JNSzVL XXXV.53.b. 22. ő. e. 1/a/48/1/1955. Vad András MDP városi pb titkára jelentése a klerikális reakció tevékenységéről. Túrkeve, 1955. június 27. 5. Emellett a város tekintély-személyei közül jelentkezett egy ügyvéd, egy körorvos, valamint a szülői minőségében jelenlévő Szabó Endre belvárosi lelkész. Az előző évi 0,8 %-os városi átlaghoz képest a hittanra jelentkezők aránya az 1955/56-os évben nem változott.

[508] MNL JNSzVL XXXV.51.b. 25. ő. e. L/1/b/259/2/1955. Pallai Sándorné MDP járási pb titkára jelentése a hittanbeíratások lefolyásáról. Törökszentmiklós, 1955. június 27. 24. Fegyverneken 11, Kuncsorbán mindössze 7 család. Utóbbi községben még Széchenyi Endre református lelkész sem íratta be gyerekét. A tavalyi éves 22,3 %-os átlaghoz képest (3291 diákból 759 hittanra jelentkezett), hivatalosan a „tudományos felvilágosító munka", valójában az egzisztenciális zsarolások, fenyegetések, időhúzások, a jelentkezési ívek utólagos megsemmisítései nyomán, az 1955/56-os évben mindössze 1,96 % lett a jelentkezők aránya (3272 diákból 68)! A statisztikához nem tartozik Törökszentmiklós város, de a járási jelentéshez csatolva megtalálhatóak a vonatkozó, szűkszavúan közölt adatok is: ott az előző évi 17,5 %-hoz képest az 1955/56-os tanévben 9,7 % iratkozott hittanra.

A Szolnoki járás ismételten úgy elkésett, hogy a községi tanácselnökök mindössze két nappal a beiratkozások előtt kezdtek hozzá a szervezéshez. A tószegi tanácselnök a beíratás első napján egész nap a járási tanácselnököt és az oktatási osztályvezetőt csörgette telefonon, mert „elveszítette az agitációs munkaterv anyagát." A vezsenyi tanácselnök 25-én el is felejtette, hogy aznap van a hittanjelentkezés napja. Ezzel szemben Tiszaföldváron Nagy Lajos plébános a ministránsai útján kézbesített körlevelekkel hívta fel a figyelmet a beiratkozások helyére és idejére.[509] Ami a megyeszékhely területét illeti, a városi pártbizottság időben reagált. Már két héttel a beíratások előtt körlevelet küldtek az összes munkahelyi alapszervezethez, melyben közölték az előző évben hitoktatást igénybe vett ott dolgozók neveit és adatait. Ezenkívül taggyűléseken kellett tárgyalniuk ezt napirendi kérdésként, ahol az érintetteknek nyíltan meg kellett ígérniük, hogy az adott évben nem folyamodnak gyermekeik hitoktatásához. A Szolnok Városi Pártbizottság az üzemi alapszervezetek kádereiben sem bízhatott, mivel instruktorokat rendelt az üzemi pártbizottságokhoz, hogy ellenőrizzék azok munkáját. Végül az általános iskolákba beiratkozott, összesen 4992 diák közül mindössze 75 család jelentkezett, s a munkahelyi presszió hatására végül csak 9 család íratta be a gyermekét.[510] Emiatt az 1955/56-os tanévben – Szolnok városában először – nem volt hitoktatás. Ehhez az eredményhez kisebb mértékben, de hozzátartozott a „modernizáció korszelleme is" – vagyis a szekularizmust indukáló, természetes tényezők: „Érdemes figyelni arra, hogy sok esetben maga a gyermek volt a legjobb agitátora a szülőnek. Több gyermek harcolt azért, hogy hittan helyett hadd járjon footbalozni, sportolni, zenélni. Különösen ott, ahol jól működő DISZ szervezetek vannak."[511]

Az ötvenes évek első felét vizsgálva, a megyére nézve általában megállapítható, hogy az évtized közepére a hittanjelentkezések száma – az egyes községek jelentéseinek kifogásolandó megbízhatósága ellenére – az évtized elejéhez viszonyítva drasztikusan visszaesett, csaknem a fele az előző évi átlagnak.[512] Az évtized közepére az is látható, hogy a

[509] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 1/a/891/2/1955. B. Kiss Mátyásné MDP járási pb agitprop osztályvezetője jelentése a hittanjelentkezések menetéről. Szolnok, 1955. június 29. 80. Szembetűnő részlet a nagy számban előforduló párttagok aránya a jelentkezett családok között: Bozsó Sándor, az Ezüst Kalász-téesz elnöke és Budai János, Magtermelő Vállalat (Kőtelek); Bíró Ferenc, gépállomás-vezető és Egyed Jánosné, MNDSZ-titkár, valamint Földes István, községi tanácstitkár (Tiszasüly); Sáros László, KTSZ-elnök és Szitári László KTSZ-tag, valamint Tarnai Sándor körzeti orvos, továbbá Vető Sándor és Szikora András, akik illegális kommunisták voltak a '30-as években (Tiszaföldvár). Besenyszögön az előző évi 382 diákhoz képest az 1955/56-os tanévben 396 diák jelentkezett. A fentiek fényében nehezen érthető, hogy járási szinten az előző évi 37,6 %-hoz képest egy évvel később hogyan lett mégis 17,9 %. Bár a források a Szolnoki járás esetében hiányosak, ezúttal is joggal merül fel a „jelentések megkozmetikázásának", illetve a jelentkezési ívek eltüntetésének gyanúja.

[510] A 16 diák az összes tanuló 0,32 %-a.

[511] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. K/28/5/1955. Szigeti László MDP városi pb titkára jelentése a hittanbeíratások agitációs munkájáról. Szolnok, 1955. június 27. 72.

[512] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. K/28/5/1955. Szigeti László MDP városi pb titkára jelentése a hittanbeíratások agitációs munkájáról. Szolnok, 1955. június 27. 73. Szolnok megye általános iskolai hittanbeíratásának átlaga az 1955/56-os tanévben: 51.795 iskolába beiratkozott diákból 6100 fő jelentkezett

téesz-tagok és az állami gazdaságok dolgozói az 1950–1951-es kollektivizálási hullámhoz képest sokkal kevesebben íratták be gyermekeiket, ugyanakkor a foglalkoztatás szerinti megoszlást tekintve ekkorra a kisiparosok, a falusi értelmiségi réteg és legfőképpen a vasúti dolgozók domináltak.[513]

A vallásgyakorlás mindennapjainak megnehezítése most sem ért véget a beiratkozásokkal. Irlanda Dezső öcsödi lelkész például az öcsödi gyülekezet fiókegyházának, Mezőhéknek a missziós szolgálatait nem tudta továbbra sem ellátni: a Táncsics-téesz elnöke és alapszervi titkára a kishéki igazgatóval együtt akadályozta a tanyai iskola számára végre engedélyezett istentisztelet és konfirmáció-előkészítés megtartását. 1955. november 17-én a téesz-elnök a kíséretével együtt szakította félbe a szertartást, mire a lelkész Gaál István törökszentmiklósi esperesen keresztül jelentette az esetet Cseh Lajosnak, hivatkozva a Megyei Tanács Oktatási Osztálya által kiadott engedélyre és az 1948-as egyezményben biztosított jogokra. Mint kiderült, a helyi téesz kiigényelte az épületet. A függőben lévő ügy elrendezésének időtartama alatt Irlanda kénytelen volt a felkészítést a lelkészi hivatal irodájában folytatni.[514] A hittanórákat a tanfelügyelők és olykor azt igazgatók véletlenszerűen ellenőrizték. Visszajelzéseik nyomán az egyházügyi főelőadó némi kárörömmel nyugtázta a romló tanulmányi eredményeket, mely körülményekben rögtön meglátta a kiaknázható propaganda-lehetőségeket: „Fejlődés lehet ahhoz képest, hogy a nevelők többsége nemrég még népszerűtlennek tartotta a hitoktatás elleni agitációt."[515]

A hittanra járó tanulók kapcsán felvetődött, esetleges tanulmányi vagy magatartási problémákat is a hittanórák káros hatásaihoz kötötték. A pedagógusok ezért már májusban családlátogatásokat tartottak, kihasználva, hogy a vizsgák időszakában „erősödik a kapcsolat a szülők és a nevelők között, növekszik a gyermek tanulmányi előremenetele iránti érdeklődés."[516] A jelentésekből kiderül, hogy a téesz-szervezés fokozódásával párhuzamosan

hittanra (11,8 %). A megye Rákosi-korszak alatti iskolai hittanbeíratásainak tendenciáit lásd a III/4/3. számú mellékletben!

[513] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. K/28/5/1955. Szigeti László MDP városi pb titkára jelentése a hittanbeíratások agitációs munkájáról. Szolnok, 1955. június 27. 73. Szolnok megyében az 1955/56-os tanévre hitoktatásra jelentkezett diákok családjának foglalkoztatás szerinti megoszlása; vasúti alkalmazott: 2870 fő (47 %), értelmiségi: 1248 fő (20,45 %), kisiparos: 1166 fő (19,11 %), egyéni gazda: 846 fő (13,86 %), köztisztviselő: 620 fő (10,16 %), téesz-tag: 130 fő (2,13 %), ipari munkás: 74 fő (1,21 %), egyéb [egykori kuláklistás nagygazdák, „osztályellenség" – valószínűleg a kényszerlakhelyen tartózkodó kitelepítettek, lelkészek gyermekei és nyugdíjas nagyszülők által nevelt gyermekek]: 22 fő (0,36 %). A tanévben beíratkozott diákok szüleinek társadalmi hovatartozását mutató grafikont lásd a III/4/4. számú mellékletben!

[514] TtREL I. 33. c. (22. d.) 1246/1956. Irlanda Dezső lelkész jelentése az öcsödi református keresztyén egyházközség 1955/56. évi munkájáról és életéről. Öcsöd, 1956. december 9. 1-4.

[515] MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. B/505/1955. Egyházügyi előadó szeptember havi jelentése. Szolnok, 1955. október 3. 106.

[516] MNL OL M-KS 276-89. 278. ő. e. K/6/83/1956. Az Állami Egyházügyi Hivatal javaslatai az 1956/57. évi hittanbeíratásokkal kapcsolatban. Budapest, 1956. április 16. 306.

egyre fojtogatóbbá váló vallásos hétköznapok ellenére is igen magas a Jászapáti járásban jelentkezett diákok száma a megye többi járásához képest.[517] Karcagon Sipos István lelkész prédikációi és családlátogatásai nyomán a Dózsa-téesz tagsága részt vett a beiratkozásokon, de rajtuk kívül jóformán senki nem jelentkezett.[518] A Kunhegyesi járásban a pedagógusokon kívül nem tartózkodtak népnevelők az iskolákban, de erre a járási titkár szerint nem is volt szükség. Tiszagyenda, Kunmadaras és Tiszaroff esetében a beiratkozottak a templomokat környékező utcákról származtak – tehát a rendszeresen templomba járókon túl, települési szinten vagy nem volt publicitása a hittanbeíratkozásnak, vagy ténylegesen lecsökkent a hitoktatás iránti érdeklődés.[519] A valószínűtlenül alacsony arányszámokhoz a péntek-szombatra eső napok délután öt, valamint délután kettő órai jelentkezési határidői is közrejátszhattak, melyek ütköztek a hivatalos munkaidővel. Rendbontásokat, visszaéléseket sehonnan nem jelentettek. A felekezeti iskolák államosításáig visszamenő nyolc évet tekintve, a hittanra jelentkezettek aránya minden eddiginél alacsonyabb volt. A legcsekélyebb jel sem utalt semmiféle változásra.

[517] MNL JNSzVL XXXV.40.b. 28. ő. e. H/6/111/2/1956. Nagy István járási párt VB-agitprop felelős jelentése a hittanbeiratkozások tapasztalatairól. Jászapáti, 1956. június 29. 2. Eszerint az előző évben 25,85 %-os volt a jelentkezettek aránya, az 1956/57-es tanévre 22 % iratkozott be hittanra.
[518] MNL JNSzVL XXXV.43.b. 28. ő. e. B/1/A/447/1/1956. Szűcs Sándor városi párt VB-agitprop osztályvezető jelentése a hittanbeíratásokról. Karcag, 1956. június 29. 5. Az előző évben 3,6 %-os volt a jelentkezettek aránya, az 1956/57-es tanévre 2,1 % iratkozott be hittanra.
[519] MNL JNSzVL XXXV.45.b. 34. ő. e. M/6/434/2/1956. L. Kovács Kálmán járási párt VB-agitprop osztályvezető jelentése a hittanbeíratásokról. Kunhegyes, 1956. június 29. 46. Az előző évben 5,6 %-os volt a jelentkezettek aránya, az 1956/57-es tanévre 4,9 % iratkozott be hittanra.

IV. FÖLDKÉRDÉS ÉS EGYHÁZI TÁRSADALOM SZOLNOK MEGYÉBEN, A FORRADALOM, MEGTORLÁS ÉS VISSZARENDEZŐDÉS IDEJÉN (1956–1958)

1. Lelkipásztori szerepvállalások állambiztonsági interpretációi a téeszek 1956-os feloszlatásai kapcsán

1.1. Az alsópapság helyi szintű közreműködésének vizsgálati szempontjai

A hazai történetírói diskurzust tekintve, az 1956-os forradalom eseményei és történeti megítélése kapcsán talán a legalapvetőbb és legkonszenzuálisabb kutatói probléma, hogy egyszerre átláthatatlanul sok szereplő jelent meg a színen, s a „szabadság két hetében", a közélet viszonylagos pluralizmusában, a szovjet típusú államszocialista diktatúrával szemben számos és rendkívül sokszínű koncepció kezdett artikulálódni. A rendelkezésre álló történeti idő viszont túl rövid volt ahhoz, hogy az egyes szereplők véleményeit koordinálni, egységesíteni lehetett volna. A forradalom során országszerte körvonalazódó, sokszínű, de többségében elszigetelt és spontán társadalmi formációktól maguk a történelmi felekezetek sem elválaszthatóak.[520]

Bánkuti Gábor a katolikus egyház forradalmi szerepvállalása kapcsán rámutatott arra, hogy a hazai egyháztörténet-írásban sokáig uralkodó, „elnyomók és elnyomottak" kétosztatú, politikatörténeti logikájú valóságfelfogása önmagában nem alkalmas a korabeli tapasztalatok és a történeti összefüggések vizsgálatára: sőt, ez a koncepció megfeleltethető a megtorlás időszakának politikai konstrukcióival.[521] A kléruson kívül, a világi hívek az egyház önértelmezésében mindig is az egyház szerves részeként jelentek meg, a mindennapok keresztény szellemű formálása kifejezetten a laikusok feladata. Ehhez kapcsolódóan, a korabeli, párhuzamosan zajló események intenzív forgatagában értelmezhetetlenné válnának a történeti folyamatok bemutatási kísérletei, ha az egyház történetét kizárólag a hierarchia működéséből próbálnánk meg levezetni. Bánkuti a politológia fogalomkészlete által inspirálódva, az egyházi intézményrendszert kollektív – és nem rendi-korporatív – politikai aktorként vizsgálja, mivel az valóban központi irányítás alatt áll. Fenti körülmény ugyanakkor azt is jelentheti, hogy a

[520] Ripp Zoltán az 1956-os események társadalomtörténeti vakfoltjai egyikének tekinti a forradalomban aktívan részt nem vett – többségi – társadalom vizsgálatát: annak magatartását, helyzetértékelését és várakozásait, lásd RIPP 2007: 41.
[521] BÁNKUTI 2018: 540.

társadalom több autonóm csoportjának alkalmi, spontán együttműködésével szemben, az egyház égisze alatt intézmények vagy önállóan működő személyek alkotnak egy olyan – a korporatív aktor jellemzői ellenére sem homogén – komplex egységet, mely szervezeti struktúraként az egymással is konkuráló társadalmi közeg vagy miliő modelljében ragadható meg.[522] Az egyházi intézményrendszer[523] azon sajátosságát, mely a világi társadalom és a mindenkori államhatalom reprezentánsaival való kapcsolattartás jellegét meghatározza, s az ebből következő cselekvési teret kijelöli; ezt nevezi Antje Schnoor nyomán Bánkuti intézményi heterogenitásnak. Ennek legeklatánsabb forradalom alatti megnyilvánulásai országszerte – spontán és egymástól elszigetelten, mégis általános jelleggel – a laikus hívek autonóm kezdeményezései, mint például az egykori, egyházi kézben lévő iskolákba a feszületek visszahelyeztetése és az egyéb hitoktatásra vonatkozó követelések. De a keresztény színezetű, egykori koalíciós pártok újjászervezése is idetartozik. Ezeket az „ellenforradalom alatti tevékenységek" ügyében eljárt állambiztonság jellemző módon általában a klérus, de legalábbis az alsópapság bűneként rója fel, holott a legtöbb esetben konkrét egyházhatósági rendelkezés nélkül, mégis annak szellemében történtek ezek a kezdeményezések az adott lokális közösség részéről.[524]

Felvetődik a kérdés, hogy kistérségi szinten a helyi lelkipásztorok társadalmi-közéleti szerepvállalását vajon a püspöki aula, vagy a református zsinat által meghatározott intenciók befolyásolták, vagy pedig éppen ellenkezőleg, egyéni élethelyzetükből, cselekvési lehetőségeikből és értelmiségi státuszukból fakadóan vettek részt a helyi forradalmi bizottságok működtetésében? A fenti tényezőket befolyásolta az illetékes egyházkormányzati központtól való földrajzi távolság, a lelkipásztornak a helyi párt- állami szervekkel való – sokszor a legnehezebben kutatható informális – kapcsolata, s a lokális közösség vallásosságának hagyományai; végül a forradalmak jellegzetességeként, az adott helyzet adta spontán lehetőségek, praktikus szempontok, valamint az elmúlt legalább egy évtized alatt felhalmozódott feszültségek helyi szintű kisülései. Ezen interakciók ismeretében közelíthető meg, hogy mi volt az egyházak szerepe 1956-ban.[525]

---

[522] BÁNKUTI 2018: 542. Eme tanulmányt, s a szerző által hivatkozott dolgozat téziseit olvasva, ezek hatására magam is ezt a módszertant tettem meg e fejezet koncepciójának alapjául.

[523] A hivatkozott tanulmány a magyar katolikus egyház szerepét vizsgálja, de jelen felvetés véleményem szerint a protestáns felekezetek esetében is megállja a helyét, sőt – a presbiteri egyházszervezet „népegyház"-jellegéből kifolyólag –, méginkább érvényes.

[524] Schnoort idézi BÁNKUTI 2018: 542.

[525] Eme feltétel magában hordozza annak a kérdésnek a válaszát, hogy a lokális forradalmi bizottságok tagjaiként tevékenykedő lelkipásztorok kapcsán, a pártállami – s főleg állambiztonsági – forrásokkal szemben miért olyan ritkák (már ha vannak) egyházi kontrollforrások? E kérdést illetően a kutatók „ki vannak szolgáltatva" a korai Kádár-rendszer megtorló apparátusa bürokratikus kompetenciájának. Mivel a hatósági eljárások során a hatalmi gépezet a nyomozás alá vont személyekkel szemben az „osztályszempontú megközelítést" posztulálta, ezért nem

Mivel a téma kapcsán sajnos a vonatkozó egyházi források mennyiségi szempontból nem képeznek kontrollcsoportot, ezért főként az állambiztonság által készített kihallgatási jegyzőkönyvek nyomán igyekszem feltérképezni az egyházi személyeknek tulajdonított vádakon keresztül a lelkipásztorok lehetőségeit az események érdemi irányításában. S noha országszerte ugyanazon séma mentén fogalmazták meg a hitbuzgalmi csoportokban vagy egyénileg tevékenykedő lelkipásztorok bűneit, ezeken belül is a téeszek feloszlatásában, valamint az egyházi ingatlanvagyon visszakövetelésében játszott esetleges szerepük képezik a vizsgálat tárgyát.

1.2. A koalíciós keresztény pártok és a felsőpapság nyilatkozatai a tulajdonviszonyokról

Ami a keresztény politikai pártokat, vagy a felsőpapság képviselőit illeti – noha programjaik között mutatkoztak akár számottevő eltérések is –, a gazdasági rendszert és a birtokviszonyokat tekintve egyik formáció sem tett hitet az 1945 előtti nagybirtokrendszer restaurációja mellett. A Keresztény Demokrata Párt 1956. október 31-i programjának 11. pontja új földreformot, önkéntes szövetkezési jogot ígért, valamint paraszti érdekvédelmi szervezetek létrehozásával és progresszív adórendszerrel kampányolt.[526] A Keresztény Magyar Párt november 1-jei alakuló ülésén az állami tartalékföldekből a kis- és középipari kereskedelmi üzemek és a földek 50 holdas birtokhatárig terjedő visszaadását helyezte kilátásba.[527] A Keresztény Nemzeti Párt vonatkozó programja a magántulajdon szentségének kinyilvánításán túl, önkéntes jellegű gazdasági társulások létesítését biztosította.[528]

De még Mindszenty József bíboros is, november 3-i rádiónyilatkozatában „szociális érdekektől igazságosan korlátozott magántulajdonról" beszélt.[529] Ravasz László püspök ugyan sem a november 1-jei rádiónyilatkozatában, sem a presbitériumoknak küldött, november 13-ai memorandumában szándékosan nem érintett politikai-társadalmi kérdéseket, mégis leszögezte, hogy az egyház kiáll az eddigi szociális vívmányok mellett,[530] továbbá elvetnek „minden

szabad szem elől tekinteni a feltett kérdésekek mögött meghúzódó prekoncepciókat, s az ezekre adott válaszokat is a végrehajtók által modellezett helyzet keretei között kell értelmezni, semmint a válaszadóknak a hatóság kérdéseire adott autentikus reakcióiként. Az állambiztonsági források értékéről és buktatóiról lásd TAKÁCS 2016: 9-80.

[526] BIHARI M. 2004: 266.

[527] BIHARI M. 2004: 291.

[528] BIHARI M. 2004: 301.

[529] RAINER 2016: 87-88.; RIPP 2002: 184-186; ROSDY 2006: 44-45.; ROMSICS 2000: 134-136; A bíboros beszédjének legalaposabb elemzését lásd BALOGH 2015/b: 1032-1046.

[530] TIBORI 1995: 356. „ [a Magyarországi Református Egyház] kéri a lelkipásztorokat, hogy legyenek népünk élő lelkiismerete, mint az Ige hű sáfárai, tisztán és bátran tolmácsolják Isten irgalmas üzenetét, vigasztalásul, feddésül és világosságul. Kérjük a presbitereket, mint magyar népünk, s különösen a falu társadalmának demokratikus úton

restaurációs gondolatot és kísérletet."[531] Noha a pártállam politikai koncepciója felől nézve érthető az egyházaknak, s valamennyi egykori koalíciós keresztény párt felforgató szándékú, ellenforradalmi formációvá minősítése, intézményes szinten mindegyiküket a Horthy korszak nemzeti-keresztény politikai kurzusával való, distinkció nélküli azonosítása – ez a koncepció azonban pusztán a fenti, vázlatos áttekintés nyomán is elvethető, de legalábbis igen erősen árnyalandó.[532]

1.3. A Szolnok megyei lelkipásztorok a települések forradalmi bizottságaiban – vádak és lehetőségek

Elöljáróban fontos néhány dolgot leszögezni a felhasznált forrásbázis forrásértékéről, valamint a feldolgozás módszertani problémáiról. Az állambiztonság 1956-os eseményekkel kapcsolatosan termelt dokumentumai az MSZMP kurrens ideológiai narratíváiról és politikai céljairól árulkodnak, elsősorban nem a források tárgyát képező, egykorú eseményekről. Ezért leginkább az 1957-es megtorlások céljainak és módszereinek legitimálását hivatottak indokolni, de a forradalom két hete során kibontakozóban lévő politikai-társadalmi folyamatok egzakt megragadását önmagukban nem teszik lehetővé.[533] Mégis, a megtorlások és a rendszer helyi szintű működési mechanizmusainak teljeskörű restaurációja során keletkezett dokumentumok alkotják a forradalmi időszak feltérképezésének egyik megkerülhetetlen forrásanyagát: a politikai rendőrség által készített kihallgatási jegyzőkönyveket. Gyáni Gábor ezen források kapcsán a kihallgató tisztek által irányított beszéd sajátosságaira hívja fel a figyelmet: a fizikai vagy pszichés presszió hatására kikényszerített vallomások formájában a vádlott alkalmazkodik az állambiztonság által felépített narratív keretrendszerhez, s az „ellenforradalmár" szerepét felvéve beszéli el saját történetét. Ez a módszer a vádlott személyes tapasztalatait eltorzítja, a jegyzőkönyvbe vett vallomásoknál a súlypontok óhatatlanul a bűnösséget igazoló körülményekre kerülnek.[534] Vagyis a politikai rendőrségnek a kihallgatás

kiválogatott elitjét, hogy a nemzeti egység, a társadalmi igazságosság és a testvéri szeretet szolgálatában példaadóan előjárjanak."

[531] LADÁNYI 2006: 205-206. A forradalom lokális szintű közigazgatásában részt vállalt lelkipásztorok megszűrésére az ÁBTL Levéltári Információs Rendszerét használtam; ez alapján az alábbi fejezetrészben kitérek valamennyi szereplőre a katolikus és protestáns alsópapság képviselői közül, akik a települési szintű forradalmi bizottságok tagjaiként szóba hozhatóak a téeszek feloszlatásai kapcsán.

[532] Vö. EFL Archivum Novum. III. Congregationalia (167. d.) 14/1957. Törökszentmiklósi Espereskerület őszi korona. Törökszentmiklós, 1956. október 30. 1. „Gell Antal apát-esperes: […] Súlyos időben a meggondoltság és a higgadtság a legjobb tanácsadó. Kéri a kerületi paptestvéreket, hogy a túlzásoktól nagyon tartózkodjanak. Megvan a reményünk, hogy népünk akarata szent vallásunk gyakorlásához is több szabadságot biztosít."

[533] BÁNKUTI 2018: 540-541.

[534] GYÁNI 2020: 312-315.

során nyert információi nem feltétlen az egyházak – vagy adott esetben egyes lelkipásztorok – konkrét részvételének hatósági leírását tartalmazzák, hanem a gyanúsítottként kezelt egyházi személyeknek a nyomozási eljárás során alkalmazott viselkedésmintái figyelhetőek meg. Ilyen helyzetekben az eljárás során a vádlottak igyekeztek olyan képet formálni magukról, melyről úgy gondolták, hogy megfelel a hatóság elvárásainak.[535]

Abavári János nagyiváni plébánost elsősorban a szovjet katonai emlékmű ledöntésére való felbujtással vádolták.[536] Az előre gyártott koncepciónak megfelelően, természetesen a téesz sikertelen feloszlatási kísérletéért is Abavárit kívánták felelősségre vonni. Annak ellenére, hogy a forradalmi bizottság fennmaradt jegyzőkönyvei is megerősítik: a plébános érdemi szerepet egyedül az október 27-i alakuló ülésen fejtett ki, amikor is elnöknek javasolt egy egykori kuláklistás nagygazdát, akit meg is választottak, s aki másnap a Vadász Kálmán által vezetett milícia fenyegetésének hatására le is mondott, így maradt a régi vezetés.[537] A megyei bíróság végül felmentette a papot a vád alól, mivel az egymásnak ellentmondó tanúvallomásoknak nem voltak bizonyító erejük a szoborledöntést illetően a pap tényleges felelősségére vonatkozóan: sőt, a községi tanács tagjai közül öten arról vallottak, hogy az ominózus gyűlésen Abavári sokkal inkább az indulatok lecsitítására törekedett, s a szobordöntést kegyeletsértésként értékelte. Javaslata arra irányult, hogy a szobor felső részét emeljék le, az emlékművet pedig nevezzék át. A fentiekre, s a plébános családjának uradalmi cseléd felmenőire való tekintettel a papot felmentették, ám a továbbiakban lelkipásztori tevékenységet Nagyivánban nem folytathatott.[538]

Nagyréven október 28-án, a községi forradalmi bizottság megalakulásának estéjén megrongálták a pártház berendezését, majd ezt követően Fehér Lajos párttitkár házát is – a helyi lelkész, Ladányi Imre forradalmi bizottsági tagként a történtekről értesülve, a tanács tagjait meggyőzve másnapra szintén gyűlést szervezett, ahol a törvényes felelősségre vonás fontosságát hangsúlyozva, nyomatékosan felszólította a jelenlévőket: tartózkodjanak a további kilengésektől. A nyomozási határozat mégis úgy állította be a történteket, mintha a párttitkárt kifejezetten Ladányi kérésére mondatták volna le, s a pártszékházat is a lelkész üríttette volna ki. Kulcsár Istvánné községi tanácselnök kihallgatási jegyzőkönyvéből az derül ki, hogy a

[535] Vö. APOR P. 2006: 460.; FARKAS Gy. 2006: 157-158.
[536] MNL JNSzVL XXXV. 61. 9. ő. e. Az 1956-os ellenforradalomra, leverésére vonatkozó dokumentumok gyűjteménye. Az 1956-os ellenforradalomra való visszaemlékezések, feljegyzések, egyéb iratok Tiszafüred járásból. sz. n. Ifj. Vadász Kálmán, Vörös Csillag-tsz elnök. Nagyiván, 1957. január 31. 20.
[537] ÁBTL 3.1.9. V-143367 Abavári János. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály, Kihallgatási jegyzőkönyv. Kabai Mihály főhadnagy, Szolnok, 1957. december 10. 10. Részlet a csatolt jegyzőkönyvből: „…a plébánia földjét én nem kérem vissza, a tsz. meg ha meg akar maradni, maradjon."
[538] ÁBTL 3.1.9. V-143367 Abavári János. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály, A Szolnok Megyei Bíróság végzése. Dobos József elnök, Szolnok, 1958. február 4. 58-60.

funkcionárius megtarthatta hivatalát, s a forradalom alatt a községi forradalmi tanács elnökeként dolgozhatott – az ő kifejezett kérésére vállalt garanciát Ladányi Fehér Lajos párttitkár és Szűcs Sándor begyűjtési osztályvezetők életéért. Szabó Mihály törzsőrmester, a nemzetőrség vezetője a lelkész megbízásából figyeltette Fehérék házát. A párttitkár viszont igyekezett a házuk őrzését úgy beállítani, mint üldöztetésük részét.[539] Ladányi természetesen tagadta a párttitkár által mondottakat, de azt elismerte, hogy Szűcs Sándort, a községi tanács begyűjtési előadóját kifejezetten az ő kérésére mozdították el, mondván, hogy megszűnt a kötelező beszolgáltatás és a tervgazdálkodás. Ezzel kapcsolatos további vádpontként merült fel a lelkész szerepvállalása a téeszek feloszlatásában, továbbá a budapesti „ellenforradalmárok élelmeztetése." Ladányi tagadta, hogy közhírré tették volna a község számára a téeszekkel szembeni követeléssel élők forradalmi bizottságnál való jelentkezését – a lelkészt vallomását Széplaki Lajos és Murai Lajos téesz-tagok is megerősítették, ami azt a benyomást kelti, hogy a téesz-vagyon széthordása és a földek visszavétele spontán módon történt. Azt viszont a lelkész elismerte, hogy október 28-án, Tiszaföldváron, a testvérénél tett látogatás során értesült arról, hogy az ottani forradalmi tanács élelmiszergyűjtést szervezett. Ennek hatására rendeztek gyűjtést Nagyréven is, s az árut a Haladás-téesz gépkocsijával szállították Budapestre.[540] Végül 1958. január 6-a és április 22-e között nyolc tanú többszöri kihallgatása után a lelkészt bűnösnek találták az alábbi vádpontokban: az „ellenforradalmi tanácsi gyűlésen elmondott népi demokrácia-ellenes beszéd", az „ellenforradalom" idején tanúsított kezdeményező szerep, más községek „ellenforradalmi tanácsaival való kapcsolattartás", magas rangú párt- és tanácsi funkcionáriusok eltávolítása, a községi párttitkár megfenyegetése és figyeltetése, „határozathozatal a téesz-tulajdon visszaadására", s végül a „budapesti ellenforradalmárok" élelmeztetése. A tényállás alapján, a BHÖ. 1. és 2. pontjának megsértésére hivatkozva a Legfelsőbb Bíróság 1958. október 20-án Ladányi Imrét a „népi demokratikus államrend

[539] ÁBTL 3.1.9. V-144541. Ladányi Imre. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Kulcsár Istvánné kihallgatási jegyzőkönyve. Kada János százados, Szolnok, 1958. március 5. 21-23. A párttitkár beidéztetésénél és lemondatásánál jelenlévő Kulcsárné tolmácsolásában: „Az MDP terrorjának vége. Ön olyan hivatást töltött be, ami sok ellenségszerzéssel járt. Nekem is okom volna önre haragudni, hiszen ön mondta egy alkalommal, hogy szeretne engem megkorbácsoltatni a templom előtt. De távol van tőlem és mindannyiunktól, hogy bosszút álljak hiszen önnek felesége és gyermeke van és itt akarnak élni továbbra is közöttünk. Mi nem vagyunk bíróság, majd ha a helyzet konszolidálódik, mindenki felel a maga tetteiért. Ne sírjon, szépen menjen haza s lehetőleg ne mutatkozzon az utcán, provokatív magatartást ne tanúsítson, mert akkor mi sem tudjuk megvédeni magát." Fehér a továbbiakban önként széttépte és átadta a párttagkönyvét és felajánlotta magát a forradalmi tanács számára, de a tanács sem a felvételi kérelmet, sem a párttagkönyvet nem fogadta el. Fehér Lajos verziójában: „Te fiam, megtévesztett ember vagy, bánd meg a bűneidet, mi nem fogunk bántani. Hanem majd törvényes úton fogjuk a bűnösöket felelősségre vonni." Majd a lelkész felszólította, hogy tépje össze a párttagkönyvét.

[540] ÁBTL 3.1.9. V-144541. Ladányi Imre. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Ladányi Imre kihallgatási jegyzőkönyve. Kada János százados, Szolnok, 1958. március 18. 25-29.

megdöntésére irányuló szervezkedés" miatt 1 év 6 hónap börtönbüntetésre, további 2 év politikai jogvesztésre és 1000 forint vagyonelkobzásra ítélte.[541]

Hasonló okokból indult eljárás Szécsényi Endre kuncsorbai lelkész ellen. A letartóztatást elrendelő határozat indoklása Szécsényi 1956. november 1-jei községi nagygyűlésen, a forradalmi tanács kérésére előadott beszédjén alapszik. Az ezzel kapcsolatos vádak: – a korábbi sémáknak megfelelően – „népi demokrácia megdöntésére irányuló szervezkedés, szovjetellenes kijelentések, termelőszövetkezetek feloszlatására való buzdítás."[542] A kádári politikai kurzus prekoncepcióinak megfelelően a BM Politikai Nyomozó Osztály ezúttal is próbálta úgy keretezni az ügyet, hogy a lelkész legyen az „ellenforradalom eszmei irányítója"; mivel a lelkész közbenjárására „választottak meg kulákokat és osztályidegen elemeket" a forradalmi tanács vezetőségébe – a települési szintű MSZMP-Intézőbizottságok jelentéseinek némiképp ellentmondva.[543] Ami a téeszek feloszlatását illeti, a lelkész elismerte, hogy az október 28-i gyűlés után G. Nagy Imre és Sipos Imre téesz-tagok előtt kijelentette: vigyék haza a vagyonukat a téeszből, mert ellenkező esetben az oroszok fogják elvinni.[544] A téeszekkel szembeni propaganda vádja még decemberre vonatkozóan, az országos sztrájkhullám idején is előkerült: az ügyben eljáró nyomozó, Simon Pál főhadnagy Csatári Sándor helybéli lakos – és gyülekezeti tag – vallomását igyekezett Szécsényi ellen fordítani. Csatári vallomása szerint a lelkész több alkalommal személyesen járt náluk „egyházadószedés" alkalmával. Ilyenkor a személyes beszélgetések alkalmával előkerültek a forradalom utáni bizonytalan kilátások, lehetőségek is. A megkérdezettek tudatták a lelkésszel,

[541] ÁBTL 3.1.9. V-144541. Ladányi Imre. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság III/III. Osztály. Határozat az operatív nyilvántartásból való törlésről. Németh István alezredes, Szolnok, 1972. március 11. 118/b. Bár tételesen semmi köze nem volt az ügyhöz, de súlyosbító körülményként állt fenn kispolgári-értelmiségi származása, s hogy 1944 májusában leventeoktató volt. Szabadulása után 1972. február 20-án bekövetkező haláláig figyeltette az állambiztonság.

[542] ÁBTL 3.1.9. V-143362. Szécsényi Endre. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Határozat a nyomozás elrendeléséről. Simon Pál főhadnagy, Szolnok, 1957. december 20. 6-7.

[543] MNL JNSzVL XXXV. 61. 8. ő. e. Az 1956-os ellenforradalomra, leverésére vonatkozó dokumentumok gyűjteménye. Az 1956-os ellenforradalomra való visszaemlékezések, feljegyzések, egyéb iratok Törökszentmiklós járásból. sz. n. Feljegyzés az ellenforradalmi eseményekről Törökszentmiklóson. Törökszentmiklós, 1956. december 15. 1. „Október 27-én a tanács 17 tagú községi ellenforradalmi tanáccsá alakult. A községi ellenforradalmi tanács lényegében meghagyta a község régi vezetőit, a tanácstól csupán egy kisebb beosztású személyt bocsájtottak el."

[544] ÁBTL 3.1.9. V-143362. Szécsényi Endre. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Határozat a nyomozás elrendeléséről. Simon Pál főhadnagy, Szolnok, 1958. január 17. 13-14. Itt valószínűleg – a kihallgató tiszt ráhatására – a forradalmi eseményeknek a kihallgatás aktív pszichés feszültséggel járó légkörében történt újrakonstruálásáról lehet szó: az országszerte megalakuló forradalmi munkástanácsok, egykori koalíciós pártok a forradalom győzelmének benyomását keltették. A bevezetőben említetteknek megfelelően, az időközben zajló megtorlások perspektívájában értelmezhetőek az érintettek egykori szituációkban való önértékeléseinek narratívái.

hogy a jelen rendelet[545] ellenére egyelőre nem lépnek vissza a téeszbe – ez a lelkész helyeslő véleményével találkozott.

A nyomozó konok következetességgel igyekezett elérni, hogy terhelt vallomásának állambiztonsági „újraértelmezése" interiorizálódjon a lelkészben: eszerint Szécsényi „egyházadószedés" fedése alatt a téesz-mozgalom ellen uszította Kuncsorba lakosságát.[546] Simon külön nehezményezte Szécsényi magatartását: a Törökszentmiklósi járási kapitányság környezettanulmányát idézte, mely szerint 1954 – a községi gyülekezet lelkészévé választása – óta „köztiszteletben álló embernek számított a helyi vezetés szemében is." A tanácstól 2 kh földet kért és kapott is ekkor haszonbérbe. Cserében a helyi HNF tagjaként, a község fejlesztési és kulturális feladatai terén nagyon hasznos munkát végzett, s a gyülekezettel sem volt baja a tanácsnak. A lelkész „demokráciával szembeni hálátlanságára" utal, hogy ezek után, az 1956. október 27-i forradalmi bizottsági választógyűlésen Szűcs Sándort, egy „százholdas kulákot" javasolt elnöknek, majd a világháborús emlékművet megkoszorúzva, „szovjet- és népi demokrácia-ellenes, soviniszta beszédet" mondott, továbbá nyílt párt- és téesz-ellenes agitációt folytatott, ami felkorbácsolta a közhangulatot – majd ezek után elbujdosott.[547] A Szolnok Megyei Bíróság 1958. december 15-én a BHÖ. 2. pont b, és c, alpontja – termelőszövetkezeti mozgalom elleni izgatás, népi demokrácia megdöntésére irányuló szervezkedés – alapján bűnösnek ítélte a lelkészt, így hat hónap börtönbüntetésre ítélték. A lelkész elsőfokú ítélete még szerencsésnek is mondható: enyhítő körülményként vették figyelembe családi állapotát – két kiskorú gyermeket nevelt egyedül –, továbbá korábbi, „politikailag haladó" lelkipásztori tevékenységét. A bíróság ítéletének indoklása szerint Szécsényi „egyike volt azon értelmiségieknek, akik kellő politikai tisztánlátás hiányában nem tudták felismerni az

[545] A téeszek újjáalakítása először a 65/1956 FM. rendeleti utasítás nyomán indult meg, ugyanis a jogszabály értelmében a szövetkezetek vagyonhiányát a kivitt földterületek nagyságának arányában ráterhelték az önálló gazdálkodás mellett döntött parasztságra. Szolnok megyében emiatt már 1957 januárjától drasztikusan visszaesett a kilépni szándékozók száma: a hasonló, kényszerítő erejű rendeletek és a lakosságot folyamatosan sújtó karhatalmi, „pufajkás" terror ellenére is túlnyomórészt csak ágazati mezőgazdasági társulásokat voltak hajlandóak alakítani. Erről bővebben lásd CSEH G. 2019: 89-90.

[546] ÁBTL 3.1.9. V-143362. Szécsényi Endre. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Határozat a nyomozás elrendeléséről. Simon Pál főhadnagy, Szolnok, 1958. január 29. 17. (január 31.) 22-23., (február 7.) 38-41.

[547] ÁBTL 3.1.9. V-143362. Szécsényi Endre. BM Törökszentmiklósi Járási Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Széchényi Endre kuncsorbai református lelkész környezettanulmánya. B. Tóth János főhadnagy, Törökszentmiklós, 1958. január 7. 25-26. Ezzel kapcsolatban a lelkész előadta: 1956. november 1-jétől 1957. március 15-ig Törökszentmiklóson tartózkodott, ugyanis a nyilvános beszédjét követően, még azon az éjszakán egy 1919-es „veterán", Imre Lajos ittas állapotban betört a lelkész lakásába, megfenyegetve őt, hogy reggelre „takarodjon a faluból, mert kinyírják."

ellenforradalom igazi céljait, átvette az akkor elterjedt hangzatos, nemzeti célokat hangoztató szólamokat."[548]

Dr. Tóth Dezső tiszakürti lelkész ellen szintén a forradalmi tanács tagjaként, az október 29-i választógyűlést követően a községi tanácselnök és számos funkcionárius lemondatása, továbbá a 30-i, „szabadságharc" melletti szolidaritást kifejező beszéde, s végül a téeszek feloszlatásában való közreműködése miatt emeltek vádat.[549] A tényállás szerint Pintér Sándor állatorvos tanácsára Papp Mihály, a tiszaugi Petőfi-téesz elnöke 1956. október 31-én felkereste lakásán Tóth Dezsőt, miszerint a téesz-taggyűlés többsége a feloszlás mellett döntött, de nem tudják, hogyan csinálják anélkül, hogy a „javak veszendőbe ne menjenek." Erre a lelkész négy példányban legépelt egy tervezetet, mely – a Papp által prezentált dokumentumok alapján – a téesz vagyonának a tagok közötti arányos, lehetőleg a bevitt földterületek és jószágok eredeti tulajdonosai szerinti visszaadásáról rendelkezett. Papp részben megerősítette a lelkész vallomását, kiegészítve a következőkkel: mivel akkorra már az egész országban folyamatosan oszlottak fel a téeszek – így a tiszakürti Rákosi-téesz is –, ezért a szomszédos Tiszaugban a téesz közgyűlése is a megszűnés mellett döntött. A fent megnevezett okok miatt a téesz állatorvosa – s a lelkész régi barátja – javasolta, hogy Tóth Dezsőtől kérjenek tanácsot. A lelkészről annyit tudott meg, hogy a koalíciós időszakban a Nemzeti Parasztpárt tagja volt, valamint maga is gazdálkodó ember lévén tájékozott volt a téeszek helyzetét illetően. A legépelt nyilatkozatokat azzal adta át, hogy olvassák fel a tagság előtt, ennek megfelelően osszák szét a jószágokat, a vetőmagokat és a felszerelést, a gazdasági épületeket pedig adják át a helyi forradalmi tanácsnak. Így végül november 15-ére elkészültek a leltározással és feloszlott a Petőfi-téesz.[550] Papp fenti vallomását az őt kísérő Kecskés József téesz-tag annyiban egészítette ki, hogy a lelkész a lakásán felolvasott nekik Veres Péter „*A paraszti jövendő*" című könyvéből, nyomatékot adva véleményének, miszerint az egyéni gazdaság útja felé mutat a jövő. A nyilatkozat átadását követően Tóth érdeklődött: csatlakoznának-e hozzá a helyi NPP

[548] ÁBTL 3.1.9. V-143362. Szécsényi Endre. Szolnok Megyei Bíróság ítélete Széchényi Endre kuncsorbai református lelkész ügyében. Dr. Pál László megyei bíró, Szolnok, 1958. december. 15. 66-68.
[549] ÁBTL. 3.1.9. V-142343. Tóth Dezső. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Határozat a nyomozás elrendeléséről. Simon Pál főhadnagy, Szolnok, 1957. április 8. 3. Pintér Tibor községi tanács VB elnök és Szakács Sándor elnökhelyettesek lemondatását, továbbá a község elhagyásáról való meggyőzésüket Tóth megelőző intézkedésként magyarázta – ugyanis egy nappal azelőtt felgyújtották a szomszédos cserkeszőlői tanácsházát.
[550] ÁBTL. 3.1.9. V-142343. Tóth Dezső. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Papp Mihály, tiszaugi Petőfi tsz. elnöke kihallgatási jegyzőkönyv. Simon Pál főhadnagy, Szolnok, 1957. április 12. 23.

megszervezésében? A kérdezettek a lelkész ötletét elutasították, majd távoztak.[551] Pintér Sándor, a Petőfi-téesz állatorvosának vallomása annyiban árnyalta a fentieket, hogy elmondása alapján 30-án este Papp Mihályt ismeretlenek éjjel a lakása előtt életveszélyesen megfenyegették azzal a céllal, hogy oszlassa fel a téeszt. Ezért keresték fel Pintért, aki a lelkészt ajánlotta segítségül.[552]

A Szolnok Megyei Bíróság végül 1957. december 19-én bűnösnek találta az április 9-e óta előzetes letartóztatásban lévő lelkészt a BHÖ 1. és 2. pontjai alapján, a „népi demokrácia megdöntésére irányuló szervezkedés" elkövetésében. Meglepő módon, a téesz feloszlatásának vádpontját végül ejtették a lelkész ellen, ugyanis a tanúk megerősítették: a téeszt kényszer és erőszak hatására oszlatták fel, s a lelkész által legépelt dokumentumok garantálták a téesz vezetőségének testi épségét. Így végül az előzetes letartóztatást beszámítva, Tóth Dezsőt végül 1 év 2 hónap börtönbüntetésre, továbbá 2800 forint vagyonelkobzásra és 5 év politikai jogvesztésre ítélték.[553]

Végül fontos megemlíteni Lovász Gerzson tiszaigari református lelkészt is, aki a megye lelkipásztorai közül a forradalomban való részvétele miatt a legszigorúbb büntetést kapta. Mivel a Tiszafüredi járási forradalmi tanács felhívására 1956. október 26-án alakult községi tanács személyi tagságával szemben a lakosság a művelődési házban tartott gyűlésen tiltakozását fejezte ki, ezért a nyomásnak engedve, a vezetőség két nap múlva újraválasztást tartott. Természetesen ez esetben is igyekeztek olyképpen rekonstruálni a történteket, hogy a korábbi községi párt- és tanácsi vezetők többségének eltávolítása, s a helyükre került „problémás" emberek pozíciószerzése kizárólag Lovász kezdeményezésére történt. Így közvetett módon, a forradalmi tanácstaggá választott Szatmári Sándor ÁG-agronómusnak a szovjet emlékmű ledöntését kezdeményező akcióját is Lovász befolyásának tulajdonították. Emellett a gyűléseken előadott „népi demokrácia-, szovjetellenes beszédei és a téeszek feloszlatásának kísérlete mellett az FKgP helyi szervezetének újjáalakítását, valamint a Tiszafüredi Járási Forradalmi Tanáccsal való kapcsolattartás ódiumát is személyéhez kötötték.[554]

---

[551] ÁBTL. 3.1.9. V-142343. Tóth Dezső. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Kecskés József, tiszaugi Petőfi tsz. tagja kihallgatási jegyzőkönyv. Simon Pál főhadnagy, Szolnok, 1957. április 13. 27.

[552] ÁBTL. 3.1.9. V-142343. Tóth Dezső. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Pintér Sándor, tiszakürti Rákosi Mátyás-tsz. állatorvosa, kihallgatási jegyzőkönyv. Simon Pál főhadnagy, Szolnok, 1957. május 5. 29. Az állatorvos továbbá azt is előadta, hogy a felosztáskor lehetetlen volt azonosítani a bevitt földterület, élőjószág-, takarmány és szerszámpark eredeti tulajdonosait, mert nem találták a tanácsházán a szükséges dokumentumokat, ezért a téesz-vagyont munkaegység-alapon osztották szét.

[553] ÁBTL 3.1.9. V-142343. Tóth Dezső. Szolnok Megyei Bíróság ítélete Dr. Tóth Dezső tiszakürti református lelkész ügyében. Dr. Pál László megyei bíró, Szolnok, 1957. december. 19. 68-72.

[554] ÁBTL 3.1.9. V-150376/1. Szolnok Megyei ellenforradalmi erők. Németh István százados, BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Szolnok, 1959. május 26. 58-60. Eszerint a

A lelkész az ügyben eljáró nyomozónak kifejtette: október 28-án a község lakosságának nyomására kellett újjáválasztani a forradalmi bizottságot és megszervezni a nemzetőrséget, mely testületeknek elsődleges célja a közrend biztosítása volt, mivel törvényen kívüli állapotok uralkodtak és az akkori kormány nem volt ura a helyzetnek. A vallomás szerint a többség magát Lovász Gerzsont szerette volna elnökké választani, melyet ő visszautasított. Ami pedig a járási szervvel való kapcsolatát illeti, ironikus módon pont a pozíciójában meghagyott korábbi községi tanácselnök, Horváth Mihály kérésére járt a lelkész Kovács Gyula forradalmi bizottsági társelnök társaságában a tiszafüredi gyűlésekre.[555] Október 31-én ott tudták meg Földes Lajostól, a járási forradalmi tanács tagjától, hogy a járás több téesze már feloszlott, a tagok saját maguk osztják szét a téeszek álló- és mozgóvagyonát. Tiszaigarra visszatérve Kovács Gyula a forradalmi tanács, valamint a Petőfi- és Győzelem-téeszek küldöttei elé terjesztette a járási szerv határozatát. Az eseményeket gerjesztő forradalmár szerepének ellentmond, sőt, éppenséggel határozott rendpárti álláspontra utal, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvhöz csatolt október 31-i gyűlés jegyzőkönyvének kivonata szerint Lovász amellett foglalt állást, hogy a téeszek vezetése tegyen meg mindent az önkényes kilépések és a vagyon széthordásának megakadályozásáért, amíg nem születik törvényes kilépést lehetővé tévő kormányhatározat. A községi Állami Gazdaság és a Győzelem-téesz közötti vita egyébként több szempontból is fontos: rávilágít a képlékeny politikai helyzetre adott mikrotársadalmi reflexiókra, célokra és lehetőségekre; egyszersmind a Kádár-kormány által utólag sugallt „felforgató" forradalom-kép markáns kontrasztjára – amellett erősen árnyalja Lovász álláspontját nemcsak a téeszek, de az egykori egyházi földek tekintetében is. Oláh István téesz-elnök és Nagy Károly agronómus arra kérte a forradalmi tanácsot, hogy határozati úton kötelezze a tiszaigari ÁG-t az Örsi út menti dűlők visszajuttatására a téesz-csoport számára. Mann ezt azzal utasította el, hogy a forradalmi bizottság nem illetékes a földek elvétele vagy visszajuttatása tárgyában, ráadásul a tagosításkor kellett kapniuk csereingatlant, mely elvileg a református egyház egykori birtokából történt. Csakhogy a téesz tagságának a zöme az ÁG birtokában lévő parcellákra tartott igényt, mert a többségüknek ott voltak az egykori saját földjeik, melyeket a tulajdonosok akarata ellenére, erőszakkal tagosítottak. Az ÁG nem egyezett bele, hogy földjét más határrész kívülálló

községi forradalmi tanács elnöke Mann Lajos, a községi állami gazdaság agronómusa lett, a társelnök pedig Kovács Gyula – a tiszaigari gyülekezet egyik presbitere – lett. A Petőfi-téesz betagosított földjeinek visszaadásáról szóló napirendi pont megszavaztatását is Lovász kezdeményezte, egyszóval: a háttérben meghúzódó, ügyintéző titkárként a tényleges irányító szerepét ehelyütt is a lelkésznek tulajdonították. A vádak közül ehelyütt is csak a téeszekkel kapcsolatos körülményekre térek ki.

[555] ÁBTL 3.1.9. V-144934/4. Lovász Gerzson. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Lovász Gerzson tiszaigari református lelkész kihallgatási jegyzőkönyv. Kada János százados, Szolnok, 1958. január 21. 25.

tábláiban kapja meg, Oláh viszont rámutatott arra, hogy a téesznek közvetlen az ÁG mellett van földje, amire nincs szükségük, viszont az ÁG a gépparkjával meg tudná azt művelni. Lovász ellenvetésként szóvá tette, hogy a téesznek ez esetben két helyen lenne földje, így Oláh az egyházi földingatlan visszaadását javasolta, hogy ne maradjon felesleges földterület. Ezt Kiss Gábor, a Petőfi-téesz agronómusa is ellenezte, mondván: a felvetés megvalósíthatatlan, mivel az egyház földje 36-40 kh között van, de a vonatkozó kormányrendelet szerint 25 kh-nél nagyobb földterületet senki nem birtokolhat. Lovász ehhez csak annyit fűzött, hogy az egyháznak nincs szüksége a földre, elmúlt már az az idő, hogy az egyháznak földje legyen – meg sem tudná rendesen művelni. De különben is, az egyház a földjét Tiszaigaron már öt éve felajánlotta az államnak. A vitát végül Mann zárta le azzal, hogy az ÁG agronómusaként nem megy bele ilyen üzelmekbe. Lovász olyannyira ragaszkodott a vitás kérdéseket érintő törvényes kormányhatározatokhoz, hogy ezek megszületéséig sokszor épphogy lassította a helyi szintű közösségi kezdeményezések kivitelezését. Ugyanezen a gyűlésen Kolos Margit tanácstag felvetette, hogy országszerte az elhagyott földeket 5-10 holdig adják vissza volt tulajdonosuknak az állami tartalékföldekből. Tiszaigaron sok 1-2 holdas szegényparaszt jobb híján ment az ÁG-be dolgozni, ráadásul a tartalékföldek gyatra minőségűek. A változatlanul fennálló mikrotársadalmi törésvonalak megfigyelhetőek Kolos beterjesztésében: a földek java jómódú parasztoké volt, tagosítástól függetlenül, a szegényparasztok kapnák meg ezen módos gazdák rossz földjeit. Ezért a jómódú gazdák kapják vissza a rossz földjeiket, a szegényparasztok pedig kapjanak saját parcellákat az ÁG területeiből. Mire eldőlt volna a földvita, a szovjet hadsereg bevonulása okafogyottá tette a továbbiakat.[556]

A lelkész által előadottakkal szemben a forradalmi bizottságba beválasztott Horváth Mihály korábbi tanácselnök[557] és Császár Lajos téesz-tag[558] vallomásait fogadták el, melyek

[556] ÁBTL 3.1.9. V-144934/4. Lovász Gerzson. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Lovász Gerzson tiszaigari református lelkész kihallgatási jegyzőkönyv. Kada János százados, Szolnok, 1958. január 31. 29-31.

[557] ÁBTL 3.1.9. V-144934/4. Lovász Gerzson. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Horváth Mihály VB elnök kihallgatási jegyzőkönyv. Kada János százados, Szolnok, 1958. január 2. 50. Eszerint 1956. november 30-án, két héttel azután, hogy a Kádár-kormány forradalmi munkástanácsokról szóló rendeletének megjelenése következtében Horváth visszatért korábbi pozíciójába, a lelkész felajánlkozott: ő hajlandó kormányküldöttséget vezetni Budapestre az egyházi ingatlanok és a tagosított földek 200 holdig terjedő visszaadása érdekében.

[558] ÁBTL 3.1.9. V-144934/4. Lovász Gerzson. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. alosztály. Császár Lajos tsz-tag kihallgatási jegyzőkönyv. Kada János százados, Szolnok, 1958. január 2. 62. Az október 31-i gyűlés kapcsán: „A pap ekkor azzal jött, mi lesz a termelőszövetkezettel, hányan léptek már ki, mikor oszlik már fel. A földesurak és a kulák birtokok visszaadását és a házak visszaadását hangoztatta. Ezt a Horváth elvtárs is alá tudja támasztani. Majd felszólalt Szabó Pál id. tsz. tag volt még abban az időben. Mondotta, tisztelendő úr, mindenki engem figyel, ha én kilépek és a füredi oldalon vissza veszem a földemet, mindenki fog engem követni. Pár hasonszőrű társával kilépett, de a csoport feloszlása nem történt meg." Császár visszamenőleges interpretációjában – szemben a lelkész vallomásával – Lovász épphogy a Győzelem-tsz és az ÁG

szerint a lelkész a forradalom alatt és után is a téeszek feloszlatásának, s az egykori egyházi földek visszaszerzésének kivívásán munkálkodott. Emiatt a Legfelsőbb Bíróság Lovász Gerzsont a BHÖ. 1. és 2. pontja alapján „népi demokrácia megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel" vádjával 1958. augusztus 12-én 3 év 6 hónap börtönbüntetésre, 6 év politikai jogvesztésre és 1000 forint részleges vagyonelkobzásra ítélte.[559]

közötti földcsere mellett kardoskodott, melyről Oláh István téesz-elnök beszélte le. A csatolt bizonyítékként fennmaradt korabeli jegyzőkönyv azonban a lelkész igazát támasztja alá.

[559] ÁBTL 3.1.9. V-144934/4. Lovász Gerzson. BM Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság III/III. Osztálya. Lovász Gerzson lakcímfigyelő lap. Török Sándor alezredes, Szolnok, 1986. november 30. 151-153. Végül másfél évet elengedtek a büntetéséből, ugyanis enyhítő körülménynek tekintették az 1956-ot megelőző időszak alatti „haladó" magatartását, valamint, hogy a szüleitől 1945-ben örökölt 34 kh 60 négyszögöl, 8 aranykorona értékű földingatlant – az egyházközségi föld után nem sokkal – 1952-ben az állam számára felajánlotta.

2. Helyzetkép az egyházakról a hatalmi restauráció alatt – országos kitekintéssel

A forradalom okozta gazdasági-, és nemzetközi politikai helyzet az Állami Egyházügyi Hivatalra is hatással volt. Az Elnöki Tanács 1956. évi 33. törvényerejű rendelete 1956. december 31-ével szüntette meg az ÁEH-t, és azt a Művelődési Minisztérium Egyházügyi Hivatalaként alakította újjá.[560] Ez azt jelentette, hogy az ÁEH átmenetileg a kultusztárca részét képezte, az államigazgatás egyszerűsítésének kedvéért pedig megszüntették a megyei tanácsoknál az egyházügyi főelőadói státust, ezen feladatok további ellátásával a megyei tanácsok művelődésügyi osztályait bízták meg, a művelődésügyi osztályvezetők „magasabb szintű politikai képzettsége" okán.[561]

Az állam és az egyházak viszonyának rendezése 1958 nyaráig váratott magára. Mivel ekkorra a pártállamnak a szigorú adminisztratív intézkedésekkel sikerült a „reakció előretörését" visszaszorítania, új feladatul a „szocializmus teljes felépítésének a gazdasági, politikai és ideológiai feltételeinek" megteremtését tűzték ki célul.[562] A legfontosabb párthatározat mégis az 1958. július 22-i volt, mely a „vallásos világnézet elleni harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelő munka feladatairól" szólt. Ez a párthatározat tekinthető a kádári szövetségi népfrontpolitika alapjának, melynek szellemében egészen a rendszerváltásig irányították az egyházakat. Először nyilvánítják ki, hogy az egyházakkal pozitív együttműködésre kell törekedni: el kell különíteni a „*vallásos világnézet elleni felvilágosító munkát*" a „*klerikális reakció elleni adminisztratív harctól*." Előbbi ellen – ami alatt „az összes egyházak és vallási szekták által terjesztett idealista nézetek összességét" kell érteni, amelyek „a természet és a társadalom jelenségeit fantasztikus, emberfeletti és misztikus jelenségekkel ruházzák fel" – türelmes és következetes felvilágosító és ideológiai nevelőmunkára van szükség. A „klerikális reakció" viszont „vallási köntösbe bújt politikai reakció, ami ellen minden adminisztratív eszköz megengedett".[563] A határozat leszögezi, hogy a „proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése", melybe beletartozik a „vallásos világnézet elleni türelmes harc", de ez „nem sértheti a hívők vallásos

[560] SZABÓ Cs. 2006: http://www.archivnet.hu/politika/az_allami_egyhazugyi_hivatal_ertekelese_az_1956_utan_kialakult_egyhazpolitikai_helyzetrol.html?oldal=2 (utolsó letöltés: 2023. 12. 12.) Maga az átszervezés a Hivatal jogkörét lényegében nem érintette, csak annak státusát. A Művelődésügyi Minisztérium közvetlen irányítása alá tartozott, de volt egy bizonyos fokú önállósága, mint például a Vallásfelekezeti Alap önálló kezelése – ugyanakkor néha a főosztályokkal egy szinten igazgatták: például a megyei egyházügyi főelőadók értekezletre hívásához, számukra utasítás kiadásához a Tanácsigazgatási Főosztály engedélye kellett.

[561] KÖBEL 2005: 72-73. Decemberben a püspökségeken lévő egyházügyi megbízotti státuszt is megszüntették.

[562] KÖBEL 2005: 131.

[563] KÖBEL 2005: 133-135.; TOMKA F. 2005: 117-119. A teljes határozatot lásd MSZMP HATÁROZATAI 1973: 236-242.

érzületét és nem korlátozhatja a vallásgyakorlás szabadságát". A „tudományos materialista világnézet terjesztése – tehát a vallásosság társadalmi gyökereinek megszüntetése, s ezzel az emberek elfordítása a vallástól – minden állami iskola, az összes egyetemek és főiskolák, minden állami-kulturális intézet feladata".[564]

A vidéki főelőadók átsorolása is 1958 folyamán rendeződött, mivel sok kádert elküldtek az '56-os „fiaskó" miatt. Cseh Lajos ügyében az ÁEH központja a megyei agitprop osztályvezetővel tárgyalt, aki elmondta: a Megyei Párt VB arra jutott, hogy az érintett mint egyházügyi főelőadó, el tudja látni a feladatait, de szükséges továbbra is képeznie magát. Így a munkakörében maradhat, hozzátéve, hogy volt olyan időszak, amikor úgy tűnt, „Cseh elvtárs képességét meghaladja ez a feladat, de az utóbbi időben úgy látják, hogy most már teljesen át tudja fogni és gazdája tud lenni munkaterületének. E mellett azt is látják, hogy a papok nemcsak respektálják, hanem tisztelik is. (sic!)"[565]

Az 1959. évi 25. tvr. visszaállította az Állami Egyházügyi Hivatalt. Horváth János két fő politikai érvet sorakoztatott fel ennek alátámasztásául. Egyrészt, amint az 1951-ben is fontos érvként megjelent, az ÁEH feladat- és ügyköre nem illeszkedik a Művelődésügyi Minisztérium feladatkörébe, a kialakult struktúra nehézkes és bürokratikus elemei akadályozzák a hatékony és gyors egyházpolitikai döntések megtételét, illetve – Csehszlovákiát kivéve – minden szocialista államban önállóan létezik és dolgozik a megfelelő társszerv a Minisztertanács mellett, másrészt az egyházi vezetőkkel folytatott tárgyalások során előnyt jelentene egy tekintélyesebb szerv képviseletében történő eljárás.[566] Az év június 2-án Horváthnak sikerült erről meggyőznie az MSZMP Központi Bizottságát, így a Minisztertanács főfelügyelete alá tartozva fel kellett állítani az önálló, országos hatáskörű Állami Egyházügyi Hivatalt – ám ennek beteljesedésekor már Olt Károly országgyűlési képviselő lett annak elnöke. A közvetlen pártirányítás alá tartozó, immár ismét országos főhatóságként működő ÁEH az 1956 után kibontakozó gyakorlat alapján már nemcsak végrehajtó szerepet töltött be, hanem aktív résztvevője és kidolgozója is volt a párt egyházpolitikájának.[567]

[564] MÉSZÁROS 1994: 55-61.
[565] MNL OL-XIX A-21-a-H-31-b/1958. (11. d.) Csala László ÁEH Elvi-Politikai Osztálya főelőadójának levele Miklós Imre ÁEH-elnökhelyetteshez Cseh Lajos Szolnok megyei egyházügyi főelőadó teljesítményének felülvizsgálatáról. Budapest, 1958. október 16. A hivatali források fényében az a meglátásom, hogy sok esetben a Cseh Lajoshoz hasonló, Rákosi-korszakban hivatalba került, igyekvő, de egyszerű népi káderek sokszor nemcsak a pártutasításoknak megfelelően bántak kemény kézzel az adott megyében lévő egyházi személyekkel, hanem mert személy szerint frusztrálhatta is őket, hogy a papság jelentős része nagyobb szellemi képességekkel rendelkezett náluk.
[566] MNL OL-XIX-A-21-d-008/1958. (4. d.), lásd még KÖBEL 2005: 76.
[567] KÖBEL 2005: 78.

A forradalom leverése után a pártvezetés számára nyilvánvalóvá vált, hogy az egyházi békemozgalmat is újjá kell szervezni. Ismert tény már, hogy Mindszenty bíboros 1956. október 31-i szabadulása után 11 vezető pozícióban lévő békepapot eltávolított, és rendelkezett az ÁEH iratanyagának elszállításáról.[568] Az intervenció után, november 4-én a bíboros az amerikai követségre menekült – az ÁEH (és persze az MSZMP) hozzáláthatott az „ellenforradalom" alatt felborult helyzet rendezéséhez. Az ÁEH nehezményezte, hogy az ordináriusok Mindszenty utasításait követve, a Hivatal engedélye nélkül végezték el a személycseréket. Horváth János ÁEH-elnök 1957. március 7-i körlevelében kinyilvánította, hogy „Mindszenty jogerős ítélet alatt áll […] rendeletei érvénytelenek, egyházi funkciót nem végezhet." Továbbá a bíboros bárminemű rendelkezésének végrehajtását törvényellenesnek és büntetendőnek nyilvánította.[569]

1956. október 31-én a Református Megújulási Mozgalom nevében felkérték Ravasz Lászlót – a Dunamelléki Egyházkerület 1948-ban lemondatott püspökét –, hogy vállalja a Budapesti Teológiai Akadémia hallgatói által egy évvel korábban szerzett „Hitvalló Nyilatkozata" által kibontakozott hitéleti megújulás irányítását. A november 1-jén alakult Országos Intézőbizottság egyik fő célkitűzése volt, hogy leváltsák azon egyházi vezetőket, akik az elmúlt nyolc év alatt készségesen asszisztáltak az egyház intézményes szintű, pártállami alávetettségéhez. Az Intézőbizottság felhívására egymás után adták be lemondásukat a korábban exponált egyházi vezetők – így a Tiszavidéki Egyházkerület püspöke, Péter János is.[570] A Megújulási Mozgalom tételeit Ravasz László átdolgozta, és „*A Magyarországi Református Egyház útja – a Református Megújulási Mozgalom programja*" című dokumentumot 1956 karácsonyán körlevél kíséretében tervezett szétküldeni, amire azonban már nem kerülhetett sor.[571]

Mivel a forradalom előtti békepapok vezető garnitúrája végképp kompromittálódott, a kádári egyházpolitika felismerése az volt, hogy a katolikus békemozgalom a régi formájában

[568] SZÁNTÓ K. 1992/a.: 38-41.; SZÁNTÓ K. 1992/b.: 66-70., idézi SULÁK 2015: 49.
[569] PÁL JÓZSEF 1995: 118. A békepapi mozgalom „lefejezésének" bűnében Mindszenty bíboros mellett még Badalik Bertalan veszprémi, Shvoy Lajos székesfehérvári, Kovács Sándor szombathelyi és Kovács Vince váci püspököket tették meg fő felelősnek, lásd SZÁNTÓ K. 1992/b: 122. A békepapi mozgalom újjászervezésének egyházpolitikai céljairól, az ezt megakadályozni próbáló szentszéki stratégiákról bővebben lásd FEJÉRDY 2023: 15-76.
[570] Lemondólevelét lásd SIC! 2006: 468-470. Ugyanakkor a Zsinati Tanács már november 1-jén elhatárolódott attól, hogy Ravasz Lászlót ismerje el a Zsinat és a Konvent elnökének, ily módon próbálva megőrizni ezen testületek nyolc éves működésének legitimitását. Országszerte a gyülekezetek zöme azonban még 1956 decemberében is elítélte a konventi körlevelet, általános tisztújításokat követelt és a legmesszemenőbb támogatásáról biztosította Ravaszt.
[571] LADÁNYI 2006: 207-209. A Megújulási Mozgalom egyetlen ponton sem kérdőjelezte meg az 1948. október 7-én aláírt egyezmény tételeit.

nem működhet. A felsőpapság hierarchiájából lehetőleg új, rendszerhez hű embereket kell bevonni a békemunkába; tehát a lényeg már nem az alsópapságnak a vezető réteg ellen való fordításán volt, hanem egy pártirányítás alatt álló püspöki békeműnek az aktuális egyházpolitikai célok érdekében történő társadalmi hasznosításán, és általuk a hívők tömegének befolyásolásán.[572] Erre a célra 1957. május 23-án Hamvas Endre püspök elnökletével megalapították az akkor 80 tagú Országos Béketanács Katolikus Bizottságát (OBKB), így a békepapi mozgalom az OB egyik tényleges szervezetévé vált.[573] A püspöki kar kezdeményezése volt egy önálló katolikus békemű, mely az egyházi hierarchia irányítása alatt állna. Ez lett a május 24-én létrejött Opus Pacis (OP). Ez a szervezet azonban nem lehetett teljesen független az OBKB-tól, hiszen az túlzott konkurenciát jelentett volna, a célja az államnak az volt, hogy a katolikus békemozgalom szervesen nőjön ki az egyházi hierarchia szervezetéből, és épüljön rá az egyházkormányzati keretekre.[574]

1958 júniusára az ÁEH elérte, hogy a papság a helyi hatóságokkal való kapcsolatában, az egyházi rendezvények megbeszélésében, személyi problémák megvitatásában és az áthelyezési ügyekben automatikusan az állami szerveknél kezdeményezett. Római katolikus oldalról jelentős volt az ellenállás a hitoktatás kérdése miatt, de a református lelkészek többségénél a főelőadó szerint pozitívak voltak a tapasztalatok: a lelkészkari értekezleteken megszűntek a tartózkodások, a tekintélyesebb személyek – többek között a Nagykunsági Egyházmegye új esperese, a Törökszentmiklóson Cseh Lajos közbenjárására megválasztott Szabó Dániel – megnyilatkozásai pozitívabbak lettek az államhatalom felé. Az egyházügyi főelőadó a fentiekre példaként a püspökválasztásra, a már említett lelkészkari értekezletekre, valamint a „barátság hónap" keretében, Karcagon megtartott találkozóra hivatkozik.[575] Utóbbin 35 református lelkész vett részt, valamint Gaál István nyugalmazott esperes, továbbá a megyei vezetőség részéről Csótó István megyei HNF-bizottsági elnök, Oláh György megyei tanácselnök, Czinege Lajos megyei MSZMP-első titkár, valamint Karcag város vezetői és „mezőgazdasági szakemberei". Az egyházügyi főelőadó szerint megnyilatkozásaikban vita volt arról, hogy a szószékről mit szabad hirdetni – célozva ezzel a kollektivizálást szorgalmazó

[572] Ami a katolikus papság országos „békeszervének" újjáélesztési kísérletét illeti, az 1956-ot követően „lépéshátrányba" került ÁEH restaurációs törekvéseit, a Püspöki Kar mozgásteréből fakadó érdekérvényesítési lehetőségeit, s a Szentszék ezzel kapcsolatos recepcióját a maga komplexitásában lásd FEJÉRDY 2023: 21-36.
[573] MNL OL M-KS 288-22. 231/2. Hantos János OB Irodavezető javaslata a békemozgalom újjáélesztésére. Budapest, 1957. május 29. 1-5. Lásd még SZÁNTÓ 1992/a: 44.; ROMSICS 2002: 414.
[574] PÁL JÓZSEF 1995: 125-127.; SULÁK 2015: 49-50. Így nem sikerült a püspöki kar célja, hogy egy irányításuk alatt álló békeművel formálissá tegyék az egész békemunkát. A Párt és az ÁEH annyira azért nem bízott a békepapokban sem. A régi békepapok pedig aggódtak a Püspöki Kar bevonása miatt, mivel veszélyeztetettnek érezték a korábban megszerzett pozícióikat. A korábbi évekhez képest – s a forradalmi időszak tapasztalatai nyomán – a párt ragaszkodott a református és evangélikus egyházi békebizottságok megszervezéséhez is.
[575] Ezeket általában a megyei HNF-bizottság szervezte, vö. KÖBEL 2010: 207.

agitációkra és a békemozgalmi munkára –, végül arra jutottak, hogy amit a templomban nem lehet elmondani, azt magánbeszélgetéseken kell megoldani.[576] Berekfürdőn a főelőadó nagy megelégedéssel, egyházkerületi szinten győződhetett meg a református vezetők állásfoglalásáról, akik „egyes kérdésekben úgy foglaltak állást, mintha madzagon rángatták volna őket".[577]

Ami a Szolnok megyei római katolikus és protestáns egyházi békebizottságokat illeti, a forradalom leverése után békegyűléseket még nem tartottak Szolnokon. Budapestre, Debrecenbe és Egerbe kellett utazniuk a résztvevőknek, akiknek között többeknek szemére vetették az „ellenforradalom" alatti passzivitását, annak ellenére, hogy például Bárány Dezső szolnoki kerületi esperes 1956. október 26-án a *Szolnok Megyei Néplap*ban a megyei békepapi választmány nevében az „ellenforradalmat" elítélő nyilatkozatot is közzétett..[578] Cseh Lajos elégedettségét fejezte ki jelentése azon részében, amely a lelkészek HNF-tagságával és tevékenységével foglalkozott – a jelentés tanúsága szerint a lelkészek egy része is segített a megyei HNF-bizottságok újjászervezésében.[579] Ennek kapcsán ugyanakkor megemlíti, hogy ugyanez az igény – a Szolnok megyében egyházmegyei szinten tartott békegyűlésekre – református oldalról is jelentkezett, erről Gaál István esperessel is konzultált. A tervek szerint ezeket a kerületi békegyűlések után tartanák, és a megye területén élő, csekély létszámú evangélikus lelkészeket is bevonnák.[580] A megújult megyei katolikus békebizottságokat csak 1958 júniusától kezdték el megszervezni. Ezek sajátossága az volt, hogy – szinte az OBKB megkerülésével – a megyei HNF-bizottságokban működtek, e testületnek a kezdeményezésére szerveződtek. Ezen békebizottságok „motorjai" – ellentétben az országos tendenciával, amely szerint a régi, kompromittálódott tagoktól az OBKB igyekezett megszabadulni – többnyire a már kipróbált, régi békepapok voltak.[581]

---

[576] MNL OL XIX-A-21-d-007-71/1958. (2. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának negyedéves jelentése. Szolnok, 1958. július 9. 2. Itt már világosan látható a Kádár-rendszer főbb jellemvonásának kiforrottsága: a helyi (párt)állami és egyházi vezetők diskurzusa, a „barátság-hónap", mely demonstratív jellegének üzenete: „együtt lehet velünk működni". Ezzel akár meg is lehetett alapozni az egyszerűbb képzettségű, de vallásos, a Rákosi-diktatúrát megszenvedett parasztembereknél a bizalmat. A másik oldalról pedig ott van a nehezen kitapintható és állandóan változó határvonal: az együttműködés mindig a párt aktuális érdekei szerint történik.

[577] MNL OL XIX-A-21-d-007-71/1958. (2. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának negyedéves jelentése. Szolnok, 1958. július 9. 2. Ehhez természetesen hozzájárultak az össztársadalmi szintű megtorlás részét képező, jól időzített letartóztatások is.

[578] MNL OL XIX-A-21-d-007-71/1958. (2. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának negyedéves jelentése. Szolnok, 1958. július 9. 2.

[579] MNL OL XIX-A-21-d-007-50/1958. (2. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának helyzetjelentése az egyházak ténykedéséről. Szolnok, 1958. április 15. 2.

[580] MNL OL-XIX-A-21-d-007-50/1958. (2. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának helyzetjelentése az egyházak ténykedéséről. Szolnok, 1958. április 15. 3.

[581] PÁL JÓZSEF 1995: 148. Az elnök Rozsáli Menyhért jászberényi főesperes-plébános, a titkár Devánszky Imre jászjákóhalmai plébános volt, mindketten volt mozgalmi tagok, vö. BERESZTÓCZY 1970: 80.

A forradalmat követő megtorlások az önkényes leszámolásoknak is teret engedtek. Kenyeres Lajos tiszavárkonyi plébános – aki a községi forradalmi tanács tagja volt – erőszakos halála talán országos szinten is az egyik legmarkánsabb példa a megtorlás, pontosabban a karhatalmisták önkényes kegyetlenkedésére. A plébános 1957. február 28-án kerékpárjával Vezsenyre ment hitoktatásra, az óra végeztével pedig a Tisza-gáton hazafelé indult, amikor is egy hét főből álló pufajkás csoport rajtaütött: egy villanypózna és egy nagyobb tőzegrakás közé drótkötelet feszítettek ki, ami lesodorta a papot. Ekkor ráugrottak és brutálisan összeverték. A szenvedő papot egy Fekete János nevű rendőr tarkón lőtte, majd biciklijét a Tiszába dobták, a holttestet pedig egy vízzel alámosott padka alá hurcolták, amit ráomlasztottak. Testét egy év múlva mosta partra a Tisza, a hatóságok a tetteseket persze nem találták meg.[582]

1958 júliusa után a cél egyházpolitikai szempontból is az 1956 októbere előtti állapotok visszaállítása volt. Ezért az állami szervek részéről fontossá vált a „reakciós papok", „betánista lelkészek", „illegális szekták", valamint a szerzetesrendek tagjainak feltérképezése, elszigetelése, bomlasztása, egyházfegyelmi eljárások elérése útján elhelyezésük, erkölcsi lejáratásuk valós vagy kreált botrányok kidomborításával, s végül az adott „célszemélyek" megfigyelésével történő bizonyítékgyűjtés egy eljövendő letartóztatáshoz. Katolikus oldalról, a váci egyházmegyei részen Pétery József püspöknek a hejcei száműzetéséből való, 1956. október 31-i kiszabadulása a békepapi mozgalom prominens kulcsfiguráira nézve jelentős diszpozíciókkal járt. Így például előrehaladott kora és rossz egészségi állapota miatt Bárány Dezsőt a váci aula nem mozdította el, de káplánként Dobis Ervin egykori szalézi szerzetest helyezte Bárány mellé a szolnoki Szent József plébániára – a nyugdíjazás előtt álló esperes több ízben is arra panaszkodott a főelőadó előtt, hogy Dobis gyakorlatilag elöljárójától függetlenül működött. Egyébiránt a jelentés több békepapot – így Csömöz Gáspárt vagy Sebestyén Sándort – sem kímél, mivel ők a forradalom alatt rögtön felvették a kapcsolatot a frissen szabadult püspökkel, s azóta nagyon készségesen teljesítették az aula kívánságait. Az a tendencia, hogy az egyházmegyei hatóság áthelyezéseiről az adott közigazgatási megye illetékesei csak utólag

[582] SZÁNTÓ K. 1991: 79–81., idézi SULÁK 2015: 66. A rendszerváltás óta számos cikk és tanulmány készült a tiszavárkonyi papgyilkosságról, mégis fontosnak tartottam megemlíteni a történteket, egyrészt annak kiemelkedő önkényessége és brutalitása miatt, másrészt pedig mert úgy gondolom, hogy a vallásos közösségeknek a Rákosi-korszak legsötétebb szakaszát idéző módszerekkel való megtörése stratégiailag az egyházaknak az állampárttal kötött későbbi kényszerű modus vivendi megalapozásának tekinthető. A plébános elleni merénylet fő kiváltó oka valószínűleg a Kádár Jánoshoz, majd az 1957. január 3-án a magyarországi szovjet nagykövethez, Jurij Andropovhoz írott levelei lehettek. Előbbiben a sajtószabadság fontosságáról, utóbbiban a „kolhozosítás erőszakosságáról", s annak a magyar parasztságtól való „idegen szellemiségéről" írt, bővebben lásd VARGA L. 2008: 867-871. A forradalmat követő, egyházi személyeket ért atrocitások az egész magyar társadalmat sújtó, általános megtorló és restaurációs intézkedéseknek voltak a részei.

értesültek, valószínűleg nem korlátozódott pusztán Szolnok megyére.[583] Ezzel szemben református részről az ÁEH – s így megyei szinten maga Cseh Lajos – számíthatott a Tiszántúli Egyházkerület püspökének segítségére a megye szerte viszonylag nagyszámú, települési szintű forradalmi bizottságokban tényked lelkészek megrendszabályozásában. Az egyházügyi főelőadó jelentéséből kiderül, hogy az előző évi nyári lelkészköri és kisköri értekezleteken felolvasott, a forradalomban résztvevő lelkészeket elítélő püspöki körlevelek a gyülekezetekre is hatással lehettek; Cseh Lajos legalábbis ennek tulajdonítja azt a tendenciát, hogy a forradalom után létszámaikban egyre szaporodó baptisták, metodisták, sőt, a Jehova Tanúi között is gyakran fordulnak elő volt reformátusok.[584]

A hitélet terén viszont megállapítható, hogy a forradalom miatt átmenetileg szétesett pártállami gépezet eredményeképpen a templomlátogatások számaránya és az egyházi szentségekhez való hozzájárulás adatai is javuló tendenciát mutattak. Az iskolai hitoktatásban részt vevő diákok száma 70-80%-ra emelkedett, 1957 után azonban – a restaurációs politika célkitűzése nyomán – Szolnokon sok helyütt a pedagógusok akár erőszakkal is próbálták rávenni a gyermekeket, hogy ne járjanak hittanra. Ez azt eredményezte, hogy a szülők többsége visszatartotta gyermekeit az iskolai hitoktatástól, de beíratásukat nem vonták vissza.[585] Ami az egyházi szertartásokat illeti, Cseh Lajos 1958. áprilisi havi jelentése nem meglepő módon az 1956-os évhez képest 70 %-os meredek emelkedést mutat – református részről ez az egyházkerületi szinten rendezett evangelizációs istentiszteletek, római katolikus oldalról pedig a húsvéti nagyszombati feltámadási körmenetek magas részvételi számában mutatkozik meg.[586] Bár a főelőadó azzal próbálta a központnak küldött jelentésében tompítani ezen tendenciákat, hogy a hétköznapi templomlátogatottság közel sem tükröz valamiféle átfogó hitéleti fellendülést – itt az ötvenes évek elejének tapasztalataihoz viszonyított –, azt a körülményt nem

[583] MNL OL-XIX-A-21-d-0018-38/1957. (1. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának helyzetjelentése az egyházak tényked séről. Szolnok, 1958. január 6. 5-6.
[584] MNL OL-XIX-A-21-d-0018-38/1957. (1. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának helyzetjelentése az egyházak tényked séről. Szolnok, 1958. január 6. 6. Az új esperes, Szabó Dániel megválasztásának egy ÁEH által jóváhagyott, Szakács Gyula, Bács-Kiskun megyei egyházügyi főelőadó által tett kezdeményezése ágyazott meg. A földrajzilag érintett területek egyházügyi főelőadóival – Borai Emil, Heves; Szombati András, Hajdú-Bihar; Cseh Lajos, Szolnok – egyeztetett Szakács a lehetséges jelöltekről.
[585] MNL OL-XIX-A-21-d-007-12/1958. (2. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának havi összefoglaló jelentése. Szolnok, 1958. február 10. 1-2. E jelentést lásd még SULÁK 2015: 66-67.
[586] MNL OL-XIX-A-21-d-007-50/1958. (2. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának helyzetjelentése az egyházak tényked séről. Szolnok, 1958. április 15. 5. Mindazonáltal nagy kiugrásokról nem beszélhetünk, például Szolnokon 3800 fő vett rész, míg 1956 húsvétján városszerte összesen 2500 fő. Sőt, Jászberény három római katolikus templomában összesen 4200 főt mért a Városi Tanács Művelődésügyi Osztálya, míg ugyanitt 1956 tavaszán 6000 főt jelentettek. Meglepő azonban, hogy 1958 húsvétján, a hitéleti mutatók terén mindig is sereghajtóként szereplő Karcagon, a nagyszombati vigílián 400 főt, Túrkevén pedig 200 főt jelentettek!

lehetett elkenni, hogy párttagok és tanácsi funkcionáriusok az említett szertartásokon utoljára hat-hét évvel korábban vettek részt ilyen nagy számban.[587]

A július havi jelentés arról tanúskodik, hogy már olyan helyekről is bejelentik az elsőáldozásra való felkészítés szándékait, ahol egyébként sem iskolai istentisztelet, sem hitoktatás nincs.[588] Emellett a pünkösdi ünnepeket a Szolnok Városi Tanács VB Művelődési Osztálya a nemzetközi pedagógusnap és gyereknap alkalmából tartott zenés felvonulásokkal és játékos programokkal ünnepelte – ezzel el tudták érni, hogy a hittanra beiratkozott általános iskolás diákok (26 %-os arány) 25 %-a rendszeresen nem járt el hittanórákra.[589] Sokatmondó motívum, hogy a nagykunsági városok és a Törökszentmiklósi járás iskolaigazgatói részéről több ízben is felvetődött, hogy jobb lenne a hitoktatást az iskola keretein kívül megoldani – egyrészt a leterhelt tanári kart is mentesítenék az adminisztratív többletfeladatok alól, másrészt a tapasztalatok szerint a hittanbeíratások során jelenlévő tanárok többsége is vallásos.[590]

[587] MNL OL-XIX-A-21-d-007-50/1958. (2. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának helyzetjelentése az egyházak ténykedéséről. Szolnok, 1958. április 15. 5. Az 1957/58-as, valamint az azt követő tanév általános iskolai hittanbeiratásairól szóló kimutatásokat lásd a IV/2/1. és IV/2/2. számú mellékletekben!

[588] MNL OL-XIX-A-21-d-007-77/1958. (3. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának negyedéves jelentése. Szolnok, 1958. július 9. 4. Cseh Lajos példaként említi a Kunszentmártoni járásból Tiszaug, a Tiszafüredi járásból Tiszaderzs, Tiszagyenda, Tiszabő, a Törökszentmiklósi járásból Tiszatenyő községeket. A felsoroltak kapcsán, a főelőadó nagyvonalúan megfeledkezik arról, hogy azért nem volt az említett helyek iskoláiban külön hitoktatás, mert az állami hatóságok ezt már az 1956-ot megelőző években sem tették lehetővé – egészen pontosan 1952-től kezdve ellehetetlenítették a hitélet ezen lehetőségeit.

[589] A megyei szintű 2 %-os csökkenés ellenére a Jászberényi, Törökszentmiklósi, s meglepő módon a Kunhegyesi járásoknál némi – 1-2 %-os – emelkedés látható. Általában egyébként is a kisebb létszámú, jellegzetesen tanyaközponti iskolákban iratkoztak be többen hittanra, főleg a Jászságban – a Jászapáti járás tanyai iskoláiban 80 % felé tendált a beírtak aránya.

[590] MNL OL-XIX-A-21-d-007-77/1958. (3. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának negyedéves jelentése. Szolnok, 1958. július 9. 4.

V. A KÉNYSZERKOLLEKTIVIZÁLÁS ÉS AZ EGYHÁZAK SZOLNOK MEGYÉBEN (1959-1962)

1. Az „egyházi reakció” a kényszerkollektivizálás teljes körű végrehajtása alatt

1.1. A „reakciós” alsópapság ellenállási formái

Az említett 1958-as párthatározatnak megfelelően, az egyházpolitikai szempontból nemkívánatos lelkipásztorokkal szemben továbbra is a klasszikus megszorító intézkedéseket alkalmazták. A kollektivizálási program végrehajtásának társadalmi tapasztalatait illetően, a helyi egyházközségek közösségformáló hatásai miatt cseppet sem volt közömbös a rezsim helyi potentátjai számára a szembehelyezkedő papok és lelkészek magatartása. Cseh Lajos kitért az együtt nem működő egyházi személyekre is, betekintést nyújtva a vonalas káderek által reprezentált egyházpolitika fókuszpontjában lévő papok és lelkészek ellenállási stratégiáiba.[591] Kovács I. József szolnoki káplánra Cseh Lajos korábbi jelentéseiben is panaszkodott. Az atyát a hitoktatás megkezdése előtt általában fél-háromnegyed órával már rendszeresen látták a tanárok megjelenni,[592] emellett Kovács József többször is bizonyíthatóan tudatosan elmulasztotta a miséken a téesz-szervezésre és a tavaszi munkákra buzdító körlevelek felolvasását, valamint Cseh önmagában problémának látta, hogy a fiatalember régóta nem járt el szavazni. Az alsópapság az állami felhívásokra általában azzal replikázott, hogy felettes egyházi hatósági utasítás hiányában nem áll módjában cselekedni: ez esetben viszont a szóban forgó egyházi főhatóság utasításának nem tett eleget. Az állam és az egyház megegyezésének kodifikált pontjaira és a fent említett lelkipásztorok „agresszív” magatartására hivatkozva hitoktatói engedélyét bevonták.[593] Cseh Lajos egyébiránt a váci egyházmegyés papság zömének antipatikus attitűdjét Kovács Vince püspöki helynök hatásának tulajdonította, hozzátéve, hogy a püspöki aula tudatosan hátráltatja a „haladó” papság tevékenységét, példaként állítva a már említett Kovács I. József káplánt, akit a szolnoki Várplébánia esperese, Molnár Béla helyeztetett magához a pártállami szempontból sokkal inkább együttműködésre hajlamos

[591] Az adott fejezet egy korábban megjelent tanulmány javított változata. Az eredetit lásd SULÁK 2022/b.: 205-230.

[592] MNL OL XIX-A-21-d-007-14/1959. (4. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának helyzetjelentése az egyházak ténykedéséről. Szolnok, 1959. április 13. 3. „ […] már ott van az iskola körül és fogdossa el a gyerekeket, kevesli a hittanra járók számát és az igazgatónak azt mondta nem fontos az állam és az egyház közötti megegyezést komolyan venni.” Mindazonáltal az ugyanott szereplő névsor között egyetlen olyan név sem szerepel, aki ne lett volna egyébként is beíratva.

[593] MNL OL XIX-A-21-d-007-14/1959. (4. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának helyzetjelentése az egyházak ténykedéséről. Szolnok, 1959. április 13. 4-5.

elődje, Sebestyén Sándor helyett, aki Budapestre került. Cseh Lajos nem volt biztos abban, hogy Udvardy János – a Pest megyei egyházügyi főelőadó – tudott-e a váci püspöki aula terveiről, de ha tudott is, a Szolnok megyei főelőadó némi bizonytalan nehezteléssel kifejezte: a jövőben jobb lenne, ha kollégája gyakrabban egyeztetne vele ehhez hasonló diszpozíciós ügyekben.[594] A váci egyházmegyei résszel való problémát tetézte az a tény, hogy a főelőadó tapasztalatai szerint a Pest megyéből, illetve Budapest környékéről Szolnok megye területére helyezett papok rossz hatással voltak a megye római katolikus papságának „politikai magatartására." A július havi jelentésben ismét kifejeződik Cseh Lajosnak a váci püspöki aula negatív befolyását illető neheztelése, mert tapasztalata szerint, amint a püspöki irodából való távozása után a szóban forgó lelkipásztor elfoglalta új állomáshelyét, a 31 papból 16 esetében a káplán a felettesével, a plébános pedig az állami szervekkel kezdett „ellenségesen" viselkedni.[595]

Az ötvenes évek tapasztalatainak megfelelően továbbra is „ellenséges magatartásként" értelmezték az egyházi ünnepi rend ütközését annak valamely „államosított" verziójával, illetve a soron következő mezőgazdasági munkákkal. A Törökszentmiklósi járás kapcsán először Litkei Antal fegyverneki plébános neve merült fel, aki a térség népi vallásosságának és szakrális hagyományainak ápolásába fektetett nagy energiát.[596] Gulyás Andrással, Tiszapüspöki plébánosával kapcsolatban pedig azt jegyzi meg a jelentés, hogy húgát „használja a különböző vallási megmozdulások" – körmenetek, búcsújárások, kegytárgyak árusításának – szervezésére, maga a nevezett pap mereven elzárkózik minden „társadalmi kérdéstől." Az állami rendezvények – legtöbbször az egyházi ünnepekre időzített – időpontjára nem volt tekintettel, ráadásul a téeszesítés ellen agitált.[597] A járási titkár mindkét lelkipásztor elhelyezését javasolta.

[594] MNL OL XIX-A-21-d-007-14/1959. (4. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának helyzetjelentése az egyházak ténykedéséről. Szolnok, 1959. április 13. 4-5.
[595] MNL OL XIX-A-21-d-0029-1/m/1959. (5. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1959. július 13. 3. Megint csak Kovács I. Józsefet hozza negatív példa gyanánt. Jellegzetesen elfogult politikai jellemzésről tesz tanúbizonyságot, amikor a káplánnal kapcsolatban leírja, hogy az illető „egy kimondott fasiszta (sic!)", aki az „eszméivel mételyezte" a hittanos gyermekeket, fenyegette a békepapokat, ráadásul illegális úton volt szerzetesekkel tartotta a kapcsolatot, amit a felettes egyházmegyei hatóság elnézett a számára.
[596] MNL JNSzVL XXXV.13.b. 10. ő. e. I/38/2/1960. Déri Dezső MSZMP Törökszentmiklósi járás pb titkára jelentése az egyházak személyi, anyagi és politikai tevékenységéről. Törökszentmiklós, 1960. március 28. 12. „Védnökséget akar vállalni a fegyverneki csonkatorony felett, feltehetöen vallási ürügyként (sic!) kivánja fel használni a továbbiakban. Egyébként tavaly hozatta rendbe a Szapárfaluban lévő, szerintem XIV. századi Jánoska-szobrot zsindej (sic!) tetővel."
[597] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 17. ő. e. I/38/2/1960. Járási és városi pártbizottságok jelentései az egyházakról. Törökszentmiklósi járás. Törökszentmiklós, 1960. március 28. 12. „Ne engedjetek, ugyis isten dönt [...] Az ellenforradalom után a községekben nem tapasztalható az a határozott, céltudatos agitáció és nyilt leleplezése a papság tevékenységének, és ennek következtében véleményünk szerint az egyházi szertartásokon való részvétel az ellenforradalom előttihez képest növekedett."

A továbbiakban a lelkipásztor részéről a helyi állami hatóságok felé tett gesztus, a készséges együttműködés felajánlása sem jelenthetett biztonságot, amennyiben az 1956-os forradalom során a községi forradalmi bizottság tagjaként – tényleges tevékenységétől függetlenül – inkriminálódott a „régi-új" vezetés szemében. Noha Szécsényi Endre kuncsorbai református lelkészt hat hónap után szabadon engedték, szolgálati helyét nem tarthatta meg.[598] Szintén a korábbi évek osztályszempontú, diszkriminatív társadalmi gyakorlatát tükrözi a törökszentmiklósi párttitkár egyházi személyek „politikai magatartását" taglaló jelentése, amennyiben, s amilyen stílusban az addigra nyugalmazott Dienes Balázs és a még aktív Marton József lelkészek baráti társaságáról, valamint Marton karitatív, missziós lelkipásztori munkájáról értekezik.[599] Veres Sándor mezőtúri református lelkész az 1959-es téli beléptetési hullámot követően lelkigondozói szándékból két ízben is kórházi látogatásokat tett, ahol a bibliaórák keretén belül meghallgatta az érintett pácienseket is. A városi, majd az üzemi párttitkár útján a kórházigazgató felszólította a lelkészt: ne jöjjön többet, mert tevékenységével sérti az állam és az egyház között megkötött megállapodást.[600]

A nagykunsági régiók téesz-városai kapcsán is visszatérő motívum, hogy a jelentésekben megnevezett lelkipásztorok – függetlenül attól, hogy a szövetkezetesítés alatt milyen nyilatkozatokat tettek vagy nem tettek – múltbeli elmarasztalásaik miatt, bármiféle szóban forgó pártállami intézkedés esetén válaszreakcióikra minden esetben számítani kellett és azokat minden esetben az államszocialista prekoncepcióknak megfelelően negatívnak kellett beállítani. Általában – de különösen a forradalom leverését követő tisztogatások után – az alacsonyabb közigazgatási szintű pártállami hatóságok részéről az ellenségképzés kényszerének interiorizálódása szemantikailag kiütközik a jelentésekből: a lelkipásztorok érdemi tevékenységének hiányában is muszáj volt fenntartani veszélyességük tudatát.[601] Amennyiben politikai alapon nem működött, úgy a lelkipásztort erkölcsi úton próbálták diszkreditálni: a járási szintű pártjelentésben így kerekedett a Kádár István kunmadarasi

[598] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 17. ő. e. I/38/2/1960. Járási és városi pártbizottságok jelentései az egyházakról. Törökszentmiklósi járás. Törökszentmiklós, 1960. március 28. 12.
[599] MNL JNSzVL XXXV.14.b. 14. ő. e. G/6/4/1960. Szekeres László MSZMP Törökszentmiklós városi pb titkára jelentése az egyházak személyi, anyagi és politikai tevékenységéről. Törökszentmiklós, 1960. április 9. 13. „Dienes Balázs nyugalmazott református pap /jelenleg tanító/ és dr. Garancsi Zoltán egyházi gondnok, aki internált volt, neje tanítónő, aki a volt főjegyző lánya […] és hasonló összetételű egyének hetente összejárnak kártyázni Marton lakására. Marton lakásán egyébként több esetben előforduló, szabadult bűnözők nyernek anyagi és szállásbeni kielégítést (sic!)."
[600] MNL JNSzVL XXXV.9.b. 1960. 18. ő. e. G/6/14/1960. Csató Ferenc MSZMP Mezőtúr városi pb titkára az egyházak és szekták személyi, anyagi és politikai tevékenységének felméréséről és jellemzéséről. Mezőtúr, 1960. április 11. 10.
[601] MNL JNSzVL XXXV.15.b. 14. ő. e. G/7/3/1960. Vad András MSZMP Túrkeve városi pb titkára az egyházak személyi, anyagi, valamint politikai jellemzéséről. Túrkeve, 1960. április 9. 17.

plébánosnál élelmiszer-adományozás céljából gyakran megforduló asszonyokkal való szerelmi viszony, vagy éppen Kondor László kenderesi lelkésznek a gyülekezet kántorának lányával folytatott afférjáról szóló pletykákat is kész tényként tálalták.[602]

A Tiszazug vidékéről is visszaköszön az egyház helyi eseményekre gyakorolt befolyásának toposza.[603] Viszont Lázár Pál kunszentmártoni és Pávai Sándor mesterszállási plébánosok a földrajzi térből fakadó adottságokat ténylegesen ki tudták használni: a főleg szőlőültetvények övezte tanyavilágot járták motorkerékpárral, melynek az eredménye a hittanbeíratásnál is meglátszódott.[604]

A Szolnoki járás területéről a téesz-ellenes megnyilvánulások kapcsán első körben a büntetett előéletű Márk Lajos újszászi plébános neve merült fel. Noha megígérte: nem agitál a téeszesítés ellen, aminek ő „személy szerint csak egy évet adott, a községi vezetők előtt nyíltan kijelentette, hogy a népi demokrácia rajta olyan mély sebeket ejtett, hogy tőle ne várjanak semminemű támogatást." Feltűnt a helyi állami szerveknek, hogy éjjelente a plébániáját elég sűrűn látogatják, még maga a plébános is ki szokott menni vendégei elé a vasútállomásra, akik között akadtak téesz-tagok is, ami már eleve gyanússá tette őt – pláne, hogy az egyháztanács elnöke, Klapka Menyhért a Szabadság-téesz egyik brigádvezetője lett. Tiszaföldváron a plébánosnak, Tanács Jánosnak márciusban sikerült elérnie, hogy elkerülhessen Szolnok megyéből, helyére Pest megyéből Hajdú István érkezett. A hatóságok számára a plébánosnak a testvérfelekezetek lelkipásztorainál tett gyakori látogatása szúrt szemet.[605] Ugyancsak a Rákosi-korszak egyházpolitikájára jellemző permanens ellenségképzési igény mutatkozik meg a jászsági járások jelentéseiben. Bár „reakciósnak" minősített magatartásformákkal és a téeszesítés elleni „burkolt, vagy nyílt agitációval" a Jászapáti járás területén nem találkoztak,

[602] MNL JNSzVL XXXV.7.b. 6. ő. e. G/13/10/1960. Oláh János MSZMP Kunhegyesi járási pb titkára összefoglaló jelentése a járásban működő egyházak és papok tevékenységéről. Kunhegyes, 1960. április 12. 5.

[603] MNL JNSzVL XXXV.8.b. 22. ő. e. B/6/10/1960. Karsai Mihály MSZMP Kunszentmártoni járási pb titkára az egyházak munkájáról. Kunszentmárton, 1960. április 14. 5. „…néhány hangadó a tsz tagjai közül naponta 4-5-ször bement a paroklyára (sic!) tanácsokért. Innen irányították a tsz felbomlasztását. Azóta hasonló reakciós tevékenységet nem fejtettek ki."

[604] MNL JNSzVL XXXV.8.b. 22. ő. e. B/6/10/1960. Karsai Mihály MSZMP Kunszentmártoni járási pb titkára az egyházak munkájáról. Kunszentmárton, 1960. április 14. 5. Dénes János cibakházi plébánossal kapcsolatban Karsai tesz még egy sokatmondó említést: a pap híveit meglátogatta a szövetkezetben, és arra buzdította őket, hogy „tartsanak ki május 1-ig, mert akkor jönnek az angolok és vége a tsz-nek!" Egy községi szintről származott hangulatjelentésre alapozva, Gombos István tiszakürti plébános állítólag azzal vigasztalta a híveit: „Csak etessék a lovakat és abrakolják, hátha nemsokára úgyis az övék lesz." Ha kizárjuk azt a lehetőséget, hogy ez a mondat a járási titkár által, a vonalas pártkáderi igazodási kényszer szülte koholmány, akkor utalhat arra is, hogy a téeszesítés lefojtatásának hadművelet-szerű jellege a parasztság életében az akkor már másfél-két évtizede tartó háborús pszichózisnak a hétköznapi élet szociokulturális színtereibe való beépülésének újabb példája. A tiszakürti pap megnyilvánulása pedig – amennyiben hitelt érdemlő – arra utalhat, hogy az 1953-ban, majd '56-ban történtek tanulságaként, a vidéki társadalomnak a téeszesítéssel kapcsolatban nem volt folyamatosság-élménye.

[605] MNL JNSzVL XXXV.10.b. 26. ő. e. G/6/11/1960. Ungor Tibor MSZMP Szolnoki járási pb titkára jelentése a járás területén lévő egyházak személyi, anyagi és ezzel kapcsolatos észrevételekről, illetve a községekben szerzett tapasztalatokról. Szolnok, 1960. április 12. 4-5.

Bozóky János jászdózsai plébánost amellett, hogy délelőtti „nagymiséivel" akadályozta a párt- és állami szerveket a „társadalmi ünnepségek megtartásában", a párttitkár a régi, koncepciós perek szemantikai jellegzetességeit idéző, enyhén szólva is nehezen bizonyítható „illegális kapcsolatok fenntartásával" gyanúsította a papot.[606] A jelentés kiterjed még három volt apáca helyzetére, akik közül ketten állami támogatásban részesültek, egy pedig a helyi Dózsa Népe-téeszben dolgozott: őt több esetben „átvitték Jászberénybe, és ott nagyon megverték." A szerzetesnő nevét nem tudjuk meg, az inzultus hátterében a beadott kilépési nyilatkozatok megszaporodott számában való állítólagos közreműködése – tehát „bomlasztás" –, valamint a régi jászberényi rendtagokkal és az erki pappal való illegális kapcsolattartás vádja húzódott. [607] A Jászberényi járást illetően kongruamegvonást eredményezett Nagy József jászfelsőszentgyörgyi plébános „akciója" – a pap hiába igyekezett bizonyítani, hogy a Rózsafüzér-ájtatosságot nem szándékosan időzítette a Kossuth-téesz pártszervezetének gyűlésére.[608]

A főként Pest megye környékéről diszponált váci egyházmegyés papságra az 1960 decembere és 1961 februárja közötti országos letartóztatási hullámot követően a korábbiaknál is nagyobb figyelem irányult az állami szervek részéről. Erről tanúskodik Gölöncsér József ÁEH-területfelelős kiszállási jelentése, mely a Szolnok és Csongrád megyék területén szolgálatot teljesítő római katolikus lelkipásztorokkal kapcsolatos tapasztalatokat volt hivatott felmérni. Gölöncsér hét olyan plébánost nevezett meg, akik a szembehelyezkedőnek tartott magatartásukkal a pártállami szervek szempontjából problematikusnak minősültek. Az egyik legvitatottabb terület Újszász volt, ahol Márk Lajos plébános szolgált, aki a misék után a fiatalok számára saját szerzeményű, képekkel illusztrált vallási-spirituális témájú kiskönyveket osztogatott, melyet a fiatalokra gyakorolt hatása miatt mint engedély nélküli sajtóterméket kezeltek. Káplánja Mádi György volt, akit 1959-ben kizártak a Központi Szemináriumból, ráadásul őt az állami szervek érvényben lévő dekrétumai ellenére Szabó Imre püspök felszentelte. Zagyvarékast Gölöncsér József Szolnok megye viszonylatában egyenesen a „reakció fejének" nevezte, elsősorban Tomori János plébános „kétszínű, rafinált" magatartása miatt, ugyanis a Váci Egyházmegye Szolnoki Espereskerülete lassan két éve szándékosan

[606] MNL JNSzVL XXXV.2.b. 6. ő. e. G/4/9/1960. Tóth Imre MSZMP Jászapáti járási pb titkára jelentése a járás területén lévő felekezetek helyzetéről. Jászapáti, 1960. április 12. 4. „Több esetben rémhíreket terjeszt, szoros kapcsolatot tart fenn Betlen gróffal Lili bárónővel és még egy sor odatelepített deklasszált horthysta tábornokkal és földesurakkal (sic!)."
[607] MNL JNSzVL XXXV.2.b. 6. ő. e. G/4/9/1960. Tóth Imre MSZMP Jászapáti járási pb titkára jelentése a járás területén lévő felekezetek helyzetéről. Jászapáti, 1960. április 12. 4.
[608] MNL JNSzVL XXXV.3.b. 16. ő. e. G/2/1960. Árvai István MSZMP Jászberényi járási pb titkára jelentése a járás területén lévő egyházak tevékenységről. Jászberény, 1960. április 19. 3.

betöltetlen volt, illetve az esperes Tomorihoz közel, Abonyban tartózkodott. Tomorit úgy tartották számon, mint „pesti hírszerzőt, aki viszi a reakció információit."[609]

Cseh Lajos 1961 nyarán keletkezett jelentése már a téeszesítés befejezése utáni időszakra szorítkozik, amikorra már sikerült elérni, hogy a megye területén szolgáló lelkipásztorok zömében beépüljenek a pártállami egyházpolitika által elvárt társadalmi viselkedésminták. A papság javarészét már nem kellett a helyi tanácsi szerveknek figyelmeztetni olyan bagatell dolgokra, hogy például az egyházi ünnepek időponthirdetésénél tartsák szem előtt a mezőgazdasági idénymunkákat. Az viszont már problémát jelentett a főelőadó számára, hogy Tószegen, Tiszaugon és Tiszaigaron a református lelkészek a gyülekezeteik feltöredezését elkerülendő, híveik után akartak menni a téeszekbe, mely kezdeményezéseket lokális szinten az adott tanácsi szervek rövid úton meghiúsítottak. A lelkipásztorok körében előrehaladott egyházpolitika sikerességének másik jelét a főelőadó a megye római katolikus papságának az év elején a „Fekete Hollók" fedőnevű, katolikus kisközösségek elleni országos „hadművelet" során letartóztatott személyekkel kapcsolatos hallgatásukban látta.[610]

1.2. A téeszekbe került egyháztanácsi képviselőtestületi tagok és presbiterek kapcsolatrendszerei

Mivel a szovjet blokk valamennyi tagországa a téeszesítés projektjének befejezésénél tartott, Dögei Imre földművelésügyi miniszter kezdeményezésére 1958. december 10-én az MSZMP KB végül határozatot hozott a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének meggyorsításáról", mely határozatot 1959. január 26-án tárgyalta meg a Szolnok megyei pártaktíva. Ezt követően január 27-e és február 1-je között járási és városi értekezleteket tartottak, melyek után szinte rohamszerűen megindult a kampány. Ezek lebonyolításáért a végrehajtó bizottsági elnökök feleltek.[611] Cseh Lajos megemlíti, hogy bár Szolnok megye országosan kiemelkedő

[609] MNL OL XIX-A-21-a-H-31-1/j/1961. (22. d.) Gölöncsér József területfelelős kiszállási jelentése Csongrád és Szolnok megyék egyházpolitikai helyzetéről. Budapest, 1961. április 24. 3-4. Az állambiztonság módszereit tekintve árulkodó jelnek tűnhet, hogy nem tartóztattak le mindenkit, akit veszélyesnek tartottak, hanem egy részüket szabadon engedték, így a BM és az ÁEH képet kaphattak ezen egyházi személyek szélesebb körű kapcsolatrendszeréről.

[610] MNL OL XIX-A-21-d-007-20/1961. (10. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1961. július 6. 5. A római katolikus egyház klerikus és világi tagjai elleni országos letartóztatási hullámról lásd WIRTHNÉ DIERA B. 2015. https://doktori.btk.elte.hu/hist/wirthnedierabernadett/diss.pdf (utolsó letöltés: 2025.07.31.)

[611] CSEH G. 2018: 45. Cseh Géza a kényszerkollektivizálás mikro- és mezoszintű tapasztalatai között az egyik legfontosabb tényezőnek tartja, hogy az agitáció lebonyolításában azokat a személyeket is felhasználták, akik 1956 őszén éppen hogy a téeszek felbomlasztásában játszottak szerepet. Többségüket ugyanis az egy évvel később végigsöprő megtorlás időszakában a karhatalmi alakulatok annyira megfélemlítették, hogy minden különösebb

teljesítményt produkált a téeszesítés terén, a főelőadó az ellenállók visszakozásait „rémhírterjesztésnek" tituláló jelenséggel kapcsolatban azon a véleményen volt, hogy a beléptetéssel még koránt sincs megoldva a feladat. Egyrészt még mindig sokan vannak a téeszeken kívül, másrészt pedig elterjedt taktika a parasztság soraiban a munka felvételének minél távolabbi időpontra történő halogatása. A főelőadó szerint a fő cél, hogy a beléptetettek között „levezessék azt a tusakodást, melyet magokban vívnak. Itt mutatkozik meg az igény, hogy rk. és ref. részről a papok segítségét igényeljük."[612] Ezen a téren nemcsak a papok, hanem az értelmiség szerepe is számított. Zagyi János kisújszállási párttitkár egy évvel későbbi jelentése a vallásos pedagógusokat illetően a község 95 nevelőjéből 15-öt nevezett meg, akik egyházi irányítású tanítóképzőben végeztek, viszont ifjúsági nevelői tevékenységükkel kapcsolatosan a városi titkár egyiküket sem illette negatívan. Az ifjúság köréből 30-40 olyan tagja volt a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek (KISZ), akik nagyobb egyházi ünnepek idején megjelentek a templomban. A téeszcsékben dolgozó, tagságon kívüli fiatalok közül akár 60 alkalmi templomlátogató is előfordult, de Zagyi ez esetben a bevált formula alapján a templomlátogatás okát nem a szabad akaratból, hanem a szülői kényszerből eredő ráhatásból vezette le.[613]

Ami pedig a megye területén lévő egyházak társadalmi befolyásának felmérését illeti, Rózsás Frigyes őrnagynak, a Szolnok Járási Rendőrkapitányság vezetőjének a megyei pártbizottsághoz küldött jelentése megemlíti Kőtelek és Hunyadfalva községeket. Ezeken a helyeken a „reakciósnak" bélyegzett plébánosok „aktívahálózata" – vagyis az egyháztanács tagjai – mind az előző rendszerből származó „osztályidegen elemekből" álltak, akik nem mellesleg téesztagok is voltak és rendszerint a hittanbeíratáshoz, valamint a bérmáláshoz szükséges előkészületeket intézték. Újszász városával kapcsolatban hasonló következtetésre jutott: itt elsősorban nem a helyi közösség vallásos tradícióinak, hanem a már említett, büntetett előéletű Márk Lajos plébános hatásának tudták be, hogy „minden utcában van egyházi apostol (sic!), a kik az egyházi rendezvényekre szervezik a község lakosságát." Ezen „utcabizalmi"

presszió nélkül elvállalták a számukra kijelölt, újdonsült szerepüket. A kádári politika újítása – persze a Rákosi-korszak időszakát idéző, egzisztenciális úton történő zsarolás és a fizikai erőszak alkalmazása mellett – ebben állt. Sokkal inkább épített a lokális közösségek belső dinamikájának működésére: a tekintélyesebb gazdák – tehát az egykori „kulákok" – unszolására nagyobb valószínűséggel írták alá a többiek a belépési nyilatkozatot. Ez a diktatúra társadalmiasításának legszembetűnőbb, s egyben legsikeresebb módszere.

[612] MNL OL XIX-A-21-d-0029-1/m/1959. (5. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1959. július 13. 3.

[613] MNL JNSzVL XXXV.6.b. 20. ő. e. G/18/1960. Zagyi János MSZMP Kisújszállás városi pb titkára jelentése az egyházak tevékenységéről és politikai munkájáról. Kisújszállás, 1960. április 7. 4. „Ezekből 3 jelenleg is vezető munkakörben van, lelkesen és a népidemokrácia iránti hűséggel dolgozik […] nem érezhető az egyházi iskola hatása, de 7 van ojan aki munkájába jól dolgozik de templomba jár, vagy kényes kérdésekben nem tud vallási hatás nélkül állástfoglalni (sic!)."

minőségükben tevékenykedő, jobbára középkorú asszonyok szintén a helyi egyházközség tagjai voltak, akik téesz-tagságuk ellenére a helyi, gyakorló keresztényi hitélet aktív szervezőinek bizonyultak. A templomlátogatottság arányszáma általában azért is volt magas, mert a szomszédos Szászberek községből is átjártak.[614] Rákóczifalváról úgyszintén elmondható, hogy a helybeliek népi vallásossághoz fűződő identitása nem kezdett azonnal erodálódni a kollektivizálás után, ugyanis a község lakosságának 50%-a aktív templomba járó katolikusokból állt, akik a szentségekhez is rendszeresen hozzájárultak. Földi Gábor és Dencsik Mihály – mindketten egyháztanács-tagok, és sertésgondozóként dolgoztak a Petőfi-téeszben – a helyi közösségszervezés meghatározó alakjai voltak, ráadásul a plébánost többszöri figyelmeztetés ellenére számos alkalommal vendégül látták ebédre. Tószeget dr. Molnár Béla plébános – volt jezsuita szerzetes – pasztorációs tevékenységének nyomán a járási kapitányság BM szerve nem véletlenül tartotta a „reakció fejének." Az államszocialista terminológia által „aktívahálózatként" számon tartott egyháztanács tagjai szinte kivétel nélkül bejegyzett téesz-tagok voltak, ám a templomlátogatottság – vélhetően Molnár Béla meghatározó egyéniségének köszönhetően – a szövetkezetekben végzett munka nyomása ellenére az elmúlt közel két év alatt számottevően nem csökkent.[615] Ocsay László, vezsenyi-tiszavárkonyi református lelkész termelőszövetkezeti segédkönyvelőként dolgozó felesége Kozma Sándorral, a Tiszakanyar-téesz brigádvezetőjével – s a gyülekezet világi gondnokával – közösen, a presbiterek gyermekeinek hétvégenként rendszeresen zenével kísért bibliai tematikájú mesedélutánokat tartottak. Ráadásul Nagy Miklós téesz-taggal, – aki a tiszaföldvári Lenin-téesz elnökének sógora volt – Harsányi József MÁV-pályamunkással, Őz Csaba téesz-agronómussal és KISZ-titkárral, id. Zákány Gábor gátőr-helyettessel és Király István nyugdíjas téesz-taggal – „volt

[614] MNL JNSzVL XXXV.10.b. 18. ö. e. T/59/1961. Rózsás Frigyes őrnagynak, a BM Szolnok Járási Rendőrkapitányság vezetőjének összefoglaló jelentése a járás területén működő egyházak felméréséről. Szolnok, 1961. május 24. 1-2. A helyi egyházközség tagjai: Özvegy Müller Istvánné (fia a helyi kisipari termelőszövetkezet elnöke), Konkoly Menyhértné és Kálló Gáborné, (férjeik ifj. Müller István beosztottaiként dolgoztak az újszászi kisipari termelőszövetkezetben). A fentiekből, valamint abból, hogy Újszászon az 1960/61-es tanévben 200 gyermek jelentkezet hittanra, arra következtetek, hogy az erőszakos kollektivizálást követő rövid időszakban az ellenállás ehhez hasonló rejtett formái – a hagyományos csoportidentitás kulturális jegyeit fenntartandó – az állami szövetkezeteken belül nemcsak hogy fennmaradtak, de néhol akkumulálódtak is.

[615] MNL JNSzVL XXXV.10.b. 18. ö. e. T/59/1961. Rózsás Frigyes őrnagynak, a BM Szolnok Járási Rendőrkapitányság vezetőjének összefoglaló jelentése a járás területén működő egyházak felméréséről. Szolnok, 1961. május 24. 5. A tószegi római katolikus egyháztanács tagjai: Barta Szaniszló (a szolnoki Cukorgyár munkása), Csinger Anna és Hasznos Pál (a Dózsa-téesz brigádvezetői), Kiss János és Csinger Imre (KTSZ-tagok,) Lódi Mihály (a szolnoki MÁV Járműjavító dolgozója), dr. Berente András (körzeti állatorvos), Kovács Ferenc, Halápi József, Nagy József, Csinger Ignác, Piros István, Mari József, Kovács András, Hajdú János (téesz-tagok), Hajdú Károly (a Dózsa-téesz rizstelep-vezetője), Hegedűs András (malomtulajdonos), Csizmás István (fazekasmester), Hegedűs László (a szolnoki Gépjavító Vállalat dolgozója) és végül Liszt József nyugdíjas lakos. Feladatuk volt, hogy ki-ki a maga munkahelyén, megfelelő időben „küldetése szerint hirdesse Isten igéjét" – valamint a Molnár atyával való találkozások, gyónások és szentáldozások lehetséges időpontjait.

horthysta csendőr-tiszthelyettessel" – együtt a bibliaórák mellett minden jelentősebb egyházi rendezvényt megszerveztek: bibliaóráikon általában 15-20 fő jelent meg rendszeresen.[616]

A Szolnoki járáshoz hasonlóan Tiszafüredre és környékére is jellemző volt a felekezetek részéről, hogy a téeszesítéssel a hagyományos életrend nem szűnt meg egy csapásra – az újdonsült tagok a megváltoztatott egzisztenciális helyzetben sem veszítették el felekezeti kötődésüket. Adott esetben nemhogy a téesz-tagsággal nem szűnt meg a vallásosság, hanem fordítva: megtörténhetett, hogy eleve magas pozíciót betöltő téesz-tagok léptek be egy-egy vallási közösségbe. A nagyiváni Béke-téesz elnöke, Kurucz István a helyi római katolikus egyházközség tagja lett, a tiszaörsi Búzakalász-téesz elnöke, Lengyel György pedig a helyi református gyülekezetben lett presbiter.[617] Szabari Istvánnak, a Jászapáti járás tanácselnök-helyettesének beszámoló jelentése Jászapáti kapcsán megemlíti a megyei békepapi mozgalom titkárának, Bánki Vilmosnak az elődjét, Lóczy Károly esperest, aki három évvel korábban, még a kollektivizálási kampány kezdetekor az átszervezés sikerességének szempontjából rossz hatással volt a döntően egyéni parasztgazdákból álló helyi egyházközség tagjaira. Ám a többnyire környékbeli városokból érkező, főként ipari munkásokból és pártfunkcionáriusokból álló agitációs brigádok jelentette konstans fizikai és pszichés nyomás következtében elérték a falusi értelmiségi réteg és az egyházközség tagjainak passzivitását. Habár a tanácsi funkcionárius narratívájából az rajzolódik ki, hogy Jászapáti vallásos lakosságának újdonsült, szövetkezeti taggá lett része érdekből az újonnan alakult téeszek vezető tisztségeibe igyekeztek pozícionálni magukat, az tagadhatatlan, hogy a helyi egyházközség túlélési stratégia gyanánt ez esetben is a már említett „alkalmazkodó ellenállás" lehetőségével élt. Példaként a Zöldmező-téeszt idézi, ahol Nagypál István, feltételezhetően szakmai hozzáértése miatt és egyháztanács-tagsága ellenére elnökhelyettes lehetett.[618]

Gyáni László, a törökszentmiklósi Dózsa-téesz pártalapszervezetének titkára három főt említ a szövetkezetben dolgozó presbiterek kapcsán. Mindegyiküknél közös elem, hogy olyan munkakörben helyezték el őket, mely lehetőleg nem jelent felelős beosztást, de időigényes, fáradságos, s a munkakörnyezet is kellőképpen izolált. Borza Gyula kovácsként dolgozott, bár munkához való hozzáállása sokszor kelletlen volt, egyszer szóvá is tette egy közgyűlésen, hogy

[616] MNL JNSzVL XXXV.10.b. 18. ö. e. T/59/1961. Rózsás Frigyes őrnagynak, a BM Szolnok Járási Rendőrkapitányság vezetőjének összefoglaló jelentése a járás területén működő egyházak felméréséről. Szolnok, 1961. május 24. 6-7. Pedig Ocsay Lászlót még a körülbelül másfél évvel korábbi, az egyházaknak a kollektivizálás alatti politikai magatartásáról szóló tanácsi jelentés a „haladók" között tartotta számon, mivel hatására elvileg sokan beléptek.

[617] MNL JNSzVL XXXV.12.b. 13. ő. e. I/1/36/1960. Tarsoly István MSZMP Tiszafüredi járási pb titkára jelentése az egyházak munkájával kapcsolatban. Tiszafüred, 1960. április 12. 59.

[618] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 25. ö. e. M/86/1962. Szabari István Jászapáti járási tanács VB-elnökhelyettesének jelentése Jászapáti község egyházainak politikai helyzetéről. Jászapáti, 1962. június 1. 1.

kényszerből dolgozik a téeszben. Emiatt, s mert 1956-ban csatlakozott a nemzetőrséghez, az állambiztonság megfigyelte, s végül napirendre került a kizárása is. Banka Antal ugyanott asztalosként dolgozott, ám ő egykori kisiparosként valószínűleg tudomásul vette a helyzetet. Munkájában csendesnek, de pontosnak, a vezetőséggel szemben tiszteletteljesnek írták le – s bár felekezeti kötődéséről nem volt hajlandó lemondani, munkateljesítménye kapcsán vallásosságát nem tekintették gátló tényezőnek. Dögei Antal már nyugdíjasként lépett a téeszbe, s bár hivatalosan a tavaszi munkák idején növénytermesztéssel foglalkozott, gyakorlatilag a háztáji gazdaságban „dolgozgatott." Presbiter létére 1957-ben csatlakozott az MSZMP-hez, de egészségi állapota és előrehaladott kora miatt se templomba, se párttaggyűlésre nem járt – a sokat sejtető dátum, 1959 óta.[619] Az elmúlt több mint másfél hányattatott évtized nyomán a térségben hárman hagyták ott az egyházi pályát. Egyikük, dr. Mikes Géza a helyi gimnázium igazgatóhelyettese lett, és megszakította kapcsolatát a református gyülekezettel. Dienes Balázs, volt református lelkész szintén otthagyta egykori hivatását. Ő a Bethlen úti általános iskola tanítója lett, de a gyülekezettel továbbra is tartotta a kapcsolatot. A harmadik pedig a már korábban említett Juhász Ferenc nevű, egykori római katolikus pap, akinek kilépéséről konkrét információk állnak rendelkezésre. Ő a katolikus egyházzal történt megállapodás hatására már 1951 elején otthagyta a papi pályát, majd megnősült és kétgyermekes családapa lett. 1955 óta dolgozott Törökszentmiklóson a Terményforgalmi Vállalatnál adminisztrátori csoportvezetőként. Szegényparaszti származása miatt osztályszempontból a diktatúra helyi képviselői ideálisnak, intellektuális képességeit és szakszervezeti aktivizmusát tekintve pedig kiváló munkaerőnek tartották.[620]

Cseh Lajos egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentésében visszaidézi a kollektivizálás első hullámának tapasztalatait, analógiát vonva az egy évtizeddel azelőtti helyzettel. A főelőadó szerint a húzódozó lelkipásztorok nézeteik alátámasztása végett már akkor is „csak a rosszul működő szövetkezetek" példájával érveltek a téeszesítés ellen. A helyzetet ezúttal is hasonlóan jellemezte abban a tekintetben, hogy a lelkipásztorok a hitélet visszaesése, sőt, eltűnése miatt félnek, nem beszélve az egyháztanács-képviselőtestületi és presbitériumi tagoknak az egyes „haladónak" minősített lelkipásztorokkal szemben tanúsított ellenséges magatartásáról.[621] Az mindenképpen megállapítható, hogy a konszolidációt hangoztató Kádár-rendszer végül a

[619] MNL JNSzVL XXXV.14.b. 6. ö. e. I/77/1962. Gyáni László, Dózsa-tsz pártalapszervi titkár véleményezése a tsz-ben foglalkoztatott presbiterekről. Törökszentmiklós, 1962. július 1. 1.
[620] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 25. ö. e. M/111/1962. Nagy Endre törökszentmiklósi járási tanács VB-elnökhelyettesének jelentése az egyházak tagjainak tevékenységéről. Törökszentmiklós, 1962. június 8. 9.
[621] MNL OL XIX-A-21-d-0023-3/h/1962. (16. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése az egyházak által tanúsított politikai magatartásról a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában. Szolnok, 1962. június 9. 1.

redisztributív gazdaságpolitikával és a szigorú adminisztratív intézkedésekkel vegyített felemás jóléti és szociális szolgáltatásokkal végül lassan, de biztosan leszerelte a vallásos parasztság ellenállását Szolnok megyében. Cseh Lajos a hatvanas évek további időszakára vonatkozóan igyekezett gondoskodni arról, hogy a téeszek vezető testületeiben egyháztanácstagok és egyáltalán vallásos háttérrel rendelkező emberek lehetőleg ne legyenek.[622]

[622] MNL OL XIX-A-21-d-0023-3/h/1962. (16. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése az egyházak által tanúsított politikai magatartásról a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában. Szolnok, 1962. június 9. 6. „A tsz tagságára a közösségi élet a nevelés állandó hatással van, ez nagymértékben ellensúlyozza az egyházak további befolyását. A papok maguk is elmondják, hogy a tsz tagság illetve az ott lévő híveik a tavaszi munkák idejétől az őszi betakarításig szinte felé se mennek az egyháznak. Bizonyos fokig a papság elszigetelődik a híveitől. Ma már úgy értékelik a hitéletet, hogy nem a számszerűség a fontos, hanem a még meglevők hitbeli növekedése."

2. A kényszerkollektivizálás teljes körű végrehajtásának békepapi recepciója

2.1. A békepapok kollektivizálási kampány idején végzett tevékenysége

1958 végére a megyei békepapi mozgalom szervezeti struktúrája kiépült, s tevékenysége minden eddiginél intenzívebbé vált.[623] Akik az „ellenforradalom" alatt támogatták a kompromittált békepapok félreállítását, azokat adminisztratív eljárás útján rövid úton ellehetetlenítették. Aktívan folyt az agitáció a téeszesítés mellett: amit a „szószéken nem lehetett elmondani", azt az istentiszteletek után vagy a házi látogatások alkalmával kellett megoldaniuk.[624]

Ami az újjászervezett Szolnok megyei békepapi választmánynak a mezőgazdaság kollektivizálásában való felhasználásának eredményességét illeti, az MSZMP Agitációs Propagandaosztálya a „papok aktív és rendszeres politikai befolyásolása" címen 1959 márciusától tervezte elindítani az 1959/60-as év előadássorozatát, melyeket az 1956 előtti időszakhoz hasonlóan, a megyei pártbizottság illetékes osztálya és az egyházügyi főelőadó felügyeletével a megyei HNF és a megyei papi békebizottság szervezett meg.[625] Ezen a ponton kiemelten fontos megemlíteni az 1958 júniusában Jászberénybe helyezett, s rövid úton főesperes-plébánosi pozícióba került, valamint a megyei római katolikus békemozgalom elnöki tisztségét elfoglaló lelkipásztort, Rozsáli Menyhértet.[626] Rozsáli Menyhérttel egy új korszak kezdődött a megyei békepapi mozgalom életében, mely hatékonyságát tekintve markánsan különbözött a Rákosi-éra éveinek működésétől. Borai Emil, Heves megyei egyházügyi főelőadó jelentéséből kiderül: a főesperes Szolnok megyébe történő áthelyezése része volt annak az ÁEH-központban megszületett törekvésnek, hogy a Heves megyében – s egyszersmind az Egri Főegyházmegye területén – „eredményes", s a Rákosi-korszakban

[623] E fejezet egy korábban megjelent tanulmány javított változata. Az eredetit lásd SULÁK 2019: 381-419.
[624] KÖPECZI 2004: 81.
[625] MNL OL M-KS 288-22. 4. ő. e. AG/42. Tervezet a papok hazafias politikai nevelésére. Budapest, 1959. február 14. 1-5. A 9 programpontból álló sorozat 4. előadása „A termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének időszerű kérdései" címet viselte. Az itteni előadások anyagát, illetve a megfogalmazott irányelvekhez igazítandó gyakorlati feladatokat egyházmegyei szinten egyrészt a koronák, mozgalmi szinten a katolikus békepapi tájértekezleteken, református szinten pedig az esperesi, lelkészköri, s végül a kisköri értekezleteken dolgozták ki.
[626] Rozsáli Menyhért 1958-tól jászberényi főesperes-plébános. Segédlelkészként kezdte Mándokon 1940–1941-ben, majd Kecskeméten folytatta 1941 és 1943 között. 1943 és 1947 között káplánként szolgált Tiszafüreden. Tábori lelkész is volt 1944 és 1947 között, továbbá hitoktató 1947 és 1949 között szintén Tiszafüreden. Lelkészként szolgált Fegyverneken 1949-ben, 1949–1950-ben segédlelkész volt Miskolcon, majd lelkész Egerszalókon (1950–1954) és Verpeléten (1954–1958). 1958-ban lett jászberényi plébános, 1959. április 9-étől pedig a Szolnok Megyei Római Katolikus Papi Békemozgalom Bizottságának az elnöke. 1961. október 31-én egri érseki helynök lett, majd 1963 elejétől a Győri Egyházmegyéhez került apostoli kormányzói helynöki pozícióba, vö. BERESZTÓCZY 1970: 80. A BM II/5-c. alosztály (klerikális reakció elhárítás ügyosztálya) hálózati személyként tartotta nyilván „Jánosi Ferenc" fedőnév alatt, operatív dossziéja megtalálható: ÁBTL. 3.1.5. O-13405/3a. 144. Közli SOÓS 2010: 238.

renomét szerzett békepapokat az egyházmegyéhez tartozó közigazgatási megyék rangos kulcspozícióihoz juttassák, főként kerületi esperesi rangban. Mindezt azzal a feladattal, hogy gyorsítsák fel a helyi katolikus békemozgalom újjászervezését, valamint a „konszolidáció" jegyében segítsék az újdonsült rezsim társadalmi elfogadtatását.[627]

A főesperes a *Katolikus Szó* című békemozgalmi sajtóorgánumban 1959. március 8-án megjelent cikke a jellegzetes ideológiai lózungokon túl arról is árulkodik, hogy Rozsáli a téeszesítési kampánnyal együtt járó implicit erőszak társadalmi tapasztalatáról valószínűleg tudhatott. A cikkben Rozsáli biztatta „paptestvéreit" és a hívek közösségét, hogy ne zárkózzanak el az otthonukba érkező agitátorok elől, „hallgassák meg figyelmesen őket a *saját érdekükben*."[628] A záró sorokban végül azért fohászkodott, hogy a hívek közössége ne riadjon vissza a kezdeti nehézségektől, mert a közös összefogás végül meghozza gyümölcsét.[629] A kollektivizálás utolsó hullámának megindulása idején közzétett, hasonló sajtónyilatkozatain túl már négy hónappal a hivatkozott cikk előtt, s egy hónappal a téeszesítés teljes körű végrehajtásáról szóló határozat előtt a Felsőjászsági Espereskerület őszi koronáján a termelőszövetkezeti gazdálkodási formáról, s egyszersmind a „kollektivista életrendről", mint az „ősegyház csodálatos életközösségének megvalósulásáról" beszélt, hangsúlyozva a nagyüzemi gazdálkodási formára való áttérés elkerülhetetlenségét.[630]

Református oldalról is kapott némi „vérfrissítést" a békemunka. Gaál Istvánt nyugdíjazták, így 1958. november 11-én Szabó Dániel törökszentmiklósi lelkész váltotta őt az esperesi székben.[631] A frissen megválasztott esperes a Berekfürdőn tartott lelkészköri értekezleten a termelőszövetkezeti gazdálkodást a közösségi lét szolidaritásának paradigmájában értelmezte, melynek a mindennapi életre gyakorolt pozitív hatásait emelte ki.

[627] GÁL 2023/a: 356-357.
[628] Kiemelés tőlem – S. P.
[629] „*Népünk boldogabb jövőjéhez vezet a mezőgazdaság átalakulása*" In: *Katolikus Szó,* 3. évf. (1959) 6. sz. (1959. március 8.) 3–5. A szerző szerint, ebben az egyház helye is megvan, hiszen tükrözi Isten gondolatait, midőn az „uralkodjatok az egész Földön" imperatívuszával bocsátotta útjára a teremtett emberiséget.
[630] EFL Archivum Novum. III. Congregationalai (167. d.) 4705/1958. Felsőjászsági Espereskerület őszi korona. Jászberény, 1958. november 4. 2. „Az új magyar élet kialakításában kormányunk számított és számít a lelkipásztorkodó papság munkájára. Ezt bizonyítja az a tény, hogy kitüntetésben részesítette azokat a papokat, akik őszinte lélekkel fáradoztak és fáradoznak a magyar nép boldogulásáért. Számít kormányunk a papság munkájára a szövetkezeti gazdálkodás általánosítása kérdésében is. Az egyház és a papság akkor tudott komoly eredményt elérni, mikor megértette az idők szavát és nem gáncsolója, hanem segítője lett az emberi haladásnak. Mi lett volna a Kalandozó magyarságból, ha hittérítő szerzetesek nem fogták volna meg az eke szarvát és nem tanították volna meg a kalandvágyó őseinket a földművelés és állattenyésztés munkájára? A szövetkezeti gazdálkodás a közösségi gondolat valóra váltása. Mi lett volna a magyarságból, ha a közösség érzése nem lett volna meg benne?"
[631] ÖTVÖS é. n. 16.

A Nagykunsági Egyházmegye lelkészeinek prédikációiból gyakran visszaköszöntek az esperes szófordulatai.[632]

Már Cseh Lajos 1959 nyarán keletkezett beszámoló jelentése is kiemeli a téeszesítést illetően Szolnok megye országos átlagot meghaladó teljesítményét, s rámutat: a papság segítségét igényelték, hogy a híveket rábírják a belépésekre s eloszlassák az ezzel kapcsolatos kételyeiket.[633] A téma fontosságát jelzi, hogy a kollektivizálás a szolnoki békegyűlések területi értekezletein és a Karcagon tartott református lelkészköri értekezleten is állandó napirendi pont maradt. A papi békemozgalom dinamikus fejlődésére utalva, Cseh Lajos elégedetten állapította meg, hogy a mozgalom színvonala javuló tendenciát mutat, amióta Rozsáli Menyhért lett a bizottság elnöke – mindez főleg az ő szervezői munkájának, határozottságának, domináns kisugárzású karakterének és komoly fellépésének köszönhető. Akikkel egyéni foglalkozások során beszélgetett, azoknak erősödött a meggyőződésük a mozgalom célkitűzései iránt, mert egyrészt igénylik a Rozsálival való találkozásokat, másrészt maga Cseh Lajos is meglepődött a legutóbbi békegyűlés eredményein. A résztvevők között ugyanis számos olyan papot is látott, akiknek sem ő, sem a megyei HNF-titkárság nem küldött meghívót, sőt, mind a váci, mind az egri egyházmegyei részről olyanokat is látott, akikről tudta, hogy ellenségesek a békemozgalommal szemben.[634] Ehhez a tendenciához bizonyára hozzájárultak a kedvezőtlen diszponálásoktól való félelmek is.

Rozsáli főesperest már megyei tanácstagi minőségében meghívták egy 1959. július 31-én tartott jászberényi városi tanácsülésre. Hegedűs Kálmán tanácstag mellett Rozsáli atya támogatta azt az elképzelést, miszerint javasolni kéne az illetékes tanácsi szervek mellett az adott térségben működő üzemeknek és nagyvállalatoknak, hogy olyan munkavállalókat ne alkalmazzanak, akik előzőleg már termelőszövetkezetekbe léptek, megakadályozandó a fiatal mezőgazdasági munkaerő elvándorlását.[635]

---

[632] TtREL. I.1.s. (53. d.) 0913/1959. Berekfürdői lelkészértekezlet jegyzőkönyve. Karcag, 1959. július 19. 1. „A szocialista mezőgazdaságnak azontúl, hogy könnyebbé és eredményesebbé teszi a termelőmunkát, többirányú erkölcsi haszna is van. Pl. megszüntette az évekig húzódó örökösödési pereket, melyekből csak ügyvédek húztak zsíros hasznot, az örökösöknek pedig sokszor nem maradt más, mint a nemzedékeken át tartó gyűlölség. A közös gazdálkodás nem ad táptalajt a sokszor alig kimutatható, barázdányi vagyoni különbségekből fakadó gőgnek, amely sokszor éket vert a családok közé és öröklődött nemzedékről nemzedékre. A közös tulajdon, a közös munka, a közös cél egymáshoz közelebb viszi az embereket, kibékíti a haragosokat, kifejleszti a kollektív érzést-gondolkodást: ráneveli az embereket, hogy becsüljék, szeressék egymást. Végül kiküszöböli az önteltséget, az önzést, amely mindig is csak a maga hasznát keresi és a másikat elnyomja."

[633] MNL OL XIX-A-21-d-0029-1/m/1959. (5. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1959. július 13. 1.

[634] MNL OL XIX-A-21-d-0029-1/m/1959. (5. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1959. július 13. 4.

[635] MNL JNSzVL XXIII.501.a. 4/1959. (4. d.) Jászberény Városi Tanács iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek 6.

2.2. Az alacsonyabb közigazgatási szintű párt- és tanácsi szervek kapcsolata a „haladó papokkal”

Ami az alacsonyabb közigazgatási szintű tanácsi szervek egyházpolitikai munkáját illeti, 1960. március 15-én megkapták a feladat végrehajtásához szükséges eligazítást. A megye északkeleti részén a lelkipásztorok és a helyi hatalom viszonya egyházpolitikai szempontból változatlanul az ötvenes éveket idézte. Míg a katolikus klérus és a helyi tanácsok kölcsönösen elzárkóztak a kérdést illetően az együttműködéstől, addig a forradalom után megszervezett református egyházi békebizottság tagjai – a kedvezőtlenebb gazdasági és infrastrukturális adottságok, valamint a Tiszántúli Egyházkerület püspöke, Bartha Tibor által szorgalmazott „missziós céloknak” megfelelően – annál aktívabbak voltak. Tarsoly István Tiszafüredi járási titkár külön kiemelte Kolláth József tiszaigari lelkész aktív tevékenységét a korábban már ki is lépett gyülekezeti tagok újbóli csatlakoztatása terén, továbbá a rádióban felolvasott nyilatkozata és az állami rendezvényeken való rendszeres felszólalása miatt. A lelkész az 1956-os tevékenysége miatt börtönbe került Lovász Gerzson helyére kerülve be is lépett patronáló tagként a Petőfi-téeszbe. A „változó időre” és a Kolláth tevékenységével való elégedettségre vall, hogy félév után, megyei szintű utasításra léptették ki a lelkészt – ugyanakkor a lelkipásztor téesz-tagságának a vezetőségre nézve ennek olyan súlyos adminisztratív következményei nem voltak, mint az ötvenes évek elején.[636]

Míg Déri Dezsőnek, a Törökszentmiklósi járás pártbizottság titkárának jelentése a járás területén szolgáló katolikus papokat a téeszesítés recepciójának perspektívájában a „semleges” táborba sorolta, addig a református lelkészekkel kapcsolatban a jelentés szerzője látszólag pozitív irányban elfogult volt. Sándor Pál fegyverneki és Tóth Lajos kengyeli lelkészek községi HNF-tagként mindketten aktívan részt vettek a soron következő választási nagygyűléseken – olyannyira, hogy a járási párttitkár külön jelezte is a községi funkcionáriusok felé, hogy figyelmeztessék a tanácselnököket: az említett lelkipásztorokkal legyenek előzékenyebbek.[637] Szekeres László törökszentmiklósi városi párttitkár a belvárosi Szentháromság-templom plébánosát, Bozóky János esperest említette, aki gyakran hozta fel prédikációiban a nagyüzemi gazdálkodás szükségességét, sőt, a koronákon rendszeresen a papjait is erre buzdította. Azontúl, hogy ez kontraproduktív hatást eredményezett az egyházközségen belül, mikroszinten rávilágít a kádári egyházpolitika innovációjára: az együttműködés kényszerének, legalábbis ezen

[636] MNL JNSzVL XXXV.12.b. 13. ő. e. I/1/36/1960. Tarsoly István MSZMP Tiszafüredi járási pb titkára jelentése az egyházak munkájával kapcsolatban. Tiszafüred, 1960. április 12. 57.
[637] MNL JNSzVL XXXV.13.b. 10. ő. e. I/38/2/1960. Déri Dezső MSZMP Törökszentmiklósi járási pb titkára jelentése az egyházak személyi, anyagi és politikai tevékenységéről. Törökszentmiklós, 1960. március 28. 4.

kényszer szubjektív, belső megélésének intenzitása a hierarchia csúcsa felé emelkedve egyre erősebbé vált. Ugyanakkor az espereskerület papságának tudatosan passzív magatartása egyben azt is jelentette, hogy az egyének szintjén nem volt feltétlen kényszer a hatalommal való együttműködés a téeszesítés egyházi társadalmiasításában.[638]

A hatalom helyi képviselői a nagykunsági téesz-városokban voltak az együttműködésre kész klérussal szemben a legtartózkodóbbak. Zagyi János kisújszállási párttitkár jelentéséből kiderül, hogy a város területén tevékenykedett egy 18 főből álló baptista „szekta"[639] egy Bálint Sándor nevű prédikátor vezetésével, aki nem mellesleg maga is téesztag – ezenfelül, a klérus oldaláról a kollektivizálási kampányban résztvevő papság politikai magatartásának jellemzésénél megemlíti Nánási Mihály református lelkészt mint szövetséges, „haladó papot."[640] Városi tanácsi tagsága mellett Nánási a helyi HNF-bizottság tagjaként a téeszszervezés idején a gyülekezeten belül a vetőmag-, takarmány-, valamint állatbevitel szorgalmazása terén ért el sikereket. Zagyi emiatt az egyházi személyek közszerepl ését korlátozó rendelkezés ellenére javasolta a lelkész legalább népfrontbizottsági tagságának meghagyását.[641] Vad András, Túrkeve város párttitkára jelentésében viszont egyenesen kijelentette: nem áll szándékukban a városi HNF-bizottságba egyházi személyeket felvenni. A lelkipásztorok politikai megítélésénél elsődleges volt az 1956-ban tanúsított – többnyire a pártállam által konstruált – magatartásuk. Megemlítette Szabó Endre református lelkészt, akivel kapcsolatban hozzá is tette, hogy az „ellenforradalom" alatt meghúzódott, sőt, elismeri, hogy az indulatok lecsitítására törekedett. Neki az összes bűne az volt, hogy magánemberként joviális kapcsolatot ápolt egy Fodor Béla nevű nyugalmazott tanárral, aki a Horthy-korszakban kitüntetett személy volt.[642] Ezért Szabót kizárták a HNF városi bizottságából. Itt is a Rákosi-korabeli reflexekre utal az a némileg büszkeséget sugárzó elejtett megjegyzés, miszerint a tanács szinte semmilyen kérdésben nem támogatja a papságot, de legalább a templomi

[638] MNL JNSzVL XXXV.14.b. 14. ő. e. G/6/4/1960. Szekeres László MSZMP Törökszentmiklós városi pb titkára jelentése az egyházak személyi, anyagi és politikai tevékenységéről. Törökszentmiklós, 1960. április 9. 12.
[639] MNL JNSzVL XXXV.6.b. 20. ő. e. G/18/1960. Zagyi János MSZMP Kisújszállás városi pb titkára jelentése az egyházak tevékenységéről és politikai munkájáról. Kisújszállás, 1960. április 7. 2. A jelentés egy tízfős nazarénus szektáról is beszámol: velük kapcsolatban kiderül, hogy a gyülekezetnek azóta nincs saját prédikátora, amióta a téeszesítés első hullámának idején – pontosan nem derül ki, mikor – elkergették az illetőt, mikor az a kérdés kapcsán a közös gazdálkodás erkölcsi fontosságáról prédikált.
[640] MNL JNSzVL XXXV.6.b. 20. ő. e. G/18/1960. Zagyi János MSZMP Kisújszállás városi pb titkára jelentése az egyházak tevékenységéről és politikai munkájáról. Kisújszállás, 1960. április 7. 2.
[641] MNL JNSzVL XXXV.6.b. 20. ő. e. G/18/1960. Zagyi János MSZMP Kisújszállás városi pb titkára jelentése az egyházak tevékenységéről és politikai munkájáról. Kisújszállás, 1960. április 7. 2. A HNF különböző közigazgatási szintű szervezeteinek katolikus és protestáns lelkipásztor-tagjairól szóló kimutatásokat lásd a V/2/1. és V/2/2. mellékletekben!
[642] MNL JNSzVL XXXV.15.b. 1960. 14. ő. e. G/7/3/1960. Vad András MSZMP Túrkeve városi pb titkára az egyházak személyi, anyagi, valamint politikai jellemzéséről. Túrkeve, 1960. április 9. 17.

istentiszteletek megtartását sem akadályozzák meg.[643] A többségében református Mezőtúron Csató Ferenc, a városi pártbizottság titkára a lelkészek együttműködését a téeszesítés előrehaladtával előállt egzisztenciális kiszolgáltatottsággal magyarázta. A mikrotársadalmi struktúrák megmerevedésének véglegessége tükröződik Tassi János lelkész azon szokásában, hogy az előző év vége óta a temetési szertartások során visszatérően kölcsönzött bizonyos szófordulatokat a helyi tanács népművelőitől, a legidősebb fia pedig úttörő lett. Ez esetben Csató számára az okozta a problémát, hogy a lelkész a helyi állami és társadalmi szervekkel való, túlzásba vitt barátkozása miatt egyre kevésbé hasznos a téeszesítés megszilárdításának egyházi társadalmiasításában, s egyúttal a HNF keretén belül való, további együttműködést tekintve.[644]

A Tiszazug vidékén főként a járási központ kapcsán említhető együttműködés a lelkipásztorok részéről – Kunszentmártonban viszont mind Szőke Mihály református lelkész, mind a Rozsáli Menyhért közbenjárása miatt 1959-ben odakerült Lázár Pál plébánosok aktivizálták magukat. Míg Lázár az egyházközség elnökét vette rá a csatlakozásra, addig Szőke – Karsai Mihály járási titkár némileg büszkeséget sugárzó sorai szerint – „az agitáció nyomán ment a melléje beosztott elvtársakkal házakhoz." Szőke Mihály közreműködésének jutalmaként felesége állást kaphatott a martfűi Tisza Cipőgyárban. A jelentés megemlíti még Török László tiszainokai, Ladányi Imre nagyrévi és Tóth Dezső tiszakürti lelkészeket is. Tóth Dezső még a tiszakürti anyaegyházközséghez tartozó Cserkeszőlő gyülekezetének összes tagját is beszervezte. Míg a tiszainokai gyülekezet költségvetése már az ötvenes évek eleje óta mínuszban volt majd nullszaldós lett, s az egyházfenntartási járulék terheit a többség képtelen volt viselni, addig Ladányi Imre és Tóth Dezső esetében a községi forradalmi bizottsági tagságuk miatti meghurcolásuk, s az azt követő vezeklésük része volt a tanácsi szervekkel való közreműködés.[645]

Ungor Tibor, a Szolnoki járási pártbizottság titkára jelentésében már részletesebben rámutat a téeszesítés teljes körű végrehajtásának az egyházközségek, s közvetett módon a lelkipásztorok anyagi helyzetére gyakorolt negatív hatásaira, mint a további együttműködés elsődleges indokára. Dr. Benke István szajoli plébánossal kapcsolatban megemlíti, hogy 12

[643] MNL JNSzVL XXXV.15.b. 1960. 14. ő. e. G/7/3/1960. Vad András MSZMP Túrkeve városi pb titkára az egyházak személyi, anyagi, valamint politikai jellemzéséről. Túrkeve, 1960. április 9. 18.
[644] MNL JNSzVL XXXV.9.b. 1960. 18. ő. e. G/6/14/1960. Csató Ferenc MSZMP Mezőtúr városi pb titkára az egyházak és szekták személyi, anyagi és politikai tevékenységének felméréséről és jellemzéséről. Mezőtúr, 1960. április 11. 10. „A hívők anyagilag egyre kisebb mértékben támogatják a lelkészi hivatalt. A továbbiakban valószínűleg ki kellene zárni a Népfront-bizottságból."
[645] MNL JNSzVL XXXV.8.b. 1960. 22. ő. e. B/6/10/1960. Karsai Mihály MSZMP Kunszentmártoni járási pb titkára az egyházak munkájáról. Kunszentmárton, 1960. április 14. 4-6. „Volna rá mód, hogy a Párt és a tanács ezeket a papokat lejárathatná, de egyenlőre (sic!) hasznosak nekünk."

kataszteri hold földje maradt az egyházközségi földek 1950–51-es „önkéntes” felajánlásai nyomán, melyet 1959 januárjában végül leadott. A plébános 1949 óta, kezdetben a nyílt ellenszegülés, majd rövidesen az alkalmazkodó ellenállás különböző eszközeivel élt; a forradalom leverésének élménye azonban maradandó hatásúnak bizonyult. Már 1956 telén felajánlotta segítségnyújtását karitatív munka és gyűjtések formájában a „régi-új” rezsim helyi vezetőségének. Benke a kollektivizálás utolsó szakaszában rendszeresen a belépés mellett agitált a szentmisék prédikációinak átparafrazeált evangéliumi passzusaiban, bár a családlátogatásokat ez ügyben káplánjára bízta.[646] A kőteleki plébános, Nagy László rossz anyagi helyzete és az alacsony templomlátogatottság miatt az Ezüstkalász-téeszben próbált sikertelenül elhelyezkedni. Balogh Sándor tószegi református lelkész úgyszintén nem meggyőződésből, hanem anyagi helyzetéből kifolyólag működött közre: a gyülekezet kasszája régóta mérleghiányos volt, a tanári végzettségű, három nyelvet beszélő lelkésznek különórákat is kellett adnia. Ahhoz, hogy feleségét a tanács alkalmazhassa írnoknak, a lelkésznek részt kellett vennie a téeszesítés gyülekezeten belüli propagálásában. Emiatt a községi, majd a járási HNF-bizottságba is a felvételét kérte, s mindkét helyen beválasztották. Ocsay László hétgyermekes vezsenyi református lelkésszel hasonló volt a helyzet: felesége a Hunyadi-téeszben volt segédkönyvelő, a presbitérium világi elnöke pedig a lelkész javaslatára lépett be a Tiszakanyar-téeszbe.[647] A szolnoki Magyarok Nagyasszonya plébánián székelő Kindlovits István esperes – a megyei békepapi választmány titkára –, a Szent József plébánián lakó, s a nyugdíj előtt álló dr. Bárány Dezső, valamint a Csömöz Gáspár pártfogoltjaként a jelentés kelte előtt egy hónappal az újvárosi plébániára kerülő Balla Béla plébános változatlanul gyarapították az együttműködők táborát. Főleg a megyei papi békemozgalom két „veteránja” kapcsán, a Sipos Károly városi párttitkárhoz hasonló, valószínűleg országszerte jelentkező észrevételek befolyásolhatták a pártnak a békepapi mozgalommal kapcsolatos egyházpolitikáját: „Aktivitásuk a reakció és a haladás erői között abban mutatkozik meg, hogy ők a többség képviselőinek tekintik önmagukat. Szeretnék, ha őket különböző (sic!) hivatalos szervek (Tanács, HNF, TIT) közéleti személyiségnek tekintenék és különböző rendezvényre meghívnák, mint politikai tényezőket.”[648]

[646] MNL JNSzVL XXXV.10.b. 26. ő. e. G/6/11/1960. Ungor Tibor MSZMP Szolnoki járási pb titkára jelentése a járás területén lévő egyházak személyi, anyagi és ezzel kapcsolatos észrevételekről, illetve a községekben szerzett tapasztalatokról. Szolnok, 1960. április 12. 2.
[647] MNL JNSzVL XXXV.10.b. 26. ő. e. G/6/11/1960. Ungor Tibor MSZMP Szolnoki járási pb titkára jelentése a járás területén lévő egyházak személyi, anyagi és ezzel kapcsolatos észrevételekről, illetve a községekben szerzett tapasztalatokról. Szolnok, 1960. április 12. 5.
[648] MNL JNSzVL XXXV.11.b. 24. ő. e. G/6/33/1960. Sipos Károly MSZMP Szolnok városi pb titkára jelentése az egyházakkal kapcsolatosan végzett ellenőrzői munka tapasztalatiról. Szolnok, 1960. április 23. 16.

A helyi társadalom ellenállása miatt a téeszesítés utolsó fázisában is a Jászság volt a párt számára a legproblémásabb terület. A lakossági hangulathoz a római katolikus többségű Jászapáti járás papsága is igazodott. A jászdózsai, jászalsószentgyörgyi és jászladányi papok, noha községi szinten HNF-tagok voltak, mind a gyűléseken, mind a prédikációikban konzekvensen kerülték a szövetkezetesítés témáját. Egyedül Rubint Zoltán jászszentandrási plébános vállalkozott a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének jelentőségére való felhívással", valamint a tavaszi munkák időben való elvégzésére való buzdítással, s a vetési munkálatokban való személyes részvétel példamutatásával; Tóth Imre Jászapáti járási párttitkár mégsem volt vele teljesen elégedett.[649] Árvai István, a Jászberényi járási pártbizottság titkára első körben egy másik régi tagot, a megyei papi békeválasztmány egykori elnökét, Réz Dezső jászfényszarui kerületi esperest említi meg a haladók között, aki mint községi tanácstag és HNF-bizottsági tag, változatlanul folytatta a mozgalmi munkát, úgy a szentmisei prédikációiban, mint családlátogatásokkor.[650] Bacsa Ferenc, a jászberényi városi pártbizottság titkára külön kiemelte Halasi Miklós református lelkészt és városi HNF-bizottsági tagot, valamint Rozsáli Menyhért főesperest, akik nemcsak a kollektivizálás, de az 1956-os események alatt is „megbízható szövetségesnek" bizonyultak. A főesperes agitációs sikerének megítélését árnyalandó, a jelentés több helyütt is megemlíti, hogy a hívek többsége és a főesperes alá tartozó egyes plébánosok elég nagy ellenszenvvel viseltettek iránta, leginkább a neki nem tetsző papok elhelyeztetése, valamint gyakori közéleti szereplései miatt, amikor is jól láthatóan viselte az állam által adományozott kitüntetéseket. Ennek hosszú távon az lett az eredménye, hogy egyre kevesebben jártak hozzá misére, valamint a hívek megtagadták, hogy nála végezzék a szentgyónást.[651]

[649] MNL JNSzVL XXXV.2.b. 6. ő. e. G/4/9/1960. Tóth Imre MSZMP Jászapáti járási pb titkára jelentése a járás területén lévő felekezetek helyzetéről. Jászapáti, 1960. április 12. 3. „Állásfoglalásában a veszély ott van, hogy inkább az állami gazdaságok, mint haladóbb forma mellett állt ki, ez azonban igen kétértelmű, amelyet valahogy így lehet összegezni: »mi értelme az emberek agitálásának, hozzanak létre állami gazdaságot, ott majd mindenki dolgozik és megkapja a fizetését.« Ugyan a helyi népfrontban mind tagok, közéleti tevékenységet egy pap sem folytat."

[650] MNL JNSzVL XXXV.3.b. 16. ő. e. G/2/1960. Árvai István MSZMP Jászberényi járási pb titkára jelentése a járás területén lévő egyházak tevékenységről. Jászberény, 1960. április 19. 5-6.

[651] MNL JNSzVL XXXV.4.b. 19. ő. e. G/19/1960. Bacsa Ferenc MSZMP Jászberény városi pb titkára jelentése az egyházi személyekkel kapcsolatos tevékenységről. Jászberény, 1960. április 13. 3-4. „Legkevésbé a Főplébániát támogatják [a hívek], amióta Rozsáli Menyhért itt a plébános. […] Nem mennek hozzá gyónni, csökken a templomlátogatás és az a vélemény járja róla, hogy kommunista pap. Két kitüntetése is van, melyen ott a Vörös Csillag és ő ezt jeles alkalmakkor büszkén felteszi." Megállapítható, hogy Rozsáli személye óta, s az általa határozottabban kézben tartott megyei római katolikus papi békemozgalom óta megváltozott az egyházi társadalom békepapokhoz fűződő viszonya, mert az egyházközségek tagjai felismerték, hogy a békepapok hatalomhoz fűződő viszonya egyre kevésbé volt formális, s részükről az alkalmazkodó ellenállás is fokozatosan az ellenállás nélküli alkalmazkodás irányába tendált.

2.3. A békepapi mozgalom tevékenysége a kollektivizált mezőgazdaság „megszilárdításának" időszakában

Cseh Lajos a felettesei várakozásainak elébe menvén, egyéni találkozói alkalmával „felvilágosító munkára" orientálta a lelkipásztorokat a fiatalok téeszben maradása érdekében. Az egész megye területén befejezett kollektivizálás kapcsán az egyházügyi főelőadó természetesen azért elégedettségének adott hangot.[652] A téeszesítés teljes körű végrehajtásával immáron a kivárásra játszó, „semlegesként" kategorizált lelkipásztorok is egyre inkább tudomásul vették az elmúlt másfél év visszafordíthatatlannak tetsző eredményeit, s „álláspontjukkal a haladók táborához igyekeztek felzárkózni."[653] A lelkészek téeszekbe való jelentkezését a Rákosi-korszakkal szemben nem pusztán „egyházi tömegbefolyás-növelés", vagyis a vallásosságnak a megváltoztatott életrend kereteiben való továbbéltetése, hanem elsősorban személyes, profán okok: a megélhetés nehézségei motiválták.

1962 júniusától az ÁEH országos felmérésének fentebb már részletesen ismertetett intenciói alapján Szolnok megye területén is áttekintették a papság kollektivizálás alatti politikai magatartását. Szabari Istvánnak, a Jászberényi járás tanácselnök-helyettesének beszámoló jelentése megemlíti, hogy Jászapátin az átszervezés időszaka alatt „ellenszenves" magatartást tanúsított Lóczy Károly esperest leváltották, és helyére Bánki Vilmos, a megyei békepapi választmány alelnöke került. Bánki a belépési nyilatkozatot aláírt híveket a tavaszi munkák mielőbbi elkezdésére buzdította, de új pozícióba kerülése kontraproduktívnak bizonyult: nem az új plébános agitálására vették fel idővel a munkát, hanem a Fémnyomó és Aprítógépgyár agitátorainak „kitartó munkája" hatására – és ráadásul még a templom látogatottsága is drasztikusan visszaesett. Az ambivalens helyzetre jellemző, hogy Bánki esperes megpróbálta a fenti okok miatt az egyháztanács képviselőtestületét újjászervezni, valamint oda nagyobb számban nőket is bevonni.[654] Nagy Endre Törökszentmiklósi járási tanácselnök-helyettes jelentése arról tanúskodik, hogy az egyetlen magasabb beosztású egyházi személytől, Szabó Dániel törökszentmiklósi református esperestől, megyei HNF-bizottsági

[652] MNL OL XIX-A-21-d-007-20/1961. (13. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1961. július 6. 1. „A párt, állami és társadalmi szervek mindent elkövettek annak érdekében, hogy az elért eredményeket tovább fokozzák. E törekvések mellett szükséges volt megszerezni a papság támogatását is, hiszen tudvalevő, hogy befolyásuk még megvan bizonyos tömegekre. Ezen törekvésünk a papság körében nem maradt eredménytelen, ma már ők is látják, hogy a tények bennünket igazolnak és nem lehet a megtörténtet meg nem történtté tenni."

[653] MNL JNSzVL XXXV. 1.b. 34. ő. e. 003/M/98/1/1961. Jelentés az egyházügyi előadó 1. és 2. negyedévben végzett munkájáról. Szolnok, 1961. július 6. 11.

[654] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 25. ő. e. 003/M/81/1962. Szabari István Jászapáti járás VB tanácselnök-helyettes jelentése az egyház politikai helyzetéről. Jászapáti, 1962. június 1. 4.

tagtól még a tanácsi szervek is elszigetelődtek, és az esperes is egyre inkább a „semlegesek" táborához kezdett húzni.[655]

Cseh Lajos egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentésének a „haladó" papságra vonatkozó része is megemlíti, hogy a kollektivizálás melletti agitáció során az alsóbb közigazgatási szintek többségében a helyi párt- és tanácsi vezetők többnyire nem tartottak igényt az egyházi személyek által nyújtható segítségre. Mindezek mellett ezen a téren az egyházügyi főelőadó a kollektivizálás sikerességét nagyban Czinege Lajosnak, az 1957 márciusában Szolnokra helyezett, s a forradalom utáni megtorlásokat és restaurációt irányító megyei pártbizottság elsőtitkárának tulajdonítja, akinek az 1959 júniusában a mezőgazdaság helyzetéről tartott tájékoztató előadása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a papság nem fejtett ki szervezett ellenállást.[656] Ami pedig a lelkipásztorok téeszekben való foglalkoztatottságát illeti, Cseh Lajos értelmezésében ez már a párt által szabott határokon kívül esett. A már említett Kolláth József tiszagyendai református lelkész esete is a fentiekre világít rá. Egy, a kollektivizálás mellett aktívan agitáló, nagyon rossz anyagi helyzetben lévő, hatgyermekes családapáról lévén szó, maga a főelőadó is elismerte, hogy a jelenlegi könyvelői státusza hosszabb távon is indokolt lenne. A helyzetet végül úgy oldották meg, hogy egy megüresedett helyre megválasztották. Tiszaugon előfordult, hogy a helyi lelkész, Tóth Lajos felesége volt téesztagként bejegyezve, az asszony betegsége miatt viszont mégis a férje dolgozott – a felesége munkaegységére. Megállapítható, hogy a lelkipásztorok termelőszövetkezeti foglalkoztatásának az egyházpolitikai irányvonalat feszegető jelensége és a lelkész téesztag-státuszából adódó elkerülhetetlen hitéleti visszaesés dilemmája fejtörést okozott az egyházügyi főelőadónak.[657] Összességében kijelentette, hogy anyagi helyzetük, valamint az egyház felső vezetésének útmutatásai nyomán a reformátusok sokkal aktívabban álltak ki a kollektivizálás mellett, mint a római katolikusok, akik a szószéken sokszor csak „virágnyelven fejezik ki magukat:" narratívájában ezeknek a papoknak is érdeke volt a téeszesítés propagálása a megcsappant egyházi adó miatti jövedelempótlás érdekében. A tagság részére tartott tájékoztató értekezletről szóló jelentés alátámasztani látszik az ötvenes évekhez képest a békepapi mozgalom társadalmiasító tevékenységének hatékonyabbá tételét: a főelőadó

[655] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 25. ő. e. 003/M/91/1962. Nagy Endre Törökszentmiklósi járás VB tanácselnök-helyettes jelentése az egyházak politikai tevékenységéről. Törökszentmiklós, 1962. június 8. 8.
[656] MNL OL XIX-A-21-d-0023-3/h/1962. (16. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése az egyházak által tanúsított politikai magatartásról a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában. Szolnok, 1962. június 9. 2.
[657] MNL OL XIX-A-21-d-0023-3/h/1962. (16. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése az egyházak által tanúsított politikai magatartásról a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában. Szolnok, 1962. június 9. 3. Továbbá Veres Sándor mezőtúri lelkész napszámos munkát vállalt, Horváth Bertalan lelkész pedig Szolnokon dolgozott a Vasipari Vállalatnál – ő el is hagyta a lelkészi hivatását.

elégedettebb volt a megyei választmány 1958-as személyi állományának munkájával. Eztán már a legitimációs célokon túl, minimális hatósági beavatkozások mellett, a már „kulcspozíciókba" juttatott „haladó papok" részére is ki lehet szervezni a renitens alsópapság megrendszabályozását.[658] Az egyházügyi főelőadónak ez a gondolata előrevetíti az „érett Kádár-korszak" egyházpolitikáját.

[658] MNL OL XIX-A-21-d-0025-7/1962. (17. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése a papok részére tartott tájékoztató előadásokról. Szolnok, 1962. július 3. 1.

3. A kényszerkollektivizálás következményei az egyházközségek gazdasági helyzetére és infrastruktúrájára

Az egyházközség az egyházi nagybirtokok 1945-ös felosztása, valamint ingatlanvagyonuk 1952-ig befejezett államosítása előtt a paraszti magángazdaságok jövedelmeire utalt, s a vidéki társadalmak lokális miliőit átszövő intézmény volt.[659] E testületet a közösség konfliktusrendezésének és a társadalmi mobilitás lehetőségének fenntartásával tradicionálisan a paraszti társadalom autonómiatörekvéseinek legfontosabb médiumaként tartották számon.[660] A pártállami egyházpolitikából logikusan következett, hogy ezen képviselőtestületi platformot el kellett lehetetleníteni. Ennek egyik módja az egyházközségek megfosztása volt anyagi bázisuktól. A római katolikusok esetében a plébániai földeket ekkorra már nem lehetett bérbe adni, de emellett jelentős adóterheket és járulékfizetési kötelezettségeket róttak az egyházra, így az egyházközségek fennmaradásának egyetlen anyagi forrásává az „egyházadó" beszedése vált.[661] Ennek kivitelezése az egyházközségek tagságának javarészét alkotó, egykori birtokos parasztság téeszekbe kényszerítésével még komplikáltabb lett.[662]

Ekkorra a legínségesebb helyzetben a Tiszafüredi járás volt: mindkét felekezet egyházközsége eljutott oda, hogy Kovács János tiszaszentimrei és Herbay Dezső tiszaörvényi plébánosok, valamint Ábrahám Antal tiszaderzsi református lelkész közölték híveikkel, hogy az elmaradt egyházfenntartási járulékok fejében nem vállalnak kereszteléseket és esküvőket.

---

[659] E fejezet egy korábban megjelent tanulmány javított változata. Az eredetit lásd SULÁK 2023/b: 191-198.

[660] Sajnos még csak az egyes egyházközségek anyagi tendenciáira vonatkozóan sikerült adatokat találnom. Noha ezekből is levonhatóak releváns következtetések az egyházközségek stratégiáit illetően, mellyel a téeszesítés nyomán előállt jövedelem-kiesést kompenzálták, ám az egyházi levéltárak egyházkormányzati iratanyagában nem sikerült egy jól megfogható, az espereskerületek plébániáinak egyházfenntartási járulékait áttekintő, pénzügyi költségvetési mérlegre utaló forrást találni a téeszesítés teljes körű végrehajtásának hároméves időszakában. Egy ilyen kataszter elkészítésének egyedüli módját a megye különböző egyházkormányzati központok között megoszló települések plébániai iratanyagainak lépésről lépésre való feldolgozásában látom – református részről ez méginkább igaz: a presbitériumi jegyzőkönyvek iratanyagai az adott települések lelkészi hivatalaiban találhatóak. Logisztikai szempontból jelenleg azonban – egyelőre – sajnos ezt nem látom megvalósíthatónak.

[661] Noha a pártállami forrásokban többnyire ez a fogalom szerepel, 1947 márciusától a református egyházi adókat már nem lehetett közadók módjára behajtani: csak egyházfenntartói járulékkal, önkéntes alapon lehetett támogatni az egyházakat. Az 1949-ben megindult tagosítások, a megemelkedett mezőgazdaság-fejlesztési járulék és egyéb adóterhek miatt az illetményfizetési kötelezettségüknek az egyházközségek nem tudtak eleget tenni, így 1950-1952 között földingatlanjaikat, s a hozzá tartozó intézményrendszert „önkéntes" alapon felajánlották az államnak. Ez képezte az alapját az állam által éves rendszerességgel folyósított államsegélynek, a kongruának, ami 1959-ben 800 forint volt, vö. KÖBEL 2005: 53-54.; BALOGH 2008: 52.; P. SZÁSZFALVI 2018: 236-237.; KORMOS 1995: 639-640.

[662] Az egyházmegyék mérete, létszáma, illetve az egyes közigazgatási megyékre eső espereskerületeinek megoszlása változó, ezért az egyházhatóságilag megállapított központi járulék mértéke is különböző volt. Az éves központi járulékot egy bizonyos kulcsszám alapján számították ki, mely a keresztelések, esketések és temetések hatévi átlagából tevődott össze. Például az 1969-es új járulékszabás előtt a 840.000 fős Egri Főegyházmegye Szolnok megyére eső plébániák részére átszámítva, általában havi 50-100 Ft között mozgott a járulék, vö. EFL Archivum Novum. III. Lecticalia (64. d.) 3501/1969. Összesítő kimutatás a plébániák új központi járulékáról. Eger, d. n. Az egyes plébániák kulcsszámok alapján kiszámított járulékának mértékét lásd a V/3/1. számú mellékletben!

Az egyházközségek egyetlen lehetősége a sírhelyárakból származott. Tiszaszentimrén és Tiszaörvényben 800, Tiszaderzsen 900 forintot kért a református egyházközség a sírhelyárakért, ehhez jött az átlagosan 600-700 forint között mozgó temetési szertartások díja. A magas halálozási számok ellenére sem lehetett ezen tételekkel fix havi jövedelemként számolni, ezért a 800 forintos kongrua mellett kellett gazdálkodniuk. Mindkét felekezet lelkipásztorait természetbeni juttatásokkal – élelmiszerrel, ruhákkal és tűzifával – is támogatták az egyházközségek.[663] A Nagykunságban, a református többségű Kisújszálláson Nánási Mihály és Kovács József lelkészek havi 1200 forintnyi támogatásban részesültek a presbitériumtól. A temetésekből és esketésekből további 250-300 forint bevételük volt, ami elérte a havi 2200-2300 forintot is. A két presbitériumnak összesen 85.000 forint éves jövedelme volt, ezt Nánási kapcsolatrendszerével magyarázták: a lelkésznek a Bartha Tiborral, a Tiszántúli Egyházkerület püspökével való ismeretsége sokat jelentett a gyülekezet életére nézve.[664] Karcagon Bihari István lelkész a bibliaórák alkalmait használta ki: gyűjtőíveket bocsátott ki a gyülekezet megsegítésére, s bár 1959 előtt a háromszorosa is összejött, a jelentésében a párttitkár havi 2000 forintos hozzájárulásokkal kalkulált.[665] Mezőtúron a belvárosi református gyülekezet tulajdonában volt két lakás és a Kossuth téri iskola. Noha az iskolaépületet 1952-ben államosították, az épület földszintjén lévő két üzlethelyiség forgalmából – esküvői ruha- és evőeszköz, illetve bútorkölcsönzés – a gyülekezet pénztárába került a haszonbér. Ezért Perjési Sándor havi 2000 forint, Veres Sándor viszont akár havi 3800-4000 forint hasznot is realizálhatott.[666] Túrkeve volt anyagi szempontból a legrosszabb helyzetben: az éves bevétel a 20.000 forintot sem érte el. Mivel a hívek az egyházfenntartási járulékfizetéssel már 1958 óta megcsúsztak, s a stóladíjakból lehetetlen volt gazdálkodni, ezért Szabó Endre lelkész lakásának

[663] MNL JNSzVL XXXV.12.b. 13. ő. e. I/1/36/1960. Tarsoly István MSZMP Tiszafüredi járás pb titkára jelentése az egyházak munkájával kapcsolatban. Tiszafüred, 1960. április 12. 56.

[664] MNL JNSzVL XXXV.6.b. 20. ő. e. G/18/1960. Zagyi János MSZMP Kisújszállás városi pb titkára jelentése az egyházak tevékenységéről és politikai munkájáról. Kisújszállás, 1960. április 7. 4-5. Nánási a községi tanácsnak és HNF-bizottságának is a tagja volt. Ehhez hozzátartozik, hogy az évi 85.000 forintból az Egyetemes Konventnek évi 28-30.000 forintot kötelesek voltak leadni. Így nettó évi 45–47.000 forint éves költségvetéssel számolhattak. A római katolikusok anyagilag rosszabb helyzetben voltak: Tóth István plébános az évi 800 forintos kongruán kívül az elvégzett szertartások stóladíjából élt, így havonta 400-500 forint folyt be az egyházkasszába.

[665] MNL JNSzVL XXXV.5.b. 19. ő. e. G/6/11/1/1960. Szentesi László MSZMP Karcag városi pb titkára jelentése az egyházak személyi, anyagi és politikai jellemzéséről. Karcag, 1960. április 12. 3. Hogy a lokális közösségen belül a presbitérium évszázadokon keresztül a társadalmi mobilizáció elsődleges faktora volt, mi sem bizonyítja jobban, mint maga a párttitkár: „[…] ezeken a zsúrokon a város intelegtuel (sic!) elemei között az egyházi tanács tagjai adományozást indítanak. Ezek rendszerint kórházi főorvosok, tanítók, meg a gimnáziom igazgatója. Ezek mind rendszeres támogatói az egyháznak."

[666] MNL JNSzVL XXXV.9.b. 1960. 18. ő. e. G/6/14/1960. Csató Ferenc MSZMP Mezőtúr városi pb titkára az egyházak és szekták személyi, anyagi és politikai tevékenységének felméréséről és jellemzéséről. Mezőtúr, 1960. április 11. 10-11. A párttitkár megemlítette: a városi tanács célja a Kossuth téri általános iskolából „a református papok kitelepítése" volt, az ingatlant ipari tanonciskolának szánta a városvezetés. A tanácselnök kézzel írott cetlin jelezte, hogy az üzlethelyiségek forgalmára is igényt tartanak.

címére a gyülekezet női tagjai sikeresen bejegyeztettek egy háziipari szövetkezetet, ahol „kézimunka tanfolyamokat" is tartottak, mely termékeket – a helyi hatóságok részesedése mellett – az egyház javára értékesíthették. Az ökumenikus szolidaritásnak egy, a korban meglehetősen atipikus megnyilvánulási formája is megjelent a 95%-ban református városban: amikor Nyizsnyik Bertalan plébánost 1958-ban odahelyezték, a reverendáján és egy váltás alsóneműn kívül szinte semmiféle ingósággal nem rendelkezett, mire a helyi református gyülekezet gyűjtött élelmiszert és ruhát a papnak, valamint szekérrel hordták a plébániára a bútorokat.[667]

A Kunhegyesi járás még kedvezőnek volt mondható. Kunhegyes református gyülekezete évi 300.000 forint jövedelemmel bírt – ezt követték a kunmadarasi (200.000 forint) és az abádszalóki (150.000 forint) gyülekezetek. A római katolikusok terén az abádszalóki és kenderesi (150.000 forint) valamint a kunhegyesi (100.000 forint) egyházközségek voltak jobb helyzetben.[668] A vallásosság szociokulturális beágyazottságára utal az alábbi jelenség: az 1960/61-es évben Kenderes községben történt gyűjtés templomtatarozásra. A kenderesi református egyházközség egy hónap alatt 29.000 forintnyi támogatást gyűjtött. A tanácselnök a presbiterek részéről történt, nem bizonyított zsarolással, valamint a „nők körében meglévő bigott vallásossággal" magyarázta a sikeres gyűjtés okait. Valószínűleg a rossz zárszámadási eredményeket felmutató téeszekbe kényszerült nagykunsági szegényparasztok anyagi kiszolgáltatottsága magyarázta az egyházi járulék befizetését illető ellenállást. Az asszonyok viszont – vállalva a későbbiek során akár a családjaikon belüli konfrontáció lehetőségét – férjeik tudta nélkül fizették be az összeget. A kunmadarasi gyülekezet 5 kh-t szántóföldként hasznosított, melynek éves jövedelme elérte a 40.000 forintot, vevőköréhez tartozott az ottani FMSZ, mely a hizlalda részére egyévi hasznosításra 18.000 forintért 1 hold lucernát vett. Tarr

[667] MNL JNSzVL XXXV.15.b. 1960. 14. ő. e. G/7/3/1960. Vad András MSZMP Túrkeve városi pb titkára az egyházak személyi, anyagi, valamint politikai jellemzéséről. Túrkeve, 1960. április 9. 16-17. Az ökumenikus szolidaritás megnyilvánulása meglehetősen ritka volt akkoriban, a helyi közösségek önkéntes szerveződési formái épp ezért voltak veszélyesek a helyi pártfunkcionáriusok szemében. Ennek ellenére fontosnak tartom, mert árnyalja az egyoldalú „oszd meg és uralkodj"-képet.

[668] MNL JNSzVL XXXV.7.b. 6. ő. e. G/13/10/1960. Oláh János MSZMP Kunhegyesi járási pb titkára összefoglaló jelentése a járásban működő egyházak és papok tevékenységéről. Kunhegyes, 1960. április 12. 3-4. A járás többi református gyülekezete évi 90.000-75.000 forint, a római katolikusok 80.000-55.000 forint bevétellel gazdálkodhattak. A járás területén lévő összes (11) református gyülekezet esetén – Abádszalók, Kenderes I-II., Kunhegyes I-II-III., Kunmadaras, Tiszabura, Tiszagyenda, Tiszaroff, Tomajmonostora – éves szinten ez 650.000-900.000 forint közötti, a járás területén lévő összes (9) római katolikus egyházközség esetén – Abádszalók, Kenderes, Kunhegyes, Kunmadaras, Tiszabura, Tiszagyenda, Tiszaroff és Tomajmonostora filia esetén évi átlag 450.000-500.000 forint éves bevételt jelentett. Az egyházközségek bevételének 70%-a egyházfenntartási járulékból származott.

Lajos tiszaburai lelkész pedig 2 hold szántóterülettel és 600 n.öl szőlőültetvénnyel rendelkezett, mellékest jelentett még a temetőkben lévő akácfák kitermelése is.[669]

A Törökszentmiklósi járás mostoha viszonyaira utal, hogy a havi 10-20 forintos egyházi járulék beszedéséből évente a katolikusoknak 104.000 forint, a reformátusoknak pusztán 28.000 forint jövedelmük volt.[670] Ez utóbbiak a jövedelem-kiesésüket természetbeni járulékokkal kompenzálták. 1958–1959-ben Tiszabőn (rk.: 90.000 forint), Fegyverneken (rk.: 120.000 forint), Kuncsorbán (ref.: 30.000 forint) és Tiszapüspökin (rk.: 80.000 forint) történt gyűjtés templomtatarozásra.[671] A fenti tendenciák a járási párttitkárt önkéntelenül szabadkozásra – s a téeszesítés által generált folyamatokban való hosszú távú bizakodásra – késztették.[672] Törökszentmiklóson Bozóky János római katolikus esperesnél – az iparosítás és téeszesítés folytán megváltozott felekezeti viszonyok, a munkarend megváltozása, az esetleges ingázások, a téeszekbe lépett gazdák esetében a fizetési képtelenség – miatt a perselyadakozás és az egyházfenntartási járulékfizetés 1958-tól drasztikusan visszaesett, de ebben a pap békemozgalmi tagsága is közrejátszhatott. A hívek inkább természetbeni formában támogatták a plébánost. Bozókynak nagy segítséget jelentett az egyháztanács egyik tagja, egy ügyvédi végzettségű, egykori kuláklistás vállalkozó, dr. Litván István, aki az egyházfenntartási járulék hiányzó réseit állami vállalatoknál lévő kapcsolatai útján tudta betömni. Szabó Dániel

[669] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 17. ö. e. M/58/6/1960. Oláh János MSZMP Kunhegyesi járási pb titkára összefoglaló jelentése a járásban működő egyházak és papok tevékenységéről. Kunhegyes, 1960. április 12. 33. Itt már megfigyelhető a kádárizmus szellemiségének mikrotársadalmi környezetre gyakorolt, még kezdetleges fázisban lévő hatása is: a fusizás, a „kiskapuk" lehetőségének keresése.

[670] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 17. ő. e. M/58/1/1960. Déri Dezső MSZMP Törökszentmiklósi járási pb titkára jelentése az egyházak személyi, anyagi és politikai tevékenységéről. Törökszentmiklós, 1960. március 28. 3. Tiszabő (rk.: 15.000 forint, ref.: 1.000 forint); Fegyvernek (35.000 forint, ref.: 8.000 forint); Örményes (rk.: 5.000 forint, ref.: 3.000 forint); Kuncsorba (rk.: 6.000 forint, ref.: 4.000 forint); Kétpó (rk.: 2.000 forint, ref.: 3.000 forint); Tiszatenyő (rk.: 6.000 forint, ref.: 4.000 forint); Kengyel (rk.: 15.000 forint, ref.: 5.000 forint); Tiszapüspöki (rk.: 20.000 forint, ref.: 5.000 forint).

[671] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 17. ő. e. M/58/1/1960. Déri Dezső MSZMP Törökszentmiklósi járási pb titkára jelentése az egyházak személyi, anyagi és politikai tevékenységéről. Törökszentmiklós, 1960. március 28. 3. A hiányzó összeget Fegyvernek és Kuncsorba esetében úgy tudták kipótolni, hogy előbbi helyiségben Szécsényi Endre lelkész, utóbbin Háris Antal plébános eladták motorkerékpárjaikat.

[672] MNL JNSzVL XXXV.13.b. 10. ő. e. I/38/2/1960. Déri Dezső MSZMP Törökszentmiklósi járási pb titkára jelentése az egyházak személyi, anyagi és politikai tevékenységéről. Törökszentmiklós, 1960. március 28. 5. „Véleményem szerint a mezőgazdaság átszervezésével az egyházi bevételek csökkenni fognak, mert egyesek azért is fizették az egyházadót, hogy a pap is még határozottabban tevékenykedjen az átszervezés ellen. Már most tapasztalható a képviselő tanács és a presbiter tagjai (sic!) között a passzivitás, érdektelenség az egyházi ügyekkel kapcsolatban. És valószínűen (sic!) a templomba járók száma is csökkenni fog."

református esperes 1500 forintos havi fizetéséhez pedig a stóladíjak[673] és a temetőből kitermelt akácfák értékesítésének éves forgalma tartozott.[674]

A Kunszentmártoni járás még nehezebb helyzetben volt: Török László tiszainokai és Szőke Mihály kunszentmártoni lelkészeknél nem volt ritkaság az alkalmi, napszámban végzett kubikosmunka elvállalása sem. A római katolikusok pedig hírlevelek széthordásával tudatták az egyházfenntartási járulék befizetésének szükségességét – itt a térség vallásosság általi áthatottságát tanúsítja, hogy hasonló felszólítású levelet még a helyi tanácselnök is kapott.[675] Az alsópapság számára a kongrua, az egyházközségek számára a csekély mértékű (150 forint alatti) egyházfenntartási járulék és a perselyadományok mellett a nagyobb egyházi rendezvények, valamint a kunszentmártoni, mesterszállási és cibakházai római katolikus egyházközségek számára a temetői sírhelyárak (síronként 500 forint) jelentették a bevételt.[676]

A Szolnoki járás egyházközségei már vegyesebb képet mutatnak. Míg Benke István szajoli plébánosnak 12 kh magánföldje volt Újszászon, melyet az 1959-es nyári tagosítások idején leadott az államnak, s plébániai belterületként megmaradt 1200 n.öl gyümölcsös, addig Nagy László kőteleki plébános olyan rossz anyagi helyzetben volt, hogy jelentkezett az Ezüstkalász-téeszbe könyvelőnek. Mivel a szövetkezeti munka és a papi hivatás egyszerre nem ment, az utóbbit választotta, de alig egy éven belül kérvényezte elhelyezését. A tiszavárkonyi lelkész, Fekete Péter viszont templomtatarozásra szerzett 10.000 forintot – ehhez a gyülekezet részéről befizetett egyházfenntartási járulék mellett a Református Közalap járult 4.000 forinttal, valamint a községi tanács és a Petőfi-téesz 500-500 forinttal – ez utóbbi még munkaanyagot és munkaerőt is biztosított.[677] A szolnoki plébániákon a papság bevétele meghaladta az átlag havi 2.000 forintot. A jövedelem nagyságát egyrészt a lélekszám határozta meg, másrészt – ahogy Cseh Lajos fogalmaz – az „eszközök, mellyel ki tudják szedni a hívők zsebéből a pénzt”: egyházi ünnepekkor a papok még természetbeni juttatásokat is kaptak „feketén” a híveik háztáji

[673] EFL Archivum Novum III. Circulares 1959. 4699/1959. Stóladíjaszabás az Egri Főegyházmegye plébániái részére 1960. január 1-től. Eger, 1959. december 15. Példaként, a katolikusoknál a magánjellegű szertartások (keresztelés, esketés, temetés) után személyesen a lelkipásztor számára fizetendő illeték. A temetési stóla 150 forint volt, melyből részesedett a pap (75 forint), a kántor (37.50 forint), a harangozó (18.75 forint) és maga a templom (18.75 forint). Az esküvői stólát 100 forintban maximálták, melyből részesedett a pap (70 forint), a harangozó (10 forint) és a templom (20 forint). Az orgonás kíséretért 50 forint felárat kellett a kérelmezőnek fizetni.

[674] MNL JNSzVL XXXV.13.b. 10. ő. e. I/38/2/1960. Déri Dezső MSZMP Törökszentmiklósi járási pb titkára jelentése az egyházak személyi, anyagi és politikai tevékenységéről. Törökszentmiklós, 1960. március 28. 4.

[675] MNL JNSzVL XXXV.8.b. 1960. 22. ő. e. B/6/10/1960. Karsai Mihály MSZMP Kunszentmártoni járási pb ttitkára az egyházak munkájáról. Kunszentmárton, 1960. április 14. 4.

[676] MNL JNSzVL XXXV.8.b. 1960. 22. ő. e. B/6/10/1960. Karsai Mihály MSZMP Kunszentmártoni járási pb titkára az egyházak munkájáról. Kunszentmárton, 1960. április 14. 4.

[677] MNL JNSzVL XXXV.10.b. 26. ő. e. G/6/11/1960. Ungor Tibor MSZMP Szolnoki járási pb titkára jelentése a járás területén lévő egyházak személyi, anyagi és ezzel kapcsolatos észrevételekről, illetve a községekben szerzett tapasztalatokról. Szolnok, 1960. április 12. 2-4.

gazdálkodás során tartalékolt terményeiből. Cseh Lajos ez alatt valószínűleg az egyházi szertartásokat érthette, vagy a templomfelújítási célra való adománygyűjtést. A belvárosi plébánián 1500 forint volt páronként egy esketés, míg az újvárosi plébánia legnagyobb jövedelemhányadát a 600 forintos temetések és az átlag 1350 forintos sírhelyárak jelentették. A reformátusok szerényebb körülmények között éltek: míg a Szent József plébánia kivételével az összes római katolikus egyházközség 20.000 forint felett, addig Szokody Gyula lelkész gyülekezete havi 6000-10.000 forinttal gazdálkodhatott – a sírhelyárakért sem kértek 650 forintnál többet.[678]

Míg a Jászapáti járás vonatkozó forrásai foghíjasak,[679] addig a színkatolikus Jászberényi járásban, a módosabb középparasztság lakta községekben[680] a családok 60%-a rendszeresen fizetett egyházfenntartási járulékot, de ahol a kollektivizálás kezdetén a lakosság több mint 65%-a téesztag lett,[681] az egyházközségek alig 25%-a fizetett. A téeszbe kényszerítés egzisztenciális kiszolgáltatottsága megbontotta a közösségi szolidaritás szociális szövetét: a templomrenoválás kivételével a többség nem szívesen fizetett az egyháznak. Így Jászárokszálláson Kulhay István kanonok az esküvői és temetési szertartások celebrálását csak az egyházfenntartási hátralék megtérítésének fejében vállalta.[682] Jászberényben viszont, bár az összeg eloszlásáról nincs információ, a négy plébánia együttes éves jövedelme elérte a 800.000 forintot.[683] Cseh Lajos 1962. június 9-ei jelentésében nem tűnt elégedettnek. A felekezetek korrekciós lehetőségei az egyházfenntartási járulék begyűjtési kísérleteit tekintve a „stóladíjak" vagy éppen a temetőkben a sírhelyárak megemelése voltak. Az ÁEH a téeszesítés befejezésekor

[678] MNL OL XIX-A-21-d-0052-19/1959. (6. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának beszámoló jelentése megyénk egyházpolitikai helyzetéről. Szolnok, 1960. július 8. 12., idézi SULÁK 2015: 55. Hasonló példákat Bács-Kiskun megye református gyülekezetei kapcsán lásd RIGÓ – SZABÓ B. 2024: 151-162. https://htk.kre.hu/images/hit/2024/tanulmanyok/Szabo_Bence-Rigo_Robert.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.28.)

[679] MNL JNSzVL XXXV.2.b. 6. ő. e. G/4/9/1960. Tóth Imre MSZMP Jászapáti járási pb titkára jelentése a járás területén lévő felekezetek helyzetéről. Jászapáti, 1960. április 12. 2. A járási titkár nyíltan beismeri, hogy az egyházközségek jövedelmeit nem ismerik – ami felveti annak a kérdését, hogy milyen a munkakapcsolat a járási tanács illetékes szerveivel, milyen minőségű a községi tanácsok ezirányú tevékenysége, s egyébiránt a párttitkár teljesítménye is kérdéses eme mondat alapján: „Nem tudjuk az állami támogatás mértékét." Nem voltak tisztában a 800 forint értékű éves állami folyósítással, melyet az egyházügyi főelőadó is említ a járási párt- és tanácsi szervek részére továbbított, a tanácsi- és pártszervek egyházpolitikai munkáját taglaló leiratában. Pusztán annyit tudni, hogy az elmúlt két év során a jászapáti, a jászalsószentgyörgyi és a jászdózsai római katolikus egyházközségek kíséreltek meg templomtatarozásra gyűjtést: az egyházközségi képviselőtestület az „egyházi adón" felül családonként 100-150 forint gyűjtését szavazta meg.

[680] Jászárokszálláson, Jászfényszarun és Jászboldogházán.

[681] 1959 óta Jászjákóhalmán, Jászfelsőszentgyörgyön és Jászteleken.

[682] MNL JNSzVL XXXV.3.b. 16. ő. e. G/2/1960. Árvai István MSZMP Jászberényi járási pb titkára jelentése a város területén lévő egyházak tevékenységről. Jászberény, 1960. április 19. 3-4..

[683] MNL JNSzVL XXXV.4.b. 19. ő. e. G/19/1960. Bacsa Ferenc MSZMP Jászberény városi pb titkára jelentése az egyházi személyekkel kapcsolatos tevékenységről. Jászberény, 1960. április 13. 1-2. A szentkúti plébánia plusz jövedelméhez tartozott még a porciunkulai búcsú során árusított kegytárgyakból és élelmiszerből befolyó összeg. Egyedül a pórteleki (tanyaközponti) plébánia éves jövedelme volt 100.000 forint alatt.

csökkentette az államsegélyt, ám a római katolikus egyházmegyék és a református egyházkerületek az egyházközségek pénztáraiból még tudták pótolni a jövedelem-kiesést – köszönhetően a kész helyzet elé állított hívek erőfeszítéseinek és leleményességének. 1961-re, a római katolikus egyház 20 %-os államsegély-csökkentésének idejére a lelkipásztorok számára a korábbi, 800 forintos kongrua helyett immár csak 160 forint járt – ennek nyomán a katolikus egyháztanács által tervezett költségvetés Törökszentmiklóson 185.000 forint volt, egy évvel később már csak 42.000 forint folyt be. Kunszentmártonban viszont 100.000 forint helyett 81.000 forintra jött ki a plébániai költségvetés éves végösszege, ami a népi vallásosság még meglévő közösségszervező erejét bizonyíthatja. A hol egyenletes, hol drasztikus általános csökkenéssel szembeni egyetlen ellenpélda Jászberény: a tervezett 87.000 forint helyett 100.000 forint éves jövedelem illette a főplébániát, ami Rozsáli Menyhért főesperes-plébános állami hatóságokkal is ápolt, „gyümölcsöző" kapcsolatainak tulajdonítható. Ami a reformátusokat illette, még a legszegényebb Tiszafüredi járásban is túlteljesítették a közalapi járulékot 2-5%-kal; köszönhetően annak, hogy az egzisztenciálisan kiszolgáltatottabb presbitériumok, sőt nemegyszer maguk a lelkészek is kénytelenek voltak a téeszekben munkát vállalni, amennyiben lehetett. Ez főleg a „szövetkezeti városokra" volt jellemző. A pártállam egyházpolitikai koncepciója – miszerint a „mezőgazdaság szocialista átszervezésével" végzetes csapást mérnek a történelmi egyházak anyagi helyzetére – a fentiek fényében nem teljesült maradéktalanul.[684]

[684] MNL OL XIX-A-21-d-0023-3/h/1962. (16. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése az egyházak által tanúsított politikai magatartásról a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában. Szolnok, 1962. június 9. 8.

4. A hitéleti tendenciák változásai a kényszerkollektivizálás teljes körű végrehajtásának időszakában

4.1. A vallásosság nyilvános terei – körmenetek, búcsúk

A megyei tanács egyházügyi főelőadójának továbbra is az egyik legfontosabb feladatai közé tartozott az adott térség templomlátogatottságának a negyedévre vonatkozó szám-, illetve társadalmi összetétel szerinti megoszlásának felmérése, valamint a nagyobb egyházi ünnepek során rendezett körmenetek, búcsúk nyomon követése. A plébános bejelentési kötelezettséggel tartozott a helyi tanács felé, a regionális tanácsi szerv a járási és megyei központi pártbizottságok felé, mely jelentések az egyházügyi főelőadókhoz futottak be, akik összesítették majd az ÁEH központjába továbbították azokat.[685]

Ami a húsvéti nagyszombati körmenetek nyomon követését illeti: 1958-ban megyeszerte 57 helyen tartottak körmenetet, 1959-ben 37 helyen – vagyis a téeszesítés utolsó hullámának első évében 35%-os csökkenés volt tapasztalható.[686] A búcsújárást illetően Cseh Lajos Jászberényt említette meg problémás területként, mivel az ott szolgáló volt ferences szerzetesek közreműködésével majdnem minden negyedévben tartottak búcsút. Amikor a papot megkérdezték a templomajtóra kitett, Angyalos Boldogasszony-búcsút hirdető plakátról, azt felelte a főelőadónak, hogy őt még Czapik Gyula egri érsek azért helyezte oda, hogy a búcsújárás szervezésből adódó nehézségeket világi pap révén könnyebben át tudja hidalni. A főelőadó provokáció, valamint a Rozsáli főesperes „árnyékában való meghúzódás" szándéka miatt a plébánost elhelyeztette.[687]

Cseh Lajos egy évvel későbbi jelentésében már differenciál a megye azon települései között, ahol mélyebben éltek a vallásosság gyökerei,[688] és ahol a közöny a

[685] SZABÓ Cs. 2018: 561.
[686] MNL OL XIX-A-21-d-007-14/1959. (4. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának helyzetjelentése az egyházak ténykedéséről. Szolnok, 1959. április 13. 7. Megfigyelhető, hogy az egész megyében a legalacsonyabb számot mutató település ezúttal is Túrkeve – a legrégebb ideje számon tartott szövetkezeti település – volt, míg a legmagasabb számot mutató települések a tradicionálisan római katolikus vallású Jászság kiemelt területei közé tartoztak, lásd az éves templomlátogatottságról szóló kimutatásokat: Jászapáti (1958: 800 fő, 1959: 1200 fő), Jászárokszállás (1958: 700 fő, 1959: 900 fő), Jászfényszaru (1958: 600 fő, 1959: 3000 fő!). Gyanítható, hogy a történeti valósághoz Cseh Lajos archaikus szokásjogot hangsúlyozó interpretációjával szemben mégiscsak egy regionális szintű hitéleti fellendüléshez, a tradicionális kisközösségek részéről a kollektivizálási kampányok intenzitásával párhuzamos, defenzív stratégia alkalmazása áll közelebb.
[687] MNL OL XIX-A-21-d-007-14/1959. (4. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának helyzetjelentése az egyházak ténykedéséről. Szolnok, 1959. április 13. 8.
[688] MNL OL XIX-A-21-d-0052-19/1959. (6. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának beszámoló jelentése megyénk egyházpolitikai helyzetéről. Szolnok, 1960. július 8. 12. A legnagyobb létszámú helyek a Jászapáti járás, a Szolnoki járás és a Törökszentmiklósi járás területei: Jászalsószentgyörgy, Újszász, Zagyvarékas, Jászladány, Jászapáti, Jászdózsa, Jászfényszaru, Fegyvernek, Tiszapüspöki, Szajol, Zagyvarékas, Besenyszög. Ez utóbbi községgel kapcsolatban meg is jegyezte, hogy „maga a lakosság bigottabb, mint a pap." Csak a vasárnapi

templomlátogatottság tekintetében a legszembetűnőbb.[689] Az 1961-es húsvéti ünnepkörrel kapcsolatos felmérések már ismét a részvételi arányszámok visszaeséséről tanúskodnak: jelentős, átlagosan 70%-os mértékben. Ennek hátterében a lassanként kibontakozó háztáji gazdálkodás jelentette önkizsákmányoló életmód állhatott, de az előző évhez képest még így is 50 helyütt tartottak körmenetet 20.000 fő részvételével – a legnagyobb számú résztvevők mind a Jászapáti járás községeiből kerültek ki[690]

A Jászberényi járás területén a templomlátogatottság a téeszesítés következtében jelentősen csökkent, de a hagyományos szenttisztelethez tartozó egyházi ünnepeken változatlanul nagy számban vettek részt olyanok is, akik nem voltak rendszeres templomlátogatók. Ezek közé tartozik a húsvéti ünnepkör, az úrnapi körmenet, valamint a térséghez kötődő, Olvasós Boldogasszony-, és a Szent Ferenc-napi búcsúk. Ezeken az ünnepeken a járási székhely 30.324 fős lakosságából rendszerint évente kb. 4000 fő vett részt.[691]

A Nagykunság területéről már markánsan eltérő képet kaphatunk. Kisújszállás téesz-városban, a 13.756 városi lakosságon belül megközelítőleg 9000 fős református lakosból vasárnaponként átlagosan 40-70 fő látogatta a templomot, de ünnepekkor már 150-200 fő is részt vett az istentiszteleteken.[692] Szolnok városban az a kép rajzolódik ki a nagyszombati körmeneteket illetően, hogy a forradalom utáni megtorlások idején egyáltalán nem csökkent a részvétel, sőt; a téeszesítés utolsó nagy hullámának elindulása sem okozott nagy visszaesést. Ellenben árulkodó a csökkenés, mely az utolsó évnél látható.[693]

templomlátogatottság éves átlaga a 4200-8500 fő között oszlott meg az alábbi településeken. Ez a kijelentés általában a rendszeresen megtartott katekézis-félórákra, családlátogatásokra és működő Rózsafüzér-társulatokra utalt.

[689] MNL OL XIX-A-21-d-0052-19/1959. (6. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának beszámoló jelentése megyénk egyházpolitikai helyzetéről. Szolnok, 1960. július 8. 13. Ez a Tiszafüredi járásra és a nagykunsági téesz-városokra vonatkozott: Tiszafüred, Túrkeve, Tiszainoka, Mezőtúr, Kisújszállás, Tiszaörs és Nagyiván. A vasárnapi templomlátogatottság éves átlaga a 120-550 fő között oszlott meg. Ezek többségében már 1949 és 1953 között, tehát a kollektivizálás első hullámának idején is termelőszövetkezeti településeknek számítottak. Nagyobb egyházi ünnepek idején viszont – Túrkeve kivételével – a nyári mezőgazdasági munkák ellenére is mindegyik település, a pártállami terminológiával élve, „mozgósítható" volt.

[690] MNL OL XIX-A-21-d-0030-2/a/1961. (13. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának húsvéti ünnepkörrel kapcsolatos jelentése. Szolnok, 1961. április 7. 1. A vízválasztó az 1960 telén végrehajtott utolsó nagyobb kampány, a legdrasztikusabb visszaesés is itt figyelhető meg a nagyszombati körmenetek kapcsán. Jászapáti (1960: 1200 fő; 1961: 500 fő), Jászszentandrás (1960: 900 fő; 1961: 400 fő), Jászdózsa (1960: 750 fő; 1961: 30 fő), Jászladány (1960: 1200 fő; 1961: 200 fő!) A nagyszombati körmenetekről készített grafikont lásd a V/4/1. számú mellékletben!

[691] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 17. ö. e. M/58/4/1960. Árvai István Jászberényi járási pb titkára jelentése az egyházi személyekkel kapcsolatos tevékenységről. Jászberény, 1960. április 13. 52.

[692] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 17. ö. e. G/18/1960. Zagyi János Kisújszállás városi pb titkára jelentése az egyházak tevékenységéről, egyházpolitikai munkájáról. Kisújszállás, 1960. április 13. 11.

[693] MNL OL M-KS 288-22. 4. ő. e. AG/613. Tájékoztató gyorsjelentés a húsvéti egyházi szertartásokkal kapcsolatban. Budapest, 1961. április 6. 42. 2500 fő (1957), 2600 fő (1958), 2000 fő (1959), 2000 fő (1960), 1120 fő (1961).

Cseh Lajos 1960-as húsvéti ünnepkörrel kapcsolatos jelentése szerint az elmúlt évhez viszonyítva emelkedett a résztvevők száma. Míg 1959-ben, a kollektivizálás elindulásakor 37 helyen tartottak körmenetet 22.300 fővel, addig a következő évben 57 helyen tartottak 28.400 fő részvételével – vagyis a kezdeti csökkenés után az 1958-as szintre kerültek vissza a statisztikai adatok. A főelőadó a nagyobb részvételi arányszámot a kedvező időjárással és a kiépülő úthálózatokkal magyarázta, azonban a résztvevők átlagéletkor szerinti eloszlását tekintve, az egyházügyi főelőadói jelentés szerint 60%-uk 50 év feletti, azon belül e csoport 40%-a nő volt. Kiskorú gyermekek is jelen voltak a szüleikkel, de 16-25 éves fiatalokat – akik befolyásolásáért folyt leginkább a harc – nem említett, viszont arányait tekintve a május 1-jei ünnepségekhez képest még mindig többen vettek részt a nagyszombati körmeneteken. Tehát a főelőadó interpretálta körülmények ellenére, az elöregedésre utaló demográfiai folyamatok dacára nagy valószínűséggel a fiatalság is kivette részét a húsvét megünnepléséből.[694] Az 1961-es évre – tehát a téeszesítés teljeskörű végrehajtására – vonatkozó adatok alapján a megyében 50 helyen tartottak körmenetet, összesen 20.000 fő részvételével.[695] Megkockáztatható a következtetés, hogy a kampányok intenzív hullámai nem okoztak azonnali, drasztikus csökkenést a vidéki egyházközségek tagjainak körében, ellenkezőleg – szemlátomást nagyobb szükségét érezték a gyülekezetek megtartó, kohéziós erejének.[696]

4.2. Egyházi szertartások és társadalmi formáik

A bérmálás szentségében való részesedés – ahogy a reformátusoknál a konfirmáció – az egyháztagsági szocializációban a felnőttkor küszöbét jelenti. A spirituális értelemben való nagykorúvá válás az ÁEH nyelvezetében viszont az egyházak részéről csak egy „tömegszervezési stratégia" a sok közül.[697] Az 1959-es bérmálással kapcsolatos összesítő jelentésből kiderül, hogy a Szolnok megyében országosan a második legalacsonyabb érték mögött az áll, hogy helyi szinten az állami szervek adminisztratív, korlátozó tevékenységének, a megye téeszesítésének és a községi tanácsok ellenagitációinak köszönhetően számos fiatal más megyék területein lévő városokba ment át bérmálkozni.[698]

[694] MNL OL XIX-A-21-d-0025/m/1960. (7. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának húsvéti ünnepkörrel kapcsolatos jelentése. Szolnok, 1960. május 4. 1.
[695] MNL OL XIX-A-21-d-007-49/1961. (10. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése az egyházak és az állam közötti egyezmények végrehajtásáról. Szolnok, 1962. január 3. 6.
[696] Bács-Kiskun megyei lokális példák kapcsán lásd RIGÓ 2022/b: 28-64.
[697] GÁRDONYI – HORVÁTH G. 2017: 162.
[698] MNL OL-XIX-A-21-d-0045-16/1959 (6. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának beszámoló jelentése megyénk területén történt bérmálásokról. Szolnok, 1959. november 4. 1. Bérmáltak: Zagyvarékas (50 fő), Újszász (300 fő), Vezseny (6 fő), Szászberek (12 fő), Túrkeve (8 fő); összesen 376 fő. Konfirmáltak:

Kisújszálláson konfirmációra két iskolából összesen 85 gyermek jelentkezett, ám a pedagógusok „felvilágosító" munkája nyomán ez a létszám kevesebb, mint két hónap alatt lemorzsolódott 42-re. A konfirmációra járó gyermekek szüleinek neveit az adott munkahelyi pártalapszervezetnek ki is adták, hogy „jobb belátásra térítsék őket" gyermekeik tanulmányi előmenetelének érdekében. Az explicit zsarolás alkalmazását azért is tartották fontosnak, mert 42 gyermekből kettőnek ráadásul párttagok voltak a szüleik.[699] A Kunhegyesi járáshoz tartozó Tiszagyenda és Tiszabura községek arról tanúskodnak, hogy a hitoktatás hiánya nem feltétlenül okozza az egyházi szocializáció teljes megrekedését és elhalását. Az említett helyiségekben ugyanis hat éve nem volt hitoktatás, de konfirmáció 1959-ben is volt (36 fő), valamint egy évvel később is (59 fő). Ez a tendencia a személyes vallásosság és felekezeti identitás túlélése szempontjából a privát családi kör szociokulturális jelentőségére világít rá. Abádszalókon 35 konfirmandus diák jelentkezett: a pedagógusok családlátogatásaira – a „kettős nevelés kockázatairól" szóló szokásos formulákra – adott szülői reakció is sokatmondó: ha a gyerek „nem is lesz végül templomjáró, de legyen konfirmálva." A bérmálások mellett Kenderesen 51 diák járult először úrvacsoravételhez, emellett 23 elsőáldozó katolikus diák is volt – mindkét felekezet esetében a szülők a bánhalmai Állami Gazdaság vagy a Vörös Csepel-téesz tagjai voltak; szembetűnő, hogy az itteni iskolákban még az úttörő rajvezetők is konfirmáltak. Kunhegyesen a 34 jelentkező a pedagógusok és az úttörők tevékenysége nyomán 15-32-re csökkent. Az egész járás területén Kunmadarason mérték a legalacsonyabb értéket: 3 diák konfirmált és 2 további bérmálkozó volt, ugyanakkor a jelentés velük kapcsolatban megjegyzi, hogy a diákok kinyilvánították: csak a szüleik miatt vesznek részt a felkészítő foglalkozásokon. Szolnokról sem mondható el, hogy a restaurációs időszak vagy a téeszesítés, s a fentiekkel járó társadalmi változások markánsan tükröződnének a hitéleti-népmozgalmi adatokban.[700]

Abádszalók (20 fő), Kenderes (8 fő), Kunhegyes (54 fő), Kunmadaras (74 fő), Tiszabura (14 fő), Tiszagyenda (8 fő), Tiszaroff (22 fő), Tomajmonostora (35 fő); összesen 235 fő. Megfigyelhető, hogy a bérmáltak köre földrajzilag a Szolnoki járás területére, a konfirmáltaké pedig a Kunhegyesi járás területére koncentrálódik. Figyelemreméltó az országos viszonylatban is alacsony arányszám főleg annak tudatában, hogy a megyében ezt megelőzően utoljára 1953-ban volt bérmálás. Az 1959-es év országos szintű bérmálkozásról szóló kimutatást lásd a V/4/1. számú mellékletben!

[699] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 17. ö. e. G/18/1960. Zagyi János Kisújszállás városi pb titkára jelentése az egyházak tevékenységéről, egyházpolitikai munkájáról. Kisújszállás, 1960. április 13. 13. „Azok akik konfirmáció előkészületre járnak […] igen gyengék a tanulmányi eredményeik." Arról már nem szól a jelentés, hogy a hittanra járó diákokat esetleg direkt gyakrabban szólították volna felelni, vagy a dolgozatírások terén kivételeztek volna velük a pedagógusok.

[700] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 17. ö. e. M/58/11/1960. Sipos Károly MSZMP Szolnok városi pb titkára jelentése az egyházakkal kapcsolatosan végzett ellenőrzői munka tapasztalatiról. Szolnok, 1960. április 23. 34-35. A város területén lévő 4 – a szandaszőlősit ideszámítva 5 – római katolikus egyházközséget számítva 1956-ban összesen 1046 diák bérmálkozott, még a forradalom előtt. 1961-ben ugyanazon helyeken összesen 860 fiatal bérmálkozott – ez összesen csak 18 %-os csökkenés.

A Művelődésügyi Minisztérium a fentebb említett szertartásformák kiszorítása végett szerkesztett egy anyagot „*Javaslat a családi és társadalmi ünnepek szocialista tartalmának és formáinak kialakítása*” címmel. Ezt az összes megyei pártbizottság agitációs propagandaosztályához eljuttatták 1959. december 29-én. Szekeres László, a Megyei Pártbizottság Agitációs Propagandaosztályának titkára annyiban kritizálta a munkatervet, hogy az nem foglalkozott az elsőáldozás és a bérmálás kiszorításának kérdéseivel, mert Szolnok megyében az úttörőavató és a KISZ tagsági avató-ünnepségek, számarányukat tekintve, a bérmálásokhoz és a konfirmációkhoz viszonyítva azok alacsony számarányához képest is még mindig lépéshátrányban álltak a szóban forgó időszakban. A javaslatban említett „*Társadalmi ünnepek bizottságának*” tevékenységi körét Szekeres kizárólag a „családi ünnepekre”[701] korlátozta volna, mivel a „társadalmi ünnepek” esetében[702] Szolnok megye területén már több évre visszamenőleg működtek erre szakosodott, helyi párt-, állami és tömegszervekből álló munkacsoportok – bár inkább kevesebb, mint több sikerrel. A megye területén egyre gyakoribbakká váltak a „téesz-lakodalmak” – főleg a nagykunsági szövetkezeti városokban –, melyeket Szekeres a fiatal téesztagok szemléletének szempontjából pozitívan ítélt meg: ezt az adott térségben a polgári szertartások fölénybe kerülésével támasztotta alá. Az egyházi temetésekkel szembeni, kissé abszurdnak tűnő verseny megnyerése érdekében pedig állami köztemetők létesítését sürgette a következő tárgyévre vonatkozóan.[703]

Mivel a Népművelési Intézet csak a hatvanas évek elejétől kezdte meg a tevékenységét, ezért az általam tárgyalt időszakból csak három évre vonatkozóan lehetett képet alkotni a „társadalmi ünnepek” alakulásainak Szolnok megyei tendenciáiról. A pártállami források statisztikai adatai több okból is kritikával kezelendők: egyrészről, az egyházügyi főelőadó a népmozgalmi adatokra vonatkozó felmérések elkészítésénél a járási és városi tanácsok által beküldött jelentésekre támaszkodhatott, melyek pontatlanságai néhol egészen szembetűnőek.[704] Azontúl, hogy a Jászapáti járás adatai teljesen hiányoznak, nehezen hihető például a Törökszentmiklós járás esetén, hogy a regisztrált születési számok az 1960-as adathoz képest egy év alatt 43,8 %-ot zuhantak volna – ez esetben az elvándorlási tendenciák ellenére már csak azért sem, mert a járási székhely regionális gazdasági központként működött. Emiatt a születések számaként feltüntetett kétes érték miatt a névadók ehhez viszonyított százalékos

[701] Névadó, KISZ-es esküvő, társadalmi temetés.
[702] Mint például az Alkotmány és Új Kenyér ünnepe, Felszabadulás napja, a Fenyőünnep stb.
[703] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 19. ő. e. G/161/3/1959. Javaslat a családi és társadalmi ünnepek szocialista tartalmának és formáinak kialakítására. Szolnok, 1959. december 29. 10.
[704] A keresztelők és a névadók számadatainak megyei szintű összevetését lásd a V/4/2., az egyházi és társadalmi esküvők összevetését lásd a V/4/3., az egyházi és társadalmi temetések összevetését lásd a V/4/4. mellékletben!

arányának értéke is kérdéses. A névadó ünnepségeket tekintve, járási szintű összevetésben a legnagyobb növekedést a megye központi területén fekvő Szolnoki járás produkálta 14, majd a következő évre vonatkozóan majd 25 %-os növekedéssel – a Jászberényi járás esetén azonban szembetűnő az 1960/61-es 20 %-os növekedést követően a következő éves 4-5 %-os csökkenés. A legalacsonyabb értékek az egri érseki központhoz földrajzilag legközelebb elhelyezkedő Tiszafüredi járás esetén figyelhetők meg – a születések számához viszonyítva 1961-re alig 3 % választotta e „családi ünnepség szocialista verzióját" – s ezt az értéket a továbbiakban sem sikerült növelni. A társadalmi házasságok értékeit tekintve már mindenütt enyhe növekedés tapasztalható, ám az Egri Főegyházmegye esperesi kerületi központjaiként működő Jászberényi és Tiszafüredi járások növekedési arányszámaihoz képest a zömében református, nagykunsági Kunhegyesi járás területén tapasztalható a legnagyobb növekedés az 1960/61-es 7, majd az azt követő év 17 %-os növekedésével. A megyei jogú városokat tekintve, a magasabb lakosságszám miatt is magasabbak a mért értékek – ám mind a névadók, mind a társadalmi esküvők vonatkozásában jól elkülöníthető Jászberénytől, Törökszentmiklóstól és Szolnoktól a zömében nagykunsági, négy „téesz-város." A legmagasabb értékek nem meglepő módon Túrkeve esetében figyelhetők meg – 1962-re már fele-fele arányban oszlottak meg a keresztelőhöz és a névadóhoz folyamodó családok, az adott évre a társadalmi esküvőknek a házasságkötésekhez viszonyított éves százalékos arányszáma pedig már meg is haladta az egyházi esküvőkét. A temetések vonatkozásában viszont általános jelleggel kijelenthető, hogy annak szekularizált formájának népszerűsége tartósan messze elmaradt a hagyományos egyházi szertartásoktól.[705]

Az esketések összesített adatait megvizsgálva az figyelhető meg, hogy felekezeti összevetésben a református keresztelők esetében tapasztalható enyhébb, az esküvők esetében viszont jelentősebb visszaesés ellenére is, a hatvanas évek elejére vonatkozóan még messze nem haladták meg a hagyományos egyházi szertartásokat a pártállam által kínált „társadalmi" alternatívák.[706] Amellett, hogy a mért számadatok torzíthatnak, Bertalan Péter felhívja a figyelmet arra a fontos körülményre, hogy a társadalmi szertartások nem feltétlenül zárták ki az egyházi szertartások elvégzésének lehetőségét, azok számának alakulásában nem játszottak

[705] MNL JNSzVL XXIII. 26.b. (14. d.) sz. n. Kimutatás Szolnok megye területén végzett családi ünnepségekről, 1960-1962. Szolnok, é. n.

[706] MNL JNSzVL XXIII. 26.b. (14. d.) sz. n. Kimutatás a megye területén született, elhalt, társadalmilag, egyházilag végzett szertartások számáról, százalékáról. Szolnok, 1968. december 3. A kutatás időhatárai miatt a tendenciákat csak 1962-ig követtem. Egyedül talán a három évre vonatkozóan évről-évre amúgy is enyhe csökkenést mutató házassági arányszámokhoz viszonyítva beszélhetünk a társadalmi esküvői szertartások kapcsán jelentősebb, összesen 24 %-os növekedésről.

tevőleges szerepet, mivel a családi, intim szférát érintő szertartásokról sem a lelkipásztor, sem a résztvevő családok nem voltak kötelesek az állami hatóságoknak jelenteni.[707]

Cseh Lajos jelentésének tanúsága szerint az alacsonyabb közigazgatási szintű tanácsi szervek igyekeztek kihasználni az emberek fizetési kötelezettségeikből adódó elégedetlenségérzetét, így az alkalommal élve a megyeszékhelyen túl is elkezdték népszerűsíteni a legfontosabb családi eseményeknek tekintett ünnepek „társadalmi formákkal" való helyettesítését. A hatvanas évek elején ez csak a téesz-városok esetében bizonyult sikeres taktikának: Túrkevén, Kisújszálláson és Mezőtúron a névadó ünnepségek és a polgári vagy KISZ-es esküvők megtartását közel másfél év alatt többen vették igénybe az egyházi szertartásoknál, kivéve a temetéseket.[708] A fő cél ezekután az üzemek, hivatalok, termelőszövetkezetek és egyéb munkahelyek pártszerveinek agitációs munkáján keresztül manipulálni az ott dolgozók választását. A fiatalok ateista nevelését illetően, a falvakat kivéve a nagyobb városokban – főleg ipari központokban –, számszerűségükben egyre inkább növelték az iskolai művészeti szakkörökben a „vallásos babonák" kifigurázásáról szóló színdarabokat, a technikumokban pedig a Vosztok fellövése kapcsán a szovjet technológia és a tudományos materializmus felsőbbrendűségét propagálták; kétes sikerrel.[709] Az eddig megszokott módon, az osztályfőnöki órák keretében – és a szülői munkaközösség egyes tagjai általi családlátogatások formájában – harcoltak a „kettős nevelés" ellen, a vallásos családok személyes autonómiájának munkaköri szintű, módszeres aláásásával.

[707] BERTALAN 2010: 139-140. Ettől még az állami hatóságok kérhettek számszerű tájékoztatást, továbbá számon kérhették egyházi szertartást igénybe vevő alkalmazottaikat – gyanú esetén állambiztonsági úton is megfigyelhették az érintetteket. Így még ha tényleges szerepet nem is játszottak, azért a statisztikák szempontjából a fenti körülmények nem voltak közömbösek. Ahogy az sem, hogy az anyagilag nehéz helyzetbe hozott plébánosok sok helyütt csak az egyházi adóhátralék megtérítésének fejében vállalták el a keresztelők, esküvők vagy temetések celebrálását. A keresztelések, esketések és temetések összesítő adatait lásd a V/4/5. számú mellékletben!

[708] MNL OL XIX-A-21-d-007-20/1961. (6. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1961. július 6. 2. A térségben lévő települések plébániái fölötti joghatóságot gyakorló két egyházmegye – váci és egri – hitéleti jelentései sajnos töredékesek, így az egyházügyi főelőadói jelentések statisztikai adataival való összevetések terén erre az időszakra még nem sikerült egy megyei szintű, átfogó nagyképet kialakítani – mind a pártállami, mind az egyházi források népmozgalmi adatai csak a hatvanas évek második felétől válnak rendszeresebbé. Egyébiránt Cseh Lajos szerint az elsőáldozások száma öt évre visszamenőleg azért volt ilyen alacsony a megyében, mert az éves születési arányszám alatt volt a jelentkezők száma. Ez valószínűleg igaz lehet, de a következtetések elismeréséhez szükséges lenne a kollektivizálás kezdete óta az iparvárosokba elvándorolt fiatal lakosok pontos számának ismerete is. Az elsőáldozás lehetőségeinek akadályozásából pedig nyilvánvalóan következik a bérmálási számadatok csökkenése.

[709] MNL JNSzVL XXXV.10.b. 10. ö. e. G/131/1/1961. Ungor Tibor MSZMP Szolnoki járási pb titkára jelentése a járás területén lévő egyházak tevékenységéről, az ateista propaganda tapasztalatairól. Szolnok, 1961. július 8. 5. Sokatmondó példaként szolgál az alábbi részlet a martfűi, rákóczifalvai és vezsenyi pártszervek agitprop munkájáról: „A fiataloknál 1956 óta határozottan változás tapasztalható a haladás irányában. […] Ha különböző helyen dolgozó fiatalok helyzetét nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy politikai nevelő munkát megint csak a gyár és a középiskola fejt ki a fiatalok között. A mezőgazdaságban dolgozó fiatalok helyzete más. Nagy területen szétszórva, reggeltől estig dolgoznak, este fáradtan nem jönnek be a Tsz. központba azért, hogy esetleg politikai előadást hallgassanak."

Cseh Lajos az elmúlt három évet felölelő összegző jelentésében már a papság részéről sem nyílt, sem burkolt ellenséges reakció kinyilvánításáról nem ír.[710] Egyesek a papoknak tartott tájékoztató értekezleteken mégis felvetették, hogy ha már megállapodás köttetett az állam és az egyház között, és az egyház ezt betartja, akkor az állam se ócsárolja az egyházakat hitük miatt. Az egyházügyi főelőadónál Hetényi Adorján besenyszögi plébános tett mindhiába panaszt a „*Szolnok Megyei Néplap*" besenyszögi búcsúról – pontosabban annak groteszknek szánt kifigurázásáról – szóló cikke miatt.[711] A „baloldali elhajlásoknak" nevezett, nyílt megszégyenítésekkel élő községi tanácsi szervek tevékenységét illető problémákra mutatott rá Gölöncsér József területvezető kiszállási jelentése is. A lelkipásztorokkal és a hívő lakossággal szembeni erőszakos diszkrimináción túl a korábbi évek rutinjára jellemző módon a bérmálásra vagy a konfirmációra vonatkozó előkészületeket itt sem kísérték komolyabb figyelemmel: megelégedtek azzal, ha az adott területen a plébános vagy a lelkész bejelentést tett. Míg megyeszerte az összes járás területéről a tanácsi szervek jelentései szerint 200-300 fő készült bérmálkozni, addig csak a Váci Egyházmegye területére eső Szolnok megyei plébániák statisztikai kimutatásai alapján ez már több mint 800 főt jelentett.[712] Többek között ez és az ehhez hasonló jelenségek vezettek ahhoz a döntéshez, hogy az érintett vidéki funkcionáriusok részére tájékoztató értekezleteket, továbbképzéseket tartsanak a párt új típusú egyházpolitikájáról. Ami pedig a bérmálást illeti, az év végére a szertartásokat az egész megyében a békepapi mozgalom tagjai végezték, akik Cseh Lajos év végi összegző jelentése szerint „ezeket az alkalmakat mint találkozókat felhasználják a mozgalom erősítése érdekébe." A Szolnoki járás lakossága javarészének erre adott immunreakcióját – így Tiszaföldvár és Cibakháza példáján – a szomszédos községekben tartott ünnepi misékre való átzarándokolás jelentette.[713]

[710] MNL OL XIX-A-21-d-0023-3/h/1962. (16. d.) .) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése az egyházak által tanúsított politikai magatartásról a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában. Szolnok, 1962. június 9. 7.

[711] „*Falusi búcsú 1960-ban*", In:, *Szolnok Megyei Néplap*, 9. évf., (1960) 152. sz. (1960. június 29.) 3.

[712] MNL OL XIX-A-21-d-0021-21/c/1962. (16. d.) Gölöncsér József területfelelős kiszállási jelentése Bács-Kiskun és Szolnok megyék egyházpolitikai helyzetének tapasztalatairól. Budapest, 1962. augusztus 30. 3. Ami a „társadalmi szertartásokat" illeti: Szolnok megyében 1961-ben 465 névadót, 920 esküvőt, és 191 temetést rendeztek. 1962-ben 434 névadót, 866 házasságkötést és 232 temetést – a polgári temetések magasabb arányszámának hátterében is valószínűleg a drágább sírhelyárak állhattak. Ezzel összevetvén az ÁEH Szolnok megye egyházi szertartásaira vonatkozó adatait: 1961-ben, a megye római katolikus egyházközségeiben összesen 5406 keresztelést, 2580 házasságkötést és 3883 temetést tartottak nyilván, 1962-ben 4934 keresztelést, 2025 házasságkötést és 4151 temetést. 1961-ben, a megye református gyülekezeteiben összesen 1761 keresztelést, 1033 házasságkötést és 1475 temetést tartottak nyilván, 1962-ben 1591 keresztelést, 610 házasságkötést és 1524 temetést.

[713] MNL OL XIX-A-21-d-003-14/1962. (17. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának utolsó negyedéves jeletnése. Szolnok, 1962. december 27. 5.

4.3. Iskolai hitoktatás

A pártállami egyházpolitika számára a vallásossághoz való tartozás felmérésének legkézzelfoghatóbb kvantitatív módszere a hittanbeíratások statisztikai adatainak összegyűjtése volt. Az idealizált „szocialista embertípus" kinevelésének hosszú távú prognózisa érdekében a kádári konszolidációs „szövetségi politika" minden egyházzal kötött taktikai kompromisszumot elfogadhatónak tekintett, amennyiben az kedvezett a magukat „forradalmi élcsapatként" definiáló MSZMP számára. A vallás elhalása tehát eszerint nem követelmény, hanem természetes következmény a kommunista társadalom létrejötte után. Ennek létrehozásához pedig a fiatal lakosság fejlődő identitásában és életformájában végrehajtandó, központilag irányított kulturális térfoglalást tekintették a leghatékonyabb eszköznek.[714]

Az 1956-os forradalom utáni állapotok „helyreállítási" kísérletei közé tartozott az Oktatásügyi Kormánybiztos 1957. január 1-jei utasítása az „adminisztratív megkötöttségektől mentes fakultatív hitoktatásról." Ám a végrehajtásról szóló, 1957. március 24-ei kormányrendelet amellett, hogy rendelkezett a fakultatív vallásoktatás igénybevételének lehetőségéről, a hitoktatói engedélyt az adott iskola igazgatójának „javaslatára" a Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya adhatta meg; ez ugyanakkor újfent felhatalmazta az igazgatót a hittanfoglalkozások ellenőrzésére is. Ez sokszor nemcsak az iskolai helységekben történt hitoktatások ellenőrzésére vonatkozott – ami egyébként is számos adminisztratív úton történt hatalmi visszaélést tett lehetővé. A hivatalos pártvonalhoz való igazodás szellemében a tanácsi és az egyházügyi főelőadói jelentések a hittanbeíratások mögött álló motivációs tényezőket továbbra sem a gyermekek – általános iskoláskorúak esetében legalábbis a szülők alkotmányban is kodifikált szabadságjogaik szerinti – benső meggyőződéséből fakadó szabad döntésként, hanem az adott lelkipásztor vagy szülő által kifejtett kényszerítő nyomásként, „lelki terrorként" interpretálták. [715]

Cseh Lajos 1959-es első negyedévi jelentéséből kiolvasható, hogy az 1956 óta fellendülőben lévő hitélet a megszorító adminisztratív intézkedések ellenére is tartotta magát: megyeszerte a beiratkozott tanulók részéről a rendszeres megjelenés általában 70%-os arányszámot mutatott – ennek hátterét az elsőáldozásokra való felkészülés időtartamának megszabott két hónap, valamint az őszre tervezett bérmálásokra, illetve konfirmációkra való

[714] BALOGH 1997/a: 71.
[715] VÖLGYESI M. 1974: 58-59.; KÖBEL 2005: 47-48.

készülődés is képezte.[716] A három hónnappal későbbi jelentés Szolnok megye egyes pedagógusait illetően rávilágít arra, hogy az iskolai hitoktatást tekintve a Rákosi-korszakhoz képest a kádárizmus korai szakasza nem jelentett komolyabb cezúrát – sőt, 1957 óta a tankerületek sokkal szigorúbban szűrték a vallásos hátterű pedagógusokat.[717]

Ennek következtében a pedagógusok részéről megszaporodtak a hatalom szándékait kitapogató, s azoknak elébe menni próbáló, önkényes kezdeményezések: a júliusi jelentés megemlíti a Szolnoki járáshoz tartozó Besenyszög községet, ahol az egyik osztályfőnök arra bíztatta a diákjait, hogy a hittanóra előtt szökjenek haza, vagy „búlyanak el a WC-be (sic!).” Ezenkívül előfordult, hogy a hitoktató-káplán megérkezése előtt a tanár azzal küldte haza a gyermekeket, hogy aznapra nem lesz hitoktatás.[718] A Jászberényi járás területén inkább fordult elő, hogy a hitoktatók vállalták akár az ellenőrzés ürügyén megjelenő pedagógussal való konfrontációt is: Jászágó községben dr. Csépány László hitoktatótól vonták meg működési engedélyét, mivel az igazgató jelenlétében beszélt a diákoknak az ördögről és annak módszereiről, melyek között megemlítette a hitre való nevelés tudatos akadályozását – implicite célozva a jelenlévő pedagógusra.[719] A fenti okok miatt, noha az év eleji hittanbeíratás statisztikái még 70%-os arányszámot mutattak, az év végére 20% maradt meg – ez azt jelentette, hogy a vegzálások következtében megyeszerte 1119 diák vonta vissza a hitoktatásban való részvételi szándékát.[720] A jelentés szerzőjének egyértelmű részrehajlását jelzi, hogy állami részről a beíratás során semmiféle törvénytelenséget nem tapasztalt – habár élni lehet a gyanúperrel: a „nevelőink *igyekeztek* [kiemelés tőlem – S. P.] a törvényességet betartani”-formulának rendszeresen ismételgetett sorai mögött valójában éppen ellentétes tendenciák húzódtak. Eme hipotézist erősítik meg az egyházak részéről felvetett panaszok a „szabálytalanul végzett agitációkat” illetően.[721]

---

[716] MNL OL XIX-A-21-d-007-14/1959. (4. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadójának helyzetjelentése az egyházak ténykedéséről. Szolnok, 1959. április 13. 7., lásd még SULÁK 2015: 67-68.

[717] MNL OL XIX-A-21-d-007-12/1958. (2. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya egyházügyi főelőadója az iskolai hittanbeíratások tapasztalatairól. Szolnok, 1959. július 15. 6. A fenti tendenciák szorosan összefüggenek a levert forradalom utáni megtorlások helyi szintű folyamataival: a rezsim e korai szakaszában a kipróbált, tapasztalt káderekre volt szüksége a hatalomnak; lásd még SULÁK 2015: 67-68.

[718] MNL OL XIX-A-21-d-0029-1/m/1959. (5. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1959. július 13. 5.

[719] MNL OL XIX-A-21-d-0029-1/m/1959. (5. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1959. július 13. 5. Hasonló okokból kérvényezték Nagy József jászfelsőszentgyörgyi és Pintér Pál jászboldogházai plébánosok, valamint Zelena Miklós jászfényszarui káplán hitoktatói engedélyének megvonását.

[720] MNL OL XIX-A-21-d-0029-1/m/1959. (5. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1959. július 13. 6. 1958-59-es tanévben beiratkozottak Szolnok megyében: 14.405 fő, ebből a foglalkozásokon ténylegesen részt vettek száma: 13.286 fő.

[721] MNL OL XIX-A-21-d-0029-1/m/1959. (5. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1959. július 13. 6.

A Tiszafüredi járáshoz tartozó Tiszaszentimre-Lekehalma tanyai iskolája környékén Simon Imre plébános házvezetőnője látogatta a tanyasi családokat hittanbeíratás céljából: 15-en íratták be gyermeküket, s még a községi tanács, illetve a pedagógusok tevékenységének nyomán is csak hatan vonták vissza a beíratást, pedig hat évre visszamenőleg nem is volt azon a területen hitoktatás. A hittanjelentkezés statisztikái megyeszerte a tanyai területeken mutatták a legdinamikusabb növekedést: hasonló helyzet állt fenn Jánoshidán, Tiszaburán és Tiszainokán is. A Kunhegyesi járáshoz tartozó Tiszaburán a keménységéről ismert iskolaigazgató még egy – valószínűleg valamelyik helybeli szülő által írhatott – névtelen fenyegető levelet is kapott. Hasonló esetet Jászapátin és Jánoshidán regisztráltak, ám az elszórtan jelentkező tiszántúli, illetve jászsági példáktól eltekintve, a megye területének többi részén nem volt tapasztalható a szülők részéről a hittanbeíratást tekintve semmiféle komoly ellenállás. Talán azért sem, mert a jelentés szerint a megyeszerte beíratott diákok közül tudták a nevelők, hogy kik a párttagok gyermekei – a hittanjelentkezéseket tekintve, az előző évhez viszonyítva ez a tendencia növekedést jelentett. Cseh Lajos összegzésként javasolta a „haladó szellemű nevelés komolyabb szintre emelését egyrészt már az „óvodákban (sic!)" is, másrészt pedig a tanyai vidékeken. Megyei viszonylatban összesítve, a tavalyi évhez viszonyítva mindössze 6%-os volt a csökkenés, de a nagykunsági téesz-városok: Karcag, Kisújszállás és különösen Túrkeve a rezsim perspektívájából tekintve változatlanul „pozitív területnek" számított a 80%-os csökkenéssel.[722] Az 1959/60-as tanév hittanbeíratásai kapcsán Olt Károly ÁEH-elnök az MSZMP Agitációs Propagandaosztálynak küldött jelentésében az alföldi megyék közül – elsősorban Bács-Kiskun és Békés megyék mellett – külön kiemelte Szolnok megyét.[723]

Ez a tendencia a továbbiakban is folytatódott: Cseh Lajos beszámoló jelentése szerint, a tanév kezdete óta eddig 283 szülő vonta vissza gyermeke beíratását. A legjelentősebb általános iskolai lemorzsolódások leginkább a Kunszentmárton járás (149 fő) és a Szolnoki járás (111 fő) területein jelentkeztek, a „nevelők felvilágosító munkájának" és a szülői munkaközösségek, valamint a Nőtanács tevékenysége következtében. Ez jelenti egyrészt a szülők „kettős nevelésének a gyermek előrehaladásának tekintetében káros hatásaihoz" kapcsolódó, hitoktatásra való beíratásról történő folyamatos és módszeres lebeszélését,

[722] MNL OL XIX-A-21-d-0029-1/m/1959. (5. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1959. július 13. 7. Az 1959/60-as tanév hittanbeiratkozásairól készült felméréseket lásd a V/4/6. és V/4/7. számú mellékletekben!

[723] MNL OL M-KS 288-22. AG/389/1959. Feljegyzés az 1959/60. évi hittanbeíratásokról. Budapest, 1959. június 30. „Kiemelkedő még a termelőszövetkezeti megyék közül Szolnok megye, ahol tavaly 24,1 % volt a hittanra beírottak százaléka. Az idén ez 18,4 %-ra csökkent."

másrészt az „ateista munkacsoportok” által szerkesztett „ismeretterjesztő” célzatú, stílusát tekintve valójában lejáratő kiadványokat – nem beszélve a fiataloknak a szüleik számára nem egy esetben kemény fizikai munkához nyújtandó segítségről.[724]

A hittanórák megtartását az adott térség földrajzi paraméterei is befolyásolták. Jászapáti járás külterületein például az úthálózat hiánya miatt telente nem volt hitoktatás, ennek ellenére járási szinten a hitoktatáson való rendszeres éves megjelenés – Jászkisér és Tiszasüly kivételével – 60 %-os volt. Ez persze azt eredményezte, hogy a kiesett téli hónapok után nyáron annál nagyobb hajlandóság mutatkozott a tanyai lakosság körében a legközelebbi beíratásokkor. 1960 őszén, járási szinten – az általános iskolai és gimnáziumi adatokat összesítve – 5775 beiratkozott tanulóból 1557-en (27,05 %) jelentkeztek hittanra. Noha 1959-hez képest (34,3 %) 7,5 %-os csökkenést könyveltek el, megyei szinten még mindig itt a legmagasabb a hitoktatásra jelentkezettek száma. [725] Jászberény járás területén már jelentősebb csökkenés figyelhető meg: míg az 1959/60-as tanévben járási szinten 1048 diák jelentkezett (22,65 %), addig az 1960/61-es tanévre a 4898 félévre beiratkozott tanulóból csak 442 fő jelentkezett hittanra (9,02 %).[726] Ami a járási székhelyet illeti, a Pórtelek, Kormospar, Megyespele és Rekettyés-tanyához hasonló külterületek elemi népiskoláiban szintén magasabb arányszámban vettek részt hitoktatáson, míg a város kapcsán már más a helyzet: ott az összes tanuló 13,8%-a lett beíratva. Rozsáli Menyhért főesperes káplánja, Bernolák Máté hitoktató az iskolaigazgatók elmondása alapján rendszeresen elmulasztotta megtartani az órákat, késett, vagy hittanóra keretében egyszerűen pingpongozott a diákokkal, mondván, „úgysem érdemes nagyon ezzel foglalkozni, ha a gyerekeket sem érdekli, mert szívesebben sportolnának.” Ebből viszont egyáltalán nem lehet egyértelműen következtetni a régió kulturális-vallási beágyazottságának hiányára. Bacsa Ferenc városi párttitkár felmérése ugyanis arra mutat rá, hogy a szülők saját otthonaikban adták át gyermekeiknek a katekézist jelentő alapismereteket. Vagyis a tradicionálisan katolikus Jászság a vallásossághoz fűződő normatív értékrendszerét a társadalom legszűkebb színterében, a családi otthonban még meg tudta védelmezni. Városi gimnáziumokban megyeszerte már ekkortól kezdve nem folyt hitoktatás. A hittanosok szülei a Március 15-téesz tagjai, az Aprítógépgyár és az 54-es Autóközlekedési Vállalat alkalmazottai,

[724] MNL OL XIX-A-21-d-003-6/1960. (7. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése az iskolai hitoktatás féléves eredményeiről. Szolnok, 1960. március 19. 2. Cseh Lajos ezen tendenciákat leginkább a szülők közönyösségével, a „papok erőszakosságával” vagy pontatlanságával, és a helyi KISZ-szervezetek nyújtotta gazdag közösségi és szórakozási lehetőségeivel magyarázza.

[725] MNL JNSzVL XXXV.2.b. 6. ő. e. G/13/2/1960. Tóth Imre MSZMP Jászapáti járási pb titkára jelentése az 1960/61-es év hittanbeíratásokról. Jászapáti, 1960. június 27. 10.

[726] MNL JNSzVL XXXV.3.b. 16. ő. e. G/6/14/1960. Árvai István MSZMP Jászberényi járási pb titkára hittanbeíratással kapcsolatos értékelő jelentése. Jászberény, 1960. június 27. 11-12.

valamint a pórteleki tanyaközpont egyéni parasztgazdái közül kerültek ki. A munkaerőpiac ipari szegmenséből jelentkezők köre kapcsán érdemes óvatosan bánni azzal a toposszal is, hogy a „munkásosztály körében a legalacsonyabb a vallási idealista világnézet előfordulása", ahogy az üzemi ateista munkabizottságok és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) felvilágosító munkájának eredményességéről szóló formulákat is illő fenntartásokkal kezelni.[727]

A Kunszentmártoni járás területén 1959-ben 27 %-os volt az arány – tehát az 1957-es adatokhoz képest alig 3 % csökkenés mutatható ki – addig 1960-ra az általános iskolák tanulóinak 17,3 %-a jelentkezett hittanra.[728] A tanyai külterületek agrárproletárjai felülreprezentáltak voltak: ebben minden bizonnyal közrejátszhatott az, hogy a hatályos rendelkezések ellenére Frech Ferenc csépai, illetve Pávay Sándor mesterszállási plébános civilben járta a tanyákat a hittanbeíratás időszakában. Pávaytól már a községbe kerülése, 1949 óta igyekezett a mindenkori vezetőség megszabadulni – 1960 júniusában sikerült elhelyeztetni. Azonban az új papra, Juhász Ferencre maga a katolikus lakosság helyezett nyomást: az egyházközség kasszájába csak annak fejében fizettek, amennyiben a plébános gondoskodott gyermekeik hitoktatásáról.[729]

A központi részeken a diktatúra társadalmiasítása sikeresebbnek bizonyult: a Szolnoki járás területén előfordult, hogy az adott terület plébánosa a hozzá tartozó fília szolgálatát ellátván, az ottani településről is próbált fiatalokat hittanra buzdítani. Ezt Kovács László, a mezőhéki általános iskola igazgatója a tiszaföldvári Hajdú István plébános részéről „családlátogatásokkal egybekötött illetéktelen agitációnak" tekintette. Az ügybuzgó pedagógus – maga is párttag lévén – a járási pártbizottságnak továbbított feljelentésében közölte is az ominózus diákok szüleinek adatait, akik mind a mezőhéki Táncsics-téesz tagjai voltak és emiatt a munkahelyi pártszervezet felelősségre is vonta őket.[730] Ugyanakkor a társadalmi ellenállás

[727] MNL JNSzVL XXXV.4.b. 19. ő. e. G/6/27/1960. Bacsa Ferenc MSZMP Jászberény városi pb titkára jelentése az egyházi személyekkel kapcsolatos tevékenységről. Jászberény, 1960. június 28. 11-13. Érdemes a rezsim által tematizált nyelvhasználatot figyelni: a főleg az értelmiségi társadalmi réteghez tartozó családokkal kapcsolatos viselkedési formát nevezi a jelentés szerzője „kétszínűségnek", az említett kistelepüléseket viszonylag magas hitoktatásban résztvevő arányszámaik miatt pedig „fertőzött területnek."

[728] MNL JNSzVL XXXV.8.b. 1960. 22. ő. e. G/6/17/2/1960. Karsai Mihály MSZMP Kunszentmártoni járási pb titkára a hittanbeíratások tapasztalatairól. Kunszentmárton, 1960. június 29. 17. Járási szinten 5299 diákból 919 iratkozott be hittanra. Jellemzően az egész járás területén főleg az előző évben beiratkozott diákok szüleire „utaztak" az üzemi pártbizottságok propagandistái, valamint a pedagógus szakszervezet illetékesei, ezért olyan helyekről jelentkeztek a legtöbben, mint a Tiszakürt tanyai külterületéhez tartozó Máriahegyi iskola (134 fő, fele-fele arányban római katolikusok és reformátusok), valamint Cserkeszőlő (132 fő, 69 római katolikus és 63 református). Tehát döntő többségében idén is ugyanazok az „agrárproletárok", szegényparasztok, akik többsége olyan téesz-tag volt, akik meglepő módon a forradalom adta lehetőség nyomán sem léptek ki.

[729] MNL JNSzVL XXXV.8.b. 1960. 22. ő. e. G/6/17/2/1960. Karsai Mihály MSZMP Kunszentmártoni járási pb titkára a hittanbeíratások tapasztalatairól. Kunszentmárton, 1960. június 29. 18.

[730] MNL JNSzVL XXXV.10.b. 26. ő. e. G/42/2/1960. Ungor Tibor MSZMP Szolnoki járási pb titkára jelentése az 1960/61-es év hittanbeíratásairól. Szolnok, 1960. június 28. 21. Ezekben a jelentésekben rendszerint közölték a szülők nevét, foglalkozását, „osztályszármazását", munkahelyét és nem egy esetben lakcímét is. Ez a módszer

világi oldalról történt elkeseredett kísérletére is voltak precedensek: Tiszavárkony községben egy Fazekas Gyula nevű korosodó férfi – mivel a nyári mezőgazdasági munkák elvégzésére hivatkozva nem engedték el munkahelyéről – nem sokkal lekéste a hittanbeíratás időpontját. Nagy Pál községi párttitkár a járási pártközpontnak küldött jelentésében arról számolt be, hogy a késő esti órákban a férfi meglehetősen feldúlt és ittas állapotban jelent meg Mácsai Béla iskolaigazgató háza előtt, és hangosan kiabálva trágár szavakkal illette a pedagógust, mert az nem engedte hittanra beíratni az unokáját. Arra akarta kényszeríteni az igazgatót, írassa be a gyermeket a határidő lejárát követően, mondván, hogy „az a gyerek este 5 órakor is kathólikus." Ennek következményeként a rendőrség előállította, majd az illetőt kihallgatása és kijózanodása után végül hazaengedték, ejtve a garázdaság vádját.[731] Járási szinten 8637 beiratkozott általános iskolás diákból 1532 tanuló (17,73 %) jelentkezett hittanra. Ez 1959-hez képest 4 %-os csökkenést jelentett, azzal együtt, hogy Kőtelek, Rákóczifalva és Tószeg kapcsán településenként 2-2 %-os emelkedés tapasztaltható.[732] Maga a megyeszékhely az iskolai hitoktatás kapcsán nem meglepő módon 1957 óta folyamatos csökkenést mutat,[733] s az 1960/61-es tanévre is 5721 beiratkozott általános iskolás diákból mindössze 13 fő (0,22 %) jelentkezett; ezzel Szolnok közel került az iskolai hitoktatás teljes ellehetetlenítéséhez. Ez persze nem kizárólagos fokmérője a vallásosságnak – így például a város 50.000 fős összlakosságszámához viszonyítva a Koltói úti templom volt a leglátogatottabb (évente 3500 fő), s ez a létszám még az 1956-os évhez képest is emelkedett. Ebbe beletartozik a helyi állami hatóságok által sikertelenül feltérképezni próbált templomi katekézis-félórák résztvevőinek létszáma, s a foglalkozások jellege – ezzel kapcsolatosan sajnos a plébániai hitéleti jelentések is igen szűkszavúak. Így a rekord-alacsony hittanos dacára, városszerte 860 fő bérmálkozhatott.[734]

bizonyos tekintetben, a szocialista alkotmányban is rögzített egyéni szabadságjogok negligálásának, valamint az egész társadalmat átszövő, célzott, strukturális erőszaknak a lokális szintű hivatali szervek adminisztratív írott forrásaiban fellelhető, konkrét megjelenése. Ez a rezsimnek önlegitimációs célból a társadalmi szimpátia megnyerése érdekében tett folyamatos jóléti-szociálpolitikai konszolidációs törekvéseit a felszín alatt, a mikroközösségek mindennapi élményei során meglehetősen felemássá tette.

[731] MNL JNSzVL XXXV.10.b. 26. ő. e. G/42/2/1960. Ungor Tibor MSZMP Szolnoki járási pb titkára jelentése az 1960/61-es év hittanbeíratásairól. Szolnok, 1960. június 28. 21. Arról viszont nem szól a forrás, hogy ennek hatására az unokát beírat ták volna.

[732] MNL JNSzVL XXXV.10.b. 26. ő. e. G/42/2/1960. Ungor Tibor MSZMP Szolnoki járási pb titkára jelentése az 1960/61-es év hittanbeíratásairól. Szolnok, 1960. június 28. 22. A járási párttitkár az adatokat a kőteleki párt- illetve tanácsi vezetőség személyi változtatásaival, Rákóczifalva és Tószeg esetében pedig a bérmálás és a konfirmáció hét évre visszamenő hiányával, s az erre való felkészítéssel magyarázza.

[733] MNL JNSzVL XXXV.11.b. 24. ő. e. G/6/84/1960. Sipos Károly MSZMP Szolnok városi pb titkára jelentése a hittanbeíratásokra vonatkozólag. Szolnok, 1960. július 1. 49. 1957: 349 (342 rk., 7 ref.) hittanra iratkozott (6 %), 1958: 203 (198 rk., 5 ref.) hittanra iratkozott (4,1 %), 1959: 59 (innentől már csak rk.) hittanra iratkozott (1,1 %).

[734] MNL JNSzVL XXXV.11.b. 13. ő. e. G/53/1961. Paróczai Ernő MSZMP Szolnok városi pb agitációs propagandafelelősének jelentése az egyházak népmozgalmi adatairól. Szolnok, 1961. május 12. 20.

A Törökszentmiklósi járás írta le a legmeredekebb ívet az egész megyében. Míg 1957-ben 20,34 %-os volt a hittanra beiratkozott diákok aránya, – ami az 1956-os, még a forradalmat megelőző időszakhoz képest is 11 %-os növekedést jelentett – addig a téeszesítés teljes körű végrehajtásának vége felé, 5844 diákból már csak 278 fő (7 %) jelentkezett hittanra. Ezzel sikerült az 1956/57-es tanév 9,7 %-os arányszáma alá menni. Sokatmondó példa, hogy Tiszabőn az egyik gyermek az osztályfőnöktől értesült arról, hogy szülei beíratták hittanra. Onnantól kezdve a tanári kar hallgatólagos tudomásulvételével elmulasztotta a hittanórákat. Plankó János plébánostól értesültek a szülők, hogy a gyermekük a tanév kezdete óta eltelt két hónap során egyetlen foglalkozáson sem jelent meg. Ezek az eredmények figyelemreméltók, pláne a térség vallásos hagyományainak ismeretében – illetve, hogy az adott terület egyébiránt római katolikus és református espereskerületi székhely is.[735] Maga a járási székhely is hasonlóan kritikus adatokat mutat: 3140 általános iskolás diák közül 258 fő (15,5 %) jelentkezett hittanra. Szekeres László révén alaposabb betekintést nyerhetünk az adatok mögött meghúzódó jelenségek megértésébe: „A jelentkezettek neveit alapszervezetenként szétosztottuk azzal, hogy a szülőkkel való foglalkozáson keresztül érjünk el minél nagyobb lemorzsolódást a felvilágosító munka eredményeként. Alapszervi titkári értekezleteken évközben többször is napirendre tűztük a hittanra jelentkezettek szüleivel való foglalkozás problémáit. Az ismeretterjesztő előadások a télen azokon a területeken ahol sokan jelentkeztek, az ijenirányú (sic!) felvilágosítást szolgálták.”[736] Mivel a külterületeken a jelentkező családok többsége a parasztság soraiból került ki, ezért a beíratásnál a jelenlévő, érintett tanárok azokat a diákokat írták be, akiket az adott pedagógus valamely szakos tantárgyból évközben is tanított.[737] Ez a módszer a diktatúra működtetésének kikényszerített társadalmi részvételét tekintve a legsajátosabb formája a berendezkedő rezsimnek. A hivatali szervek napi működésén keresztül megnyilvánuló implicit, strukturális erőszak lokális társadalomra gyakorolt hatásait is sajátosan interpretálják a korabeli pártbizottsági források: „Sajnos igen sok szülő van még mindíg, aki görcsösen ragaszkodik a beíráshoz, amit az okos nevelőszó után sok esetben sírógörcsök és egyéb hisztériás megnyilvánulások is bizonyítanak.”[738]

[735] MNL JNSzVL XXXV.13.b. 10. ő. e. I/6/8/i/1960. Déri Dezső MSZMP Törökszentmiklósi járási pb titkára jelentése a hittanbeíratások tapasztalatairól. Törökszentmiklós, 1960. június 22. 4.
[736] MNL JNSzVL XXXV.14.b. 14. ő. e. G7/2/1960. Szekeres László MSZMP Törökszentmiklós városi pb titkára jelentése az 1960/61-es év hittanbeíratásairól. Törökszentmiklós, 1960. június 30. 220. Ez az 1959/60-as tanévhez képest 50 %-os csökkenést jelent!
[737] MNL JNSzVL XXXV.14.b. 14. ő. e. G7/2/1960. Szekeres László MSZMP Törökszentmiklós városi pb titkára jelentése az 1960/61-es év hittanbeíratásairól. Törökszentmiklós, 1960. június 30. 220. „Ez a módszer lehetővé tette azt is, hogy lemérjük a nevelő előző évi világnézetének az eredményességét.”
[738] MNL JNSzVL XXXV.14.b. 14. ő. e. G7/2/1960. Szekeres László MSZMP Törökszentmiklós városi pb titkára jelentése az 1960/61-es év hittanbeíratásairól. Törökszentmiklós, 1960. június 30. 221.

A Nagykunságra is jellemző volt a tendencia, hogy a több évre visszamenőleg elmaradt bérmálásokra, illetve konfirmációkra való felkészítésre helyezte a klérus az ifjúságpasztoráció terén a hangsúlyt: a Kunhegyesi járás településein a felkészítő foglalkozásokat többnyire nem a hittanos csoportok keretein belül tartották.[739] Karcag kapcsán a téesz-szervezés utolsó hullámának idejére évről évre végigkövethető a hitoktatás teljes megszűnése: az 1958/59-es tanévben 355 diák jelentkezett (10,5 %), az 1959/60-as tanévben már csak 209 (5,6 %), de a legmegdöbbentőbb az 1960/61-es tanév: ekkorra mindössze 46 diákot említ a jelentés – ez az összes tanuló (2449 fő) 1,25 %-a! Az iskolákban dolgozó összes pedagógus számára kötelező volt részt venni szakmai továbbképzéseik keretein belül a Megyei Pártbizottság Agitációs Propagandaosztályának egy kijelölt előadója által tartott ideológiai „felvilágosító" kurzus-sorozaton.[740] Kisújszállás is öles lépésekkel haladt a hitoktatás teljes megszüntetése felé: a múlt évi 17,5 %-hoz képest az 1960/61-es évben, városszerte a 2131 iskolába beiratkozott tanulóból összesen 7 jelentkezőt (0,32 %) regisztráltak. A Városi Tanács Művelődési Osztálya a szülők érdektelenségéről számolt be – gyakorlatilag a városban lévő két református gyülekezet alkalmazottainak gyerekein kívül senki nem iratkozott be.[741] Mezőtúron az ifjúságpasztoráció terén jobb volt az egyházak helyzete: míg a gimnáziumban és a mezőgazdasági technikumban már tavaly sem volt hitoktatás, a város 5 általános iskolájában még megmaradt. A csökkenések dinamikáján látható, hogy a forradalom utáni kemény rendteremtések nem tükröződnek számottevően a statisztikákban – a kollektivizálás utolsó éve viszont látványos csökkenésről tanúskodik: az 1957/58-as tanévben 2957 beiratkozott diákból még 525 jelentkezett hittanra (18 %), az 1958/59-es tanévben 4 % csökkenés mutatkozott.[742] Az 1959/60-as tanévben további 4 %-kal csökkent[743] a statisztika, de az 1960/61-es tanévben a 3129 beiratkozott diákból már csak 132 tanulót (4,2 %) regisztráltak.[744] Túrkevén is gyakorlatilag megszűnt a hitoktatás: a város

[739] MNL JNSzVL XXXV.7.b. 6. ő. e. G/12/1/1961. Oláh János MSZMP Kunhegyesi járási pb titkára összefoglaló jelentése a hittanbeíratásokról és konfirmálásokról. Kunhegyes, 1961. június 20. 9. Járási szinten összesen 105 diák jelentkezett hittanra – ugyanakkor sajnos nem találtam forrást az adott félévben iskolába iratkozott diákok összlétszámáról, így nincs konkrét viszonyítási alapom a csökkenés mértékét illetően.

[740] MNL JNSzVL XXXV.5.b. 19. ő. e. G/79/1960. Szentesi László MSZMP Karcag városi pb titkára jelentése az 1960/61. tanévre történt hittanbeíratásokról. Karcag, 1960. június 27. 9

[741] MNL JNSzVL XXXV.6.b. 20. ő. e. G/25/1960. Zagyi János MSZMP Kisújszállás városi pb titkára jelentése az 1960/61. tanévre történt hittanbeíratásokról. Kisújszállás, 1960. június 29. 11.

[742] MNL JNSzVL XXXV.9.b. 1960. 18. ő. e. G/6/14/1960. Csató Ferenc MSZMP Mezőtúr városi pb titkára az egyházak és szekták személyi, anyagi és politikai tevékenységének felméréséről és jellemzéséről. Mezőtúr, 1960. április 11. 9. 2852 diákból 398 iratkozott be hittanra (14 %).

[743] MNL JNSzVL XXXV.9.b. 1960. 18. ő. e. G/6/14/1960. Csató Ferenc MSZMP Mezőtúr városi pb titkára az egyházak és szekták személyi, anyagi és politikai tevékenységének felméréséről és jellemzéséről. Mezőtúr, 1960. április 11. 10. 3152 diákból 315 iratkozott be hittanra (10 %).

[744] MNL JNSzVL XXXV.9.b. 1960. 18. ő. e. G/6/27/1960. Csató Ferenc MSZMP Mezőtúr városi pb titkára az egyházak és szekták személyi, anyagi és politikai tevékenységének felméréséről és jellemzéséről. Mezőtúr, 1960. július. 4. 1-2. Az iskolaigazgatók a Városi Párt VB, valamint a Városi Tanács Művelődésügyi Osztálya felé

három iskolájának összesen 1735 tanévre beiratkozott diákjából 13 diák jelentkezett (0,75 %). Az ötvenes évek során mindvégig „sereghajtó" városról is elmondható, hogy a jelentkezettek szüleit főleg egyházközségi tagok, illetve egyházi alkalmazottak adták.[745]

A Tiszafüredi járás – a jászsági járások után, s az ötvenes évek tapasztalatainak megfelelően – a hittanjelentkezés terén a legmagasabb arányszámot produkálta. Ebben az egri érseki központhoz való közelség is közrejátszhatott,[746] ugyanakkor a párttagok érintettsége is: a járások közül – 12 gyermeket regisztráltak – itt volt a legtöbb vallásosságában érintett párttag- és funkcionárius-szülő a megyében.[747] A járás 3850 beiratkozott diákja közül 953 diák (24,7 %) jelentkezett hittanra – bár az előző éves 34,46 %-hoz képest ez látható csökkenés, a megye többi részéhez képest ez még így is jelentős az érték.[748]

Dr. Juhász Károlynak, a Termelőszövetkezeti Tanács Szolnok megyei megbízottjának jelentése az iskolai hitoktatás keretein kívül részletesebben is beszámol a megye téeszekben dolgozó ifjúságának helyzetéről, többek között a szövetkezeti formához és a vallásossághoz való hozzáállásáról is. A 15 és 24 év közötti fiatalok termelési munkaversenyekben, a helyi KISZ szervezeteiben és az adott téesz színjátszó társulataiban, valamint sportegyesületeiben való lelkes részvétele mellett óhatatlanul is megemlíti a faluról való elvándorlás és az ennek következtében a téeszekben fellépő munkaerőhiány problémáját. A kisújszállási KISZ tagokra – habár templomba nem jártak – szemlátomást nagy hatással volt Nánási Mihály református lelkész: taggyűlések után rendszeresen meglátogatták őt a parókián. Törökszentmiklóson a klérus „taktikája" az volt, hogy a főleg tanyasi területekről származó fiatalokat próbálta a „hitoktatással elvonni" az Ezüstkalász-tanfolyamtól, emiatt a téeszben tartott képzésen a 22 főből mindössze 6 fő vett részt.[749] A jászberényi Kossuth- és a jászboldogházai Zrínyi-

beszámolási kötelezettséggel is tartoztak a „pedagógusok eszmei-politikai" valamint a diákok „marxista-leninista szellemben való nevelésének aktuális állapotáról (sic!)."

[745] MNL JNSzVL XXXV.15.b. 1960. 14. ő. e. G/13/2/1960. Vad András MSZMP Túrkeve városi pb titkára az egyházak személyi, anyagi, valamint politikai jellemzéséről. Túrkeve, 1960. június 29. 10-11.

[746] MNL JNSzVL XXXV.12.b. 13. ő. e. G/18/9/1960. Járási és városi pártbizottságok jelentései az egyházakról. Tiszafüredi járás. Tiszafüred, 1960. július 2. 231. Bár a magas részvételi arány nemcsak a katolikusokról mondató el: Nagyivánon, Tiszaörsön, Tiszaörvényben és Tiszafüreden is voltak református hittancsoportok (10-15 fő), minden helyen 40-60 %-os állandó részvétellel. A római katolikus hittancsoportok létszáma ennek duplája volt, s a bérmálásra való felkészítést is meg tudták oldani a hittanórák keretein belül.

[747] MNL JNSzVL XXXV.12.b. 13. ő. e. G/18/9/1960. Járási és városi pártbizottságok jelentései az egyházakról. Tiszafüredi járás. Tiszafüred, 1960. július 2. 231. Annak ellenére magas ez a szám, hogy a járási párt VB agitátorai ellenőrizték minden község iskolájában a beíratásokat, s Tarsoly István járási párttitkár „személyesen a legrátermettebb elvtársakat" választotta ki a feladatra.

[748] MNL JNSzVL XXXV.12.b. 13. ő. e. G/18/9/1960. Járási és városi pártbizottságok jelentései az egyházakról. Tiszafüredi járás. Tiszafüred, 1960. július 2. 232.

[749] MNL JNSzVL IX. 226. (2. d.) J/1038/1960. Jelentés a gabonafelvásárlás előkészítéséről és a klerikális reakció munkájának tapasztalatairól. Szolnok, 1960. április 13. 7. A jelentés szerzőjében szemlátomást nem merült fel, hogy az ominózus diákoknak az előadások színvonalával is problémájuk lehetett.

termelőszövetkezetekből viszont nemhogy hittanra, már templomba sem jártak a két éve még aktív hitéletet élő fiatalok.[750]

Cseh Lajos rámutat arra a szembetűnő jelenségre, hogy számos helyen a szülők még a helyi plébánosnál is jobban ragaszkodtak a hitoktatáshoz. Míg a római katolikusoknál az általános iskolák alsó tagozatosainak köréből, addig a reformátusoknál a felsősökből kerültek ki legnagyobb számban hittanosok. Amely településeken nem folyt iskolai hitoktatás, ott a templomokban tartottak katekézis-foglalkozásokat.[751] Míg az 1961/62-es tanévre történt hittanbeíratásról szóló felmérés újabb 10%-nyi csökkenést mutat,[752] a három hónappal később kelt jelentésben problémaként felvetődött a templomi katekézis-foglalkozások ellenőrzésének megoldatlansága: pedig a tanácselnökök az egyházügyi főelőadó szerint kiküldhettek volna valakit ellenőrizni. Római katolikusoknál mindkét egyházmegye szorgalmazta a kétszer félórás templomi katekézis-foglalkozásokat: a Szolnoki Espereskerület gyűlésén a papok arról panaszkodtak, hogy a legtöbb gyermek a legalapvetőbb liturgikus szabályokkal sincs tisztában.[753] A téeszekbe kényszerített kis- és középparasztok köréből a Kádár-rendszer a diktatúra felemás konszolidációjának ebben a kezdetleges szakaszában még nem tudta teljességgel kilúgozni a vallásosság intézményes formáit.[754] Ám az elmondható, hogy a téeszekben dolgozó és a háztáji földeken önkizsákmányoló életmódot folytató lakosság körének lokális viselkedésformáiban már ez az elmúlt két-három esztendő is kitörölhetetlen nyomokat hagyott.

---

[750] MNL JNSzVL IX. 226. (2. d.) J/1038/1960. Jelentés a gabonafelvásárlás előkészítéséről és a klerikális reakció munkájának tapasztalatairól. Szolnok, 1960. április 13. 8. „Ahol érdekeltté teszik a fiatalságot a termelésben, szórakozást biztosítanak számukra, ott az egyház befolyása kevésbé érvényesül."

[751] MNL OL XIX-A-21-d-0052-19/1959. (6. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának beszámoló jelentése megyénk egyházpolitikai helyzetéről. Szolnok, 1960. július 8. 14.

[752] MNL OL XIX-A-21-d-003-9/1961. (15. d.) Szolnok Megyei Tanács VB beszámoló jelentése az1961/62-es tanév hittanbeíratásairól. Szolnok, 1961. szeptember 15. 1. Tiszaörvény község kivételével egyébiránt sehol nem mutatkozott emelkedés. A tanévre vonatkozó hittanbeíratások felméréseit lásd a V/4/8. és V/4/9. mellékletekben!

[753] MNL OL XIX-A-21-d-007-49/1962. (15. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának beszámoló jelentése 1961. év II. félévéről. Szolnok, 1962. január 3. 10. Statisztikai számadatok a szemléltetés kedvéért Szolnok megyéről, az általános iskolai hittanbeíratások tendenciáinak alakulásairól, a forradalom leverésétől a kollektivizálás befejezéséig. **Tanévre beírtak száma**: 54.248 fő, **ebből hittanra beírt**: 5384 fő – az összeírtak 10,07%-a (*1956/57*). **Tanévre beírtak száma**: 59.758 fő, **ebből hittanra beírt**: 16.056 fő – az összeírtak 26,08%-a (*1957/58*). **Tanévre beírtak száma**: 59.852 fő, **ebből hittanra beírt**: 14.405 fő – az összeírtak 24,04 %-a (*1958/59*). **Tanévre beírtak száma**: 57.193 fő, **ebből hittanra beírt**: 10.537 fő – az összeírtak 18,42%-a (*1959/60*). **Tanévre beírtak száma**: 60.571 fő, **ebből hittanra beírt**: 7005 fő – az összeírtak 11,56%-a (*1960/61*). **Tanévre beírtak száma**: 62.332 fő, **ebből hittanra beírt**: 4088 fő – az összeírtak 6,55%-a (*1961/62*). Az utolsó évben beírt 4088 fő közül 3565 fő római katolikus, 523 fő református.

[754] MNL JNSzVL XXXV.1.b. 25. ő.e. 003/12/1962. Egyházügyi főelőadó jelentése az 1961. év II. félévéről. Szolnok, 1962. január 8. 5.

VI. ÖSSZEGZÉS

1. Egyházi birtokstruktúra és az egyházközségek gazdasági erejének változásai

Összefoglalásképpen, a bevezetőben felvetett négy főbb kutatási problémakörnek legfontosabb megállapításait emelném ki. Az 1945-ös földelkobzások és földosztások Szolnok megye egyházi birtokaira gyakorolt hatásait illetően a téma szempontjából annyit érdemes kiemelni, hogy ekkor formálódtak ki a birtokviszonyokat és társadalmi problémákat illetően azok a körülmények, melyek aztán gazdasági és politikai szempontból is megteremtették a maradék egyházközségi javadalmi földektől való megszabadulás kényszerét és az 1948 végétől meginduló téeszesítési hullámok körülményeit, illetve lehetőségeit. A földigénylések legjellegzetesebb régióspecifikus jelensége, hogy a kedvezményezettek a kedvezőtlenebb birtokviszonyok miatt javarészt a tiszántúli részek, míg a vállalkozói középparaszti rétegek és az alacsony birtokkoncentráció miatt az erős magántulajdonosi tudat okozta konfliktusok a Jászsági Alsó- és Felsőjárás római katolikus egyházközségei esetében jelentek meg a legmarkánsabban – azonban általános tendencia volt, hogy a földigénylő bizottságok sok helyütt a 100 holdas birtokhatár alatti részekből is magabiztosan kisajátítottak.

Az egyházi nagybirtokok 1945-ös felosztását egy hosszú távú trend, a földbirtokstruktúra radikális átalakításának egyházi társadalomtörténete szempontjából a „hosszú ötvenes évek” első lépésének tekintem. A földosztások nyomán egyrészt feloszlottak az egyházi nagybirtokok, másrészt pedig a negyvenes-ötvenes évek fordulójára kiépült pártállami diktatúra nehéz- és hadiipar-fejlesztést célzó tervgazdasági politikájának szüksége volt minden, mezőgazdaságból is felhasználható erőforrásra. Így a tagosítások nyomán a téeszek és állami gazdaságok növelése végett, az irreális adóterhek és beszolgáltatási kötelezettségek, valamint a kuláklisták által jelentett fenyegetés miatt az egyházak is igyekeztek helyi szinten megszabadulni az akár 1945-ben megszerzett földjeiktől – mindkét felekezet egyházközségei döntő többségükben még az egyházi földek állami felajánlásáról szóló rendelet, tehát 1951 nyara előtt legalább egy évvel felajánlották ingatlanjaikat. A maradék egyházközségi javadalmi földek ötvenes évek eleji állami felajánlásainak esetén felekezetektől függetlenül láthattuk, hogy a gyülekezetek sokszor a földfelajánlásokkal sem szabadultak meg a földbirtokok adóterheitől: általános tendenciának mondható, hogy a helyi téesz a tagosítások során önkényesen használta az egyházi földeket, melyek után az adóterhek – a földtulajdon átvételi végzésének híján – változatlanul az egyházat károsították. Az 1945/46-os földosztások

hanyag telekkönyvezését a Megyei Földhivatal sem tudta minden esetben korrigálni, s ezek visszaköszöntek a földfelajánlásoknál is: a hanyag telekkönyvezés következtében sokszor több évre visszamenőleg próbálták beazonosítani az államosított egyházi ingatlant, s a valótlanul közölt helyrajzi szám alapján, adott esetben az egyébként tehermentes római katolikus földekre írták a helyi református gyülekezet ingatlanainak adóterheit, vagy fordítva. Sokszor még a felajánlott földingatlan kataszteri holdanként számított tiszta jövedelmének megfelelő, pénzre átszámolt állami vételár sem volt egyértelmű. A rengeteg eseti szintű probléma nem magyarázható pusztán a települési szintű közigazgatás végrehajtó szerveinek hanyagságával – ez a tendencia az egyházak szándékos gazdasági kivéreztetési kísérletére és végleges állami kiszolgáltatására utal.

Ennek ellenére, a hatvanas évek elejére látható, hogy a kollektivizálás teljes körű végrehajtása során az egyházközségek anyagi támogatása a megélénkült anyagi áldozatvállalás képét mutatta. 1959–1960 fordulóján úgy tűnt, a legnagyobb csapást valóban a korábban egyéni gazdálkodó parasztok szenvedték el, hiszen a téeszekbe kényszerítés – és azt követően az első zárszámadások eredményei – szülte létbizonytalanság miatt nemcsak az állammal, de akár az egyházzal szemben is tartalékoltak. Az 1962 tavaszán-nyarán keletkezett egyházügyi főelőadói jelentések visszamenőlegesen – az ÁEH által a kollektivizálás teljeskörű végrehajtásával egyidejűleg, 1961 tavaszán eszközölt 20 %-os államsegély-csökkentés ellenére – mégis a megélénkült anyagi áldozatvállalás képét mutatták. Szolnok megye viszonylatában, a kollektivizálás lokális egyházközségekre gyakorolt gazdasági hatásait illetően kijelenthető, hogy az említett folyamat a pártállami szándékokkal ellentétben, az okozott károk ellenére nem jelentett az egyházak számára azonnali „halálos csapást."

2. Az egyházközségek és a pártállami diktatúra helyi képviselőinek kapcsolatrendszere

A kistérségi tanácsi és pártszerveknek a lokális egyházközségekhez való viszonyát illetően, az MDP 1948 nyarától kezdődő, immár leplezetlenül offenzív egyházpolitikája ellenére sem jelenthető ki, hogy – jelen esetben a téeszesítéshez kapcsolódóan – akár csak egy közigazgatási megyén belül is egyöntetűen viszonyultak volna a felekezetekhez a funkcionáriusok. Az egyházi birtokok felosztása és a felekezeti iskolák államosítása után a kényszerkollektivizálás végrehajtása jelentette a vidéki egyházközségek, valamint azok működtetésének gazdasági és spirituális biztosítékát jelentő, egyénileg gazdálkodó parasztság meghódításának következő állomását. Ám az irreális tervszámok teljesítési kényszerének lázában égő, meglehetősen

alulképzett káderállománnyal rendelkező pártbizottságok gyakran rá voltak utalva a helyi lelkipásztor segítségére; anélkül, hogy ez ne eredményezze ezen pártszerveken belül az egyházak további befolyás-növekedését, mely tendencia főleg a már említett Jászapáti, Jászberényi és Szolnoki járásokra volt jellemző. A tiszamenti, s főleg a nagykunsági részekre – főleg a református többségű, s politikai szempontból kiemelt jelentőségű „téesz-városokra" – a helyi pártvezetésnek az egyházzal szembeni dogmatikus elzárkózása, vagy az irántuk tanúsított nyílt ellenségesség figyelhető meg. E jellegzetességek végigkísérték a téeszesítés valamennyi hullámát, így e tendenciák a Kádár-rendszer korai szakaszában is megfigyelhetőek. A fentiek mellett még az a kép rajzolódik ki az egyházközségek foglalkoztatási és társadalmi rétegek szerinti tagozódásának vizsgálata során, hogy a rezsim által sugalmazott képpel szemben korántsem voltak a kulákoknak nevezett módos parasztgazdák ezen testületekben felülreprezentáltak. Alacsony számarányuk mellett esetenként befolyásos pozíciókban nagyobb eséllyel fordultak elő a nagykunsági református presbitériumokban, de ez sem tekinthető kizárólagos tendenciának – többségükben a falusi értelmiség mellett inkább azon szegény-, s főleg középparasztok foglaltak helyet, akikre a mindenkori rezsim elsődleges társadalmi legitimációs bázisaként hivatkozott.

Ugyanez a kettősség figyelhető meg a békepapi mozgalom részéről is, a pártállam helyi képviselőihez fűződő kapcsolatait tekintve. Láthattuk a jászsági régió és a Szolnoki járás esetében, hogy a városi és községi hatóságok egy diktatúra kereteihez képest mekkora teret engedtek a békepapoknak a közösségi élet formálásában. Fenti körülményekben a jász vidékek tradicionális katolicizmusa mellett ezúton is nagy szerepet játszott az azonnali eredményeket hajszoló tervutasításos logika és a meglévő káderállomány hiányos kompetenciája. Ezek megvallása természetesen a rendszer működésképtelenségének elismerését jelentette volna, így a problémákat taglaló jelentések visszatérő motívumaiként a „békepapok túlszerepeltetésével" az „éberség elalvásának veszélye" jelent meg. A fenti területeken a békepapi választmány tagsága szószéki prédikációk keretében, sajtónyilatkozatokban, vagy akár a gyülekezethez tartozó családoknál tett személyes látogatások nyomán aktívan közreműködött. Ennek ellenére, noha sok esetben találkoztak ellenszenvvel a hívek részéről, a Rákosi-korszakban a hitoktatásra jelentkezettek relatíve megyei szinten legmagasabb arányszámú területek szinte mindegyike békepapok által uralt „kulcspozíció" volt, mely árnyalja az őket övező, egyöntetű ellenérzésről tanúskodó képet. A békepapok egy része hajlandó volt a helyi hatalom képviselőivel kötött eme kompromisszumra a megváltozott társadalmi viszonyok között, s az egyházi élet folytonossága végett hitéleti befolyásának, kapcsolatrendszerének a felhasználásával – amellett, hogy ez a helyi tanácsi potentátok és egyes papok között túlságosan informális kapcsolatok kiépítésére

adott lehetőséget a papok részére a megyei pártbizottság szemében, s emiatt ez az együttműködés már túl volt a központilag engedélyezett kereteken. A tiszántúli régió kapcsán a kisszámú, passzív békepapság és a nem pusztán elzárkózó, hanem az önkényes túlkapásokat gyakran alkalmazó helyi hatalom közötti határvonalak viszont sokkal statikusabbak voltak. Ez ugyan kevesebb problémát jelentett a megyei pártbizottságnak, ám a vonatkozó, központi politikai akaratnak mégsem felelt meg maradéktalanul, tekintve, hogy a kuncsorbai markáns kivételtől eltekintve a helyi párt- és tanácsi szervek minimális próbálkozásokat tettek a téeszesítés ily módú népszerűsítésének ügyében, melyhez némi, a papság felé teendő minimálisan nagyvonalú gesztusokra lett volna szükség. A tanulságokat leszűrve, a Kádár-rendszer korai időszakában az egyházak társadalmi hatásával úgyszintén számolt a rezsim, a klérus együttműködő részére „transzmissziós szíjként" tekintett, ám a végrehajtás fenti problémái, s az egyház mozgástere miatt kijelenthető, hogy a kényszerkollektivizálás országos történetének viszonylatában a békepapok felhasználása nem volt döntő jelentőségű. Az egyházi ellenállást és együttműködést befolyásoló tényezőket tekintve persze egyáltalán nem közömbösek az adott felekezeti, egyházszervezeti sajátosságok mellett a felettes egyházkormányzati főhatóság kormányzati stílusa sem. Míg a református egyház esetében egyértelmű volt a helyzet, amennyiben a Tiszántúli Egyházkerület világi főgondnoka, Erdei Ferenc képében a pártállami egyházpolitika a végrehajtás szintjén közvetlenül tudott érvényesülni, szélsőségesen kiszolgáltatva a nagykunsági gyülekezeteket és lelkészeiket – addig római katolikus oldalról differenciáltabb kép rajzolódik ki. A megyei békepapi bizottságok 1958-as újjászervezésének felgyorsítása, illetve a forradalom leverését követően, a Rákosi-korszakban tapasztaltakhoz képest a választmány működésének hatékonyabbá tétele érdekében Brezanóczy Pál egri érseki helynök igyekezett a kulcspozícióként számon tartott plébániákra „együttműködésre hajlamos, haladó" és magasan kvalifikált lelkipásztorokat helyezni. Váci oldalról viszont a Szolnoki Espereskerület főplébániáját Kovács Vince püspöki helynök szándékosan betöltetlenül hagyta, ami miatt a megyei egyházügyi főelőadónak nem volt lehetősége közvetlen befolyása alá vonni az espereskerületet személyi kérdésekben, sőt, legtöbbször mindig egy lépéssel le volt maradva a váci aula diszpozíciós lépéseit illetően. Egzisztenciális kötöttségeik és egyházszervezeti adottságaik nyomán a Nagykunsági és a Délpesti Egyházmegyék református lelkipásztorai sokkal inkább szervesültek a laikus társadalom részeként, mint a cölebsz katolikus papság – ez a körülmény oldja fel azt a látszólagos ellentmondást, hogy közülük kerültek ki akár a „társadalmi szervezetek" tagjai, de ugyanakkor a forradalom alatt a munkástanácsokban is sokkal felülreprezentáltabbak, s egyszersmind aktívabbak is voltak római katolikus társaiknál.

A lelkipásztoroknak a téeszek feloszlatásában játszott, vélt és valós 1956-os forradalmi szerepvállalásainak helyi szintű megoszlását tekintve szembetűnő, hogy a Tiszazug (Kunszentmártoni járás), a Tisza-mente (Tiszafüredi járás) és a Tiszántúl (Törökszentmiklósi járás, de egyes nagykunsági városok is) – tehát zömmel a református dominanciájú területek voltak érintettek. Ezeken a területeken általában kedvezőtlenebb minőségű földek voltak, s a rosszul működő téeszek közül – főleg az ötvenes évek elejétől nyújtott hitelek terhei miatt – rengeteg feloszlott. A korábbi évek meghurcoltatásai miatt felgerjedt közhangulat konszolidálása végett főleg ezeken a területeken érezték a lelkipásztorok szükségesnek a személyes szerep- és társadalmi felelősségvállalást. A színkatolikus, vállalkozó, módos- és középparaszti múltra visszatekintő Jászságban viszont – ahol a megyében a legkevesebb téeszt sikerült megszervezni – egyáltalán nem vett részt az alsópapság a forradalom helyi szintű eseményeiben. A forradalom megyei folyamataiba a római katolikus papság zöme szemmel láthatóan sem kapcsolódott be aktívan – javaslataik a helyi pártállami hatóságok felé a Rákosi-korszak alatt tapasztalt hitéleti jogsértések korrekciójára szorítkozott, vagy még csak arra sem. A főleg a Szolnoki járáshoz köthető települések sem utalnak arra, hogy a Váci Egyházmegye részéről tett bárminemű püspöki nyilatkozatok bátorították volna az alsópapságot a forradalmi bizottságokban való részvételre. A református lelkészek viszont – a szigorú hierarchiához igazodó plébánosokkal szemben – sokkal intenzívebben kötődtek a többnyire módosabb gazdákból, falusi értelmiségiekből és kisiparosokból álló presbitériumokhoz, s az egzisztenciális kiszolgáltatottságaik miatt, híveiken keresztül kénytelenek voltak intenzívebben szervesülni a helyi közélet fórumaiban. Emiatt voltak a „békemunka" fórumain aktívabbak; de ugyanezen okokból vettek részt megye-szerte – s gyaníthatóan országszerte – nagyobb számban, intenzívebb szerepet vállalva a forradalom helyi szintű eseményeiben is. Így a forradalom leverését követő megtorlások – illetve a békepapi mozgalom újjászervezése során a protestáns békebizottságok megalakítása terén is – nagyobb számarányban érintették a Szolnok megyei református lelkészeket.

3. Pasztorációs lehetőségek a megváltozott társadalmi keretek között

Az adott kérdéskört illetően mindenképp fontos kitérni a klérus „együttműködők-semlegesek-ellenállók"-felosztásának problémáira. A nagyüzemi gazdaságok jelentette változó munkaformák, a kampányszerű, erőltetett munkaversenyek, külön a békepapok számára a téeszesítés teologizáló népszerűsítésének valláserkölcsi és módszertani problémái, vagy éppen a társadalom egy részén belül a fentiekre adott reakcióként jelentkezett elvándorlás a

lelkipásztorokat az evangelizáció újabb, hatékonyabb formái, a „pasztorációs rejtekutak" felé fordították. A keresztény felekezetek alapításuktól fogva változatlan missziós céljainak követése érdekében, az igehirdetés eszközeit tekintve az egyre keményedő politikai klíma körülményeihez való rugalmas igazodás egy bizonyos, addig bevett eszköze nagyon gyorsan átminősülhetett rendszerellenes cselekedetté, annak ellenére, hogy az adott eszközök messze nem az említett rendszerrel szemben születtek. Ezek a jelenségek megnyilvánulnak a nagykunsági református lelkészek téesz-tagságában, a munka közbeni illegális evangelizációban, a mezőgazdasági tervidőszakokat rugalmasan megkerülő katolikus búcsújáró ünnepekben, s általában véve az egyházközségek tagjait egyformán csapásként érintő, az adott szituációban még kilátástalannak tűnő történelmi szituáció terheinek a gyülekezet tagjai közötti megoszlásában. A fentiekre vonatkozóan tipikus magatartásformákként tartották számon a dacos elzárkózást, a papi pálya elhagyását, a nyílt téesz-ellenes agitációt, a vallásosság hagyományos tereinek ápolása kapcsán pedig a „mobilizált pasztorációt" – ezen belül főleg a földrajzi lehetőségek kihasználásával a pártállami hatóságok által elhanyagolt tanyai külterületek hitéletének szervezését. Ám problémát jelenthet, hogy az adott lelkipásztornak a téeszesítés utolsó hullámára vonatkozóan, az államhatalom által használt „reakciósság" definíciója nincs teljes átfedésben a pap vagy lelkész kollektivizálással szemben kifejtett rejtett vagy nyílt, de mindenképpen tényleges ellenállási formáival. A párt- és tanácsi szervek káderállománya, s így a kádári „szövetségi politika" gyakorlati végrehajtásának társadalmi tapasztalatai jottányit sem változtak a Rákosi-korszakhoz képest. Ugyanakkor pont emiatt, a helyi kádereknek a klérus „reakciós" kategóriába sorolásánál – a téeszesítéssel szembeni konkrét, tényleges klerikális szembenállás kapcsán – zavart okozott a lelkipásztorok 1956-os események tükrében való megítélése. Vagyis, az akkori vélt vagy valós szerepvállalásuk fényében ítélték meg a párttitkárok és tanácselnökök – s időnként maga az egyházügyi főelőadó is – a lelkipásztorok téeszesítés során tanúsított magatartásait és tevékenységeit. A mérleg megvonásánál a kutató dolgát visszamenőlegesen megnehezíti a tény, hogy az ÁEH hivatkozott, s a maga narratívájában belül tagadhatatlanul precíz 1962-es munkatervében szereplő kritériumok ellenére, már a járási szintű pártszervek többsége sem értette a feladatot, s ez a tanácsok munkájára is hatással volt. Emiatt számos „semleges" pap kaphatta meg a „reakciósok" bélyegét, és fordítva; sőt, mint láthattuk, a tanácsi szervek által tanúsított durva magatartás akár „haladókat" is tehetett minimum „semlegesekké", rosszabb esetben „reakciósokká." Pedig a lelkipásztorokra a téeszesítést követő pasztorációs lehetőségeik szempontjából nem az 1956-os szerepvállalásaik következményei voltak a

legnagyobb hatással – hanem a téeszesítés érdekében kifejtett pasztorációra adott lokális egyházközségi reakciók.

A Kádár-rendszer kapcsán, a forradalom idején intenzíven megnyilvánuló egyházi ellenállás 1957–1958-at követő, látványos alábbhagyásának okaként általában a brutálisan levert forradalom tapasztalatát, illetve emlékezetét nevezik meg – elhanyagolva az ötvenes-hatvanas évek fordulójának egyik legjelentősebb össztársadalmi szintű eseményének, a kollektivizálás teljes körű és végleges végrehajtásának hatásait. Az együttműködés, tartózkodás és ellenállás dimenzióit ez esetben is döntő mértékben befolyásolták az adott térség gazdasági, infrastrukturális és felekezeti attribútumai. Így adott esetben, szemben például a Jászsággal vagy a Szolnoki járással, a tiszántúli részeken, illetve a Tiszafüredi járásban a nagyszámú szegényparasztság és a kevés munkalehetőség miatt a lelkipásztor belépésre bíztatása az adott gyülekezet szemében nem feltétlenül járt együtt személye presztízsveszteségével, s a hitéleti tendenciákra negatív hatással – sőt, így adott esetben az „agitáció hevében elkövetett" verbális presszió, vagy a fizikai erőszak lehetőségeit is elkerülhették. A Jászságban ugyanakkor a vállalkozói múlttal is rendelkező, módos, redemptus középparasztság, ha kellett, a saját lelkipásztorával is szembement. S mivel az egyházközségek tagjai már két ízben is átélték a téeszek felbomlását, valamint ehhez kötődően a helyi autoritások módszerei az ötvenes évek tapasztalataitól számottevően nem tértek el, ezért ezen közösségek többségében az ellenállás nyíltabb formáit választó lelkipásztorokkal voltak lojálisabbak. Azért egy alapvető különbségként fontos megemlíteni a Kádár-rendszer kapcsán, hogy a korábbi eszközöktől eltérően, az addig elutasított, egykori kuláknak minősített gazdákat – akik időnként valóban egyháztanácsi képviselőtestületi, vagy presbitériumi tagok, adott esetben elnökök is voltak – próbálták első körben „megnyerni a téeszesítés ügyének", ezáltal remélve, hogy ezen gazdák tekintélye a helyi gazdatársadalom beleegyezését is kivívja. Ami pedig az egyházközségek társadalmainak további egzisztenciális lehetőségeit illeti, a feloszlatott szerzetesrendek egykori tagjainak további állambiztonsági megfigyelése, s a pedagógusi pálya szigorúbb materialista szellemű megkötöttsége ellenére azt láthattuk, hogy a téeszesítés teljes körű végrehajtása megyei szinten sem okozott a belépni kényszerült hívek körében robbanásszerű laicizálódást – sőt, a kádári alku szellemében, amennyiben az illető „vallásossága nem befolyásolja munkateljesítményét", akár békén is hagyták. Az egyház vidéki társadalmának mindennapi konfliktusmezői és autonómiatörekvései immáron a téeszek világán belül folytatódott.

4. A téeszesítés által közvetett módon indukált hitéleti tendenciák

Az iparosítás és téeszesítés nyomán a radikálisan átalakuló munkaformák és hagyományos szokásrend kapcsán szükséges elsőként kitérni a vallásosság nyilvános tereire és az egyházi ünnepekre. Egy adott történelmi szituációban a rendelkezésre álló káderállomány, illetve az egyes közigazgatási szintek és szaktárcák közötti kapcsolat minősége, a helyi állami- illetve pártelit és a lelkipásztor személyes nexusa, valamint a földrajzi és infrastrukturális kihívások miatt, a látszólag teljes mértékben centralizált központi apparátus egységes működésének feltételezése illuzórikus. Ehelyett az adott lokális miliőn belül a központi elvárások valós vagy vélt szándékait kitapogatni igyekezvén, sokszor önkényes és egyéni eljárások útján érvényesítette akaratát a helyi hatalom. A vallási kulturális tradíció deszakralizálásának egyik fontos eleme a vallásosság nyilvános tereinek a templom falai közé való visszaszorítása, ezzel párhuzamosan pedig a diktatúra intézményesített formáinak ritualizálása volt. Mivel megyeszerte számos helyen 1954 óta nem volt bérmálás, így a római katolikus hitoktatók már a forradalmat követő általános hitéleti fellendülést kihasználva, az erre való felkészülésre helyezték a fő hangsúlyt 1957-től kezdve – ez a Szolnoki és Törökszentmiklósi, valamint a két jászsági járásról is elmondható. A református hitoktatók hasonló okokból a konfirmációra való felkészítések több évre visszamenő restanciáit igyekeztek pótolni, s adott esetben az iskolai hitoktatás alacsony részvételi száma sem jelentett ebben áthatolhatatlan akadályokat, amint az a Kunhegyesi járás esetében tapasztalható volt.

A problémakör tekintetében viszont kijelenthető, hogy mind a pártállam mind a lokális egyházi társadalom tekintetében az igazi törésvonalat az ifjúságpasztoráció és az iskolai hitoktatás jelentette. Kijelenthető, hogy a közvetlen erőszak formái önmagukban nem járultak hozzá a vallásosság térvesztésének felgyorsításához. A közvetett, adminisztratív jellegű, strukturális erőszak annál meghatározóbb tényező volt. Ehhez kapcsolódóan a legfontosabb a dolgozat során sokszor idézett „lemorzsolás” terminusának tisztázása: hivatalos jogszabály útján jóváhagyott, s az adott jogszabály feltételeinek eleget tett tanulói csoportok hatósági úton történő, szisztematikus szétbomlasztása. Ezen a téren az „új szakasz” alig másfél éves időszaka sem hozott a helyi egyházközségek életében érdemi, pozitív változást. Ezt felekezettől függetlenül egyformán megszenvedték, ugyanakkor a fentiekhez hozzátartozik, hogy az 1951 márciusától sorozatosan „létesült termelőszövetkezeti városok” esetében kiemelt presztízskérdésként kezelték a hitélet formáinak visszaszorítását is, melyet az elszigetelt, egzisztenciálisan kiszolgáltatottabb nagykunsági református gyülekezetekkel szemben hamarabb érvényesíthettek – míg a Jászságban a vállalkozó, katolikus redemptus középparasztokkal szemben inkább elhúzódtak a pártállam helyi képviselői által vívott „csendes ütközetek.” Összességében megállapítható, hogy – rendkívül nagy intenzitása ellenére

– amint a téeszesítés első nagy rohamának eredményei nem váltották be a párt reményeit, ugyanúgy ezen projekt közvetett szekularizáló hatásai is elmaradtak. Továbbá hangsúlyozandó, hogy az egyházpolitikai eszközök részleges sztálinista restaurációja egybeesett a kollektivizálási kampányok utolsó nagy rohamával. Kutatói szempontból fontos annak a ténynek a szem előtt tartása és kutatói vizsgálat alá vonása, hogy az intenzitását tekintve megközelítőleg egyenes arányban, a „beléptetési kampány" mellett, illetve azzal egyidőben folyt egy „kiléptetési kampány" is. Noha mértékét tekintve azért nem, de lényegét tekintve mindkettőnek közös eleme a kampányszerűség és a szervezett erőszak jelenlétének problematikája, melyek ugyanazon kényszermodernizációs paradigmába ágyazott, össztársadalmi szintű, nagyívű ideológiai vállalkozás: a vidéki életvilágok szovjetizálásának részét képezték. Megyeszerte az is általánosnak tekinthető tendencia, hogy a levert forradalom utáni, egész társadalmat sújtó represszió negatív hatásai nem tükröződtek különösebben a népmozgalmi adatokban, sőt – a hitoktatásra jelentkezettek, valamint a húsvéti és úrnapi körmeneteken résztvevők száma megközelítette az ötvenes évek elejének adatait. A hitoktatás statisztikai adatait tekintve, önmagában még maga a kollektivizálás is egyenletes, de mérsékelt csökkenést mutatott, egészen 1961-ig: a végrehajtott kollektivizálás, a nagyüzemi munkaformák által indukált gazdasági-társadalmi folyamatok, s azok közvetett, negatív hitéleti hatásai azonban látványosan tükröződtek. Ami a térségspecifikus jellemzőket illeti, a Tiszazugban, de főleg a Jászságban általános jellemzőként, a tanyai külterületeknél volt tapasztalható a legnagyobb arányban hittanjelentkezés. A földrajzi tényezők is meghatározóak lehettek a hitéleti tendenciák kapcsán: a Tiszafüredi járást illetően az egri érseki központ közelsége, s az érseki aula számára megbízható papok esperesi pozícióba kerülése is számíthatott. Ez azonban nem kizárólagos szempont: annak ellenére, hogy mind római katolikus, mind református oldalról esperesi központ, a Törökszentmiklósi járáson – s magán a városon – ez nem segített. Megkockáztatható, hogy a téeszesítés szempontjából a pártállam számára Törökszentmiklós fontosabb terület volt. Az elvallástalanodás tendenciáit tekintve a Szolnokhoz és Törökszentmiklóshoz hasonló, iparosodottabb városoknál értelemszerűen jobban érvényesültek az említett tendenciák. Ám nagyvárosok esetében ez a tendencia sem feltétlenül kizárólagos: Jászberény markáns kivételt képez Szolnokhoz, Törökszentmiklóshoz és a „téesz-városokhoz" képest. A családi otthonokba visszavonult, aktív hitéleti nevelés arról tanúskodik, hogy a térség vallási-hitbuzgalmi tradíciói nem pusztán a világi hatóságokkal szemben, de olykor még a lelkipásztori megerősítés hiányában is működtek. Ami a Nagykunságot – főleg a téeszesítés szempontjából mintaterületként tekintett városokat – illeti, a lokális egyházközségek ellehetetlenítése terén az 1956-ot megelőző időszakhoz hasonlóan

változatlan tendencia volt tapasztalható, ahogy a helyi pártelit egyházképe, s a jelentésekből tükröződő szemantikai formulák sem változtak a Rákosi-korszakban megismertekhez képest. Általánosságban Szolnok megye kapcsán megállapítható, hogy az ifjúságpasztoráció drasztikus korlátozásában a téeszesítés nem okozott sem gazdaságilag, sem hitéleti szempontból végzetes és azonnali csapást. Az ötvenes-hatvanas évek fordulójától kezdve már jelentősen csökkenő iskolai hitoktatás arányszámai önmagukban nem bizonyítják a vallásosság visszaszorulását: a templomi katekézis-foglalkozásoknak a rendszerlegitimációs célból adott lehetősége pusztán ezen arányszámok „átcsoportosítását" jelentette. Az egyházi szertartások „társadalmi verzióinak" elterjedése ekkor még váratott magára – ám az tagadhatatlan, hogy amennyiben a vizsgált időszakban nem is, ám a Kádár-rendszer „gulyáskommunizmusként" számon tartott időszakára, a népmozgalmi adatok mutatóit tekintve tagadhatatlanul beértek a „hosszú ötvenes évek" vetései.

5. Végső következtetések és a lehetséges további kutatási perspektívák

Amennyiben a Kádár-korszak történeti értékelése kapcsán egyet is értünk Szabó Miklóssal abban, hogy egy rendszer legitimációjának legfőbb próbája a konszolidálatlan állapot;[755] annyiban a vidéki egyházközségek, s a hétköznapok szintjén vállalt vallásosság tekintetében, a rendszernek a társadalmi ellenállást közömbösítő igyekezete ellenére megkérdőjelezhető, hogy a munkahelyi kereteken belül „megszűnt volna a közösségi élet terrorja."[756] A rendszer jóléti, szociális intézkedései, s a korábbi állami terhek megszüntetése ellenére, a hétköznapok tapasztalattörténetei nyomán a korábbi osztályszempontú diszkriminatív eszközök ugyanúgy továbbéltek, mind a rendszer társadalompolitikáját, mind egyházpolitikáját tekintve. Másrészről a rezsim társadalmi elfogadottsága, illetve annak mértéke sem egyértelmű: a diktatúra lokális miliőiben az egyházközségek autonómiatörekvései, a pártállam helyi képviselőivel szembeni érdekérvényesítés hivatalos és nemhivatalos dimenziói, s az új üzemi munkaformák által meghatározott mozgásterükből fakadó döntéseik és tapasztalataik vizsgálata az egyház társadalomtörténetének elengedhetetlenül fontos része. Az életmódváltás intenzitása, traumatikus tapasztalatai és felemás eredményei nyomán érdemes óvatosabban árnyalni a téeszesítés projektjét társadalomtörténeti szempontból hosszú távon sikertörténetként ábrázoló nézeteket.

[755] SZABÓ M. 1998: 120.
[756] SZABÓ M. 1998: 133.

Fő célom az volt, hogy a lelkipásztorok reakcióit befolyásoló tényezők felekezet- és régióspecifikus jellemzői mentén, a formális intézményekben szerveződő informális kapcsolatok tükrében betekintést nyújtsak a földbirtokstruktúra átalakításának kiemelt területeként kezelt alföldi régió mintaterületének, Szolnok megye római katolikus és református alsópapságának és az egyházi társadalomnak a krízishelyzetekre adott válaszreakcióiba. Lokális példákon és valós szituációkon keresztül igyekeztem bemutatni cselekvési lehetőségeik tárházát és az azok hátterében húzódó motivációs tényezőket, a „hosszú ötvenes évek" képlékeny társadalmi struktúráinak kiszámíthatatlan sodrásában. Bár a legtöbb stratégiát sikeres megvalósulás helyett retorziók követték, mégsem igaz az a meggyökeresedett álláspont, mely a pártállami diktatúra és a társadalom viszonyát kizárólag egy statikus, vertikális viszonyrendszerben, magát a társadalmat egy szilárd uralmi központtól függő, annak teljesen kiszolgáltatott és passzív csoportként ábrázolja, az egyházat pedig pusztán az „üldözők és üldözöttek" dichotómiájában értelmezi. A több hullámban megvalósított kollektivizálás és az egyházaknak a politikai hatalom rövid interregnumaiban adódott érdekérvényesítési lehetőségei azt bizonyítják, hogy a társadalomnak a rendszerrel kapcsolatban „nem volt folyamatosság-élménye"[757] – az erőközpont elbizonytalanodásának megtapasztalása és a változtatás lehetősége által táplált társadalmi feszültségek végül az 1956-os októberi eseményekbe torkolltak, s még a levert forradalmat követő megtorlások sem szüntették meg a társadalom ellenállási törekvéseit. Ez a lokális egyházközségekre is maradéktalanul igaz.

A fentiekhez kapcsolódóan, de az itt felvázolt eredményeket is árnyalandó, a további kutatási útirányok kapcsán érdemes megemlíteni az 1945-ös földosztások időszakában a csendesebb, „passzívabb" egyházközségekre irányuló kutatásokat. Ehhez kapcsolódik a földosztás tényének és gyakolatának korabeli egyházi megítélése – itt az arányát tekintve igaz csekély számú, de tagadhatatlanul jelen lévő, földet igényelt és kapott egyházközségekről van szó, akik 1949–1950-ig ténylegesen a haszonélvezői voltak a földosztásnak. Érdemes lehet az alapítványi birtokok felosztásait is tüzetesebben megvizsgálni: a legnagyobb arányban kisajátított tiszántúli birtokok esetében e körülmény releváns tényezőt jelenthetett-e azt illetően, hogy itt jöttek létre országos szinten először a „szövetkezeti városok?" A békepapi mozgalom szerepét illetően további útirányt jelentenének az egyházi belső nyelvhasználat módosulásának részletesebb szemantikai vizsgálatai: a diktatúra térfoglalásának nyomonkövetése mellett a téeszesítés üzenetének teologizáló formuláiról is pontosabb, felekezet-specifikusabb képet kaphatnánk. A pasztoráció tekintetében a klérus csendes, látszólag passzív részére irányuló

[757] GYARMATI 2011: 323.

társadalomtörténeti kutatások talán jobban meg tudnák világítani, hogy az ÁEH és a belügyi szervek az egyházi társadalomnak pontosan mekkora részét tudták kontroll alatt tartani? A hitéleti statisztikákat illetően további nagyívű vállalkozást jelentene a településenként és felekezetenként fellelhető egyházközségi hitéleti jelentések összegyűjtése és adatbázisba rendezése annak érdekében, hogy meg lehessen állapítani: a pártállami népmozgalmi adatokat ellensúlyozandó, kontrollforrásként mekkora részüket lehet hasznosítani? További szociológiai érdekesség a hitoktatásban felülreprezentált vasutas szülők társadalmi részvételének okait feltárni – ahogy az új típusú „üzemi munkaformák" kommunista ritualizálási kísérleteit is. A szovjetizálást követően továbbélő, implicit vallási tartalmú viselkedésformák kulturális antropológiai vizsgálatai is egy teljesen új oldaláról mutathatnák be a „modernizációs kényszerhelyzetek" vallásosságra gyakorolt hatásait. Az országos, összehasonlító vizsgálatok jelentette nagykép megrajzolásának kísérletét pedig a hasonszőrű, egyéni vagy csoport keretében végzett, megyei vagy egyházmegyei, de mindenképpen regionális szintű, feltáró kutatásokban látom – ennek ideális kiindulópontja lehet a már említett, ÁEH által 1962-ben készített felmérés. A kényszerkollektivizálás egyházi recepciójának országos szintű kitekintéséről szóló részt az értekezés tematikai keretei miatt jelen dolgozatból kihagytam. Egy ilyen makroszintű kutatás egyrészről a földrajzi nagyrégiók viszonylatában is egy átfogóbb jellegű makroperspektívát eredményezhet, másrészről akár kiindulópontja lehetne a különböző vallásfelekezetű egyházközségeken belül a téeszesítés által közvetett módon indukált szekularizációs tendenciák nemzetközi, posztszovjet országokat érintő összehasonlító vizsgálatainak is.

VII. HIVATKOZÁSOK

1. Felhasznált források

1.1. Levéltári források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

3.1.5. Központi operatív nyilvántartást végző szervezetek által kezelt operatív dossziék (O-dosszié) (1945–1990)

O-9310. Dr. Sipos István

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dosszié) (1945–1989)

V-142343. Tóth Dezső

V-143362. Szécsényi Endre

V-143367. Abavári János

V-144541. Ladányi Imre

V-144934/4. Lovász Gerzson

V-150376/1. Szolnok megyei ellenforradalmi erők

V-15951. Pávay Sándor

V-4503. Fekete Imre

V-82894. Pap Béla

EFL = Egri Főegyházmegyei Levéltár

Archivum Novum. III. Acta Meritorum, 1804-1980.

(1. d.) Lecticalia (A párbérrel, valamint a plébániák központi jövedelmével kapcsolatos iratok), 1924-1979.

(579. d.) Az államnak felajánlott egyházi birtokokról (és egyházi házingatlanokról) kimutatások, 1945-1952.

(585. d.) Államosítás. Szolnok megyei plébániák, 1945-1961.

(54. d.) Circulares (egyházmegyei körlevelek fogalmazványai és mellékletei), 1959.

(163-167. d.) Congregationalia (Espereskerületi gyűlések jegyzőkönyvei), 1951-1959.

MNL JNSzVL = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára

IX. Testületek (1726-2010)

226. Termelőszövetkezetek Tanácsa Szolnok megyei megbízott iratai (1954-1965)

(4. d.) Jelentések, javaslatok, határozatok, 1954-1961.

XVII. Néphatalmi és különleges feladatokra létrejött bizottságok (1944-1989)

503.A. A Szolnok Megyei Földbirtokrendező Tanács iratai. Iktatott iratok, 1945-1950.

(1. d.) Abádszalók, 1945-1947.

Alattyán, 1945-1946.

Besenyszög, 1945-1946.

(2. d.) Fegyvernek, 1945-1947.

Jászdózsa, 1945-1947.

(3. d.) Jászfényszaru, 1945-1946.

Jásztelek, 1945-1946.

(4. d.) Karcag, 1945-1947.

Kőtelek, 1945-1946.

(5. d.) Kunhegyes, 1945-1947.

Nagykörű, 1945-1947.

(6. d.) Szolnok, 1945-1947.

(7. d.) Tiszakürt, 1945-1947.

Tiszapüspöki, 1945-1946.

(9. d.) Törökszentmiklós, 1945-1947.

574. Járási földigénylő bizottságok iratai, 1945.

(1. d.) Jászsági Felsőjárás Földigénylő Bizottságának községi összesítői, 1945.

Szolnoki Központi Földigénylő Bizottság járási összesítő,1945.

Szolnoki Központi Földigénylő Bizottság községi összesítők, 1945.

Tiszai Alsójárás Földigénylő Bizottság járási összesítő, 1945.

Tiszai Alsójárás Földigénylő Bizottság községi összesítők, 1945.

Tiszai Felsőjárás Földigénylő Bizottság járási összesítő, 1945.

Tiszai Felsőjárás Földigénylő Bizottság községi összesítők, 1945.

Tiszai Középjárás Földigénylő Bizottság járási összesítő, 1945.

Tiszai Középjárás Földigénylő Bizottság községi összesítők, 1945.

575. Városi és községi földigénylő bizottságok iratai, 1945-1947.

(2. d.) Besenyszögi Földigénylő Bizottság iratai, 1945-1947.

(9. d.) Jászdózsai Földigénylő Bizottság iratai, 1945-1946.

Jászjákóhalmai Földigénylő Bizottság iratai, 1945-1946.

(13. d.) Kisújszállási Földigénylő Bizottság iratai, 1945-1947.

(16. d.) Kőteleki Földigénylő Bizottság iratai, 1945-1947.

(17. d.) Kuncsorbai Földigénylő Bizottság iratai, 1945-1947.

(29. d.) Tiszaföldvári Földigénylő Bizottság iratai, 1945-1947.

(30. d.) Tiszagyendai Földigénylő Bizottság iratai, 1945-1947.

(31. d.) Tiszaörvényi Földigénylő Bizottság iratai, 1945-1947.

Tiszapüspöki Földigénylő Bizottság iratai, 1945-1946.

(32. d.) Tiszaroffi Földigénylő Bizottság iratai, 1945-1947.

XXIII. Tanácsok (1947-1992).

4. Szolnok Megyei Tanács VB Titkársága, 1950-1990.

(1. d.) Személyi Dosszié 747. „Cseh Lajos”

4. c. Szolnok Megyei Tanács VB Titkársága, TÜK iratok, 1951-1974.

(6. d.) Felmérés a tsz-ekbe férkőzött kulákokról, 1952.

5. c. Szolnok Megyei Tanács VB Pénzügyi Osztályának Iratai. Számnélküli Iratok, 1950-1990.

(90. d.) Kuláklisták, 1950-1953.

10. c. Szolnok Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai. Földbirtokrendezési Csoport iratai, 1950-1961.

(1. d.) Abádszalók-Jászapáti, 1950.

(6. d.) Karcag-Kisújszállás, 1950.

(11. d.) Közigazgatási iratok. Tószeg-Túrkeve, 1950.

(38. d.) Földfelajánlások, tervrajzok, jogszabályok, fegyelmi ügyek, utasítások, jelentések, 1949-1957.

15.a. Szolnok Megyei Tanács Oktatási és Népművelési Osztályának Iratai, 1950-1956.

(3. d.) Vallásügyek. 1950-1956.

26.b. Szolnok Megyei Tanács VB Egyházügyi Titkárságának Iratai. Számnélküli Iratok, 1950-1991

(4. d.) A Váci Egyházmegye és a római katolikus püspöki kar körlevelei, 1951-1989.

(7. d.) Református Zsinati és Egyházkerületi körlevelek, 1951-1958.

(14. d.) Egyházi és társadalmi szertartások összevetése, 1960-1977.

Kimutatás Szolnok megye területén végzett családi ünnepségekről, 1960-1962.

501.a. Jászberény Városi Tanács iratai, 1950-1975.

(4. d.) Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1959.

XXIV. Az államigazgatás területi szervei (1919-2006).

201. Szolnok Megyei Földhivatal iratai, 1945-1950.

(9. d.) Csépa, 1947-1950.

Fegyvernek, 1947.

(12. d.) Jánoshida, 1947.

(32. d.) Kunhegyes, 1947-1950.

(36. d.) Kunszentmárton, 1948.

(39. d.) Mezőtúr, 1948.

(51. d.) Szolnok, 1948.

(76. d.) Törökszentmiklós, 1948/I.

XXXV.1.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Szolnok Megyei Bizottsága. Apparátusi iratok, 1959-1962.

17. ő. e. Megyei tanács egyházügyi főelőadója: járási és városi pártbizottságok jelentései, 1960.

19. ő. e. Kulturális ügyekkel, ünnepek megrendezésével kapcsolatos iratok, 1959.

25. ő. e. Egyházügyi Hivatal jelentései, 1962.

34. ő. e. Egyházügyi Hivatal jelentései és feljegyzései, 1961.

XXXV.2.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Jászapáti Járási Bizottsága. Apparátusi iratok, 1957–1960.

6. ő. e. A járási pártbizottság jelentései az egyházak helyzetéről, a hittanbeíratások helyzetéről, 1960.

XXXV.3.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Jászberény Járási Bizottsága. Apparátusi iratok, 1957-1960.

16. ő. e. A járási pártbizottság jelentései az egyházak és egyházi vezetők helyzetéről, a hittanbeíratások alakulásáról, 1960.

XXXV.4.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Jászberény Városi Bizottsága. Apparátusi iratok, 1956-1960.

19. ő. e. A városi pártbizottság jelentései az egyházak tevékenységéről, anyagi helyzetéről, a hittanra történt beíratásokról, 1960.

XXXV.5.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Karcag Városi Bizottsága. Apparátusi iratok, 1956-1960.

19. ő. e. A városi pártbizottság jelentései az egyházak személyi, anyagi, politikai helyzetéről, a hittanbeíratások alakulásáról, 1960.

XXXV.6.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Kisújszállás Városi Bizottsága. Apparátusi iratok, 1957-1960.

20. ő. e. A városi pártbizottság jelentései az egyházak tevékenységéről, személyi, anyagi és politikai helyzetéről, a hittanbeíratások tapasztalatairól, 1960.

XXXV.7.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Kunhegyes Járási Bizottsága. Apparátusi iratok, 1957-1961.

6. ő. e. Egyházi és vallási világnézettel kapcsolatos iratok, 1960.

XXXV.8.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Kunszentmárton Járási Bizottsága. Apparátusi iratok, 1957-1960.

22. ő. e. A járási pártbizottság jelentései az egyházak gazdasági helyzetéről, tevékenységéről, a hittanbeíratás tapasztalatairól, 1960.

XXXV.9.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Mezőtúr Városi Bizottsága. Apparátusi iratok, 1956-1960.

18. ő. e. A városi pártbizottság jelentései az egyházak személyi, gazdasági helyzetéről, a hittanbeíratások tapasztalatairól, 1960.

XXXV.10.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Szolnok Járási Bizottsága. Apparátusi iratok, 1957-1961.

11. ő. e. Hittanra történt beíratással kapcsolatos iratok, 1961.

18. ő. e. Rendőrség munkájával kapcsolatos iratok, 1961.

26. ő. e. A járási pártbizottság, illetve a pártalapszervezetek jelentései az egyházak személyi, anyagi helyzetéről, a hittanbeíratások tapasztalatairól, 1960.

XXXV.11.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Szolnok Városi Bizottsága. Apparátusi iratok, 1957-1961.

13. ő. e. A vallásos világnézettel, a hittanbeíratásokkal és az ellenük folyó ideológiai harccal kapcsolatos iratok, 1961.

24. ő. e. A városi pártbizottság jelentése az egyházak személyi, anyagi és politikai helyzetéről, a hittanbeíratásokról, egyházi szertartásokról, intézkedési terv az ateista propagandáról, 1960.

XXXV.12.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Tiszafüred Járási Bizottsága. Apparátusi iratok, 1956-1960.

13. ő. e. A járási pártbizottság által a pártalapszervezetekhez küldött körlevél, az állami oktatással és a hittanbeíratással kapcsolatban, 1960.

XXXV.13.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Törökszentmiklós Járási Bizottsága. Apparátusi iratok, 1957-1963.

10. ő. e. Jelentések, kimutatások a hittanbeíratások alakulásáról, 1960.

XXXV.14.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Törökszentmiklós Városi Bizottsága. Apparátusi iratok, 1957-1962.

6. ő. e. Egyházak tevékenységével kapcsolatos iratok, 1962.

14. ő. e. A városi pártbizottság jelentése az egyházak személyi, anyagi és politikai helyzetéről, a hittanbeíratások alakulásáról, 1960.

XXXV.15.b. Magyar Szocialista Munkáspárt Túrkeve Városi Bizottsága. Apparátusi iratok, 1957-1961.

6. ő. e. Egyházak tevékenységével kapcsolatos iratok, 1962.

14. ő. e. Egyházak, személyi, anyagi helyzetével, a hittanbeíratásokkal kapcsolatos iratok, 1960.

XXXV.39.a. Az MDP Szolnok Megyei Pártbizottsága által tartott különféle tanácskozások jegyzőkönyvei, 1948–1956.

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/partiratok_jnszml_mdp_tu/ – utolsó letöltés: 2023. augusztus 18.

XXX.39.a. Az MDP Szolnok Megyei Titkárságának iratai

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/partiratok_jnszml_mdp_ti/ - utolsó letöltés: 2023. december 5.

XXXV.39.b. A Magyar Dolgozók Pártja Szolnok Megyei Bizottsága apparátusi iratai, 1948-1956.

6. ő. e. Járási és városi pártbizottságok a pártszervek munkájáról, egyházak tevékenységéről és mezőgazdasági munkákról - információs jelentések, 1949-1953.

45. ő. e. Községi pártbizottságok, csúcsszervezetek és pártvezetőségek információs jelentései, 1951-1952.

64. ő. e. DÉFOSZ Szolnok megyei bizottságának jelentései, 1949-1951.

107. ő. e. A békemozgalommal és békebizottságok munkájával kapcsolatos jegyzőkönyvek és jelentések, 1950-1954.

120. ő. e. Mezőtúri, szolnoki, törökszentmiklósi, túrkevei pártbizottságok jelentése az agitprop munkákról és a kult. helyzetről, 1948-1955.

148. ő. e. Járási és városi pártbizottságok jelentései a hittanbeíratások alakulásáról, 1950-1955.

149. ő. e. Egyházi rendezvényekkel, papok munkájával és a klerikális reakció tevékenységével kapcsolatos iratok, 1948-1954.

150. ő. e. A Szolnok Megyei Tanács egyházügyi előadójának jelentései az egyházak és a papok tevékenységéről, 1951–1955.

XXXV.40.b. A Magyar Dolgozók Pártja Jászapáti Járási Bizottsága apparátusi iratai, 1948-1956.

28. ő. e. A klerikális reakció és a kulákság tevékenységével, az ellenük folytatott harc tapasztalataival, a hittanbeíratásokkal kapcsolatos iratok, jelentések, levelek, kimutatások, 1950-1956.

XXXV.41.b. A Magyar Dolgozók Pártja Jászberényi Járási Bizottsága apparátusi iratai, 1949-1955.

20. ő. e. Békebizottságok megszervezésével és munkájával kapcsolatos iratok, jelentések, jegyzőkönyvek, levelek, 1950-1951.

30. ő. e. A kulákséggal, az egyházi reakcióval és a pusztamonostori DÉFOSZ titkár meggyilkolásával kapcsolatos iratok, 1949-1950.

XXXV.42.b. A Magyar Dolgozók Pártja Jászberény Városi Bizottsága apparátusi iratai, 1949-1956.

20. ő. e. A hittanbeíratás alakulásával, az egyházi reakció tevékenységével kapcsolatos iratok, jelentések, levelek, 1950-1955.

XXXV.43.b. A Magyar Dolgozók Pártja Karcag Városi Bizottsága apparátusi iratai, 1948-1956.

28. ő. e. A hittanbeíratás alakulásával és a klerikális reakció tevékenységével kapcsolatos iratok, 1948-1956.

XXXV.44.b. A Magyar Dolgozók Pártja Kisújszállás Városi Bizottsága apparátusi iratai, 1949-1952.

15. ő. e. Békebizottságok tevékenységével kapcsolatos iratok, jelentések, békenyilatkozatok, 1950-1952.

25. ő. e. Hittanbeíratás alakulásával és a papok tevékenységével kapcsolatos iratok, 1949-1952.

XXXV.45.b. A Magyar Dolgozók Pártja Kunhegyesi Járási Bizottsága apparátusi iratai, 1948-1956.

30. ő. e. Az állami oktatással, pedagógusokkal és az oktatási intézmények munkájával kapcsolatos iratok, 1954-1956.

34. ő. e. Az egyházak, a papok, a klerikális reakció tevékenységével és a hittanbeíratás alakulásával kapcsolatos iratok, 1949-1956.

XXXV.46.b. A Magyar Dolgozók Pártja Kunszentmártoni Járási Bizottsága apparátusi iratai, 1950-1956.

36. ő. e. Az egyházak, papok tevékenységével és a hittanbeíratások alakulásával kapcsolatos iratok, 1950-1956.

XXXV.47.b. A Magyar Dolgozók Pártja Mezőtúr Városi Bizottsága apparátusi iratai, 1950-1954.

34. ő. e. Klerikális reakció elleni harc eredményeiről szóló jelentések, 1950-1954.

XXXV.48.b. A Magyar Dolgozók Pártja Szolnoki Járási Bizottsága apparátusi iratai, 1949-1950.

27. ő. e. Az egyházak, egyházi vezető személyiségek munkájával és a hittanbeíratás alakulásával kapcsolatos iratok, 1949-1950.

XXXV.51.b. A Magyar Dolgozók Pártja Törökszentmiklósi Járási Bizottsága apparátusi iratai, 1948-1955.

25. ő. e. Hittanbeíratással, az egyházak munkájával, egyházi rendezvényekkel és a fekete reakció tevékenységével kapcsolatos iratok, 1948-1955.

XXXV.52.b. A Magyar Dolgozók Pártja Törökszentmiklós Városi Bizottsága apparátusi iratai, 1949-1951.

24. ő. e. Hittanbeíratással és az egyházi reakció tevékenységével kapcsolatos iratok, 1949-1951.

XXXV.53.b. A Magyar Dolgozók Pártja Túrkeve Városi Bizottsága apparátusi iratai, 1951-1953.

22. ő. e. Hittanbeíratással és az egyházi reakció tevékenységével kapcsolatos iratok, 1951-1953.

XXXV.61. Az 1956-os forradalomra, leverésére vonatkozó dokumentumok, 1956.

8. ő. e. Az 1956-os ellenforradalomra, leverésére vonatkozó dokumentumok gyűjteménye. Az 1956-os ellenforradalomra való visszaemlékezések, feljegyzések, egyéb iratok Törökszentmiklós járásból, 1956-1957.

9. ő. e. Az 1956-os ellenforradalomra, leverésére vonatkozó dokumentumok gyűjteménye. Az 1956-os ellenforradalomra való visszaemlékezések, feljegyzések, egyéb iratok Tiszafüred járásból, 1956-1957.

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

XVII. Néphatalmi és különleges feladatokra alakult bizottságok (1945-1989)

Országos Földbirtokrendező Tanács. 1-a. I. sz. Tárgyalótanács jegyzőkönyvei, 1945-1946.

(1. d.) 1945. IV. 1. – VII. 30.

(3. d.) 1946. I. 1. – IX. 6.

Országos Földbirtokrendező Tanács. 1-c. III. sz. Tárgyalótanács jegyzőkönyve, 1945-1946.

(1. d.) 1946. X. 1. – XII. 31.

XIX. Az államigazgatás legfelsőbb szervei (1862-2014)

A-21-a Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek,

Állami Egyházügyi Hivatal, Elnöki iratok, 1951-1989.

A-21-d Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek,

Állami Egyházügyi Hivatal, Visszaminősített TÜK iratok, 1957-1989.

K-11-a Mezőgazdaság- és élelmezésügy. Országos Földhivatal iratai. Általános iratok, 1945-1950.

(365-367.d.) Kimutatás a földreform során igénybevett és meghagyott ingatlanokról. Szolnok megye, 1947-1950.

(1006. d.) Megyei földhivatalok jelentései. Szolnok megye, 1945-1950.

XXVII. Testületek (1896-2012)

K-1 Mezőgazdaság- és élelmezésügy. Országos Földművelésügyi Tanács, 1945-1949.

(2. d.) 3. tétel: Kerületi földművelésügyi tanácsok működési jelentései, 1947-1949.

N-1 Szövetkezetügy. Földművesszövetkezetek Országos Központja, 1945-1948.

(12. d.) 21. tétel: Szolnok megye, 1945-1948.

M-KS. Az 1945 utáni munkáspártok és szakszervezetek iratai. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Szervei (1946-1958)

276-89. Agitációs és Propaganda Osztály, 1950-1956.

152. ő. e. Békepapi mozgalomról készült jelentések, 1950-1956.

179. ő. e. Falusi Agitációs Alosztály iratai, 1950-1956.

276. ő. e. Agitációs részleghez kapcsolódó szervek és intézmények tevékenységével összefüggő iratok. ÁEH és pártszervek az egyházak helyzetéről, 1950-1954.

277-278. ő. e. Állami Egyházügyi Hivatal és a pártszervek jelentései az egyházak helyzetéről, 1955-1956.

568. ő. e. A területi pártszervek munkájával összefüggő iratok. Szolnok megyei pártbizottság. Jelentések, feljegyzések a klerikális reakció tevékenységéről és az ellene folyó harcról, 1950-1956.

570. ő. e. Területi pártszervek munkájának iratai. Szolnok Megyei Pártbizottság, 1950-1953.

572. ő. e. A területi pártszervek munkájával összefüggő iratok. Szolnok megyei pártbizottság. Jelentések, feljegyzések a klerikális reakció tevékenységéről és az ellene folyó harcról, 1954-1965.

276-93. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, 1948-1956.

145. ő. e. Mezőgazdasági kampányok, munkaverseny, tszcs-alakító bizottságok munkája, tagosítási jelentések. Szolnok megye, 1949.

238. ő. e. Föld- és ingatlanfelajánlás: földek és ingatlanok, 1950.

288-22. MSZMP Központi Szervei. Agitációs és Propaganda (Társadalompolitikai) Osztály (1956-1989)

3. ő. e. Tömegszervezetekkel, intézményekkel kapcsolatos anyagok (1957)

5. Jelentés a papi békebizottságok tevékenységének néhány kérdéséről

23. Feljegyzés az 1959/60. évi hittanbeíratásokról.

4. ő. e. Egyházak, ateista propaganda (1959)

5. A Művelődésügyi Minisztérium javaslata a vallásos ideológia elleni tevékenység megszervezésére.

TtREL = Tiszántúli Református Egyházkerület Kollégiumi Levéltára

I.33.c. Nagykunsági Egyházmegye iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (1791-2007)

(21-24. d.) Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 1943-1961.

I.33.i. Nagykunsági Egyházmegye iratai. Statisztikai Kimutatások (1787-2011)

(11. d.) Államosítással kapcsolatos kimutatások, jelentések, ügyiratok, 1945-1952.

VPKL = Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

A.1. Váci Püspöki Hivatal iratai. Egyházkormányzati iratok (1712-1993)

a. Capitulum (A Váci Székeskáptalannal kapcsolatos iratok) B.

(1-2. d.) Földfelajánlások okmányai I-II., 1953-1954.

a. Congregatio Districtualis (Espereskerületi gyűlések jegyzőkönyvei), 1761-1993.

(2-3. d.) Espereskerületek plébániáinak hitéleti jelentései, 1947-1958.

d. Acta Parochiarum (Plébániákra vonatkozó iratok)

(1. d.) Csépa, 1900-1992.

1.2. Publikált források

600/1945. M. E. sz. RENDELET.

600/1945. M. E. sz. rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról, 1945. március 17., In: Fürj Zoltán – Jávor András (szerk.) *„…a birtokolt föld… a szabadság maga.” Tudományos ünnepi konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulójából*, Kiadja: Fürj Zoltán, Debrecen, 2005, 206-211.

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRVÉNYEI 1933.

A Magyarországi Református Egyház törvényei. Az 1928. évi május hó 8. napján megnyílt negyedik budapesti országos zsinat által alkotott kilenc törvénycikk, A Magyarországi Református Egyház Hivatalos Kiadványa, Budapest, 1933.

BALOGH – GERGELY 1993.

Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon*, História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993.

BEKE 2015.
Beke Margit (szerk.): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között, Magyar Történelmi Okmánytárak. Egyháztörténeti források 1., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.

BIHARI M. 2004.
Bihari Mihály (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1944-1988*, ELTE-Eötvös Kiadó, Budapest, 2004.

CSEH G. 2006.
Cseh Géza: *Válogatás az 1956-os forradalom levéltári dokumentumaiból*. *Szolnok megye.* Szerk. Zádorné Zsoldos Mária. (Jász-Nagykun-Szolnok megyei levéltár közleményei 8.), Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok, 2006.

ESTÓK – FEHÉR – GUNST – VARGA 2005.
Estók János – Fehér György – Gunst Péter – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Agrárvilág Magyarországon 1848-2004*, Budapest, 2005.

GAZDACÍMTÁR 1937.
Magyarország Földbirtokosai és földbérlői (gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1937.

HAVASY 1990.
Havasy Gyula: *A magyar katolikusok szenvedései (1944-1989)*, Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye, Budapest, 1990.

KÖVÉR 2002/a.
Kövér István: *Egyházügyi jelentések Vas megyéből. 1952-1959. I.*, In: Vasi Szemle, 56. évf. (2002) 5. sz. 618-641.

KÖVÉR 2002/b.
Kövér István: *Egyházügyi jelentések Vas megyéből. 1952-1959. II.*, In: Vasi Szemle, 56. évf. (2002) 6. sz. 763-788.

MDP HATÁROZATAI 1998.
Habuda Miklós – Rákosi Sándor – Székely Gábor – T. Varga György – Izsák Lajos (szerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948-1956*, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

MSZMP HATÁROZATAI 1973.
Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.

NÉPSZÁMLÁLÁS 1949.
Dr. Kepecs József (szerk.): *1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.

NÉPSZÁMLÁLÁS 1960.
1960. évi népszámlálás 3. p. Szolnok megye személyi és családi adatai, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1962.

Ö. KOVÁCS 2015/a.
Ö. Kovács József: *Vidéki Magyarország 1945-1970 - Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról*, Balassi Kiadó, Budapest, 2015.

ÖTVÖS é. n.
Ötvös László: *A Nagykunsági Református Egyházmegye története. Az egyházi élet hétköznapjai*, Nagykunsági Református Egyházmegye, Debrecen, é.n.

ROMSICS 2000.
Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914-1999 II.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

SCHEFTSIK 1935.
Scheftsik György (szerk.): *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene*, Kiadja: Kalotai László, Pécs, 1935.

SCHEMATISMUS VÁC 1945.

Schematismus cleri archidioecesis Agriensis, Typhographia Dioecesana ad S Joannem, Agiae, 1945.

SCHEMATISMUS EGER 1949.
Schematismus cleri Dioecesis Vaciensis Pro Anno a Christo Nato 1949, Kapisztrán Nyomda, Vác, 1949.

SIC! 2006.
Hamarkay Endre – Keresztes Dániel – Ladányi Sándor (szerk.): *[SIC!] Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből*, Exodus Kiadó, h. n., 2006.

SZABÓ Cs. 2006.
Szabó Csaba: *Az Állami Egyházügyi Hivatal értékelése az 1956 után kialakult egyházpolitikai helyzetről*, In: Archivnet, 6. évf., (2006) 5. sz. http://www.archivnet.hu/politika/az_allami_egyhazugyi_hivatal_ertekelese_az_1956_utan_kialakult_egyhazpolitikai_helyzetrol.html?oldal=2 (utolsó letöltés: 2023. 12. 12.)

SZABÓ Cs. 2000.
Szabó Csaba: *Egyházügyi hangulatjelentések 1951-1953*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

SZABÓ I. – SZABÓ L. 1980.
Szabó István – Szabó László: *Szolnok megye*, In: Tóth Tibor (szerk.): Adatok Szolnok megye történetéből I., Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok, 1980, 21-58.

SZOLNOK MEGYE HELYSÉGNÉVTÁRA 1999.
Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 14. Jász-Nagykun-Szolnok megye, Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási Főosztály, Budapest, 1999.

TOMKA M. 1988.
Tomka Miklós: *A magyarországi katolicizmus statisztikája és szociológiája*, In: Turányi László (szerk.): Magyar Katolikus Almanach II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945-1985, Szent István Társulat, Budapest, 1988, 510-577.

UNGOR 1971.

Ungor Tibor (szerk).: *A felemelkedés útján (1944-1970). Dokumentumok Szolnok megye negyedszázados történetéből*, Szolnok Megyei Lapkiadó Vállalat, Szolnok, 1971.

VARGA L. 2008.
Varga Lajos: *Dokumentumok Kenyeres Lajos vértanúságának történetéhez*, In: *Vigilia – Kaolikus Irodalmi-Tudományos Folyóirat*, 73. évf. (2008) 11. sz. 867-871.

VÖLGYESI M. 1974.
Völgyesi Mátyás (szerk.): *Egyházi vonatkozású jogszabályok gyűjteménye*, k. n., Budapest, 1974.

1.3. Online lexikonok

https://bucsujaras.hu/jaszbereny/ (utolsó letöltés: 2024.06.24.)
https://lexikon.katolikus.hu/ (utolsó letöltés: 2023. 12. 05.)
https://leveltar.drk.hu/assets/uploads/documents/ttrel-fondjegyzek-2019.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.14.)
https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/b-F07EE/b-listazas-F07F2/ (utolsó letöltés: 2024.07.05.)
https://lexikon.katolikus.hu/E/egyh%C3%A1zi%20ad%C3%B3.html (utolsó letöltés: 2025.06.12.)
www.nepesseg.com/jasz-nagykun-szolnok (utolsó letöltés: 2022. 01. 25).

1.4. Sajtóforrások

Katolikus Szó, 1959.
Ludas Matyi, 1950-1953.
Szabad Föld, 1961.
Szabad Nép, 1950-1952.
Szolnok Megyei Néplap, 1950-1960.
Új Ember, 1945.

2. Felhasznált irodalom

ALBRECHT-BIRKNER 2018.
Albrecht-Birkner, Veronika: *Freiheit in Grenzen. Protestantismus in der DDR* (Christentum und Zeitgeschichte [CuZ 2.], Evangelische Verlangsanstalt, Leipzig, 2018.

AHLSTROM 2004.
Ahlstrom, Sydney Eckmann: *A Religious History of the American People*, Yale University Press, New Haven, 2004.

AHRBERG 2019.
Ahrberg, Edda: *„…daß die Methode der Kollektivierung schreiendes Unrecht gewesen ist." Folker Hachtmann, Pastor und Chronist in einem mecklenburgischen Dorf in der DDR*, Der Landesbeauftragte für Mecklenburg-Vorpommern für die Aufarbeitung der SED-Diktatur, Schwerin, 2019.

APOR P. 2006.
Apor Péter: *Történeti antropológia*, In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek, Osiris Tankönyvek, Budapest, 2006, 443-466.

BALOGH 1997/a.
Balogh Margit: *Egyház és egyházpolitika a Kádár-rendszerben*, In: Eszmélet – Társadalomkritikai és Kulturális Folyóirat, 9. évf. (1997) 34. sz. 69-79.

BALOGH 1997/b.
Balogh Margit: *Egyházak a szovjet rendszerben (1945-1989)*, In: Kollega Tarsoly István (szerk.): Magyarország a XX. században II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság, Babits Kiadó, Budapest, 1997, 374-405.

BALOGH 2007.
Balogh Margit*: Forrásoktól a történeti feldolgozásig*, In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései (Seria Historiae

Dioecesis Quinqueecclesiensis III.), Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2007, 40-70.

BALOGH 2008.
Balogh Margit: *„Isten szabad ege alatt." – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között*, In: Balogh Margit (szerk.): Felekezetek, egyházpolitika és identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után – Konfesie, cirkevná politika, identita na slovensku a v mad'arsku po rolu 1945, Kossuth Kiadó, Budapest, 2008, 49-60.

BALOGH 2012.
Balogh Margit: *Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiaskó. Hitoktatási küzdelem és körülményei, 1946-1947*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 24. évf. (2012) 3-4. sz. 109-119.

BALOGH 2015/a.
Balogh Margit: *Mindszenty József I.*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.

BALOGH 2015/b.
Balogh Margit: *Mindszenty József II.*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.

BÁNK 1982.
Bánk József: *A pápai enciklikák és jelentőségük*, In: *Vigilia – Katolikus Irodalmi-Tudományos Folyóirat*, 47. évf. (1982) 8. sz. 593-595.

BÁNKUTI 2018.
Bánkuti Gábor: *Intézményi heterogenitás és cselekvési környezet. A katolikus egyház szerepei 1956-ban*, In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Vakvágány. „A szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 1., (Magyar vidék a 20. században 2.), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018, 539-554.

BARANYI 2005.

Baranyi Béla: *A földreform társadalmi hatásai*, In: Fürj Zoltán – Jávor András (szerk.) *„…a birtokolt föld… a szabadság maga.” Tudományos ünnepi konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulójából,* Kiadja: Fürj Zoltán, Debrecen, 2005, 107-114.

BARNA 1995.
Barna Gábor: *Vallásos népélet a Kárpát-medencében. Népismereti tanulmányok és közlések*, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1995.

BAUERKÄMPER 1999.
Bauerkämper, Arnd: *Zwangsmodernisierung und Krisenzycklen. Die Bodenreform und Kollektivierung in Brandenburg 1945-1960/61*, In: Geschichte und Gesellschaft. Oct. - Dec., 1999, 25. Jahrg., H. 4, Ostdeutschland unter dem Kommunismus 1945–1950 (Oct. - Dec., 1999), Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG), Göttingen, 1999, 556-588.

BAUERKÄMPER – IORDACHI 2014.
Bauerkämper, Arnd – Iordachi, Constantin: *The Collectivization of Agriculture of Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements from the 1930s to the 1980s*., CEUPress, Budapest, 2014.

BEDNÁRIK 2018.
Bednárik János: *Egyház és helyi társadalom a 19. század második felében. Történeti etnográfiai vizsgálat Buda környéki települések példáján*, Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományok Doktori Iskola, Budapest, 2018,
https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40521/dissz_bednarik_janos_tortenelemtud.pdf (utolsó letöltés: 2024.06.14.)

BELL 1984.
Bell, Peter D.: *Peasants in Socialist Transition. Life in a Collectivized Hungarian Village*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1984.

BELUSZKY 2001.
Beluszky Pál: *A Nagyalföld történeti földrajza*, Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft., Budapest-Pécs, 2001.

BENCSIK 2012.
Bencsik Péter: *Az európai népi demokratikus és szocialista országok alkotmányainak összehasonlító vizsgálata*, In: *Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat*, 8. évf. (2012) 3. sz. 153-205. http://epa.oszk.hu/00900/00995/00031/pdf/EPA00995_multunk_2012_3_153-205.pdf (utolsó letöltés: 2023.11.05)

BERESZTÓCZY 1970.
Beresztóczy Miklós: *A katolikus békemozgalom 20 éve*, Ecclesia Könyvkiadó, Budapest, 1970.

BERGER 1999.
Berger, Peter L.: *The Desecularization of the World – A Global Overview*, In: Berger, Peter L. (ed.): The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics, Wm. B. Eersmans Publishing Co., Washington D. C., 1999, 1–19.

BERTALAN 2010.
Bertalan Péter: *A katolikus és protestáns egyházak tér- és közösségszervező jellemzői a Dél-Dunántúlon történelmi dimenzióiban*, In: Hajdú Zoltán (szerk.): Szubszidiaritás és regionalitás az egyház- és államszervezetben, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2010, 123-147.

BERTALAN 2018.
Bertalan Péter: *Az „Ellenállástól" a kompromisszumig. Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957-1968*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018.

BÉKÉS 2022.
Békés Csaba: *Magyarország és a nemzetközi politika, 1945-1991: Problémák, vitakérdések, új megközelítések*, In: Rainer M. János (szerk.): A szovjet típusú rendszer időszakának vitatott kérdései, Kronosz Kiadó, Pécs, 2022, 211-227.

BIHARI I. 2012.
Bihari István: *Emlékeim nyomában 1920-1989 között*, GARBO kiadó, Budapest-Karcag, 2012.

BOGÁRDI 1995.

Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*, Ethnica Kiadás, Debrecen, 1995.

BOLBERITZ 2014.
Bolberitz Pál: *Szekularizáció és szekularizmus*, In: *Korunk Társadalomtudományi Folyóirat*, 25. évf. (2014) 5. sz. 58-62. https://epa.oszk.hu/00400/00458/00604/pdf/EPA00458_korunk_2014_05_058-062.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.27.)

BOLGÁR 2008.
Bolgár Dániel: *A kulák érthető arca*, In: Horváth Sándor (szerk.): Mindennapok Rákosi és Kádár korában, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008, 50-93.

BOLYKI – LADÁNYI 1999.
Bolyki János – Ladányi Sándor: *A Magyarországi Református Egyház 1918-1948 között*, In: Barcza József – Dienes Dénes (szerk.): A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990 I. Tanulmányok, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak, 1999, 7-138..

BÖGRE 1998.
Bögre Zsuzsanna: *Békepapság az üldözött egyházban. Kísérlet egy értelmezési keret kialakítására*, In: Máté-Tóth András – Jahn Mária (szerk.): Studia Religiosa – Tanulmányok András Imre 70. születésnapjára, Bába és Társa Kiadó, Szeged, 1998, 61–71.

BÖGRE 2010.
Bögre Zsuzsanna: *Kuláküldözés és egyházüldözés Besenyőtelken. Mikrotörténeti megközelítés*. In: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban, Luther Kiadó, Budapest, 2010, 306-328.

BRANDT 2006.
Brandt, Julianne: *A vallás társadalomtörténete*, In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek, Osiris Tankönyvek, Budapest, 2006, 258-280.

CARR 1993.
Carr, Edward Hallet: *Mi a történelem?* (ford.: Bérczes Tibor). Századvég Kiadó, Budapest, 1993.

CASANOVA 2018.
Casanova, José: *A Public Religions – Újragondolva* (ford. Görföl Tibor), In: Barabás Gábor – Csibi Norbert – Gyimesi Réka (szerk.): Pontes – A PTE BTK Történettudományi Intézetének évkönyve 1., PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs, 2018, 11-34. https://journals.lib.pte.hu/index.php/pontes/article/view/69/44 (utolsó letöltés: 2025.06.27.)

CASSIRER 1997.
Cassirer, Ernst: *A modern politikai mítoszok technikája*, In: Zentai Violetta (szerk.): Politikai antropológia, Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 37-50.

CERTEAU 1984.
Certeau, Michel de: *The Practice of Everyday Life* (transl. Rendall, Steven), University of California Press, Berkeley, 1984.

CHAUNU 1971.
Chaunu, Pierre: *A klasszikus Európa* (ford.: Benda Kálmán – Terényi István), Gondolat Kiadó, Budapest, 1971.

CONQUEST 1987.
Conquest, Robert: *The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror Famine*, Oxford University Press, Oxford, 1987.

CSEH G. 2018.
Cseh Géza: *Erőszak és önkényeskedések. A kollektivizálás befejezése Szolnok megyében,* In: Rácz Árpád (főszerk.): *Rubicon Történelmi Folyóirat*, 29. évf. (2018) 9. sz., Budapest, 2018, 44-49.

CSEH G. 2019.
Cseh Géza: *„Minden kényszer nélkül." A mezőgazdasági tulajdonviszonyok átalakítása Szolnok megyében az 1956-os forradalomtól a kollektivizálás befejezéséig*, In: Galambos István

– Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Magyar Dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról. [Magyar vidék a 20. században 4. (Sorozatszerk.: Fodor Pál, Horváth Gergely Krisztián, Kiss Réka, Ö. Kovács József)], MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019, 87-101.

CSIKÓS 2018.
Csikós Gábor: *Egyéni és kisközösségi autonómiák (1850-1970). Jászdózsa és Páty társadalomtörténetének példáján*, Doktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, 2018. https://disszertacio.ppke.hu/id/eprint/133/1/BTK_DD_2018_csikos.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.17.)

CSIKÓS 2020.
Csikós Gábor: *Az 1945-ös földosztás arcai Jász-Nagykun-Szolnok vármegye három településének példáján*, In: Csönge Attila – Pozsgai Erika – Szabóné Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 34., Szolnok, 2020, 161-177.

CSIKÓS – Ö. KOVÁCS 2023.
Csikós Gábor – Ö. Kovács József: *Kényszerkollektivizálás és egyházi társadalom*, In: Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években 1., Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2023, 363-384.

CSIZMADIA 1966.
Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

CSÖNGE 2011.
Csönge Attila: *„A földért harcolni kell!" Adalékok a második világháborút követő földosztás történetéhez*, In: Fülöp Tamás (szerk.): Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 26., Szolnok, 2011, 407-439.

DONÁTH 1969.

Donáth Ferenc: *Demokratikus földreform Magyarországon 1945-1947*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1969.

DÖMÖTÖR 1990.
Dömötör Tekla: *A magyar néphitkutatás története és főbb kérdései*, In: Hoppál Mihály (szerk.): Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

ENGELS 1963.
Engels, Friedrich: *Anti-Dühring/A természet dialektikája*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963.

ERDMANN 1988.
Erdmann Gyula: *A beszolgáltatási rendszer*, In: Orbán Sándor – Pölöskei Ferenc (szerk.): Tanulmányok a szocialista mezőgazdaság kialakulásáról, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete – ELTE Bölcsészettudományi Kara, Budapest, 1988, 143-233.

ERDMANN 1992.
Erdmann Gyula: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945-1956*, Trevan Kiadó, Békéscsaba, 1992.

FARKAS A. 2009.
Farkas Attila Márton: *A kommunizmus örökletes betegsége – az árnyékkereszténység*, In: Szalai Erzsébet (szerk.): Kordiagnózis. Fiatal Társadalomtudósok antológiája, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2009, 24-69. https://real.mtak.hu/124027/1/FAM_Akommunizmusorokletesbetegsege.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.27.)

FARKAS Gy. 2006.
Farkas Gyöngyi: *Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai*, In: *Aetas Történettudományi Folyóirat*, 21. évf. (2006) 4. sz. 146-170.

FARKAS Gy. 2016.

Farkas Gyöngyi: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951-1961* (Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 6.), Korall Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2016.

FAZEKAS Cs. 2002.
Fazekas Csaba: *Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adalékok a „kádári konszolidáció" egyházpolitikájához*, In: Dobrossy István (szerk.): Levéltári Évkönyv IX., Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2002, 301-319.

FEJÉRDY 2018.
Fejérdy András: *Vallási ellenállás Magyarországon a kommunista rendszerrel szemben*, In: Apor Péter – Bódi Lóránt – Horváth Sándor – Huhák Heléna – Scheibner Tamás (szerk.): Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2018, 143-150.

FEJÉRDY 2023.
Fejérdy András: *„Az ÁEH a dekrétumot olyan hidegháborús megkülönböztetésnek tartja, amely sérti a Magyar Népköztársaságot." A papi békemozgalom helye a kádári egyházpolitikában,* In: Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években 1., Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2023, 15-76.

FODOR 2005.
Fodor László: *Az 1945-ös földreform értékelése jogi szempontból*, In: Fürj Zoltán – Jávor András (szerk.): „…a birtokolt föld… a szabadság maga." Tudományos konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulójából, Kiadja: Fürj Zoltán, Budapest, 2005, 115-134.

FOUCAULT 1991.
Foucault, Michel: *A modernség politikai-filozófiai dilemmái, a felvilágosodáson innen és túl. Michel Foucault írásaiból*, (ford. szerk.: Szakolczay Árpád), MTA Szociológiai Kutatóintézete, Budapest, 1991.

FÜRJ 2005.

Fürj Zoltán: *A földreform és Debrecen*, In: Fürj Zoltán – Jávor András (szerk.) *„…a birtokolt föld… a szabadság maga.” Tudományos ünnepi konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulójából*, Kiadja: Fürj Zoltán, Debrecen, 2005, 81-94.

GÁCSI 1963.
Gácsi Ferenc: *Szolnok megye népessége az 1949-1960. népszámlálás tükrében*, In: *Jászkunság – az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület folyóirata*, 9. évf. (1963). 1. sz. 35-37.

GÁL 2017.
Gál Máté: *Egy összeférhetetlen vidéki megbízott 1956 utáni karrierje. Borai Emil, az ÁEH egri egyházügyi főelőadójának tevékenysége 1956-1969 között*, In: *Aetas Történettudományi Folyóirat*, 32. évf. (2017) 1. sz. 121-142.

GÁL 2023/a.
Gál Máté: *A katolikus egyház és a hitgyakorlás korlátozása Heves megyében (1950-1962)*, Kronosz Kiadó, Budapest, 2023.

GÁL 2023/b.
Gál Máté: *A katolikus egyházi személyek viszonya a kényszerkollektivizáláshoz Heves megyében – Egy felmérés tapasztalatai*, In: Molnár Dávid – Varga Zsolt (szerk.): Tanulmányok Cseh Zita, Kovács Melinda és Szabó Jolán tiszteletére, Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára, Eger, 2023, 107-120.

GALAMBOS – HORVÁTH G. 2019.
Galambos István – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dúlás – tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*. (Magyar vidék a 20. században 4.), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019.

GÁRDONYI 2015.
Gárdonyi Máté*: Egyház a szocialista társadalomban – mint teológiai probléma*, In: Nagy Mihály Zoltán – Zombori István (szerk.): Az egyház hatalma – a hatalom egyháza. A közép-kelet-európai egyházi vezetők felfogása az állam és az egyház kapcsolatáról 1945 és 1989 között, METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2015, 9-14.

GÁRDONYI – HORVÁTH G. 2017.
Gárdonyi Máté – Horváth Gergely Krisztián: *Megtorlástól a kollektivizálásig. A „klerikális reakció elleni harc" a Veszprémi Egyházmegyében 1956 és 1962 között*, In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): „Rendületlenül a romok között." A Veszprémi Egyházmegye 1945 és 1972 között. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2016. augusztus 24-25-én rendezett konferencia előadásai, Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém, 2017, 133-195.

GÁRDONYI 2022.
Gárdonyi Máté: *„Nem hallgathatunk." A Magyar Katolikus Püspöki Kar és az 1945 utáni, politikai-társadalmi változások*, In: Célkeresztben. Mindszenty József pere és a szovjet blokk főpásztorainak meghurcolása, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatócsoport – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2022, 23-39.

GEREBEN 2005.
Gereben Ágnes: *Egyház az ateista államban. Új dokumentumok az orosz ortodoxia és a bolsevizmus viszonyáról*, PolgART, Budapest, 2005.

GEREBEN 2013.
Gereben Ágnes: *Megtorlások a Szovjetunióban*, Helikon Kiadó, Budapest, 2013.

GERGELY 1985.
Gergely Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon (1944-1971)*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.

GERGELY 1990.
Gergely Jenő: *Az 1950-es egyezmény. A szerzetesrendek feloszlatása Magyarországon*, Vigilia Könyvkiadó, Budapest, 1990.

GERGELY 2005.
Gergely Jenő: *Az egyházak és a földkérdés*, In: Fürj Zoltán – Jávor András (szerk.): *„*…a birtokolt föld… a szabadság maga." Tudományos konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulójából, Kiadja: Fürj Zoltán, Debrecen, 2005, 71-80.

GILBERT 1976.
Gilbert, Alan David: *Religion and Society in Industrial England. Church, Chapel and Social Change 1740-1914. (Themes in British Social History)*, Pearson Education Limited, London, 1976.

GUNST 2005.
Gunst Péter: *A magyarországi földreform*, In: Fürj Zoltán – Jávor András (szerk.) *„ …a birtokolt föld… a szabadság maga.” Tudományos ünnepi konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulójából,* Kiadja: Fürj Zoltán, Debrecen, 2005, 53-60.

GYÁNI – KÖVÉR 1998.
Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Osiris Tankönyvek, Budapest, 1998.

GYÁNI 2006.
Gyáni Gábor: *Történetelmélet és társadalomtörténet*, In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek, Osiris Tankönyvek, Budapest, 2006, 11-56.

GYÁNI 2020.
Gyáni Gábor: *A trauma elbeszélhetősége*, In: Gyáni Gábor: Az elveszíthető múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2020, 267-374.

GYARMATI 2008.
Gyarmati György: *Megfigyelők és megfigyeltek – társadalomtörténeti nézőpontból*, In: Bárka – Irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat, 16. évf. (2008) 6. sz. 67-75.

GYARMATI 2011.
Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945-1956*, Rubicon-Ház, Budapest, 2011.

HETÉNYI 1992.
Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I*., Lámpás Kiadó, Abaliget, 1992.

HETÉNYI 1996.
Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III.*, Lámpás Kiadó, Abaliget, 1996.

HORVÁTH G. 2015.
Horváth Gergely Krisztián: *Földosztás vagy földfosztás? Az egyházakkal szembeni gyakorlatról, 1945,* In: R*ubicon Történelmi Folyóirat RubicOnline Plusz* http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/foldosztas_vagy_foldfosztas_az_egyhazakkal_szembeni_gyakorlatrol_1945/ (utolsó letöltés: 2024.07.21.)

HORVÁTH G. 2017.
Horváth Gergely Krisztián: *A plébániai földek „reformja" a Veszprémi Egyházmegyében 1945-ben*, In: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben, (Magyar vidék a 20. században 1.), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017, 531-574.

HORVÁTH G. 2021.
Horváth Gergely Krisztián: *A kommunista rendszer keresztény kritikájának határai. Dr. Kőgl Lénárd dabronyi és jásdi plébános homíliái (1953-1980)*, In: Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Lefojtva. Uralom, alávetettség és autonómia a pártállamban (1957-1980), (Magyar vidék a 20. században 7.), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2021, 497-533.

HORVÁTH I. 2007.
Horváth István: *Templomból a kultúrházba. A keresztelési, házassági és temetési szertartások „államosítása"*, In: In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis III.), Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2007, 146-187.

HÖLSCHER 1995.
Hölscher, Lucian: *Secularization and Urbanization in the Nineteenth Century. An interpretative model*, In: McLeod, Hugh (ed.): European Religion in the Great Cities 1830-1930, Routledge Taylor&Francis Group, London, 1995, 263-288.

HUHÁK 2020.
Huhák Heléna: *Megfigyelés másképp. Házi agitáció és egy angyalföldi tanácstag lakólátogatásai*, In: *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 21. évf. (2020) 79. sz. 5-24.

IZSÁK 2005.
Izsák Lajos: *A koalíciós és ellenzéki pártok agrárpolitikai célkitűzései 1944-1947*, In: Fürj Zoltán – Jávor András (szerk.*) „…a birtokolt föld… a szabadság maga.” Tudományos ünnepi konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulójából*, Kiadja: Fürj Zoltán, Debrecen, 2005, 61-70.

JÁVOR – MOLNÁR – SÁRKÁNY – SZABÓ 2000.
Jávor Kata – Molnár Mária – Sárkány Mihály – Szabó Piroska: *A falusi társadalom a szocializmus időszakában*, In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): Magyar néprajz VIII. Társadalom, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000, 977-1006, https://mek.oszk.hu/02100/02152/html/08/432.html (utolsó letöltés: 2024.06.16.)

JOBST 2010.
Jobst Ágnes: *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 109.), Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010.

KAPITÁNY Á. – KAPITÁNY G. 2007.
Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Túlélési stratégiák – társadalmi adaptációs módok*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2007.

KARDOS 1969.
Kardos László: *Egyház és vallásos élet egy mai magyar faluban. Bakonycsernye 1965*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969.

KATUS 2008.
Katus László: *Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek*, PTE BTK Történelem Tanszékcsoport, Pécs, 2008.

KÁLI 2021.
Káli Csaba: *Zala megye szovjetizálása 1945-1950*, [Magyar vidék a 20. században 6. (Sorozatszerk.: Balogh Balázs – Fodor Pál – Horváth Gergely Krisztián – Kiss Réka – Ö. Kovács József)], MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2021.

KÁLMÁN 2010.
Kálmán Peregrin OFM: *Dogma – történet. Módszertani kérdésfeltevés a katolikus egyház 1945 és 1990 közötti történetének értelmezéséhez*, In: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban, Luther Kiadó, Budapest, 2010, 13-32.

KEREK 1989.
Kerek Béla: *A mezőgazdaság kollektivizálása Szolnok megyében 1948-1961, I. rész*, In: Botka János (szerk.): Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 4., Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok, 1989, 147-187.

KISS 2022.
Kiss Réka: *„Nekem nem volt szabad nemet mondanom." Egy „elmaradt" és egy megvalósult per tanulságai Magyarország szovjetizálásának kontextusában*, In: Fejérdy András – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): Célkeresztben. Mindszenty József pere és a szovjet blokk főpásztorainak meghurcolása, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatócsoport – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2022, 531-553.

KITSON CLARK 2013.
Kitson Clark, George: *The Making of Victorian England*, Routledge Taylor&Francis Group, London – New York, 2013.

KORMOS 1995.
Kormos László: *A református egyházi társadalom 1945-1952 között*, In: Valuch Tibor (szerk.): Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben, 1956-os Intézet – Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 626-646.

KÓSA K. 2000.

Kósa Károly: *Mozaikok Szolnok vallástörténetéből*, In: V. Szász József (szerk.): A várispánságtól a harmadik évezred küszöbéig, Dinasztia Kiadó, Budapest, 2000, 121-134.

KÓSA L. 1993.
Kósa László: *Egyház, társadalom, hagyomány*, Ethnica Kiadás, Budapest, 1993.

KOVÁCS 2013.
Kovács Kristóf: *Reakczy Jóskától Kulák Kelemenig. Válogatás a Ludas Matyi 1945 és 1949 közötti bűnbak-karikatúráiból*, In: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben, Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2013, 444-455.

KÖBEL 2005.
Köbel Szilvia: *„Oszd meg, és uralkodj!" A pártállam és az egyházak. Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945-1989 között*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.

KÖBEL 2010.
Köbel Szilvia: A *pártállam strukturális eszköztára az egyházpolitika szolgálatában*, In: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba (szerk.): Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban, Luther Kiadó, Budapest, 2010, 195-219.

KÖPECZI 2004.
Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Haszonélvezők és kárvallottak*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

LADÁNYI 1999.
Ladányi Sándor: *Vázlatos történelmi áttekintés a református egyház közelebbi múltjának alakulásáról*, In: Barcza József – Dienes Dénes (szerk.): A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990 I. – Tanulmányok, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak, 1999, 101-142.

LADÁNYI 2006.

Ladányi Sándor: *A magyarországi református egyház 1956 tükrében. Egyháztörténeti tanulmányok*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2006.

LÁNYI 2020.
Lányi Gábor: *Méltatlanul. Háttérbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években*, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2020.

LENGYEL 1982.
Lengyel Zsuzsa (szerk.): *Tiszaigar. Egy mai magyar falu képe*, Művelődéstörténeti Intézet, Budapest, 1982.

LÉVI-STRAUSS 2001.
Lévi-Strauss, Claude: *Strukturális antropológia I-II.*, (ford.: Saly Noémi – Szántó Diána), Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

LIVINGSTON 2021.
Livingston, James C.: *Bevezetés a vallástudományba* (ford.: Lukácsy Dorottya), Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2021.

LUKÁCS 2013.
Lukács Miklós: *Az Állami Egyházügyi Hivatal szervezeti változásai 1951-1989 között*, In: *Vallástudományi Szemle – a Károli Gáspár Református Egyetem vallástudományi folyóirata*, 9. évf. (2013) 3. sz. 141-171.

MÁLYUSZ 2007.
Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Műszaki Kiadó, Budapest, 2007.

McLEOD 1996.
McLeod, Hugh: *Religion and Society in England*, 1850-1914, Palgrave Macmillan, London, 1996.

McLEOD 2000.
McLeod, Hugh: *Secularization in Western Europe, 1848-1914*, Red Globe Press, London, 2000.

McLEOD 2007.
McLeod, Hugh: *The Religious Crisis of the 1960s*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

MÉSZÁROS 1994.
Mészáros István: *...Kimaradt tananyag… A diktatúra és az egyház (1957-1975) II.*, Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994.

MÉSZÁROS 1995.
Mészáros István: *A szegedi „bajuszos püspök" jelentései 1952-ben*, In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 7. évf. (1995) 1-2. sz. 233-246.

MEVIUS 2005.
Mevius, Martin: *Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941-1953*, Clarendon Press, Oxford, 2005.

MEZEY 2023.
Mezey András: *Egyházügyi helytartók és provinciáik a korai Kádár-korszakban: Gregor György és Rátkai János*, In: Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években 1., Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2023, 173-203.

MIHALIK 2020.
Mihalik Béla Vilmos: *A kétszer megváltott nép – Katolikus egyház a Jászkunságban (1687-1746)*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2020.

MIKÓ 2017.
Mikó Zsuzsanna: *Moravetz Lajos egyházügyi megbízott működése Veszprém megyében (1952-1956)*, In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (Szerk.): „Rendületlenül a romok között." A Veszprémi Egyházmegye 1945 és 1972 között. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán

2016. augusztus 24-25-én rendezett konferencia előadásai, Veszprémi Főegyházmegye, Veszprém, 2017, 95-108.

MINDSZENTY 1989.
Mindszenty József: *Emlékirataim*, Szent István Társulat, Budapest, 1989.

MITROVITS 2020.
Mitrovits Miklós: *A politikai, kulturális és társadalmi ellenállás lehetőségei*, In: *Világtörténet – a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének Folyóirata*, 10. (42.) évf. (2020) 1. sz. 5-23. https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/Vilagtortenet_2016_tol/vt_2020/VT_2020_1/VT_2020_1_Mitrovits.pdf (utolsó letöltés: 2024.06.14.)

MUCSI A. 2008.
Mucsi András: *A református egyház missziói munkájának megbénítása 1948 után*, In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Budapest, 20. évf. (2008) 3-4. sz. 161-198.

MUCSI L. 2014.
Mucsi László: *A református iskolák helyzete a Tiszazugban a második világháború után (1945-1948)*, In: Döbör András – Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemtől a kora újkortól a legújabb korig. Válogatás a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola által 2014. április 25-én, Szegeden szervezett tudományos konferencia előadásaiból, Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2014, 159-168.

NÁDASDI 1996.
Nádasdi József: *Tagosítások és birtokrendezések Magyarországon a XIX. század közepétől 1956-ig*, Studium Kiadó, Nyíregyháza, 1996.

NAGY J. 2009.
Nagy József: *A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei 1945-1956*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.

NAGY K. 2019.

Nagy Károly Zsolt: *„Az Igét szolgálni híven, de a mának…” A „szocialista lelkésztípus” kialakítása 1. A keretek átalakulása (1948-1963).* In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2., (Magyar vidék a 20. században 3.), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019, 279-351.

NAGY K. 2021.
Nagy Károly Zsolt: *„Valami félelem szorongat…” A „szocialista lelkésztípus” kialakítása 2. A kulturális ellenállás formálódása egy református lelkészi csoportban az 1960-as években*, In: Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Lefojtva. Uralom, alávetettség és autonómia a pártállamban (1957-1980), (Magyar Vidék a 20. században 7)., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága Budapest, 2021, 457-495.

NAGY N. 2013.
Nagy Netta: *A cserevilágtól a padlássöprésig: falusi hétköznapok a beszolgáltatás éveiben*, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2013.

ОБОЗНИЙ [OBOZNIJ] 2020.
Константин П. ОБОЗНИЙ [Konsztantyin P. Oboznij]: *Православная церковь в СССР накануне коллективизации [Pravoszlavnaku cserkov' v SzSzSzR nakanune kollektivizacii]*, КРЕСТЬЯНОВЕДЕНИЕ, ТОМ No. 5., 2020, 97-108. https://peasantstudies.ru/ru/rus/zhurnal/2020-5-3/pravoslavnaya-tserkov-v-sssr-nakanune-kollektivizatsii (utolsó letöltés: 2025.06.14.)

OLÁH 2001.
Oláh Sándor: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949-1962)*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001.

ORBÁN J. 2001.
Orbán József Gyula: *Katolikus békepapok mozgalma Magyarországon (1950-1956)*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2001.

ORBÁN S. 1962.

Orbán Sándor: *Egyház és állam. A katolikus egyház és az állam viszonyának rendezése (1945-1950)*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962.

ORMOS 1987.
Ormos Mária: *Nácizmus-fasizmus*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Ö. KOVÁCS 2009.
Ö. Kovács József – Kunt Gergely (szerk.): *A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Miskolc, 2009.

Ö. KOVÁCS 2012.
Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945-1965*, Korall Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2012.

Ö. KOVÁCS 2015/b.
Ö. Kovács József: *A vidéki egyházi társadalomtörténet összehasonlítási lehetőségeiről (20. század)*, In: Bánkuti Gábor – Nagy Mihály Zoltán (szerk.): Az egyház társadalma - a társadalom egyháza 3. Egyház és társadalom Közép- és Kelet-Európában a 20. században (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XIII.), Pécsi Püspöki Hittudományi Intézet, Pécs, 2015, 9-20.

Ö. KOVÁCS 2015/c.
Ö. Kovács József: *Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok*, In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015, 29-48.

Ö. KOVÁCS 2017.
Ö. Kovács József: *Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben*, In: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben, (Magyar vidék a 20. században 1.), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017, 19-65.

ÖRSI 2015.
Örsi Julianna: *Parasztvilág – a vidéki társadalom kapcsolatrendszere*, Túrkevei Kulturális Egyesület, Túrkeve, 2015.

ÖRSI 2016.
Örsi Julianna: *Palástban. Nagykunsági és kötődő lelkészek bizonyságtétele igével, tollal és tettel a magyarságért,* Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület – Túrkevei Kulturális Egyesület, Szolnok-Túrkeve, 2016.

PÁL JÁNOS 2021.
Pál János: *Egyházközségi élet a romániai államszocializmus idején (1945–1970). Esettanulmány a székelyudvarhelyi unitárius egyházkör Homoród menti egyházközségeiről*, In: Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Lefojtva. Uralom, alávetettség és autonómia a pártállamban (1957-1980), (Magyar vidék a 20. században 7.)SCHLUM, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2021, 411-455.

PÁL JÓZSEF 1995.
Pál József: *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950-1989)*, Egyházfórum Kiadó, Debrecen, 1995.

PETRÁS 2017.
Petrás Éva: *A Jehova Tanúi Egyház története 1945 és 1989 között*, In: Fazekas Csaba – Jakab Attila – Petrás Éva – Szita Szabolcs (szerk.): A magyarországi Jehova Tanúi Egyház története. A kezdetektől napjainkig, Gondolat Kiadó, Budapest, 2017, 203-270.

P. SZÁSZFALVI 2018.
P. Szászfalvi Márta: *A református egyházi vagyon államosítása és visszaigénylése a Nagykunságban*, In: Örsi Julianna (szerk.): A Nagykunság földje és népe, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület – Túrkevei Kulturális Egyesület, Szolnok – Túrkeve, 2018, 231-247.

RAGADICS 2007.

Ragadics Tamás: *Egyházi alapú közösségépítés. A katolikus egyház szociális szerepvállalása a magyarországi kistelepüléseken a 20. század utolsó évtizedeiben*, In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis III.), Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2007, 188-196.

RAINER 2016.

Rainer M. János: *Az 1956-os forradalom. Bevezetés*, Osiris Kiadó, Budapest, 2016.

REICHARDT 1997.

Reichardt, Sven, 1997: *Bordieu történészeknek? Kultúrpszichológiai kínálat a társadalomtörténet számára* (ford.: Horváth Gergely Krisztián), In: *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat,* 2. évf. (2001) 3-4. sz. 233-246. http://efolyoirat.niif.hu/00400/00414/00003/pdf/reichardt.pdf (utolsó letöltés: 2023.12.05.)

RIGÓ 2019.

Rigó Róbert: *Kettős szorításban. A Bácskiskunsági Református Egyházmegye szerepe a kollektivizálásban (1952-1960)*, In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem, L'Harmattan Kiadó – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2019, 295-315.

RIGÓ 2020.

Rigó Róbert: *Lelkészek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában*, In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): HIT 2019. Hagyomány, Identitás, Történelem, L'Harmattan Kiadó – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2020, 165-199.

RIGÓ 2022/a.

Rigó Róbert: *A reformátusok vagyonának államosítása Kecskeméten*, In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): HIT 2021. Hagyomány, Identitás, Történelem, L'Harmattan Kiadó – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége

Műhelye – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2022, 253-286.

RIGÓ 2022/b.
Rigó Róbert: *Pártállami „szociográfia" a hatvanas évek vallási életéről*, In: *Forrás – Irodalom-Művészet-Tudomány*, 54. évf. (2022) 2. sz. 28-64.

RIGÓ 2023.
Rigó Róbert: *Egyházak a kényszerkollektivizálás után. Példák Bács-Kiskun megyéből egy 1962-es pártvizsgálat tükrében*, In: Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években 1., Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2023, 417-442.

RIGÓ 2024.
Rigó Róbert: *A református egyház földjeinek elkobzása a Kecskeméti Egyházmegyében (1945-1952)*, In: Bárány Zoltán – Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): Kihívások és útkeresések a magyar református egyház 20. századi történetében (Reformáció Öröksége 11.), Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kuratóintézet – Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 2024, 65-89.

RIGÓ – SZABÓ B. 2024
Rigó Róbert – Szabó Bence: *A hitélet visszaszorításának egzisztenciális eszközei az 1950-es évek első felében*, In: Hagyomány Identitás Történelem, I. évf. (2024) 1. sz., Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2024, 151-162. https://htk.kre.hu/images/hit/2024/tanulmanyok/Szabo_Bence-Rigo_Robert.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.28.)

RIPP 2002.
Ripp Zoltán: *1956 – Forradalom és szabadságharc Magyarországon*, Korona Kiadó, Budapest, 2002.

RIPP 2007.

Ripp Zoltán: *Problémák, hiányok és nézetkülönbségek 1956 történetírásában*, In: Gyáni Gábor – Rainer M. János (szerk.): Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban. Tanulmányok, 1956-os Intézet, Budapest, 2007, 38-47.

ROMSICS 2002.
Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

ROSDY 2006.
Rosdy Pál (szerk.): *A katolikus egyház 1956-ban*, Új Ember, Budapest, 2006.

ROSENTAL 1995.
Rosental, Paul-André: *A „makro" felépítése a „mikroszinten" keresztül: Fredrik Barth és a microstoria* (ford.: Czoch Gábor), In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1995, 71-87.

SCHIEDER 1987.
Schieder, Wolfgang: *Religion in der Sozialgeschichte*, In: Schieder, Wolfgang – Sellin, Volker (Hrsg.): Sozialgeschichte in Deutschland. Entwicklungen und Perspektivenim internationalen Zusammenhang, Wallstein Verlag, Göttingen, 1987, 9-31.

SCHIEDER 2008.
Schieder, Wolfgang: *Faschistiche Diktaturen. Studien zu Italien und Deutschland*, Wallstein Verlag, Göttingen, 2008.

SCHLUMBOHM 1998.
Schlumbohm, Jürgen: *Mikrogeschichte – Makrogeschichte: Zur Eröffnung einer Debatte*, In: Schlumbohm, Jurgen (Hrsg.): Mikrogeschichte – Makrogeschichte: Komplementär oder inkommensurabel? (Göttinger Gespräche zur Geschichtswissenschaft, Band 7.), Wallstein Verlag, Göttingen, 1998., 7-33.

SCOTT 1985.
Scott, James C.: *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, New Haven, 1985.

SEBŐK 2015/a.

Sebők Balázs: *Hároméves terv az ötéves tervek időszakában. Adatok és adalékok Szolnok megye szocialista iparosításának történetéhez*, In: Csönge Attila – Czégény Istvánné – Pozsgai Erika (szerk.): Zounuk. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Évkönyve 29., Szolnok, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2015, 269-310.

SEBŐK 2015/b.

Sebők Balázs: *Szolnok megye szocialista iparosítása (1950-1970)*, In: Csönge Attila – Czégény Istvánné – Pozsgai Erika (szerk.): A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Közleményei 13., Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2015.

SIMON – KOVÁCS 2008.

Simon Attila - Kovács Attila: *Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban*, In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008, 118-123.

SOMLYAI 2005.

Somlyai Magda: *Visszapillantás az 1945-ös földreform történeti feldolgozásának kezdeteire; szubjektív megközelítésben*, In: Fürj Zoltán – Jávor András (szerk.) *„…a birtokolt föld… a szabadság maga.” Tudományos ünnepi konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulójából*, Kiadja: Fürj Zoltán, Debrecen, 2005, 169-178.

SOÓS 2014.

Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományok Doktori Iskola, Budapest, 2014, https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40125/Kd_12850.pdf?sequence=1&isAllowed=y (utolsó letöltés: 2024.06.16.)

SOÓS 2010.
Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után, a hatvanas évek végéig*, In: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*, Luther Kiadó, Budapest, 2010, 220-239.

SOÓS 2018.
Soós Viktor Attila: *Az egyházak és a kényszerkollektivizálás, 1962*, In: *Rubicon Történelmi Folyóirat*, 29. évf. (2018) 9. sz., Budapest, 2018, 66-69.

SOÓS 2019.
Soós Viktor Attila: *Az egyházak és a kényszerkollektivizálás. Egy 1962-es felmérés szempontjai és összefoglaló megállapításai*, In: Galambos István – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról, [Magyar vidék a 20. században 4. (Sorozatszerk.: Fodor Pál, Horváth Gergely Krisztián, Kiss Réka, Ö. Kovács József)], MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019, 167-182.

SPANNENBERGER 2006.
Spannenberger Norbert: *Gondolatok a 20. századi magyar egyháztörténet módszertani feldolgozásához*, In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai különös tekintettel a Pécsi Egyházmegyére, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2006, 169-182.

SPERBER 2005.
Sperber, Jonathan: *Property and Civil Society in South-Western Germany 1820-1914*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

SULÁK 2015.
Sulák Péter Sándor: *Szigorúan ellenőrzött vallásszabadság a Jászkunságban. A kádári egyházpolitika Szolnok megyében (1956-1964)*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica, Budapest-Szolnok, 2015.

SULÁK 2019.

Sulák Péter Sándor: *„A téesz-mozgalom egy csodás búvópatak, mely tóvá alakul!” A kényszerkollektivizálás békepapi recepciója Szolnok megyében (1959-1962),* In: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): Vakvágány. A “szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2., [Magyar vidék a 20. században 3. (Sorozatszerk.: Fodor Pál, Horváth Gergely Krisztián, Kiss Réka, Ö. Kovács József)], MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019, 381-419.

SULÁK 2022/a.
Sulák Péter Sándor: *„Az Úr adta, a nép elvette.” Betekintés a földreform egyháztörténeti vonatkozásaiba Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében (1945-1948)*, In: Csönge Attila – Szabóné Maslowski Madlen (szerk.): Zounuk. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárának Évkönyve 36., Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2022, 114-147. https://library.hungaricana.hu/hu/view/JNSM_Ek_36/?pg=118&layout=s (utolsó letöltés: 2024.05.14.)

SULÁK 2022/b.
Sulák Péter Sándor: *„A mezőgazdaság átszervezésére megértek a társadalmi feltételek. Ezt az egyháznak is be kell látnia!” Az „egyházi reakció” a kollektivizálás alatt Szolnok megyében (1959-1962)*, In: Bank Barbara – Berek Patrícia – Domján Dániel – J. Ujváry Zsuzsanna (szerk.): „Múlt nélkül nincs jövő”: Doktorandusz-konferenciák 2019-2020, Szent István Társulat, Budapest, 2022, 205-230.

SULÁK 2023/a.
Sulák Péter Sándor: *„A mi feladatunk a Tsz-ek keresztvíz alá tartása.” A Szolnok megyei papi békebizottság együttműködési stratégiái a kényszerkollektivizálás korai időszakában (1950-1956)*, In: *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 24. évf. (2023) 94. sz. 92-113.

SULÁK 2023/b.
Sulák Péter Sándor: *A kényszerkollektivizálás következményei az egyházközségek gazdasági életére és infrastruktúrájára Szolnok megyében (1959-1962)*, In: Deák Ágnes – Juhász Krisztina – Marton Gellért (szerk.): Sipos József-emlékkötet, SZTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, Szeged, 2023, 191-198.

SULÁK 2024.
Sulák Péter Sándor: *Methodological approaches to the ecclesialistical social history of forced collectivization: conceptual frameworks*, In: *Belvedere Meridionale*, 36. évf. (2024) 4. sz. 100-112. https://acta.bibl.u-szeged.hu/87330/1/belvedere_2024_004_100-112.pdf (letöltés ideje: 2025.06.11.)

Sz. NAGY 2018.
Sz. Nagy Gábor: *A katolikus egyház a baloldali sajtó tükrében 1945 és 1948 között*, In: Klestenitz Tibor – Paál Vince (szerk.): *Médiatörténeti Tanulmányok 2018*, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2018, 185-208.

SZABÓ B. 2023.
Szabó Bence: *A református hitélet keretei az 1960-as években Bács-Kiskun megyében*, In: Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években 1., Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2023, 387-414.

SZABÓ Cs. – SZIGETI 2008.
Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948*, A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve – 2008, Új Ember, Budapest, 2008.

SZABÓ Cs. 2018.
Szabó Csaba: *A katolikus egyház nyilvános tere: a körmenet (1945-1958)*, In: Fodor Pál – Horváth Gergely Krisztián – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 1., (Magyar vidék a 20. században 2.), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018, 555-569.

SZABÓ M. 1998.
Szabó Miklós: *A legitimáció történelmi alakváltozásai*, In: Fokasz Nikosz – Örkény Antal (szerk.): Magyarország társadalomtörténete III. (1945-1989). Válogatott tanulmányok, Budapest, 1998, 118-146.

SZAKÁCS 1998.

Szakács Sándor: *A földreformtól a kollektivizálásig 1945-1956*, In: Gunst Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998, 283-343.

SZÁNTÓ K. 1990.
Szántó Konrád OFM: *Az Egyházügyi Hivatal titkai*, Mécses Kiadó, Budapest, 1990.

SZÁNTÓ K. 1991.
Szántó Konrád OFM: *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*, Mécses Kiadó, Miskolc, 1991.

SZÁNTÓ K. 1992/a.
Szántó Konrád OFM: *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945-1991*, Új Misszió Alapítvány, Miskolc, 1992.

SZÁNTÓ K. 1992/b.
Szántó Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, Szent Maximilian Lap- és Könyvkiadó, Miskolc, 1992.

SZEKERES 2003.
Szekeres András: *Mikrotörténelem és általános történeti tudás*, In: Dobrossy István (szerk.): Mikrotörténelem: Vívmányok és korlátok. Rendi társadalom – polgári társadalom 12., Hajnal István Kör Társadalmi Egyesület – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2003, 20-30.

SZÉKELY 2015.
Székely Iván: *Reziliencia: a rendszerelmélettől a társadalomtudományokig*, In: *Replika Társadalomtudományi Folyóirat*, 24. évf. (2015) 94. sz. 7-23. https://www.replika.hu/system/files/archivum/94_01_szekely.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.27.)

SZIJÁRTÓ 2012.
Szijártó M. István: *A mikrotörténelem Magyarországon*, In: Erős Vilmos – Takács Ádám (szerk.): Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012, 102-111.

SZILÁGYI 2022.
Szilágyi Zsolt: *Ismeretlen Alföld. A táj területi egyenlőtlenségei a 20. század elején* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések – A vidék vonzásában 3.), ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2022.

TABAJDI 2013.
Tabajdi Gábor: *Kiegyezés Kádárral. „Szövetségi politika", 1956-1963*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2013.

TAKÁCS 2016.
Takács Tibor: *A párttitkár halála. Egy 1956-os gyilkosság történetei*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2016.

TIBORI 1995.
Tibori János: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története 1944-1957*, A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei 34., Debrecen, 1995.

TOMKA B. 2004.
Tomka Béla: *Az összehasonlító történetírásról. Tanulságok a magyar történetírás számára*, In: *Magyar Tudomány – A Magyar Tudományos Akadémia Folyóirata*, 164. évf. (2004) 7. sz. 732-742. http://venus.arts.u-szeged.hu/pub/torteneti/legujabbkori_egyetemes/tomka/Tomka_t023.pdf (utolsó letöltés: 2024.06.21.)

TOMKA B. 2018.
Tomka Béla: *Erőszak a történelemben. Jelentések és hosszú távú trendek*, In: *Aetas Történettudományi Folyóirat*, 33. évf. (2018) 3. sz., 170-185.

TOMKA F. 2005.
Tomka Ferenc: *Halálra szántak – mégis élünk! Egyházüldözés 1945-1990 és az ügynökkérdés*, Szent István Társulat, Budapest, 2005.

TÓTH H. 2015.

Tóth Heléna: *Névadó, KISZ-es esküvő, temetés. A társadalmi ünnepek kialakítása és a kollektivizálás, 1958-1962*, In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015, 257-279.

TÓTH J. 2021.
Tóth Judit: *Kulákbánat. Kulákellenes propaganda a Ludas Matyiban,* Világok Kiadó, Budapest, 2021.

TÓTH Z. 1991.
Tóth Zoltán: *A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás." Társadalomtörténeti esszé*, In: *Századvég*, 7. évf. (1991) 2-3. sz. 75-130. https://szazadvegfolyoirat.hu/wp-content/uploads/2023/11/Szazadveg_1991_2-3.pdf (utolsó letöltés: 2025.06.27.)

TREGLOWN – FURNHAM 2017.
Treglown, Luke – Furnham, Adrian: *The Psychology of Resilience: Defining, Categorizing and Measuring Resilience*, In: Antoniou, Alexanser-Stamatios – Cooper, Gary L. (ed.): Coping, Personality and the Workplace. Responding to Psichological Crisis and Critical Events, Gower Publishing Company Ltd., Oxfordshire, 2017, 133-159.

URBÁN 2002.
Urbán László: *Túrkeve termelőszövetkezeti várossá válása a dokumentumok tükrében*, In: *Jászkunság – az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület folyóirata*, 48. évf. (2002) 2. sz. 71–77. http://epa.oszk.hu/03000/03002/00167/pdf/EPA03002_jaszkunsag_20020507_4802_071-077.pdf (utolsó letöltés: 2022. május 16.)

VALUCH 2005.
Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*, Osiris Tankönyvek, Budapest, 2005.

VARGA L. 1997.
Varga Lajos: *A Váci Egyházmegye történeti földrajza*, Váci Egyházmegyei Hatóság, Vác, 1997.

VARGA Zs. 2005.
Varga Zsuzsanna: *Az 1945-ös földreform korrekciója – fent és lent*, In: Fürj Zoltán – Jávor András (szerk.) „…a birtokolt föld… a szabadság maga." Tudományos ünnepi konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulójából, Kiadja: Fürj Zoltán, Debrecen, 2005, 179-191.

VARGA Zs. 2015.
Varga Zsuzsanna: *Földreformok a II. világháború után Közép- és Kelet-Európában*, In: *Történelmi Szemle – az MTA Történettudományi Intézetének Folyóirata*, 57. évf. (2015) 4. sz., 583-605.

VARGA Zs. 2021.
Varga Zsuzsanna: *A magyar parasztság esete a szovjet kolhozzal – Átalakuló életvilágok falun az ötvenes-hatvanas években*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021.

VINCZE 2007.
Vincze Gábor: *Az 1945-ös földreform – mint az egyházpolitika egyik „harci eszköze." A Tiszántúli Református Egyházkerület esete*, In: Gulyás László (szerk.): „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl:" Nemzetközi tudományos konferencia, Eötvös József Főiskola (EJF), Baja, 2007, 622-627.

VITÁNYI 2002.
Vitányi Iván: *A civilizáció és a kultúra paradigmái*, In: *Magyar Tudomány – A Magyar Tudományos Akadémia Folyóirata*, 2. évf. (2002) 6. sz. 720–729.

VÖLGYESI Z. 2011.
Völgyesi Zoltán: *A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig*, In: *Mediárium – A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Folyóirata*, 5. évf. (2011) 4. sz. 25-34.

VÖRÖS 2010.
Vörös Géza: *Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban*, In: Bánkuti Gábor – Gyarmati György (szerk.): Csapdában. Tanulmányok a magyar katolikus egyház történetéből 1945-1989, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010, 281-333.

WILSON 1998.
Wilson, Bryan: *The Secularisation Thesis: Criticisms and Rebuttals*, In: Laermans, R. – Wilson, B. – Billiet, J. (eds.): Secularisation and Social Integration: Papers in Honour of Karel Dobbelaere, Leuven University Press, Leuven, 1998, 45-65.

WIRTHNÉ DIERA B. 2015.
Wirthné Diera Bernadett: Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – az 1961-es „Fekete Hollók" fedőnevű ügy elemzése, Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2015, https://doktori.btk.elte.hu/hist/wirthnedierabernadett/diss.pdf (utolsó letöltés: 2025.07.31.)

WITTENBERG 2006.
Wittenberg, Jason: *Crucibles of Political Loyality. Church Institutions and Electoral Continuity in Hungary*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

WITTENBERG 2010.
Wittenberg, Jason: *Kollektivizálás és a magyarországi egyházak befolyásának csökkenése*, In: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban, Luther Kiadó, Budapest, 2010, 109-116.

WYLEGAŁA 2022.
Wylegała, Anna: *Beyond the Victimhood Narrative: A Case Study of Unexpectedly Successful Collectivization of Communist Poland*, In: Journal of Social History. Volume advance article – Oct 13, 2022. https://www.deepdyve.com/lp/ou-press/beyond-the-victimhood-narrative-a-case-study-of-unexpectedly-2Yjka1w5NH?key=OUP (utolsó letöltés: 2023.12.05.)

IX. FÜGGELÉK

I/4/1. *dokumentum: Az Állami Egyházügyi Hivatal munkaterve a „mezőgazdaság szocialista átszervezése" egyházpolitikai hatásainak felmérésére (1962)*

IRÁNYELVEK[758]

a különböző egyházak tevékenységének felméréséhez, a mezőgazdaság szocialista átszervezése után, figyelembe véve az erősödő népi nemzeti egység új viszonyainak kialakuló körülményeit.

A vizsgálat célja annak feltárása és megismerése, hogy a mezőgazdaságban végbement változás alapján kialakult új helyzetben hogyan segítik, vagy gátolják a különböző vallásfelekezeti papok a kollektív mezőgazdaság megszilárdítását és a népi nemzeti egység erősödését.

A vizsgálatot főleg a falvakban kell lefolytatni. Ezzel párhuzamosan szükséges azonban a városokban is megvizsgálni a felekezetek tevékenységét, szem előtt tartva a népi nemzeti egység erősítését és a klerikális reakció elleni harc szempontjait, illetve mindezek elemzése alapján meghatározni a szükséges tennivalókat.

A vizsgálati munkálatokat központilag az MSZMP Központi Bizottságának Agit. Prop., – valamint a Párt és Tömegszervezeti Osztályok vezetői és az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke irányítják. A fővárosban és a megyékben működő munkabrigádok tagjai: a Pártbizottság Agit. Prop. és a Párt és Tömegszervezeti Osztályok, a Megyei Tanács, az Ateista Bizottság, a Hazafias Népfront munkatársai, valamint az Állami Egyházügyi Hivatal instruktorai és megyei főelőadói, akiknek a munkáját a helyi pártbizottság egyik titkára irányítja.

A vizsgálat során feltárt ismereteket az alábbi kérdések köré kell csoportosítani:

I.

A különböző felekezetek befolyása, a befolyásuk alakulása és ezek lelkészeinek magatartása mezőgazdaság szocialista átszervezése idején.

II.

Az egyházak szerepe – és a papok tevékenysége a szocialista mezőgazdaság megszilárdításában.

III.

Pártunk szövetségi politikájának alakulása mezőgazdaság szocialista átszervezése után.

[758] MNL OL XIX-A-21-d-0023-1/1962. (16. d.) Irányelvek a különböző egyházak tevékenységének felméréséhez, a mezőgazdaság szocialista átszervezése után, figyelembe véve az erősödő népi nemzeti egység új viszonyainak kialakuló körülményeit – fogalmazvány. Budapest, 1962. február 22. 1-5.

I.

A különböző felekezetek befolyása, a vallási befolyás alakulása és ezek lelkészeinek magatartása a mezőgazdaság szocialista átszervezése idején.

1./ Milyen volt a papok magatartása a mezőgazdaság átszervezésének lefolyása idején?

2./ Segítette-e a pap a termelőszövetkezetek szervezését, ha igen, miben? Ha nem, ugyancsak miért nem?

3./ A klerikális reakció milyen közvetlen, vagy közvetett módon próbálta gátolni, ill. késleltetni a mezőgazdaság átszervezését?

4./ A mezőgazdaság átszervezését késleltető egyének kapcsolatban vannak-e valamelyik vallásfelekezettel és ez milyen mértékben volt okozója a belépéssel kapcsolatos ellenállásuknak?

5./ Az egyházi személyek adtak-e tanácsot, vagy a szószékről buzdították-e a hívőket a belépésre, vagy a belépés ellen?

6./ Az egyházközségi tanács paraszt tagjai milyen magatartást tanúsítottak az átszervezés alatt? Kezdeményezők voltak-e, vagy a tömeg hatása vitte be őket a tsz-be?

7./ Volt-e különbség a különböző egyházak /katholikus, protestáns, szekták/ magatartásában, avagy egységesen léptek-e fel a mezőgazdaság átszervezése mellett, vagy ellen?

8./ Mióta van a pap a községben és ismerik-e, illetve helyesen ítélik-e meg a politikai beállítottságát? /Békepap, passzív, vagy reakciós./

9./ Kik a helyi lelkészek segítőtársai és ezek milyen rétegekből kerülnek ki /pl. orvos, pedagógus, tsz. tag, nyugdíjas, stb. /?

10./ Hogyan foglalt állást az egyházi vezetés:

a./ a haladó papok,
b./ az ingadozó papok,
c./ a reakciós papok,

a mezőgazdaság átszervezése előtt és idején?

11./ Milyen módszerekkel hajtja be, illetve szedi be a klérus az egyházi adót és ezek befizetése csökkenő, vagy emelkedő tendenciát mutat-e?

12./ Hogyan alakult a papi békemozgalom helyzete és a haladó papok magatartása 1957-től napjainkig?

II.

Az egyháziak szerepe és a papok tevékenysége a szocialista mezőgazdaság megszilárdításában.

1./ Milyen magatartás tanúsítanak a különböző felekezetek és papok a termelőszövetkezetek megszervezése után?

2./ milyen módon és mértékben vesznek részt a papok a kollektív mezőgazdaság megszilárdításában?

3./ A plébános támogatja-e a termelőszövetkezeteket, ha igen, annak módszerei miben nyilvánulnak meg?

4./ Melyek a klérus legújabb módszerei az átalakulást követő új viszonyok között?

4/a./ Segítik-e a papok a szocialista falu megszilárdítását és ezen belül buzdítják-e híveiket az állam iránti kötelezettségük teljesítésére, a munkafegyelem megszilárdítására, a szorgalom növelésére és a társadalmi tulajdon fokozottabb védelmére?

5./ Fellépnek-e az egyháziak a tsz. fiataloknak a városba vándorlása ellen? És ha igen, milyen módon próbálják korlátozni az elvándorlásukat?

6./ Melyek a klérus fő módszerei az általános hitélet vitelében?

7./ Melyek a klérus fő módszerei az ifjúság körében folyó tevékenységének?

8./ Milyen az egyházi reakció jelenlegi helyzete és befolyása a különböző egyházakban? Milyen módszerekkel dolgozik az egyházi reakció?

9./ Észrevehetően növekedett, vagy csökkent-e a pap befolyása a termelőszövetkezeti tagok között? Esetleg rétegenként /férfi, nő, fiatal, középkorú, idős/ kimutatható-e a csökkenés, ill. az emelkedés?

10./ Milyen felekezeti, vagy egyéb befolyások /kiemelve a legnagyobb, illetve a legerősebb hatásokat/ érvényesülnek a községben, illetve a városban, vagy annak egy-egy kerületében?

11./ Milyen módszereket alkalmaz a pap a hitélet növelése céljából? /Egyéni foglalkozás, családlátogatás, lelkigyakorlat, stb./ Alkalmaz-e lelki terrort hívei felé?

12./ Jelentkeznek-e a helyi egyházi vezetők, papok munkájában olyan törekvések, hogy vallási befolyás alá akarják vonni a tsz. vezetőit és a tsz. tagságát? Ezen belül a nőkre, az ifjúságra és az értelmiségiekre is ki akarják-e terjeszteni a befolyásukat? Ha vannak ilyen törekvések, hogyan és miben nyilvánulnak meg ezek?

13./ A közérdek rovására a klérus ösztönzése nyomán, nem erősítik-e túlzottan a háztáji gazdaságot, amely egyben az egyházi adóbehajtás forrásául is szolgálhat?

14./ Milyen mértékű a politikai és kulturális tevékenység a közéletben és tudják-e ellensúlyozni a pap befolyását, törekvéseit?

15./ Vannak-e már jelei az új népmozgalmi megnyilvánulásoknak /névadás, házasságkötés és temetés/ a vallási formák helyett világi, új társadalmi formák elterjedésének és ha igen, milyen mértékűek ezek?

III.

Pártunk szövetségi politikájának alakulása a mezőgazdaság szocialista átszervezése után.

1./ Milyen mérvű és jellegű a papok szerepe a helyi közéletben?

2./ Van-e a helyi vezető testületek valamelyikének pap, vagy erősen vallásos befolyás alatt álló tagja? Ha igen, kifogásolható-e konkrétan a tevékenysége?

a./ milyen tisztséget töltenek be a helyi tanácsban,
b./ ’’ ’’ ’’ ’’ a népfront bizottságban,
c./ ’’ ’’ ’’ ’’ a termelőszövetkezetben,
d./ ’’ ’’ ’’ ’’ a tömegszervezetekben,
e./ ’’ ’’ ’’ ’’ az iskolákban.
f./ Ha több helyen is vannak ilyenek, fellelhetők-e rajtuk az egységes irányítás, illetve egységes állásfoglalás jelei? Ha igen, ki tartja kézben az irányításukat?

3./ A termelőszövetkezetek vezetőségében vannak-e egyházközségi tagok és ha igen, milyen tisztségeket viselnek?

4./ Van-e a tanács VB.-ban egyházközségi bizottsági, illetve presbiteri tag, vagy erősen vallásos befolyás alatt álló egyén?

5./ Milyen a helyi vezetők /Tanács, Tsz./ és a papok kapcsolata?

6./ ismerik-e a helyi papok politikai magatartását és helyesen ítélik-e meg a tevékenységüket?

7./ az egyházak felső vezetésében milyen politikai változások tapasztalhatók napjainkban?

8./ milyen új törekvések tapasztalhatók az ifjúság megnyerésében az egyháziak részéről?

9./ Nőtt-e az egyházi vezetők befolyása a különböző társadalmi osztályokra és rétegekre, /Tsz. parasztságra, gépállomási dolgozókra, állami gazdasági dolgozókra, értelmiségiekre/ vagy csökkent?

10./ Növekedett-e, vagy csökkent a papok befolyása a községben, a városban, amióta megalakultak a tsz-ek? Ezt követően hogyan alakultak a vallási megnyilvánulásokon, /áldozás, bérmálás, hitoktatás, általában a templomjárás/ rendezvényein való részvétel arányai?

11./ miben térnek el és miben azonosak a helyi lelkészek hitbuzgalmi módszerei?

12./ milyen hatással van a papokra a mezőgazdaság szocialista átszervezése?

13./ milyen hatást gyakorolt a gyülekezetre a falu szocialista gazdálkodása?

14./ Észlelhetők-e a termelőszövetkezetben felekezeti villongások, ha igen, miben nyilvánulnak meg azok?

15./ Voltak-e, vagy jelenleg vannak-e a helyi vezetők és a papság között összeütközések?

16./ Hogyan alakult a mezőgazdaság szocialista átszervezése után a helyi egyházi vezetők és a társadalmi állami szervek viszonya?

17./ Milyen a helyi vezetők /párt, tanács, népfront, tsz. pedagógusok/ és a papok kapcsolata, mutatkoznak-e esetleges elvtelen barátkozások, vagy durva, sértő módon való elutasítások módszereinek megnyilvánulásai?

18./ Résztvesz-e a papság a Tanács, Népfront munkájában, vagy csökkent az aktivitásuk? A község vezetőihez közelebb kerültek-e az egyházi vezetők, javult, vagy romlott a viszonyuk?

19./ Milyen módszerekkel próbálják kivonni a még vallásos dolgozókat az egyházi befolyás alól? Egyáltalán folyik-e ilyen irányú munka?

20./ Az értelmiségi és alkalmazotti rétegek körében fejlődött-e a szocialista tudat?

21./ Hogyan alakult, illetve alakul a párt, a Kisz., a nőtanács befolyása a különböző társadalmi rétegek körében?

22./ Milyen tisztázatlan kérdések és problémák gátolják jelenleg egy hatékonyabb egyházpolitika kialakítását és alkalmazását?

Budapest, 1962. február 22.[759]

[759] Lap alján kiegészítés: „Folyik-e TTIT., vagy más egyéb tudományos előadás-sorozat a községben? Felismerhetők-e falun a tudományos világnézet térhódításai?"

ÁLLAMI EGYHÁZÜGYI HIVATAL

Szigorúan titkos!
0023-2/1962.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, az erősödő népi nemzeti egység és az egyházak tevékenysége[760]

/Irányelvek a vizsgálat lefolytatásához/

A vizsgálat célja:

– Felmérni, hogy a kialakult új helyzetben hogyan segítik vagy gátolják a papok és a vallásos dolgozók a termelőszövetkezetek megszilárdítását és a népi nemzeti egység erősödését.

– A vizsgálat eredményeként, a tényeket mélyrehatóan elemezve kell megszabni a további tennivalókat, hogy a papok és a vallásos emberek a jövőben még fokozottabban segítsék a párt politikáját és még jobban háttérbe szorítsák a klerikális reakció ellenséges tevékenységét.

– A vizsgálatot főleg falvakban kell lefolytatni és azokban a városokban, ahol termelőszövetkezetek működnek. Emellett szükséges a papok tevékenységének felmérése az ipari településeken is, hogy segítik-e vagy gátolják a párt szövetségi politikájának helyes érvényesítését.

A vizsgálatot központilag az MSZMP KB Agit.Prop. ~~és Párt- és Tömegszervezeti Osztályának~~ vezető~~je~~[761] és az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke irányítja.

– A megyékben és a főváros területén a vizsgálatban részt vesznek a pár bizottságok agit.prop. és PTO munkatársai, a megyei tanács, a HNF, az ateista bizottságok aktivistái, valamint az Állami Egyházügyi Hivatal instruktorai és megyei főelőadói. Munkájukat a megyei pártbizottság ~~egyik titkára~~[762] fogja össze.

A vizsgálatnak főleg az alábbi fő kérdésekre kell kiterjednie:

I. A papok és a hívők magatartása a mezőgazdaság szocialista átszervezése idején.

II. Hogyan segítik vagy akadályozzák a papok a termelőszövetkezetek megszilárdítását.

III. Hogyan segítik vagy gátolják a papok pártunk szövetségi politikáját és milyen hatással van az új helyzet az egyházak tevékenységére.

[760] MNL OL XIX-A-21-d-0023-2/1962. (16. d.) A mezőgazdaság szocialista átszervezése, az erősödő nép nemzeti egység és az egyházak tevékenysége. /Irányelvek a vizsgálat lefolytatásához/. Budapest, 1962. március 8. 1-3. A tervezetet az ÁEH Elvi-Politikai Osztálya dolgozta ki. Egy-egy példányt juttattak az MSZMP KB Agitprop Osztályvezetőjének, Orbán Lászlónak és a PTO osztályvezetőnek, Bárányos Lászlónak. Az tervezetet Prantner József ÁEH-elnök és Miklós Imre elnökhelyettesek hagyták jóvá. Prantner József szerint erre azért volt szükség, mert az országos felméréssel segíteni kívánták az MSZMP VIII. Kongresszusának, valamint a közelgő 1963-as tanácsi és országgyűlési képviselő-választás előkészítését. Erről lásd még SOÓS 2018: 67.
[761] Áthúzás az eredeti szövegben. A tervezetbe tollal belejavítva: vezetője.
[762] Áthúzás az eredeti szövegben. A tervezetbe tollal belejavítva: Agit.Prop.Oszt.vez.

I.

A papok és a hívők magatartása a mezőgazdaság szocialista átszervezése idején

1./ Hogyan ösztönözték vagy gátolták a papok a vallásos parasztokat a szövetkezetbe lépésre.

a./ A békepapok, a semlegesek és a reakciós papok magatartása.

b./ Az egyházközségi tanácstagok és presbitériumok paraszt tagjainak magatartása.

c./ A falusi értelmiség vallásos rétegének magatartása.

d./ A különböző egyházak és szekták egyöntetűen vagy különféleképp támogatták a tsz szervezést vagy léptek fel ellene.

2./ A helyi párt-, állami és tömegszervezeti vezetők hogyan léptek fel a papok támogatásának biztosításában vagy ellenséges tevékenységük visszaszorításában.

II.

Hogyan segítik vagy akadályozzák a papok a termelőszövetkezetek megszilárdítását

1./ Hogyan segítik a papok a szószéken vagy a magánbeszélgetésekben a tsz-ek megszilárdítását

– a munkafegyelem megszilárdításában,
– a közös tulajdon védelmében,
– a termelőszövetkezeti egység kialakításában.

2./ A tsz-be lépett vallásos parasztok milyen szerepet töltenek be a vezetésben és a közös munkában.

a./ Egyházközségi és presbitériumi tagok közül hányan vannak a vezetésben.

b./ Ezek magatartásában ösztönzően vagy gátlóan érvényesül-e a papok befolyása.

3./ Segítenek-e a papok abban, hogy a fiatalok falun maradjanak.

4./ Segítik vagy gátolják a papok a nők részvételét a munkában.

5./ Az ellenséges papok milyen módszerekkel igyekeznek akadályozni a tsz megszilárdítását.

a./ A reakciós papok és az ellenséges szektavezetők között van-e ebben az irányban reakciós egységtörekvés.

III.

Hogyan segítik vagy gátolják a papok vártunk szövetségi politikáját és milyen hatással van az új helyzet az egyházak tevékenységére

1./ Milyen mértékben vesznek részt a papok mint országgyűlési képviselők és mit választottak a helyi tanácsok és a HNF szerveiben és milyen hatásuk van a párt szövetségi politikájára.

a./ Hány tanácstag és népfrontbizottsági tag van a papok között.

b./ A közéletben szereplő papok ösztönzik-e a paptársaikat és híveiket a soron lévő feladatok, társadalmi munkák, stb. végzésére.

c./ Hogyan vesznek részt a békemozgalomban.

d./ A közéleti papok tevékenysége milyen hatással van a hitéletre.

e./ Hogyan reagálnak a párt és állami szervek által folytatott ateista propagandára.

f./ A helyi vezetők helyesen értékelik-e a papok közéleti tevékenységét, – nincs-e elvtelen engedmény vagy szektás elzárkózás.

g./ Hogyan vélekednek a hívő emberek, a párt- és állami szervek helyi vezetői a papok kitüntetéséről.

2./ Az átszervezés után hogyan alakult falun az egyházak befolyása és a papok anyagi helyzete.

a./ Az átszervezés után emelkedett vagy csökkent a hitélet, a templomba járók és az egyházi rendezvényeken résztvevők száma.

b./ A papok befolyása az ifjúság között hogyan alakult. Az iskolai hitoktatás csökkenésével párhuzamosan emelkedett-e a templomi katekézis, bibliaórákon, stb. való részvétel.

c./ A papok közvetlenül vagy közvetve gyakorolnak befolyást a tsz-ek életére.

d./ A hívek áldozatkészsége az egyház iránt nőtt-e vagy csökkent.

e./ Hány pap dolgozik a tsz-ekben és milyen hatással van ez a tsz-ek életére, a pap egyházi tevékenységére és a hitéletre.

3./ Milyen új módszereket alkalmaznak a papok tömegbefolyásuk megtartása, visszaszerzése vagy növelése érdekében.

4./ Milyen hatásfokú a párt- és állami szervek ideológiai felvilágosító munkája a vallásos tömegek között.

a./ Helyesnek tartják-e a helyi párt és állami vezetők a TIT, a rádió, televízió, az újságok, folyóiratok antiklerikális és ateista propagandáját.

b./ Hogyan értékelik a helyi párt és állami vezetők, a dolgozó tömegek a párt egyházpolitikájának érvényesítését a maguk területén.

Budapest, 1962. március 8.

I/7/1. *ábra: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye járásai és városai (1935)*

Forrás: SCHEFTSIK 1935: 160-161.

I/7/1. *táblázat: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye közigazgatási beosztása (1926)*[763]

Jászsági Alsójárás *székhelye: Jászapáti nagyközség*	Jászalsószentgyörgy
	Jászapáti
	Jászkisér
	Jászladány
	Jászszentandrás
	Tiszasüly
Jászsági Felsőjárás *székhelye: Jászberény m. jogú város*	Alattyán
	Jászjákóhalma
	Jánoshida
	Jászárokszállás
	Jászberény
	Jászdózsa
	Jászfelsőszentgyörgy
	Jászfényszaru
	Jásztelek
	Pusztamonostor
Központi járás *székhelye: Szolnok m. jogú város*	Besenyszög
	Kőtelek
	Nagykörű
	Rákóczifalva
	Szajol
	Szolnok
	Tiszavárkony
	Vezseny
Tiszai Alsójárás *székhelye: Tiszaföldvár község*	Cibakháza
	Csépa
	Kunszentmárton
	Mesterszállás
	Nagyrév
	Szelevény
	Tiszaföldvár
	Tiszainoka
	Tiszakürt
	Tiszasas
	Tiszaug
Tiszai Felsőjárás *székhelye: Kunhegyes nagyközség*	Abádszalók
	Dévaványa
	Kenderes
	Kunhegyes
	Kunmadaras
	Tiszaderzs
	Tiszaszentimre

[763] SZILÁGYI 2022: 289-290. A Nagykunság és a Tiszántúl területén található még négy további megyei jogú város: Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr, Túrkeve.

Tiszai Középjárás *székhelye: Törökszentmiklós nagyközség*	Fegyvernek
	Kuncsorba
	Tiszabő
	Tiszabura
	Tiszapüspöki
	Tiszaroff
	Törökszentmiklós

I/7/2. *táblázat: Szolnok megye közigazgatási beosztása (1958)*[764]

Jászapáti járás *székhelye: Jászapáti nagyközség*	Jászalsószentgyörgy
	Jászapáti
	Jászdózsa
	Jászivány
	Jászkisér
	Jászladány
	Jászszentandrás
	Tiszasüly
Jászberényi járás *székhelye: Jászberény megyei jogú város*	Jászárokszállás
	Jászágó
	Jászberény
	Jászboldogháza
	Jászfelsőszentgyörgy
	Jászjákóhalma
	Jásztelek
	Pusztamonostor
Szolnoki járás *székhelye: Szolnok megyei jogú város*	Besenyszög
	Kőtelek
	Martfű
	Mezőhék
	Nagykörű
	Rákóczifalva
	Rákócziújfalu
	Szajol
	Szandaszőlős
	Szászberek
	Szolnok
	Tiszaföldvár
	Tiszavárkony
	Tószeg
	Újszász
	Vezseny
	Zagyvarékas

[764] SZABÓ I. – SZABÓ L. 1989: 18. A Nagykunság és a Tiszántúl területén található még négy további megyei jogú város: Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr, Túrkeve.

Kunszentmártoni járás *székhelye: Kunszentmárton nagyközség*	Cibakháza
	Csépa
	Cserkeszőlő
	Kungyalu
	Kunszentmárton
	Mesterszállás
	Nagyrév
	Öcsöd
	Szelevény
	Tiszainoka
	Tiszakürt
	Tiszasas
	Tiszaug
Kunhegyesi járás *székhelye: Kunhegyes nagyközség*	Abádszalók
	Kenderes
	Kunhegyes
	Kunmadaras
	Tiszabura
	Tiszagyenda
	Tiszaroff
	Tomajmonostora
Törökszentmiklósi járás *székhelye: Törökszentmiklós megyei jogú város*	Fegyvernek
	Kengyel
	Kétpó
	Kuncsorba
	Örményes
	Tiszabő
	Tiszapüspöki
	Tiszatenyő
	Törökszentmiklós
Tiszafüredi járás *székhelye: Tiszafüred nagyközség*	Nagyiván
	Tiszaderzs
	Tiszafüred
	Tiszaigar
	Tiszaörs
	Tiszaörvény
	Tiszaszentimre
	Tiszaszőlős

I/7/2. *táblázat: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye birtokmegoszlása (1930)*

Birtoknagyság	Birtokszám	Terület
50-100 hold között	1.237	84.028 kh
100-200 hold között	485	66.519 kh
200-300 hold között	161	38.987 kh
300-500 hold között	130	48.386 kh
500-1000 hold között	86	61.192 kh
1000-2000 hold között	25	36.421 kh
2000-5000 hold között	19	56.638 kh
5000-10000 hold között	4	26.949 kh
10000-20000 hold között	3	36.295 kh
Összesen:	**2.150**	**455.415 kh**

Forrás: SCHEFTSIK 1935: 240.

I/7/3. *ábra: Szolnok megye területén meghúzódó egyházközigazgatási határok (1960)*

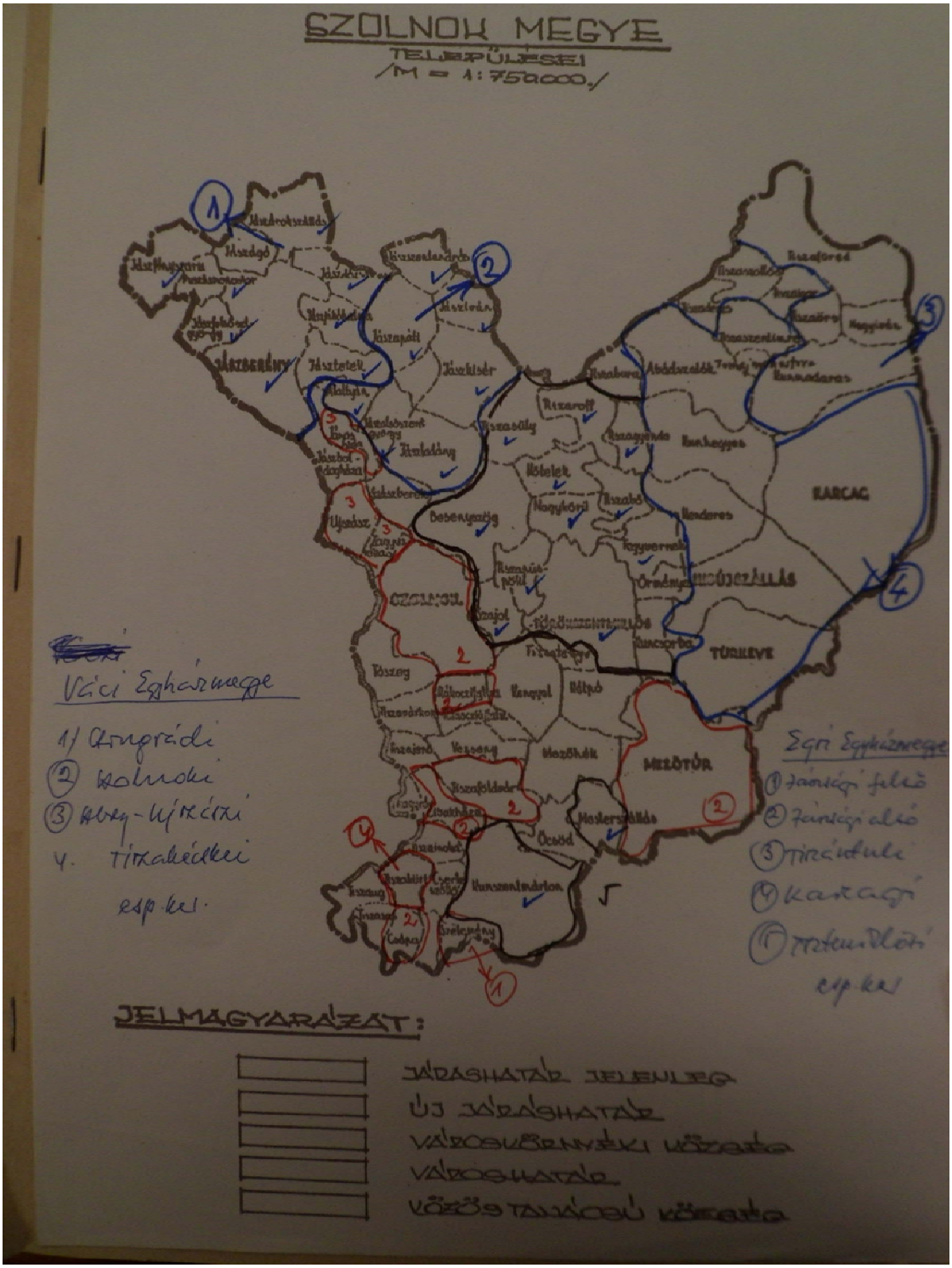

Forrás: MNL JNSzVL XXIII. 26/b. (13. d.) sz. n. Szolnok megye települései (1960)

I/7/4. *táblázat: Szolnok megye területét érintő római katolikus egyházkormányzatok joghatósága alá tartozó plébániák (1945-1949)*

Egri Főegyházmegye		**Váci Egyházmegye**	
Tiszántúli Espereskerület (székhely: Tiszafüred, 1950-től Szolnok megye része)	Nagyiván	*Szolnoki Espereskerület (székhely: Szolnok)*	Cibakháza
	Tiszafüred (Tiszagyenda filiával)		Csépa
	Tiszaörs		Tiszakürt
Karcagi Espereskerület (székhely: Karcag)	Abádszalók		Martfű (Homok filiával)
	Dévaványa		Mezőtúr
	Karcag		Rákóczifalva (szabadságtelep filiával)
	Kenderes		Szolnok – Szentháromság plébánia
	Kisújszállás		Szolnok – Jézus Szíve plébánia
	Kunhegyes		Szolnok – Várplébánia
	Tiszaszentimre		Szolnok – Újvárosi plébánia
	Túrkeve		Szandaszőlős
Törökszentmiklósi Espereskerület (székhely: Törökszentmiklós)	Besenyszög		Tiszaföldvár
	Fegyvernek	*Tiszajobbparti Espereskerület (székhely: Jászkarajenő)*	Tiszavárkony
	Kőtelek		Tószeg
	Kunszentmárton	*Abony-Újszász Espereskerület (székhely: Abony)*	Jánoshida
	Mesterszállás		Újszász
	Nagykörű		Zagyvarékas
	Szajol	-	-
	Tiszabő (Kengyel filiával)		-
	Tiszapüspöki		-
	Tiszaroff		-
	Törökszentmiklós (Pusztakengyel filiával)		-

Egri Főegyházmegye		**Váci Egyházmegye**	
Felsőjászsági Espereskerület (székhely: Jászberény)	Jászárokszállás		-
	Jászberény		-
	Jászberény – Pórtelek		-
	Jászdózsa		-
	Jászfelsőszentgyörgy		-
	Jászfényszaru		-
	Jászjákóhalma		-
	Jászszentandrás		-
	Pusztamonostor		-
Alsójászsági Espereskerület (székhely: Jászapáti)	Alattyán (Jászboldogháza filiával)	-	-
	Jászalsószentgyörgy		-
	Jászapáti		-
	Jászkisér		-
	Jászladány		-
	Jásztelek		-
	Tiszasüly		-

Forrás: *Schematismus cleri Dioecesis Vaciensis 1949*; *Schematismus cleri archidioecesis Agriensis 1945.*

I/7/5. *táblázat: Szolnok megye területét érintő református egyházkormányzatok joghatósága alá tartozó gyülekezetek (1945)*

Tiszántúli (1952-1957 között Tiszavidéki) Egyházkerület *(székhely: Debrecen)*		**Dunamelléki Református Egyházkerület** *(székhely: Budapest)*	
Nagykunsági Egyházmegye (*székhely: Törökszentmiklós*)	Abádszalók-Szalók (Abádszalók-Abád missziós egyházközséggel)	Délpesti (1955-től Budapest-déli) Egyházmegye *(székhely: Budapest)*	Jászapáti
	Berekfürdő		Jászberény
	Cserkeszőlő		Jászkisér
	Dévaványa		Szolnok
	Fegyvernek		Tiszavárkony
	Karcag – Kossuth téri egyházközség (Karcag-tanyai missziós egyházközséggel)		Tószeg
	Karcag – Varró utcai egyházközség		Újszász
	Karcag – Rétoldali egyházközség		Vezseny
	Kengyel		Zagyvarékas

Tiszántúli (1952-1957 között Tiszavidéki) Egyházkerület *(székhely: Debrecen)*		**Dunamelléki Református Egyházkerület** *(székhely: Budapest)*	
Nagykunsági Egyházmegye (*székhely: Törökszentmiklós*)	Kunmadaras		-
	Kunszentmárton		-
	Mezőtúr		-
	Nagyrév		-
	Öcsöd		-
	Rákóczifalva		-
	Tiszabura		-
	Tiszaderzs		-
	Tiszaföldvár (Tiszaföldvár-Szőlő missziós egyházközséggel)		-
	Tiszafüred		-
	Tiszagyenda		-
	Tiszaigar		-
	Tiszainoka		-
	Tiszakürt		-
	Tiszaroff		-
	Tiszasas		-
	Tiszaszentimre		-
	Tiszaszőlős		-
	Tiszaug		-
	Tomajmonostora (Újszentgyörgy missziós egyházközséggel)		-
	Törökszentmiklós		-
	Túrkeve		-

Forrás: ÖTVÖS é. n.; LÁNYI 2020.

II/3/1. *kataszter: Kimutatás Jász-Nagykun-Szolnok vármegye területén lévő egyházi birtokokról, az 1945-ös földosztást megelőzően (1935)*

GAZDACÍMTÁR 1937**:** 145-169. **Jászsági alsójárás**; *Jászalsószentgyörgy* (római katolikus egyházközség 116 kh; ebből 111 kh szántó, 2 kh kert, 1 kh rét, 1 kh erdő, 1 kh földadó alá nem eső terület, 1834 K [aranykorona] kataszteri tiszta jövedelem). *Jászapáti* (római katolikus egyházközség 225 kh [ebből 140 kh Jászapáti község számára kisbérletben]; ebből 159 kh szántó, 1 kh kert, 6 kh rét, 50 kh legelő, 9 kh földadó alá nem eső terület, 2859 K kataszteri tiszta jövedelem). *Jászkisér* (római katolikus egyházközség 100 kh [ebből 98 kh kisbérletben]; ebből 95 kh szántó, 1 kh kert, 4 kh földadó alá nem eső terület, 1320 K kataszteri tiszta jövedelem). **Jászsági felsőjárás:** *Alattyán* (Csornai Premontrei Kanonokrend prépostsága [székhely: Csorna] 735 kh; [ebből Alattyán község számára kisbérletben: 92 kh] ebből 513 kh szántó, 5 kh kert, 49 kh rét, 43 kh erdő, 1 kh nádas, 120 kh legelő, 5 kh földadó alá nem eső terület, 10.232 K kataszteri tiszta jövedelem). *Jánoshida*: (Csornai Premontrei Kanonokrend prépostsága [székhely: Csorna] 3569 kh; [ebből Alattyán község számára kisbérletben: 281 kh; Kahner Antal fiai számára 2849 kh] ebből 2705 kh szántó, 17 kh kert, 248 kh rét, 113 kh erdő, 2 kh nádas, 458 kh legelő, 124 kh földadó alá nem eső terület, 43.176 K kataszteri tiszta jövedelem). *Jászdózsa*: (római katolikus egyházközség 194 kh [ebből Jászdózsa község számára kisbérletben 56 kh]; ebből 153 kh szántó, 2 kh kert, 26 kh rét, 10 kh legelő, 3 kh földadó alá nem eső terület, 3169 K kataszteri tiszta jövedelem). *Jászfelsőszentgyörgy* (római katolikus egyházközség 231 kh [ebből Terjéki István helybeli lakos számára kisbérletben 206 kh]; ebből 160 kh szántó, 1 kh kert, 39 kh rét, 1 kh erdő, 17 kh legelő,

22 kh földadó alá nem eső terület, 1204 K kataszteri tiszta jövedelem). *Jászfényszaru* (római katolikus egyházközség 198 kh [ebből Jenes János helybeli lakos számára kisbérletben 126 kh, Jászfényszaru község számára kisbérletben 23 kh]; ebből 116 kh szántó, 2 kh kert, 34 kh rét, 1 kh erdő, 33 kh legelő, 12 kh földadó alá nem eső terület, 2052 K kataszteri tiszta jövedelem). *Jászjákóhalma* (római katolikus egyházközség 233 kh [ebből Jászjákóhalma község számára kisbérletben 207 kh,]; ebből 211 kh szántó, 3 kh kert, 6 kh legelő, 3 kh földadó alá nem eső terület, 2318 K kataszteri tiszta jövedelem). *Jásztelek* (római katolikus egyházközség 153 kh [ebből Jásztelek község számára kisbérletben 15 kh,]; ebből 143 kh szántó, 1 kh kert, 1 kh rét, 8 kh földadó alá nem eső terület, 2075 K kataszteri tiszta jövedelem). **Központi járás:** *Besenyszög* (római katolikus egyházközség 265 kh [ebből Besenyszög község számára kisbérletben 32 kh, Harsányi Tibor helybeli lakos számára kisbérletben 102 kh]; ebből 250 kh szántó, 1 kh kert, 12 kh legelő, 2 kh földadó alá nem eső terület, 2396 K kataszteri tiszta jövedelem; Szatmári Székeskáptalan [Budapest] 7325 kh [ebből kisbérletekben Cseh M. János 115 kh, Giró István 358 kh, Kun József 135 kh, Lázár Sándor és társai 150 kh, Lehoczky József 153 kh, Nagy József 150 kh, Szűcs Joachim 223 kh, Tálas Péter 128 kh, Besenyszög község 3677 kh helybeli lakosok], ebből 6088 kh szántó, 2 kh kert, 178 kh rét, 33 kh erdő, 834 kh legelő, 188 kh földadó alá nem eső terület, 51.786 K kataszteri tiszta jövedelem). *Kőtelek* (római katolikus egyházközség 113 kh [ebből Kőtelek község számára kisbérletben 41 kh]; ebből 111 kh szántó, 1 kh kert, 1 kh földadó alá nem eső terület, 1363 K kataszteri tiszta jövedelem; báró Baldácsy Antal Protestáns Alapítvány [Budapest] 1454 kh [ebből kisbérletekben Kőtelek község 490 kh, Epstein Nandor 467 kh kőteleki lakos, Kőtelek-Hunyadfalva Legelőtársulat 101 kh, gróf Waldeck Hubert tiszaroffi lakos 396 kh], ebből 982 kh szántó, 2 kh kert, 83 kh rét, 39 kh erdő, 298 kh legelő, 80 kh földadó alá nem eső terület, 11.237 K kataszteri tiszta jövedelem). *Nagykörű* (római katolikus egyházközség 153 kh [ebből Nagykörű község számára kisbérletben 9 kh]; ebből 117 kh szántó, 2 kh kert, 27 kh rét, 1 kh nádas, 2 kh legelő, 4 kh földadó alá nem eső terület, 1023 K kataszteri tiszta jövedelem; báró Baldácsy Antal Protestáns Alapítvány [Budapest] 1460 kh [ebből kisbérletekben Nagykörű község 422 kh, Balog István 750 kh, Kiss János és társai helybeli lakosok 288 kh], ebből 1310 kh szántó, 1 kh kert, 24 kh erdő, 14 kh legelő, 111 kh földadó alá nem eső terület, 14.720 K kataszteri tiszta jövedelem). *Rákóczifalva* (törökszentmiklósi római katolikus egyházközség [Törökszentmiklós] 20 kh szántó [Rákóczifalva község számára kisbérletben], 442 K kataszteri tiszta jövedelem). **Tiszai alsójárás:** *Kunszentmárton* (római katolikus egyházközség 102 kh; ebből 90 kh szántó, 8 kh rét, 2 kh legelő, 2 kh földadó alá nem eső terület, 1635 K kataszteri tiszta jövedelem). *Tiszaföldvár* (evangélikus egyházközség 238 kh; [ebből Tiszaföldvár község számára kisbérletben 154 kh] ebből 220 kh szántó, 15 kh rét, 2 kh legelő, 1 kh földadó alá nem eső terület, 3226 K kataszteri tiszta jövedelem; református egyházközség 164 kh [ebből Tiszaföldvár község számára kisbérletben 154 kh]; ebből 153 kh szántó, 1 kh kert, 10 kh földadó alá nem eső terület, 2433 K kataszteri tiszta jövedelem). **Tiszai felsőjárás:** *Dévaványa* (római katolikus egyházközség 347 kh [ebből Dévaványa község számára kisbérletben 118 kh, Bogdán Mihály helybeli lakos számára 229 kh]; ebből 249 kh szántó, 3 kh rét, 1 kh erdő, 73 kh legelő, 19 kh földadó alá nem eső terület, 2776 K kataszteri tiszta jövedelem; Magyar Katolikus Vallásalap [Budapest] 6243 kh [ebből Dévaványa község számára kisbérletben 1734 kh, Jakabfy Jenő 666 kh és Rácz János 1309 kh budapesti lakosok számára kisbérletben, Simon Péterné helybeli lakos 436 kh, Barczi I. sz. dévaványai legeltetési társulat 554 kh, Polgár Béla és társai törökszentmiklósi lakosok 1294 kh]; ebből 3769 kh szántó, 5 kh kert, 208 kh rét, 7 kh erdő, 2063 kh legelő, 191 kh földadó alá nem eső terület, 68.284 K kataszteri tiszta jövedelem; református egyházközség 370 kh [ebből Dévaványa község számára kisbérletben 239 kh, Egri Ferenc helybeli lakos számára 131 kh]; ebből 261 kh szántó, 2 kh kert, 22 kh rét, 58 kh legelő, 27 kh földadó alá nem eső terület, 2330 K kataszteri tiszta jövedelem; báró Baldácsy Antal Protestáns Alapítvány [Budapest] 1415 kh [ebből Dévaványa község számára kisbérletben 585 kh, Szolvár Pálné kőrösladányi lakos számára 910 kh]; ebből 383 kh szántó, 1 kh kert, 4 kh erdő, 1015 kh legelő, 12 kh földadó alá nem eső terület, 8717 K kataszteri tiszta jövedelem). *Kenderes* (római katolikus egyházközség 114 kh [ebből Kenderes község számára kisbérletben 92 kh]; 102 kh szántó, 1 kh kert, 11 kh földadó alá nem eső terület, 1856 K kataszteri tiszta jövedelem; Magyar Katolikus Vallásalap [Budapest] 926 kh [ebből Kenderes község számára kisbérletben 890 kh]; ebből 890 kh szántó, 36 kh földadó alá nem eső terület, 10.334 K kataszteri tiszta jövedelem). *Kunhegyes* (református egyházközség 204 kh [ebből Kunhegyes község számára 149 kh kisbérletben]; ebből 180 kh szántó, 2 kh kert, 1 kh rét, 2 kh legelő, 19 kh földadó alá nem eső terület, 2852 K kataszteri tiszta jövedelem). *Tiszaderzs* (református egyházközség 100 kh [ebből Tiszaderzs község számára 80 kh kisbérletben]; ebből 92 kh szántó, 1 kh kert, 7 kh földadó alá

nem eső terület, 1257 K kataszteri tiszta jövedelem). **Tiszai középjárás:** *Fegyvernek* (báró Baldácsy Antal Protestáns Alapítvány [Budapest] 1356 kh [Mocsáry Dénes helybeli lakos számára haszonbérbe adva]; ebből 786 kh szántó, 3 kh kert, 3 kh rét, 2 kh szőlő, 524 kh legelő, 38 kh földadó alá nem eső terület, 14.726 K kataszteri tiszta jövedelem). *Tiszabő* (római katolikus egyházközség 106 kh; ebből 93 kh szántó, 2 kh kert, 2 kh erdő, 7 kh legelő, 2 kh földadó alá nem eső terület, 1020 K kataszteri tiszta jövedelem). *Tiszabura* (református egyházközség 130 kh [ebből Tiszabura község számára kisbérletben 83 kh]; ebből 93 kh szántó, 1 kh kert, 7 kh rét, 2 kh szőlő, 14 kh erdő, 12 kh földadó alá nem eső terület, 808 K kataszteri tiszta jövedelem). *Tiszapüspöki* (római katolikus egyházközség 325 kh [ebből Tiszapüspöki község számára kisbérletben 123 kh]; ebből 286 kh szántó, 1 kh kert, 1 kh erdő, 28 kh legelő, 9 kh földadó alá nem eső terület, 2805 K kataszteri tiszta jövedelem; Szatmári Székeskáptalan [Budapest] 2438 kh [ebből Tiszapüspöki község számára kisbérletben 2196 kh, Benedek József 133 kh és Kenyeres József 109 kh helybeli lakosok számára]; ebből 2063 kh szántó, 2 kh kert, 109 kh erdő, 210 legelő, 54 kh földadó alá nem eső terület, 19.087 K kataszteri tiszta jövedelem). *Tiszaroff* (báró Baldácsy Antal Protestáns Alapítvány [Budapest] 1311 kh [ebből Dániel Jenő 981 kh és Zimmer Henrik és neje 330 kh helybeli lakosok számára kisbérletben]; ebből 877 kh szántó, 1 kh kert, 20 kh rét, 9 kh erdő, 324 kh legelő, 80 kh földadó alá nem eső terület, 8244 K kataszteri tiszta jövedelem; Magyar Katolikus Tanulmányalap [Budapest] 327 kh [Tiszaroff község számára kishaszonbérbe adva]; ebből 240 kh szántó, 17 kh rét, 58 kh legelő, 12 kh földadó alá nem eső terület, 2678 K kataszteri tiszta jövedelem). *Törökszentmiklós* (református egyházközség 164 kh; ebből 136 kh szántó, 1 kh kert, 27 kh földadó alá nem eső terület, 1815 K kataszteri tiszta jövedelem; Református Egyetemes Konvent [Budapest] 715 kh [Ungváry József ceglédi lakos számára kisbérletbe adva]; ebből 674 kh szántó, 2 kh kert, 18 kh legelő, 21 kh földadó alá nem eső terület, 11.061 K kataszteri tiszta jövedelem; római katolikus egyházközség 103 kh [ebből Törökszentmiklós nagyközség számára 85 kh kisbérletben]; ebből 84 kh szántó, 19 kh földadó alá nem eső terület, 967 K kataszteri tiszta jövedelem; tiszapüspöki római katolikus egyházközség 6 kh szántó [Törökszentmiklós nagyközség számára kisbérletbe adva], 54 K kataszteri tiszta jövedelem). **Jászberény város:** római katolikus egyházközség 226 kh [ebből Szabó Kálmán és Lajos helybeli lakosok számára 191 kh kisbérletbe adva]; ebből 137 kh szántó, 4 kh kert, 47 kh rét, 5 kh szőlő, 2 kh erdő, 2 kh nádas, 27 kh legelő, 2 kh földadó alá nem eső terület, 2154 K kataszteri tiszta jövedelem. **Karcag város:** görögkeleti egyházközség 149 kh [Karcag város számára kisbérletbe adva]; ebből 132 kh szántó, 14 kh legelő, 3 kh földadó alá nem eső terület, 1048 K kataszteri tiszta jövedelem; református egyházközség 895 kh [ebből Karcag város számára 338 kh, Rausenberger Lőrinc 117 kh és Tóth K. Imre 100 kh helybeli lakosok számára kisbérletbe adva]; ebből 321 kh szántó, 2 kh kert, 5 kh rét, 176 kh legelő, 391 kh földadó alá nem eső terület, 5097 K kataszteri tiszta jövedelem; Karcagi Református Templomalap 201 kh [Karcag város számára kisbérletbe adva]; ebből 108 kh szántó, 2 kh rét, 20 kh legelő, 1 kh földadó alá nem eső terület, 1578 K kataszteri tiszta jövedelem; Karcagi Római Katolikus Iskolaalap 390 kh [ebből 389 kh Karcag város számára kisbérletbe adva]; ebből 378 kh szántó, 1 kh kert, 5 kh legelő, 6 kh földadó alá nem eső terület, 4490 K kataszteri tiszta jövedelem. **Kisújszállás város:** református egyházközség 731 kh [ebből Kisújszállás város számára 424 kh, Pálya Lajos helybeli lakos számára 149 kh kisbérletbe adva]; ebből 693 kh szántó, 3 kh kert, 1 kh szőlő, 32 kh földadó alá nem eső terület, 12.786 K kataszteri tiszta jövedelem. **Mezőtúr város:** református egyházközség 1286 kh [ebből Békésszentandrás község számára 299 kh, Mezőtúr város számára 365 kh, Csató Ferenc 189 kh, Kupai Mihály 102 kh, Marinka Sándor 101 kh, Szűcs Mihály 142 kh helybeli lakosok számára kisbérletbe adva]; ebből 760 kh szántó, 3 kh kert, 3 kh rét, 388 kh legelő, 194 kh földadó alá nem eső terület, 8083 K kataszteri tiszta jövedelem; római katolikus egyházközség 250 kh [ebből Mezőtúr város 126 kh, Tóth Mihály helybeli lakos számára 118 kh kisbérletbe adva]; ebből 219 kh szántó, 1 kh kert, 3 kh rét, 20 kh legelő, 7 kh földadó alá nem eső terület, 3298 K kataszteri tiszta jövedelem. **Túrkeve város:** református egyházközség 165 kh [Túrkeve város számára kisbérletbe adva]; ebből 155 kh szántó, 1 kh kert, 4 kh rét, 5 kh földadó alá nem eső terület, 2545 K kataszteri tiszta jövedelem.

II/4/1. *táblázat: Az egyházi földbirtokok felosztásainak és juttatásainak települési szintű áttekintése (1948)*

Település neve (felekezet)	**Megváltott ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)**						**Össz:**	**Visszamaradó ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)**						**Össz:**
	Rét	**Er-dő**	**Kert**	**Szán-tó**	**Lege-lő**	**Ter-mé-ket-len**		**Rét**	**Er-dő**	**Kert**	**Szán-tó**	**Lege-lő**	**Terméket-len**	
Abád-szalók (szalók ref.)	-	-	-	20 kh 1337 n.öl	-	-	**20 kh 1337 n.öl**	-	-	-	-	-	-	-
Abád-szalók (abád ref.)	-	-	-	63 kh 362 n.öl	-	-	**63 kh 362 n.öl**	-	-	-	52 kh 1270 n.öl	-	-	**52 kh 1270 n.öl**
Abád-szalók (rk.)	-	-	-	43 kh 192 n.öl	-	-	**43 kh 192 n.öl**	-	-	-	70 kh 663 n.öl	-	-	**70 kh 663 n.öl**
Alattyán (csornai prem. rend)	35 kh	42 kh	-	489 kh 500 n.öl	-	10 kh	**576 kh 500 n.öl**	11 kh	-	5 kh	74 kh 438 n.öl	-	3 kh	**93 kh 438 n.öl**
Besenyszög (Szatmá-ri kápt.)	162 kh	35 kh	3 kh	6456 kh 679 n.öl	486 kh	85 kh	**7227 kh 679 n.öl**	-	-	1 kh	91 kh	2 kh	6 kh	**100 kh**
Besenyszög (rk)	3 kh	-	-	-	5 kh	-	**8 kh**	-	-	1 kh	-	9 kh	-	**10 kh**
Fegyver-nek (Baldá-csy Prot. Alap.)	56 kh	21 kh	4 kh	819 kh 412 n.öl	331 kh	123 kh	**1354 kh 412 n.öl**	-	-	-	1 kh 497 n.öl	-	-	**1 kh 497 n.öl**
Dévavá-nya-Pusztae-cseg (Magyar Kat. Vallása-lap)	143 kh	4 kh	4 kh	3716 kh 886 n.öl	2205 kh	115 kh	**6187 kh 886 n.öl**	-	-	-	-	-	-	-

Település neve	Megváltott ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:	Visszamaradó ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:
	Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Terméketlen		Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Terméketlen	
Dévaványa (Baldácsy Prot. Alap.)	-	13 kh	-	796 kh 159 n.öl	596 kh	10 kh	**1415 kh 159 n.öl**	-	-	-	-	-	-	**-**
Dévaványa (rk)	8 kh	-	-	237 kh 1584 n.öl	10 kh	5 kh	**260 kh 1584 n.öl**	-	-	-	70 kh	30 kh	-	**100 kh**
Dévaványa (ref)	2 kh	-	-	217 kh 1272 n.öl	43 kh	3 kh	**265 kh 1272 n.öl**	19 kh	-	-	67 kh	11 kh	3 kh	**100 kh**
Csépa (rk)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30 kh	-	-	**30 kh**
Csépa (ref)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30 kh	-	-	**25 kh**
Cibakháza (rk)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15 kh	5 kh	-	**20 kh**
Jánoshida (Csornai Prem. rend)	470 kh	112 kg	16 kh	2320 kh 694 n.öl	558 kh	123 kh	**3599 kh 694 n.öl**	-	-	-	-	-	-	**-**
Jánoshida (rk.)	11 kh	-	-	99 kh 3486 n.öl	-	-	**110 kh 3486 n.öl**	-	-	-	10 kh 1443 7 n.öl	-	-	**10 kh 1443 n.öl**
Jászfényszaru (rk)	37 kh	-	-	114 kh 19 n.öl	23 kh	6 kh	**180 kh 19 n.öl**	-	-	-	3 kh 1472 n.öl	-	-	**3 kh 1472 n.öl**
Jászfényszaru (rk iskolaalap)	-	-	-	1 kh 528 n.öl	-	-	**1 kh 528 n.öl**	-	-	-	-	-	-	**-**
Jászdózsa (rk)	-	-	-	139 kh 1533 n.öl	-	-	**139 kh 1533 n.öl**	-	-	-	-	-	-	**-**
Jászberény (rk)	47 kh	7 kh	4 kh	137 kh 90 n.öl	27 kh	4 kh	**226 kh 90 n.öl**	27 kh	-	4 kh	50 kh	13 kh	4 kh	**100 kh**

Település neve	Megváltott ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:	Visszamaradó ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:
	Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Termékenlen		Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Terméketlen	
Jászapáti (rk)	1 kh		1 kh	66 kh 1449 n.öl	3 kh	8 kh	**106 kh 1584 n.öl**	4 kh			77 kh 452 n.öl	6 kh	1 kh	**88 kh 452 n.öl**
Jászalsószentgyörgy (rk)	8 kh	-	1 kh	90 kh 828 n.öl	-	1 kh	**100 kh 828 n.öl**	-	-	-	15 kh	-	-	**15 kh**
Jászárokszállás (rk)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	75 kh	13 kh	8 kh	**97 kh**
Jásztelek (rk)	-	-	-	169 kh 547 n.öl	-	-	**169 kh 547 n.öl**	-	-	-	35 kh	-	-	**35 kh**
Jásztelek (Boldogasszony kápolna)	-	-	-	2 kh 212 n.öl	-	-	**2 kh 212 n.öl**	-	-	-	-	-	-	**-**
Jászszentandrás (rk)	-	-	-	118 kh 822 n.öl	-	-	**118 kh 822 n.öl**	-	-	-	46 kh	-	-	**46 kh**
Jászladány (rk)	-	-	-	104 kh 13 n.öl	-	1 kh	**105 kh 13 n.öl**	1 kh	-	-	97 kh	1 kh	1 kh	**100 kh**
Jászkisér (rk)	-	-	1 kh	95 kh 1007 n.öl	-	4 kh	**100 kh 1007 n.öl**	-	-	5 kh	25 kh	-	-	**30 kh**
Jászkisér (ref)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	30 kh	-	-	**30 kh**
Jászjákóhalma (rk)	-	-	3 kh	211 kh 947 n.öl	6 kh	3 kh	**233 kh 947 n.öl**	-	-	3 kh	72 kh	6 kh	7 kh	**90 kh**
Jászfelsőszentgyörgy (rk)	13 kh	-	-	92 kh 75 n.öl	10 kh	8 kh	**123 kh 75 n.öl**	17 kh	-	-	77 kh	-	6 kh	**100 kh**
Karcag (rk)	-	-	-	264 kh 844 n.öl	1 kh	4 kh	**269 kh 844 n.öl**	-	-	-	102 kh 1003 n.öl	-	-	**102 kh 1003 n.öl**

Település neve	Megváltott ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:	Visszamaradó ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:
	Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Terméketlen		Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Terméketlen	
Karcag (ref)	14 kh	-	-	747 kh 1309 n.öl	123 kh	6 kh	**890 kh 1309 n.öl**	-	-	-	119 kh 1499 n.öl	-	-	**119 kh 1499 n.öl**
Kenderes (rk)	-	-	1 kh	89 kh 1184 n.öl	1 kh	9 kh	**100 kh 1184 n.öl**	-	-	-	17 kh	1 kh	-	**18 kh**
Kenderes (ref)	-	-	-	24 kh 1383 n.öl	-	-	**24 kh 1383 n.öl**	-	-	-	68 kh 40 n.öl	-	5 kh	**73 kh 40 n.öl**
Kisújszállás (ref)	-	-	1 kh	528 kh 1583 n.öl	-	-	**529 kh 1583 n.öl**	-	-	-	264 kh 1539 n.öl	-	21 kh	**285 kh 1539 n.öl**
Kuncsorba (ref)	-	-	-	14 kh 1377 n.öl	-	-	**14 kh 1377 n.öl**	-	-	-	149 n.öl	-	-	**149 n.öl**
Kuncsorba (rk)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	28 kh 833 n.öl	-	-	**28 kh 833 n.öl**
Kunhegyes (ref)	-	-	-	104 kh 130 n.öl	1 kh	-	**105 kh 130 n.öl**	-	-	-	39 kh 147 n.öl	42 kh	16 kh	**97 kh 147 n.öl**
Kunmadaras (ref)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	30 kh	-	-	**30 kh**
Kunszentmárton (rk)	2 kh	-	1 kh	112 kh 565 n.öl	1 kh	2 kh	**118 kh 565 n.öl**	1 kh	-	-	40 kh 48 n.l	-	1 kh	**42 kh 48 n.öl**
Kőtelek (Baldácsy Prot. Alap.)	18 kh	60 kh	2 kh	1130 kh 1418 n.öl	175 kh	68 kh	**1453 kh 1418 n.öl**	-	-	-	-	-	-	**-**
Kőtelek (rk)	-	-	1 kh	111 kh	-	1 kh	**113 kh**	-	-	2 kh	77 kh 611 n.öl	-	1 kh	**80 kh 611 n.öl**
Mezőtúr (ref)	2 kh 1200 n.öl	-	-	47 kh 508 n.öl	1 kh 900 n.öl	900 n.öl	**52 kh 308 n.öl**	-	-	-	89 kh 808 n.öl	-	11 kh	**100 kh 808 n.öl**
Mezőtúr (rk)				93 kh 1152 n.öl	13 kh	1 kh	**107 kh 1152 n.öl**				86 kh 584 n.öl	2 kh	1 kh	**88 kh 584 n.öl**

Település neve	Megváltott ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:	Visszamaradó ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:
	Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Termékenlen		Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Terméketlen	
Nagykörű (Baldácsy Prot. Alap.)	7 kh	4 kh	1 kh	1099 kh 219 n.öl	40 kh	101 kh	**1252 kh 219 n.öl**	-	-	-	92 kh		8 kh	**100 kh**
Nagykörű (rk)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	73 kh 1519 n.öl	-	-	**73 kh 1519 n.öl**
Pusztamonostor (rk)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	38 kh 1032 n.öl	-	-	**38 kh 1032 n.öl**
Rákóczifalva (rk)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	15 kh 864 n.öl	-	-	**15 kh 864 n.öl**
Szajol (rk)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	31 kh 242 n.öl	-	-	**31 kh 242 n.öl**
Szolnok (ref)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	1 kh	13 kh 359 n.öl	-	-	**14 kh 359 n.öl**
Szolnok (Szentháromság rk. pléb.)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	1 kh 890 n.öl	13 kh 713 n.öl	-	-	**15 kh 3 n.öl**
Szelevény (Sárospataki Ref. Főisk. Alap)	38 kh	-	3 kh	981 kh 452 n.öl	366 kh	32 kh	**1420 kh 452 n.öl**	-	-	-	-	-	-	**-**
Tiszabő (ref)	-	2 kh	2 kh	93 kh	7 kh	2 kh	**106 kh**	-	-	-	26 kh 1421 n.öl	-	-	**26 kh 1421 n.öl**
Tiszaföldvár (ev)	15 kh	-	-	86 kh 1382 n.öl	-	2 kh	**103 kh 1382 n.öl**	-	-	-	10 kh	-	-	**10 kh**
Tiszaföldvár (ref)	-	-	-	98 kh 1539 n.öl	-	3 kh	**101 kh 1539 n.öl**	-	-	-	48 kh 1313 n.öl	-	-	**48 kh 1313 n.öl**
Tiszaderzs (ref)	-	-	1 kh	92 kh	-	7 kh	**100 kh**	-	-	3 kh	58 kh	-	25 kh	**86 kh**

Település neve	Megváltott ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:	Visszamaradó ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:
	Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Terméketlen		Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Terméketlen	
Tiszagyenda (Baldácsy Prot. Alap.)	33 kh	3 kh	3 kh 800 n.öl	711 kh 55 n.öl	241 kh	81 kh	**1072 kh 855 n.öl**	6 kh	-	3 kh	46 kh	45 kh	-	**100 kh**
Tiszagyenda (Debreceni Ref. Egyházközs.)	-	-	-	-	-	-	**-**	51 kh	-	-	26 kh 507 n.öl	2 kh	2 kh	**81 kh 507 n.öl**
Tiszabura (ref)	7 kh	14 kh	3 kh	93 kh	-	12 kh	**130 kh**	-	-	5 kh	20 kh	-	5 kh	**30 kh**
Tiszainoka (ref)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	47 kh 163 n.öl	-	-	**47 kh 163 n.öl**
Tiszapüspöki (rk)	-	-	-	237 kh 811 n.öl	17 kh	8 kh	**262 kh 811 n.öl**	-	-	-	86 kh 100 n.öl	12 kh	-	**99 kh**
Tiszapüspöki (Szatmári kápt.)	27 kh	-	2 kh	2122 kh 476 n.öl	248 kh	50 kh	**2449 kh 476 n.öl**	-	-	-	-	-	-	**-**
Tiszasüly (rk)	32 kh	-	1 kh	148 kh	24 kh	-	**205 kh**	-	-	-	60 kh 4034 n.öl	-	-	**60 kh 4034 n.öl**
Tiszasas (ref)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	59 kh 857 n.öl	-	-	**59 kh 857 n.öl**
Tiszaroff (Baldácsy Prot. Alap.)	-	5 kh	-	31 kh 1082 n.öl	-	3 th	**39 kh 1082 n.öl**	-	-	-	-	-	-	**-**
Tiszaroff (Magyar rk. Tanulmányalap)	52 kh	-	-	258 kh 103 n.öl	17 kh	-	**327 kh 103 n.öl**	-	-	-	-	-	-	**-**

Település neve	Megváltott ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:	Visszamaradó ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:
	Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Terméketlen		Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Terméketlen	
Tiszaroff (rk)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	44 kh 1296 n.öl	-	-	**44 kh 1296 n.öl**
Tiszaroff (ref)	-	-	-	-	-	-	**-**	20 kh 165 n. öl	-	-	30 kh 1281 n.öl	-	-	**60 kh 1446 n.öl**
Tiszaszentimre (rk)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	5 kh 28 n.öl	15 kh 142 n.öl	-	-	**20 kh 170 n.öl**
Tiszaszentimre (ref)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	30 kh 154 n.öl	-	-	**30 kh 154 n.öl**
Tiszaug (ref.)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	37 kh 994 n.öl	-	-	**37 kh 994 n.öl**
Tiszavárkony (rk)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	29 kh 2281 n.öl	-	-	**28 kh 2281 n.öl**
Törökszentmiklós (rk)	15 kh	-	2 kh	107 kh 1397 n.öl	84 kh	11 kh	**219 kh 1397 n.öl**	-	-	-	-	-	31 kh 1291 n.öl	**31 kh 1291 n.öl**
Törökszentmiklós (Országos Ref. Nyugdíjintézet)	-	-	26 kh	155 kh 116 n.öl	16 kh	18 kh	**615 kh 1165 n.öl**	-	-	2 kh	93 kh 476 n.öl	-	4 kh	**99 kh 476 n.öl**
Törökszentmiklós (ref)	-	-	1 kh	136 kh 323 n.öl	-	27 kh	**164 kh 323 n.öl**	-	-	-	97 kh 917 n.öl	-	-	**97 kh 917 n.öl**
Túrkeve (rk)	-	-	-	63 kh	-	-	**63 kh**	-	-	-	59 kh	-	-	**59 kh**
Túrkeve (ref)	4 kh 72 n.öl		1 kh	155 kh 1277 n.öl		5 kh	**165 kh 1349 n.öl**	-	-	-	99 kh 490 n.öl	76 kh	8 kh 205 n.öl	**183 kh 695 n.öl**
Újszász (ref)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	30 kh	-	-	**30 kh**

Település neve	Megváltott ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:	Visszamaradó ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása (kh. n.öl)						Össz:
	Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Termékenlen		Rét	Erdő	Kert	Szántó	Legelő	Terméketlen	
Újszász (rk)	2 kh 125 n.öl	-	-	148 kh 1184 n.öl	-	27 kh	**177 kh 1309 n.öl**	-	-	20 kh 477 n.öl	39 kh 177 n.öl	8 kh 1078 n.öl	5 kh 1200 n.öl	**73 kh 564 n.öl**
Vezseny (ref)	-	-	-	56 kh	-	-	**56 kh**	-	-	-	56 kh	-	-	**56 kh**
Zagyvarékas (rk)	-	-	-	-	-	-	**-**	-	-	-	24 kh 157 n.öl	-	-	**24 kh 157 n.öl**

Forrás: MNL OL XIX-K-11-a Országos Földhivatal iratai (1945-1950). Általános iratok (365. d.) Kimutatás a földreform során igénybevett és meghagyott ingatlanokról. Szolnok megye (1948) alapján saját szerkesztés

II./4/2. *táblázat: Kimutatás Szolnok megye római katolikus és református egyházközségei által az állam számára felajánlott és megmaradt földingatlanokról (1951)*

Egyházközség neve *(felekezet)*	**Összes földterület** (*kataszteri tiszta jövedelem – aranykorona/ fillér*)	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-ig**	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-től**	**Felajánlott állami vételár** *(ingatlanon lévő közteher – forint/fillér)*	**Fennmaradó terület**
Abádszalók *(rk)*[765]	138 kh 691 n.öl *(1616.02 K)*	133 kh 1638 n.öl	5 kh 347 n.öl	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(13.758 Ft jövedelemadó)*	-
Abádszalók-Abád *(ref)*[766]	52 kh 1270 n.öl *(713.37 K)*	50 kh	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	2 kh 1270 kh
Abádszalók-Szalók *(ref)*[767]	58 kh 569 n.öl *(718.42 K)*	56 kh 1089 n.öl	3 kh	nincs adat *(nem megállapítható)*	1 kh
Alattyán *(rk)*[768]	32 kh 516 n.öl *(504.61 K)*	25 kh	7 kh 516 n.öl	nincs adat *(11.732 Ft: mg. fejlesztési járulék, jövedelemadó, vagyonadó, mezőőri díj, búzaföldadó-hátralék)*	-
Besenyszög *(rk)*[769]	69 kh 1162 n.öl *(726.77 K)*	54 kh 1212 n.öl	13 kh 1479 n.öl	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(nem megállapítható)*	1 kh 629 n.öl
Csépa *(rk)*	14 kh 1400 n.öl *(259.06 K)*	-	12 kh 680 n.öl	nincs adat *(5 Ft 40 kg búzaadó)*	720 n.öl
Fegyvernek *(rk)*	40 kh 520 n.öl *(528.66 K)*	-	39 kh 520 n.öl	nincs adat *(tehermentes)*	1 kh
Fegyvernek *(ref)*	40 kh 625 n.öl *(528.42 K)*	25 kh 885 n.öl	14 kh 1340 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	-

765 Egyházközség kuláklistán, 1950. március 4.
766 Egyházközség kuláklistán, 1950. március 4.
767 Egyházközség kuláklistán, 1950. március 4.
768 Gyóni József plébános kuláklistán, 1950. március 5.
769 „Ludányi Tamás plébános […] a Függetlenségi Népfront községi népi bizottsága kuláknak minősítette. […] javadalmi lakásban lakik rossz anyagi helyzetben, pénzbüntetése volt, internálva még nem”, 1950. január 30.

Egyházközség neve *(felekezet)*	**Összes földterület** (*kataszteri tiszta jövedelem –aranykorona/ fillér*)	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-ig**	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-től**	**Felajánlott állami vételár** *(ingatlanon lévő közteher – forint/fillér)*	**Fennmaradó terület**
Jászalsószent-györgy *(rk)*	94 kh 1107 n.öl *(1421 K)*	94 kh 1107 n.öl	**-**	85.260.00 Ft *(nem megállapítható)*	**-**
Jászapáti *(rk)*	88 kh 452 n.öl *(1271.76 K)*	88 kh 452 n.öl	-	nincs adat *(17.000 Ft mg. fejlesztési járulék, jövedelemadó, vagyonadó, mezőőri díj, búzaföldadó-hátralék)*	-
Jászárokszállás *(rk)*	97 kh *(778.55 K)*	-	96 kh 1149 n.öl	nincs adat *(tehermentes)*	1631 n.öl
Jászberény *(rk)*	147 kh 72 n. öl /szentkúti és főplébánia összesen/ *(1660.332 K)*	126 kh 1481 n.öl	20 kh 391 n.öl	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(tehermentes)*	-
Jászberény-Pórtelek *(rk)*	31 kh 1127 n.öl *(427.30 K)* /Jászboldogháza filia területén/	31 kh 1127 n.öl	-	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(nem megállapítható)*	-
Jászdózsa *(rk)*	82 kh 800 n.öl *(1237.82 K)*	75 kh 1290 n.öl	6 kh	nincs adat *(12.658 Ft mg. fejlesztési járulék, jövedelemadó, búzaföldadó-hátralék)*	810 n.öl
Jászfelsőszent-györgy *(rk)*	98 kh 600 n.öl *(478.64 K)*	98 kh 600 n.öl	-	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(nem megállapítható)*	-
Jászfényszaru *(rk)*	3 kh 1472 n.öl *(42.99 K)*	3 kh 1472 n.öl	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	-
Jászivány *(rk)*	15 kh *(168.27 K)*	-	13 kh 500 n.öl	9842.00 Ft *(nem megállapítható)*	1 kh 2578 n.öl
Jászjákóhalma *(rk)*	90 kh *(750.42 K)*	63 kh 1389 n.öl	26 kh 1878 n.öl	nincs adat *(2076 Ft mg. fejlesztési járulék)*	2693 n.öl
Jászkisér *(rk)*	30 kh *(422.18 K)*	30 kh	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	-

Egyházközség neve *(felekezet)*	**Összes földterület** (*kataszteri tiszta jövedelem – aranykorona/ fillér*)	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-ig**	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-től**	**Felajánlott állami vételár** *(ingatlanon lévő közteher – forint/fillér)*	**Fennmaradó terület**
Jászkisér *(ref)*[770]	30 kh 327 n.öl *(490.52 K)*	30 kh 327 n.öl	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	-
Jászladány *(rk)*	100 kh *(789.92 K)*	86 kh 2664 n.öl	14 kh 114 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	-
Jászszentandrás *(rk)*	46 kh 822 n.öl *(557.78)*	46 kh 822 n.öl	-	nincs adat *(791 Ft búzaföldadó-hátralék)*	-
Jásztelek *(rk)*	35 kh *(394.85 K)*	26 kh 1096 n.öl	8 kh 82 n.öl	23.691.00 Ft *(695 kg búzaadó – 3936 Ft árvízszabályzási járulék)*	1600 n.öl
Karcag *(rk)*	100 kh *(812.65 K)*	100 kh	-	36.569.00 Ft *(tehermentes)*	-
Karcag-Kossuth tér *(ref)*	5 kh 1576 n.öl *(10.86 K)*	-	5 kh 1212 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	358 n.öl
Karcag-Varró utca *(ref)*	51 kh 730 n.öl *(452.08 K)*	51 kh	-	nincs adat *(tehermentes)*	730 n.öl
Karcag-Rétoldal *(ref)*	47 kh 1255 n.öl *(429.45 K)*	37 kh 171 n.öl	10 kh 356 n.öl	nincs adat *(tehermentes)*	728 n.öl
Karcag-tanyai *(ref)*	29 kh 1199 n.öl *(350.01 K)*	29 kh 1199 n.öl	-	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(nem megállapítható*	-
Kenderes *(rk)*	77 kh 1048 n.öl *(1433.46 K)*	-	77 kh 1048 n.öl	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(9725 Ft: mg. fejlesztési járulék, jövedelemadó, vagyonadó)*	-
Kenderes *(ref)*	81 kh 732 n.öl *(1502.58 K)*	77 kh 1369 n.öl	2 kh 50 n.öl	78.167.00 Ft *(tehermentes)*	1 kh 373 n.öl
Kengyel *(rk)*	11 kh 300 n.öl *(14.09 K)*	-	11 kh 300 n.öl	nincs adat *(805 Ft búzaföldadó-hátralék)*	-
Kengyel *(ref)*	29 kh 1240 n.öl *(362.37 K)*	29 kh 1200 n.öl	10 kh /új juttatás/	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(nem megállapítható)*	-
Kisújszállás-Kálvin tér *(ref)*	241 kh 242 n.öl *(2484.92 K)*	238 kh 238 n.öl	2 kh 954 n.öl	20.562.00 Ft *(nem megállapítható)*	650 n.öl

[770] Gócza József lelkész kuláklistán, „[…] javadalmi földjét az Állami Gazdaságnak átadta 1949 szept.-ben”, 1950. január 27.

Egyházközség neve *(felekezet)*	**Összes földterület** (*kataszteri tiszta jövedelem – aranykorona/ fillér*)	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-ig**	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-től**	**Felajánlott állami vételár** *(ingatlanon lévő közteher – forint/fillér)*	**Fennmaradó terület**
Kisújszállás-Szabadság tér *(ref)*	3 kh 194 n.öl *(42.96 K)*	-	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	3 kh 194 n.öl
Kisújszállás-tanyai *(ref)*	1 kh 1800 n.öl *(13.49 K)*	-	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	1 kh 1800 n.öl
Kőtelek *(rk)*	80 kh 611 n.öl *(973.24 K)*	80 kh 611 n.öl	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	-
Kuncsorba *(ref)*	55 kh 516 n.öl *(508.74 K)*	30 kh 116 n.öl	25 kh	nincs adat *(2512.00 Ft – földvétel árából levonva)*	400 n.öl
Kunhegyes *(rk)*	39 kh 310 n.öl *(707.03 K)*	33 kh 1573 n.öl	5 kh 337 n.öl	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(nem megállapítható)*	-
Kunhegyes *(ref)*	78 kh 1359 n.öl *(1497.12 K)*	71 kh 1359 n.öl	6 kh 140 n.öl	74.292.00 Ft *(tehermentes)*	1461 n.öl
Kunmadaras *(ref)*	70 kh 239 n.öl *(213.04 K)*	70 kh 239 n.öl	-	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(nem megállapítható)*	-
Kunszentmárton *(rk)*	18 kh 55 n.öl *(249.55 K)*	16 kh 953 n.öl	1 kh 702 n.öl	1003.20 Ft (*3713 Ft búzaföldadó-hátralék – 2340 kg búzaadó)*	-
Kunszentmárton *(ref)*	18 kh 1502 n.öl *(265.44 K)*	-	18 kh 196 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	586 n.öl
Mesterszállás *(rk)*	18 kh 267 n.öl *(213.04 K)*	14 kh 1467 n.öl	4 kh 1200 n.öl	nincs adat *(195 Ft együttes adó – 813 kg búzaadó)*	2400 n.öl
Mezőtúr *(rk)*	100 kh *(815.28 K)*	100 kh	-	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(nem megállapítható)*	-
Mezőtúr *(ref)*	110 kh 808 n.öl *(968.34 K)*	110 kh 808 n.öl	-	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(nem megállapítható)*	-
Nagykörű *(rk)*	73 kh 1519 n.öl *(601.76 K)*	49 kh 545 n.öl	24 kh 974 n.öl	36.105.60 Ft *(nem megállapítható)*	-
Nagyiván *(rk)*	281 kh 1291 n.öl *(1583.05 K)*	281 kh 1291 n.öl	-	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(nem megállapítható)*	-

Egyházközség neve *(felekezet)*	**Összes földterület** (*kataszteri tiszta jövedelem – aranykorona/ fillér*)	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-ig**	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-től**	**Felajánlott állami vételár** *(ingatlanon lévő közteher – forint/fillér)*	**Fennmaradó terület**
Nagyrév *(ref)*[771]	47 kh 219 n.öl *(438.53 K)*	46 kh 1528 n.öl	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	-
Öcsöd *(ref)*[772]	27 kh *(284.18 K)*	27 kh	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	-
Pusztamonostor *(rk)*	38 kh 1032 n.öl *(486.87 K)*	38 kh 1032 n.öl	-	29.212.20 Ft *(540 kg búzaadó 3776 Ft – földvétel árából levonva)*	-
Rákóczifalva *(rk)*	9 kh 864 n.öl *(135.60 K)*	9 kh 864 n.öl	-	8136 Ft *(tehermentes)*	-
Rákóczifalva *(ref)*	12 kh 642 n.öl *(193.02 K)*	-	11 kh 1212 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	1030 n.öl
Szajol *(rk)*	31 kh 242 n.öl *(248.21 K)*	-	31 kh 242 n.öl	5123 Ft *(tehermentes)*	-
Szolnok-Szentháromság pléb. *(rk)*	15 kh 3 n.öl *(151.16 K)*	13 kh 713 n.öl	1 kh 890 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	-
Szolnok *(ref)*	13 kh 359 n.öl *(204.22 K)*	13 kh 359 n.öl	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	-
Tiszabő *(rk)*	26 kh 1421 n.öl *(261.52 K)*	-	26 kh 1421 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	-
Tiszabura *(ref)*	77 kh 9 n.öl *(1475.84 K)*	71 kh 447 n.öl	4 kh 1352 n.öl	71.815.00 Ft *(tehermentes)*	1410 n.öl
Tiszaderzs *(ref)*	57 kh 410 n.öl *(511.85 K)*	56 kh 1269 n.öl	-	nincs adat *(tehermentes)*	750 n.öl
Tiszaföldvár *(rk)*	1 kh 571 n.öl *(23.6 K)*	-	1 kh 571 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	-
Tiszaföldvár *(ref)*	92 kh 594 n.öl *(473.96 K)*	-	92 kh 194 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	400 n.öl
Tiszaföldvár-Szőlő *(ref)*	33 kh 80 n.öl *(180.39 K)*	-	31 kh 1342 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	1 kh 338 n.öl
Tiszafüred *(rk)*	28 kh 1233 n.öl *(248.21 K)*	-	28 kh 1233 n.öl	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(1018 Ft együttesen kezelt adóhátralék)*	-

[771] Fehér Imre református lelkész kuláklistán, „tulajdona 1 tehén, 1 üsző, 1 sertés, 1 gépkocsi […] alattomos, a népi demokráciával szembeni kötelezettségnek nem tesz eleget, a klerikális reakció szócsöve", 1950. február 16.
[772] Irlanda Dezső református lelkész kuláklistán, „tulajdona 2 sertés […] javadalmas, népi demokráciaellenes, közoktatás terén eljárást indítottak ellene 1948-ban", 1950. február 26.

Egyházközség neve *(felekezet)*	**Összes földterület** (*kataszteri tiszta jövedelem – aranykorona/ fillér*)	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-ig**	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-től**	**Felajánlott állami vételár** *(ingatlanon lévő közteher – forint/fillér)*	**Fennmaradó terület**
Tiszafüred *(ref)*[773]	94 kh 420 n.öl *(740.36 K)*	-	93 kh 820 n.öl	28.257.00 Ft *(tehermentes)*	1200 n.öl
Tiszagyenda *(rk)*	15 kh 800 n.öl *(156.15 K)*	-	15 kh 800 n.öl	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(1000 Ft mg. fejlesztési járulék)*	-
Tiszaigar *(ref)*	63 kh 593 n.öl *(711.24 K)*	51 kh	11 kh 1525 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	668 n.öl
Tiszainoka *(ref)*[774]	47 kh 163 n.öl *(436.42 K)*	45 kh 1304 n.öl	-	nincs adat *(tehermentes)*	1 kh 459 n.öl
Tiszakürt *(ref)*[775]	57 kh 1342 n.öl *(524.93 K)*	-	54 kh 1282 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	3 kh 60 n.öl
Tiszalök *(rk)*	61 kh 2007 n.öl *(569.07 K)*	60 kh 1207 n.öl	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	1 kh 800 n.öl
Tiszaörs *(rk)*	88 kh 25 n.öl *(1518.36 K)*	88 kh 25 n.öl	-	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(nem megállapítható)*	-
Tiszapüspöki *(rk)*	103 kh 876 n.öl *(1091.95 K)*	100 kh	3 kh 876 n.öl /óballai filia/	17.905.20 Ft *(1654.40 Ft – mg. fejlesztési járulék, árvízszabályzási járulék – 7204 kg búzaadó)*	-
Tiszaroff *(ref)*	60 kh 1446 n.öl *(565.47 K)*	33 kh 870 n.öl	26 kh 976 n.öl /15 kh új juttatás/	nincs adat *(nem megállapítható)*	1200 n.öl
Tiszasas *(ref)*[776]	59 kh 857 n.öl *(561 K)*	53 kh	6 kh 857 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	-
Tiszasüly *(rk)*	44 kh 2153 n.öl *(383.62 K)*	42 kh 2029 n.öl	-	nincs adat *(635 Ft mg. fejlesztési járulék)*	2 kh 1350 n.öl

[773] Egyházközség kuláklistán, „21.915 Ft felfüggesztett adó”, 1952. augusztus 29.
[774] Török László református lelkész kuláklistán, „tulajdona: 2 ökör […] javadalmas eljárás alatt áll. Feljelentve a rendőrségen szántás-vetés elmulasztása miatt”, 1950. február 6.
[775] Református egyházközség kuláklistán, 1950. február 17.
[776] „Szabó Dezső református lelkész […] 0046/2/1952. sz. BM rendelet alapján a községi kuláklista felülvizsgálása nyomán a Kunszentmártoni járás felülvizsgáló bizottsága levette a listáról […] 1952 őszig 4 kh szőlő tulajdona volt 135 K tiszta jövedelemmel, földfelajánlás óta a javadalom a fizetésében van, tanácstag”, 1953. április 7.

Egyházközség neve *(felekezet)*	**Összes földterület** (*kataszteri tiszta jövedelem – aranykorona/ fillér*)	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-ig**	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-től**	**Felajánlott állami vételár** *(ingatlanon lévő közteher – forint/fillér)*	**Fennmaradó terület**
Tiszaszentimre *(rk)*	20 kh 492 n.öl *(187.40 K)*	18 kh 70 n.öl	2 kh 420 n.öl	nincs adat *(8118 Ft – mg. fejlesztési járulék búzaföldadó – 1000 kg búzaadó)*	-
Tiszaszentimre *(ref)*[777]	30 kh 154 n.öl *(193.74 K)*	29 kh 1417 n.öl	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	337 n.öl
Tiszaszőllős *(ref)*	72 kh 705 n.öl *(1292.14 K)*	71 kh 1582 n.öl	-	nincs adat *(nem megállapítható)*	723 n.öl
Tiszaug *(ref)*	37 kh 994 n.öl *(142.04 K)*	34 kh 510 n.öl	2 kh 484 n.öl	9774 Ft *(nem megállapítható)*	1 kh
Tiszavárkony *(rk)*	29 kh 2281 n.öl *(379.74 K)*	28 kh 2808 n.öl	-	nincs adat *(tehermentes)*	1 kh 1493 n.öl
Tomajmonostora *(ref)*	13 kh 939 n.öl *(142 K)*	-	13 kh /új juttatás/	nincs adat *(nem megállapítható*	939 n.öl
Tószeg *(rk)*	82 kh 2262 n.öl *(925.105 K)*	82 kh 2262 n.öl	-	26.500 Ft *(1953 Ft búzaföldadó hátralék – 1363 kg búzaadó)*	-
Törökszentmiklós *(rk)*	31 kh 411 n.öl *(368.33 K)*	31 kh 411 n.öl	-	10.283 Ft *(nem megállapítható)*	776 n.öl
Törökszentmiklós *(ref)*	97 kh 917 n.öl *(794.90 K)*	95 kh 665 n.öl	-	16.071.60 Ft *(6160 Ft együttes adó – földvétel árából levonva)*	2 kh 252 n.öl
Túrkeve *(rk)*	59 kh *(738.06 K)*	59 kh	-	32.829 Ft *(11.403 Ft – együttes adó – földvétel árából levonva)*	-
Túrkeve *(ref)*[778]	183 kh 695 n.öl *(2986.85 K)*	167 kh 737 n.öl	15 kh 1558 n.öl	ellenszolgáltatás nélkül átadva *(nem megállapítható)*	-
Újszász *(rk)*	73 kh 564 n.öl *(1105.08 K)*	39 kh 177 n.öl	34 kh 336 n.öl	nincs adat *(1339 Ft együttes adó – földvétel árából levonva)*	1600 n.öl
Zagyvarékas *(rk)*	24 kh 157 n.öl *(250.50 K)*	22 kh 209 n.öl	1 kh 1583 n.öl	7121 Ft *(tehermentes)*	-
Berekfürdői Ref. Diakónusintézet	4 kh 291 n.öl *(57.92 K)*	-	4 kh 291 n.öl	nincs adat *(nem megállapítható)*	-

Egyházközség neve *(felekezet)*	**Összes földterület** (*kataszteri tiszta jövedelem – aranykorona/ fillér*)	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-ig**	**Felajánlott terület 1951. augusztus 1-től**	**Felajánlott állami vételár** *(ingatlanon lévő közteher – forint/fillér)*	**Fennmaradó terület**
Összesen:	**5018 kh 618 n.öl** ***(55.614.3883 K)***	**3993 kh 4395 n.öl**	**993 kh 2127 n.öl**	**628.517.180 Ft** ***(115.962 Ft – 18.355 kg)***	**38 kh 5547 n.öl**

Forrás: MNL JNSzVL XXIV. 201. (1-81. d.) Szolnok Megyei Földhivatal iratai. Iktatott iratok (1945-1950); MNL JNSzVL XXIII. 10. c. (1-26. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai. Földbirtokrendezési Csoport iratai (1950-1961); MNL JNSzVL XXIII. 5. c. (90. d.) Szolnok Megyei Tanács VB Pénzügyi Osztályának Iratai. Számnélküli Iratok. Kuláklisták (1950-1953); VPKL A.1.a. Capitulum B. (1-2. d.) Földfelajánlások okmányai I-II. (1953-1954); EFL Archivum Novum III. (585. d.) Államosítás. Szolnok megyei plébániák (1945-1961); TtREL I.33.i. (11. d.) Statisztikai kimutatások. Államosítással kapcsolatos kimutatások, jelentések, ügyiratok (1945-1952) adatai alapján saját szerkesztés

[777] Molnár Elemér református lelkész kuláklistán, 1950. március 5.
[778] Tóth Lajos református lelkész kuláklistán, 1951. március 23.

II./4/3. *táblázat: A Nagykunsági Református Egyházmegye gyülekezeteinek bevételei és kiadásai az 1948/49 és 1951/52. évre*

Település neve	***Bevétel össz. 1948/49***	***Bevétel össz. 1951***	**Perselypénz 1948/49**	**Perselypénz 1951**	**Egyházi adó 1948/49**	**Egyházi adó 1951**	**Haszonbér 1948/49**	**Haszonbér 1951**	**Adomány 1948/49**	**Adomány 1951**	**Egyéb 1948/49**	**Egyéb 1951**
Karcag	*272.322.18 Ft*		10.571.13 Ft		1.888.865.84 Ft		3358 Ft		13082.13 Ft		56.445.08 Ft	
		32.365 Ft (Kálvin tér)		2805.33 Ft (Kálvin tér)		nincs ilyen érték		727 Ft	8706.23 Ft	17.955.66 Ft		10.877.47 Ft
		40.505.43 Ft (Szabadság tér)		3729.24 Ft (Szabadság tér)		25.817.51 Ft		3203.01 Ft		832.20 Ft		25.817.51 Ft
		8678.14 Ft (Tanyavidék)		946.92 Ft (Tanyavidék)		-		-		-		-
Kunhegyes	*96.589 Ft*	*48.837 Ft*	1605 Ft	2418 Ft	73.090 Ft	30.374.45 Ft	331 Ft	980 Ft	384 Ft	3170.70 Ft	17.742 Ft	11.893.59 Ft
Kunmadaras	*150.382.29 Ft*		2316.95 Ft		90.726.93 Ft		5644.44 Ft		651.50 Ft		51.042.47 Ft	
Kunszentmárton	*5473.36 Ft*		1033.06 Ft		2144.16 Ft				504.34 Ft		3177.33 Ft	
Túrkeve	*105.417.06 Ft*	*72.686 Ft*	1606.72 Ft	2932.04 Ft	69.761.82 Ft	27.560.39 Ft	16.951 Ft	4053.20 Ft	315 Ft		16.781.82 Ft	38.140.11 Ft
Kuncsorba		*8586.58 Ft*		959.41 Ft		5215.10 Ft	nincs ilyen érték	668 Ft (földhaszonbér)		1482 Ft		930.07 Ft

Település neve	*Kiadás össz. 1948/49*	*Kiadás össz. 1951*	Személyi 1948/49	Személyi 1951	Épületkarbantartás 1948/49	Épületkarbantartás 1951	Missziói és szeretetmunka 1948/49	Missziói és szeretetmunka 1951	Iskolai 1948	Egyéb 1948/49	Egyéb 1951
Karcag	*268.067.03 Ft*		33.384.50 Ft		75.720.41 Ft		6319.87 Ft		20.145.42 Ft	132.566.83 Ft	
		28.747 Ft (Kálvin tér)		11.269.20 Ft (Kálvin tér)		447.10 Ft (Kálvin tér)		1714 Ft (Kálvin tér)			15.316.58 Ft (Kálvin tér)
		39.725.85 Ft (Szabadság tér)		11.175.66 Ft (Szabadság tér)		5969.13 Ft (Szabadság tér)		1547.89 Ft (Szabadság tér)			21.306.17 Ft (Szabadság tér)
		8676.14 Ft (Tanyavidék)		6400 Ft (Tanyavidék)		2276 Ft (Tanyavidék)		1997.14 Ft (Tanyavidék)			nincs adat
Kunhegyes	*92.791 Ft*	*48.638.81 Ft*	37.310 Ft	25.336.10 Ft	11.910 Ft	1448.10 Ft	1319 Ft	3550.64 Ft	25.259 Ft	16.993 Ft	11.427.37 Ft
Kunmadaras	*119.974.55 Ft*		48.724.18 Ft		4662.97 Ft		7296.40 Ft		36.934.08 Ft	22.356.92 Ft	
Kunszentmárton	*5165.21 Ft*		2749.77 Ft		63.70 Ft		344.10 Ft		-	2007.63 Ft	
Túrkeve	*82.221 Ft*	*62.657.61 Ft*	29.638.40 Ft	30.285.33 Ft	452.30 Ft	1368 Ft	184.28 Ft	1973.67 Ft	12.871.78 Ft	40.074.71 Ft	29.030.61 Ft
Kuncsorba		*7576.52 Ft*		nincs ilyen adat		860.14 Ft		597.84 Ft			2898.54 Ft

Forrás: P. SZÁSZFALVI 2018: 232.

III/1. *Cseh Lajos egyházügyi főelőadó életrajza*

1918. november 27-én, Abádszalókon született egy nyolc gyermekes, paraszti családban. Mindennapi megélhetésük biztosítására már 14 éves korában munkát vállalt a Szapáry uradalomban. 1933-1936-ig a Magyar Magtermeltető RT-nél dolgozott. 1937-1944-ig a Gödöllői Erdőigazgatóságnál kubikosként végezte munkáját. 1944-ben behívták katonának és a keleti frontra vitték. December 20-án hazatért Abádszalókra, ahol 1945. január 1-től a Honvédelmi Minisztérium Nemzetőrségének kötelékében, április 4-től pedig a rendőrség kötelékében teljesített szolgálatot – mely már ekkor a Magyar Kommunista Párt irányítása alatt állt. 1946-ban őrsparancsnok-helyettes lett és előléptették szakaszvezetővé. Szeptemberben a Jászberényi Járási Rendőrkapitánysághoz helyezték, ahol őrszemélyzeti írnok lett. 1947 januárjában lépett be az MKP-ba. 1948-ban – ekkorra a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) már közvetlenül a Belügyminisztérium alá tartozott, bár maga a Határőrség még továbbra is a honvédelmi tárca részét képezte – Miskolcra vezényelték tiszthelyettesi tanfolyamra, ezután az osztrák határnál teljesített szolgálatot. 1949. július 1-én visszavezényelték Jászberénybe. Még ebben az évben áthelyezték Szolnokra a VII. kerületi kapitányságra, mint pénztárellenőrt. 1950 őszén a Szolnok Megyei Főkapitánysághoz került. 1952-ben leszerelték és augusztus 21-én a Szolnok Megyei Tanács egyházügyi főelőadójának nevezték ki. 1957. január 15-én az Állami Egyházügyi Hivatal leépítése miatt elbocsátották, de március 19-én újra kinevezték egyházügyi főelőadónak. 1966. január 25-től beosztásának elnevezése változott egyházügyi tanácsossá, az egyházügyi tanácsosok 1971. január 1-től már osztályvezetői beosztásnak megfelelő munkakörben működtek. 1974. augusztus 31-én megromlott egészségi állapota miatt beosztásából felmentették és korkedvezménnyel nyugdíjba mehetett. Nyugdíjas éveiben a Szolnok Megyei Levéltárban dolgozott, a költözés miatt átkerülő iratanyag előkészítését végezte. Az őt ismerő idősebb lelkipásztorok és levéltárosok egyaránt közvetlen modorú, „vaskos humorú" embernek ismerték. 2001-ben hunyt el. Kitüntetései: Közbiztonsági Érdemérem bronz fokozata, Munka Érdemrend ezüst fokozata (1965), Felszabadulási Jubileumi Emlékérem (1970), Megyei Tanács Elnöki Dicséret (1974).[779]

[779] MNL JNSzVL XXIII. f. 4. cs. (1. d.) 747. ő. e. Személyi Dosszié.

III/2/1. *ábra*

Faragó József nagykörűi plébánosról készített karikatúra

Vizet prédikál — bort iszik Faragó József plébános

Nagykörű dolgozó parasztjai ismerik államunk leánti kötelezettségüket. Erre legjobb bizonyíték az, hogy teljesítették a beadást a augusztus 23-a óta szabadpiacon értékesítik gabonájukat. A járás is ellenérzéssel beszél róluk. Akad azonban, aki nem nézi szívesen a parasztok jó munkáját. Ilyen Faragó József, községi plébános.

Az írás szerint Faragó békebizottsági tag. Talán is neki ez a megtisztelő cím. Azt gondolja, hogy ez alatt a név alatt most már mindent tehet, ami lelkének megfelel. Ezt az aratás és cséplés idején is bebizonyította.

Gabonacséskor a község lakói elhatározták, hogy fáradságos munkával termelt gabonájukat megvédik a tűzvésztől. Őrséget szerveztek, amely a templomtoronyból figyelte a földeket. Faragó plébános nyugalmát ez úgylátszik sértette. Eleinte hallani sem akart arról, hogy a fiatalok felmenjenek a toronyba. Amikor látta, hogy hiába rúgkapál, a község érdeke ezt követeli, — beleegyezett. De a hosszúlátásról nem mondott le. Rágalmazni kezdte a fiatalokat.

Faragó hívei előtt bőkezűségről és megértésről szónokol, de az ellentét és gyűlölet szításán mesterkedik. Azt híresztelte a fiatalokról, hogy gondatlanok 100-as villanykörüket égetnek a toronyban, akkor is, amikor nem kell. Az esetből nem jutott, hogy más is ért a villanyégetéshez és látható, hogy csak 40-es égő van beszerelve.

Túl sokat törődik a plébános úr „kedves ismerőseivel". Gyakran látogatja a kulák-családokat, ahol meghitten beszélgetnek. Nem tanult abból az esetből, hogy kulák barátjának romlott szalonnája ott díszelgett a földművesszövetkezet árukatában. Már akkor mondták a parasztok, hogy a plébános jellemtelen emberekkel társalog. Saját portáján is volna mivel törődnie a plébános úrnak. A két holdnyi udvart nagyon felverte a gyom. A cirok kicsire nőtt, mert meg sem kapálta, ki sem egyelte. Helyes lenne, ha ilyen dolgokkal is törődne.

A plébános úr gyakran hirdeti az erkölcsösséget, mégis ő tartja be legkevésbbé. Igaz, hogy a szerelem magánügy. Ez azonban nem jogosítja fel a plébános urat arra, hogy mások családi életét feldúlja, hogy férjes asszonyokat „gyóntasson", amíg a férj dolgozni van. Elfelejti Faragó József, hogy hívei is látják, hogy vizet prédikál és bort iszik.

A dolgozó nép már megtanulta a tetteket a szóval összehasonlítani. Nagykörű lakossága kifejezte békeakaratát, amikor teljesítette állampolgári kötelezettségét. A plébános úrtól ennek még a gondolata is távol áll. Beadási kötelezettségéből még egy dekát sem teljesített, pedig nemsokára a III. negyedév is letelik.

Faragó József visszaél a dolgozók bizalmával. A néptől idegen célok elérésére akarja azt felhasználni. A község lakossága ismeri alattomos áskálódásait, melyek után nem számíthat elnézésre.

Forrás: *Szolnok Megyei Néplap*, 4. évf. (1952) 71. sz. (1952. szeptember 3.) 5.

III/2/2. *ábra*

Karikatúra a kulákról, 1952

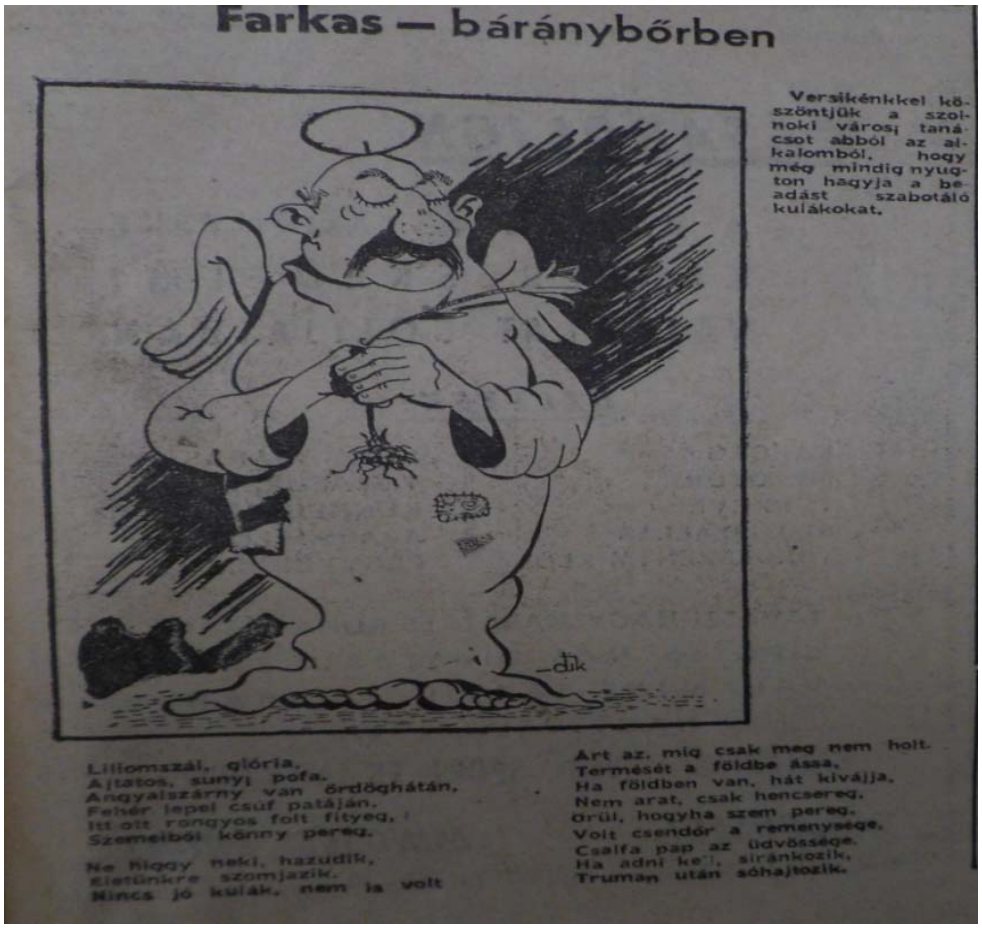

Forrás: *Szolnok Megyei Néplap*, 4. évf. (1952) 31. sz. (1952. június 21.) 4.

III/2/1. *táblázat*

„Kulákok” száma az egyházközségi képviselőtestületi és tanácstagok között (1950. február – 1951. december)[780]		
Település neve	**Római katolikus egyházközség tanácstagjainak létszáma**	**Ebből kuláklistás**
Cibakháza	17	1
Jánoshida	24	2
Mezőtúr	24	3
Zagyvarékas	28	4
Összesen:	*93 fő*	*10 fő*

Forrás: VPKL A. 1. a. Püspöki Hivatal Iratai. Egyházkormányzati Iratok. (2. d.) Plébániai hitéleti jelentések (1947-1953); MNL JNSzVL XXIII. 5. c. Szolnok Megyei Tanács VB Pénzügyi Osztályának Iratai. (1950-1988). (90. d.) Számnélküli Iratok (1950-1953). Kuláklisták.

[780] A vizsgált települések megyei szintű reprezentativitása ugyan kérdéses, azonban a kiválasztásnál meghatározó szempontok voltak, hogy a megye különböző járásaiból vételezzek mintát és olyan települések legyenek, melyeket a megyei pártbizottság a „legreakciósabb” egyházközségekként tartott számon. A települések kuláklistáinak és egyházközségi képviselőtestületi névsorának összevetése nyomán talált egyezésekben a következő személyek szerepelnek: **Cibakháza** (Kunszentmártoni járás) *Szabó Ferenc* egyháztanácstag, 26 kh 1116 négyszögöl, 1 ingatlan, 2 ló, 2 tehén, 4 disznó, 1 vetőgép, 1949-ben mezőgazdaság-fejlesztési járulék fizetésére volt kötelezve. A 17 képviselőtestületi tag közül 9 egyéni parasztgazda, 4 ipari munkás, 3 értelmiségi, 1 nyugdíjas. **Jánoshida** (Jászapáti járás) *Kádár István* egyháztanácstag-gondnok, 21 kh 666 n.öl, 1 ló, 1 tehén, ellenséges magatartású; *Berczeli József* világi elnök, 36 kh 504 n.öl, ellenséges magatartású. A 40 képviselőtestületi tag közül 28 földműves (csak 3 tszcs-tag), 1 iskolaigazgató, 4 tanár, 2 cipész, 2 szabó, 3 nyugdíjas. **Mezőtúr** (megyei város, tiszántúli régió) *Guba Elek* képviselőtestületi tag-pénzbeszedő, 46 kh 990 aranykorona holdankénti tiszta jövedelem (kiadva feles bérletbe) 2 ló, 1 tehén, csendes, visszahúzódó; *Soós Imre* egyháztanácstag 80 kh 640 aranykorona, 1 ingatlan (kiadva haszonbérbe), csendes, visszahúzódó; *Ugrai Ferenc* képviselőtestületi tag 34 kh 394 aranykorona, 1 tanyaingatlan, 2 ló, 1 tehén, ellenséges magatartású. A 24 képviselőtestületi tag közül 3 tszcs-tag, 1 KTSZ-brigádvezető, 1 egyéni parasztgazda, 6 értelmiségi (ügyvéd, mérnök, könyvelő, iskolaigazgató, 2 tanár), 6 vasúti alkalmazott, 3 ipari munkás, 2 segédmunkás, 3 nyugdíjas. **Zagyvarékas** (Szolnoki járás) *Fekete Imre* képviselőtestületi tag 37 kh 1055 n.öl 468 aranykorona, 2 ingatlan, 1 vetőgép, 6 baromfi, büntetett előéletű: volt csendőr-szakaszvezető, három évet hadifogságban töltött, lásd ÁBTL 3.1.9. V-4503 Fekete Imre; *Simon Imre* képviselőtestületi tag 31 kh 1341 n.öl, 2 ingatlan, 1 vetőgép, 3 baromfi, 1949-ben elzárás mezőgazdaság-fejlesztési járulék megfizetésének elmulasztása miatt; *Kiss É. Imre* képviselőtestületi tag 34 kh 204 n.öl, 2 ingatlan, 1 vetőgép, 7 baromfi, csendes, visszahúzódó; *Gál Imre* képviselőtestületi tag 44kh 486 n.öl 471 aranykorona, 1 ingatlan, 1 vetőgép, 7 szárnyas, csendes, visszahúzódó. A 28 képviselőtestületi tag közül 1 KTSZ-brigádvezető, 2 vasúti alkalmazott, 1 nyugdíjas (volt községi jegyző), 1 kántor (nyugalmazott tanár), 23 egyéni parasztgazda.

III/2/2. *táblázat*

„Kulákok” száma a presbitériumok tagjai között (1949. március – 1951. február)[781]		
Település neve	**Református egyházközség presbitereinek létszáma**	**Ebből kuláklistás**
Kisújszállás	28	3
Túrkeve	34	4
Összesen:	*62 fő*	*7 fő*

Forrás: TtREL I. 33. c. Nagykunsági Egyházmegye Iratai. (21-22. d.) Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (1943-1952); MNL JNSzVL XXIII. 5. c. Szolnok Megyei Tanács VB Pénzügyi Osztályának Iratai. (1950-1988). (90. d.) Számnélküli Iratok (1950-1953). Kuláklisták.

[781] A Nagykunsági Református Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei az adatok tekintetében töredékesek, így a kiválasztást az motiválta, hogy a téeszesítés kiemelt területeként kezelt nagykunsági (túlnyomórészt református) lakosságú agrárvárosok legalább egy részéről kaphassunk egy hozzávetőleges képet – a presbitériumok névsorát és társadalmi rétegződését tekintve csak Kisújszállásról és Túrkevéről találtam adatokat. A települések kuláklistáinak és presbitériumi névsorának összevetése nyomán talált egyezésekben a következő személyek szerepelnek: **Kisújszállás** *Ifj. Nánási János* presbiter-jegyző, 29 kh 700 n.öl, 591 aranykorona, 2 ló, 1 szarvasmarha; *Molnár András* presbiter 35 kh 384 n.öl; *Sz. Balogh Imre* presbiter 38 kh 807 n.öl, 372 aranykorona. A 28 tagú presbitériumból 7 értelmiségi (2 orvos, 1 iskolaigazgató, 4 tanár), 6 kereskedő, 2 ipari munkás, 9 tszcs-tag, 2 egyéni parasztgazda, 2 nyugdíjas. **Túrkeve** *Ábrahám Sándor* világi gondnok 35 kh 1117 n.öl, 242 aranykorona, 2 ló, 4 szarvasmarha, 21 sertés, 11 juh, 3 eke; *Sugár Lajos* presbiter 31 kh 239 aranykorona, 3 szarvasmarha; *Gyarmati János* presbiter 22 kh 279 n.öl, 371 aranykorona, 2 szarvasmarha, 10 sertés; *Maksai Péter* presbiter 23 kh 372 aranykorona, 2 ló, 2 szarvasmarha, 2 sertés. A 34 tagú presbitériumból 6 értelmiségi (1 mérnök, 1 ügyvéd, 1 iskolaigazgató, 3 tanár), 2 ipari munkás, 1 segédmunkás, 16 tszcs-tag, 8 egyéni parasztgazda, 1 nyugdíjas.

III/3/1. *táblázat: Megyei papi békebizottságok választmányi összetétele (1953)*

sz.	Megye	Elnökség (fő)	Választmányi tag (fő)	Kimarad (fő)	Új tag (fő)	Plébános (fő)	Esperes (fő)	Püspök (fő)	Országos jelölt (fő)
1.	**Bács**	3	13	4	7	9	4	3	-
2.	**Baranya**	3	18	6	5	15	6	-	2
3.	**Békés**	4	15	-	-	14	5	-	-
4.	**Borsod-Abaúj**	5	20	7	7	13	12	-	-
5.	**Csongrád**	6	18	6	7	18	4	2	-
6.	**Fejér**	3	19	-	4	13	9	-	-
7.	**Győr-Sopron**	4	17	3	4	12	9	-	3
8.	**Hajdú-Bihar**	6	12	-	3	11	7	-	-
9.	**Heves**	5	10	1	3	11	4	-	-
10.	**Komárom**	4	20	1	3	11	13	-	4
11.	**Nógrád**	3	16	-	-	10	7	2	-
12.	**Pest**	4	18	1	8	12	10	2	-
13.	**Somogy**	4	16	3	2	12	8	-	1
14.	**Szabolcs-Szatmár**	5	21	6	4	13	13	-	5
15.	**Szolnok**	4	19	1	3	16	7	-	2
16.	**Tolna**	5	18	-	5	16	7	-	1
17.	**Vas**	4	17	2	6	11	10	-	3
18.	**Veszprém**	4	18	-	4	16	6	-	1
19.	**Zala**	5	20	-	2	16	9	-	2
20.	**Budapest**	5	18	4	7	22	-	1	-
Összesen:		**85**	**343**	**45**	**84**	**271**	**148**	**10**	**24**
Mindösszesen:		***429***		***19,6 %***		***63,2 %***	***34,5 %***	***2,3 %***	***5,6 %***

Forrás: BÖGRE 1998: 71.

III/3/1. *ábra*: *Békepapi mozgalmat népszerűsítő illusztráció a katolikus püspöki kar és a magyar állam közötti egyezményt megelőző időből*

Forrás: *Ludas Matyi*, 6. évf. (1950) 34. sz. (1950. augusztus 17.) 4.

III/4/1. *ábra: Húsvéti körmenetek résztvevőinek létszáma (1953. április 8-9.)*

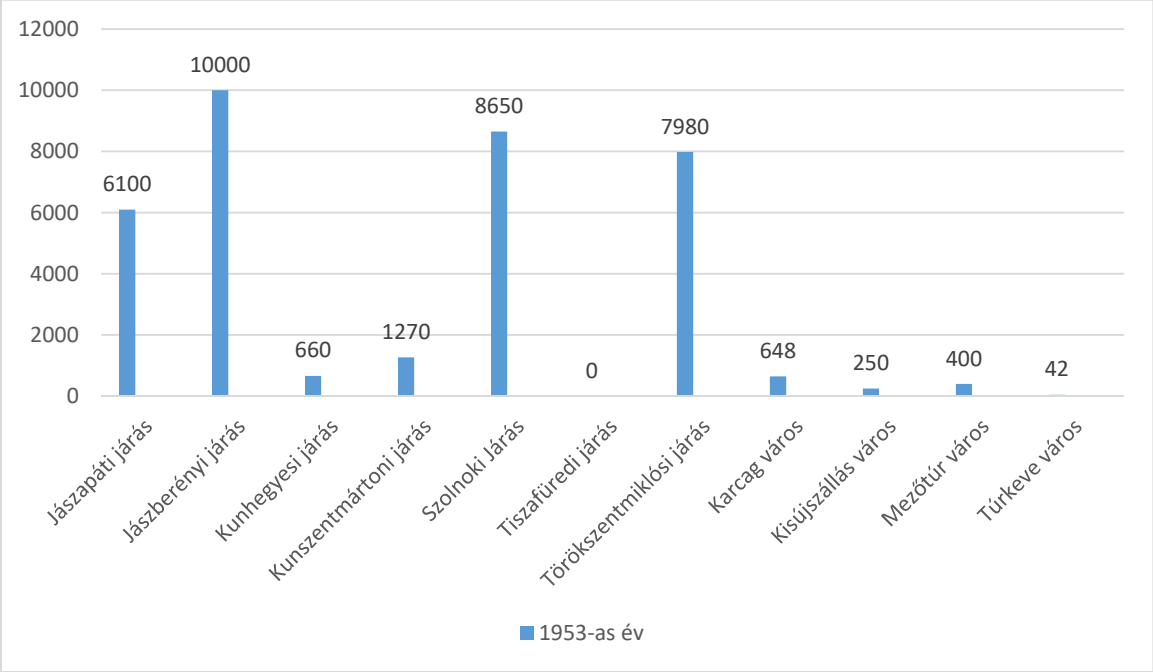

Forrás: MNL JNSzVL XXXV.39.b. 150. ő. e. 65/1/1953. Eseményjelentés április 4. alkalmával tartott körmenetekről. Szolnok, 1953. április 8. 51. alapján saját szerkesztés

III/4/1. *táblázat: 1951/52-es tanévben hitoktatásra jelentkezett tanulók száma Szolnok megyében*

Járás/város	**Tanévre beiratkozott diákok száma**	**Hitoktatásra jelentkezett diákok száma**	**Százalékos arány**
Jászapáti járás	6894	2720	39,55
Jászberényi járás és város	9482	4386	46,2
Kunhegyesi járás	6108	2096	33,8
Kunszentmártoni járás	5535	2346	42,3
Szolnoki járás	9017	3970	44,2
Tiszafüredi járás	3966	2029	51
Törökszentmiklósi járás és város	7109	2992	42,8
Karcag	3660	680	18,57
Kisújszállás	1792	329	18,3
Mezőtúr	2482	852	34,32
Túrkeve	1808	179	9,9
Szolnok	4509	676	19,99
Összesen:	**62.362**	**23.255**	**37,2**

Forrás: MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. 6/658/4/1951. Kácsor Ferenc Szolnok Megyei Tanács Oktatási Osztály vezetőjének jelentése a hittanra való beíratással kapcsolatban. Szolnok, 1951. június 29. 21.

III/4/2. *ábra: Lelkipásztori ifjúságpasztorációról készült antiklerikális karikatúra, 1953*

Forrás: *Ludas Matyi*, 9. évf. (1953) 5. sz. (1953. március 5.) 4.

III/4/3. *ábra: Szolnok megye általános iskoláinak hittanbeiratkozásai (1951-1956)*

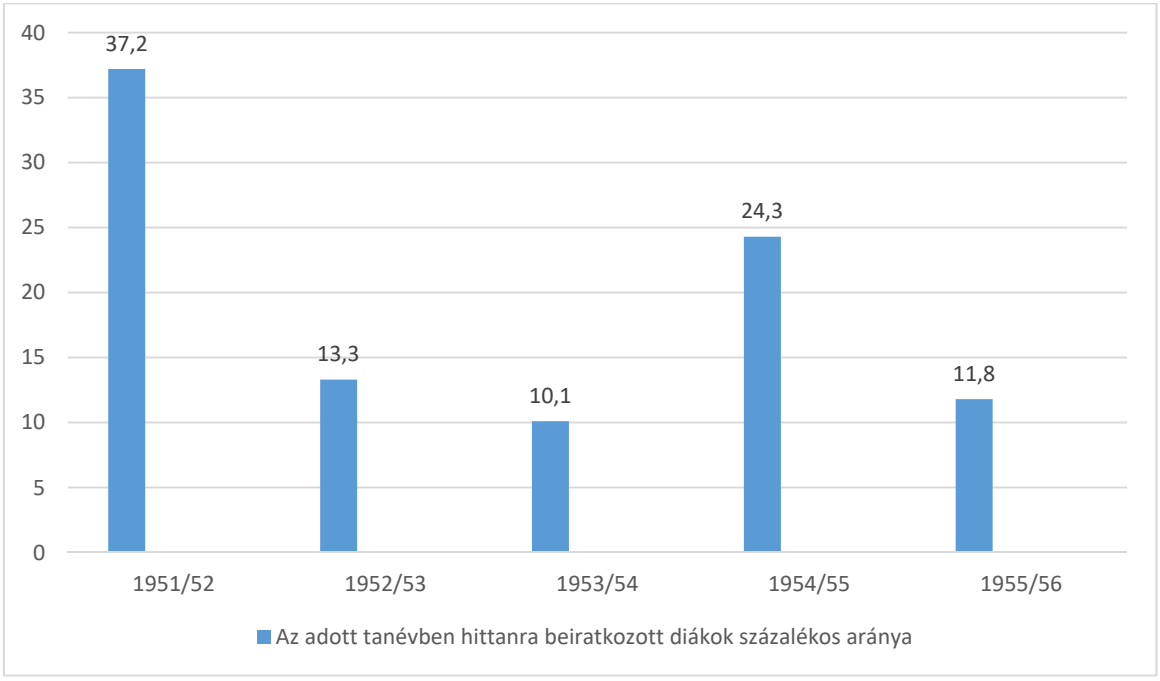

Forrás: MNL OL M-KS 276-89. 277. ő. e. K/6/1006/1955. A Belügyminisztérium tájékoztató jelentése a hittanra való beiratkozásokról. Budapest, 1955. augusztus 4. 3-5.

III/4/4. *ábra*: Az 1955/56-os tanévben Szolnok megye területén hittanra jelentkezett diákok családjainak foglalkoztatás szerinti százalékos megoszlása

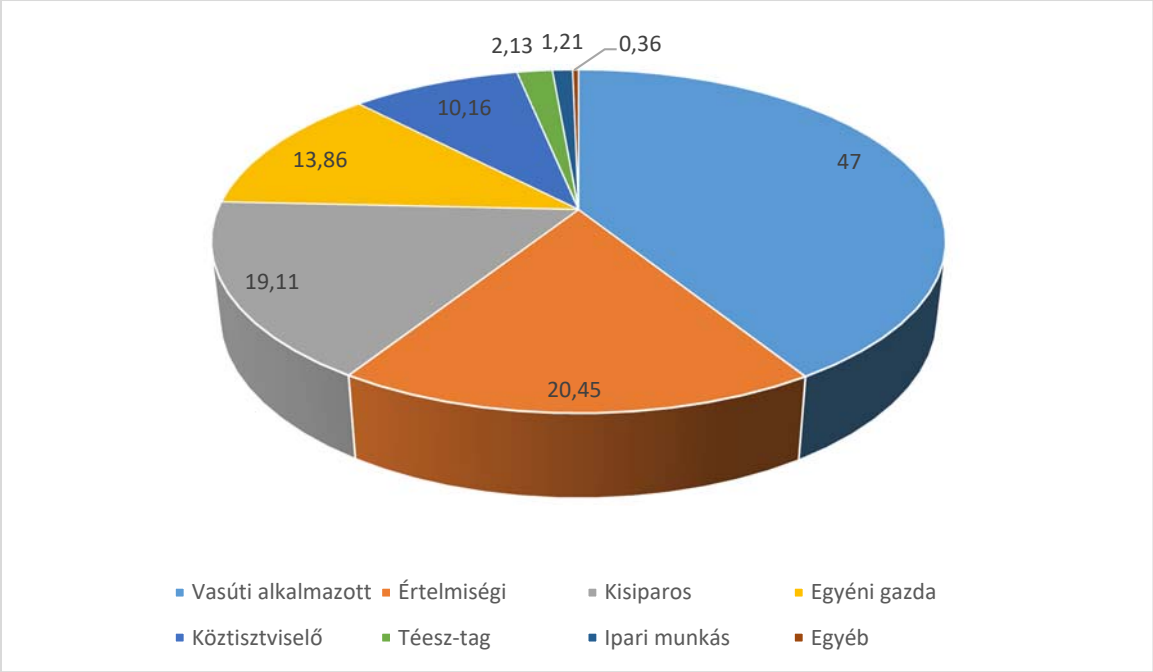

Forrás: MNL JNSzVL XXXV.39.b. 148. ő. e. K/28/5/1955. Szigeti László MDP városi pb titkára jelentése a hittanbeíratások agitációs munkájáról. Szolnok, 1955. június 27. alapján saját szerkesztés

IV/2/1. *táblázat: Kimutatás az általános iskolákban az 1957–1958-as tanévben hittanra beíratott jelentkezőkről*

	Járás/város	**Beíratott tanulók száma**	**Hittanra jelentkezett**		**az 1956–1957-ben hittanra beírattak %-ában**
			fő	%	
1.	Jászapáti járás	6064	2712	45,16	26,7
2.	Jászberényi járás	4937	1744	35,5	3,35
3.	Kunhegyesi járás	5822	1697	11,9	5,71
4.	Kunszentmártoni járás	5206	1810	34,7	6,49
5.	Szolnoki járás	8819	2884	32,7	20,07
6.	Tiszafüredi járás	3887	1369	35,22	24,86
7.	Törökszentmiklósi járás	3539	828	23,38	0,74
8.	Jászberény város	3680	1551	42,15	9,2
9.	Karcag város	3101	397	12,8	2,7
10.	Kisújszállás város	1863	190	9,2	2,9
11.	Mezőtúr város	2875	536	18	6,8
12.	Szolnok város	5268	318	6,41	0,27
13.	Törökszentmiklós város	3430	921	27,2	8,4
14.	Túrkeve város	1624	99	6,9	1,53
	Összesen:	59 758	16 056	26,08	10,07

Forrás: MNL JNSzVL XXIII.4.c. (43. d.) 0029/1957 Molnár János Szolnok Megyei Tanács VB művelődésügyi osztályvezetőjének összefoglaló jelentése a hittanbeíratásokról. Szolnok, 1957. július 29.

IV/2/2. *táblázat: Kimutatás az általános iskolákban az 1958–1959-es tanévben hittanra beíratott jelentkezőkről*

	Járás/város	**Beíratott tanulók száma**	**Hittanra jelentkezett**		**az 1957–1958-ban hittanra beírattak %-ában**
			fő	%	
1.	Jászapáti járás	6332	2521	39,65	45,16
2.	Jászberényi járás	4968	1845	37,13	35,7
3.	Kunhegyesi járás	4883	632	12,94	11,9
4.	Kunszentmártoni járás	4927	1579	32	14,7
5.	Szolnoki járás	8876	2378	26,79	32,7
6.	Tiszafüredi járás	3867	1273	32,90	35,22
7.	Törökszentmiklósi járás	4050	968	23,9	23,38
8.	Jászberény város	3643	1357	39,9	42,15
9.	Karcag város	3217	338	10,5	12,8
10.	Kisújszállás város	1897	120	6,33	9,2
11.	Mezőtúr város	2852	397	13,9	18
12.	Szolnok város	5268	209	3,96	6,41
13.	Törökszentmiklós város	3506	714	20	27,2
14.	Túrkeve város	1572	73	4,64	6,9
	Összesen:	59 858	14 405	24,04	26,08

Forrás: MNL OL-XIX-A-21-d-007-71/1958. (2. d.)
Szolnok Megyei Tanács VB Egyházügyi Főelőadójának jelentése az 1958/59-es tanévben történt hittanbeíratásokról. Szolnok, 1958. június 28.

V/2/1. *táblázat: Református lelkészek HNF-tagsága, 1959–1960*

Megyei Népfront Bizottságok	**Járási Népfront Bizottságok**	**Városi Népfront Bizottságok**	**Községi Népfront Bizottságok**
Szabó Dániel esperes, Törökszentmiklós	Fabó Zsigmond lelk. Kunhegyes	Nánási Mihály lelk. Kisújszállás	Ladányi Imre lelk. Nagyrév
			Török László lelk. Tiszainoka
	Kiss Gyula lelk. Kunmadaras	Soós Lajos lelk. Karcag	Szabó Dezső lelk. Tiszasas
			Molnár Elemér lelk. Tiszaszentimre
	Vass Zoltán lelk. Tiszaszöllős		Kolláth József lelk. Tiszaigar
		Perjési Sándor lelk. Mezőtúr	Tóth Lajos lelk. Kengyel
	Török László lelk. Tiszainoka		Somogyi Ernő lelk. Fegyvernek
			Kiss Gyula lelk. Kunmadaras
	Balogh Sándor lelk. Tószeg	Bottyánszki János nyug. lelk. Mezőtúr	Turós Aladár lelk. Tiszafüred
			Vass Zoltán lelk. Tiszaszöllős
			Balogh Sándor lelk. Tószeg
			Aranyi József evang. lelk. Csépa

Forrás: MNL OL XIX-A-21-d-001-6/d/1960. (7. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése a papok részére 1959/60-ban indított előadássorozatról. Szolnok, 1960. június 15. 2.

V/2/2. *táblázat: Római katolikus papok HNF-tagsága, 1959–1960*

Megyei Népfront Bizottságok	**Városi Népfront Bizottságok**	**Községi Népfront Bizottságok**
Rozsáli Menyhért apostoli kormányzói helynök, Jászberény	Rozsáli Menyhért apostoli kormányzói helynök, Jászberény	dr. Benke István esp. pléb. Szajol
		Pávay Sándor pléb. Mesterszállás
		Frech Ferenc pléb. Csépa
		Vezér Béla pléb. Tiszagyenda

Forrás: MNL OL XIX-A-21-d-001-6/d/1960. (7. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése a papok részére 1959/60-ban indított előadássorozatról. Szolnok, 1960. június 15. 3.

V/3/1. *táblázat: Összesítő kimutatás a plébániák központi járulékáról, 1959-1969*

Települések	Plébániák kulcsszámai	Régi központi járulék (Ft)	Új központi járulék (Ft)	Segély (Ft)
TISZÁNTÚLI ESP. KER.				
Kunmadaras	36	2200	2880	200
Nagyiván	66	3850	5940	-
Tiszafüred	121	11.060	12.100	-
Tiszaörs	94	6500	8460	-
Tiszaörvény	40	2600	3200	300
KARCAGI ESP. KER.				
Abádszalók	101 cs.	7350	10.100	-
Karcag	140	12.870	14.000	-
Kenderes	122	9100	12.200	-
Kisújszállás	65 cs.	3300	5850	300
Kunhegyes	72 cs.	4200	6480	200
Tiszaszentimre	41 cs.	4580	3280	300
Túrkeve	28	2320	1960	500
TÖRÖKSZENTMIKLÓSI ESP. KER. /10 % cs./				
Besenyszög	88	8800	7920	-
Fegyvernek	200	13.084	20.000	-
Kengyel	76	4700	6840	-
Kőtelek	83	6950	7470	-
Kuncsorba	16	2966	1120	400
Kunszentmárton I.	301	21.800	33.110	-
Mesterszállás	38	3500	3040	-
Nagykörű	85	5940	7650	300
Szajol	82	6020	7380	-
Tiszabő	57	4450	5130	300
Tiszagyenda	32	2540	2560	300
Tiszapüspöki	90	6740	8100	-
Tiszaroff	48	2520	3840	300
Törökszentmiklós I.	287	23.000	31.570	-
Törökszentmiklós II.	104	7500	10.400	-
FELSŐJÁSZ ESP. KER.				
Jászárokszállás	374	32.280	41.250	-
Jászberény I.	518	37.900	56.980	-
Jászberény II.	189	8000	18.900	-
Jászberény-Pórtelek	55	4400	4950	-
Jászberény-Szentkút	141	8600	14.100	-
Jászboldogháza	48	4800	3840	-
Jászdózsa	104	9790	10.400	-
Jászfelsőszentgyörgy	71	5990	6390	-
Jászfényszaru	223	17.340	24.530	-
Jászjákóhalma	141	8420	14.100	-
Jásztelek	72	6000	6480	-
Pusztamonostor	60	3490	5400	400

Települések	Plébániák kulcsszámai	Régi központi járulék (Ft)	Új központi járulék (Ft)	Segély (Ft)
ALSÓJÁSZ ESP. KER.				
Alattyán	81	5620	7290	-
Jászalsószentgyörgy	158	11.520	15.800	-
Jászapáti	353	25.000	38.830	-
Jászivány	22	2640	1540	-
Jászkisér	101	8940	10.100	-
Jászladány	278	21.840	30.580	-
Jászszentandrás	160	11.380	16.000	-
Tiszasüly	60	6330	5400	-

Az új központi járulék egy bizonyos kulcsszám alapján lett kiszámítva.

Ez a kulcsszám a keresztelések, esketések és temetések hat évi átlagából lett kiszámítva.

EPSz tagok [Egyházmegyei papi szenátus; egyházmegyei ügyek intézése mellett érseki vagy püspöki tanácsadó szerv] és esperesek javaslata szerint azonban a keresztelések nem vehetők figyelembe, mert vannak szegény, de sok gyermekes vidékek / pl. Szabolcs /, ahol a kulcsszám a sok keresztelés miatt magas lenne; vannak viszont gazdagabb, de egykéző vagy semmikéző vidékek / pl. Jászság, Kunság /, ahol a kevés keresztelés miatt kicsi lenne a kulcsszám.

Vagyis: a kulcsszám alapján szinte a sokgyermekesség büntetése volna a magas központi járulék, viszont a gyermektelen vidékek jutalmazva lennének a kisebb központi járulékkal.

Ezért a javaslatok alapján a keresztelések tényleges száma helyet a halálozások számának 150%-át vettük. Az így nyert új kulcsszámokat először minden plébánián bemutatták a felmérést végző EPSz-tagok és esperesek. A megjegyzéseket figyelembe véve / pl. szociális otthon miatt túl sok a temetés, stb. / a kulcsszámokat átjavítottam és újra kiküldtem az EPSz-tagoknak és espereseknek. Ezek újabb hozzászólását és arányosítását teljesen figyelembe véve állapítottam meg a kulcsszámot.

A központi járulék úgy jön ki, hogy a kulc számot egy bizonyos, progresszíven növekvő szorzó számmal szorozzuk: 30 alatt 70-nel; 30-50: 80-nal; 51-100: 90-nel; 101-200: 100-zal és 201 fölött 110-zel.

Így az egészen kis plébániák esetleg kevesebbet fizetnek mint eddig, a nagyobbak ahol fölösleg van, jóval többet.

A központi fizetés kiegészítés / segély / megállapítása úgy történt, hogy az esperesek 1 EPSz-taggal minden plébániára kimentek felmérése. Mind a plébános, mind a káplán megtehette a maga megjegyzését a fizetések felméréséhez. Az adatok feldolgozása után 85 helyen mutatkozott a fizetés kiegészítés szükségessége. A feldolgozás eredményét újra kiküldtem az esperesnek és az EPSz-megbízottnak az ő megjegyzéseiket mindenben figyelembevéve állapítottam meg a fizetés kiegészítést, melyet az új központi járulékból kell fedeznünk.

[...]

Még az új központi járulékokra vonatkozóan megjegyzem:

1. Több kis plébániának kevesebb lesz, mint a régi. Ez jelentős, mert az öt persely is beleszámít / ami eddig nem számított be a központ járulékba / és így több készpénz marad az egyházközségnek.

2. A közép-plébániák emelése nagyobbrészt annyi, hogy a beküldött perselyek fedezik az emelést.

3. A jó-közepes plébániák ténylegesen emelkedett, de bírják.

4. A nagy plébániák jelentősen emelkedett, de ahol fölösleg volt, abból lehet többet áldozni. Esetleg a plébánosnak csökkenteni is lehet az eddigi titkos jövedelmét!

Általános megjegyzésem:

Tudom, hogy ez a rendszer messze van a tökéletességtől. De valamivel közelebb van hozzá, mint a régi. Tökéletes rendszer sosem lesz. De ha mi most meg kezdünk valamit, akkor az utódoknak lesz mit tovább fejleszteni és tökéletesítgetni.

Forrás: EFL Archivum Novum. III. Lecticalia (64. d.) 3501/1969. Összesítő kimutatás a plébániák új központi járulékáról. Eger, d. n.

V/4/1. *ábra*: *A húsvét ünnepkörön résztvevők létszáma a Jászság területén tartott nagyszombati körmeneteken, 1960-1961*

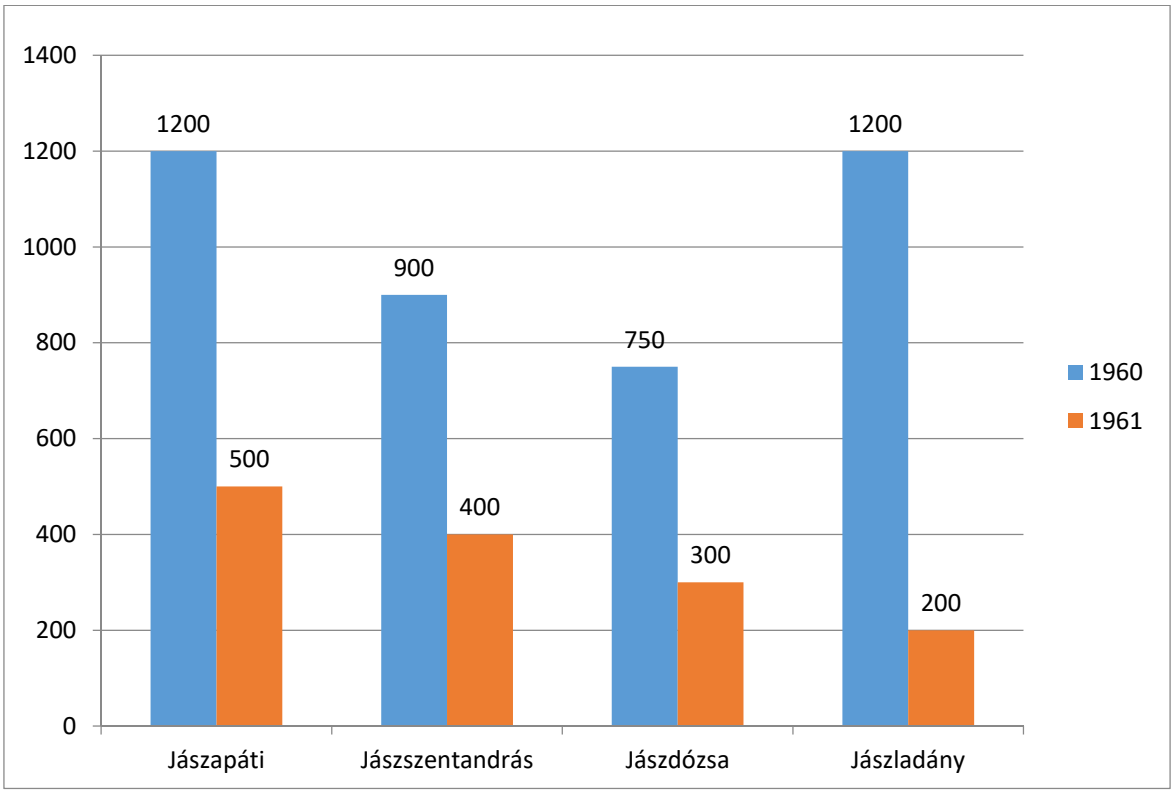

Forrás: MNL OL XIX-A-21-d-0030-2/a/1961. (13. d.) Egyházügyi főelőadó húsvéti ünnepkörrel kapcsolatos jelentése (1962. április 7.) alapján saját szerkesztés

V/4/1. *táblázat: Országos kimutatás az 1959-ben bérmáltakról*

Megye	**Bérmálások száma**	**Községek száma – ahol bérmáltak**
Baranya	4574	31
Bács	8369	28
Békés	1550	11
Borsod	1397	3
Csongrád	2905	8
Fejér	4262	27
Győr	7222	45
Hajdu	2102	13
Heves	1810	7
Komárom	465	1
Nógrád	2437	7
Pest	6412	17
Somogy	5806	17
Szabolcs	3756	12
Szolnok	376	5
Tolna	0	-
Vas	3317	15
Veszprém	2898	14
Zala	2714	13
Budapest	9328	29 pléb.

Forrás: MNL OL-XIX-A-21-d-0045-17/1959. (6. d.) Csala László ÁEH-osztályvezető november 1-jéig végzett összesítő adatai alapján kimutatás az 1959-es bérmálásokról. Budapest, 1959. november 30. 7.

V/4/2. *táblázat: Kimutatás Szolnok megye területén rendezett névadókról (1960-1962)*

	1960	**1961**	**1962**
Jászberény város - születések	765	789	746
ebből névadó	*11 (1,43 %)*	*32 (4,05 %)*	*36 (4,82 %)*
Karcag város - születések	762	799	778
ebből névadó	*16 (2,09 %)*	*21 (2,62 %)*	*31 (3,98 %)*
Kisújszállás város - születések	139	146	159
ebből névadó	*39 (28,05 %)*	*37 (25,34 %)*	*46 (28,93 %)*
Mezőtúr város - születések	492	304	433
ebből névadó	*9 (1,82 %)*	*25 (8,22 %)*	*51 (11,77 %)*
Szolnok város - születések	2030	2087	1980
ebből névadó	*28 (1,37 %)*	*63 (3,01 %)*	*102 (5,15 %)*
Törökszentmiklós város - születések	403	469	461
ebből névadó	*17 (4,21 %)*	*26 (5,34 %)*	*26 (5,63 %)*
Túrkeve város - születések	227	214	160
ebből névadó	*8 (3,52 %)*	*79 (36,91 %)*	*81 (50,62 %)*
Jászberényi járás - születések	669	212	330
ebből névadó	*9 (1,34 %)*	*30 (14,15 %)*	*34 (10,30 %)*
Kunhegyesi járás - születések	651	489	419
ebből névadó	*- (0 %)*	*44 (8,99 %)*	*79 (18,85 %)*
Kunszentmártoni járás - születések	447	311	228
ebből névadó	*11 (2,46 %)*	*45 (14,46 %)*	*24 (10,52 %)*
Szolnoki járás - születések	438	192	175
ebből névadó	*27 (6,16 %)*	*39 (20,31 %)*	*80 (45,71 %)*
Tiszafüredi járás - születések	570	399	570
ebből névadó	*- (0 %)*	*15 (3,75 %)*	*21 (3,68 %)*
Törökszentmiklósi járás - születések	150	18	16
ebből névadó	*- (0 %)*	*16 (88,88 %)*	*12 (75 %)*
ÖSSZESEN	7743	6429	6455
ebből névadó	*175 (2,26 %)*	*465 (7,23 %)*	*623 (9,65 %)*

Forrás: MNL JNSzVL XXIII. 26.b. Szolnok Megyei Tanács VB Egyházügyi Titkárságának irata. Számnélküli Iratok (1950-1990) 14. d. Kimutatás Szolnok megye területén végzett családi ünnepségekről (1960-1962)

V/4/3. *táblázat*: *Kimutatás Szolnok megye területén rendezett társadalmi esküvőkről (1960-1962)*

	1960	**1961**	**1962**
Jászberény város - házasságok	241	236	214
ebből társadalmi	*30 (12,44 %)*	*50 (21,18 %)*	*58 (27,10 %)*
Karcag város - házasságok	195	208	189
ebből társadalmi	*89 (45,64 %)*	*106 (50,96 %)*	*115 (60,84 %)*
Kisújszállás város - házasságok	115	128	115
ebből társadalmi	*45 (39,14 %)*	*42 (32,81 %)*	*55 (47,82 %)*
Mezőtúr város - házasságok	192	202	200
ebből társadalmi	*- (0 %)*	*89 (44,05 %)*	*119 (59,5 %)*
Szolnok város - házasságok	381	450	405
ebből társadalmi	*35 (9,18 %)*	*115 (25,55 %)*	*165 (40,74 %)*
Törökszentmiklós város - házasságok	238	188	201
ebből társadalmi	*13 (5,46 %)*	*42 (22,34 %)*	*46 (22,88 %)*
Túrkeve város - házasságok	127	100	105
ebből társadalmi	*38 (29,92 %)*	*50 (50 %)*	*70 (66,66 %)*
Jászberényi járás - házasságok	673	515	586
ebből társadalmi	*34 (5,05 %)*	*80 (15,33 %)*	*142 (24,23 %)*
Kunhegyesi járás - házasságok	397	348	328
ebből társadalmi	*4 (1 %)*	*30 (8,62 %)*	*83 (25,30 %)*
Kunszentmártoni járás - házasságok	399	326	387
ebből társadalmi	*39 (9,77 %)*	*99 (30,36 %)*	*155 (40,05 %)*
Szolnoki járás - házasságok	672	618	616
ebből társadalmi	*183 (27,23 %)*	*177 (28,64 %)*	*214 (34,74 %)*
Tiszafüredi járás - házasságok	240	201	199
ebből társadalmi	*- (0 %)*	*23 (11,44 %)*	*46 (23,11 %)*
Törökszentmiklósi járás - házasságok	228	229	178
ebből társadalmi	*- (0 %)*	*41 (17,90 %)*	*23 (12,92 %)*
ÖSSZESEN	4098	3749	3743
ebből társadalmi	*504 (12,29 %)*	*920 (24,53 %)*	*1292 (34,51 %)*

Forrás: MNL JNSzVL XXIII. 26.b. Szolnok Megyei Tanács VB Egyházügyi Titkárságának irata. Számnélküli Iratok (1950-1990) 14. d. Kimutatás Szolnok megye területén végzett családi ünnepségekről (1960-1962)

V/4/4. *táblázat*: *Kimutatás Szolnok megye területén rendezett társadalmi temetésekről (1960-1962)*

	1960	**1961**	**1962**
Jászberény város - temetések	346	356	389
ebből társadalmi	*3 (0,86 %)*	*5 (1,40 %)*	*4 (1,02 %)*
Karcag város - temetések	362	289	339
ebből társadalmi	*17 (4,69 %)*	*20 (6,92 %)*	*29 (8,55 %)*
Kisújszállás város - temetések	131	114	130
ebből társadalmi	*- (0 %)*	*15 (13,15 %)*	*15 (11,53 %)*
Mezőtúr város - temetések	289	308	289
ebből társadalmi	*- (0 %)*	*28 (9,09 %)*	*44 (15,22 %)*
Szolnok város - temetések	698	678	948
ebből társadalmi	*5 (0,71 %)*	*23 (3,39 %)*	*43 (4,53 %)*
Törökszentmiklós város - temetések	221	180	196
ebből társadalmi	*3 (1,35 %)*	*10 (5,55 %)*	*4 (2,04 %)*
Túrkeve város - temetések	150	113	148
ebből társadalmi	*11 (7,33 %)*	*34 (30,08 %)*	*52 (35,13 %)*
Jászberényi járás - temetések	783	643	699
ebből társadalmi	*5 (0,63 %)*	*8 (1,24 %)*	*18 (2,57 %)*
Kunhegyesi járás - temetések	481	429	416
ebből társadalmi	*- (0 %)*	*6 (1,39 %)*	*23 (5,52 %)*
Kunszentmártoni járás - temetések	493	408	446
ebből társadalmi	*3 (0,60 %)*	*11 (2,69 %)*	*25 (5,60 %)*
Szolnoki járás - temetések	630	609	665
ebből társadalmi	*6 (0,95 %)*	*15 (2,46 %)*	*24 (3,60 %)*
Tiszafüredi járás - temetések	281	243	296
ebből társadalmi	*- (0 %)*	*6 (2,46 %)*	*11 (3,71 %)*
Törökszentmiklósi járás - temetések	193	148	152
ebből társadalmi	*- (0 %)*	*2 (1,35 %)*	*7 (4,60 %)*
ÖSSZESEN	5058	4518	5113
ebből társadalmi	*53 (1,04 %)*	*191 (4,22 %)*	*299 (5,84 %)*

Forrás: MNL JNSzVL XXIII. 26.b. Szolnok Megyei Tanács VB Egyházügyi Titkárságának irata. Számnélküli Iratok (1950-1990) 14. d. Kimutatás Szolnok megye területén végzett családi ünnepségekről (1960-1962)

V/4/5. *táblázat*: *Kimutatás Szolnok megye területén születettek, megházasodottak, elhunytak egyházilag és társadalmilag végzett szertartásairól (1960-1962)*

Tárgyév (%)	1960	születések, házasságkötések és temetések számához viszonyított %	1961	születések, házasságkötések és temetések számához viszonyított %	1962	születések, házasságkötések és temetések számához viszonyított %
Születések száma	7743	2,2	6429	7,3	6455	9,6
Névadók száma	175		472		623	
Megkereszteltek száma	6004	77,5	5463	84,9	5027	77,9
római katolikus	*3907*		*3683*		*3418*	
református	*2077*		*1761*		*1591*	
evangélikus	*20*		*19*		*18*	
Házasságkötések száma	4098	12,3	3749	25,1	3743	34,5
Társadalmi esküvők száma	504		944		1292	
Egyházi esküvők száma	2806	68,5	2639	70,4	2085	55,7
római katolikus	*1619*		*1596*		*1463*	
református	*1174*		*1033*		*610*	
evangélikus	*13*		*10*		*12*	
Temetések száma	5058	1	4518	4,4	5113	5,8
Társadalmi temetések száma	53		183		299	
Egyházi temetések száma	4547	89,9	3935	87	4806	93,9
római katolikus	*2562*		*2452*		*2660*	
református	*1957*		*1465*		*1524*	
evangélikus	*28*		*18*		*22*	

Forrás: MNL JNSzVL XXIII. 26.b. Szolnok Megyei Tanács VB Egyházügyi Titkárságának irata. Számnélküli Iratok (1950-1990) 14. d. Egyházi és társadalmi szertartások összevetése (1960-1977).

V/4/6. *táblázat: Kimutatás az 1959-60-tanévre az általános iskolákban hittanra beírt tanulókról*

T. sz.	Város-járás	Beírt tanulók száma	Hittanra jelentkezett		1958-59 hittanra beírtak %-a
			fő	%	
1.	Jászapáti j.	5826	2008	34,4	39,65
2.	Jászberény j.	4647	1037	22,31	37,13
3.	Kunhegyes j.	4951	580	11,71	12,94
4.	Kunszentmárton j.	4784	1278	26,71	32
5.	Szolnok j.	8327	1830	21,9	26,79
6.	Tiszafüred j.	3562	1046	29,39	32,90
7.	Törökszentmiklós j.	3539	1523	17,58	23,9
8.	Jászberény v.	3396	958	28,2	39,9
9.	Karcag v.	3456	192	5,55	10,5
10.	Kisújszállás v.	1983	41	21,08	6,33
11.	Mezőtúr v.	2931	315	10,68	13,9
12.	Szolnok v.	3253	39	11,2	3,96
13.	Törökszentmiklós v.	2971	487	16,3	20
14.	Túrkeve v.	1572	24	4,5	4,64
	Összesen:	57198	10573	18,42	24,04

Forrás: MNL OL XIX-A-21-d-0029-1/m/1959. (5. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1959. július 13. 8.

V/4/7. *táblázat: Kimutatás az 1959-60-tanévre a gimnáziumokban hittanra beírt tanulókról*

T. sz.	Város-járás	Beírt tanulók száma	Hittanra jelentkezett		1958-59 hittanra beírtak %-a
			fő	%	
1.	Jászapáti	301	14	5,1	5,1
2.	Jászberény 1ány	259	-	-	1,69
3.	Jászberény fiú	242	1	0,41	3,86
4.	Karcag	320	-	-	0,99
5.	Kisújszállás	289	-	-	-
6.	Kunszentmárton	290	6	20,66	4,1
7.	Mezőtúr 1ány	176	5	2,84	1,45
8.	Mezőtúr fiú	288	4	1,38	4,16
9.	Szolnok 1ány	472	-	-	0,7
10.	Szolnok fiú	306	1	0,32	0,46
11.	Tiszaföldvár	169	-	-	-
12.	Tiszafüred	236	-	-	-
13.	Törökszentmiklós	354	8	2,26	3,6
14.	Túrkeve	105	-	-	0,99
	Összesen:	4007	39	0,97	2,04

Forrás: MNL OL XIX-A-21-d-0029-1/m/1959. (5. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának második negyedéves jelentése. Szolnok, 1959. július 13. 8.

V/4/8. *táblázat: Kimutatás az 1961-62. tanévre hitoktatásra jelentkezett általános iskolákban beírt tanulókról*

T. sz.	Város-járás	Beírt tanulók száma	Hittanra jelentkezett		1960-61 hittanra beírtak %-a
			fő	%	
1.	Jászapáti j.	5826	1129	19,42	27,05
2.	Jászberény j.	5051	215	4,25	9,2
3.	Kunhegyes j.	5676	282	4,9	7,8
4.	Kunszentmárton j.	5192	483	9,3	17,3
5.	Szolnok j.	9035	884	9,78	17,7
6.	Tiszafüred j.	4010	581	14,4	24,7
7.	Törökszentmiklós j.	3844	114	2,9	7,1
8.	Jászberény v.	3990	220	5,7	13,8
9.	Karcag v.	3933	11	0,27	1,27
10.	Kisújszállás v.	2195	4	0,18	0,4
11.	Mezőtúr v.	3283	35	1,06	4,2
12.	Szolnok v.	5899	5	0,08	0,2
13.	Törökszentmiklós v.	2518	122	4,8	8,2
14.	Túrkeve v.	1893	3	0,11	0,7
	Összesen:	62332	4088	6,55	11,56

Forrás: MNL OL XIX-A-21-d-003-9/1961. (15. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése az 1961/62. tanév hittanbeíratásairól. Szolnok, 1961. június 28. 3.

V/4/9. *táblázat: Kimutatás az 1961-62. tanévre hitoktatásra jelentkezett gimnáziumokban beírt tanulókról*

T. sz.	Város-járás	Beírt tanulók száma		Hittanra jelentkezett		1960-61 hittanra beírtak %-a
				fő	%	
1.	Jászapáti	599		1	0,17	0,39
2.	Jászberény lány	328	-	-	-	
3.	Jászberény fiú	228	-	-	-	
4.	Karcag	401	-	-	-	
5.	Kisújszállás	411	-	-	-	
6.	Kunszentmárton	371	-	-	-	
7.	Mezőtúr lány	304	1	0,33	0,30	
8.	Mezőtúr fiú	253	2	0,8	2,23	
9.	Szolnok 1lány	468	-	-	-	
10.	Szolnok fiú	520	-	-	-	
11.	Tiszaföldvár	243	-	-	-	
12.	Tiszafüred	266	-	-	-	
13.	Törökszentmiklós	433	-	-	-	
14.	Túrkeve	90	-	-	-	
	Összesen:	4915	4	0,08	0,20	

Forrás: MNL OL XIX-A-21-d-003-9/1961. (15. d.) Szolnok Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójának jelentése az 1961/62. tanév hittanbeíratásairól. Szolnok, 1961. június 28. 3.

A kényszerkollektivizálás egyházi tapasztalattörténete Szolnok megyében (1945-1962) – Összefoglalás

A disszertáció a földbirtokstruktúra átalakításának egyházi társadalomtörténetét kutatja a „hosszú ötvenes évek” vonatkozásában – az alföldi régión belül, a kommunista pártállam által a mezőgazdaság kollektivizálásának kiemelt területeként számon tartott Szolnok megye római katolikus és református egyházközségei vonatkozásában. A mikro- és mezoszinteken folytatott, strukturalista, szektorális megközelítésű kutatás az 1945-ös földreformtól kezdődően, az egyházi nagybirtokrendszer megszüntetésétől a kényszerkollektivizálás teljes körű végrehajtásáig, illetve a Kádár-rendszer „szövetségi politikájának” megszilárdulásig terjedő időszakban vizsgálja az említett egyházközségeknek a kollektivizálás társadalmi programjára adott válaszreakcióit.

Elsőként az egyházi nagybirtokok megszüntetésétől a maradék egyházközségi javadalmi földek állami felajánlásáig terjedő időszakot tekintem át, bemutatva, hogy az egyházi gazdasági autonómia helyi szinten hogyan lett végül a paraszti magángazdaságokra ráutalva. A következőkben a Rákosi-korszak kollektivizálási hullámait tekintem át: az alacsonyabb közigazgatási szintű tanácsi- és pártapparátus egyházügyi szakigazgatásainak problémáitól kezdve, az alsópapság ellenállási stratégiáin és a békepapi mozgalomnak a kollektivizálási kampányokban való közreműködésein keresztül a vallásgyakorlás hétköznapjaiig. Ezt követően az alsópapságnak az 1956-os forradalmi szerepvállalásait vizsgálom meg – a téeszesítésben játszott, vélt és valós szerepeiken túl a forradalom leverését követően, a megyei egyházügyi szakigazgatás újjászervezésének körülményeit is áttekintem. Végül a korai Kádár-korszak idején, az ötvenes-hatvanas évek fordulóján végrehajtott teljes körű kollektivizálásra adott válaszreakciók is sorra kerülnek.

Az értekezés a pártállami és egyházi forrásokra támaszkodva kísérli meg Szolnok megye egyházközségeinek a kényszerkollektivizálásra adott válaszreakcióit feltárni és értelmezni az ellenállás, együttműködés és autonómia dimenzióiban. A kutatások célja pedig, hogy bemutassa a lokális közösségek érdekérvényesítési lehetőségeit egy össztársadalmi szintű, radikálisan megváltozó időszakban.

The Ecclesiastical History of Experience of Forced Collectivization in Szolnok County (1945-1962) – Summary

The dissertation explores the social history of the church's transformation of the land tenure structure in the „long fifties" - in the context of the Roman Catholic and Reformed parishes of Szolnok County, which was considered by the communist party-state as a priority area for the collectivization of agriculture in the lowland region. The research, which takes a structuralist, sectoral approach at the micro- and meso-levels, examines the response of these parishes to the social programme of collectivisation, from the 1945 land reform, the abolition of the large-scale ecclesiastical land system, to the full implementation of forced collectivisation and the consolidation of the 'federal policy' of the Kádár regime.

The thesis follows a primarily chronological structure, but within each chapter the most important issues of the period are thematically separated. First, I will look at the period from the abolition of large ecclesiastical estates to the state donation of the remaining parish lands, showing how ecclesiastical economic autonomy at the local level was eventually imposed on private peasant farms. In what follows, I will look at the collectivisation waves of the Rákosi era: from the problems of the lower administrative council and party-parish ecclesiastical administrations, through the resistance strategies of the lower clergy and the involvement of the peace priest movement in collectivisation campaigns, to the everyday practice of religion. I will then examine the role of the lower clergy in the 1956 revolution - beyond their perceived and real roles in the protests, I will also look at the circumstances surrounding the reorganisation of the county ecclesiastical administration after the suppression of the revolution. Finally, the reactions to the complete collectivization carried out during the early Kádár era, at the turn of the 1950s and 1960s, are also discussed.

Drawing on party-state and ecclesiastical sources, the thesis attempts to explore and interpret the responses of Szolnok County parishes to forced collectivisation in the dimensions of resistance, cooperation and autonomy. The aim of the research is to demonstrate the possibilities of local communities to assert their interests in a radically changing period at the level of society as a whole.